O ISTORIE ETNOPOLITICĂ A BASARABIEI
1812–2002

Iulian FRUNTAȘU

O ISTORIE ETNOPOLITICĂ A BASARABIEI

1812 – 2002

CARTIER® istoric

CARTIER ®
Editura Cartier, SRL, str. Bucureşti, nr. 68, Chişinău, MD2012.
Tel./fax: 099.2/24 05 87, tel.: 24 01 95. E-mail: cartier@mdl.net
Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, Bucureşti.
Tel./fax: 021/210 80 51. GSM: 0744 30 49 15.
Difuzare:
Bucureşti: Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2.
Tel./fax: 021/210 80 51. GSM: 0744 30 49 15.
Chişinău: bd. Mircea cel Bătrîn, nr. 9, sectorul Ciocana. Tel.: 099.2/34 64 61.

Cărţile CARTIER pot ë procurate în toate librăriile bune din România şi Republica Moldova.
LIBRĂRIILE CARTIER
Casa Cărţii Ciocana, bd. Mircea cel Bătrîn, nr. 9, Chişinău. Tel.: 34 64 61.
Librăria din Hol, str. Bucureşti, nr. 68, Chişinău. Tel.: 24 10 00.
Curtea Cărţilor Cartier, str. 31 August 1989, nr. 74, Chişinău.

Colecţia *Cartier istoric* este coordonată de Inga Druţă
Lectori: Inga Druţă, Em. Galaicu-Păun
Coperta seriei: Vitalie Coroban
Coperta: Vitalie Coroban
Credit fotograëc: Valeriu Corcimari, Tudor Iovu, Boris Harcenco, Arhiva Iurie Colesnic, Arhiva Muzeului Naţional de Istorie, Arhiva Platon Fruntaşu, Arhiva Iulian, Ion Chibzii (Arhiva Editurii Cartdidact)
Design: Victoria Dumitraşcu
Tehnoredactare computerizată: Victoria Dumitraşcu
Prepress: Editura Cartier
Tipar: Combinatul Poligraëc

IULIAN FRUNTAŞU. *O ISTORIE ETNOPOLITICĂ A BASARABIEI (1812-2002)*
© Iulian Fruntaşu, 2002, pentru prezenta ediţie.
Această ediţie a apărut în octombrie 2002 la Editura Cartier.
Toate drepturile rezervate.

Fruntaşu, Iulian. *O istorie etnopolitică a Basarabiei (1812-2002)* — Ed. 1. Cartier, 2002, 624 pag. — (Colecţia *Cartier istoric*).

ISBN 9975-79-146-8

Sumar

INTRODUCERE.....9

Capitolul I. *DESCOPERIREA IDENTITĂŢILOR SOCIALE. PRIMELE REACŢII DE PROTONAŢIONALISM ŞI PROTOCLASĂ*.....15
1. Repere teoretice.....15
2. "Patria nouă": contexte, tradiţii politice, imaginaţie şi simbol.....21
3. Basarabia, Principatele şi România: lecturi paralele.....35
4. Statutul provinciei: administraţia, loialităţile/identităţile schimbătoare şi primele reacţii etnice de nemulţumire.....42
5. Experienţa antisemitismului şi dimensiunea religioasă şi etnolingvistică a imperialismului în Basarabia.....49
6. Etnia, oraşele şi industrialismul.....55

Capitolul II. *BASARABIA LA RĂSCRUCE: TUMULTUL REVOLUŢIEI RUSE ŞI RAPORTUL COMPLEX DINTRE NAŢIONALISM ŞI MARXISM*.....66
1. Clasa şi naţiunea între reformă şi revoluţie.....66
2. Sfatul Ţării.....83
3. Evoluţia naţionalismului moldovenesc. Convergenţa dintre naţionalism şi socialism.....89
4. Contextul internaţional, semnikcaţiile factorilor român, ucrainean şi iluzia independenţei.....98
5. Radicalizarea mediului politic: revoluţie, anarhie şi ponderea forţei armate în Basarabia.....103
6. Evenimentul Unirii.....116

Capitolul III. *DOUĂ PROIECTE NAŢIONAL-IDEOLOGICE RIVALE: BASARABIA ÎN COMPONENŢA ROMÂNIEI ŞI RASSM ÎN COMPONENŢA URSS*.....126
1. Contextul internaţional şi problema basarabeană. Mediul politic general în România Mare şi transformarea ţăranilor basarabeni în români.....126
2. Federalismul sovietic, ucrainizarea populaţiei Transnistriei şi naţional-comunismul ucrainean.....141
3. Transformarea ţăranilor transnistreni în sovietici.....146
4. Ocupaţia Basarabiei, crearea RSSM şi Cel de-al Doilea Război Mondial.....162

Capitolul IV. *"ŢARA MEA, MOLDOVĂ-MAMĂ": PROTOSTATALITATEA ŞI PROTONAŢIUNEA SOVIETICĂ MOLDOVENEASCĂ* 175
1. Impactul formativ al terorii, ideologiei şi culturii sovietice 175
2. Chipul rus al modernizării economice şi sociale 187
3. Intractibilitatea social-culturală a moldovenilor între diminuare şi consolidare 196
4. Naţionalizarea comunismului în RSSM: indigenizarea, politizarea şi identitatea teritorială 208
5. Decadenţa totalitarismului sovietic şi efectul compensator al opoziţiei autorizate 220

Capitolul V. *LIBERALIZAREA LUI GORBACIOV, PROCESUL DE NAŢIONALIZARE ŞI DEZINTEGRAREA URSS* 234
1. Abordarea normativă a regimurilor nedemocratice moderne. Criza statului-partid şi caracterul circumscris al reformei iniţiate de Gorbaciov 234
2. Forţa eliberatoare a procesului electoral 244
3. Evoluţia elitei comuniste şi a societăţii civile în RSSM: cadrul limitat şi defectuos al pactului....248
4. Rolul privilegiat al naţionalizării în raport cu democratizarea 253
5. Suveranizarea limitată a RSSM şi conĝictul juridic între autorităţile republicane şi cele centrale 262

Capitolul VI. *DIMENSIUNILE CONFLICTULUI ETNOPOLITIC: NEOIMPERIALISMUL RUS, EDIFICAREA PROVINCIEI ŞI RELAŢIILE TRIADICE* 282
1. Rădăcinile şi consecinţele gradului inferior de mobilizare etnică a moldovenilor. Imperialismul cultural-politic rus în Moldova....282
2. Edikcarea provinciei....300
3. Dimensiunea militară a neoimperialismului rus în Republica Moldova, circumstanţele internaţionale şi sucombarea independentiştilor moldoveni 314
4. Naţionalismele ucrainean, găgăuz şi bulgar în Republica Moldova 333

Capitolul VII. *IMAGINARUL ŞI FRAGILITATEA STATALITĂŢII* 356
1. Clivajele etnice, statalitatea şi tranziţia democratică....356
2. Edikcarea statalităţii: între imaginar şi impas 370
3. Transnistrizarea Basarabiei: o nouă etapă de provincializare 381
4. Inĝuenţa internaţională asupra suveranităţii şi democratizării....389
5. Angoasa celui de-al doilea stat românesc: incertitudini integraţioniste şi Fata Morgana Unirii....402

Capitolul VIII. *SOCIETATEA POLITICĂ ŞI ECONOMICĂ* 428
1. Mediul constituţional 428
2. Forma de guvernare 435
3. Instituţiile democratice şi societatea civilă 447
4. Erodarea politicului: oportunismul, partidele şi politicile culturale 461
5. Economia mixtă şi statul social: cadrul dezirabil al reformei economice 478
6. Societatea economică moldovenească: vid conceptual, performanţe şi cartelizare 490

Capitolul IX. *EVADAREA DIN ISTORIE?* 514
1. Determinantele geoculturale şi geopolitice externe 514
2. Tradiţia şi rutina protostatalităţii moldoveneşti 523
3. Etnonaţionalismul agrar şi mizeria protonaţiunii 535
4. Domeniul democraţiei: tradiţii, instituţii şi valori 546
5. Asumarea istoriei: subminarea intractibilităţii, gestionarea clivajelor etnice şi naţionalismul liberal 557

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ 575

INDEX 585

INTRODUCERE

Istoria reprezintă, în viziunea noastră, nu doar un set de evenimente aranjate, de regulă, în ordine cronologică şi relatate într-un mod ce ar exclude confruntarea faptelor şi identităţilor, ci o analiză exhaustivă a contradicţiilor existente într-un anumit moment istoric. Este o evoluţie nefericită faptul că istoria şi ştiinţele sociale în general au fost antrenate plenar în discursurile rivale, de obicei, ale naţionalismului şi marxismului/socialismului.

Argumentul istoric sau cel politic (de cele mai multe ori prezentate în manuale drept adevăruri imuabile) au fost structurate pînă în prezent după principiile partizanatului politic şi ideologic, iar de simplificarea istoriei au avut nevoie ideologiile totalitare sau autoritare, deoarece un produs simplu, servit cu anumite ingrediente emoţionale, este consumat cu o credibilitate crescîndă, este reprodus cu încredere şi utilizat, într-un mod aproape sacru, în procesele de adeziune colectivă la *înţelepciunea conducătorului* şi în cele de mobilizare ulterioară.

Dincolo de conotaţiile negative pe care le implică utilizarea interpretativă a trecutului de către naţionalişti şi socialişti/comunişti pentru folosirea maselor în procesul de obţinere şi menţinere a puterii, am putea afirma, de asemenea, că simplificarea istoriei reprezintă, probabil, o tendinţă a timpurilor moderne de a uniformiza, de a "ambala" sensul evenimentelor într-un "înveliş comestibil", destinat maselor largi. Aceasta pentru că limitele comprehensibilităţii umane, într-o eră a progresului tehnic şi a spaţiului informaţional tot mai extins şi mai intensiv, oferă posibilităţi formidabile în ce priveşte simplificarea deliberată şi uneori populistă a realităţii. Noii interpreţi ai acesteia (cum ar fi marile companii mass-media, politicile culturalizatoare etc.) sînt tentaţi, din punct de vede-

re structural, să formuleze discursuri nedemocratice, manipulînd credibil opinia publică pentru realizarea obiectivelor formulate de reprezentanţii clasei politice sau economice. Exact din aceste considerente sînt absolut necesare unele eforturi de luciditate ce menţin un gen de igienă intelectuală şi care sînt depuse în democraţiile occidentale cu o regularitate susţinută, în ciuda unei presiuni de uniformizare cultural-socială pe care o exercită modernitatea asupra indivizilor. Însă, dincolo de aceste aserţiuni, menite să explice situaţia în cauză, am dori să accentuăm, de asemenea, că doar în societăţile libere cunoaşterea este posibilă ca un fenomen social-cognitiv şi nu reprezintă, probabil, o surpriză faptul că baza teoretică a cărţii de faţă se constituie din repere bibliografice occidentale.[1]

Sarcina istoricului, politologului sau sociologului este de a investiga nu doar efectele "experienţei", ci şi sensurile şi identităţile generate de activitatea umană. Experienţa, după cum afirmă Joan W. Scott, trebuie să fie istoricizată, dar nu privită fixă, externă, sau neproblematică.[2]

Este extrem de semnificativă pentru ilustrarea naţionalismului oficial şi a flexibilităţii ideologice o imagine mai recentă din istoria RSSM: "La 14 ianuarie 1988, cu ocazia unei zile remarcabile — 70 de ani de la instaurarea puterii sovietice în Moldova*, membrii Biroului Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei au depus flori la monumentul conducătorului revoluţiei Vladimir Ilici Lenin". Sînt enumerate persoanele participante la această ceremonie, printre care şi M.I. Snegur, viitorul prim preşedinte al Republicii Moldova. Fotografia ce acompania informaţia respectivă din "Советская Молдавия"[3] cuprindea, adiţional liderilor comunişti, doi adolescenţi care se aflau lîngă monumentul lui Lenin, ţinînd coroane de flori, îmbrăcaţi în haine naţionale, avînd şi căciuli ţuguiate de cîrlan. Această imagine este relevantă în două sensuri: permisiunea Moscovei de a naţionaliza comunismul de stat (simbolic, cel puţin şi/sau pînă la un anumit nivel) şi extraordinara flexibilitate a fiinţelor umane, caracterizată de obtuzitatea minţii sau de un oportunism conştient. Atît căciulile ţuguiate, cît şi scăfîrliile primilor-secretari de partid de la periferiile naţionale, inclusiv Moldova Sovietică, au reprezentat, de cele mai

*Utilizarea sintagmei "Republica Moldova" nu va însemna neapărat exprimarea opiniei în favoarea statalităţii actuale a acesteia, ci desemnarea unei realităţi. La fel, nici "Basarabia" nu implică numaidecît idei revizioniste. Deşi aceasta nu există ca realitate geopolitică, vom folosi "Basarabia" pentru a reflecta un *imaginar* politic destul de important şi cu un potenţial semnificativ de transformare într-un proiect ideologic, politic şi cultural.

multe ori, recipiente în care sensul a fost (şi continuă să fie, de altfel) schimbător (*inter-changeable*), în funcţie de circumstanţele politice care sînt, iniţial, create fără concursul protagoniştilor în cauză (cum ar fi, de exemplu, lansarea restructurării în URSS de către conducerea superioară a statului-partid de la Moscova).

Teoreticienii şi istoricii clasei, precum şi cei ai naţionalităţii, au subliniat că procesele sociale şi culturale nu pot fi considerate pur şi simplu drept forţe obiective, existînd în afara unei clase sau naţiuni concrete; mai degrabă, acestea sînt mediate şi formate de către experienţele sociale, culturale şi lingvistice ale indivizilor din cadrul grupului social.

Efectuarea unei analize etnopolitice a istoriei Basarabiei este determinată de dorinţa interpretării trecutului în conformitate cu principiul competitivităţii identităţilor sociale şi naţionale. Aceasta, la rîndul său, ar fi în măsură să ne ofere cadrul necesar pentru evaluarea dificultăţilor actuale în contextul procesului de tranziţie democratică derulat în Republica Moldova.

Moştenirea complicată a Basarabiei poate fi datată de la începutul secolului XIX, cînd unele "determinante geopolitice", cum ar fi situarea geografică mai puţin avantajoasă şi proximitatea imperiilor, au început să fie "umplute" cu cel mai spectaculos explozibil social al civilizaţiei moderne — naţionalismul. Faptul în cauză a găsit nepregătită societatea agrară a Moldovei pentru generarea unui naţionalism viabil în condiţiile expansiunii imperiale ruse. Atunci au fost create problemele de statalitate şi naţionalitate, care peste aproape două secole reprezintă rădăcina dificultăţilor social-politice ale Republicii Moldova în general şi pentru procesul de tranziţie democratică, în particular. Din aceste considerente este necesar să întreprindem o *istoricizare* a structurilor sociale fundamentale, în cazul de faţă a (proto)naţionalismului şi, ulterior, a (dar şi în raport cu) socialismului.

Vom încerca să *istoricizăm* structurile sociale fundamentale: naţiunea (poporul), clasa (socialismul) şi statul, adică să plasăm problema formării şi evoluţiei acestor structuri sociale în context istoric particular. Această *istoricizare* este necesară pe motiv că reuşita tranziţiei democratice actuale este determinată nu doar de implementarea unui set de principii, reguli, măsuri (care vor fi analizate în capitolele corespunzătoare), ci şi de existenţa anterioară (în sensul tradiţiei politice) a unei naţiuni şi a unui stat unitar şi independent — elementele-cheie fără de care este imposibil de

asigurat acel grad de mobilizare necesar pentru realizarea obiectivelor în cadrul procesului de tranziţie şi, ulterior, al consolidării democratice.

Bineînţeles, aceasta nu înseamnă că ar fi absolut necesar să ne pronunţ ăm în favoarea sau defavoarea unor concepte normative despre identitatea naţională anterioară sau actuală a moldovenilor*, ci să abordăm problema respectivă în termeni mai relativi decît în sensul afecţiunii care, de obicei, este generată şi solicitată de orice identitate naţională, culturală sau de clasă. În general, autorul, în tradiţia şcolii constructiviste a naţionalismului (opusă primordialismului), consideră că identităţile şi loialităţile pot fi construite, consolidate, distruse sau schimbate cu aceeaşi "naturaleţe" socială cu care majoritatea indivizilor se autoidentifică în existenţa cotidiană. Într-un fel, indivizii reprezintă nişte recipiente care, conform hazardului istoric sau, poate, unor reguli mai complicate ale *ingineriei* sociale, sînt umplute cu un conţinut "*original*"-afectiv, capabil să trezească în recipiente sentimentul de autosacrificare — ceea ce constituie, de altfel, etapa cea mai avansată a naţionalismului. Însă un eventual principiu de bază al *ingineriei* sociale ar fi competitivitatea şi confruntarea permanentă a identităţilor, fapt care determină în mare măsură (in)stabilitatea sistemului politic. Anume din aceste considerente va fi efectuată *istoricizarea* structurilor sociale fundamentale, după care vom plasa rezultatele exerciţiului în cauză în contextul procesului actual al tranziţiei democratice în Republica Moldova. Va fi analizată concurenţa a două proiecte naţional-ideologice rivale care vizau Basarabia, precum şi tentativele de transformare a ţăranilor basarabeni în români şi a celor transnistreni în sovietici. Va fi evaluată protostatalitatea şi protonaţionalitatea sovietică moldovenească, edificate prin intermediul terorii, ideologiei şi culturii sovietice, precum şi procesul naţionalizării comunismului în republicile naţionale ale URSS, inclusiv în RSSM. De asemenea, rezultatele *istoricizării* vor fi folosite pentru analiza etnopolitică a liberalizării gorbacioviste, a

*Vom utiliza termenul "moldoveni" mai curînd în sens teritorial decît etnic şi raportat mai mult la istoria postbelica a Basarabiei. Atunci cînd termenul este utilizat în raport cu "românii basarabeni", se sugerează o autoidentificare naţională separată. *Moldovenişti* reprezintă un grup activ de agitatori sociali ce promovează identitatea moldovenească opusă celei româneşti, acest curent ideologic fiind predominant în istoria politică a Republicii Moldova. Sintagma "limba moldovenească" va fi utilizată în contextul istoric al Basarabiei pînă la 1918, RASSM şi RSSM, fără a-i atribui, bineînţeles, sensul unei limbi distincte de limba română, ci pentru a reflecta viziunea protagoniştilor etnoculturali şi politici ai timpurilor în care aceştia reuşesc să-şi comercializeze produsul ideologic.

naţionalizării agendelor politice şi dezintegrării Uniunii Sovietice, precum şi a procesului de edificare a statalităţii moldoveneşti în contextul procesului de tranziţie democratică.

Cu toate acestea, trebuie să recunoaştem anumite deficienţe structurale ale metodei pe care le considerăm, exagerat sau nu, insurmontabile. Atunci cînd analizăm evoluţiile politice în Republica Moldova şi perspectivele democratizării, deficienţa majoră o constituie o anumită "legitimitate" conferită cadrului respectiv în urma exerciţiului ştiinţific propriu-zis. Aceasta pentru că Republica Moldova este un stat, ca să spunem aşa, cu puţină legitimitate istorică şi fără fundament politic în sensul unei democraţii care şi-a reluat cursul spre consolidare. Ea reprezintă mai degrabă un protostat, atît în baza moştenirii totalitare sovietice care respinge dreptul la identitate românească, cît şi în baza incapacităţii, în conjuncţie cu primul element, de a edifica o societate prosperă şi de a transcede statutul politic internaţional de teritoriu dependent al Federaţiei Ruse (ultimul fapt fiind consolidat de stipulările referitoare la "garantul reglementării conflictului transnistrean" din Tratatul moldo-rus, semnat şi ratificat de comuniştii de la Chişinău). Totodată, politica poate fi analizată şi în statele fragile, fără a conferi vreun gen de finalitate concluziilor formulate, ci doar pentru a introduce viziuni şi concepte noi în domeniul ideilor, deschis, bineînţeles, dezbaterilor ulterioare.

NOTE

[1] Pentru abordarea etnopolitică a istoriei Republicii Moldova vor fi folosite teoriile autorilor occidentali referitoare la naţionalism şi clasă, inclusiv la raportul complex dintre aceste categorii (Thompson Edward, Hobsbawm Eric J., Katznelson Ira, Sewell William H., Stedman-Jones Gareth, Anderson Benedict, Ernst Gellner, Eley Geoff şi, iarăşi – Eric Hobsbawm, Ernst Gellner, Thought and Change (Chicago: University of Chicago Press, 1964); Nations and Nationalism (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1983); Hroch Miroslav, Social Preconditions of National Revival in Europe (New York: Columbia University Press, 2000); Smith Antony D., The Ethnic Origins of Nationalism (Oxford: Basil Blackwell, 1986) şi cu privire la tranziţia democratică (Linz Juan J. and Stepan Alfred, Dahl Robert A., O'Donnell Guillermo and Schmitter Philippe C., O'Donnell, Schmitter, and Whitehead, Sorensen Georg, Lijphart Arendt etc.), Linz Juan J. and Stepan Alfred, Problems of Democratic Transition and Consolidation (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996); Robert A. Dahl, Democracy, Liberty and Equality (Oslo: Norwegian University Press, 1986); Robert A. Dahl, Democracy and Its Critics (New Haven: Yale University Press, 1989); O'Donnell Guillermo and Schmitter Philippe C., Tentative Conclusions about Uncertain Democracies (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986); O'Donnell, Schmitter, and Whitehead, Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986); Sorensen Georg, Democracy and Democratization (Boulder: Westview Press, 1998); Lijphart Arendt, Democracies: Pattrens of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-one Countries (New Haven: Yale University Press, 1984) etc.

[2] Scott Joan W., Gender and the Politics of History (New York: Columbia University Press, 1988), p. 5.

[3] Советская Молдавия, 15.01.1988.

Capitolul I

DESCOPERIREA IDENTITĂŢILOR SOCIALE. PRIMELE REACŢII DE PROTONAŢIONALISM ŞI PROTOCLASĂ

1. Repere teoretice

Clasele şi naţiunile sînt concepute şi remodelate constant, printr-o creare complexă de identităţi ce se suprapun, se consolidează şi se subminează reciproc. Activitatea amplă şi constantă a indivizilor, partidelor, ziarelor şi intelectualilor constituie elementul de bază în ce priveşte articularea sensurilor oferite experienţei la nivel colectiv şi referitor la crearea conştiinţelor naţionale şi sociale mobilizate. Intelectualii şi activiştii găsesc, împrumută sau inventează "tradiţii" etnice sau sociale de care au nevoie. Ei renasc simboluri şi ritualuri care în curînd par a fi de o naturaleţe şi autenticitate ce izvorăşte adînc din istorie şi reprezintă o legitimitate clară pentru modelarea viitorului.[1]

Naţionalismul şi/sau socialismul au determinat şi au modificat fizionomia evoluţiilor politice în special în a doua jumătate a secolului XIX–prima jumătate a secolului XX, reprezentînd elementele indispensabile în orice transformare social-politică de proporţii. În ce priveşte tranziţia democratică declanşată actualmente în Republica Moldova, naţionalismul (după cum a fost şi socialismul în RSSM timp de 40 de ani) a fost "ingredientul" principal ce a determinat modul în care s-au desfăşurat evenimentele în ţară: la început liberalizarea gorbaciovistă în URSS, iar apoi

tranziţia democratică în noile state independente. Într-un fel, naţionalismul şi socialismul, separate sau în coabitare, au fost vehiculele care au condus statele (post)sovietice la un gen de modernitate (care, ce-i drept, a exclus şi continuă să excludă, în mare măsură, ideea liberalismului).

Literatura privind etnia şi colonialismul susţine că naţionalismul ar trebui să fie înţeles drept un discurs ce a devenit dominant în psihologia politică şi socială a maselor europene şi neeuropene doar într-un trecut istoric relativ recent şi ca urmare a evoluţiilor politice şi social-culturale înregistrate după revoluţia americană şi cea franceză. Nu doar naţionalismul ca atare, ci şi naţiunea în sine au fost concepute ca o construcţie socială "imaginată", crescută dintr-un material istoric şi social. Edificarea naţiunii, similar creării clasei, poate fi considerată un proces complex de creare a unei "comunităţi imaginate".[2] Fiind unul din discursurile dominante ale secolului nostru, naţionalismul este definit deseori, în special în retorica naţionalistă, în termenii unei forţe a naturii şi nu în calitate de produs al istoriei — aceasta reprezentînd puterea irezistibilă a naţionalismului în viziunea şi simţirea maselor largi.

Formarea naţiunii este legată într-un mod la fel de complex şi de structura altor categorii şi identităţi sociale, care intersectează naţiunea, cea mai importantă fiind clasa sau, într-o versiune mai nuanţată, marxismul. Astfel, ar fi necesar să remarcăm legătura naţionalismului cu marxismul: "Una din ironiile supreme ale experienţei din secolul XX este că oponentul principal al naţionalismului, adică marxismul, a fost atît consolidat de alianţele sale cu naţionalismul, cît şi responsabil pentru crearea condiţiilor pentru dezvoltarea naţiunilor în lumile a doua şi a treia".[3] Pe de altă parte, formarea claselor în Europa a fost produsul "marii transformări" — al capitalismului industrial. Pînă la demararea industrializării este dificil să vorbim despre clase, pentru că ţăranii nu sînt în stare să-şi conştientizeze propria distinctivitate socială în termenii clasei, deoarece nu există clasa muncitoare (sau este, practic, insignifiantă) — deci, lipseşte termenul de comparaţie. Calitatea de ţăran era, mai degrabă (dar şi este, de altfel), considerată o trăsătură indestructibilă, similară identităţii "omul satului, al comunei". Treptat, această identitate a început să se deplaseze de la un sentiment naţional vag şi rudimentar de neam spre conştientizarea tot mai profundă a apartenenţei naţionale.

Raportul dintre naţionalism şi socialism este tratat deseori în termeni de opoziţie, însă istoria a demonstrat de multe ori caracterul lor comple-

mentar. Mai mult decît atît, există, într-un anumit sens, o suprapunere conceptuală între aceşti doi termeni în măsura în care naţionalismul deţine un rol revoluţionar de transformare a societăţii şi în măsura în care socialismul funcţionează deseori perfect în cadrul statului-naţiune.

Istoriografia timpurie (Hans Kohn, C.J.H. Hayes), care s-a bazat pe lucrările pionierilor germani ai gîndirii naţionaliste, reprezentate de Herder şi Fichte, a subliniat aspectele emoţionale, religioase ale loialităţilor naţionaliste, pe cînd marxiştii au pus accentul pe contradicţiile de clasă, neglijînd aspectele fundamentale în ce priveşte crearea naţiunii şi mobilizarea naţionalistă.

Karl Deutsch a conceptualizat edificarea naţiunii drept un proces istoric al integrării politice care intensifică substanţial comunicarea între membrii unui grup etnic sau ai unui popor. El a făcut legătură între intensificarea comunicării şi alte procese de schimbare socială cum ar fi urbanizarea, dezvoltarea pieţelor şi construcţia căilor ferate. În termenii autorului în cauză, se înregistrează progresul de la "neam" (adică "lumea noastră", populaţie) la "naţiune" (un popor exercitînd presiuni pentru a obţine un grad sporit de control asupra comportamentului membrilor săi, încercînd să preia şi să menţină puterea) şi eventual, deşi nu absolut necesar, lucrurile evoluează spre "statul-naţiune".[4]

Dintr-un alt punct de vedere, Benedict Anderson susţine că apariţia capitalismului "de tipar" a accelerat căutarea modalităţilor noi de a îmbina fraternitatea, puterea şi timpul. Administraţia de stat cerea să fie creată sau aleasă pentru utilizare o limbă standardizată. "Ceea ce au facut noile comunităţi imaginabile a fost interacţiunea explozibilă între un sistem de producere şi relaţii de producere (capitalism), o tehnologie de comunicare (tiparul) şi fatalitatea diversităţii lingvistice a umanităţii"[5].

Este evident faptul că pentru avansarea naţionalismului sînt extrem de importante şcolile sponsorizate de stat, recrutarea bărbaţilor în armată (în care se foloseşte o singură limbă de comandă), interacţiunea crescîndă între satele izolate, tîrguri şi oraşe. Însă, atunci cînd Deutsch vorbeşte despre puterea de transformare a mediului social, el oferă o prioritate nejustificată proceselor şi structurilor sociale, care apoi ar genera sensuri (de exemplu, afirmaţia că statul generează naţionalismul). La o altă extremă se află Anderson, care dă prioritate domeniului extrasocial al discursului şi sensului.

O apropiere conceptuală între naţiune şi clasă a fost promovată de către

Edward Thompson, care a suplimentat noţiunea marxistă despre clasă, introducînd o concepţie etnografică a acesteia, care este mai dinamică şi, evident, mai complexă. Clasa ia naştere atunci cînd oamenii, ca urmare a experienţelor comune (moştenite şi asumate în comun), articulează şi realizează identitatea intereselor lor în opoziţie cu interesele altora. Drept parte a experienţei lor comune, oamenii se află în relaţii de producţie, constituite din punct de vedere istoric. Acestea creează, la rîndul lor, contextul şi conţinutul experienţei sociale umane care poate oferi sens unei loialităţi de clasă. Astfel, după cum subliniază E. Thompson: "Conştiinţa de clasă este modul în care experienţele sînt trăite în termeni culturali: cuprinsă de tradiţii, sisteme de valori, idei şi forme instituţionale. Dacă experienţa pare a fi determinată, conştiinţa de clasă — nu".[6] Thompson, însă, a fost criticat pentru înlocuirea relaţiilor structurale cu experienţa drept factor determinant pentru apariţia unei identităţi a intereselor (aceasta reprezentînd conştiinţa de clasă). În acest sens: "Experienţa nu trebuie să fie considerată drept o sumă de circumstanţe obiective care condiţionează identitatea; identitatea nu are un sens obiectiv-determinat de către articularea necesităţilor şi intereselor; politica nu este obţinerea colectivă a conştiinţei de către subecţii individuali aflaţi în situaţie similară. Mai degrabă, politica este un proces care prin acţiunea puterii şi a cunoaşterii formează identitatea şi experienţa".[7] Astfel, am putea subscrie la opinia lui J. Scott că lupta pentru putere, care a fost întotdeauna argumentul de bază în viziunea marxistă privind clasa, nu trebuie să fie considerată ca fiind derivată din amplasări sau experienţe istorice şi sociale similare. Comunităţile de afiliere *orizontală* sau *verticală*, *clasa* sau *naţiunea* sînt formate în cadrul unor confruntări politice complexe ale identităţilor şi sensurilor.

Pentru evoluţia etnică ar fi util să amintim de analiza clasică a evoluţiei mişcărilor naţionaliste, un gen de etapizare, propusă de Miroslav Hroch: **Etapa A** se desfăşoară cînd un număr limitat de profesori şcolari, universitari şi un grup de persoane mai entuziasmate manifestă la început "o îngrijorare pasionată pentru studierea limbii, culturii şi istoriei naţionalităţii subjugate". **Etapa B** implică "procesul de fermentare a conştiinţei naţionale", pe parcursul căreia un număr considerabil de patrioţi-agitatori difuzează şi pun în circulaţie ideile naţionale. **Etapa C** reprezintă renaşterea naţională deplină, cînd mase largi sînt cuprinse de sentimente naţionaliste şi mişcări de proporţii.[8] După Hroch, este important dacă perioada

decisivă a renaşterii naţionale — **Etapa B** — s-a desfăşurat în condiţiile apariţiei capitalismului sau în condiţiile societăţii capitaliste "moderne" stabilizate. Hroch indică patru tipuri ale evoluţiei:

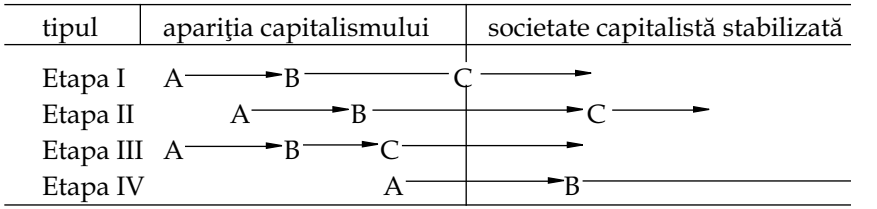

În al treilea tip (relevant pentru noi, deoarece corespunde istoriei României) mişcarea naţională a atins caracterul de masă în condiţiile societăţii feudale, adică înainte de instaurarea societăţii capitaliste, Hroch numind acest tip insurecţional.[9] Tipologia respectivă este importantă pentru înţelegerea evenimentelor legate de avansarea naţionalismului şi particularităţile de creare a naţiunilor europene, în special, al celor mici.

Deşi clasele şi naţiunile pe deplin mobilizate reprezintă un fenomen relativ modern[10], ele nu au izvorît pe neaşteptate din imaginaţia liderilor lor autopromovaţi. Faptul că naţiunea sau conştiinţa naţională sînt de natură *constructivistă* nu înseamnă că acestea sînt într-un fel artificiale. Naţiunea modernă îşi are originea în mediul sau împrejurările culturale existente sau în etnie, dacă folosim termenul lui Anthony D. Smith, care au fiinţat din timpuri străvechi. Comunităţile etnolingvistice sau etnoreligioase profesau un mit comun al descinderii, unele noţiuni de istorie, de obicei o limbă şi o religie, un sens de solidaritate sau rubedenie şi, deseori, o asociere cu un teritoriu specific.[11] Hobsbawm califică acest lucru drept "sentimentul apartenenţei colective" care, fiind un gen de protonaţionalism, a reprezentat baza naţiunii şi a naţionalismului.[12]

Definiţia naţiunii şi naţionalismului a lui Anthony D. Smith, la care subscriem şi noi, este că o naţiune reprezintă o anumită populaţie umană care ocupă un teritoriu istoric sau o patrie şi împărtăşeşte mituri şi memorii comune; o cultură publică, de masă; o singură economie; drepturi şi responsabilităţi comune pentru toţi membrii. Naţionalismul este o mişcare ideologică pentru obţinerea şi menţinerea autonomiei, unităţii şi identităţii în numele unei populaţii considerate de unii dintre membrii săi că ar constitui o "naţiune" actuală sau potenţială.[13]

Chiar dacă apariţia naţionalismului este diferită de formarea naţiunii,

ambele fenomene sînt legate în mod direct. Naţiunea este forma modernă a etnicului, cu un grad de coerenţă şi conştiinţă ce permite mobilizarea membrilor săi în scopuri naţional-politice. Naţiunile moderne au fost organizate şi mobilizate cu succes de către intelectuali şi politicieni. Ele pot înainta cerinţe culturale şi politice ce ar putea include autonomie, suveranitate sau independenţă. Deşi etnia şi naţiunea sînt diferenţiate prin intermediul mai multor trăsături, cum ar fi aspectul numeric, ataşamentul faţă de teritoriu, identitatea laică versus cea religioasă, hotarele "penetrabile" (instabile, variabile, oscilante, fluctuante) din punct de vedere cultural-politic versus cele imuabile, totuşi deosebirea fundamentală constă nu în anumite trăsături "obiective" inerente grupului, ci mai degrabă în universul discursiv în care operează şi se realizează. O naţiune modernă nu este posibilă decît în cadrul discursului modern al naţionalismului. Indiferent de faptul dacă moldovenii au reprezentat o "*naţiune*" în evul mediu, aceştia nu au devenit naţiune separată în perioada naţionalismului, ci au realizat obiectivul respectiv prin intermediul unificării Principatelor româneşti, partea de est a Moldovei (cu excepţia perioadei 1918-1940, relevantă, de altfel) rămînînd în afara proiectului naţional român (fiind cooptată mai tîrziu în proiectul edificării statalităţii sovietice).

Acceptarea discursului de către întregul grup social depinde de mediul în care acest discurs este "descoperit" sau creat de "fruntaşi", "patrioţi", "radicali" sau agenţi *socializanţi/naţionalizanţi** şi, dacă acesta este *credibil*, este lansat într-un mediu *receptiv* şi deci poate fi utilizat. Totuşi, indiferent

*Agenţi socializanţi (sau liberalizanţi) sînt agitatorii care promovează ideea reformei treptate a societăţii, fără a atenta la rolul conducător al regimului sau al statului-partid, în cazul fostelor state socialiste şi sovietice. În termeni concreţi şi comparaţi, aceasta ar însemna că un Goma nu poate fi calificat drept un agent socializant, deoarece a fost duşmanul deschis şi ireconciliabil al regimului dictatorial/autoritar, pe cînd unii intelectuali moldoveni, cum ar fi, de exemplu, Vieru, Druţă sau Cimpoi, favorizau transformarea şi "umanizarea" regimului sovietic. Agenţii naţionalizanţi sînt agitatorii care încearcă să naţionalizeze agenda culturală şi/sau etnopolitică, fără a atenta la poziţia privilegiată a etniei dominante ruse, în cazul Basarabiei. În RSSM nu au existat agenţi naţionalişti. De altfel, nici în perioada postsovietică nu au apărut indivizi capabili să formuleze un discurs naţionalist consistent şi atrăgător pentru mase, care în mod necesar ar fi fost conceptualizat şi teoretizat (indivizi ca Nicolae Lupan ocupă o poziţie intermediară între naţionalizant şi naţionalist, datorită formulărilor semănătoriste ale naţionalismului). Din aceste cauze, vom folosi, pe parcursul cărţii, termenii de agent socializant, în special la etapa iniţială a restructurării lui Gorbaciov, şi de agent naţionalizant care a dominat discursul public, fără a sfida însă poziţia dominantă a minorităţii ruse (rusofile) în Basarabia. Singura observaţie ar fi că, în termeni generali, domeniul social cuprinde naţionalul/etnicul, însă am hotărît să facem distincţia în cauză pentru o diferenţiere mai mare a agenţilor care se pronunţă pentru transformări, radicale sau treptate, etnice sau liberale, ale societăţii. Bineînţeles, de foarte multe ori indivizii în cauză s-au manifestat ca agenţi dubli,

care este substanţa discursului clasei, naţiunii, religiei supranaţionale sau regionalismului subnaţional, actorii politici şi intelectuali pot doar împrumuta, adapta sau/şi reproduce discursul pe care îl au la îndemînă. Mai mult decît atît, în cazul Europei de Sud-Est caracterul mimicriu al mişcărilor naţionale/naţionaliste a fost determinat de preluarea modelului francez şi în general occidental al naţionalismului, astfel realizîndu-se cunoaşterea formelor care ar fi putut fi utilizate pentru "legitimizarea" naţionalismelor "autohtone". Cu toate acestea, odată asimilate, modelele au fost "naţionalizate" şi considerate a fi drept un produs autentic indigen. "Dar, cum întreg procesul de constituire a României s-a creat — vorba lui E. Lovinescu — prin imitaţie din afară, şi acest segment e, la origine, un împrumut. Fapt este că, la mijlocul celui de al XIX-lea secol, paşoptiştii, cei care aduc din afară întreaga ideologie a modernităţii, transportă cu sine, din străinătate (mai ales din Franţa), unde îşi făcuseră studiile, ideea de naţiune"[14].

2. *"Patria nouă": contexte, tradiţii politice, imaginaţie şi simbol*

Expansiunea teritorială a ruşilor la începutul secolului XIX a fost structurată de un imperialism nonetnic integrat politicii de stat şi, implicit, culturii politice a elitelor guvernatoare. Ruşii erau ghidaţi de o viziune panbalcanică, îndreptată spre Constantinopol — obiectiv trasat încă de Petru cel Mare. De menţionat că împărăteasa Ecaterina a recurs inclusiv la personalizarea ambiţiilor imperiale ruseşti, botezîndu-şi fiul cu numele de Constantin şi văzîndu-l rege peste o împărăţie ce cuprindea Ţările Române, Serbia şi Bulgaria, cu capitala, bineînţeles, la Constantinopol. Acest obiectiv politic distant servea drept un impuls constant în procesul de expansiune, astfel fiind ocupate mai multe teritorii, printre care şi Basarabia.

Pînă în perioada sovietică dorinţa de a lua în posesiune Constantinopolul a structurat ideologia de stat, fiind consolidată de susţinerea opiniei publice. Războaiele dintre Rusia şi Turcia, chiar dacă nu erau populare în mediul ruşilor, au fost cel puţin recunoscute ca ceva avînd un "motiv latent". De la începutul secolului XVII Rusia a purtat 10 războaie cu Turcia şi 5 cu Suedia. Ţarii ruşi au declarat cu permanenţă posesiunea Constantinopolului drept scopul lor principal, iar trupele ruse de cîteva ori s-au apropiat de

fortăreaţa Istanbulului. Pentru Rusia expansiunea militară spre Constantinopol a fost o activitate constantă, de rutină şi, conform surselor istorice, lipsită de un patriotism general, care a acompaniat războaiele cu Franţa în 1812, Japonia în 1905-1907 şi Germania în 1941-1945.

Indiferent de dorinţa fierbinte a celei de-a treia Romă, se pare că exista un gen de "tabu" care acţiona împotriva cuceririi Constantinopolului. De aceea, primul plan real de a captura oraşul nu a fost elaborat înainte de 1914, însă misiunea nu a fost îndeplinită. Mult timp înainte de Primul Război Mondial ţarii ruşi declarau cucerirea Constantinopolului obiectivul lor principal, însă scopul în cauză a fost luat cu adevărat în serios doar de Ecaterina II. În 1833 flota rusă a intrat în Bosporus, iar în anii '70 ai secolului XIX ruşii au fost aproape de pereţii Istanbulului, însă nu au încercat să atace oraşul. Ei s-au retras nervoşi, de parcă aveau dubii în privinţa intenţiilor lor reale. De ce? Ideologic, ocuparea Constantinopolului ar fi însemnat reîntoarcerea fostului centru creştin în domeniul ortodox. Dar, în acelaşi timp, Moscova, autodesemnată ca cea de-a treia Romă, ar fi putut să-şi piardă poziţia şi rolul pe care îl deţinea în lumea creştinilor ortodocşi din estul continentului. Se prea poate că lucrul acesta nu a fost analizat la acel moment, fiind mai degrabă un sentiment refulat. În plus, Constantinopolul a fost pentru mult timp capitală pentru majoritatea popoarelor creştine din est, nu doar pentru ruşi. Rusia nu ar fi putut pretinde să fie singurul posesor al Constantinopolului. Din această cauză, anexînd noi state creştine care căutau să împartă moştenirea bizantină cu Rusia, ultima a început să fie implicată tot mai mult în ideologii contradictorii şi ambigui, care au rezultat în aşa-numitul complex de inferioritate ortodox. Două principii s-au ciocnit în cadrul conştiinţei imperiale ruse: pe de o parte, înţelegerea religioasă că popoarele ortodoxe în cadrul Imperiului sînt egale ruşilor, iar pe de altă parte, perceperea că statul este chemat să fie omogen, fapt care solicita coercitarea sistematică şi permanentă. Dacă aplicarea forţei împotriva musulmanilor ar fi putut fi aprobată într-o măsură oarecare de creştinii ortodocşi, violenţa împotriva popoarelor creştine ar fi subminat, pur şi simplu, structura ideală a Imperiului, transformîndu-l într-un statism gol (etatism). Or, fiind privat de funcţia sacră, Imperiul, inevitabil, s-ar fi prăbuşit.[15]

Imaginea idealistă a Imperiului Rus implică, aş spune, o logică a scuzei. Se presupunea că Imperiul Rus va lua locul Imperiului Bizantin şi va deveni a Treia şi Ultima Romă, singurul domeniu Ortodox pe Pamînt.

Astfel, statul rus trebuia să promoveze ideea ortodoxă, acaparînd teritorii noi, extinzînd puterea rusă asupra pămînturilor şi popoarelor noi. Şi aceasta a constituit scuza pentru expansiune. Puterea statului era direct conectată, în viziunea oamenilor, cu puterea ideii ortodoxe. Faptul în cauză a fost o disculpare pentru ca ideea ortodoxă să aibă o legătură strînsă cu stătul. De aceea, ideea de stat al expansiunii a mers mînă în mînă cu ideea ortodoxă.[16]

"Logica scuzei", deşi a încercat să reconcilieze expansiunea şi ideea ortodoxă, nu a reuşit decît să accentueze raportul suicidal între credinţă şi putere. Ortodoxia, prin aportul imperial rus al cotropirii popoarelor creştine, a devenit, sub raport ideatic, ipocrită. Încă în 1794, prin Declaraţia secretă referitoare la Alianţa dintre Rusia şi Austria, se menţiona că "... Moldova, Ţara Românească şi Basarabia să fie separate pentru totdeauna de Imperiul Turc şi să li se atribuie statutul de stat independent, pe veci acordate cneazului ori cneaghinei din familia imperială rusă şi descendenţilor lor de ambele sexe".[17]

În acelaşi timp, Principatele s-au aflat în circumstanţe politice interne şi externe care au favorizat crearea unei prototradiţii politice de teritoriu dependent. Acest fapt îşi are originea în dominaţia turcă în general şi în fanariotism în mod particular — un fenomen sociopolitic şi cultural ale cărui rădăcini au apărut încă în veacurile XVI-XVII. Cu instaurarea fanarioţilor — sistem politic, tradiţii şi mentalitate la care au contribuit în mare măsură şi românii, nu doar grecii, pe tot parcursul veacului al XVIII-lea, Principatele au fost complet integrate sistemului politic şi militar otoman, începînd a mai avea o politică externă independentă. De menţionat că toate acestea se desfăşurau într-un context geopolitic mai larg — cel al Balcanilor —, statele regiunii, ca şi Principatele Române, avînd aproape aceeaşi soartă politică de întîrziere a unificării naţionale. Pe de altă parte, caracterul transfrontalier al zonei în care se ciocneau interesele contradictorii ale imperiilor conducea, deloc accidental, la faptul că acel "cordon sanitar" era compus din state mai mici, gestionabile şi influenţabile de marile puteri. Aceasta a format o tradiţie politico-istorică ce consfinţea rivalităţile medievale într-o tradiţie îndelungată de competitivitate şi contradicţii militante, creînd un cerc vicios în care fragmentarea etnopolitică a Balcanilor a întîrziat, pe de o parte, unificarea naţională a statelor din zonă, iar pe de alta, a introdus în cultura politică a acestora, dar şi în circuitul internaţional al ideilor politice, un termen aparte — cel de balcanizare,

care poartă conotaţii peiorative în limbajul politico-diplomatic european. În acelaşi timp, ar fi necesar să remarcăm inutilitatea stabilirii priorităţii surselor prototradiţiei de teritoriu dependent. Datorită subdezvoltării generale care nu a permis unificarea naţională mai timpurie şi lansarea procesului de industrializare, culturalizare şi liberalizare, imperiile au reuşit mai uşor să domine astfel de teritorii. Aşadar, a existat o complementaritate a surselor interne şi externe atunci cînd vorbim despre evoluţiile etnopolitice în această parte a lumii.

În contextul celor expuse mai sus, am putea aminti faptul că Moldova şi Ţara Românească au fost transformate, după 1711/1716, în principalul teren de confruntare între marile puteri vecine; între 1711 şi 1829, de la Pacea de la Prut la Tratatul de la Adrianopol, Principatele au fost ocupate timp de 25 de ani de armatele statelor beligerante; 7 războaie (1711, 1716-1718, 1736-1739, 1768-1774, 1787-1792, 1806-1812, 1828-1829) s-au purtat pe teritoriul lor, provocînd distrugeri şi împiedicînd dezvoltarea firească a economiei. Diminuarea statutului internaţional al Principatelor se poate vedea atît din numeroase planuri de împărţire a lor între marile puteri, cît şi din pierderile teritoriale pe care le-au suferit de mai multe ori.[18] În asemenea condiţii este dificil să presupunem existenţa unui mediu propice pentru unificarea Principatelor Româneşti şi apariţia unui naţionalism românesc pe deplin conştient de misiunea sa.

De menţionat că, în timpul ocupaţiei ruseşti (1768-1774), se făcură mari pregătiri pentru alipirea definitivă a Moldovei la Rusia. Unii boieri şi cîteva feţe bisericeşti făceau necontenit drumul între Iaşi şi Petersburg, pentru a cere "ţarinei Ecaterina să păstreze Moldova sub împărătească ei oblăduire".[19] S-ar putea ca aceste planuri ale boierilor moldoveni să fi fost determinate şi de dezmembrarea Poloniei în 1772, fapt care oferea, în cadrul procesului de gestionare a relaţiilor internaţionale, un model edificator atît pentru potentaţii perioadei, cît şi pentru eventualele victime. Soarta Poloniei, probabil, i-a pus pe gînduri pe boieri în sensul că o anexare completă la Imperiul Rus ar fi preferabilă unei partiţii între turci şi ruşi, deşi, cu toate acestea, nu au reuşit să evite scenariul în cauză, dezmembrarea teritoriului Principatului Moldovei producîndu-se mai tîrziu, în 1812. Oricum, asemenea proiecte ale elitei moldoveneşti nu indicau nici cel puţin o dispoziţie etnică panromânească, dimpotrivă, Rusia era văzută nu doar ca un protector, ci ca un posibil "aliat" şi "tovarăş de drum" cu care Moldova s-ar putea uni pentru a supravieţui într-un mediu general

ostil. Suveranitatea era, în acest fel, tratată în mod diferit de ceea ce a ajuns ea să semnifice în epoca naţionalismului — o trăsătură indispensabilă a statului-naţiune. În general, ar fi dificil să vorbim despre suveranitatea de stat a Principatelor sau, cu atît mai mult, despre naţionalismul moldovenesc/ românesc în sensul modern al conceptelor în cauză.

Tratatul de la Kuciuk-Kainargi (1774) a acordat Rusiei dreptul de a interveni la Constantinopol în favoarea Principatelor şi a permis înfiinţarea consulatelor la Bucureşti şi Iaşi; cel rusesc s-a deschis la 1782, urmat la puţin timp de cel austriac (1783), apoi de cel prusac (1785), francez (1796) şi englez (1801).[20] Este semnificativ, în acest context, faptul că imperialismul militar/de anexiune rus era precedat şi urmat, în acelaşi timp, de unul politico-diplomatic. Petersburgul pregătea terenul politic în cancelariile occidentale pentru lansarea campaniilor militare îndreptate împotriva turcilor şi consolida noile achiziţii prin intermediul tratatelor şi înţelegerilor făcute la diferite congrese şi conferinţe sau aranjamente confidenţiale, cum ar fi, de exemplu, Convenţia secretă de alianţă încheiată între Rusia şi Franţa, prin care se angajau "să considere o condiţie obligatorie a păcii cu Anglia cerinţa ca să se recunoască Finlanda, Ţara Românească şi Moldova ca intrate în componenţa Imperiului Rus".[21]

La 24 august 1807 operaţiunile militare, începute în 1806, au fost terminate, ruşii au ocupat Moldova şi Ţara Românească, fiind încheiat Armistiţiul de la Slobozia, lîngă Giurgiu. Între timp, Kutuzov a devenit guvernator general al Principatelor Române, grăbindu-se să proclame unirea ţărilor române cu Imperiul Rus. După cum menţionează Nistor, mulţi dintre boieri se deprinseră îndată cu noua "ocîrmuire rusească", bucurîndu-se că puteau reclama de la "eliberatorii" pravoslavnici moşiile lor din raialele turceşti şi din Bugeacul părăsit de tătari.[22] Astfel, pentru mulţi boieri considerentele de profit erau mai importante decît argumentele abstracte în favoarea unităţii neamului, acest fapt demonstrînd gradul scăzut al conştiinţei naţionale.

La negocierile turco-ruse de la Giurgiu Rusia a cerut cesiunea ambelor principate, Moldova şi Muntenia, turcii acceptînd, eventual, cedarea Basarabiei, adică a Bugeacului cu raialele turceşti de la Ismail, Chilia, Cetatea Albă şi Tighina. Rusia, care începu să bănuiască intenţiile lui Napoleon asupra Moscovei, lăsă să se înţeleagă că s-ar mulţumi şi cu Moldova, iar în cel mai rău caz chiar şi cu hotarul trasat pe linia Siretului. Pînă la urmă, marele vizir declară că le oferă ruşilor întreg ţinutul moldovenesc dintre

Prut şi Nistru, pe linia Prutului. Însă avizul sultanului a fost să nu se cedeze Basarabia întreagă, ci să se păstreze pentru Poartă gurile Dunării cu cetăţile Ismail şi Chilia. Încercările ruşilor de a-l abate pe sultan de la această hotărîre rămăseseră zădarnice şi Kutuzov reluă operaţiunile militare. Redeschiderea ostilităţilor şi întîrzierea propunerilor lui Napoleon i-au zăpăcit pe turci în asemenea măsură, încît ei au decis să renunţe la gurile Dunării şi să accepte condiţiile stipulate la Giurgiu, cedînd linia Prutului. În ziua de 16 mai 1812 delegaţii Porţii semnară la Bucureşti cesiunea Basarabiei.[23]

Chiar dacă turcii ar fi dorit să-l consulte pe Scarlat-Vodă Callimachi în problema cedării de teritoriu, acesta oricum nu ar fi fost disponibil pentru simplul motiv că fusese alungat de Kutuzov. La fel, după consumarea faptului, protestele moldovenilor nu au fost exprimate explicit şi hotărît, remarcîndu-se pozitiv doar Mitropolitul Veniamin, care a sugerat să fie adus cazul Basarabiei înaintea Congresului de la Viena. Pînă la urmă, nu s-a întreprins nimic în acest sens, boierii şi domnul sperînd că aceste aranjamente nu sînt pentru totdeauna, însă descurajarea făcută de Metternich şi catastrofa lui Napoleon au accentuat şi mai mult caracterul ireversibil al noilor frontiere.

O dată cu această achiziţie este semnificativă antrenarea unei geografii mai exacte, care începe să poarte valenţe politice. Dacă iniţial: "Prin Tratatul de la 28 mai 1812 turcii cedau, fără să cunoască măcar limitele exacte, un teritoriu care nu le aparţinea şi care făcea parte dintr-o ţară a cărei integritate teritorială se angajaseră s-o respecte"[24], mai tîrziu, în urma acestui război, lucrurile au început să se schimbe în direcţia consolidării noului statut. Este relevant în acest context faptul că în Manifestul lui Alexandru I din 5 august 1812 despre încheierea păcii dintre Rusia şi Imperiul Otoman se descrie cu precizie, în termeni geografici, teritoriul anexat şi cetăţile pe care acesta le cuprinde, astfel hotarele "penetrabile" ale provinciei devenind mai imuabile în urma acestui exerciţiu de descriere administrativ-teritorială exactă.[25] Deci, Basarabia devine parte componentă a proiectului edificării statalităţii imperiale ruse şi intră pentru prima dată în imaginaţia politică a constructorilor Imperiului.

Semnificativ în acelaşi timp este faptul că în instrucţiunile date de amiralul P.V. Ciceagov lui Scarlat Sturdza, primul guvernator civil al "Basarabiei şi al părţii din Moldova cedate de Poartă", se menţionează că "Bulgarii, sîrbii, moldovenii şi valahii sînt în căutarea unei **patrii** (subl.

n.). Dumneavoastră le puteţi oferi aşa ceva în acest ţinut".[26] Astfel, a demarat nu doar procesul de modificare a componenţei etnice a populaţiei din această parte a Moldovei, ci şi de trasare imaginară a hotarelor unei "patrii noi".

Aşadar, în 1812 Imperiul Rus a preluat controlul asupra unei părţi din teritoriul Principatului Moldovei, situată între Prut şi Nistru. Mai tîrziu, o dată cu ascensiunea spectaculoasă a naţionalismului, acest fapt a fost tratat în spiritul unor naţionalisme competitive: "ocupaţie de către imperiu" versus "eliberarea de sub jugul turcesc". Însă logica expansiunii imperiale la începutul secolului XIX era structurată de elementul politic şi cel religios (panslavism şi viziune ortodox-bizantină), naţiunea urmînd a fi inventată în următoarele decenii. Naţionalismul apărut mai tîrziu a determinat modul în care au fost evaluate retrospectiv atît anexarea din 1812, cît şi evenimentele care au schimbat ulterior statutul provinciei.

Ţarismul în acea perioadă nu a urmărit scopul deznaţionalizării populaţiei băştinaşe, după cum s-a afirmat mai tîrziu în retorica discursului naţionalist românesc, Imperiul, pur şi simplu, considerînd teritoriul anexat un gen de "pămînt al nimănui" (*"no man's land"* — engl.), cîştigat de la turci în urma campaniilor armate: "Pămînturile fertile ale provinciei noastre sud-apusene de-a dreptul trebuie să fie moştenite de elementul viguros al naţiunii care l-a cîştigat cu eroismul său pe cîmpiie de bătaie".[27] Acest pămînt era, *accidental*, populat de nişte ţărani obedienţi şi lipsiţi de naţionalitate (cu un sentiment vag de etnie), dar unde densitatea populaţiei nu era suficient de mare pentru a consolida din punct de vedere uman achiziţia respectivă. În Basarabia au fost invitaţi nemţi, bulgari, găgăuzi, ruşi care au format colonii, în special în sudul provinciei (colonizat, de altfel, şi de un număr important de moldoveni şi munteni). Aceştia au fost privilegiaţi din punct de vedere economic în raport cu populaţia băştinaşă a provinciei şi au fost recunoscători Imperiului, rămînînd fideli acestuia în perioada ascensiunii naţionalismului velico-rus, cît şi, ulterior, URSS-ului, în perioada restructurării lui Gorbaciov, iar mai tîrziu — Federaţiei Ruse, în perioada postsovietică. Important este, de asemenea, că, adiţional unor avantaje de ordin economic şi social acordate etniilor imigrante, elementul care le cimenta pe cele menţionate anterior avea un substrat psihologic, care ridica statutul celor veniţi în raport cu băştinaşii — aceasta era ideea de colonizare, de "iluminare" şi "salvare de barbarie". De exemplu: "Rusia este învinuită de barbarie şi lipsă de cultură. Dar, apropo, puţin probabil

că vom găsi o altă ţară cu excepţia Rusiei care a îndeplinit o misiune culturală similară premergătoare în secolul nostru. ... În timp ce Germania şi Franţa îşi concentrau toate puterile sale asupra vieţii interne, perfecţionîndu-le formele, Rusia pe parcursul întregului secol acapara pămînturi noi cu diferite poporaşe asiatice semisălbatice. Cîtă energie colonizatoare a fost cheltuită doar pentru aşa regiuni ca Siberia, Asia Centrală şi Caucazul! Merită doar să amintim ce reprezenta o sută de ani în urmă acelaşi sud în care acum au răsărit cu o viteză americană oraşe mari ca Odessa, Tiflis, Chişinău, Nicolaev, Rostov-pe-Don şi zeci de alte oraşe, care pînă nu demult nici nu au existat".[28] Deşi "poporaşele" nu au solicitat efortul "iluminist" al ruşilor, această superioritate psihologică s-a perpetuat, sub diferite forme, şi în epoca sovietică, nu rareori moldovenilor fiindu-le imputat faptul că au fost "eliberaţi" (de turci, români, fascişti, subdezvoltare economică şi socială etc.) şi că nu sînt suficient de recunoscători pentru aceste "eforturi şi sacrificii".

Însă nici *muscalii*, nici urmaşii lor imediaţi nu erau conştienţi de naţionalitate în sens modern, iar extinderea imperiului nu lua în consideraţie distinctivitatea etnică. Petru cel Mare nu se referea la imperiul său în termeni etnici: *Russkaia* (rus), ci în termeni mai neutri ai apartenenţei imperiale — *Rossiiskaia* (al Rusiei).[29] La fel, imperialismul rus nu era propulsat de un gen de mesianism religios (utilizarea obiectivului Constantinopolului este diferită de proiectele mesianice de proporţii ce structurau întreaga societate, astfel fiind cruciadele, de exemplu); mai degrabă, scopul său, iniţial, cel puţin, era edificarea statului şi consolidarea securităţii, acest proces fiind considerat de promotorii săi drept esenţialmente defensiv într-un spaţiu geografic deschis, hotarele căruia erau deseori penetrate de popoare nomade, ce făceau incursiuni asupra aşezărilor ruseşti, periclitînd securitatea comerţului.[30]

De altfel, ruşii se pare că au întîmpinat dificultăţi pe parcursul întregii lor istorii încercînd să definească sensul de a fi "rus". Acest fapt poate fi determinat de situaţia lor geografică şi absenţa frontierelor clar definite. Geografia a ajutat la consolidarea unei diferenţe importante între modul în care ruşii îşi evaluau imperiul şi modul în care europenii îşi percepeau imperiile proprii. În ultimul caz, oceanul a oferit un punct evident de demarcare între patria natală şi imperiul extern, şi, cu cîteva excepţii (britanicii în Irlanda sau francezii în Algeria), europenii occidentali nu au întîmpinat dificultăţi majore hotărînd unde se termină pămînturile lor

natale şi unde încep posesiunile lor imperiale. Evident, pentru ruşi situaţia a fost mai puţin clară datorită caracterului terestru al imperiului.[31]

La începutul secolului XIX naţionalitatea nu reprezenta un factor important pentru edificatorii statalităţii imperiale ruse. Religia şi formele interne de organizare a vieţii erau mult mai relevante în acest context. Dacă evreii erau calificaţi de lege drept ***inorodţî*** (rus. — de neam străin), împreună cu popoarele nomade ale Asiei Mijlocii şi ale Siberiei, atunci singura cale posibilă de supravieţuire şi prosperare era asimilarea prin autorusificare şi convertirea la ortodoxism. Semnificativ este faptul că termenul de ***inorodţî*** a evoluat, pe timpul URSS, în abrevierea peiorativ-inferioară ***naţmenî*** (adică национальное меньшинство — rus. — minoritate naţională). Acestea erau utilizate de ruşi pentru a-şi manifesta o pretinsă superioritate etnică şi chiar rasială (în raport cu originarii din Asia Centrală şi Caucaz). De aceea, în prima jumătate a secolului XIX, cînd ruşii au început să realizeze diferenţele dintre ei şi popoarele cucerite, şovinismul, iar nu naţionalismul, a fost ingredientul emotiv pentru promovarea proiectului de edificare imperială. Doar mai tîrziu, în a doua jumătate a secolului XIX, elitele politice, culturale şi religioase ruse au început treptat să facă recurs la naţional-şovinism.*

*Naţional-şovinismul rus este termenul folosit de autor pentru a evidenţia convergenţa ulterioară, în a doua jumătate a sec. XIX, adevărat, treptată şi incompletă, dintre elementul etnic şi cel şovin. Şovinism (chauvinism) — un patriotism excesiv şi nerezonabil, similar jingoismului. Cuvîntul derivă de la numele lui Nicolas Chauvin, un soldat francez care, satisfăcut de onorurile militare şi o pensie mică, a păstrat un devotament rudimentar şi total faţă de Napoleon. El a ajuns să semnifice cultul glorificării tuturor lucrurilor militare care erau populare după 1815 printre veteranii armatelor napoleoniene. Mai tîrziu, şovinismul a început să semnifice orice formă de ultranaţionalism şi a fost folosit în temei pentru a releva o parţialitate exagerată ori ataşamentul persoanei faţă de un grup sau loc căruia îi aparţine. Termenul şovinism poate, de asemenea, descrie o atitudine de superioritate faţă de sexul opus (*Encyclopaedia Britannica*, 1997, a 15-a ediţie, SUA, vol. III, p. 124). Problema termenului în cauză este că acesta poate semnifica orice ataşament exagerat, inclusiv un patriotism faţă de o patrie golită de sens etnic. În principiu, şovini pot fi şi indivizii care sînt în serviciul imperiului, dar care nu aparţin grupului etnic de bază. Cu alte cuvinte, termenul este unul mai general decît ataşamentul faţă de naţiune şi din aceste considerente autorul a decis să utilizeze expresia naţional-şovinism pentru a îmbina atît ideea de superioritate etnică, cît şi una de stat, imperială. În acelaşi timp, şovinismul pare să reflecte excesul patriotic în cazul statelor cu pondere politică şi militară, cum ar fi Franţa sau Rusia, or, "şovin român" sau "basarabean" ar putea suscita observaţii ironice la adresa capacităţii ideologice a acestora de a-şi manifesta "exagerările" în context geografic şi istoric limitat, deşi teoretic există şi şovinismul românesc. Altfel spus, consideram că naţional-şovinismul este mai degrabă privilegiul naţiunilor mari, imperiale.

Naţionalismul a fost un produs al dezvoltării economice, sociale şi politico-ideologice, adică un produs caracteristic perioadei respective (începînd cu a doua jumătate a secolului XIX). Însă acesta s-a extins "conceptual" şi emoţional asupra unor evenimente nu atît de îndepărtate în trecut (dar uneori chiar suficient de îndepărtate în lucrările mai angajate din punct de vedere ideologic şi deci mai puţin profesioniste[32]) pentru ca ideologii sau/şi istoricii naţionalişti să-şi permită luxul de a le exclude din formula naţionalistă. Această "explozie" în gîndirea politico-socială a determinat includerea în discursul naţionalist/şovinist a unor evenimente care, în mod paradoxal, au precedat, din punct de vedere temporal, apariţ ia naţionalismului în postură de ideologie mobilizatoare a maselor.

Imperiul Ţarist a avut nevoie de Basarabia nu pentru a o anexa de dragul faptului în sine sau pentru a subjuga naţional populaţia ţinutului, ci pentru a asigura ieşirea imperiului la gurile Dunării — un obiectiv fluvial strategic din punct de vedere comercial şi militar, în special în secolul XIX. Insistenţa Imperiului Rus asupra acestui obiectiv este demonstrată şi de reocuparea Basarabiei de Sud, cînd la Congresul de Pace de la Berlin din 1878 marile puteri europene au impus României două condiţii obligatorii pentru recunoaşterea independenţei sale de stat: cedarea către Rusia a unei părţi a teritoriului naţional (cele trei judeţe din sudul Basarabiei: Cahul, Ismail şi Bolgrad), precum şi acordarea de drepturi egale tuturor cetăţenilor ţării, indiferent de confesiunea religioasă.[33]

În contextul gestionării imperiale a problemei dunărene s-a înscris şi subminarea autorităţii Comisiei Europene a Dunării, prin tentativele de a face navigabil braţul Chiliei în detrimentul braţului Sulina, ignorînd protestele României, dar şi ale Comisiei menţionate. Doar faptul că braţul Chilia, din punct de vedere natural, era dezavantajat în comparaţie cu braţul Sulina, fiind inconvenabilă investirea permanentă de mijloace financiare pentru menţinerea nivelului necesar de navigabilitate, a determinat pînă la urmă renunţarea părţii ruse la asemenea proiecte costisitoare.

Antrenarea simbolisticii naţionale, elementele căreia sînt (re)inventate de primii agitatori şi care intră, cel puţin pentru un secol, în cultura politică şi ideologia statelor europene, reprezintă o etapă semnificativă în istoria ascensiunii naţionalismului. În ce priveşte Basarabia, este interesant faptul că judeţul Iaşi, care se afla în stînga şi în dreapta Prutului, fusese împărţit între două ţări, secţiunea basarabeană a acestuia păstrîndu-şi numele respectiv pînă în 1884, cînd a devenit judeţul Bălţi. Denumirile,

titlurile, simbolurile încep să fie folosite cu o conştiinţă crescîndă că acestea reprezintă, de fapt, aceleaşi arme cu care sînt ocupate teritoriile şi distruşi inamicii. Însă, de data aceasta, "victimele" erau minţile, loialitatea şi identificarea celor supuşi campaniei de edificare a noilor identităţi. Astfel, cu ocazia înălţării monumentului lui Alexandru I, reacţia lui Basarab (unul dintre primii agitatori naţionalişti români) este următoarea: "Ruşii de aici sînt în culmea veseliei, în înălţarea ţarului ei văd o rusificare şi mai temeinică a acestei provincii, răpită din sînul patriei-mume. Ruşii de aici voiesc a face cu această ocaziune o manifestaţie în contra elementului indigen".[34] În opoziţie simbolismului imperial rus, antrenat în Basarabia pentru consolidarea ideologică a anexării ţinutului, moldovenii încercau şi ei, mai greu şi cu mai puţină vigurozitate, să utilizeze un simbolism mai degrabă etnic decît naţional, dar oricum orientat împotriva curentului rus, mult mai puternic. Astfel, în aceeaşi perioadă cînd se preconiza dezvelirea monumentului ţarului rus, basarabenii au participat, la 5 iunie 1883, la solemnităţile de la Iaşi cu prilejul dezvelirii statuii lui Ştefan cel Mare, unde au fost exprimate speranţe referitoare la revenirea provinciilor cotropite, ce-i drept, fără a fi menţionată Basarabia.

Unele ritualuri politico-simbolice care erau, de altfel, exercitate din timpuri mai vechi de către teritoriile dependente, atunci cînd îşi reiterau obedienţa faţă de suveran, au început să capete, în a doua jumătate a secolului XIX, semnificaţii de loialitate etnoteritorială: "Guvernul nostru, împreună cu nobilimea noastră română, fidelă stindardului ei tradiţional: *ubi bene, ibi patria*! îmbracă pe contul său propriu trei perechi de ţărani în costumul românesc. Aceşti ţărani şi ţărance aleşi printre poporaţiunea noastră vor pleca împreună cu deputaţiunea nobilimii şi vor prezinta ţarului (la încoronarea lui Alexandru III — n. a.) o masă de malachit pe care se află săpată carta Basarabiei"[35]. Relevant în acelaşi timp este faptul că etnia e legată de teritoriu într-un mod în care s-ar sugera prioritatea elementului indigen (ţăranii în costum românesc), care îşi manifestă conştient loialitatea faţă de ţar şi Imperiu ("carta Basarabiei"). Raţionalizarea etnicului a însemnat dacă nu conştientizarea distinctivităţilor, atunci cel puţin stabilirea unui cadru separat pentru apariţia ulterioară a naţionalismului.

De ce n-a fost posibilă dezvoltarea unui naţionalism moldovenesc original în a doua jumătate a secolului XIX? Adiţional statutului de naţiune subjugată, ar fi necesar să menţionăm că puţinii intelectuali basarabeni (dar oricum indispensabili pentru "descoperirea" şi generarea naţionalismului)

au fost marcaţi irevocabil de crearea României, deoarece la acest proces a participat Principatul Moldova — ţară, a cărei parte se considerau, cel puţin, imaginar. "Unirea Principatelor şi tulburările din Polonia din 1863 au reîmprospătat în inimile multor boieri basarabeni sentimentul naţional aflat în declin. La 28 mai 1863 guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei P. Kotzebue îi scria, în această ordine de idei, guvernatorului Basarabiei: "Am primit informaţii că nobilimea basarabeană, pregătindu-se a redacta o adresă împăratului, cu prilejul evenimentelor din Polonia, este împiedicată de opoziţia partidului boierilor, care visează să restabilească în drepturi naţia moldovenească din Basarabia, împrejurările devenind prielnice pentru unirea cu Moldova".[36] La fel: "Unirea Principatelor Române într-un stat naţional unitar trezi bucurie şi vajnice nădejdi în inima basarabenilor patrioţi, care găsiră expresie aşa de frumoasă într-o scrisoare de urare a lui Alexandru Haşdeu, din care reproducem următorul pasaj înălţător: «...Vă trimit urări de bine din partea Basarabiei, pentru care sînt scumpe şi pline de însemnătate viitoarele destine ale României unite, patria-mumă; primiţi aceste urări ale mele ca un glas sufletesc al unui frate, pentru că eu sînt trup din acelaşi trup şi os din aceleaşi oase din care sînteţi plămădiţi voi, şi în vinele mele curge acelaşi sînge românesc care curge în vinele voastre»".[37]

Această "atracţie" etnosangvină a fost consemnată şi de observatorii ruşi, fiind destul de semnificativă în acest sens descrierea provinciei de către Batiuşkov: "Gubernia Basarabia se deosebeşte printr-o neobişnuită diversitate a componenţei sale etnografice şi în această privinţă ea constituie ca şi cum o regiune de tranziţie de la populaţia rusă la cea românească, ce locuieşte în actuala Românie şi în partea învecinată a Austriei. Din această varietate a populaţiei locale se evidenţiază, numeric, două etnii principale: *româna, cea mai numeroasă, care tinde în mod firesc spre compatrioţii săi din Regatul Românesc* (subl. n.), apoi rusă".[38]

Pe de altă parte, atît timp cît a existat o posibilitate reală de a încorpora cel puţin Principatul Moldovei, autorităţile de la Petersburg şi-au concentrat atenţia nu asupra consolidării etnopolitice a achiziţiei făcute în 1812, ci asupra unui proces de gestionare politico-militară a Principatelor. Aceasta a determinat păstrarea pentru o perioadă îndelungată a unui asemenea statut al Basarabiei care permitea circuitul indivizilor, ideilor, mărfurilor etc., faptul în cauză contribuind la perpetuarea spaţiului etnolingvistic panromânesc. Rezultatul neintenţionat al politicii externe ţariste a fost,

astfel, menţinerea continuităţii legăturilor etnice între Basarabia şi România prin crearea unui hotar "penetrabil", estomparea în cauză permiţînd o circulaţie nestingherită a ideilor şi indivizilor. Paradoxal, dar anume aceste elemente au contribuit la crearea unui *statu-quo*, cînd basarabenii moldoveni nu erau în stare să-şi dezvolte "propriul" naţionalism moldovenesc, nici să-l absoarbă independent şi integral pe cel românesc, dilema reapărînd, ca o fantomă, în istoria ulterioară a Basarabiei. Se pare că basarabenii, chiar şi în perioada cea mai fericită "de graţie" — cea interbelică, au avut doar sentimentul de apartenenţă la etnia română. După Anthony D. Smith, etnia este o anumită populaţie umană avînd mituri privind descendenţa comună, împărtăşind memorii istorice similare, unul sau mai multe elemente ale culturii comune, o legătură cu patria şi o măsură de solidaritate, cel puţin, printre elite. În timp ce etniile împărtăşesc cu naţiunile elementele numelui, mitului şi memoriei comune, centrul lor de gravitate este diferit: etniile sînt definite de miturile de descindere şi memorii istorice; naţiunile sînt definite de teritoriul istoric pe care îl ocupă şi de culturile lor publice, de masă, şi legi penale. O naţiune trebuie să posede o patrie; o etnie — nu neapărat. În cazul naţiunii, o cultură publică de masă îi cuprinde pe toţi membrii săi; în cazul etniei, însă, cultura se poate referi doar la segmente ale elitei pentru care pot exista seturi separate de legi şi un tip diferit de educaţie.[39]

În ce priveşte gradul de "penetrabilitate" a frontierei, regimul cel mai puţin restrictiv a fost stabilit, fireşte, din considerentele asigurării funcţionării propice a spatelui frontului în războaiele pe care ruşii le purtau împotriva turcilor. De la anexarea din 1812, Basarabia a format de patru ori baza operaţiunilor militare ale oştirilor ruseşti la Dunăre. În 1828 Rusia a declarat război Turciei, ocupînd, ca de obicei, Moldova şi Muntenia. Ocupaţia rusească a ţărilor române a durat pînă în 1834, cînd se împliniră condiţiile Tratatului de Pace de la Adrianopol (1829) şi ţarul dădu ordin oştirilor sale să se retragă peste Prut. În perioada respectivă de şase ani au dispărut restricţiile de comunicaţie de la Prut şi românii basarabeni "avură prilej de a împrospăta şi întări legăturile economice, sociale şi culturale cu fraţii lor din Principate. Însă mişcarea naţională de la 1848, care cuprinsese în vîltoarea ei pe românii din Principate, Ardeal şi Bucovina, nu putu prinde şi dincolo de Prut, fiindcă oştirile ţarului Nicolai I stăteau gata la hotar pentru a înăbuşi orice mişcare politică".[40]

Procesul de circulaţie a indivizilor şi ideilor, inclusiv politice şi revoluţ

ionare, a fost facilitat şi de mişcarea balcanică antiotomană, cu un înalt grad de radicalism revoluţionar. Ultimul element nu era, bineînţeles, agreat de Petersburg, care însă, din considerente geopolitice proprii, i-a susţinut iniţial pe revoluţionarii balcanici antiotomani. Este cunoscută mişcarea grecească a "Eteriei" cînd, în urma represiunilor turceşti, mii de refugiaţi, inclusiv reprezentanţi ai elitei politice şi intelectuale din Moldova, trecură Prutul, stabilindu-se temporar în Basarabia.

În contextul panbalcanic şi drept urmare a expansiunii imperiale ruse, mediul politic şi cultural era suficient de fluid şi nerestrictiv: "În primele decenii ce au urmat după răpirea Basarabiei, bariera Prutului nu era aşa de greu de trecut ca mai tîrziu. Dimpotrivă, ea se deschidea adeseori pentru a înlesni oştirilor ruseşti drumul prin Moldova spre Balcani. Aşa fu în 1828, cînd armatele ţarului străbătură pînă la Adrianopol, unde se aşeză pacea cu turcii. Dar şi după aşezarea păcii ele rămăseseră în Principate pînă la 1834 în care timp vadurile Prutului rămăseseră deschise pentru împrospătarea vechilor cunoştinţe şi legături sufleteşti între moldovenii de dincoace şi de dincolo. Publicaţiile româneşti străbăteau în Basarabia fără nici o piedică. «Curierul românesc» al lui Eliade şi «Albina Românească» a lui Asachi, ce apărură în acele vremuri, erau răspîndite în Basarabia, unde interesul pentru manifestările literare româneşti era destul de viu".[41]

Exista o comunicare intelectual-academică permanentă între Basarabia şi România în a doua jumătate a secolului XIX, B.P. Hasdeu, Ion Suruceanu şi alţi renumiţi cărturari ai timpului fiind aleşi membri activi ai Academiei Române. În 1854 trupa de teatru din Iaşi a început să dea reprezentaţii româneşti la Chişinău, datorită războiului, cînd bariera fusese ridicată. Cu toate acestea, după cum menţionează istoricul Negru, autorităţile ţariste acceptau cu reticenţă ca teatrele româneşti să prezinte spectacole în capitala provinciei, unde erau puţini moldoveni basarabeni, însă refuzau ofertele teatrale în centrele urbane, unde procentul populaţiei indigene era mai ridicat.[42]

Bineînţeles, logica "descoperirii" treptate a naţionalismului, afirmarea continuă a absolutismului rus, politica de omogenizare culturală forţată a periferiilor naţionale şi primele divergenţe internaţionale între Rusia şi România au condus la înăsprirea regimului de frontieră. "Pierderea ţinuturilor moldoveneşti din sudul Basarabiei, în urma Tratatului de Pace de la Berlin, înrăutăţi relaţiile politice dintre ruşi şi români, iar frontiera Prutului se închise în 1878 aproape ermetic pentru schimbul de gîndire şi simţire între fraţii de acelaşi sînge."[43] Deci, pînă în acest an, circulaţia

indivizilor şi a ideilor era suficient de liberă pentru a permite o consolidare a spaţiului etnocultural comun, în pofida graniţei oficiale între România şi Imperiul Ţarist.

Acest hotar existent între Imperiul Rus şi Principate (şi, mai tîrziu, România) a avut pe parcursul istoriei diferite grade de "penetrabilitate", însă niciodată nu a fost completamente imuabil. Altfel, am putea presupune că "inventarea" unui naţionalism moldovenesc separat în Basarabia ar fi fost o întreprindere cu şanse mai mari de realizare. În acelaşi timp, hotarul nu a fost inexistent, ci suficient de elastic pentru a permite, uneori, circulaţia ideilor şi persoanelor, nu însă în măsură să alimenteze o insurecţie sau să aprindă spirite revoluţionare sau/şi naţionaliste împotriva Imperiului. Acest *statu-quo*, pînă la 1918, a fost convenabil atît pentru Petersburg, cît şi pentru Bucureşti.

3. Basarabia, Principatele şi România: lecturi paralele

Imperialismul politico-diplomatic şi militar exercitat de Imperiul Ţarist în raport cu Principatele Româneşti s-a soldat, prin intermediul Tratatului de la Adrianopol (1829), cu introducerea protectoratului rusesc, fapt care a fost stipulat puţin mai tîrziu şi în Regulamentele Organice. De altfel, adevăratul stăpîn al Principatelor a devenit ţarul, iar sultanul a rămas suzeranul nominal. Influenţa rusă a crescut şi mai mult prin introducerea în Regulamente, în ciuda opoziţiei Adunărilor Obşteşti, a aşa-numitului "articol adiţional", care dădea drept Petersburgului să se opună oricărei reforme interne, dacă o socotea în defavoarea sa.[44]

Unirea a fost oficial propusă şi în timpul lucrărilor de redactare a Regulamentelor Organice (1830), însă ruşii s-au împotrivit pe motiv că planul prevedea alegerea unui domn străin, excluzînd dinastiile învecinate. Astfel, ruşii au participat la elaborarea Regulamentelor nu doar în sens tehnic, ci şi în sens etnopolitic, opunîndu-se mişcării unioniste şi reformelor interne din Principate, deoarece acestea, în viziunea lor, cuprindeau idei radical-reformiste sau chiar revoluţionare (însă mai puţin etnice/naţionaliste). Epoca Regulamentelor Organice a început cu o primă încălcare a constituţiilor abia adoptate; în loc să permită Adunării Generale să aleagă domnii, după cum era stipulat, ţarul şi sultanul, neîncrezători în fidelitatea boierilor, au hotărît să facă ei primele numiri, instalîndu-l

pe Mihail Sturdza în scaunul Moldovei, iar pe Alexandru Ghica — în cel al Ţării Româneşti. Mihail Sturdza (unul din autorii Regulamentelor, de altfel) s-a bucurat pe tot timpul domniei sale de sprijinul ţarului şi al consulatului rusesc de la Iaşi. De aceea, a putut să monitorizeze fără dificultate "atît uneltirile marii boierimi, de a cărei duşmănie a avut parte aproape fără încetare, cît şi nemulţumirile boierimii mici, care a organizat în 1839 complotul condus de Leonte Radu, cît şi frămîntările din ce în ce mai periculoase ale tinerilor intelectuali pe care tot domnul, de altfel, i-a trimis la studii în Apus şi care se întorceau de acolo cu idei revoluţionare".[45] După cum menţionează Albini: "Mijlocul cel mai simplu de a provoca ocupaţiunea rusească ar fi fost ca românii singuri să o ceară. Aceasta a şi făcut-o instrumentul servil al ruşilor, Principele Mihai Sturdza, sub cuvînt că ordinea publică e tulburată de «revoltanţi»".[46]

Este absolut firesc să presupunem că, numit de ruşi şi avînd tot sprijinul ţarului, Sturdza nu putea avea atitudini iredentiste în privinţa Basarabiei — aceasta, probabil, făcînd inutilă instalarea unui regim restrictiv la frontieră. În acelaşi timp, admitem că ideile revoluţionare în Moldova, dar şi în Ţara Românească, susţinute de Ion Cîmpineanu, reprezentantul boierimii liberale, erau extrem de periculoase sub aspect social, deoarece prevedeau introducerea unei forme de guvernămînt constituţionale şi reprezentative, egalitate în faţa legilor, libertăţi individuale foarte largi etc., toate acestea fiind în contradicţie evidentă cu autocraţia rusă. În consecinţă, Unirea Principatelor era văzută atît de români, cît şi de ruşii de la Petersburg, în lumina revoluţiei sociale, care ţinea mai mult de edificarea statului şi societăţii, decît de edificarea naţiunii. Suficient de semnificativ este faptul că o dată ce a fost răsturnat Ludovic Filip şi proclamată Republica Franceză, aceasta a fost salutată cu mare entuziasm de grupul românilor aflaţi în acea clipă la Paris, iar Alecsandri a trimis în ţară o bucăţică ruptă din tronul răsturnat. La 8/21 martie, moldovenii şi muntenii au hotărît pornirea simultană a revoluţiei în ambele Principate.[47] Acest model politic, generat de revoluţia franceză, a influenţat profund elita politică a Principatelor, însă deja la 13/26 septembrie ordinea a fost restabilită prin intermediul intervenţiei armate comune a turcilor şi ruşilor.

Unirea Principatelor a fost, fără îndoială, atît din punct de vedere politic, cît şi din cel al vieţii spirituale, principala idee forte a perioadei postrevoluţionare. La prima vedere, condiţiile interne şi internaţionale nu păreau prielnice realizării acestui deziderat al clasei politice din

Principate, deşi acesta fusese formulat tot mai des la nivelul discursului politic, începînd cu 1772. Armatele de ocupaţie au reimpus regimul regulamentar, iar în mai 1849 cele două puteri au încheiat Convenţia de la Balta Liman, care submina şi mai mult autonomia internă a Principatelor: ţarul şi sultanul şi-au arogat dreptul numirii domnilor, retrăgînd astfel adunării un drept mai vechi, stipulat în Regulamente; durata domniei se reducea la 7 ani, în timp ce la 1831/1832 a fost admisă domnia viageră. În acelaşi timp, adunările obşteşti, care se dovediseră atît de recalcitrante, au fost dizolvate şi înlocuite cu nişte adunări noi, numite ad-hoc şi compuse exclusiv din reprezentanţii marii boierimi. Toate acestea erau necesare pentru că: "...în urma tulburărilor care au avut loc în aceste provincii, şi cu deosebire în Valahia, se impune să se ia, de comun acord, măsuri extraordinare şi eficace care să apere aceste imunităţi şi privilegii, fie împotriva unor răsturnări revoluţionare şi anarhice, fie împotriva unor abuzuri de putere care paralizau executarea legilor şi îi lipseau pe locuitorii paşnici de binefacerile regimului, binefaceri de care cele două principate trebuie să se bucure în virtutea tratatelor solemne încheiate între Rusia şi Sublima Poartă".[48] Nici chiar în aceste condiţii cei doi autocraţi nu au avut încredere în potolirea spiritului revoluţionar, ţinînd Principatele sub ocupaţie militară pînă în 1851.[49]

Cu timpul, însă, elementul etnic a început să capete nişte conotaţii naţionale/naţionaliste mai pronunţate şi o pondere politică pe potrivă în proiectele de consolidare a statalităţii româneşti, naţionalismul fiind antrenat în calitate de vehicul ideologic, similar evoluţiilor statelor occidentale. Este foarte probabil faptul că, în urma circulaţiei ideilor şi a unui efect de "contaminare", aspiraţiile naţionale panromâneşti în contextul eforturilor de modernizare şi liberalizare a politicii interne au găsit consumatori entuziasmaţi şi în rîndul boierilor basarabeni.

Receptiv-vizionar a fost D. Brătianu care, în 1852, a exprimat spiritul timpului său în mediul elitei politice, creînd termenul "România Mare".[50] Respectiva viziune panromânească nu putea să nu structureze gîndirea politică a clasei conducătoare din Principate — aceasta într-un mod în care idealul unificării naţionale a tuturor pămînturilor româneşti devenise un proiect vizionar de lungă durată. Tendinţa în cauză, slabă la etapa incipientă, a început să capete substanţă ideologică pe parcursul celei de-a doua jumătăţi a secolului XIX. Bineînţeles, ea era contrară viziunii panbalcanice şi panslave a ţarismului şi nu putea să nu se confrunte cu aceasta

în sens ideologic şi diplomatic, dar şi în sens teritorial. Terenul în cauză a fost să fie, fireşte, Basarabia (adiţional Transilvaniei, în confruntare cu Austro-Ungaria), inventîndu-se, începînd cu anii şaptezeci ai secolului XIX, cînd naţionalismul românesc a început să capete consistenţă (în urma evoluţiilor politice europene, dar şi a sfidării imperialismului rus care şi-a însuşit între timp un naţionalism etnolingvistic rus), un gen de autoritate naţional-ideologică dublă asupra provinciei. Această autoritate dublă a reapărut în Basarabia, ca o *fata morgana*, sub diferite forme, pe tot parcursul istoriei.

Cultura politică în noile state din sud-estul continentului a fost puternic marcată de moştenirea trecutului. Regiunea, luată în ansamblu, a fost un *interface* între Est şi Vest, cel puţin începînd cu secolul X, cînd a devenit parte a civilizaţiei creştine europene. Dar, o dată cu începutul protoindustrializării din secolele XV-XVI, nucleul european a început să se distanţeze din nou de Europa de Răsărit, care a fost mutată la periferia, sau cel puţin semiperiferia sistemului economic european. În termeni politici, Europa de Est a reprezentat o zonă tranziţională între tradiţia occidentală a divizării (separării) puterii şi tradiţia răsăriteană de concentrare a puterii. Această linie de demarcare coincide cu cea între creştinătatea apuseană şi răsăriteană; tradiţia estică este cel mai pronunţată în teritorii aflate cîndva sub dominaţia otomană, iar tradiţiă occidentală este cea mai puternică în zonele marcate de luteranism.[51]

Pe de altă parte, istoria Europei de Est în epoca modernă este sub multe aspecte istoria marilor imperii. Dar aceste Imperiile au fost diferite în caracterele lor. La sfîrşitul secolului XIX Imperiile German şi Habsburgic aveau majoritatea trăsăturilor unui *Rechtsstaat* (germ. — stat de drept). Deşi acestea erau departe de a fi democraţii-model, societatea civilă şi democraţ ia reprezentativă se dezvoltau foarte repede. În contrast, teritoriile supuse cîndva Imperiilor Rus şi Otoman au obţinut independenţa aproape fiind lipsite de tradiţii de edificare a statalităţii şi naţiunii. Această dihotomie între Imperiile German şi Habsburgic, pe de o parte, şi Imperiile Rus şi Otoman, pe de altă parte, aproape coincide cu linia de demarcare între Europa Centrală şi Europa de Est. Grupul occidental împărtăşeşte tradiţiile dreptului roman, feudalismul şi trezirea naţională relativ timpurie; grupul de est are o moştenire bizantină şi o absenţă a tradiţiilor feudale puternice, contribuind la supravieţuirea mai îndelungată a relaţiilor de autoritate locală din timpuri străvechi, cum ar fi relaţiile bazate pe legăturile dintre

neamuri şi clientelismul.[52]

Adiţional moştenirii social-culturale şi politice în partea de Sud-Est a Europei, care a influenţat considerabil evoluţiile politice ulterioare, ponderea circumstanţelor internaţionale de asemenea a avut un impact hotărîtor. Diminuarea factorului rus, decisiv în politica românească timp de un sfert de secol, s-a produs în urma înfrîngerii ruşilor în războiul Crimeii. Aceasta a consolidat poziţia unioniştilor, iar prin intermediul Tratatului de la Paris (1856), Principatele au trecut sub garanţia colectivă a celor şapte mari puteri europene. După cum menţiona Vlad Georgescu, imixtiunea străină, rusă mai degrabă decît cea otomană, a făcut orice ambiţie a domnilor regulamentari în materie de politică externă autonomă superfluă; mai importante au fost diferitele proiecte şi planuri ale revoluţionarilor munteni şi moldoveni, care de cele mai multe ori stipulau revendicarea independenţei în programele lor. "Multe din aceste mişcări erau legate de activitatea revoluţionarilor polonezi conduşi de Adam Czartoryski, agenţii căruia se aflau în bune relaţii mai întîi cu Ion Cîmpineanu, iar mai apoi cu viitorii paşoptişti. Aroganţa protectoratului rus a determinat alegerea Rusiei drept duşmanul extern numărul unu pentru revoluţionarii români. Literatura antirusă, scrisă de regulă în franţuzeşte, pentru cîştigarea simpatiei opiniei publice europene, a fost altminteri foarte bogată şi numeroasă în toată această perioadă."[53] Rusia era privită cu suspiciune şi indignare. Felul în care a fost tratată ţara — ca un supus al Rusiei, încercările ţarilor de a bloca sau de a amîna independenţa românilor, precum şi anexarea Basarabiei, în care populaţia românească era majoritară, au tensionat în permanenţă relaţiile dintre cele două state, care aveau interese divergente în ciuda devotamentului comun faţă de religia ortodoxă. România s-a opus oricărei tentative de unire a popoarelor slave sub tutela Rusiei, pentru că socotea acest lucru o ameninţare la adresa propriei existenţe.[54] Totuşi, ar fi necesar să remarcăm că tonalitatea antirusă prezentă în aspiraţiile unioniste panromâneşti era îndreptată împotriva autocraţiei ţariste mai mult decît împotriva ruşilor în general. Cu toate motivele existente pentru a profesa un antirusism virulent din punct de vedere al naţionalismului modern, clasa politică românească era condusă de spiritul timpurilor sale în care naţionalismul, în pofida mişcărilor de eliberare şi unificare naţională, nu juca rolul predominant la etapa iniţială, cînd nu se făcea recurs la adeziunea şi suportul maselor largi. Era mai important spiritul revoluţionar, importat din Occident şi în special din

Franţa, gestionat împotriva autocraţiei ruse şi a dominaţiei otomane. Doar după crearea României, naţionalismul a început treptat să fie "descoperit" pentru consolidarea statului român şi pentru "demonstrarea" vecinilor şi puterilor europene că şi acesta are toate drepturile la existenţă. Cu atît mai mult cu cît o asemenea "descoperire" era în spiritul timpului în Europa şi, într-un fel, "programată" să fie exportată în toate direcţiile continentului. La fel, Italia s-a dovedit a avea o puternică influenţă culturală asupra noii Românii (Franţa poate chiar şi mai mare), iar Bucureştiul a urmat exemplul Italiei de după unificare, impunînd legi şi oficialităţi provenind dintr-o singură zonă a ţării, fără a ţine seama de enormele varietăţi în domeniul dezvoltării economice, al condiţiilor sociale şi al legăturilor etnice. În ambele ţări teama de regionalism şi posibilele lui efecte în subminarea forţei naţiunii era destul de îndreptăţită.[55]

Este relevant faptul că, spre deosebire de liberali, conservatorii — cei mai mulţi fiind moldoveni, cu studii şi legături în lumea germană — considerau că pericolul vine dinspre Răsărit, nu dinspre Austro-Ungaria; Basarabia, al cărei sud revenise la Moldova în 1856, îi interesa mai mult decît Transilvania.[56] Evoluţiile ulterioare au confirmat suspiciunile conservatorilor, deoarece prevederile Tratatului de la Berlin au impus retrocedarea sudului Basarabiei.

După cum menţionează Georgescu, structura ideatică a conştiinţei etnice româneşti moderne era deja construită în liniile ei fundamentale înainte de apariţia generaţiei paşoptiste. Rolul veacului al XIX-lea a fost mai puţin să inoveze şi mai mult să răspîndească idei, avînd pînă atunci circulaţie doar în cercul restrîns al clasei conducătoare.[57] De exemplu, în 1857, Divanul ad-hoc al Moldovei definea naţiunea română în felul următor: "Avem acelaşi început, aceeaşi limbă, aceeaşi religie, aceeaşi istorie, aceeaşi civilizaţie, aceleaşi instituţii, aceleaşi legi şi obiceiuri, aceleaşi temeri şi speranţe, aceleaşi trebuinţe de îndestulat... aceleaşi hotare de păzit, aceleaşi dureri în trecut, acelaşi viitor de asigurat şi, în sfîrşit, aceeaşi misiune de îndeplinit".[58] Însă această conştiinţă etnică abia începuse să evolueze în direcţia unui naţionalism propriu-zis, în care este fundamentală implicarea maselor largi. O conştiinţă naţională românească limitată la clasa conducătoare nu poate exista pur şi simplu, deoarece aceasta, în mod normal, depăşeşte limitele unui grup restrîns pentru a cuprinde segmente importante ale societăţii.

Ar fi necesar de subliniat rolul circumstanţelor internaţionale. În cadrul efortului retrospectiv, faptele, evenimentele istorice naţionale sînt tratate

de către activiştii şi istoricii naţionalişti într-un mod care exagerează autonomia lor în raport cu lumea exterioară, creîndu-se impresia unei potenţe transcendentale. Însă: "Într-adevăr, oricît de vechi ar fi fost unele programe, punerea lor în viaţă nu s-a putut face decît în momente de schimbare a raportului internaţional de forţe; 1821 a fost posibil datorită izbucnirii crizei orientale, la fel 1829 şi 1831; 1859 nu s-ar fi putut probabil împlini fără înfrîngerea Rusiei la 1856, iar 1877 — fără izbucnirea noii crize orientale. 1918 este greu de închipuit fără destrămarea simultană a celor două autocraţii vecine, care făcuseră şi desfăcuseră vreme de secole politica Europei de Răsărit".[59]

Românii au antrenat revoluţia pentru realizarea unirii politice, iar naţ ionalismul — pentru consolidarea statalităţii, faptele în cauză suscitînd reacţia ruşilor, deoarece au contribuit substanţial la conştientizarea deosebirilor etnice (şi ulterior naţionale) şi sociale. Efectul nu avea să fie decît consolidarea hotarului la Prut şi, drept reacţie la un iredentism — cultural, ce-i drept — în raport cu Basarabia, s-a lansat procesul de gestionare a provinciei într-un spirit ascendent de omogenizare forţată, de rusificare şi consolidare a autocraţiei ruse (elemente susţinute şi de contextul general al mediului politic în Europa de Sud-Est) la această periferie naţională a Imperiului.

Deja la mijlocul secolului XIX la lupta pentru statalitate şi independenţă au fost anexate chemările la regenerare socială. Conflictele şi clivajele au fost deseori legate de elementele etnice şi culturale; cu adevărat, teoriile de bază ale naţionalismului văd în acest fenomen o funcţie a diferitelor aspecte ale modernizării (Deutsch, Gellner, Hobsbawm). În orice caz, atît naţionalismul ca ideologie, cît şi statul-naţiune ca formă de organizare societală sînt incarnări ale modernităţii.[60]

Începînd cu anii treizeci ai secolului XIX, ruşii au început să-şi dea seama că puterile europene nu vor permite Petersburgului să promoveze în continuare proiectul panbalcanic îndreptat spre Constantinopol şi că, datorită acestui fapt, cît şi suscitării spiritelor revoluţionare şi naţionale în Principate, nu le va reuşi anexarea acestora. Astfel, energia imperialismului rus s-a îndreptat cu o putere înzecită spre subminarea potenţialului revoluţionar importat din Occident şi întîrzierea unirii Principatelor, iar în Basarabia — spre gestionarea programului de omogenizare culturală forţată şi consolidarea politică, dar şi imaginară, a hotarului cu România, drept graniţa definitivă a Imperiului Rus în direcţia sud-vest.

4. Statutul provinciei: administraţia, loialităţile/identităţile schimbătoare şi primele reacţii etnice de nemulţumire

Iniţial, Imperiul Rus a stabilit nişte condiţii acceptabile pentru provincia anexată. Astfel, conform Regulamentului privind instituirea administraţ iei provizorii în Basarabia, locuitorilor provinciei le-au fost lăsate legile proprii, guvernatorul civil dirija toate activităţile administraţiei interne, desemna boieri pentru funcţiile cu titlul de consilier în cadrul celor două departamente ale administraţiei civile.[61] Privilegiile acordate Basarabiei includeau scutirea pentru trei ani de orice capitaţie (impozit plătit pentru propria persoană) şi scutirea de serviciul militar.[62] Este relevant faptul că generalul Bahmetiev, numit guvernator civil al Basarabiei, pentru a potoli spiritele agitate, lansă o proclamaţie către populaţia nemulţumită prin care făgăduia că Basarabia se va administra după vechile sale drepturi şi obiceiuri, că locuitorii se pot folosi în cererile lor de limba moldovenească şi grecească ca în Moldova, că scutirea de bir şi de serviciul militar se menţ ine şi că exportul de cereale şi vite rămîne liber. Din cuprinsul acestei proclamaţii se desprinde limpede care erau cauzele nemulţumirii populaţiei, care cerea respectarea vechilor datini şi obiceiuri ale pămîntului, scutirea de dări şi de serviciul militar (valabil pînă în 1874) şi liberul comerţ cu Moldova.[63] De asemenea, guvernatorul civil stabilea legături directe cu domnii Moldovei şi ai Ţării Româneşti, fapt care menţinea un raport de fraternitate şi "penetra" hotarul de vest al Imperiului Rus.

În ce priveşte statutul provinciei, în 1818 ruşii au elaborat un Regulament Organic numit *"Aşezămîntul obrazovaniei oblastiei Basarabiei"*, prevederile referitoare la organele administrative şi judecătoreşti fiind similare divanului domnesc din Iaşi şi Bucureşti, deci erau elective. În acelaşi timp, *Aşezămîntul* reprezenta o constituţie liberală, aşezînd Basarabia în hotarele Imperiului Rus alături de Polonia, Finlanda şi Georgia, care au primit şi ele de la ţarul Alexandru I constituţii similare.[64]

Însă evenimentele ulterioare au inversat politica internă a ţarului Alexandru şi au pus capăt experienţelor sale liberale la periferiile naţionale ale Imperiului. În 1821 moare Mitropolitul Gavriil Bănulescu, iar în 1825 se stinge însuşi ţarul Alexandru, succesorul său avînd viziuni diametral opuse. În 1828 *Aşezămîntul* a fost abrogat, fiind înlocuit cu "Regulamentul" lui Voronţov, care, pe lîngă faptul că oprea utilizarea limbii moldoveneşti în actele publice, mai instituia o altă ordine de desemnare a funcţionarilor

publici: ei nu se mai alegeau, ci se numeau direct de către guvernatorul general, care din vremea lui Feodorov, de la 1836, a concentrat în mîinile sale toată puterea civilă şi militară. Doar din 1859 sfatul nobilimii a obţ inut o oarecare influenţă asupra numirii slujbaşilor.[65] Mai tîrziu, în 1864, autorităţile ţariste au desfăşurat reforma administrativă în sensul opririi tendinţei de centralizare excesivă, care suscita nemulţumiri tot mai evidente şi mai periculoase, elaborînd instituţia "zemstvelor", pe care au introdus-o în 1870 şi în Basarabia. După cum menţionează Ion Nistor, aceasta era, ca şi ucazul de împroprietărire a clăcaşilor, o concesie pe care absolutismul o făcea curentului pentru constituţionalitate şi autonomie, care se accentua în Rusia tot mai hotărît de la Războiul Crimeii încoace, cînd puterea autocrată rusă a suferit, sub dărîmăturile Sevastopolului, o înfrîngere spectaculoasă. Prin noul ucaz al ţarului Alexandru II a fost introdusă în Rusia autonomia comunală, judeţeană şi provincială.[66] În 1871 Basarabia a pierdut caracterul de provincie privilegiată şi a devenit o simplă gubernie a Imperiului Ţarist, urmînd a fi administrată exclusiv în conformitate cu legile ruseşti, iar în 1874 a fost introdusă, ca şi pe întreg teritoriul rus, obligativitatea serviciului militar. La 28 octombrie 1873 absolutismul imperial rus s-a consolidat şi mai mult, schimbîndu-se, prin rezoluţia lui Alexandru II, denumirea regiunii Basarabia în gubernie, totodată desfiinţîndu-se şi Consiliul regional.[67]

O dată cu "alipirea la"/"cotropirea de" Imperiul Rus, statutul populaţ iei a fost păstrat neschimbat pentru o anumită perioadă pe motivul asigurării unui grad necesar de loialitate pe care o aveau moldovenii din Principat sub dominaţia turcă: o autonomie internă, o capacitate relativă de a lua decizii, respectul pentru proprietatea boierilor, mănăstirilor şi bisericilor etc. Însă în 1812 boierii moldoveni nu făceau mare distincţie în ce priveşte schimbarea capitalelor imperiilor şi pe parcurs au servit în calitate de funcţionari publici ruşi, aşa cum au servit cîndva în calitate de trimişi ai Porţii (şi de ce s-ar fi neliniştit, atîta timp cît erau răsplătiţi, şi nu agresaţi?). "Intelectualilor basarabeni li se propunea orice post în centrul Rusiei, dar în Basarabia puteau să obţină funcţiuni numai cei care ofereau pentru siguranţa rusească o garanţie"[68] — siguranţă pe care puţ inii funcţionari ruşi de origine moldovenească o dovedeau prin fapte şi comportament loial faţă de Imperiu. De altfel, cooptarea reprezentanţilor altor etnii în proiectul imperial rus era un lucru larg răspîndit. Începînd cu perioada lui Petru cel Mare şi pînă în anii '30 ai secolului XX, pentru

realizarea obiectivului de expansiune imperială rusă şi o perioadă scurtă — sovietică, au servit reprezentanţii diferitelor etnii. În secolul XIX, bunăoară, nu era un lucru ieşit din comun faptul desemnării nemţilor, originarilor din ţările baltice, armenilor, francezilor etc. în funcţii importante de stat. Este evident faptul că, o dată cu anexarea/cucerirea noilor teritorii, apărea necesitatea cooptării elitelor locale în administraţia rusă şi a armonizării legilor locale şi a procedurilor economice cu practicile generale ruseşti. "Pentru ca trecerea la rînduielile statale ruseşti să fie mai puţin sensibilă, s-a considerat necesar de a atribui guvernului provizoriu, format din două departamente, asemănarea cu divanul moldovenesc, din care cauză au fost admişi în el numai boieri locali."[69] O necesitate de acest fel era determinată nu de consideraţii moderne de autogestiune şi autoguvernare, ci de incapacitatea birocraţiei ruse să gestioneze, fără concursul local, teritorii pe care Imperiul le acumula cu o viteză prea mare.

Pentru o perioadă îndelungată boierii se autoidentificau cu Moldova, amplasîndu-se imaginar în spaţiul Principatului, cel balcanic şi european, considerînd Rusia o ţară sălbatică, în sens geografic şi ca mentalitate. De exemplu, în memoriile lui F. Vighel, care a avut misiunea de a întocmi un raport privind situaţia din Basarabia, se menţionau următoarele: "O bună parte din boieri vorbeşte franţuzeşte, iar unii vorbesc germana. Nimeni din ei nu posedă limba rusă şi n-a manifestat interes de a vedea Moscova sau Petersburgul; din vorbele lor se poate constata că, pentru ei, nordul nostru este o ţară sălbatică. În schimb, mulţi din ei au călătorit la Viena, care e mult mai aproape şi unde, într-adevăr, e mai cald şi mai vesel".[70]

Pînă la Războiul Ruso-Turc din 1806-1812 statutul Principatului Moldovei era de o autonomie relativă, boierii fiind nestingheriţi de nimeni în activităţile lor social-economice. În acest sens, nemulţumirea, care a reprezentat un prim element major al naţionalismului moldovenesc/românesc, a fost legată de abolirea treptată a statutului iniţial, privilegiat în raport cu alte teritorii ale Imperiului Rus, de care se bucurau boierii şi ţărănimea provinciei anexate în 1812. Anume tentativele de a reduce statutul provinciei la gubernie rusească şi, în special, de a-i priva pe marii boieri ai provinciei anexate de drepturi economice au provocat reacţia protonaţionalistă în premieră. Am putea presupune că primul nivel de consolidare etnică a fost atins atunci cînd indivizii pe teritoriul Basarabiei au început să realizeze faptul că pot comunica mai uşor cu unii (Principatul Moldovei şi, ulterior, România) decît cu alţii (Rusia), cînd au început

să determine cine este în cadrul grupului şi cine în afara acestuia şi cînd, ce-i drept foarte rar în cazul abordat, au început a-şi însuşi capacitatea de a acţiona în numele unor interese pe care le considerau comune. Însă această capacitate a fost structurată de presiunea/agresiunea exterioară, şi nu datorită unei evoluţii socioculturale etnice sau naţionale. Deci, acţ iunea colectivă etnică sau protonaţionalistă a fost în mare parte produsul acţiunilor administraţiei ruse în Basarabia. Deşi, pe de altă parte, am putea susţine că ponderea forţelor externe în procesul de formulare a sensului de apartenenţă etnică/naţională a fost întotdeauna importantă, în special, în cazul naţiunilor mici.

Este relevantă prima atitudine imperial-centralizatoare faţă de moldovenii basarabeni, care, ce-i drept, a reprezentat o iniţiativă individuală, însă redactată în contextul general al imaginaţiei şi aşteptărilor birocraţiei ruse. Este vorba de "Proiectul de organizare a administraţiei civile a Basarabiei", elaborat în februarie 1814 de către Ivan Hartingh, guvernatorul civil al Basarabiei, şi remis spre examinare Consiliului de Miniştri, proiect în care se spuneau următoarele: "Primul departament are nouă membri, dintre care şapte sînt din rîndul boierilor moldoveni, iar doi din cel al ofiţerilor de stat-major ruşi. Anume în aceasta constă colosala inegalitate a voturilor, generată de surplusul atît de mare al consilierilor moldoveni faţă de cei ruşi. Pentru a spori acest dezavantaj vizibil, consilierii moldoveni, cînd decurge examinarea proceselor în cadrul departamentului, îşi unesc voturile mai degrabă înde ei decît cu cele ale consilierilor ruşi. Motivele sînt următoarele: *provenienţa identică şi educaţia uniformă a moldovenilor, firile lor cunoscute, asemănătoare înde ele, dar deosebite de cele ale altor popoare cu judecata sănătoasă, pasiunile lor înnăscute către interesul propriu, înrudirea lor unul cu altul, legăturile strînse înde ei, patriotice şi nemijlocit privitoare la moşii* (aici şi în continuare subl. n.). În sfîrşit, reaua voinţă a lor, evidenţiată din faptele nobililor moldoveni — prin toate mijloacele *caută să se susţină unul pe altul împotriva ruşilor, chiar cu ofensarea ultimilor faţă de care sînt foarte nebinevoitori, manifestînd dezgust faţă de legile ruseşti*. Punînd în aplicare toată viclenia, toate abilităţile şi uneltirile ce preocupă minţile moldovenilor din tagma superioară şi cea medie, ei ascund de ruşi pe orice cale starea actuală a ţinutului în care locuiesc, îi lasă pe ruşi în neştiinţă şi îi induc în eroare în ce priveşte pămînturile şi populaţia, supraveghează ca ruşii să nu aibă în genere idee despre acest ţinut şi, astfel, funcţionarii moldoveni să poată acţiona cu succes în favoarea lor, să-şi sporească drepturile şi privilegiile;

ascund faptul că în Moldova există doar dreptul afurisit şi neomenesc al celui puternic, convenabil boierilor..."[71]

Este interesant mesajul boierilor moldoveni adresat lui Alexandru I, în care au încercat să contracareze tentativele lui Hartingh de a schimba modul de guvernare a provinciei: "... *Te încredinţăm că moldovenii îţi poartă credinţă; fiind sub tirania Porţii Otomane, moldovenii aşteptau cu nerăbdare soarta fericită de acum, pentru a fi supuşii Tăi, pentru a avea un Dumnezeu comun în cer şi un unic Împărat Creştin pe pămînt; Mila Ta nemărginită, arătată nouă în timpul alipirii acestui meleag* (dar nu a ţării sau a unei părţi de ţară! — nota autorului), *lăsîndu-ne obiceiurile şi legile noastre de care ne folosim aproape patru veacuri, ne dă curajul să ....Te rugăm despre următoarele: să nu fim înstrăinaţi de legile noastre; ... binevoieşte, Mărite Împărat, ca Mitropolitul şi Arhipăstorul nostru să fie, ca pe vremuri, de la începutul Moldovei, şi mai-marele bisericii, şi primul om la judeţ, întrucît aceasta este o lege pămîntească în Moldova; la fel dăruie-ne nouă, Auguste Monarh, un cîrmuitor civil pentru această provincie dintre moldovenii get-beget, un bărbat credincios Măriei tale imperiale, care cunoaşte familiile boiereşti, obiceiurile şi legile noastre şi ţările vecine nouă ...*"[72]

Semnificaţiile acestui schimb de "focuri" sînt multiple şi, în primul rînd, este necesar să menţionăm în acest context antrenarea etnicului atît de funcţionarii ruşi, trimişi să guverneze provincia, cît şi de boierii moldoveni, lucrul în cauză contribuind la realizarea faptului (în primul rînd de moldoveni) că aparţin unor grupuri naţionale iremediabil distincte. Procesul cunoaşterii şi înţelegerii respective a fost accelerat şi consolidat de caracterul agresiv al diferenţierii, pentru că pînă la anexarea Basarabiei turcii îşi exercitau suzeranitatea de la distanţă, lăsîndu-i pe moldoveni să-şi conducă Principatul după bunul lor plac, iar în componenţa Imperiului Rus lucrurile s-au schimbat radical. Astfel, *primul contact direct între ruşi şi moldoveni a creat două recipiente separate*, care pe parcursul anilor au fost umplute cu naţional-şovinism, în cazul ruşilor, şi un grad de autonomie naţional-emotivă a moldovenilor, evoluată, sporadic, în dispoziţii "naţionaliste", însă fără activităţi subversive îndreptate împotriva Imperiului Rus şi apoi Sovietic. În cele din urmă, ţarul, dorind ca spiritele din noua provincie să se calmeze şi să servească drept sursă de atracţie pentru ceilalţi moldoveni, dincolo de Prut, a fost de acord cu "separarea" puterii civile şi militare, revocîndu-l, în acelaşi timp, pe Hartingh, spre bucuria boierilor moldoveni.[73]

Contradicţiile iniţiale între aceştia şi autorităţile ţariste s-au datorat procesului de centralizare a administraţiei, inevitabil în cazul oricărui stat (cu atît mai mult, în cazul celor extinse din punct de vedere geografic), dar şi excesului de zel al funcţionarilor — "misionari" ruşi, generînd, spre sfîrşitul secolului XIX, un sens naţional(-ist) tot mai pronunţat. Competiţia identităţilor a început atunci, deoarece ceilalţi moldoveni au rămas în Principat, iar contactul boierilor moldoveni transpruteni cu structurile puternice de stat ale Imperiului Rus i-a făcut să realizeze şi să-şi asume distinctivitatea naţională proprie în cadrul acestuia şi o identitate regională în raport cu România.

Statutul privilegiat al provinciei venea în contradicţie cu logica uniformizării şi centralizării, pe care o adoptase mai tîrziu Imperiul Rus pentru a asigura un control mai eficace asupra unor teritorii anexate, ce nu-şi afişau o loialitate imediată sau deosebită faţă de noii conducători. La fel, o dată cu extinderea teritorială, impunătoare în termeni geografici, gestionarea noilor teritorii devenea tot mai dificilă. Această dificultate se datora în egală măsură suprafeţelor enorme ale noilor achiziţii, cît şi faptului că erau populate de etnii neslave şi/sau neortodoxe. Din aceste considerente, ascensiunea naţionalismului european în a doua jumătate a secolului XIX a fost "binevenită" pentru edificatorii statalităţii imperiale ruse, deoarece căpătase un instrument, într-un fel legitimizat de către istoria contemporană a statelor europene, de omogenizare culturală forţată, pe care l-au aplicat şi l-au perfecţionat în mediul respectiv. Însă ponderea "etnicităţii" în proiectul imperial de expansiune teritorială devenise sesizabilă mai tîrziu, cînd arhetipul naţionalismului cuplat cu autocraţia rusă şi, în general, cu potenţialul specific rus al extremismului de stat (dar şi al indivizilor făcînd parte din birocraţia rusă de la periferiile naţionale), prezent în cultura politică rusă, a creat acel explozibil ce a "trezit" naţionalităţile neruse la viaţă. Ulterior, faptul în cauză a contribuit la destrămarea Imperiului Rus. Însă conştientizarea distincţiilor naţionale a fost efectuată în urma contactelor respective, timpul şi arhetipurile moderne ale evoluţiei istorice din Europa conducînd la consolidarea treptată a identităţilor etnice pînă în momentul realizării depline a naţionalismelor conştiente şi militante, cu excepţii remarcabile, cum ar fi Basarabia.

Rusificarea administrativă a declanşat absolutismul birocratic şi autorusificarea spontană, pe care localnicii, în special, din elita provinciilor cotropite, o considerau avantajoasă din mai multe motive. Această politică

a durat pînă la începutul anilor optzeci ai secolului XIX, după care a început să fie promovată o politică de omogenizare culturală forţată.[74] Deşi Rusia ţaristă nu avea o "politică în domeniul naţionalităţilor", procesul legislativ-administrativ funcţiona cu o conştiinţă crescîndă referitor la deosebirile de ordin etnic şi religios. Ar fi necesar să menţionăm în acest context faptul că centralismul Imperiului Rus şi încercările de omogenizare forţată s-au datorat mai curînd arhetipului modern integrat politicilor statelor europene, decît unei invenţii proprii. Mobilul ruşilor în procesul de expansiune imperială era altul decît cel naţional — element care a început să capete pondere în ultimele decenii ale secolului XIX. Dincolo de conotaţiile emoţionale pe care le poartă politica de "deznaţionalizare" a Basarabiei (şi a altor periferii naţionale), promovată de Imperiu, aceasta, în termeni istorici, nu este o "răutate", ci un fapt, o "necesitate" logică determinată de arhetipul dominant în acea perioadă şi de tentativa de a consolida statul şi achiziţiile enorme (întreprindere imposibilă, după cum au demonstrat evoluţiile ulterioare). De asemenea, aceluiaşi arhetip i se datorează "deşteptarea" unor naţiuni ale Imperiului, care, fără "iritările" respective, ar fi continuat să "vegeteze" din punct de vedere etnic sau naţionalist. Paradoxal la prima vedere, dar anume agresarea din afară demarează procesul de consolidare internă a grupurilor naţionale care încearcă, la rîndul lor, să omogenizeze componenţa social-culturală a propriului grup.

Relaţia inegală între etnii şi naţionalitatea dominantă rusă a consolidat sentimentul opresiunii etnice şi aspiraţia spre recunoaştere naţională. În special după 1881, ruşii au început să abordeze tot mai des problemele sociale în termeni etnici, "depistînd" conspiraţii evreieşti, separatişti armeni, naţionalisme în general, calificîndu-le drept surse majore de rebeliune şi disfuncţie statală[75]. În acelaşi timp, rasismul oficial i-a făcut pe evrei să se consolideze. La fel, şovinismul velicorus de stat a generat "naţionalizarea" treptată, dar ireversibilă, a provinciilor naţionale de la periferiile Imperiului, inclusiv a Basarabiei. Asemenea reacţii de autoconservare socială constituie un fenomen care a determinat caracterul multinaţional al Imperiilor Rus şi Sovietic. Mai mult decît atît, discriminarea popoarelor întregi a erodat în mare parte distincţiile sociale interne de clasă şi a oferit un mediu prielnic pentru activitatea naţionaliştilor.

5. Experienţa antisemitismului şi dimensiunea religioasă şi etnolingvistică a imperialismului în Basarabia

În anii '70-'80 ai secolului XIX, dar în special după asasinarea lui Alexandru II, autorităţile ţariste au canalizat spre evrei atît furia aparatului de stat, cît şi nemulţumirea ţăranilor şi a periferiilor neruse. Antisemitismul a fost încurajat pentru a direcţiona atît extremismul crescînd al elitelor (în formă de absolutism şi şovinism), cît şi al maselor largi (în formă de naţionalism primitiv şi ură faţă de iudaici). Evreii deveniseră peste noapte o ţintă extrem de comodă, formînd, într-un fel, "prima şcoală" bine definită a naţionalismului şi intoleranţei interetnice din Imperiul Rus. Această "şcoală" a fost frecventată de mai multe etnii ale Imperiului, inclusiv de moldovenii basarabeni.

Deşi intelectualii basarabeni erau conştienţi, într-o măsură oarecare, de faptul că autorităţile ţariste au creat dintr-un grup întreg un ţap ispăşitor pentru toate problemele economice, sociale şi politice ale Imperiului, atracţia antisemitismului a fost prea mare pentru a rezista tentaţiei. Care au fost cauzele unui asemenea comportament? Conştient sau nu, primii "patrioţi" români din Basarabia au încercat să utilizeze antisemitismul pentru consolidarea grupului etnic propriu prin demarcarea etnică între "ţăranii noştri harnici şi cuminţi" şi "evreii paraziţi". De exemplu: "Israeliţii ne-au cotropit şi ne cotropesc. Toate capitalurile aproape şi toată industria locală se află în mîinile lor; forţa şi importanţa acestui element creşte cu o iuţeală îngrijorătoare. ...Cruzimea lor (a evreilor — nota autorului) şi rapacitatea faţă cu adevăratul producător — cu ţăranul român, este fără cruţare şi fără milă; naturalmente că şi ura ţăranilor faţă cu aceste lipitori este la culme! ... Guvernul rusesc neputînd rusifica Basarabia crede a putea de a o deznaţionaliza jidovind-o".[76]

Naţionalismul nu putea apărea şi nu se putea consolida decît prin intermediul conştientizării şi cultivării unor diferenţe iremediabile şi deseori agresive între "noi" şi "ei". Antisemitismul de stat a fost un cadru util pentru un *training iniţial*, un curs introductiv în materie de naţionalism, intoleranţă etnică şi extremism — lucruri care au consolidat grupurile etnice din Basarabia (inclusiv pe evrei), ce-i drept, în măsură diferită. Mobilitatea socială a evreilor, uneori susţinută deliberat de către autorităţile ruse (numărul acestora crescuse în Basarabia considerabil, ajungînd în 1897 la 228 168 de persoane — 11,79% din populaţia provinciei)[77], exacerba competiţia

pentru avantajele social-economice, cum ar fi resursele, spaţiul etc. În competiţiile respective evreii demonstrau o dexteritate net superioară ruşilor şi, cu atît mai mult, băştinaşilor, faptul în cauză fiind speculat de primii agitatori naţionalişti. Este relevant modul în care a fost explicat antisemitismul moldovenilor basarabeni în comparaţie cu cel al ruşilor (încercîndu-se un gen de reabilitare) — se susţine teza că ura ruşilor era generată de competiţia pe care le-o creau evreii, iar în cazul moldovenilor — de faptul că erau subjugaţi de aceştia: "Ura neîmpăcată a guvernului rus contra ovreilor nu reiese din aceeaşi sorginte din care iese ura noastră contra ovreimii — exploatatoare, contra ovreimii parazite. Ura ruşilor contra ovreimii nu diferă deloc de acelaşi sentiment al ruşilor urzit contra germanilor, francezilor, polonezilor etc. Noi îi urîm fiindcă sîntem victimele rapacităţii lor şi fiindcă această ură ne este dictată de simţul nostru de conservaţiune; în ceea ce priveşte pe ruşi, apoi ura lor contra ovreilor se află bazată pe concurenţă, fiindcă această rasă slavă, avînd toate poftele rapace şi parazite ale ovreilor, este din nenorocire înzestrată foarte puţin pentru negoţ, aşa că ovreii cu capacităţile lor fine îi sînt foarte primejdioşi în această privinţă".[78]

Cu toate acestea, atît intelectualii revoluţionar-naţionalişti ai vremii, cît şi istoricii români de mai tîrziu îşi dădeau seama de caracterul formativ al urii din societatea rusă, unde evreii serveau drept paratrăsnet pentru extremismul şi radicalismul acumulat în Imperiul Rus: "Faţă cu socialismul care a coprins poporaţiunile slave ale imperiului, faţă cu acţiunea democraţiei revoluţionare a partidei nihiliste, guvernul rusesc n-are încotro şi cruciada ovreiască este admisă fără doar şi poate..."[79], sau: "Chestia evreiască n-a apărut decît în ultimii treizeci de ani, provocată dacă nu direct de administraţia şi guvernul rusesc, desigur însă cu imboldul şi cu încurajarea lor, pentru a distrage masele de la cercetarea cauzelor directe ale relelor politice şi sociale..."[80].

În viziunea ruşilor, evreii începeau să devină, în primul rînd, un obstacol în calea progresului economic: "În momentul de faţă însă, burghezimea rusă s-a organizat şi există ca o clasă aparte a societăţii ruse, teritoriul exploataţiunii ei este strîmt, ea se simte cuprinsă într-un cerc de fier care o forţează de a limita operaţiunile sale numai şi numai în regiunea guvernămîntelor din Moscovia propriu-zisă; influenţa sa asupra guvernului rus l-a forţat şi-l va forţa să-i mărească teritoriul exploataţiunii şi a mări acest teritoriu nu se poate altfel decît prin izgonirea ovreilor".[81]

Este relevant pentru înţelegerea antisemitismului în Basarabia pogromul evreiesc avut loc la Chişinău în 1903, amploarea căruia a generat proteste internaţionale. Deşi autorul nu a efectuat cercetări în domeniul componenţei etnice a participanţilor la pogrom, am putea presupune că aceştia au fost, în mare parte, ruşi, deoarece, în primul rînd, moldovenii basarabeni reprezentau o parte nesemnificativă a populaţiei urbane, cu atît mai mult la Chişinău (deşi la pogrom au participat ulterior şi unii ţărani din satele învecinate). În al doilea rînd, se cunosc ideologii şi chiar instigatorii pogromului, fiind notoriu, de exemplu, Kruşevan, un antisemit deschis, monarhist şi un duşman convins al reformelor democratice şi al afirmării naţionale a tuturor grupurilor etnice, inclusiv a moldovenilor.

Nu putem nega, bineînţeles, şi un anumit antisemitism al moldovenilor, însă acesta nu era dezvoltat, deoarece se manifesta într-un mediu rural, iar evrei la sate erau puţini. Cei care treceau prin localităţile rurale veneau cu mărfuri şi noutăţi, de aceea erau primiţi cu o anumită curiozitate. În raport cu puţinii evrei prezenţi la sate, exista mai degrabă o invidie socială, care nu degenera în violenţe decît în situaţii excepţionale.

Antisemitismul, deci, a fost mai mult un fenomen urban, în oraşe fiind posibilă violenţa împotriva evreilor, cu încurajarea tacită a autorităţilor şi în lipsa unor tradiţii democratice şi de toleranţă etnică şi religioasă. Aici ar fi necesar să remarcăm faptul că ruşii Chişinăului, participînd la pogromuri şi avînd experienţa antisemitică, şi-au "structurat" intoleranţa etnică faţă de toate grupurile naţionale, inclusiv faţă de moldoveni. Agresivitatea ulterioară în tumultul revoluţiei ruse şi al tulburărilor sociale asociate cu aceasta va demonstra că ruşii basarabeni au fost mai bine pregătiţi din punctul de vedere al confruntărilor etnopolitice.

În 1812, o dată cu anexarea Basarabiei, părea că autorităţile ruse vor permite utilizarea limbii române în toate sferele sociale, după cum a şi fost stabilit iniţial. În 1813 Bănulescu-Bodoni a înfiinţat la Chişinău un Seminar Duhovnicesc şi o tipografie moldovenească pentru tipărirea cărţilor rituale. În 1858 a apărut "Vestitorul eparhiei Chişinăului şi Hotinului", organul oficial al bisericii basarabene, cu text paralel în română şi rusă, textul român fiind suprimat în 1871. O dată cu venirea arhiepiscopului Lebedev, tendinţa de rusificare a bisericii se accentuase.

Nu putem afirma cu certitudine (după cum o fac unii istorici cu vederi mai naţionaliste) că rusificarea prin intermediul bisericii a fost promovată de toţi capii acesteia şi la indicaţiile directe/concrete ale Petersburgului.

În primul rînd, unele feţe bisericeşti, trimise în Basarabia de Sfîntul Sinod, au fost educate la universităţi europene şi aveau un sentiment puternic dezvoltat de misionari *aleşi* să "lumineze turma", inclusiv *pre limba lor* şi cu toleranţă creştinească. În al doilea rînd, este puţin probabil ca înaltele feţe bisericeşti să fi pornit pe "calea rusificării" la ordinul direct al Sinodului. Mai degrabă, aceştia maximalizau, în funcţie de energia şi educaţia proprie, spiritul absolutist al Imperiului Rus, astfel specificînd, în proiecte şi atitudini proprii, ceea ce "plutea în aer" şi era acceptat de superiori. Acestui model de comportament îi corespund arhiepiscopii Lebedev şi Serafim, spre deosebire de alt tipaj, cel al episcopului Iacov Piatniţki şi al episcopului Vladimir, primul dintre care a solicitat Sinodului în 1898 permisiunea de a publica broşuri religioase în limba moldovenească, iar al doilea a redeschis în 1904 tipografia moldovenească, închisă de arhiepiscopul Pavel, şi a început editarea unui jurnal bisericesc în limba moldovenească — "Luminătorul".[82] Numai peste 4 ani Serafim a oprit întrebuinţarea limbii moldoveneşti în slujbele bisericeşti, însă apariţia şi consolidarea sectarismului religios, în special al inochentismului, a condus autorităţile bisericeşti ruse la concluzia că: "... punerea lui Inochentie asupra norodului izvora din faptul că el îi vorbea moldoveneşte, pe cînd preoţii ruşi îndeplineau slujba dumnezeiască într-o limbă neînţeleasă de mulţime". În consecinţă, regimul a devenit mai tolerant în ce priveşte utilizarea limbii moldoveneşti în biserică, deoarece "slujitorilor bisericeşti le era frică să nu-i piardă pe moldoveni pentru biserica pravoslavnică".[83]

Este semnificativ faptul că încă în 1815 tîrgoveţii se lamentau că "cu totul împotrivă li este a vedea pe fiii lor lipsiţi de hrana învăţăturii limbii moldoveneşti" şi cereau un nou local pentru şcoală, promiţînd şi asistenţa lor financiară pentru realizarea obiectivului în cauză. Mai tîrziu, în 1841, I. Sturdza, mareşalul nobilimii basarabene, a adresat o scrisoare guvernatorului Feodorov în care menţiona că limba moldovenească este neglijată în şcolile publice, că elevii nu se perfecţionează "în limba maternă literară" şi că "şcolile ţinutale sînt lipsite de profesori şi material didactic pentru acest obiect". Pentru a înlătura aceste neajunsuri, nobilimea cerea "de a numi profesori de nădejde de limbă moldovenească şi de a procura din Moldova şi Muntenia cantităţi necesare de cărţi didactice". Mai mult decît atît, tagma dvorenilor se oferea să adune ea însăşi mijloacele necesare pentru plata învăţătorilor şi cumpărarea cărţilor.[84] Ar fi exagerat, probabil, să calificăm aceste solicitări drept manifestări ale naţionalismului, însă cert

este faptul că nobililor nu le era străin un vag sentiment de apartenenţă etnică. Relevantă în acest context este imaginea Moldovei şi Munteniei drept modele didactice şi culturale, precum şi sensul ideologic al "profesorilor de nădejde", adică al unora care nu ar desfăşura o propagandă subversivă, revoluţionară şi/sau naţionalistă. În acelaşi timp, substratul etnic al aristocraţiei locale a fost alterat pe parcursul secolului XIX, atît prin (auto)rusificarea boierilor moldoveni, cît şi prin înnobilarea funcţionarilor şi ofiţerilor ruşi din Basarabia.

Dacă pînă în 1842 se mai puteau depune cereri în limba moldovenească, în 1865 ea a fost deja exclusă din planul de învăţămînt. "Adept al şcolii naţionale în Basarabia, Ion Doncev a elaborat două manuale de limbă română: *Cursul primitiv de limbă rumână* şi *Abeceda rumână*, cu două grafii — latină şi chirilică, pe care le publică la Chişinău, în 1865. Editîndu-le pe cont propriu, manualele au văzut lumina tiparului în momentul în care limba română a fost exclusă din planul de învăţămînt al guvernului."[85]

Sînt extrem de revelatorii scrierile lui Batiuşkov despre spiritul naţional şi limba moldovenilor basarabeni, precum şi acţiunile care trebuie să fie întreprinse de autorităţile ţariste: "Dacă dorim ca populaţia rusă din acest ţinut să nu mai fie românizată, ca Basarabia să fie considerată în realitate nu doar gubernie rusească, ci să nu mai fie obiect de jinduire românească şi chiar de agitaţie şi să fie organic unită cu restul Rusiei, e necesar ca, prin intermediul şcolii, de a-i familiariza pe ţăranii moldoveni cu limba slavă bisericească şi de a-i face pe jumătate ruşi prin limbă".[86] În acest cadru se înscrie comportamentul arhiepiscopului P. Lebedev, care şi-a început activitatea "creştinească" în Basarabia în 1874, încălzind sobele Mitropoliei cu mii de volume şi cărţi bisericeşti scrise în limba "moldovenească" şi care "...a revizuit seminariul nostru şi l-a transformat în o pepinieră de preoţi ruşi. Limba română a fost riguros oprită nu numai în sfera oficială a relaţiunilor profesorilor cu elevii, ci şi în intimitatea vieţii şcolarilor".[87] Lebedev, într-un fel, a exprimat unul din punctele culminante ale absolutismului rus, deoarece, în urma terorii nihiliştilor şi utilizării acestei situaţii extreme de către oberprocuratorul Sfîntului Sinod, Pobedonosţev, pentru consolidarea puterii proprii, Alexandru III şi întreaga autocraţie rusă a lunecat spre un extremism de stat şi anihilarea oricăror tendinţe de autonomizare naţională ale periferiilor Imperiului Rus. În termeni concreţi aceasta însemna că: "În 1878 funcţionau în Basarabia numai 355 de şcoli primare rurale ruseşti, frecventate de 28 186 elevi, la o populaţie totală

de 1 052 013 suflete, din care trei sferturi erau români".[88]

Autorităţile ţariste, în special după atentatul comis asupra ţarului Alexandru II, acţionau cu o convingere crescîndă, nu fără temei, că ideile liberale circulă cu o libertate mai mare în rîndul tineretului studios. La periferiile naţionale aceasta reprezenta un pericol şi mai mare, în viziunea Petersburgului, deoarece ideile "nihiliste" începeau să fie cuplate cu cereri de emancipare naţională: "Nici un ziar românesc, nici o operă literară, nici un cîntec bătrînesc nu poate fi tipărit în tipografiile noastre, ba încă ceva şi mai mult, cărţile bisericeşti şi cărţile didactice române sînt sechestrate şi arse. O grupă de tineri basarabeni, ghidaţi de nişte sentimente nobile, a crezut de cuviinţă d-a aduce în Basarabia cîteva exemplare din cărţile didactice editate pe la Bucureşti şi Iaşi, cu singurul scop de a învăţa carte prin satele de unde se trag ei. Poliţia, fiind avizată despre aceasta, arestă pe tinerii români şi sechestră cărţile care fură imediat arse".[89]

În studiile de specialitate sînt menţionate mai multe încercări de a edita periodice în limba română, datînd din anii 1848, 1858, 1863 ş.a., dar autorităţile ruseşti nu au aprobat apariţia lor. În general, în Rusia, oficialităţile nu agreau editarea prea multor publicaţii periodice, mai ales în provincie şi îndeosebi în guberniile neruseşti, pentru că, la periferia Imperiului şi în zone bănuite de infidelitate faţă de regimul ţarist, cenzurarea lor severă ar fi fost mai dificilă.[90]

Adiţional propagării limbii şi culturii române, puţinii agitatori naţionalişti desfăşurau şi unele activităţi politice prin intermediul tiparului — şi acest fapt tocmai reconfirma temerile autorităţilor ţariste că, o dată cu emanciparea culturală, indivizii vor cere nu doar drepturi sociale, ci şi naţionale: "Zilele din urmă au apărut nişte broşuri scrise în limba română şi care tratează tocmai chestiunea emigraţiunii israelite şi ruse în Basarabia. Această broşură intitulată *Cotropiţi şi cotropitori* a fost, cum se aude, tipărită într-o tipografie clandestină care se află într-un orăşel din nordul Basarabiei".[91]

În 1912 în cele 1 709 şcoli primare şi 56 de şcoli secundare, întreţinute în proporţie de 70 la sută din dările moldovenilor, nu se învăţa româneşte.[92] Astfel, utilizarea elementului etnolingvistic în politica internă a Imperiului Rus a conturat mai clar fizionomia şovinismului rus în sensul consolidării acestuia şi, paradoxal, a contribuit la "inventarea" (proto)naţionalismului moldovenesc/românesc în Basarabia graţie unui sentiment, vag la început, de opresiune etnică, pe care primii naţionalişti moldoveni au conştientizat-o cu o surprindere dureroasă.

6. Etnia, oraşele şi industrialismul

În pofida faptului că formula naţionalistă a duşmanului etnic cîştiga teren, politicile economice ale ţarismului şi consideraţiile de securitate şi profit i-au influenţat pe marii proprietari funciari moldoveni şi burghezia naţională, nesemnificativă sub aspect numeric, să coopereze cu regimul rusificator. Astfel, unii nobili basarabeni, din considerentele carierei şi ale profitului economic, se asimilau ruşilor, devenind apărători ai Imperiului, uneori mai acerbi decît reprezentanţii etniei dominante ruse. Identitatea ţăranilor basarabeni, pe de altă parte, era determinată mai mult de modul izolat de viaţă cotidiană, decît de grupul lingvistic specific, mai degrabă de relaţiile de rubedenie, familie şi neam, decît de ideile abstracte despre naţiune.

În acelaşi timp, se diminua constant izolarea tradiţională a satului şi a ţinutului graţie noilor reţele de comunicare cum ar fi, de exemplu, telegraful (comunicarea între Chişinău şi Odesa fiind inaugurată în 1860) şi căile ferate (circulaţia trenurilor între Chişinău şi Tiraspol, care lega, la rîndul său, capitala provinciei cu restul Imperiului, începînd cu 15 august 1871), fapt care a început să faciliteze comerţul, mişcarea nestingherită a oamenilor şi mărfurilor, anihilînd treptat distincţiile mai vechi dintre cei de acelaşi neam şi străini. Trăsăturile inerente ale imperialismului şi industrialismului sînt nivelarea şi uniformizarea, astfel începînd a fi "descoperite" satele cele mai îndepărtate şi izolate ale Basarabiei. Această nouă geografie economică şi politico-socială a influenţat într-o măsură semnificativă fizionomia naţionalismului şi a clasei. De menţionat că, datorită statutului social, ruşii erau mai mobili decît moldovenii, descoperind mai repede, din punct de vedere ideologic, "noua patrie" în Basarabia şi "însuşind-o" în imaginaţia naţional-culturală.

Mai mult decît atît, *industrialismul*, promovat de stat la sfîrşitul secolului XIX, a contribuit la formarea unui gen de coeziune socială orizontală atît între muncitori, cît şi între industriaşii de diferite naţionalităţi. Procesele de emancipare, însă, au consolidat în unele cazuri legăturile etnice verticale, în altele — relaţiile sociale orizontale. Experienţa popoarelor care aveau reprezentare urbană modestă (lituanienii, ucrainenii, beloruşii şi moldovenii) era diferită de cea a georgienilor, letonilor, estonienilor şi evreilor, care au format o clasă muncitoare proprie şi au intrat într-un contact direct cu intelectualitatea radicală[93]. Dezvoltarea industrialismului însemna, într-un fel, şi consolidarea hotarelor Imperiului, deoarece geo-

grafia economică dicta, de exemplu, orientarea fluxului comercial către portul Odesa, dar nu spre Galaţi, ceea ce era mai convenabil, în special pentru Basarabia de Sud. Dezvoltarea economică la sfîrşitul secolului XIX — începutul secolului XX modela fizionomiile naţionalismelor în Basarabia în sensul consolidării celui rus, deoarece afacerile se făceau într-un spaţiu economic definit de Imperiu şi aceasta, la rîndul său, modela imaginaţia economică a întreprinzătorilor moldoveni în sensul unei orientări spre piaţa rusă, nu doar din punct de vedere strict comercial, ci şi de mentalitate şi instituţii. În acelaşi timp, interesele comerciale puteau modifica loialitatea etnoculturală sau etnopolitică doar a negustorilor sau întreprinzătorilor moldoveni, ţăranii fiind în afara contextului respectiv, deoarece activitatea lor economică se limita la sat, comună şi uneori la primul centru urban.

De ce ideea de modernitate nu a fost îmbrăţişată de ţăranii basarabeni şi de ce nu a fost posibilă, în această parte a lumii, o revoluţie industrială de felul celor occidentale? Ar fi, probabil, imposibil să dăm un răspuns exhaustiv, care ar explica subdezvoltarea românilor, dar şi a altor popoare ortodoxe din estul continentului. Ceea ce însă pare a fi adevărat este că, o dată ce ţăranii moldoveni au început să comercializeze mai des produsele agricole şi să intre în contact cu oraşul, descoperirea a fost că acesta era străin — acolo ruşii şi evreii deţineau pîrghiile administrativ-economice. Contactul în cauză a contribuit, în mare parte, la conservarea statutului social al ţăranului moldovean, frustrarea iniţială consolidînd o inhibiţie de lungă durată. În loc să înveţe, ţăranii s-au adaptat, începînd să trateze urbanitatea, industrializarea şi modernitatea drept nişte vicii imuabile şi străine. Pe de altă parte, în urma contactului respectiv, care a sfidat viaţa rurală, din masa de ţărani începuseră să se desprindă elementele cele mai active şi capabile să facă faţă confruntării ideologice cu naţiunea dominantă rusă. Însă numărul acestora a fost foarte mic pentru a consolida clasa autohtonă a mic-burghezilor, intelectualilor sau funcţionarilor. De exemplu, cu excepţia bisericii ortodoxe, în care numărul preoţilor români era mai mare decît cel al reprezentanţilor altor etnii (români — 59,7%, ruşi — 23,9%, ucraineni — 11,4%), în toate celelalte sfere sociale din Basarabia numărul românilor era infim. În conformitate cu recensămîntul din 1897, în administraţie, judecătorii şi în poliţia basarabeană românii constituiau 11,2% (ruşii — 64,2%, ucrainenii — 16,7%), în judecătoriile particulare — 7,6% (ruşii — 73,6%, ucrainenii — 2,8%), în forţele armate — 5,8% (ruşii

— 58,3%, ucrainenii — 17,2%), în învăţămînt şi educaţie — 18,3% (ruşii — 58,0%, ucrainenii — 13,8%), în ştiinţă, literatură şi artă — 16,8% (ruşii — 48,6%, ucrainenii — 24, 8%), în activităţile medico-sanitare — 17,2 (ruşii — 55,9%, ucrainenii — 2,8%).[94]

Există o legătură directă între nivelul urbanismului şi gradul sau puterea naţionalismului, fiind semnificativă, în acest context, structura etnică a oraşelor basarabene, care demonstrează prezenţa urbană modestă a moldovenilor — 14%, la sate fiind 53,5%.[95] Cu toate acestea, moldovenii, dacă se instalau la oraş, obişnuiau să se stabilească în cartierele mărginaşe, păstrînd un gen de *intractibilitate* social-urbană. Puţinii funcţionari şi muncitori de origine moldovenească, intrînd în contact cu o clasă muncitoare şi una birocratică rusă, mai puternică şi mai numeroasă, se lăsau supuşi unor procese de asimilare cultural-socială şi etnică. Dacă soarta Basarabiei s-ar fi decis independent de circumstanţele internaţionale, atunci aceasta s-ar fi întîmplat la oraşe, însă acolo populaţia era, în mare majoritate, de origine rusă şi evreiască, fiind ostilă oricărui grad, oricît de neînsemnat, al naţionalismului moldovenesc/românesc. Ar fi dificil de evaluat cauzele care nu au permis moldovenilor lansarea unei revoluţii sociale proprii în cadrul procesului general de industrializare. Un aport fundamental la aceasta l-a constituit lipsa de coeziune naţională, baza căreia a fost distrusă ireversibil începînd cu 1812. Formele de organizare internă a vieţii, o legătură socială orizontală, poate nu atît de trainică în sens ideologic, dar suficient de constantă, au permis conservarea unui *statu-quo* care, pe parcurs, a fost "umplut" cu un naţionalism spontan, dar nonviolent. Într-un fel, moldovenii basarabeni reprezentau o naţiune politică "adormită", cu un grad sporit de "impenetrabilitate" în faţa ideologiilor naţionaliste sau socialiste — trăsătură care s-a perpetuat într-o tradiţie politico-socială ce a determinat protonaţionalitatea şi protostatalitatea acestora. Chiar în anii şaizeci ai secolului XX puteau fi întîlniţi la Chişinău ţărani moldoveni care posedau foarte prost limba rusă (sau nu o cunoşteau deloc) şi aceasta nu dintr-un motiv naţionalist, ci din cauza unei *intractibilităţi** social-politice şi culturale. Extrem de relevante pentru înţelegerea gradului de conştiinţă etnică şi a *intractibilităţii* ţăranilor basarabeni sînt rapoartele jandarmeriei guberniale. În acestea se menţionează: "Intelectualitatea locală, de provenienţă moldovenească, are o trăsătură caracteristică ce o deosebeşte categoric de restul intelectualilor basarabeni: antipatia faţă de tot ce-i rusesc, visul la separarea Basarabiei de Rusia şi

unirea ei la Regatul român, faţă de orînduirea socială a căruia şi-au exprimat deschis entuziasmul. Însă visurile amintite nu s-au materializat nici în acţiuni de propagandă făţişă, nici în vreo altă mişcare revoluţionară. ...Cît priveşte populaţia ţărănească, aceasta este indiferentă faţă de tot ce o înconjoară...".[96]

Sensul unei existenţe perpetue, cum ar fi statul moldovenesc medieval, legile "pămîntului" etc., a fost fundamental pentru intelectualii basarabeni în ce priveşte concepţiile lor naţionale despre propria structură etnică. În anii nouăzeci ai secolului XIX puţinii intelectuali/agitatori naţionalişti şi/sau socialişti basarabeni au început să considere că atît burghezia, care era nenaţională (evreii, armenii, ruşii), cît şi autocraţia rusă se opun libertăţilor sociale şi politice ale moldovenilor basarabeni. Aici însă, ca şi în cazul social-democraţilor georgieni (deşi la un nivel mai redus), a avut loc o convergenţă între programul socialist de emancipare de clasă şi cererea de emancipare naţională.*

Intractibilitatea naţională, dar şi socială (în sensul incapacităţii lansării unei revoluţii industriale, dar nici agrare) a moldovenilor este relevată extrem de pregnant de memoriile unui preot basarabean: "Sînt fiu al Basarabiei, fiu de ţăran, din satul Grozeşti, judeţul Lăpuşna, cum se zicea înainte. Dar acuma, după sovietici, din raionul Nisporeni. Părinţii mei erau ţărani, iar satul nostru avea o aşezare frumoasă din două părţi de deal, pe malul Prutului, cu luncă, cu baltă, cu şes, cu păduri de codru, cu vii şi livezi. Şi cu obiceiurile noastre frumoase moştenite din moşi-strămoşi. Acum, mai mult ca oricînd, la vîrsta mea, ştiu cît de frumos era satul meu. Cînd fiecare creştin respecta acea Lege Sfîntă, şi nu aveam prea mulţi inte-

*Intractibilitatea socială sau naţională este termenul care relevă incapacitatea cronică a indivizilor (în cazul de faţă, a moldovenilor) de a-şi asuma identităţile necesare pentru demararea şi finalizarea proiectelor de edificare a naţiunii, statului-naţiune, clasei muncitoare, burgheziei şi altor loialităţi sociale, fără de care însuşirea modernităţii (sau cel puţin gestionarea industrializării) nu este posibilă. Intractibilitatea, în acest fel, este asigurarea atemporalităţii şi ieşirea din istorie. Ea a fost determinată de structuri interne, dar şi externe, fiind dificilă prioritizarea acestora. Intractibilitatea este generată de incapacitatea de a însuşi, fapt care la rîndul său atrage forţe externe ostile, deoarece subjugarea indivizilor, marcaţi de trăsătura în cauză, nu reprezintă o dificultate enormă. Intractibilitatea socială/naţională a moldovenilor a generat pînă la moment doar o protostatalitate şi protonaţionalitate de origine sovietică ce s-a datorat impactului formativ al terorii, culturii şi ideologiei sovietice. Această intractibilitate a compromis "îmbrăţişarea firească" a românismului. Termenul este preluat din engleză — *intractibility* — 1. caracter refractar, dificil, intratabil; 2. caracter ireductibil, lipsă de maleabilitate, docilitate; 3. dificultate de rezolvare, neputinţa de a fi rezolvat; 4. neputinţa de a fi cultivat; 5. caracter incurabil (A. Bantaş şi L. Levitchi, *Dicţionar englez-român*, Bucureşti, Teora, 1992, p. 134).

lectuali, ţăranii cu simplitatea lor, poate că nu toţi ştiau carte, dar ştiau să respecte Legea Domnului. Duminicile şi în sărbători mergeau la biserică. Exista frica de Dumnezeu şi evlavie cînd era postul, miercurea şi vinerea. De sărbători toată lumea ieşea la horă, la scrînciob, unde se distrau copiii şi tineretul, se jucau nunţi frumoase, aşa, petreceri cu nunţi şi hore, cu muzică şi cu fanfară. ...Şi toate acestea formau acea tradiţie frumoasă şi liniştită în care fiecare îşi ştia rostul în viaţă".[97] O lume rurală, suficientă sieşi, scoasă din istorie şi supărată pe "modernitatea vicioasă", a constituit atît subiectul, cît şi cadrul preocupărilor agitatorilor naţionalişti români.

Ceea ce am putea concluziona este că evoluţiile geopolitice la începutul secolului XIX au lansat un proces de modelare a fizionomiei identităţilor sociale care urmau să fie descoperite şi consolidate de primii agitatori protonaţionalişti. De asemenea, clasa a jucat un rol important în sensul în care predominarea ţărănimii în relaţiile economice a determinat o asemenea cale de dezvoltare care întîrzia revoluţia industrială şi codifica subdezvoltarea într-o formulă particulară. Aceasta era, în acelaşi timp, responsabilă pentru incapacitatea moldovenilor basarabeni de a subscrie la proiectul unificării româneşti datorită ocupaţiei Basarabiei în 1812. Crearea unei unităţi administrative dintr-un teritoriu esenţialmente nepenetrabil şi lipsit de un "suflu" premodern de naţionaltate şi progres nu a putut să conducă decît la formarea "patriei noi" pentru cei care stabileau contextele, tradiţiile politice, imaginaţia şi simbolurile într-un teritoriu neexplorat, populat cu suflete şi minţi "virgine". În acelaşi timp, elitele politice din Principate, cu sau fără voia Imperiilor Rus şi Otoman, au iniţiat şi gestionat proiectul unificării pămînturilor româneşti. Cu toate acestea, deşi

*Aici, dar şi pe parcursul cărţii, vom folosi termenii de social(izant) şi naţional(izant) în sensul a două discursuri separate care uneori s-au intersectat, uneori s-au contopit, iar în unele cazuri s-au manifestat paralel. Bineînţeles, etnicul/naţionalul face parte integrantă din social, însă am decis utilizarea "egală" a acestor termeni pentru a desemna, în cazul social(izant), efortul liberalizant al indivizilor, îndreptat spre democratizarea societăţii, şi nu neapărat în conexiune cu naţionalismul. De asemenea, termenul "social(izant)" poate uneori reflecta anumite tendinţe socialiste ale agitatorilor români basarabeni, în special în perioada 1917-1918. Condiţionarea în cauză este determinată de convenţionalitatea socialismului, existînd deosebiri fundamentale în perceperea termenului înainte şi după răsturnarea bolşevică. Socialismul agitatorilor basarabeni din 1917-1918, de exemplu, a purtat semnificaţiile transformărilor social-democratice radicale, nu însă şi cele care au devenit dominante pe parcursul istoriei URSS.

avînd simpatii faţă de crearea României, liderii basarabeni au început să activeze şi să formuleze cerinţe politice folosind noul cadru statal — cel al provinciei Imperiului Rus. Basarabia şi Principatele Române au demarat scrierea a două istorii paralele care, însă, au fost citite şi interpretate de cele mai multe ori împreună.

NOTE

[1] Hobsbawm Eric and Ranger T., eds., The Invention of Tradition (Cambridge: Cambridge University Press, 1983).

[2] Suny Ronald Grigor, Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, Calirfonia: Stanford University Press, 1993), p. 6.

[3] Suny Ronald Grigor, Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, Calirfonia: Stanford University Press, 1993), p. 4.

[4] Deutsch Karl W., Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality (Cambridge, Mass: MIT Press, 1953), pp. 70-71.

[5] Anderson Benedict, Imagined Communities (London, New-York: Verso, 1995), p. 40.

[6] Thompson Edward, The Making of the English Working Class (London: Victor Golancz, 1963), pp. 9-10.

[7] Scott Joan W., Gender and the Politics of History (New York: Columbia University Press, 1988), p. 5.

[8] Hroch Miroslav, Social Preconditions of National Revival in Europe. A comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations (New York: Columbia University Press, 2000), p. 23.

[9] Hroch Miroslav, Social Preconditions of National Revival in Europe. A comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations (New York: Columbia University Press, 2000), pp. 25-27.

[10] Hobsbawm scria: "Caracteristica fundamentală a naţiunii moderne şi a tot ce ţine de ea este tocmai modernitatea ei". Naţiuni şi naţionalism din 1780 pînă în prezent: program, mit şi realitate (Chişinău: Arc, 1997), p. 16.

[11] Smith Anthony D., The Ethnic Origins of Nationalism (Oxford: Basil Blackwell, 1986), p. 46.

[12] Hobsbawm Eric, Naţiuni şi naţionalism din 1780 pînă în prezent: program, mit şi realitate (Chişinău: Arc, 1997), cap.II.

[13] Smith Anthony D., The Nation in History. Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism (Hanover: University Press of New England, 2000), p. 3.

[14] Ornea Zigu, "De la Patriotism la naţionalism antidemocratic", Dilema, nr. 364, Bucureşti, 4-10 februarie 2000, p.10.

[15] Novikov Alexei, "Between space and race: rediscovering Russian cultural geography", Bradshaw Michael J., ed., Geography and Transition in the Post-Soviet Republics (West Sussex: John Wiley & Sons, 1997), pp. 128-30.

[16] Лурье С., "Российская империя как этнокультурный феномен", Общественные науки и современность, no. 1, РАН, Москва, Наука, 1994, сс. 56-64.

[17] "Declaraţia secretă referitor la Alianţa dintre Rusia şi Austria", Moldova în contextul relaţiilor politice internaţionale. 1387-1858, Tratate, sub red. Ieremia I. (Chişinău: Universitas, 1992), p. 304.

[18] Georgescu Vlad, Istoria Românilor, de la origini pînă la zilele noastre (Bucureşti: Humanitas, 1995), pp. 89-90.

[19] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), p. 160.

[20] Georgescu Vlad, Istoria Românilor, de la origini pînă la zilele noastre (Bucureşti: Humanitas, 1995), p. 91.

[21] Moldova în contextul relaţiilor politice internaţionale. 1387-1858, Tratate, sub red. Ieremia I. (Chişinău: Universitas, 1992), p. 323.

[22] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), p. 168.

[23] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), pp. 170-172.

[24] Iorga Nicolae, "Adevărul asupra trecutului şi prezentului Basarabiei", Bucureşti, 1940, p. 56. Citat după Poştarencu Dinu, O istorie a Basarabiei în date şi documente, 1812-1940 (Chişinău: Cartier, 1998), p. 62.

[25] "Culegere completă de legi ale Imperiului Rus", Sankt Petersburg, 1830, vol. XXXII, p. 406. Citat după Poştarencu Dinu, O istorie a Basarabiei în date şi documente, 1812-1940 (Chişinău: Cartier, 1998), p. 62.

[26] "Analele Comitetului de Statistică al Basarabiei", Chişinău, 1868, vol. 3, pp. 110-112. Citat după Poştarencu Dinu, O istorie a Basarabiei în date şi documente, 1812-1940 (Chişinău: Cartier, 1998), p. 67.

[27] Ziarul "Golos", Basarab, Scrisori din Basarabia, vol. I, 1880-1883, ed. de Avramescu Tiberiu (Chişinău: Ştiinţa, 1996), p. 78.

[28] Крушеван Павел, "Путевые заметки", Рождение нации, под ред. Курчики А.И., серия альманахов Арабески Истории, выпуск 7 (Москва: ДИ-ДИК, 1996), с. 201.

[29] Raeff Marc, "Patterns of Russian Imperial Policy Toward the Nationalities", Allworth Edward ed., Soviet Nationality Problems (New York: Columbia University Press, 1971), p. 23.

[30] Raeff Marc, "Patterns of Russian Imperial Policy Toward the Nationalities", Allworth Edward ed., Soviet Nationality Problems (New York: Columbia University Press, 1971), p. 37.

[31] Shaw Denis J.B., "Geopolitics, history and Russian national identity", Bradshaw Michael J., ed., Geography and Transition in the Post-Soviet Republics (West Sussex: John Wiley and Sons, 1997), pp. 36-37.

[32] Pentru utilizarea voluntaristă a miturilor în perioada ceauşistă, inclusiv în formula naţionalistă, a se vedea excelenta lucrare a lui Lucian Boia, Istorie şi mit în conştiinţa românească, ed. a 2-a (Bucureşti: Humanitas, 2000).

[33] Documente privind istoria României. Războiul pentru Independenţă, vol. IX, sub red. lui Roller M. (Bucureşti: Editura Academiei, 1955), p. 382.

[34] Basarab, Scrisori din Basarabia, vol. I, 1880-1883, ed. de Avramescu Tiberiu (Chişinău: Ştiinţa, 1996), p. 285 şi p. 291.

[35] Basarab, Scrisori din Basarabia, vol. I, 1880-1883, ed. de Avramescu Tiberiu (Chişinău: Ştiinţa, 1996), p. 275.

[36] "Arhivele Statului din Chişinău. Fondul guvernatorului militar". Citat după Boga L. T., Lupta pentru limba românească şi ideea unirii la românii din Basarabia după

1812 (Chişinău: 1932). Citat după Poştarencu Dinu, O istorie a Basarabiei în date şi documente, 1812-1940 (Chişinău: Cartier, 1998), p. 116.

37 Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), p. 264.

38 Batiuşkov P.N., Basarabia. Descriere istorică (St.-Petersburg, 1892), p.174. Citat după Poştarencu Dinu, O istorie a Basarabiei în date şi documente, 1812-1940 (Chişinău: Cartier, 1998), p. 122.

39 Smith Anthony D., The Nation in History. Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism (Hanover: University Press of New England, 2000), p. 65.

40 Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), p. 191.

41 Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), pp. 261-262.

42 Negru Gheorghe, Ţarismul şi mişcarea naţională a românilor din Basarabia (Chişinău: Prut Internaţional, 2000), pp. 46-47.

43 Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), p. 265.

44 Georgescu Vlad, Istoria Românilor, de la origini pînă la zilele noastre (Bucureşti: Humanitas, 1995), p.120.

45 Georgescu Vlad, Istoria Românilor, de la origini pînă la zilele noastre (Bucureşti: Humanitas, 1995), p.157.

46 Albini Septimiu, 1848 în Principatele Române (Bucureşti: Albatros, 1998), pp. 108-109.

47 Georgescu Vlad, Istoria Românilor, de la origini pînă la zilele noastre (Bucureşti: Humanitas, 1995), p.159.

48 "Convenţie între Rusia şi Poarta Otomană privitoare la Principatele Române", Balta Liman, 19 aprilie/1 mai 1849, Moldova în contextul relaţiilor politice internaţionale. 1387-1858, Tratate, sub red. Ieremia I. (Chişinău: Universitas, 1992), p. 323.

49 Georgescu Vlad, Istoria Românilor, de la origini pînă la zilele noastre (Bucureşti: Humanitas, 1995), p.162.

50 "Manifesto of the Romanian Revolutionary Committee, London, September 10, 1852", după Cretzianu A., Din arhiva lui D. Brătianu (Bucureşti: Imprimeria Naţională, 1933), 1, pp. 289-301. Citat după Georgescu Vlad, Istoria Românilor, de la origini pînă la zilele noastre (Bucureşti: Humanitas, 1995), p. 184.

51 Berglund Sten, Hellen Tomas, Aarebrot Frank H., "The Challenge of History in Eastern Europe", Berglund Sten, Hellen Tomas, Aarebrot Frank H., eds., The Handbook of Political Change in Eastern Europe (Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 1998), p. 14.

52 Berglund Sten, Hellen Tomas, Aarebrot Frank H., "The Challenge of History in Eastern Europe", Berglund Sten, Hellen Tomas, Aarebrot Frank H., eds., The Handbook of Political Change in Eastern Europe (Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 1998), p. 16.

53 Georgescu Vlad, Istoria Românilor, de la origini pînă la zilele noastre (Bucureşti: Humanitas, 1995), p.177.

54 Gallagher Tom, Democraţie şi Naţionalism în România, 1989-1998 (Bucureşti: All, 1999), p. 26.

55 Gallagher Tom, Democraţie şi Naţionalism în România, 1989-1998 (Bucureşti: All, 1999), p. 36.

56 Georgescu Vlad, Istoria Românilor, de la origini pînă la zilele noastre (Bucureşti: Humanitas, 1995), p.179.

[57] Georgescu Vlad, Istoria Românilor, de la origini pînă la zilele noastre (Bucureşti: Humanitas, 1995), p. 199.

[58] Sturdza D.A., ed., Acte şi documente relative la istoria renaşterii României (Bucureşti: 1899-1909). Citat după Georgescu Vlad, Istoria Românilor, de la origini pînă la zilele noastre (Bucureşti: Humanitas, 1995), p. 199.

[59] Georgescu Vlad, Istoria Românilor, de la origini pînă la zilele noastre (Bucureşti: Humanitas, 1995), p. 204.

[60] Berglund Sten, Hellen Tomas, Aarebrot Frank H., "The Challenge of History in Eastern Europe", Berglund Sten, Hellen Tomas, Aarebrot Frank H., eds., The Handbook of Political Change in Eastern Europe (Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 1998), p. 14.

[61] "Analele Comitetului de Statistică al Basarabiei", Chişinău, 1868, vol. 3, pag.108-110. Citat după Poştarencu Dinu, O istorie a Basarabiei în date şi documente, 1812-1940 (Chişinău: Cartier, 1998), p. 65.

[62] A.N. a R.M., f.1, i.1, d.3995, p.11-14. Citat după Poştarencu Dinu, O istorie a Basarabiei în date şi documente, 1812-1940 (Chişinău: Cartier, 1998), p. 66.

[63] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), p. 183.

[64] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), p. 187.

[65] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), p. 189.

[66] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), p. 190.

[67] "Culegere completă de legi ale Imperiului Rus". Culegerea a II-a, St.-Petersburg, 1876, volumul XLVIII, nr. 52721, p. 370. Citat după Poştarencu Dinu, O istorie a Basarabiei în date şi documente, 1812-1940 (Chişinău: Cartier, 1998), p. 118.

[68] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), p. 189.

[69] Nacco Alexis, "Analele Asociaţiei imperiale de istorie şi antichitate din Odesa", 1900, vol. XXII, p.115. Citat după Poştarencu Dinu, O istorie a Basarabiei în date şi documente, 1812-1940 (Chişinău: Cartier, 1998), p.70.

[70] Vighel F.F., Memorii, Moscova, 1865, partea VI, p. 98. Citat după Dinu Poştarencu, O istorie a Basarabiei în date şi documente, 1812-1940 (Chişinău: Cartier, 1998), p.109.

[71] Poştarencu Dinu, O istorie a Basarabiei în date şi documente, 1812-1940 (Chişinău: Cartier, 1998), p.79.

[72] "Veştile Eparhiei din Chişinău", 1902, nr. 17, p. 367-369. Citat după Poştarencu Dinu, O istorie a Basarabiei în date şi documente, 1812-1940 (Chişinău: Cartier, 1998), p. 87.

[73] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), p. 183.

[74] Зайончковский П.А, Российское самодержавие в конце XIX столетия (Москва: Мысль, 1970), с. 117.

[75] Suny Ronald Grigor, The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, California: Stanford University Press, 1993), pp. 26-27.

[76] Basarab, Scrisori din Basarabia, vol. I, 1880-1883, ed. de Avramescu Tiberiu (Chişinău: Ştiinţa, 1996), p.108 şi p. 110.

[77] Boldur Al., La Bessarabie et les relations russo-roumaines (Paris: 1927), p. 136. Citat după Avramescu Tiberiu, comentarii în Basarab, Scrisori din Basarabia, vol. I, 1880-1883, ed. de Avramescu Tiberiu (Chişinău: Ştiinţa, 1996), p. 133.

[78] Basarab, Scrisori din Basarabia, vol. I, 1880-1883, ed. de Avramescu Tiberiu (Chişinău: Ştiinţa, 1996), p. 171.

[79] Basarab, Scrisori din Basarabia, vol. I, 1880-1883, ed. de Avramescu Tiberiu (Chişinău: Ştiinţa, 1996), p. 173.

[80] Cazacu Petre, Moldova dintre Prut şi Nistru, 1812-1918 (Chişinău: Ştiinţa 1992), p. 97.

[81] Basarab, Scrisori din Basarabia, vol. I, 1880-1883, ed. de Avramescu Tiberiu (Chişinău: Ştiinţa, 1996), p. 173.

[82] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), pp. 232-236.

[83] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), pp. 239-242.

[84] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), pp. 253-256.

[85] Poştarencu Dinu, O istorie a Basarabiei în date şi documente, 1812-1940 (Chişinău: Cartier 1998), p. 117.

[86] Batiuşkov P.N., Basarabia. Descriere istorică. St.-Petersburg, 1892. Citat după Poştarencu Dinu, O istorie a Basarabiei în date şi documente, 1812-1940 (Chişinău: Cartier 1998), p. 174.

[87] Basarab, Scrisori din Basarabia, vol. I, 1880-1883, ed. de Avramescu Tiberiu (Chişinău: Ştiinţa, 1996), p.63 şi p. 214.

[88] Ciobanu Ştefan, Basarabia (Chişinău: Universitas, 1993), p. 260.

[89] Basarab, Scrisori din Basarabia, vol. I, 1880-1883, ed. de Avramescu Tiberiu (Chişinău: Ştiinţa, 1996), p. 63 şi p. 107.

[90] Avramescu Tiberiu, comentarii în Basarab, Scrisori din Basarabia, vol. I, 1880-1883, ed. de Avramescu Tiberiu (Chişinău: Ştiinţa, 1996), p. 63 şi p. 107.

[91] Basarab, Scrisori din Basarabia, vol. I, 1880-1883, ed. de Avramescu Tiberiu (Chişinău: Ştiinţa, 1996), p. 63 şi p. 78.

[92] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), pp. 258-259.

[93] Suny Ronald Grigor, The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, California: Stanford University Press, 1993),

Capitolul II

BASARABIA LA RĂSCRUCE: TUMULTUL REVOLUŢIEI RUSE ŞI RAPORTUL COMPLEX DINTRE NAŢIONALISM ŞI MARXISM

1. Clasa şi naţiunea între reformă şi revoluţie*

Boierii moldoveni s-au aflat, pe parcursul secolului XIX, atît sub presiuni centralizatoare ale autocraţiei ruse, cît şi în competitivitate acerbă pentru privilegii economice şi poziţii privilegiate în administraţie. Astfel, dacă în 1812 peste 95% din nobilimea Basarabiei era de origine română, atunci peste un secol, în 1912, prin înnobilarea funcţionarilor ruşi şi prin înstrăinarea moşiilor, 69% dintre aceştia erau de altă origine decît populaţia băştinaşă, migraţia şi rusificarea avînd un rol important în acest proces. În competiţia pentru avantaje economice şi sociale, nobilii moldoveni utilizau etnia sau se debarasau de ea, dacă lucrul acesta era convenabil. Se întîmpla ca etnia să fie utilizată şi de boerii moldoveni, atunci cînd concurenţii ruşi foloseau formula naţionalist-şovină pentru extragerea unor avantaje economice sau sociale. În general însă se considera că "Boierimea noastră n-a pierdut nimic prin retrocedarea Basa-

*O grupare sau poziţie în cadrul ierarhiei sociale în care clivajele sînt derivate din relaţiile economice ale societăţii. Deşi indivizii deseori tratează clasele drept "clasa celor bogaţi" şi "clasa celor săraci", divizarea de clasă, în utilizare exactă, apare din diferenţele în tipurile de proprietate economică, nu pur şi simplu din diferenţele de prosperitate. Dezbaterile despre clasă se centrează de obicei pe trei probleme-cheie: oportunităţi sociale, identităţi şi politici.

rabiei la 1812; ea a rămas nedespoiată de vreunul din privilegiile sale, n-a pierdut nimic prin această inechitate istorică; ea s-a dezmoştenit, s-a obicinuit foarte degrabă cu noua sa situaţiune şi, renegîndu-şi originea, s-a declarat de *rusă* (aici şi în continuare — subl. n.). Actualmente la noi oameni ca Catargiu, ca Leonard, Cotruţă şi alţii zic că sînt *pur sang* ruşi şi, în naivitatea lor, nu observă că adevăraţii ruşi îi iau în rîs pentru că *accentul* lor, *slaba cunoştinţă a limbii ruse* — totul, în fine, trădează originea lor străină".[1]

De asemenea, este semnificativă în acest sens opinia lui Constantin Stere: "Aşa-numita rusificare a Basarabiei nu es-te decît un lung proces de sălbătăcire şi pustiire sufletească! În această situaţie, boierii noştri nu-şi pot permite luxul unei atitudini demne — sînt sortiţi să ajungă o turmă abjectă şi servilă în slujba oricui ţine biciul în mînă. Consecinţele, nu numai pentru starea ei morală şi intelectuală, dar şi pentru cea materială nu pot fi decît tragice. Nu contaţi dar pe această nobilime!"[2]

În general, însă, am putea să-i caracterizăm pe moldoveni drept destul de *liniştiţi* şi fără tendinţe de afirmare naţională/naţionalistă. Dacă unul din apărătorii acerbi ai absolutismului rus în Basarabia şi un duşman al emancipării etnice şi religioase a tuturor naţionalităţilor Imperiului, Kruşevan, avea asemenea impresii, atunci ele, probabil, într-adevăr reflectau realităţile rurale: "Mai are moldoveanul basarabean o trăsătură caracteristică: este neobişnuit de paşnic. Este aceasta semnul unei oboseli a unei rase bătrîne războinice care, luptînd mii de ani, a simţit deodată repulsie faţă de război şi conflicte fratricide, s-a dezvoltat aceasta în urma unei pasivităţi forţate sub asuprirea turcă, nu se ştie, însă moldovenii nu au energie războinică şi nu sînt îndrăzneţi... Basarabia a fost lipită la Rusia optzeci şi ceva de ani în urmă (deci, jurnalul de călătorii a fost scris la sfîrşitul secolului XIX — n. a.). Din toate periferiile aceasta este poate singura care nu a costat o picătură de sînge poporului rus. Pe parcursul acestor optzeci de ani molovenii basarabeni, chiar şi în clipele grele pentru Rusia, cum ar fi în anii 1853-1855, nu au manifestat ostilitate sau tendinţe separatiste. Mai mult decît atît, ei îi iubesc pe ruşi şi se mîndresc că s-au contopit cu marea şi puternica Rusie. Tinerii merg la armată chiar cu mîndrie şi întorcîndu-se acasă, vorbesc ruseşte, deşi cam stricat".[3] Nu ştim dacă dragostea faţă de ruşi a fost chiar atît de pronunţată, după cum şi-ar fi dorit-o Kruşevan, însă obiceiul soldaţilor demobilizaţi de a vorbi ruseşte este edificator pentru *intractibilitatea* indivizilor care nici să se asimileze

nu sînt în stare, deoarece vorbesc o limbă stricată pe care, cu încetul, o uită. Însă tendinţa aceasta de a mima lingvistic, uneori *behavioral*, statutul celor pe care îi considerau din punct de vedere social-politic şi cultural superiori numai naţionalism nu relevă.

Este relevant raportul complex existent între autorităţile ţariste, boierii şi ţăranii moldoveni. La 19 februarie 1861, ţarul Alexandru II a semnat *"Manifestul către popor"* prin care anunţa desfiinţarea iobăgiei şi, implicit, demara reforma agrară. În Basarabia ea a fost aplicată efectiv şapte ani mai tîrziu, în baza Regulamentului din 14/26 iulie 1868, oferind ţăranilor loturi de pămînt mai mari decît în alte părţi ale Imperiului, prin aceasta autorităţile ţariste urmărind să slăbească puterea economică a moşierimii române autohtone, încă nu destul de obedientă.[4] Bineînţeles, boierii moldoveni au protestat, trimiţînd o delegaţie ţarului, care însă a binevoit să le facă pe plac doar într-o măsură simbolică şi nu în modul în care nobilii o solicitau, cu toată consideraţia, dar cu o nemulţumire crescîndă, o dată ce puterea ţarului părea să se diminueze. Oricum, solidaritatea de clasă a fost mult mai puternică decît afilierea naţională pe verticală, aceasta demonstrînd că loialitatea, dar şi identitatea acestora este influenţată de avantaje economice, profit etc. Însă nemulţumirea nobililor moldoveni faţă de unele politici economice ale autorităţilor ţariste, în urma cărora degradau, în comparaţie cu ruşii şi evreii, şi şovinismul velicorus tot mai pronunţat faţă de periferiile naţionale ale Imperiului, chiar dacă nu creau mişcări de rezistenţă politică, cel puţin formau acele *recipiente* în care agitatorii naţionalişti au turnat substanţa "explozibilă" necesară. Mai repede au început să fie susceptibili ideilor naţionale puţinii mic-burghezi moldoveni, dar şi unii proprietari funciari.

Contradicţiile existente între nobilimea autohtonă şi cea rusă începuseră, în deceniul opt al secolului XIX, să utilizeze, cu o frecvenţă crescîndă, idiomurile naţionale: "O dezbinare mare s-a dat pe faţă între societatea noastră rusă şi cea română, această dezbinare a dat naştere la momentul de faţă la două cluburi cu desăvîrşire despărţite. Unul, aşa-numit al nobilimii, şi-a apropiat toate elementele din boierimea română care se grupează în jurul d-lui Paul Leonard. Ruşii şi-au de centru casa lui Semigradov".[5] Chiar dacă aceste manifestări nu reprezentau nişte tentative conştiente de a edifica o ideologie naţionalistă, crearea unor *recipiente sociale separate* a avut semnificaţii profunde pentru autoidentificarea ulterioară a unor nobili basarabeni, atunci cînd, în tumultul revoluţiei şi al anarhiei ruse,

naţionalismul luase o amploare remarcabilă şi oferea şansa menţinerii statutului economic şi social în alte aranjamente teritoriale, inclusiv în componenţa României. Însă atîta timp cît Imperiul era puternic, nemulţ umirile nobililor sau puţinilor mic-burghezi erau colorate "etnic", fără a transcende protonaţionalismul local.

Nobilimea basarabeană a fost supusă unor solicitări permanente de a-şi defini identitatea socială, aceste presiuni, de cele mai multe ori, conducînd la autoasimilare, ce-i drept, în măsură diferită, datorită intereselor social-economice. În contrast cu boierii, ţăranii nu aveau nici un fel de opţiuni la îndemînă, deoarece loialitatea lor era asumată de autorităţi drept firească în sensul social al obedienţei inferiorilor, acelaşi lucru simţindu-l şi protagoniştii în cauză care, pe parcursul istoriei, au manifestat ostilitate distructivă în cazuri excepţionale, răscoalele ţărăneşti în Basarabia fiind o *rara avis*, dacă nu practic inexistente.

Din cauza unei *intractibilităţi sociale*, determinate de modul de viaţă, ţăranii basarabeni şi-au păstrat identitatea (proto)naţională, sau mai degrabă una etnorurală, aparţinînd comunei, oamenilor din partea locului. Bineînţeles, în descrierile primilor agitatori naţionalişti, ţărănimea a fost caracterizată în termenii unei clase conştiente din punct de vedere naţional şi chiar coerente din punct de vedere politic. Astfel: "Dar dacă boierimea noastră ne-a părăsit, apoi din altă parte poporul român din Basarabia a rămas credincios originii sale şi n-a plecat capul său sub greutatea momentului teribil în care trăim. Faceţi un voiagiu prin judeţele Hotin, Bălţi, Orhei, Chişinău şi vă veţi convinge că prin satele noastre basarabene nu se vorbeşte nici o limbă decît cea română, că poporul acestor sate şi-a păstrat cu sfinţenie moravurile, portul şi simţimintele sale naţionale nevrînd a se încuscri chiar cu naţiunea cotropitoare, trăind închis în comunităţi rurale, unite între dînsele prin legături de rudenie".[6] Mai mult decît atît: "....limba românească se păstrează cu sînţenie de ***viteazul nostru istoric — de ţăran*** (subl. n.)".[7] Descrierile de mai sus reprezintă un exemplu perfect al distorsionării realităţii în scopul legitimizării discursului naţionalist. În eforturile de a legitimiza "naşterea" naţionalismului politic în această parte a Europei, unde evoluţiile politice erau, de fapt, determinate de un număr restrîns al elitei, primii agitatori naţionalişti, dar şi istorici (inclusiv în timpurile noastre*), au încercat să formeze retrospectiv din ţărănime o bază socială a ideilor pe care au început să le propage tot mai insistent în

primele două decenii ale secolului XX. Pentru legitimizarea discursului naţionalist (ca a oricărui alt discurs ideologic) era necesar apelul la mase şi cine altcineva dacă nu ţăranii trebuiau să devină peste noapte (şi puţin probabil că în cunoştinţă de cauză) "istorici viteji" ai neamului! Astfel: "Spre deosebire de ţărănime, care rămînea permanent fidelă limbii, şi de clerul basarabean, nobilimea Basarabiei în cursul istoriei, sub dominaţia rusă, şi-a pierdut steagul naţional... Locul nobilimii în Basarabia l-a ocupat altă clasă socială: ţărănimea. Ei se datoreşte Unirea Basarabiei".[8] Deci, forţarea notei s-a datorat necesităţii de legitimizare a activităţii primilor agitatori naţionalişti care proiectau, într-un fel, asupra ţăranilor somnolenţi şi agramaţi viziunea lor proprie, proiectare care, eventual, a *suflat puţină viaţă* în indivizi, contribuind la consolidarea parţială a statutului de naţiune română în perioada interbelică.

După cum am menţionat mai sus, identificarea de bază a majorităţii ţăranilor moldoveni se realiza mai puţin în raport cu naţionalitatea şi mai mult în raport cu oamenii satului, comunei şi comunitatea religioasă. Slăbiciunea relativă a naţionalismului se explică prin faptul că identităţile local-sociale în 1917-1918 erau destul de importante, existînd distanţă mare (fizică şi conceptuală/ideologică) între sat şi oraş, ţărani şi intelectuali. La rîndul său, naţionalismul presupune o ideologie coerentă şi mobilizare instantanee, în acest context fiind necesară o anumită abilitate intelectuală. Însă moldovenii basarabeni niciodată nu s-au remarcat printr-un grad înalt de alfabetizare. De exemplu, după cum arată tabelul de mai jos, în 1897 doar 10% bărbaţi şi 1,7% femei ştiau carte, moldovenii depăşindu-i doar pe ţigani.[9]

*Atracţia interpretărilor naţionaliste/naţionalizante ale istoricilor contemporani se datorează tentaţiei (in)conştiente, dar pe deplin explicabile, de a structura trecutul într-un mod în care ar putea influenţa prezentul şi viitorul indivizilor cu care se identifică din punct de vedere etnic şi cultural. Într-un fel, se produce o substituire a istoricilor prin agenţi ai politicilor *culturale*. Nimic rău în aceasta, dacă se păstrează un spaţiu necesar dezbaterilor ştiinţifice, fără apelarea ideologică şi/sau emoţională la "misiunea" istoricului.

	bărbaţi	femei
germani	63,5%	62,9%
polonezi	55,6%	52,9%
evrei	49,6%	21,1%
ruşi	39,9%	21,1%
bulgari	31,4%	6,4%
turci	21,1%	2,4%
ucraineni	15,3%	3,1%
moldoveni	10,5%	1,7%
ţigani	0,9%	0,9%

Astfel, activitatea oricărui agitator naţionalist ar fi fost subminată de analfabetismul moldovenilor, care nu ar fi fost în stare să "consume" în timp util produsele pregătite în formă de cărţi, broşuri, foi volante etc.

După cum menţionează Avramescu, teroarea dezlănţuită de autorităţile ţariste împotriva mişcării revoluţionare şi a tineretului animat de idei progresiste, în special după asasinarea ţarului Alexandru II, în martie 1881, a reuşit să înfrîngă în mare parte rezistenţa acestora. Totuşi, chiar şi atunci opoziţia, mai ales intelectuală, continua să se pronunţe împotriva autocraţiei ţariste şi îşi făcea simţită prezenţa în plan propagandistic, militînd pentru, cel puţin, un regim de autonomie pentru popoarele neruse ale Imperiului ţarist: "Popoarele din care se compune colosul vecin — relata o corespondenţă din Petersburg, din noiembrie 1882 — aspiră într-un mod vădit la desfiinţarea puterii autocrate; ba chiar şi mai mult, sînt indicii care constată existenţa *unor corente separatiste foarte energic pronunţate* (aici şi în continuare sublinirea noastră); zicînd aceasta eu fac aluziune la descoperirile recent făcute de către poliţie care a pus mîna pe nişte documente ce probează existenţa unor societăţi secrete în Siberia, Caucaz, în Rusia Albă, în Ural, în Ucraina, în Basarabia şi, naturalmente, în Polonia; toate aceste societăţi se declară *într-un mod foarte moderat* contra puterii centrale care încetenează dezvoltarea materială şi intelectuală a provinciilor, toate au de scop *autonomia provincială* cea mai largă, cel puţin pentru momentul de faţă".[10] Este necesar de subliniat contextul general panimperial al mişcărilor naţional-revoluţionare ale periferiilor neruse, exemplele mai remarcabile de rezistenţă, cum ar fi opoziţia poloneză, servind drept model pentru alţi potenţiali agitatori naţionalişti de la

periferiile naţionale ale Imperiului Rus, la fel cum peste un secol balticii au servit drept model pentru alte "popoare sovietice", inclusiv pentru moldoveni, în ce priveşte *suveranizarea* agendei de revendicări social-politice a mişcărilor pentru democratizarea URSS. Importanţa contextului temporal şi geopolitic (în spiritul timpului — *zeitgeist* — germ.) rezidă în formula cascadei a lui Laitin, pe care o vom prezenta în capitolul 9. În acelaşi timp, este necesar să subliniem cadrul statalităţii imperiale în care agitatorii naţionalişti de la periferii intenţionau să-şi realizeze obiectivele de autonomie etnoculturală şi, parţial, politică. Ideea de independenţă abia urma să fie inventată şi nu ar fi corect în acest caz, ca şi în multe altele, de altfel, să anticipăm evoluţia treptată a evenimentelor, cînd în faţa protagoniştilor se deschideau orizonturi nebănuite iniţial de ei.

Este firesc să presupunem că potenţialii agitatori naţionalişti trebuiau să posede anumite abilităţi intelectuale şi organizatorice, chiar remarcabile, cel puţin pentru perioada incipientă. Edificator este exemplul lui Zamfir C. Arbore, implicat iniţial în activităţi revoluţionare şi evoluînd ulterior spre naţionalism şi liberalism radical. Arbore a fost unul dintre liderii mişcării anarhiste ruse din exil a lui Mihail Bakunin, fondînd publicaţia *Rabotnik*, destinată propagandei în rîndurile maselor largi, mai tîrziu devenind redactorul revistei *Obşcina*, destinată deja unor categorii mai educate ale populaţiei. Însă, ulterior, într-un mod nu tocmai neaşteptat pentru tinerii intelectuali originari ai periferiilor naţionale ale Imperiului Rus, concepţiile lui Arbore evoluează de la radicalismul revoluţionar antiţarist spre un naţional-liberalism radical, realizînd o convergenţă între necesitatea transformărilor sociale şi cele naţionale (suprapunerea eforturilor *socializante/socialiste* şi *naţionalizante/ naţonaliste* producînd ecuaţii ideologice remarcabile).

Tranziţia, de lungă durată, de altfel, a unei conştiinţe etnice spre un naţionalism incipient (care se poate consolida în protonaţionalism, fără a evolua ulterior), conştient de distincţiile etnice, nu şi de misiunea sa de modernizare a societăţii, a fost marcată, bineînţeles, de apariţia primelor organizaţii şi societăţi culturale unde, de la bun început, se exprimau îngrijorări pentru starea culturii naţionale şi unde proaspeţii agitatori naţionalişti îşi perfecţionau abilităţile de organizare, propagandă şi formulare a unui discurs tot mai coerent, care mai tîrziu a început să cuprindă şi elemente politice (ceea ce ar corespunde perioadei tranzitorii de la etapa A la B a lui Hroch). Încă din anul 1898 studenţii basarabeni din Dorpat şi

alte universităţi ruseşti au început să se organizeze în asociaţii regionale basarabene (pămîntenii), pentru "trezirea conştiinţei naţionale şi cultivarea limbii moldoveneşti".[11] Aşadar, la sfîrşitul secolului XIX această conştiinţă naţională abia urma să fie trezită — vom vedea mai tîrziu dacă a reuşit şi în ce măsură. La fel de importantă este experienţa primelor structuri organizatorice, chiar dacă "misiunea" naţionaliştior moldoveni/români abia urma să fie inventată pe parcursul a circa 20 de ani şi perfecţionată (inclusiv în sensul clarificării raportului român-moldovean), în mod special, în anii 1917-1918.

Ţarismul a impus o nouă ordine de stat — noi legi, impozite şi taxe în societăţile care n-au avut contact nemijlocit cu structuri puternice de stat. Aceasta politică consta în a impune un mod de viaţă cît mai uniform posibil supuşilor ţarului. În principiu, ţarismul nu a fost prea insistent în acest sens, deoarece a făcut la etapa iniţială unele concesii locale, cum ar fi tolerarea musulmanilor de către Ecaterina, concesiile făcute de către Alexandru I autonomiilor finlandeză şi poloneză, privilegiile acordate Basarabiei etc. Pe parcurs, însă, acestea au dispărut din politica ţaristă şi am putea menţiona în acest sens tentativele lui Alexandru II de a-i converti pe musulmani, antisemitismul reacţionar al acestuia, abolirea statutului iniţial al Basarabiei, reducerea drastică a privilegiilor finlandeze de către Nicolai II etc.[12]

Caracterul esenţialmente agrar al societăţii basarabene însemna accentuarea localismului care, în mod normal, se opunea, la rîndul său, dezvoltării sentimentului de coeziune de grup. Fără această coeziune, care transcende izolarea rurală, este imposibilă formarea conştiinţei naţ ionale. Ţăranii, datorită conservatismului lor "natural", au fost în stare să păstreze limba şi tradiţiile în ciuda faptului că aveau o conducere străină, dar nu erau în stare să perceapă conceptele abstracte despre naţiune, stat, emancipare socială şi naţională etc. Aceasta însă ţine de imaturitatea politică a ţărănimii, în general, şi a celei moldoveneşti din Basarabia, în mod particular, imaturitate care s-a perpetuat sub diferite forme pînă în zilele noastre.

În acelaşi timp, ar trebui să facem o distincţie clară între conştiinţa cultural-etnică şi naţionalismul politic matur. Se poate vota pentru partidele naţionale din considerentul că liderii acestora sînt de aceeaşi naţionalitate (sau etnie, expresia lui Anthony D. Smith) şi se pot exprima în aceeaşi limbă, dar pasiunea pentru naţiune înseamnă capacitatea de autosacrifi-

care — această trăsătură caracterizînd naţionalismul coerent şi dezvoltat. La etapa respectivă moldovenii basarabeni nu au ajuns niciodată în mod independent, aceasta pentru că au lipsit în momentele cele mai importante în procesul constituirii naţiunii române (perioada interbelică fiind scurtă pentru a consolida definitiv identitatea etnoculturală românească), iar o anumită identitate moldovenească, fiind formată de teroarea, ideologia şi cultura sovietică rusofilă, nu a fost în stare să asigure adeziunea autentică şi plenară a intelectualilor, decît cu excepţii rarisime şi notorii (cum ar fi Vasile State sau Ion Druţă).

Atunci cînd analizăm raportul complex între clasă şi naţiune, este relevantă teza lui Suny prin care afirma că există două articulări opuse ale societăţii şi istoriei, una bazîndu-se pe afilierea orizontală (clasa), iar alta — pe afilierea verticală (naţiunea). Intelectualii naţionalişti au încercat să omogenizeze diferenţele în cadrul populaţiior lor etnice şi să tragă linii verticale de distincţie între ei şi străini, însă pe parcurs a apărut un discurs competitiv bazat pe o diferenţiere socială ce a fost în stare să sfideze afilierea verticală, consolidînd solidarităţile orizontale de clasă.[13] Deşi intelectualii basarabeni au fost influenţaţi profund de dezbaterile din Rusia şi împărtăşeau, deseori, ideile marxiştilor ruşi (şi occidentali), gîndirea politică a acestora începuse să se distanţeze de cea a intelectualilor ruşi, ucraineni sau ai altor naţionalităţi. Evoluţia anarhismului revoluţionar a lui Arbore sau a socialismului revoluţionar a lui Stere în direcţia naţionalizării discursului social este elocventă în acest sens. În Basarabia, însă, nu a existat o opoziţie semnificativă între două genuri de afiliere, deoarece moldovenii erau aproape în exclusivitate ţărani, iar clasa muncitoare, foarte mică la număr, era de naţionalitate rusă, negustorii şi meşteşugarii fiind de naţionalitate evreiască, armeană şi rusă. În 1910 în Basarabia erau, potrivit statisticilor ruseşti, 8 600 de muncitori, ceea ce constituia 0,15% din numărul total al locuitorilor.[14] Practic, în tot Imperiul Rus, mişcările naţionaliste au fost consolidate sau subminate considerabil de caracterul lor de clasă. Protonaţionalismul moldovenesc a fost consolidat de faptul că moldovenii erau, aproape toţi, ţărani *intractibili* din punct de vedere social şi cu un vag sentiment de apartenenţă la acelaşi grup etnolingvistic şi, cu atît mai mult, inconştienţi de anumite proiecte etnopolitice. Acelaşi fapt, paradoxal, a contribuit la persistenţa protonaţionalismului moldovenesc/românesc în Basarabia, incapabil să evolueze într-un naţionalism conştient de misiunea de unificare a tuturor românilor şi susţinut de masele largi.

Un proiect naţionalist poate fi implementat, bineînţeles, şi în condiţiile feudalismului, însă acesta va fi privat de "suflul" progresului şi nu va contribui la modernizarea naţiunii. Această deficienţă structurală a lipsit "corpul" etniei de mecanismele organizării şi instrumentele ideologice necesare pentru orice mobilizare. Cu alte cuvinte, în societăţile agrare, feudale sau semifeudale se doarme, iar cînd se trezeşte, indivizii nu sînt în stare să realizeze decît distincţiile etnice. Subdezvoltarea scapă efortului revoluţionar de modernizare industrială/tehnologică şi liberală în stil occidental şi chiar dacă, de exemplu, moldovenii fac deosebirea etnică de ruşi, nu sînt în stare să lanseze propria revoluţie socială care poate, la rîndul său, să asigure o echitate naţională.

Am putea menţiona două scenarii de apariţie a clasei/naţiunii pe deplin conştiente. Clasa sau etnia/poporul există ca o colectivitate de persoane cu trăsături comune — o poziţie similară în procesul de producţie sau practici lingvistice şi culturale comune. O dată cu dezvoltarea lumii moderne, aceste clase şi popoare se unesc în nişte formaţiuni mai coerente, gata să întreprindă, la timpul potrivit, acţiuni în apărarea "intereselor" proprii, interese care nu pot exista în afara discursului.

În viziunea clasică marxistă, clasa muncitoare reprezintă produsul oarecum *magic* al dezvoltării industriale, iar realizarea deplină a intereselor acesteia necesită, în ultimă instanţă, o "revoluţie care ar distruge capitalismul". Viziunea naţionalistă însă susţine că raportul inegal între o naţiune şi o putere imperială o impune pe prima să-şi realizeze integral interesele, care includ obţinerea statutului de naţiune şi, în ultimă instanţă, a suveranităţii de stat.[15]

Considerăm, totuşi, că relaţia dintre naţiune şi clasă este mai complexă decît tratările marxiste sau naţionaliste, aceasta avînd rădăcini în suprapunerea ideologică parţială a clasei şi naţionalităţii, în competitivitatea acestora pentru "anexarea social-mobilizatorie" a indivizilor. Nici naţionalitatea şi nici clasa nu sînt "obiective" în sensul că ar exista în afara practicilor constitutive ale membrilor şi oponenţilor săi. Contextele istorico-sociale, ele însele fiind (re)formulate în mod constant, creează cadrul în care se construiesc identităţile naţionale sau de clasă. Identităţile respective ar putea fi ambigue sau combinate cu alte identităţi, deşi acestea sînt de cele mai multe ori reconsolidate şi simplificate în confruntările politice care cer o alegere mai puţin ambiguă.[16] Uneori este dificil de imaginat ce ingrediente sociale sau etnice vor deveni parte constitutivă a clasei sau a naţiunii.

Clasa muncitoare revoluţionară nu este un rezultat natural al istoriei muncii. De asemenea, statul-naţiune independent, suveran (şi suficient de omogen) nu este rezultatul inevitabil şi natural al naţionalismului şi al luptei naţionale. Clasele şi etniile, într-o formă sau alta, au existat în diferite perioade istorice, însă revendicările lor politice reprezintă produsul specific al discursurilor derivate istoric în timpurile noastre moderne.[17]

Faptul că naţionalismul a jucat un rol important în destrămarea URSS a creat o imagine falsă, dar intens susţinută de către intelectualii naţionalişti, în care se afirmă că tot trecutul ar fi avut semnificaţii naţionaliste profunde şi s-a luptat pentru emancipare naţională, independenţă, suveranitate etc. În cadrul unui efort retrospectiv, agitatorii încearcă să ofere mai multă legitimitate discursului naţionalist/naţionalizant şi/sau socialist/liberalizant. Am putea afirma, de asemenea, că această viziune care *remodelează* trecutul, pornind de la situaţia prezentă, se referă la un mod de abordare social-politică şi chiar de cercetare, utilizat destul de frecvent. Naţionalismul şi socialismul (în versiunea leninistă şi cea sovietică, nu în sensul transformărilor sociale radicale preconizate de generaţia agitatorilor basarabeni din 1917-1918) au fost ideologiile cele mai intransigente în ce priveşte "utilizarea" trecutului în vederea obţinerii şi consolidării puterii. Această logică de antrenare interpretativă a trecutului în scopurile de mobilizare ulterioară a maselor a creat anumite probleme în ce priveşte perceperea realistă a faptelor istorice, lucru care a distorsionat într-o măsură oarecare istoria formării naţiunii, clasei şi a statului-naţiune. Aceasta istorie, însă, este mult mai complexă decît o prezintă manualele şi, cu certitudine, mai puţin melodramatică decît o prezintă romanele istorice, filmele sau piesele de teatru cu subiect istoric.

Discursurile particulare de formare a naţiunii sau de dezvoltare a clasei sînt create în contexte social-politice de proporţii, în care elementele constitutive sînt politica în domeniul public, legile impuse cu forţa, constrîngerea, educaţia publică, recrutarea în armată, conflictele interstatale şi alte intervenţii politice din partea elitelor influente. De asemenea, accesul la instituţiile de stat sau izolarea de acestea marchează în modul cel mai profund procesul de generare a identităţilor. Cu alte cuvinte, mai degrabă ar fi posibilă generarea unei identităţi sociale (naţionale sau de clasă) în cazul unui funcţionar rus în administraţia provinciei sau a unui evreu negustor, decît în cazul unui ţăran moldovean analfabet şi ignorant de existenţa structurilor de stat.

Privind prin prisma exclusivă a marxismului sau a naţionalismului, teoreticienii şi activiştii politici de la sfîrşitul secolului XIX — începutul secolului XX şi-au structurat înţelegerea realităţii sociale şi a antagonismelor politice în conformitate cu un principiu de bază: separarea ireconciliabilă între clasă şi naţionalitate. Discursurile rivale ale marxismului şi naţionalismului au simplificat radical relaţiile complexe, suprapuse, între etnie şi clasă, încercînd să limiteze influenţele reciproce.

În anumite configuraţii etnia şi clasa au coincis. Boierii (într-un proces continuu de pierdere a statutului economic şi social) şi ţăranii moldoveni, care aveau aceeaşi cultură etnică şi valori bazate pe tradiţiile rurale, precapitaliste (în pofida contradicţiilor existente între aceste grupuri), s-au trezit într-un raport de opoziţie cu nobilimea rusă, clasa mijlocie, reprezentată de slujbaşii ruşi, negustorii evrei şi cei armeni din centrele urbane. O dată cu trecerea timpului şi într-un mod ascendent, etnia a început să fie consolidată de clasă şi viceversa, deseori loialităţile etnice distrugîndu-le pe cele de clasă şi împiedicînd solidarităţile pe orizontală.

Deşi mai toate popoarele neruse ale Imperiului Ţarist aveau o componenţă preponderent rurală, ele totuşi se deosebeau în ce priveşte structurile interne de clasă şi gradul de conştiinţă naţională. După Suny, au existat 5 grupuri, împărţite conform criteriilor de mai sus.[18] *Primul grup* se remarca printr-o compoziţie aproape totalmente ţărănească şi un nivel scăzut de conştiinţă naţională, fiind incluşi aici bielaruşii, lituanienii şi azerii. Deşi moldovenii nu sînt menţionaţi explicit de Suny în nici un grup, trăsăturile definitorii ale primei categorii permit contabilizarea acestora în cadrul primului grup.

Situaţia prerevoluţionară în Basarabia mai era caracterizată de faptul că clasa muncitoare embrionară era destul de ambivalentă vizavi de naţ ionalism în formă "pură", manifestîndu-şi conştiinţa politică prin intermediul unor mişcări socialiste etnice (cum ar fi evreii bundişti, de exemplu). Ţăranii, deşi marcaţi de o anumită coeziune etnică în limite restrînse, definite în sens geografic-rudimentar (satul, comuna), erau refractari în raport cu programul naţionaliştilor care transcendea, bineînţeles, localismul. Aceasta se datora structurii sociale specifice a ţărănimii, dificil de mobilizat. În acest fel, în Rusia prerevoluţionară, inclusiv în Basarabia, discursurile clasei (socialismului), dar şi ale naţiunii (naţionalismului) reprezentau, în mare parte, un fenomen urban. Pe ţărani nu-i "mişca", în egală măsură, nici naţionalismul şi nici marxismul. Situaţia în cauză se

datora inclusiv viziunilor limitate ale naţionaliştilor, care aveau tendinţa să accentueze unitatea "naţiunii" şi să neglijeze conflictele şi contradicţiile sociale. La rîndul lor, socialiştii erau ignoranţi sau chiar ostili solidarităţii etnice, promovînd cu insistenţă ideea divizării de clasă. În acest mod, a fost neglijată complexitatea problemei, determinată de suprapunerea şi interconexiunea structurilor sociale respective. Din acel moment au apărut mai multe identităţi, care se suprapuneau în unele cazuri destul de armonios, devenind duble, sau care, uneori, se aflau în competiţie acerbă, în funcţie de contextele politice, angoasa maselor, obţinerea şi exercitarea puterii de către elitele politice provinciale şi regionale.

În 1905, sub presiunea circumstanţelor şi grupurilor importante ale societăţii, autorităţile ţariste au întreprins o tentativă de liberalizare şi modernizare a Imperiului, promulgînd o constituţie şi anunţînd primele alegeri în Dumă. Demararea campaniei electorale i-a determinat pe tinerii basarabeni, studenţi la diferite instituţii ale Imperiului, să revină în Basarabia pentru a participa la viaţa politică, testîndu-şi, în acest mod, forţele. Este semnificativă, în acest context temporal, opoziţia între socialismul tinerilor naţionalişti radicali şi conservatismul nobililor. "Cum însă convingerile lor naţionale aveau un colorit social foarte pronunţat, ele se ciocniră de ideile conservatoare ale boierimii moldoveneşti din Basarabia. Reprezentanţii vechii boierimi se grupară în jurul lui Pavel V. Dicescu care, ascultînd glasul vremii, revendicase într-o broşură drepturi naţionale şi pentru moldoveni şi respectarea limbii lor în şcoală şi în biserică".[19] Gruparea boierilor moldoveni începu să editeze o publicaţie în limba română: "Moldovanul", sub conducerea lui Gheorghe Madan, considerat a fi un informator al Departamentului de Poliţie, sub pseudonimul "Zagranicinîi".[20] Tineretul basarabean cu vederi mai radicale decît boierii s-au adunat în jurul avocatului N. Gavriliţă, începînd editarea primei publicaţii "naţional-democratice" — "Basarabia". "În jurul «Basarabiei» găsim grupaţi pe cei mai mulţi dintre intelectualii basarabeni ce se ridicaseră, în cea mai mare parte, din rîndurile răzeşimii, ale clerului şi tîrgoveţilor şi care la izbucnirea revoluţiei se grăbiră să se întoarcă acasă de prin centrele ruseşti unde trăiau ca profesori, avocaţi, clerici, studenţi etc"[21]. De menţionat că atît conservatorii, cît şi naţional-democraţii tineri au încercat să-şi unească forţele, însă aceasta nu le-a reuşit din cauza revendicărilor social-radicale ale celui de-al doilea grup şi a absenţei unei flexibilităţi din partea primului grup. Deşi ambele grupări promovau o *naţionalizare* a

agendei politice la această periferie a Imperiului, statutul economic-social şi proprietatea reprezentau elementul determinant al clivajului ce s-a menţinut sub diferite forme pînă, dar şi după Unire. Clasa însă a fost nevoită să facă apel la naţiune şi nu invers, marii proprietari (chiar şi ruşi) declarîndu-se loiali, la un moment dat, regimului monarhic din România din considerentele menţinerii statutului economic propriu.

În ce priveşte evoluţia politică a minorităţilor în Basarabia, nu au existat mişcări naţional-democratice ale acestora (decît poate o mişcare a bundiştilor), o explicaţie fiind că tinerii radicali moldoveni au monopolizat discursul în cauză. Importantă însă era, în sensul ponderii, gruparea boierească sub conducerea lui Krupenski, care edita publicaţia "Drug", sub auspiciile lui Kruşevan, un antisemit notoriu. Această grupare, deşi susţinînd poziţia boierilor moldoveni în ce priveşte statutul economic al categoriei sociale din care făceau parte, îi ataca pentru revendicările de ordin naţional. În ce-i priveşte pe tinerii naţional-democraţi moldoveni, este firesc să presupunem că aceştia reprezentau duşmanii ireconciliabili ai nobililor ruşi din cauza unui pericol dublu — naţional-revoluţionar.

Prima experienţă de liberalizare a luat sfîrşit foarte repede, Duma fiind dizolvată în acelaşi an, iar în 1907 a fost suspendată editarea publicaţiilor "Basarabia" şi "Moldovanul", mulţi dintre tinerii naţional-democraţi plecînd înapoi în centrele ruseşti, iar unii în România, la Iaşi. Iaşiul, de altfel, i-a influenţat pe mai mulţi revoluţionari basarabeni, cum ar fi, de exemplu, Halippa, care a evoluat de la ideile socialiste internaţionale la convingerile naţional-democratice româneşti.[22] Oricît de scurtă a fost această deschidere spre liberalizarea sistemului politic al Imperiului, ea s-a dovedit a fi importantă pentru evoluţia convingerilor, deprinderea unor abilităţi politice şi organizatorice care au contribuit mai tîrziu, în 1917-1918, la formularea mai clară a obiectivelor de emancipare naţională şi socială.

Primul Război Mondial a început în 1914, pe front fiind trimişi, bineînţeles, şi moldovenii, în număr de aproximativ 250 000–300 000 de soldaţi şi ofiţeri.[23] Această conflagraţie, nemaivăzută pînă atunci în sensul proporţiei, cu antrenarea unor efective importante şi utilizarea armamentelor performante, a jucat un rol deosebit în ce priveşte socializarea şi emanciparea politică a soldaţior. Impactul modernizator al războiului a fost dublu: a) socializarea indivizilor şi b) subminarea autocraţiei ruse.

În timpul războiului publicaţia "Cuvînt moldovenesc", sub redacţia lui

Halippa, ajunsese la un tiraj de 10 000 de exemplare, distribuite pe front. Chiar dacă faptul în cauză ar însemna 30 de exemplare la 1000 de soldaţi, oricum, aceasta depăşea în mod remarcabil oricare alte tentative, anterioare sau contemporane, de socializare şi culturalizare a moldovenilor din satele basarabene. Conştientizarea faptului că sînt mulţi şi pot influenţa cursul evenimentelor a reprezentat o evoluţie importantă în procesul de emancipare socială a ţăranilor trimişi pe front. Două curente divergente (deşi uneori cooperante) exercitau presiuni asupra minţilor "virgine" ale acestora: propaganda socialista (şi anarhistă — aceste două contopindu-se deseori şi generînd tulburări sociale de proporţii) şi cea naţionalistă (mai slabă din punct de vedere ideologic şi organizatoric). "Dar cu toată propaganda aceasta bolşevică, soldaţii moldoveni din Basarabia, care aparţineau unităţilor ruseşti ce operau pe frontul din Bucovina şi Moldova, avură prilej să se întîlnească cu conaţionali de-ai lor din vechiul Regat, din Ardeal şi Bucovina şi din contactul acest rodnic să se lămurească sufleteşte şi să-şi lumineze mintea lor buimăcită de ideile revoluţionare la făclia curată şi frumoasă a ideii naţionale. Prin atingerea lor cu fraţii de acelaşi sînge se deştepta tot mai viu conştiinţa lor naţională, ce fusese atîta vreme înăbuşită de urgia cnutului rusesc"[24]. Este evident faptul că agitatorii bolşevici se bucurau de o susţinere mai mare, pentru că erau mai mulţi la număr, cu un program pe înţelesul tuturor şi destul de atractiv, deoarece propunea soluţii simple — de redistribuire a valorilor materiale din contul celor bogaţi. Cuplat cu instigaţii şi chemări anarhice, acest discurs părea cel mai inteligibil şi cel mai eficient în mintea ţăranului-soldat. În comparaţie cu discursul bolşevic, cel naţionalist nu oferea soluţii simple şi imediate (deşi naţionalismul poate fi simplificat la fel de uşor ca oricare alt discurs ideologic), iar propaganda agitatorilor naţionalişti necesita o audienţă mai asiduă în consumarea "produsului" ideologic. Românii regăţeni au fost cei care au ajutat la formularea şi exprimarea discursului naţionalist de către basarabenii de pe front. Ar fi dificil să evaluăm perspectivele mişcării naţionale/naţionaliste din Basarabia fără contactele cu românii de pe front, însă se poate afirma cu certitudine că influenţa formativă a acestora a fost indiscutabilă.

În acelaşi timp, ar fi necesar să remarcăm ponderea bolşevicilor în Imperiul Rus, inclusiv în Basarabia, şi influenţa pe care aceştia au exercitat-o asupra mediului politic şi social înainte de destrămarea Imperiului, în timpul răsturnării bolşevice şi ulterior, în perioada edificării statalităţii sovietice.

Iniţial, Lenin (Ulianov) considera drept o cerinţă exagerată şi "dăunătoare", cum s-ar fi exprimat liderul bolşevic, "autonomizarea" învăţământului, fapt solicitat în special la periferiile naţionale ale Imperiului. În 1913 Lenin scria: "Muncitorului de la oraş, care cunoaşte cel mai bine capitalismul dezvoltat şi care l-a înţeles cel mai bine — pe tot parcursul vieţii sale, poate a tras în el cu laptele mamei psihologia luptei de clasă —, acestui muncitor îi trece cu certitudine prin cap că divizarea învăţământului pe criterii naţionale nu este doar o pornire în detrimentul muncitorilor, ci chiar o şmecherie crasă din partea capitaliştilor. Muncitorii pot fi doar împărţiţi, divizaţi şi slăbiţi cu perorarea unor asemenea idei. Nu este întîmplător faptul că în Rusia «autonomia naţional-culturală» a fost acceptată doar de toate partidele burgheze ale evreilor, iar apoi (în 1907) de conferinţa mic-burghezilor, de conferinţele partidelor populare de stînga ale diferitelor naţiuni şi, în sfîrşit, de elementele filistine, oportuniste ale grupărilor cică marxiste, adică ale bundiştilor şi lichidatorilor (ÎËÍ‚Ë‰‰ÚÓ — rus). Nu este întîmplător faptul că de la tribuna Dumei de Stat doar semilichidatorul Cencheli, afectat de naţionalism, şi micul-burghez Kerenski au vorbit despre «autonomia naţional-culturală»".[25] Mai mult decît atît, ideologul principal al bolşevismului considera că "autonomia naţional-culturală" înseamnă anume un "naţionalism subţire şi de aceea cel mai periculos, aceasta înseamnă destrăbălarea (sic! — chiar aşa, nota autorului) muncitorilor cu lozinca culturii naţionale..."[26]

Pe de altă parte, Lenin considera, în contextul posibilelor evoluţii din spaţiul postimperial, că recunoaşterea dreptului la autodeterminare naţ ională va demonstra naţiunilor de la periferii că viitorul stat bolşevic va ţine cont de aspiraţiile naţionale. "Astfel, din punctul de vedere anume al proletariatului velicorus, este necesară educarea îndelungată a maselor în sensul apărării celei mai hotărîte, consecvente, îndrăzneţe şi revoluţionare a egalităţii depline şi a dreptului la autodeterminare a tuturor naţiunilor subjugate de velicoruşi. Interesul mîndriei naţionale a velicoruşilor (nu înţeleasă de iobagi) coincide cu interesul *socialist* (subl. n.) al proletarilor velicoruşi."[27] Bolşevicii au încercat să minimalizeze valoarea revendicărilor naţionale, plasîndu-le în contextul celor social-politice generale. S-ar putea ca această abordare să fi contaminat pe basarabenii "petrogrădeni", care au participat activ la transformările revoluţionare din capitala Imperiului, iar mai apoi la suveranizarea şi Unirea Basarabiei cu România. Modul de abordare a problemei naţionale de către bolşevici a fost exprimat de

Lenin: "E o prostie ca revoluţia socialistă şi lupta revoluţionară împotriva capitalismului să fie *contrapusă unei singure* (aici şi pe parcurs sublinierea noastră) probleme a democraţiei, în cazul de faţă — problemei naţionale. Noi trebuie să *unim* lupta revoluţionară împotriva capitalismului cu programul revoluţionar şi tactica privind *toate* cerinţele democratice: a republicii, a miliţiei, a alegerii populare a funcţionarului, a egalităţii între sexe, a autodeterminării naţiunilor etc. Revoluţia socială nu reprezintă doar o singură luptă, ci o epocă a unui număr de lupte în toate problemele de transformări democratice şi economice, finalizate doar cu exproprierea burgheziei".[28] Bolşevicii au încercat, în acest fel, însă fără a reuşi, să suprime afilierea pe verticală (naţiunea) şi să structureze discursul marilor transformări sociale doar pe orizontală (clasa).

În contextul edificării statalităţii postimperiale ruse, Lenin ar fi permis autodeterminarea doar în cazul unei naţiuni socialiste, ceea ce face contradictorie viziunea leninistă, pentru că o naţiune socialistă în forma închipuită de Lenin nici nu ar fi putut, *ab definitio*, să ceară separarea de Rusia. Naţionalismul era tratat de Lenin ca un instrument al capitalismului şi imperialismului de prostire a maselor populare, "libertatea naţiunilor" fiind un pretext pentru social-şovinişti de teapa lui Kautski şi pentru imperialiştii străini.

Moştenirea viziunii leniniste a fost fundamentală şi complexă, în acelaşi timp, pentru viitorul statalităţii sovietice. Lenin, într-un fel, a încercat să absolutizeze rolul proletariatului şi să teoretizeze un gen de "imperialism al proletariatului", care are dreptul la expansiune din contul statelor burgheze, nu şi proletare, bineînţeles, pentru că, prin definiţie, aceastea ar fi fost aliate ale Rusiei Sovietice. Astfel, atunci cînd Ucraina a încercat să-şi edifice statalitatea nu în baza ideologiei proletare, ci naţionale, reacţ ia bolşevicilor ruşi a fost inechivocă: "Noi învinuim Rada de faptul că, acoperîndu-se cu frazeologia naţională, ea desfăşoară o politică burgheză dublă, care demult se manifestă în nerecunoaşterea Sovietelor şi a puterii sovietice în Ucraina (printre altele, Rada a refuzat să convoace imediat, în conformitate cu Sovietele ucrainene, congresul ţinutal al Sovietelor ucrainene). Această politică echivocă, care ne privează de posibilitatea de a recunoaşte Rada drept reprezentant al muncitorilor şi maselor exploatate ale Ucrainei, a condus Rada în ultimul timp pînă la paşi care înseamnă distrugerea oricărei posibilităţi de înţelegere. Asemenea paşi au fost, în primul rînd, dezorganizarea frontului. Rada dislocă şi recheamă prin

ordine unilaterale unităţile ucrainene de pe front, distrugînd în acest fel frontul comun unic pînă la armistiţiu... În al doilea rînd, Rada a început să dezarmeze unităţile sovietice care se află în Ucraina. În al treilea rînd, Rada acordă susţinere conspiraţiunii cadeţilor şi a lui Kaledin şi răscoalei împotriva puterii sovietice... Rada permite traversarea teritoriului său pentru armată spre Kaledin şi interzice traversarea armatei împotriva lui Kaledin".[29] Însă, o dată cu diminuarea influenţei albgardiştilor, unităţilor naţionaliste ucrainene şi a puterilor străine, ucrainenii s-au întors cu o dexteritate nemaipomenită spre bolşevism pentru a-l naţionaliza şi a-l folosi în scopurile edificării "naţiunii socialiste ucrainene".

2. Sfatul Ţării

În ce priveşte legalitatea Sfatului Ţării (subiect discutat cel mai des de şcolile concurente ale istoricilor români şi sovietici/ruşi/rusofili), acesta a fost considerat mai degrabă un organ revoluţionar, asemănător tuturor instituţiilor apărute în urma prăbuşirii autocraţiei ruse.[30] În acest sens: "În lipsa unei organizaţii administrative solide, alegerile pentru adunarea legislativă nu se putură face direct. De altfel, populaţia bărbătească între 19 şi 48 de ani nici nu se întorsese de pe diversele fronturi ruseşti, care tocmai atunci se găseau în completă descompunere. Din pricina aceasta s-a recurs la alegeri prin comitetele ostăşeşti, ţărăneşti şi muncitoreşti, precum şi prin corporaţiile profesionale constituite".[31] Agitatorii naţional-şovini, dar şi bolşevicii ruşi, au încercat să folosească prezenţa trupelor ruse în provincie în eventualitatea alegerii, în baza votului direct şi "democratic", a organelor reprezentative. Însă liderii mişcării de emancipare naţională şi socială a moldovenilor basarabeni au reuşit să dejoace planurile ruşilor. Relativ la modul de alegere a Adunării Constituante Moldoveneşti, de exemplu, Erhan a declarat că: "În prezent pe teritoriul Basarabiei se află un număr mare de trupe ruseşti, care, participînd la alegeri, ar putea abate complet activitatea legislativă într-o direcţie nedorită pentru populaţia băştinaşă din Basarabia".[32]

Scopul primar al Sfatului Ţării a fost concentrarea puterii şi "exercitarea atributelor suveranităţii naţionale, care erau împărţite şi fărîmiţate între tot felul de comitete revoluţionare şi corporaţii profesionale".[33] Istoriografia sovietică, dar şi cea *moldovenească* rusofilă actuală, au tratat Sfatul

Ţării în modul cel mai dezonorant posibil sub toate aspectele, inclusiv profesionist, încît nici nu intenţionăm să menţionăm enormele cantităţi de "opere" sovietice vizînd subiectul respectiv.[34] Ar fi necesar să remarcăm, de asemenea, că şi mulţi istorici români, inclusiv basarabeni, fiind sfidaţi de sovietici (dar şi în spiritul naţionalismului românesc), au simplificat complexităţile creării şi funcţionării Sfatului Ţării, exagerînd ponderea potenţialului democratic în procedura de constituire şi funcţionare a acestuia. Astfel, Sfatul Ţării a ajuns să fie un "organ reprezentativ", "ales pe baze democratice", a "întrunit aprobarea unanimă a populaţiei din Basarabia" etc.[35] Deşi componenţa Sfatului Ţării "a reflectat structura naţională, precum şi toată gama de curente politice, profesiuni şi instituţii existente în acest teritoriu"[36], nu putem califica acest organ drept democratic în sensul modern al cuvîntului. Sfatul Ţării, de fapt, nici nu are nevoie de o *modernizare* a imaginii sale în sens democratic, de un gen de standardizare adusă la zi, în conformitate cu rigorile democraţiei occidentale contemporane. Ceea ce contează este faptul că în acea perioadă, în acel mediu şi în acele circumstanţe, Sfatul Ţării a reprezentat organul ***cel mai democratic posibil*** din Basarabia, cu puternice tendinţe spre liberalizare şi democratizare a vieţii politice din provincie. De altfel, unele din cele mai pertinente caracterizări aparţin istoricilor americani: "Dieta provincială era în principal numită şi nu era considerată un organism reprezentativ în vremuri normale în orice ţară occidentală. Trebuie să ne amintim că Basarabia era într-o stare de anarhie generală, complicată prin căderea lui Kerenski, care a părăsit Rusia lăsînd-o fără nici un guvern responsabil în acel moment. El a fost urmat de bolşevici, numeric vorbind o minoritate infinitezimală a poporului rus la vremea respectivă şi nerecunoscută de basarabeni ca lideri legitimi. Dieta era un substitut binevenit pentru un guvern constituţional şi s-a considerat de la început ca un organ de tranziţie, preliminar unui regim definit. Desfăşurarea rapidă a evenimentelor, combinată cu capacitatea şi hotărîrea multora dintre membrii săi, au transformat-o într-un veritabil organ de guvernare. ...Cei care acuză această Dietă că e neconstituţională, înfruntă neconstituţionalitatea tuturor celorlalte organe legislative din Rusia vremii".[37] În acest context, bolşevicii (pe moştenirea sovietică a cărora se bazează "statalitatea moldovenească" actuală) nu întruneau nici pe departe puţina legitimitate şi puţinele atribuţii democratice pe care le avea Sfatul Ţării la momentul alegerii şi pe parcursul funcţionării sale.

Diversele comitete, organizaţii politice şi revoluţionare ruse au încercat să împiedice naţionalizarea agendei politice, de teamă că vor pierde puterea dacă Basarabia va continua să persevereze pe calea suveranizării. În mod paradoxal, anume ostilitatea reprezentanţilor minorităţilor etnice şi acţiunile în conformitate cu un scenariu imaginat al independenţei iminente au generat asemenea evoluţii. Aceasta deoarece pînă şi ţăranii moldoveni au început să fie radicalizaţi de un asemenea comportament, ceea ce a condus la reducerea numărului de mandate ce urma să fie acordat minoritarilor în viitorul corp legislativ al Basarabiei.[38] Mulţi reprezentanţi ai minorităţilor au continuat să spere, în ciuda faptului că lovitura de stat din 25 octombrie/7 noiembrie ducea Rusia în prăpastie, în posibilitatea restabilirii statului rus (cu Basarabia ca parte componentă/gubernie a acestuia), şi au exprimat păreri nefavorabile constituirii Sfatului Ţării. Doar sub presiunea evenimentelor alarmante de la Petrograd, Consiliul Orăşenesc, dominat de minoritari, a fost nevoit să recunoască în cele din urmă autoritatea înaltei instituţii şi să aleagă, conform schemei, deputaţi în acest for.[39]

În principiu, Sfatul Ţării a înregistrat trei etape de dezvoltare:

Perioada	Conţinutul
februarie-iunie 1917	Se consideră că autonomia provincială şi principiile de organizare a organului ţinutal suprem vor fi elaborate de către Adunarea Constituantă rusească, iar permisiunea oficială de a forma organul suprem al Basarabiei va fi acordată de Guvernul Provizoriu.
iunie-septembrie 1917	Ucraina autonomă pretinde încorporarea Basarabiei, acest fapt provocînd protestul tuturor forţelor politice şi asociaţiilor obşteşti de la Chişinău şi determinînd înfiinţarea unei Comisii de organizare a Sfatului Ţării, care însă este obstrucţionată de comitetele revoluţionare ruse şi reprezentanţii minorităţilor etnice.
octombrie – 21 noiembrie 1917	Preluarea iniţiativei de către Comitetul Militar Central Moldovenesc, Congresul Ostăşesc din 20-27 octombrie 1917 de la Chişinău luînd decizia de a organiza Sfatul Ţării în calitate de organism suprem al Basarabiei autonome, eveniment ce s-a şi produs peste o lună.

Tabel realizat după periodizarea lui Negru Gheorghe, "Crearea şi începutul activităţii Sfatului Ţării în lumina unor noi documente", *Revista de istorie a Moldovei*, Chişinău, nr. 3-4, 1997.

Este semnificativ discursul inaugural al lui Inculeţ: "Basarabia va trebui să devină republică democratică, formînd o parte indivizibilă din marea republică federativă democratică rusă"[40], din care se poate desprinde foarte clar că moldovenii se amplasau imaginar în spaţiul postimperial rus, Sfatul Ţării avînd rolul să convoace Adunarea Constituantă din Basarabia, în baza votului universal, să soluţioneze problema agrară prin intermediul unei redistribuiri echitabile, în viziunea lor, a proprietăţii funciare şi să anihileze anarhia.

Statul moldovenesc (RDM) a fost creat, în urma circumstanţelor favorabile legate de impotenţa militaro-politică a Rusiei, de intelectualii naţionalişti, susţinuţi de militarii moldoveni: "Totuşi, principalul scop al cohortelor a fost să luăm sub protecţia noastră dezvoltarea mişcării naţionale din Basarabia. Din ziua cînd am sosit cu cohortele în Basarabia, mişcarea noastră a luat o amploare formidabilă".[41]

În acelaşi timp, crearea RDM nu a fost rezultatul unei mişcări naţionaliste coerente de masă, ce şi-a realizat aspiraţiile de lungă durată pentru a obţine independenţa şi suveranitatea naţională. Aceasta pentru că în Basarabia conştiinţa naţională a apărut tîrziu şi a rămas în mare parte un fenomen intelectual-urban, fără a avea circulaţie largă în rîndul ţăranilor. Cu toate acestea, speranţele intelectualilor radicali moldoveni erau legate, bineînţeles, de ţărănime. Prin intermediul culturalizării, socializării şi în urma impactului marilor cataclisme, legate de Primul Război Mondial şi răsturnarea bolşevică, a fost oferită strălucita oportunitate de a sfida *intractibilitatea* moldovenilor. Legitimizarea discursului naţionalist putea avea loc doar în contextul unei implicări autentice şi plenare a ţăranilor în procesul de emancipare socială şi/sau naţională. De aici au şi apărut unele excese, explicabile de altfel, ale discursului naţionalist, referitoare la "viteazul nostru istoric — ţăranul", deoarece agitatorii naţionalişti voiau să structureze un prezent şi să proiecteze un viitor în conformitate cu un trecut modelat după principiile lor. Aşadar, crearea RDM s-a datorat circumstanţelor politicii internaţionale care au favorizat România şi care au slăbit statul rus centralizat. "Naţiunea" a fost utilizată de marile puteri, care au oferit României posibilitatea de a realiza obiectivul unei unificări naţionale depline. În cea mai mare parte, naţiunea a reprezentat, în cancelariile occidentale, un instrument fundamental al Marilor Puteri pentru distrugerea Imperiului Rus (dar şi a bolşevicilor) şi crearea unor ministate uşor influenţabile, la fel cum sovieticii au folosit mai tîrziu noţiunea de

"clasă" pentru edificarea unui stat multinaţional şi pentru promovarea proiectului unei revoluţii socialiste mondiale.

Clasa şi etnia s-au suprapus în Basarabia într-un mod complex, naţiunea consolidînd clasa şi viceversa. În acelaşi timp, analfabetismul moldovenilor, lipsa şcolilor, sărăcia, mizeria cotidiană au frînat dezvoltarea intelectualităţii moldoveneşti. Aceasta din urmă avea deseori o educaţie rusească şi "cocheta" cu tendinţele intelectuale ale timpului respectiv, cum erau socialismul şi liberalismul radical (mulţi nici nu cunoşteau bine doctrinele/teoriile în cauză), iar intelectualii mai radicali, cum ar fi, de exemplu, Constantin Stere, au participat activ la mişcarea socialistă rusă. Sfatul Ţării fusese şi el influenţat de ideile socialiste ale acelor timpuri, fapt care poate fi depistat atît în actul proclamării Republicii Democratice Moldoveneşti, cît şi în actul Unirii cu România, unde se vorbeşte despre alegerile directe proporţionale, reforma agrară, autoadministrarea provinciei etc.

În 1917 conceptul de stat-naţiune nu se bucura de mare popularitate în rîndul moldovenilor basarabeni, deoarece aceştia aveau, în mod tradiţional, o neîncredere adînc înrădăcinată faţă de statul centralizat, autoritatea de constrîngere şi puterea seculară, indiferent de originea etnică a celor care le gestionau. "*Naţiunea moldovenească*" coincidea în mare măsură cu clasa economică. Cu excepţia unei intelectualităţi puţin numeroase, moldovenii erau în mare parte ţărani. Mai existau şi nobili moldoveni, proprietari funciari, dar aceştia, din considerentele avantajelor economice şi politice, se rusificau destul de repede. Funcţionarii erau reprezentaţi de ruşi, burghezia comercială de evrei, care deţineau meşteşugurile, industria în general, şi care erau creditorii principali ai ţăranilor. Ca urmare, preocupările social-economice ale ţăranilor moldoveni au oferit naţionaliştilor un cadru politic în care demersul principal îl constituia îmbinarea solicitărilor de emancipare naţională (foarte moderate şi superficiale iniţial, însă radicalizate o dată cu pretenţiile minorităţilor şi înrăutăţirea situaţiei social-politice din Imperiu) cu un program socialist-populist, mai pe înţelesul maselor ţărăneşti.

Sfatul Ţării, deci, a fost dispus să caute o soluţie "democratică" pentru criza politică, în cadrul statului federal rus: "...Basarabia, sprijinindu-se pe trecutul său istoric, se declară de azi înainte Republica Democratică Moldovenească, care va intra în alcătuirea Republicii Federative Democratice Ruseşti, ca părtaş cu aceleaşi drepturi... Pacea trebuie să fie încheiată

în înţelegere cu întovărăşiţii şi cu toate noroadele Republicii Federative Democratice Ruseşti... Numai astfel vom scăpa noi ţara noastră şi vom feri-o de pieire pe **maica noastră a tuturor** (subl. n.) — marea Republică Democratică Rusească!"[42] Deci, naţionalismul românesc nu reprezenta la acel moment un proiect credibil, care să fi fost gestionat de un număr important de agitatori, în pofida faptului că agonia Imperiului a oferit o oportunitate strălucită pentru unificarea necondiţionată a tuturor românilor. Istoria în cauză, de altfel, se va repeta peste optzeci de ani, în circumstanţe dacă nu similare, cel puţin asemănătoare.

În acelaşi timp, evoluţiile în capitala Imperiului, degenerate în răsturnarea bolşevică, precum şi reacţia trupelor ruseşti bolşevizate şi anarhizate au început să submineze încrederea agitatorilor *social-naţionalizanţi* ai Basarabiei. Guvernul bolşevic, de exemplu, n-a fost considerat de moldovenii basarabeni drept un succesor legitim al Guvernului Provizoriu, iar în eventualitatea unei întîlniri la Brest-Litovsk cu delegaţia bolşevică, Sfatul Ţării a decis să recunoască guvernul bolşevic doar în calitatea acestuia de reprezentant al Rusiei în frontierele ei naturale.[43]

Componenţa naţională a deputaţilor era de 70% moldoveni, 30% fiind oferit minoritarilor (în conformitate cu reprezentarea numerică pe teren), deputaţii moldoveni fiind susţinuţi de mulţi soldaţi moldoveni, care erau interesaţi de crearea unităţilor militare naţionale moldoveneşti. Iniţial, federalizarea Imperiului Rus şi crearea Uniunii Republicilor Democratice ale Rusiei părea o soluţie mai realistă şi aceasta nu a reprezentat o tactică a mişcării naţionale din Basarabia. Faptele istorice ar trebui să fie privite în evoluţia lor, fără utilizarea unei optici ideologice retrospective, unde totul se re-aranjează conform unui model, în cazul de faţă, conform celui naţionalist. Astfel: "Marea Unire de la 1918 a corespuns cu siguranţă formulei desăvîrşite a idealului naţional, dar faptul astfel împlinit nu trebuie să conducă la simplificarea abuzivă a istoriei anterioare, prin reducerea ei la permanenta manifestare a luptei pentru unitate, dat fiind că oamenii nu aveau cum să ştie ce le rezervă viitorul".[44]

După cum afirmă istoricul Popovschi, formarea RDM a fost dictată mai mult de împrejurările politice ale timpului, decît de necesitatea istorică (deşi ultima expresie este discutabilă, nu pentru valenţele marxiste, ci din cauza unui determinism ce tratează evenimentele drept inevitabile), iar proclamarea Republicii Moldoveneşti nu poate fi legată de un ideal spre care, chipurile, ar fi tins de decenii basarabenii, după cum se afirmă, fără

nici un suport, în unele lucrări. Formarea RDM s-a produs printr-un efect al *contaminării*, deoarece mişcarea naţională din Basarabia evolua în contextul evenimentelor din întreaga Rusie. Cînd, la un moment dat, celelalte teritorii naţionale de la periferiile imensului Imperiu au început să se proclame republici democratice, Basarabia nu putea face excepţie (ce ar fi spus oamenii, nu? — n. a.). O altă cauză ce a stimulat decretarea RDM o constituie pretenţiile anexioniste ale Ucrainei faţă de Basarabia, declarate încă din vara anului 1917.[45] Deci, am putea afirma că independenţa a fost produsul unor factori obiectivi, cum ar fi destrămarea Imperiului Rus, proclamarea Republicii Ucrainene independente şi ruperea legăturilor directe cu Rusia. Aceasta nu poate fi considerată drept o manevră politică sau o etapă intermediară — de compromis — în calea spre decretarea Unirii. Este mai mult ca probabil că în accepţia basarabenilor şi a autorităţilor româneşti, proclamarea independenţei Republicii Moldoveneşti era, pentru perioada cît a existat, o intenţie serioasă şi o realitate politică ce nu putea fi pusă la îndoială.[46] În aceeaşi ordine de idei, includerea prevederii în conformitate cu care RDM se "amplasa imaginar-politic" în cadrul Rusiei (în Declaraţia din 2 decembrie) a fost determinată de contextul general al epocii. Tînăra clasă politică basarabeană, ca şi cea ucraineană, de altfel, în acea perioadă credea sincer că reunirea în cadrul unei Federaţii ar fi fost singura cale de salvgardare a idealurilor revoluţionare şi a democraţiei.[47]

3. Evoluţia naţionalismului moldovenesc. Convergenţa dintre naţionalism şi socialism

Naţionalismul moldovenesc, atît cît a fost să fie, era, în calitate de forţă politică, mişcarea unui grup de intelectuali radicali ce pretindea că reprezintă o clasă esenţialmente nereprezentabilă — ţărănimea moldovenească din Basarabia în perioada 1917-1918.

Este semnificativă evoluţia deputaţilor-moldoveni din Sfatul Ţării care, la doar trei luni după declararea independenţei RDM şi a dorinţei de a rămîne cu "maica noastră" Rusia, au proclamat Unirea cu "mama sa" — România. Un asemenea comportament politic pare a fi oportunistic la prima vedere, însă ar trebui să ţinem cont că acesta a fost legat atît de lipsa conştiinţei naţionale profunde, cît şi de radicalizarea mediului social-politic în perioada respectivă. Deputaţii moldoveni au realizat faptul

că puterea le-ar putea scăpa din mîini, deoarece ruşii, evreii şi ucrainenii solicitau tot mai insistent implicarea forţelor armate albgardiste sau bolşevice, dar neapărat ruse sau ucrainene, pentru realizarea revendicărilor lor politice. Asemenea perspective intervenţioniste căpătau o consistenţă tot mai mare. Sfatul Ţării, de fapt, nu ar fi fost capabil să reziste subversiunii bolşevice şi, datorită pericolului iminent care plana deasupra RDM, a început să privească tot mai insistent în direcţia Bucureştiului, în speranţa unei asistenţe politice şi militare. Drept rezultat, s-a ajuns la "mariajul" istoric sau la acel eveniment care a fost tratat de istoricii români şi ruşi/sovietici în mod atît de diferit.

Atractivitatea bolşevismului consta în faptul că acesta promitea pămînt, pledînd în favoarea redistribuirii proprietăţii funciare. Însă această atractivitate dispărea o dată ce mai mulţi soldaţi ruşi bolşevizaţi/anarhizaţi treceau prin satele basarabene, retrăgîndu-se de pe frontul de vest. Aceştia omorau şi prădau ţăranii care, eventual, au început în acest fel să manifeste dubii faţă de corectitudinea sau "dreptatea" bolşevicilor, pe care iniţial o aşteptau cu o anumită simpatie. Fiind întrebat care a fost rolul cohortelor (unităţile militare ale moldovenilor basarabeni) în realizarea Unirii, Anton Crihan menţiona: "Ruşii care părăseau frontul îşi făceau de cap în oraşele şi satele Basarabiei. În aceste condiţii, noi am pretins că dorim să-i luăm pe pămîntenii noştri sub ocrotirea cohortelor".[48]

În 1917-1918 ţăranii moldoveni erau îngrijoraţi cel mai mult de problema agrară (nu în termeni teoretici, bineînţeles, ci în sensul unei redistribuiri imediate a proprietăţii funciare din contul marilor proprietari) şi de suferinţele proprii în anii de război şi sărăcie. Ei se considerau ţărani, ceea ce era similar cu a fi moldoveni. Principalele speranţe ale lor erau legate de reforma agrară şi sfîrşitul opresiunii ce se identifica, de cele mai multe ori, cu statul şi oraşul. Cu asistenţa ideologică a agitatorilor naţionalişti, ruşii, evreii, ucrainenii orăşeni şi alte minorităţi rusificate au început să reprezinte, în viziunea lor, sursele străine ale opresiunii. Ţăranii credeau, din ce în ce mai mult, că autonomia naţională va fi un mijloc de reducere a puterii arbitrare a acestor grupuri etnice. Aşadar, consolidarea opţiunii proindependenţă şi, ulterior, prounionistă în imaginaţia politică a moldovenilor basarabeni s-a datorat, în mare parte, unui sentiment de angoasă social-politică, mai puţin unui ideal naţionalist.

Intelectualitatea patriotică s-a confruntat cu dificultăţi serioase în timp ce încerca să mobilizeze populaţia majoritar ţărănească. "În timpul anului

1917 noi am făcut *aşa de multă propagandă* pentru autonomia Basarabiei, încît am reuşit *în cele din urmă să-i mişcăm şi pe ţăranii noştri* (aici şi în continuare subl. n.)".[49] Este sesizabilă în afirmaţia lui Crihan *intractibilitatea* ţăranilor care se lăsau cu greu mişcaţi de frazeologia unei propagande naţionaliste intensive, aceasta demonstrînd lipsa de încredere a ţărănimii faţă de oricare program social sau/şi naţional. Comportamentul în cauză s-a înrădăcinat foarte adînc în modul de viaţă şi psihologia populaţiei rurale a Basarabiei pe parcursul a două secole, devenind, se pare, parte integrantă a structurii cultural-psihice a ţăranului moldovean.

Antagonismul de clasă dintre boierii rusificaţi, funcţionarii ruşi şi întreprinzătorii evrei şi ruşi, pe de o parte, iar pe de alta — ţăranii şi soldaţii moldoveni a constituit un factor important care a creat şi a stimulat conştiinţa etnică a ţărănimii moldoveneşti. În promovarea mişcării naţionale s-au remarcat în mod special intelectualii, profesorii şcolari, preoţii şi unii ofiţeri şi soldaţi. Însă conştiinţa etnică nu s-a dezvoltat în ritm accelerat în una naţională, ca în cazul estonienilor sau letonilor, deoarece moldovenii, chiar dacă ajungeau în centrele urbane ale provinciei, nu se lăsau uşor culturalizaţi, obţinînd o educaţie sau, cel puţin, învăţînd a citi. Fără acest element fundamental, cum ar fi capacitatea intelectuală minimală, este imposibil de finalizat tranziţia completă la etapa B a lui Hroch şi, cu atît mai mult, completarea acesteia.

În luna mai 1917 putem vorbi despre cristalizarea diferenţelor de principiu între extremele partidei naţionale: "Deja în această fază a mişcării de emancipare naţională s-au conturat două curente, a căror poziţie în problemele majore cunoştea anumite nuanţe şi diferenţieri. Maximaliştii, ce aparţineau cercurilor intelectuale grupate în jurul Partidului Naţional Moldovenesc şi ziarului «Cuvînt moldovenesc», şi militarii, din Odesa în primul rînd, s-au pronunţat cu tărie pentru edificarea unei entităţi statale autonome basarabene, în frunte cu instituţia sa legislativă. Exponenţii curentului moderat, ţărănimea şi clerul moldovenesc, categorii sociale prin excelenţă conservatoare, au optat doar pentru o largă «autonomie regională», o cerinţă mai puţin deranjantă pentru guvernul de la Petrograd".[50] Clerul şi ţăranii, în acest fel, erau mai puţin receptivi la propaganda naţionalistă (dar şi socialistă), intelectualii şi soldaţii fiind în avangarda mişcării de *naţionalizare* şi *socializare* a agendei politice a Basarabiei.

După cum menţionează Suny, revoluţia bolşevică din 1917 şi, ulterior, războiul civil au fost interpretate de către marxişti drept un război civil

al unei clase împotriva altei clase, al muncitorilor împotriva burgheziei, împotriva boierilor şi a ţăranilor înstăriţi. Naţionaliştii, dimpotrivă, au interpretat lupta respectivă drept un război naţional al ruşilor împotriva minorităţilor, un război al centrului împotriva periferiilor. Din aceste considerente, studiile naţionalităţilor neruse au accentuat, în mod tradiţional, substratul etnic, mai puţin cel social, al luptelor sociale, iar monografiile ce analizau revoluţia din Rusia propriu-zisă au evidenţiat contradicţiile crescînde între clasele sociale, fapt care a condus la conflagraţia civilă.[51] Însă socialul şi etnicul erau atît de imbricate, încît separarea acestora ar fi artificială şi inutilă. Dacă vom accepta caracterul accidental şi provizoriu al naţionalităţii şi clasei, precum şi volatilitatea cu care oamenii îşi schimbă identităţile şi loialităţile etnice şi sociale (de clasă), atunci revoluţia şi războiul civil, atît la centru, cît şi la periferii, par a fi mult mai interconectate şi explicabile. Nu au fost două revoluţii de tip diferit, după cum s-a afirmat în istoriografia marxistă şi naţionalistă, ci o gigantică răsturnare, după expresia lui Suny, o prăbuşire socială ce a cuprins în 1917 întregul Imperiu Rus. Fiecare persoană se simţea afectată, iar supravieţuirea fizică a devenit prioritatea de bază pentru milioane de oameni. Muncitorii şi ţăranii de etnii diferite traversau aceeaşi experienţă de degradare totală a autorităţii de stat şi a ordinii economice.[52] Astfel, pentru ţăranii moldoveni situaţia economică precară şi frica de soldaţii dezertori ruşi anarhizaţi reprezentau nişte realităţi mult mai palpabile decît toate "ideologiile" marxist-bolşevice sau naţionaliste luate împreună.

Estimarea lui Lenin că separatismul naţional ar putea fi redus de către toleranţa Rusiei şi acceptarea autodeterminării pînă la gradul de independenţă a constituit, din cîte s-a văzut mai tîrziu, o viziune utopică sau un exemplu de simulare politică. "Dacă va fi Republica Ucraineană şi Republica Rusă, între ele vor fi mai multe legături, mai multă încredere. Dacă ucrainenii vor vedea că la noi e o republică a Sovietelor, ei nu se vor separa, dar dacă la noi va fi o republică a lui Miliukov, ei se vor separa. Dar fiecare socialist rus care nu recunoaşte libertatea Finlandei şi a Ucrainei va degrada pînă la şovinism."[53] În acelaşi timp, se pare că Lenin a înţeles că pentru mulţi oameni simpli nici naţionalismul şi nici sensul de clasă nu era un scop în sine, după cum se întîmpla deseori în cazul intelectualilor (de aici, poate, se trage şi aversiunea agresivă a lui Lenin faţă de ţărani, dînsul crezînd că aceştia reprezintă o clasă care, dacă nu poate fi mobilizată, trebuie să fie marginalizată sau chiar distrusă). De

fapt, naţionalismul era cu mult mai slab decît majoritatea naţionaliştilor ar recunoaşte-o; dacă în Rusia naţionalismul era legat de disensiunile politice şi sociale concrete, cauzate de regimul ţarist şi dacă grupuri destul de semnificative ale popoarelor neruse au reacţionat pozitiv la programele socialiste de transformare socială şi autodeterminare naţională, atunci presupunerea lui Lenin că alte popoare ar dori să rămînă în cadrul Rusiei (a se vedea, de exemplu, Declaraţia RDM, în care se vorbeşte despre dorinţa de a rămîne în componenţa Republicii Federative Democratice Ruseşti) nu era chiar atît de utopică.[54]

De la bun început, linia de divizare între naţionalism şi socialism era reflectată de lupta între susţinătorii guvernului sovietic şi intervenţioniştii străini, care sperau să găsească aliaţi împotriva Armatei Roşii. Este practic imposibil de depistat, după destrămarea Imperiului, un naţionalism viguros care s-a bazat doar pe puterile proprii. În acest context, este important de menţionat că în 1917-1918 se creaseră *două discursuri antagoniste*, dar care se consolidau reciproc într-un mediu tot mai radicalizat: dacă naţionaliştii apelau la Occident pentru a obţine susţinerea politico-militară a dreptului la autodeterminare împotriva unei ameninţări din partea Rusiei, atunci comuniştii prezentau efortul naţionaliştilor şi susţinătorilor lor străini drept o încercare a imperialismului de a distruge bolşevismul şi de a întîrzia sosirea revoluţiei mondiale. Astfel, desprindem următoarele stipulări din Rezoluţia Primului Congres al Partidului Comunist Bolşevic din Ucraina: "separarea Ucrainei de Rusia are caracterul unei ocupaţii temporare; ideea independenţei Ucrainei, sub paravanul căreia imperialiştii germani anexau şi exploatau Ucraina sub jugul capitaliştilor şi boierilor, este discreditată ireversibil în cadrul maselor truditoare celor mai largi ale Ucrainei; răscoala în Ucraina ia amploare sub lozinca restabilirii unificării revoluţionare a Ucrainei cu Rusia".[55]

La începutul secolului marxiştii ruşi au încercat să cîştige aliaţi în mediul naţionalităţilor neruse şi să combată, în acelaşi timp, tendinţele naţionaliştilor de a submina statul unitar. De asemenea, teoreticienii bolşevici susţineau că, o dată cu răspîndirea revoluţiei socialiste, vor dispărea diferenţele naţionale şi că dictatura proletariatului va grăbi acest proces. De aceea Lenin, Stalin, Şaumean şi alţii se opuneau federalismului, preferînd "autonomiile regionale" — unităţi politice care n-ar fi avut obiective sau elemente etnice în structura acestora. "Iar noi nu sîntem deloc susţinătorii anume ai naţiunilor mici; sîntem, în cazul altor condiţii de ega-

litate, în favoarea centralizării şi împotriva idealului filistin al relaţiilor federative."[56] "Soluţia proletară" însemna menţinerea statului unitar, cu un anumit grad de autoguvernare locală şi garantarea libertăţii culturale depline în cadrul statului socialist. Noi cerem libertatea autodeterminării, adică a independenţei, deci a libertăţii separării naţiunilor subjugate, nu pentru că am visat divizarea economică sau avem idealul statelor mici, ci dimpotrivă, pentru că dorim state mari şi apropierea, chiar contopirea naţiunilor, dar în baza democratică, internaţionalistă cu adevărat, care este *inimaginabilă* (subl. n.) fără libertatea separării."[57]

Revoluţia rusă a avut efectul cel mai important asupra armatei, deoarece aceasta cuprindea un număr impunător de soldaţi din întregul Imperiu Rus, inclusiv de la periferiile naţionale. Dacă iniţial lumea era cuprinsă de anxietate şi frică datorită dezintegrării Imperiului, apoi lucrurile au evoluat în direcţia confruntării a două discursuri: cel al *naţionalizării* şi cel al *bolşevizării*. Astfel, indivizii au început să capete o importanţă deosebită deoarece, pentru prima dată în istoria Rusiei, cu excepţia pasageră a alegerilor în Duma rusă din 1905, a fost insistent solicitată mobilizarea ideologică a acestora în scopul obţinerii puterii politice.

Iniţial, agitatorii bolşevici din Petrograd păreau a fi mai organizaţi şi mai consecvenţi, gestionînd tot felul de manifestări publice, la care difuzau foi volante şi manifeste: "Soldaţii sînt încîntaţi şi, dacă ar fi ştiut să citească (sic! — n. a.), ar fi luat cunoştinţă de conţinut. ...Aşa se otrăvea sufletul rural al soldatului..."[58] Însă şi naţionaliştii au intrat în competiţia pentru "sufletul rural al soldatului", în pofida faptului că se confruntau, ca şi bolşevicii, cu analfabetismul acestuia. Deci, o dată cu anarhia şi "adîncirea revoluţ iei", are loc şi *naţionalizarea* armatei prin intermediul, în primul rînd, al aşa-numitelor comitete naţionale. Este plină de semnificaţii activitatea acestora, Dimitrie Bogos descriindu-le în felul următor: "...oratorul arată soldaţilor că din moment ce Ucraina se organizează, din moment ce în Ucraina s-au format chiar unităţi naţionale ucrainene, este de dorit ca toţi ucrainenii să se organizeze în comitete, ca mai tîrziu să se repatrieze. Se intonau cîntece naţionale, ridicîndu-se prin aceasta entuziasmul soldaţior pentru *noua lor patrie* (subl. n.). Instinctul naţional fu mai puternic decît se credea şi prin acţiunea lui binefăcătoare pentru naţiunile oprimate se săpa temelia statului asupritor, descompunînd armata".[59]

Dimitrie Bogos, ofiţer în armata ţaristă şi viitor agitator naţionalist, de abia descoperea caracterul *iremediabil* al diferenţelor naţionale: " Ce căutam

eu acolo (la şedinţele diferitelor comitete naţionale — n. a.)? Ce mă atrăgea atît de puternic la aceste comitete naţionale, cînd nimic şi nimeni nu mă lega de aceste naţionalităţi. Desigur, gîndeam eu, trebuie să existe o logică în acţiunea mea. Dar care? O, Doamne! Doar eram tot atît de străin de ruşi ca şi ei! Eram moldovean, făceam parte din umiliţii plugari, care în timp de pace îngrăşau pe boieri prin munca împovărătoare a cîmpului, iar în timp de război, îngrăşau cu sîngele lor pămîntul... pămîntul cui? Ce ne lega pe noi de ruşi? De ce aceste comitete naţionale aveau o influenţă atît de mare asupra mea? Auzeam o limbă nouă. Nu se mai vorbea ruseşte".[60] Această *descoperire* cultural-cognitivă şi emotivă reprezintă începutul *naţionalizării* vieţii politice din spaţiul postimperial rus şi naşterea primilor agitatori naţionalişti. Este evidentă, de asemenea, tentativa de îmbinare a preocupărilor de ordin social şi etnic.

În tumultul revoluţiei ruse marea parte a ofiţerilor şi soldaţilor moldoveni a început să revină la vatră. În special cei care aveau educaţie, studiind înainte de război la instituţiile de învăţămînt din întreaga Rusie, au fost foarte activi, formînd nucleul agitatorilor naţionalişti basarabeni. Astfel, în a doua jumătate a lunii martie 1917, în jurul ziarului *Cuvînt moldovenesc*, sub auspiciile lui Alexandri şi Halippa, demarase activitatea de constituire a unei formaţiuni politice moldoveneşti — Partidul Naţional Moldovenesc — în frunte cu Pavel Gore. Tot atunci a fost publicat şi programul Partidului, din care putem desprinde cîteva teze directorii: se recunoştea faptul că "slobozeniile cetăţeneşti şi naţionale au fost dobîndite prin revoluţia rusească"; se afirma că este necesară lupta alături de celelalte popoare ale Rusiei pentru "slobozeniile naţionale ale tuturor, pentru înfăptuirea votului obştesc, deopotrivă, de-a dreptul şi tăinuit, pentru slobozenia cuvîntului, a tiparului, a adunărilor şi a credinţei"; se declara lupta pentru dobîndirea celei mai largi autonomii administrative a Basarabiei, însă într-un mod în care să rămînă "legată şi de aici încolo de Rusia prin legile de interes şi de obşte"; toate legile privind afacerile interne să fie reglementate de Dieta provincială (Sfatul Ţării); să fie utilizată limba moldovenească în şcoală, biserica să devină autonomă, iar colonizarea să fie oprită; moldovenilor de dincolo de Nistru să li se "chezăşească aceleaşi drepturi pe tărîmul cultural, bisericesc, politic şi economic, pe care le vor avea în Basarabia locuitorii de alt neam".[61] Ceea ce este important în această primă declaraţie politică a proaspeţilor *naţional-democraţi* (în contextul perioadei, bineînţeles) este programul de transformări revoluţionare ale

societăţii — aceasta însă în componenţa Rusiei, fiind solicitată doar autonomia provinciei şi un grad anumit de autoguvernare. Este limpede că în programul respectiv sînt prezente mai multe elemente socialiste decît naţionaliste, în susţinerea acestei idei venind şi abandonarea moldovenilor de peste Nistru, deoarece autonomia era solicitată pe principiu teritorial, nu naţional-teritorial, cum ar face-o naţionaliştii pentru care criteriul etnic este suficient de a solicita revendicări teritoriale. Cu alte cuvinte, în cazul existenţei unui naţionalism moldovenesc viabil, Basarabia ar fi avut pretenţii teritoriale faţă de pămînturile de peste Nistru populate de moldoveni, după cum şi Ucraina o făcuse în raport cu toată Basarabia (sic! — nu doar în raport cu raioanele de sud şi nord ale provinciei, unde exista o minoritate ucraineană importantă).

Evoluţii semnificative în ce priveşte emanciparea social-naţională a moldovenilor se înregistrau şi în alte oraşe ale Imperiului: la Odesa au manifestat în număr impunător soldaţii moldoveni şi a fost creat Comitetul Ofiţerilor şi Soldaţilor Moldoveni în frunte cu maiorul Catelli, care a iniţiat formarea primelor unităţi naţionale (cohorte).[62] La Kiev, unde: "În contactul zilnic cu ardelenii, al căror *naţionalism era şcoala cea mai bună pentru studenţii moldoveni* (subl. n.), tineretul entuziast s-a deşteptat la o viaţă nouă. Cu concursul ardelenilor şi bucovinenilor, studenţii noştri se organizaseră" — astfel, Asociaţia Studenţească Cultural-Naţională "Deşteptarea", înfiinţată în 1908 de dnii Şt. Ciobanu, S. Murafa, D. Ciugureanu şi A. Mateevici, a fost transformată într-un cerc politic.[63] Evoluţia etnopolitică a studenţilor basarabeni a fost în funcţie de asistenţa ideologică a ofiţerilor şi soldaţilor români din Ardeal şi Bucovina, care i-au influenţat în direcţia unei *naţionalizări* treptate, dar ferme, a programului de revendicări sociale. Obiectivul reîntregirii naţionale a tuturor românilor — un proiect etnopolitic de amploare — a început să ocupe un loc tot mai important în imaginarul politic al agitatorilor basarabeni. Astfel, acest proiect este reflectat de Programul Cercului Naţional al studenţilor şi ostaşilor români-basarabeni din Kiev "Deşteptarea", aprobat de adunarea generală din 26 aprilie 1917, în care este criticat programul Partidului Naţional pe motiv că autonomia solicitată reprezintă un obiectiv insuficient, fiind necesară: "1) Unirea cu toţi românii într-o împărăţie, în care guvernul Ţării să fie ales de întregul popor cu votul universal, egal, secret şi direct; 2) Pămîntul Ţării întregi să fie împărţit cu dreptate între cei care îl lucrează".[64] De altfel, influenţa a fost reciprocă: basarabenii au utilizat naţionalismul

ardelenilor şi bucovinenilor, iar aceştia din urmă au preluat un anumit radicalism social/socialist de la basarabeni. În urma acestor contacte, în imaginarul politic al basarabenilor s-a stabilit un echilibru mai sigur între naţionalism şi socialism, deşi evoluţiile politice ulterioare (teroarea bolşevică, anarhia şi pericolul care plana deasupra Republicii) au înclinat balanţa în favoarea primului element şi în detrimentul ideii de transformare socială radicală care a început să fie asociată, nu fără asistenţa agitatorilor naţionalişti conservatori din rîndul nobililor şi mic-burghezilor, cu anarhia şi instabilitatea pe care o exporta Rusia bolşevică.

Mediul politic era destul de diversificat/fragmentat şi, în acelaşi timp, străbătut de o anxietate socială generală, care făcea contradicţiile şi divergenţele dintre partide să capete un caracter de confruntare permanentă şi reglări ulterioare de conturi. La Chişinău activau "Sovietele Deputaţilor Soldaţi şi Muncitori" şi "Sovietele Deputaţilor Ţărani", ambele fiind compuse din socialişti-democraţi, socialişti-revoluţionari, socialişti-poporanişti, evrei-bundişti etc. Deşi moldovenii aveau organizaţia lor aparte — Partidul Moldovenesc, un număr impunător al acestora făcea parte din Sovietele menţionate care, de fapt, pînă la constituirea Sfatului Ţării şi intrării Armatei Române, deţineau puterea şi mijloacele de a influenţa în mare măsură evenimentele din provincie. Au existat divergenţe şi în cadrul Partidului Naţional Moldovenesc, soldaţii, afectaţi de agitaţia bolşevică, imputînd membrilor din aripa dreaptă a PNM că acceptă participarea unor reprezentanţi ai burgheziei în cadrul partidului respectiv.[65]

Terenul de confruntare politică între PNM şi alte forţe, în mare parte de orientare prorusă, a fost să fie diferitele congrese şi reuniuni ale asociaţiilor profesionale, religioase etc. Astfel, la 9 mai 1917 s-a desfăşurat congresul cooperatorilor, unde a fost revendicată autonomia Basarabiei; la 20 mai — primul Congres al Studenţilor Moldoveni, unde Pan Halippa a formulat o teză semnificativă pentru înţelegerea acelor timpuri: "De azi înainte studenţii noştri trebuie să înceteze a fi revoluţionari ruşi, ei trebuie să fie buni moldoveni!"[66]; la 21-24 mai — Congresul Ţărănesc; la 25-28 mai — Congresul Învăţătorilor, fiind relevant faptul că şi aceştia din urmă (sic! — n. a.) trebuiau "îndrumaţi spre autonomia Basarabiei, spre munca pentru renaşterea neamului românesc din Basarabia".[67] Ce am putea presupune atunci despre starea de spirit şi opiniile "viteazului nostru istoric — ţăranul"? Agitatorii PNM erau nevoiţi să muncească foarte mult, contracarînd "curentul rus care făcea ravagii la sate, pe baza

unui program socialist-internaţionalist, profitînd de întunericul populaţiei moldoveneşti", care putea fi exemplificat printr-un tratament ideologic primitiv, dar eficient, de felul: "Măi, voi ştiţi ce-i asta autonomia? Pe voi vor să vă ducă în România, unde veţi fi robii boierilor".[68] Acest nivel de "prelucrare" ideologică era în consonanţă cu gradul înalt de analfabetism şi perceperea la un nivel rudimentar a realităţii, prin intermediul zvonurilor, istoriilor nebuloase etc. — *foarte reale şi palpabile* (subl. n.) în mediul rural.

La începutul lunii iunie la Chişinău a venit grupul basarabenilor din Petrograd. Iniţial, aceştia erau marcaţi într-o măsură mai mare de ideile revoluţionare, fapt firesc în cazul unor persoane care au participat activ la evenimentele din Petrograd. Astfel, Erhan devenise preşedinte al Sovietului Gubernial al Deputaţilor Ţărani, iar Inculeţ, membru al Sovietului Deputaţilor Muncitori şi Ţărani din Petrograd, devenise ajutorul comisarului gubernial. Iniţial, revendicările nu includeau solicitări exprese în domeniul etnopolitic, deoarece în capitala Rusiei problema în cauză nu era la ordinea zilei. Problema naţională era, bineînţeles, abordată la Petrograd, însă mai mult teoretic, din punct de vedere al edificării statalităţii pe teritoriul postimperial. Evident, grupul "petrogrădean" a sosit la Chişinău marcat de spiritul revoluţionar din capitala Imperiului şi doar o dată cu accentuarea proceselor de dezintegrare şi anarhizare elementul etnic a început să capete o relevanţă mai mare în gîndirea politică a indivizilor.

4. Contextul internaţional, semnificaţiile factorilor român, ucrainean şi iluzia independenţei

Suveranizarea Basarabiei se efectua nu în conformitate cu anumite idealuri formulate anterior, ci sub presiunea evenimentelor, drept reacţie la faptele ce puteau pune în pericol provincia şi pe locuitorii acesteia. Astfel, Sfatul Ţării a luat act de Universalul nr. 4 din 13/26 ianuarie 1918, prin care Ucraina şi-a proclamat independenţa de stat. Consiliul Directorilor de la Chişinău a examinat situaţia creată după proclamarea independenţei statului ucrainean şi a conchis că decretarea independenţei RM devenise o necesitate vitală. RDM urma, la rîndul său, să-şi proclame independenţa *pentru a nu deveni obiectul unor pretenţii anexioniste* (subl. n.).[69] Deci, factorul care a contribuit decisiv la lansarea procesului de suveranizare treptată

a Basarabiei a fost afirmarea continuă a statalităţii ucrainene, pe de o parte, iar pe de alta — pretenţiile teritoriale vizavi de provincie. Faptul în cauză a avut un efect pozitiv asupra conştientizării, de către elitele politice de la Chişinău, a adevărului că revoluţia nu înseamnă în acelaşi timp dispariţia pretenţiilor teritoriale formulate de vecinii naţionalişti şi că este necesară consolidarea statutului teritorial-naţional împotriva tentativelor expansioniste ale Radei Ucrainene. Aceasta dorea să includă Basarabia în componenţa Ucrainei şi încerca să gestioneze acest proiect, prezentîndu-l Guvernului Kerenski la Petrograd. Rada a avut chiar impertinenţa să solicite participarea unui reprezentant basarabean la Sfatul Comisarilor Ucraineni.

"Prin luna iulie 1917 în Ucraina ia amploare o mişcare naţională şi în scurtă vreme ea devine autonomă, iar mai tîrziu — independentă, avînd ca preşedinte pe Gruşevski şi ca prim-ministru pe Vinicenko. Prin crearea acestui stat nou, care făcuse cunoscut Rusiei că nu-i va permite să se amestece în afacerile sale fie externe, fie interne, Basarabia rămînea izolată de restul Rusiei, iar «social-revoluţionarii» pierdeau orice legătură cu stăpînii şi prietenii lor din Petrograd. «Social-revoluţionarii», luptînd pentru un ideal care putea fi atins numai cu concursul celor din Petrograd, văzînd că sînt izolaţi, ajung la convingerea că pot cîştiga locurile din «adunarea întemeietoare» din Petrograd numai dacă reuşesc să cîştige simpatia moldovenilor. Iată de ce ei au fost nevoiţi să adopte punctul de vedere al naţionaliştilor moldoveni, în ce priveşte «autonomia» ... Mai mulţi fruntaşi din Partidul Naţional au simţit că a venit vremea ca Basarabia să-şi spună pe faţă dorinţele şi să procedeze la înfăptuirea lor."[70] Este evident caracterul subordonat şi dependent al naţionalismului moldovenesc în raport cu cel ucrainean. De asemenea, este cert faptul că naţionalismul ucrainean a radicalizat poziţia membrilor PNM, dar şi a grupului socialist "petrogrădean" al moldovenilor.

Reacţionînd la imputările ţăranilor şi minoritarilor, Ciugureanu a fost pus în situaţia de a justifica menţinerea relaţiilor cu România, caracterizîndu-le drept foarte bune. În acelaşi timp, dînsul a susţinut că pericolul vine din partea Ucrainei, care pretindea două ţinuturi — Akkerman şi Hotin —, afirmaţia în cauză fiind probată printr-un mesaj al ucrainenilor: "Prin aceasta, am cinstea a vă declara că Sfatul Miniştrilor Republicii Democratice Ucrainene Populare găseşte neapărat să aducă la cunoştinţa stăpînirii Imperiale Germane următoarele: Stăpînirea Ucraineană e mult

interesată de soarta provinciei vecine, Basarabia. Cu toate că cele două popoare demnitare, cel ucrainean şi cel moldovenesc, locuiesc amestecate, nu mai lasă nici o îndoială faptul că partea de nord a teritoriului Basarabiei e locuită în cea mai mare parte de ucraineni, iar în partea de sud ei au o majoritate relativă şi astfel Basarabia, în privinţa stării etnografice, economice şi politice, alcătuieşte o parte nedespărţită din teritoriul Republicii Democratice Ucrainene. Stăpînind o mare parte din malul Mării Negre, unde în partea dinspre apus se află un mare centru economic, Odesa, cu care este legată partea de sud a Basarabiei, guvernul Ucrainean socoate că prin orice schimbare a fostei graniţe ruso-române, mai ales în părţile de nord şi sud, se încalcă mult interesele politice şi economice ale Republicii Ucrainene. Preşedintele Consiliului de Miniştri, Golubovici". Mai mult decît atît, Ciugureanu le-a comunicat deputaţilor că "ucrainenii, de acord cu austriecii, au declarat linia Ocniţa-Bălţi-Rîbniţa supusă direcţiunii C.F.U. din Kiev. Impresia a fost penibilă, cu totul neaşteptată de fracţiunea ţărănească".[71] Deci, pretenţiile expansioniste ale Ucrainei au radicalizat, ce-i drept, cam încet, chiar şi fracţiunea ţărănească. Astfel Blocul Moldovenesc a căpătat pe parcurs mai mulţi susţinători din partea ţăranilor moldoveni, nemulţumiţi de modul în care minoritarii încercau să gestioneze afacerile interne, dar şi externe ale Basarabiei, orientîndu-se exclusiv spre Rusia şi Ucraina, care avea pretenţii teritoriale faţă de Basarabia. Drept reacţie la acestea din urmă, dar şi la proiectele expansioniste ale regimului bolşevic din Rusia, care a încercat prin intermediul "Colegiului Autonom" de la Odesa, în frunte cu Kr. Rakovski, să exercite presiuni asupra guvernului Averescu, solicitînd evacuarea teritoriului dintre Prut şi Nistru, forţele unioniste din Basarabia au acţionat hotărît în vederea înfăptuirii obiectivului întregirii.[72]

Pînă la urmă, documentele semnate de guvernul Ucrainei la Brest-Litovsk fixau frontiera statului ucrainean pe Nistru. Într-o serie de adrese trimise autorităţilor basarabene, atît înaintea începerii conferinţei, cît şi în cursul lucrărilor ei, Kievul a recunoscut explicit dreptul Basarabiei de a dispune de ea însăşi.[73]

Reprezentanţii Sfatului Ţării au dorit să meargă şi ei la Conferinţa de la Brest-Litovsk, aceasta accentuînd faptul că membrii forului legislativ agreau şi promovau ideea de recunoaştere internaţională a Basarabiei. Conferinţele internaţionale de acest fel şi într-un asemenea context nu fac decît să contribuie la consolidarea statalităţii statelor-participante şi există

suficient temei de a crede că în acel moment elita politică basarabeană îşi dorea anume acest lucru.

Se pare că basarabenii luaseră în serios perspectivele "tînărului stat", solicitînd din partea puterilor europene asigurări că statutul existent al RDM nu va suferi schimbări datorită acţiunilor aliaţilor. Astfel, Ambasadorul Franţei în România, Saint Aulaire, a oferit, în numele tuturor aliaţilor, garanţii scrise Chişinăului în care se stipula că introducerea Armatei Române era "o acţiune militară în exclusivitate" în scopul asigurării funcţionării normale "a spatelui frontului rus-român", fără efecte asupra evoluţiilor vieţii politice interne.[74] Cu toate acestea, trebuie să menţionăm că francezii, ca şi reprezentanţii altor puteri europene, de altfel, nu au considerat niciodată "promisiunile" oferite reprezentanţilor noilor state, apărute peste noapte, în urma destrămării Imperiului, drept garanţii care ar trebui să fie respectate întocmai. Diplomaţia reprezenta, în viziunea factorilor de decizie europeni, continuarea războiului cu alte metode, în care "promisiunile" nu erau decît nişte momeli pentru liderii politici neiniţiaţi în domeniul diplomatic, după cum erau liderii basarabeni. În decembrie 1917 "britanicii şi francezii au consimţit la crearea sferelor de influenţă în est, primilor revenindu-le Caucazul, iar celorlalţi Basarabia, Ucraina şi Crimeea". "Reuşita francezilor a fost mai mică deoarece au putut găsi trupe doar pentru ocuparea Odesei. În ceea ce priveşte Basarabia, francezii au făcut apel la ajutorul românilor, şi ambele state au fost confruntate cu ameninţarea unui atac bolşevic — francezii la Odesa, iar românii — în Basarabia şi Transilvania"[75].

În acelaşi timp, românii parcurgeau şi ei o etapă dificilă în ce priveşte menţinerea propriei statalităţi. Gestionarea grandiosului proiect de edificare naţională — România Mare — ţinea mai degrabă de nivelul imaginarului politic şi doar circumstanţele internaţionale favorabile au oferit treptat posibilitatea transpunerii practice a acestui ideal într-un program concret de acţiuni. Însă pentru o perioadă îndelungată jocul puterilor centrale era îndreptat împotriva României. Astfel apăru ideea cedării Dobrogei şi a zonei de-a lungul graniţei cu Austro-Ungaria. "Kuhlman şi Czernin au răspuns că Dobrogea fusese primită de România în 1879 ca compensaţie pentru luarea Basarabiei, şi de vreme ce ţara noastră reintră în posesiunea nu numai a celor două judeţe răpite în 1879, dar şi a întregului ţinut dintre Prut şi Nistru — anexiune pe care Puterile Centrale erau dispuse să o înlesnească — retrocedarea Dobrogei nu putea fi

considerată ca o anexiune, ci ca un act de dreptate în favoarea Bulgariei spoliate în 1879 şi 1913!"[76] Pretenţiile în cauză au determinat Bucureştiul să joace mai atent "cartea" basarabeană, încurajînd pe de o parte independenţa Basarabiei în timp ce plana pericolul asupra Dobrogii şi insuflînd tot mai insistent ideea că aceasta nu se va descurca de una singură o dată ce pericolul în cazul Dobrogii părea să se diminueze. Duiliu Zamfirescu, comisarul regal la Chişinău în timpul guvernării A. Averescu, a fost instruit de preşedintele Consiliului de Miniştri al României să acţioneze în sensul dobîndirii recunoaşterii internaţionale a "calităţii de stat independent" a Republicii Moldoveneşti.[77] Semnificative sînt şi memoriile lui Inculeţ: "Cu toată inima eram pentru Unire. Cu vreo trei săptămîni înainte propusesem, împreună cu Ciugureanu, Unirea generalului Averescu, care însă, de teamă să nu piardă Dobrogea în tratativele de la Buftea, ne sfătuise să rămînem mai departe ca Republică Independentă, ca nu cumva nemţii să socotească Basarabia unită ca o «compensaţie» pentru Dobrogea ce o reclamau bulgarii".[78] Mai mult decît atît, se pare că Regele a inspirat această tactică de activităţi îndreptate spre consolidarea internaţională a regiunii sudice şi expansiunea politico-ideologică treptată spre est.[79]

O dată cu trecerea timpului s-a schimbat şi mediul internaţional, România scapînd de pretenţiile teritoriale ale bulgarilor, dar şi de unele proiecte ce ar fi condus la destrămarea ţării.[80] În 1918 România a avut numai de profitat în urma circumstanţelor intenţionate, graţie faptului că puterile occidentale au hotărît a-şi pedepsi principalii adversari, Austro-Ungaria fiind a doua în această ierarhie condusă de Germania. Un alt element care i-a convins pe aliaţi să mărească teritoriul statelor de la graniţele lor de vest — în special al Poloniei şi al României — a fost dorinţa lor de a crea bastioane ale Vestului în Est pentru a contracara pericolul pe care îl reprezenta bolşevismul în Rusia.[81] Ieşirea din impasul iniţial a fost cu totul spectaculoasă, deoarece se obţinuse şi un gen de permisiune din partea Puterilor Centrale, prin semnarea Tratatului de Pace la 16/29 martie, de a avea "mînă liberă" în Basarabia. Autorităţile române trebuiau doar să gestioneze afacerile cu basarabenii într-un mod în care tot aceştia din urmă să promoveze ideea unirii, preferabil necondiţionate. "La 20 martie/2 aprilie Ion Inculeţ, Daniel Ciugureanu şi Pan Halippa au sosit la Iaşi cu intenţia de a se deplasa la Bucureşti pentru a trata pacea în numele republicii independente cu puterile centrale", dar care refuzaseră anterior dialogul cu reprezentanţii Chişinăului. ... La Iaşi liderilor basa-

rabeni li s-a confirmat, ca şi în perioada cabinetului Averescu, că nu aveau acces la negocieri. "Lungă întrevedere cu membrii Inculeţ, prezidentul Sfatului Ţării, doctor Ciugureanu, prezident al Consiliului de Miniştri şi Halippa, viceprezident al Sfatului Ţării. Teza mea: Basarabia este prea slabă pentru a trăi singură şi despărţită; — ucrainenii pîndesc nordul şi litoralul mării; nici bani, nici armată. Unirea le-ar face un singur serviciu: să oprească dezmembrarea. Inculeţ — ex-agent al lui Kerenski — nu vrea decît unirea cu autonomie deplină; ceilalţi doi unirea."[82] Mai mult decît atît, aşa cum anterior era încurajată independenţa RDM, la fel mai tîrziu reprezentanţii diplomatici ai Marii Britanii, Statelor Unite ale Americii şi Franţei îi încurajau pe Inculeţ şi colegii săi să proclame unirea, aceasta însufleţind în egală măsură pe toţi patrioţii basarabeni.[83]

5. Radicalizarea mediului politic: revoluţie, anarhie şi ponderea forţei armate în Basarabia

Este pregnantă utilizarea presiunii indirecte exercitate de simbolurile puterii, pe care actorii politici din acea perioadă considerau absolut firesc s-o exercite atunci cînd deţineau forţe suficiente pentru aceasta. De exemplu, la 21 noiembrie 1917, înainte de a fi ales Sfatul Ţării, în piaţa din faţa clădirii unde urma să se desfăşoare şedinţa respectivă au defilat trupele moldoveneşti, iar episcopul Gavriil a "hiritisit" pe moldoveni pentru autonomia Basarabiei. În felul acesta prestigiul bisericii, dar şi presiunea simbolică a armatei, au fost utilizate cu dexteritate de către agitatorii naţionalişti moldoveni pentru a influenţa direcţia etnopolitică de dezvoltare a provinciei şi a asigura cooptarea ţăranilor, dar şi a clerului basarabean, la proiectul *suveranizării* Basarabiei.

Fracţiunea ţărănească din Sfatul Ţării a fost promotoarea ardentă a unui radicalism agrar, fapt care conducea deseori la exproprierea arbitrară a marii proprietăţi funciare. În declaraţia ce proclama RDM există o stipulare referitoare la reforma agrară, care mai degrabă a constituit o instigare voalată la acţiuni violente, îndreptate împotriva boierilor[84], decît un program agrar echilibrat şi bine gîndit.

Semnificativ este faptul că românii, deşi nu intenţionau iniţial să se amestece în afacerile legate de proprietatea funciară în Basarabia, au influenţat, totuşi, pe tot parcursul aflării lor, chiar în perioada de pînă la

Unire, procesul de reglementare a problemei în cauză. "În ajun proprietarii primiţi de Rege şi de mine: ei propun să se supună legii româneşti votată la Iaşi. Decidem că, fără să ne amestecăm în reglarea certurilor asupra proprietăţii, se vor da trupe şi cai marilor proprietari pentru ca pămînturile să nu rămînă necultivate"[85]. În ce priveşte atitudinea Consiliului de Miniştri, acesta considera prioritară luarea măsurilor concrete pentru a nu admite micşorarea suprafeţelor cultivate şi crearea unor situaţii de criză, şi nu adoptarea în pripă a unei legi agrare, astfel preocupările fiind pentru căutarea unui compromis pentru a împăca atît "năzuinţele îndreptăţite ale ţărănimii de a căpăta pămîntul făgăduit în timpul revoluţiei ruse", cît şi "pretenţiile întemeiate ale moşierilor". Totodată, introducerea Armatei Române în Basarabia a renăscut speranţele marilor proprietari funciari de a-şi restabili efectiv drepturile asupra proprietăţilor şi inventarului acaparate stihiinic de ţărani în 1917.[86]

În urma ordinului Radei Ucrainene referitor la demobilizarea armatei, prin unităţile ruse amplasate în Moldova începu anarhia, susţinută de propaganda bolşevică, aceasta conducînd la înrăutăţirea considerabilă a relaţiilor dintre bolşevici şi guvernul român, faptul în cauză avînd repercusiuni imediate asupra Basarabiei. "Demobilizarea armatei ruse de pe Frontul Român (circa 600 000 oameni), începînd cu a doua jumătate a lunii decembrie, a agravat şi mai mult situaţia RDM. Întregul ţinut a fost cuprins de un val pustiitor de jafuri şi teroare, pogromuri şi distrugeri în masă a bunurilor private şi publice."[87]

Solicitarea de susţinere a Sfatului Ţării adresată Cartierului General de pe Frontul Român a coincis cu necesitatea Comandamentului Aliat de a controla efectiv spatele frontului. Eventuala instalare a unui regim bolşevic la Chişinău ar fi agravat la maximum situaţia trupelor aliate, care s-ar fi văzut ameninţate din spate de o forţă inamică şi lipsite, practic, de orice rezerve de hrană şi furaje. Pentru executarea misiunii în Basarabia au fost destinate 4 divizii româneşti. Ordinul ministrului de război cerea Armatei "să respingă peste Nistru bandele ruse care ar încerca să treacă în Basarabia, să asigure ordinea şi regulata circulaţie pe căile ferate, să se facă ordine în tot ţinutul Basarabiei, punîndu-se viaţa şi avutul locuitorilor la adăpostul jafurilor şi crimelor". De asemenea, Armatei i se cerea "să distrugă toate focarele de agitaţie existente în Basarabia; să se treacă peste Nistru sub escortă, cu trenul sau pe jos, toţi soldaţii ruşi dezertori care rătăcesc prin sate şi sînt organizaţi în bande cu scopul de a jefui şi răzvrăti pe locuitori".[88]

În luna decembrie 1917 mediul politic şi social general din Rusia trecea printr-o criză de proporţii (retragerea dezorganizată de pe front, declin economic, anarhie, răsturnarea bolşevică, angoasa maselor, anxietatea elitei etc.), influenţînd Basarabia care se afla într-o situaţie deja exacerbată sub aspectul anarhiei. Această complexitate de elemente a radicalizat poziţiile grupărilor politice şi a intensificat lupta pentru putere. Faptele în cauză i-au făcut pe moldovenii basarabeni şi pe reprezentanţii minorităţilor să accepte cadrul "naţionalist" de competiţie. Retrospectiv, Bogos — de cele mai multe ori, o sursă "demnă de încredere" — exagerează, afirmînd că în decembrie "internaţionaliştii şi străinii au intrat în Sfatul Ţării numai pentru că prevedeau că românii nu se vor opri la jumătate de cale, ci vor merge mai departe. Ce vroiau românii? Bineînţeles, întregirea neamului".[89] Tot el afirmă că la începutul lunii decembrie Blocul Moldovenesc înregistrează un succes în chestiunea învăţămîntului, fiind înfiinţată la Universitatea din Odesa o catedră de istorie şi literatură română.[90] Numai dacă nu îi bănuim pe puţinii naţionalişti basarabeni de manifestări expansioniste şi imperialiste faţă de statul vecin (cu alte cuvinte, dacă se dorea "întregirea neamului" pe parcursul anului 1917, nu avea sens înfiinţarea catedrelor de limbă română la Odesa), atunci am putea presupune că imaginarul lor politic, la sfîrşitul anului 1917, mai ţinea de spaţiul postimperial rus. Astfel, "întregirea neamului" din 1918 este puţin forţată, aceasta pentru a pretinde, probabil, mai multă legitimitate istorică faţă de cititori — o deficienţă deloc rară chiar în cazul istoricilor profesionişti, nici vorbă de politicieni, acţiunile similare ale cărora sînt, într-un fel, "fireşti".

La 2 decembrie Sfatul Ţării a proclamat Republica Moldovenească, purtîndu-se discuţii înverşunate chiar în jurul numelui statului, minoritarii şi fracţiunea ţărănească susţinînd "Republica Basarabeană", iar Blocul Moldovenesc — "Republica Moldovenească".[91] Această confruntare în jurul simbolurilor avea conotaţii etnopolitice. Dacă minoritarii şi ţăranii doreau să accentueze caracterul provincial al Basarabiei — un *pămînt al nimănui*, asupra căruia ar putea pretinde cu aceleaşi drepturi toate naţiunile —, moldovenii naţionalişti au reuşit să-şi revendice, în spiritul timpului, de altfel, substratul etnic al provinciei, aceasta consolidîndu-le poziţia în lupta pentru putere.

Învinuirile aduse reprezentanţilor Blocului Moldovenesc de către minoritari şi ţărani pentru contactele avute cu românii în vederea aplanării anarhiei au accentuat divergenţele existente între moldoveni. "Atunci pre-

zidentul Sfatului Ţării găseşte necesar a se pronunţa în următorul fel: Sfatul Ţării, al cărui preşedinte sînt, nu admite decît o unire strînsă cu Republica Democratică Rusă, după cum face dovadă declaraţia parlamentului. Este absolut evident că zvonurile despre aşa-zisa «orientare românească» sînt minciunoase şi nu prezintă nici un temei"; şi mai departe: "Separatism în Basarabia nu există, mai cu seamă separatism spre România. Aici nu-şi îndreaptă privirile peste Prut decît o mînă de oameni. Căile Basarabiei se confundă cu căile Rusiei, pentru că Rusia e o ţară cu mult mai liberă decît România..."[92]

Este edificator momentul sosirii ardelenilor militari în gara Chişinău şi lupta avută aici la 6 ianuarie cu grupările armate bolşevizate ale "front-otdel"-ului, conduse de Cotovschi, Cabac, Perper, Levenzon, printre care erau şi mulţi moldoveni — "viteji istorici". În raport cu evenimentul în cauză studenţii basarabeni au reacţionat în felul următor: "Fraţilor! Să ţinem bine minte că sîntem întunecaţi, că abia ne-am trezit şi să nu ascultăm pe fiecare «prieten» luat din drum, care ne cheamă la vărsare de sînge. Să ştim cu toţii că fiecare moldovean este scump pentru neamul nostru. Uitaţi-vă cum trăiesc jidanii şi nemţii şi de aceea ei sînt tari, bogaţi şi luminaţi. Noi ştim că dvs. sînteţi înşelaţi. Străinii, care sînt duşmanii vieţii noastre slobode şi care nu pot răbda ca moldovenii să ajungă la o viaţă deşteptată şi fericită, s-au folosit de *întunericul minţilor dvs.* (subl. n.) şi v-au dus pe voi, cu armele în mînă, ca să împuşcaţi, în ziua de Sf. Bobotează, în fraţii noştri români din Transilvania"[93]. Atacul armat inspirat de Secţia de Front a Rumcerod-ului a fost efectuat în contextul general de isterie antiromânească, iar Sfatul Ţării, la rîndul său, a fost învinuit de colaboraţionism cu Guvernul României. Deputaţii au fost ameninţaţi cu răfuială fizică, iar 80% din efectivele unităţilor moldoveneşti au refuzat să se supună ordinelor ofiţerilor în urma propagandei şi chiar zvonurilor.[94]

Propaganda antiromânească era condusă de diferite organe revoluţionare, dar şi de orientare conservatoare, ambele rusofile, deoarece elementul etnic devenise sursa principală de conflict în perioada confruntării civile din 1917-1918 din Basarabia. Ziarele "ÅÂÒÒǫ ǫ҂ÒÍǫğ ÊËÁÌ¸" şi "ë‚ÓǫÓ‰Ìǫğ ÅÂÒÒǫ ǫ҂Ëğ", de exemplu, desfăşurau o agitaţie antiromânească acerbă, luptînd pentru dispoziţia mintală a indivizilor, inclusiv a ţăranilor care, de atîtea solicitări de mobilizare venite de peste tot, într-adevăr s-au simţit cam "tulburaţi". Astfel, pe la sfîrşitul lui februarie:

"Ţăranii sînt instigaţi de agitatori contra Armatei Române. Pretutindeni, unde s-a întîmplat ca ţăranii să se răscoale, erau de vină agitatorii din diferite comitete locale, care aţîţau populaţia de la ţară".[95]

Un efect benefic asupra mediului politic, în special în momentele cele mai grele, l-a exercitat Constantin Stere, care se bucura de respectul tuturor moldovenilor reprezentaţi în Sfatul Ţării, inclusiv al celor din fracţiunea ţărănească: "Aici dl Stere a putut converti la calea adevărată mai mulţi moldoveni ţărani, care pînă atunci erau duşi de nas de nişte proroci minciunoşi ca Ţiganco şi alţii".[96] Este, de asemenea, importantă flexibilitatea lui Stere în problema acceptării condiţiilor susţinute de Inculeţ, Erhan şi, în general, de fracţiunea ţărănească. Stere, care cunoştea bine politica internă a României, nu putea să nu presupună ce atitudini ar putea suscita la Bucureşti atît condiţiile ce afectau forma de guvernare şi caracterul unitar al României, cît şi revoluţionarismul făţiş al basarabenilor. Însă, pentru realizarea scopului Unirii, Stere a exagerat puţin, conştient sau nu, perspectivele radicalismului revoluţionar şi ale unei autonomizări a Basarabiei. Astfel, în ziua votării Unirii, C. Stere declară: "Revoluţia ne-a adus aici. Aţi aprins aici o făclie care a ars toate pergamentele feudale, care a nimicit toate privilegiile de castă, rămînînd un popor, care se întemeiază numai pe ogor şi pe munca intelectuală. Dvs. trebuie să duceţi făclia şi dincolo pentru dărîmarea putregaiului şi a nedreptăţilor, ca să fiţi apărătorii întregului neam românesc în cea mai grea clipă a istoriei sale. Astăzi noi decretăm drepturile revoluţiei pentru români".[97] Mai să declare anexarea României de către Basarabia şi aceasta, bineînţeles, de dragul revoluţiei panromâneşti! Dacă nu l-am bănui pe Stere de leninismul ce promova revoluţia mondială, atunci trebuie să lăsăm aceste teze pe seama exagerării de limbaj, inevitabile, probabil, în asemenea momente de anvergură, sau pe seama unei mişcări deliberate pentru a-i atrage pe ţărani în Blocul Moldovenesc. Mai degrabă, a existat un amalgam de exagerare şi intenţii ascunse, limbajul în cauză fiind atrăgător pentru ţărani, deoarece le-ar fi asigurat perpetuarea statutului social îmbunătăţit, cu care s-au trezit în urma tulburărilor din Imperiul Rus.

Radicalismul revoluţionar al liderilor basarabeni (acesta se referă în mare măsură şi la Stere) a fost perceput în România la modul cel mai negativ posibil atît de admisitraţie, opinia publică, cît şi în istoriografie.[98] Motivul principal a fost frica de revoluţie, care a generat şi o propagandă interesată prin intermediul unor intelectuali şi ofiţeri români care creau

în România o imagine publică conform căreia Sfatul Ţării era un organ completamente bolşevic. Extrem de elocvente pentru subiectul în cauză sînt următoarele teze ale lui Argetoianu: "Biata Basarabie... nu avea încă cunoştinţă de propria existenţă. Naivul popor de peste Prut căzuse pe mîinile unui soviet de pezevenghi adunaţi de pe stradă, pe jumătate bolşevizaţi şi pe jumătate naţionalişti, care se întrunise la Chişinău sub numele de Sfatul Ţării... Sfatul Ţării n-a fost într-adevăr decît o formaţiune politică de impostură... Ieşit din alegeri cu totul fictive, el nu reprezenta nimic şi pe nimeni. De fapt, membrii lui se impuseseră singuri şi izbutiseră să se aşeze în fruntea mişcării, fiindcă locurile nu erau ocupate de alţii. Cea mai mare parte a acestor deputaţi fără mandat, dacă n-au fost bolşevici sadea, au fost cel puţin revoluţionari decişi să dea gata pe burjui — în speţă pe proprietarii mari rurali şi urbani, care nici nu fuseseră primiţi în Sfat sub motiv că rămăseseră devotaţi ţarismului. ...Cu armata română pe care o avea la dispoziţie şi cu nemţii pe care-i avea la Odesa şi cărora le putea trimite spre păstrare pe toţi conducătorii ovreilor şi ai ruşilor, toţi bolşevizaţi şi mânofobi, Marghiloman nici nu trebuia să ia contact cu puşlamalele din Sfatul Ţării. Un prim-ministru român şi hotărît n-avea decît un gest de făcut: să dizolve Sfatul Ţării, ilegal ales şi ilegal constituit. După aceea să proclame Unirea Basarabiei cu Patria Mumă fără nici o condiţie, fără nici un adaos, şi să supună această hotărîre unui plebiscit".[99]

Întru susţinerea acestor eforturi veneau moşierii basarabeni care, aparent paradoxal, în cercurile conducătoare de dincolo de Prut erau văzuţi mai bine decît liderii Sfatului Ţării din cauza statutului social. Însă liderii mişcării revoluţionare din Basarabia, practic fără nici o excepţie, "au fost şi au rămas pînă la sfîrşitul vieţii convinşi că problema naţională era doar un punct esenţial într-un program de prefaceri revoluţionare (expresie care ne aduce aminte de limbajul leninist — n. a.), dintre care nu mai puţin importante erau împroprietărirea ţăranilor şi democratizarea cît mai largă a societăţii. Această convingere este foarte bine exprimată în discursurile parlamentare, în scrierile şi corespondenţa lui Inculeţ, Erhan, Pelivan, Halippa, Buzdugan, Crihan, Alexandri, Alistar, Ţanţu, Cijevschi, Ciugureanu, Păscăluţă, Harea şi ale altora".[100] Însă liderii revoluţionari basarabeni erau, în comparaţie cu marii proprietari, mai puţin "mânofobi", deoarece, cu toate ezitările, aceştia au "descoperit" Patria mult înaintea marilor proprietari funciari. Dar, după Unire, în cadrul procesului de subminare a autorităţii Sfatului Ţării pe care acesta o avea,

a început să fie folosită, cu o dexteritate nebănuită de liderii basarabeni, cartea "românofobiei" şi a "bolşevismului". Semnificative sînt amintirile: "Generaţia Unirii din Basarabia era cu precădere de origine ţărănească şi în viitor proiecta visul unei democraţii politice ţărăneşti. ...Generaţia Unirii din 1917-1918 n-a declarat unirea cu moşierimea sau cu burghezia românească, ci cu poporul român".[101] Este indiscutabil faptul că ideologii Regatului înţelegeau că recunoaşterea autorităţii şi meritelor liderilor Sfatului Ţării putea să ofere o pondere poziţiilor acestora în detrimentul lor, fapt care ar fi de natură să influenţeze fizionomia reformelor sociale din România. Preocupările românilor basarabeni cu privire la destinul ţinutului au fost reflectate într-un articol de Elena Alistar publicat în numărul din 11 februarie 1918 al ziarului *România nouă*. După cum scria Alistar, atitudinea rezervată a unor cercuri politice şi intelectuale basarabene în chestiunea raporturilor cu statul român era determinată de *nivelul insuficient de democratizare* a României în acea etapă, de imposibilitatea realizării tezei privind *socializarea pămîntului* (subl. n.) în condiţiile vechiului Regat care optase pentru împroprietărirea ţărănimii cu pămînt contra unei despăgubiri.[102]

Pe de altă parte, Argetoianu nu avea dreptate cînd afirma că Sfatul Ţării era un organ bolşevizat, deoarece simplifica într-un mod absolut primitiv (deşi poate în contextul spiritual al epocii) o problemă complexă, cu multiple nuanţe etnopolitice şi sociale. Este adevărat că liderii basarabeni erau adînc marcaţi de ideile revoluţionare (acesta era timpul şi mediul, de altfel), însă nu în sens bolşevic. Oricum, ei au realizat convergenţa între radicalismul revoluţionar şi naţionalism, iar caracterizarea lui Argetoianu a reprezentat o simplificare deliberată a mesajului, fapt determinat, probabil, de mediul politic în care a fost educat şi în care a activat. Din cauza unei angoase a conservatorilor, sperietoarea bolşevismului a fost folosită în scopuri ideologice într-un mod neselectiv şi de nenumărate ori. Această practică, pe de altă parte, a fost caracteristică multor ţări europene, inclusiv în statele democratice în perioada interbelică, dar şi postbelică.

Părerile din memoriile lui Argetoianu s-au aflat în armonie deplină cu punctul de vedere al marilor proprietari basarabeni (în mare parte ruşi sau rusificaţi) care, într-un tîrziu, s-au lansat în competiţia pentru cîştigarea simpatiei "noii Patrii" şi, respectiv, pentru menţinerea continuă a statutului social-economic pe care îl deţineau pe timpul ţarismului. Astfel, la 6 martie, Uniunea Marilor Proprietari din Basarabia a prezentat la Iaşi

regelui Ferdinand un memoriu în care se pronunţa în favoarea unirii ţinutului cu România. În cel de-al doilea memoriu al marilor proprietari basarabeni din 10 martie se cerea "fără nici un înconjur" înfăptuirea unirii, înlăturarea Sfatului Ţării, care, din punctul de vedere al reprezentanţilor unei clase refractare la marile transformări sociale, era doar o "creaţie a unor oameni politici ocazionali şi aventurieri", şi instaurarea unei "administraţii militare", care să restabilească ordinea deplină.[103]

Dintr-o altă perspectivă: "Noi, îşi justifica mai tîrziu Ion Inculeţ atitudinea în chestiunea unirii adoptată în martie 1918, eram o Republică Moldovenească, eram o ţărişoară mică, dar care se bucura de toate libertăţile şi de toate dobînzile revoluţiunii: de votul universal, de posibilitatea de a face legea agrară, de descentralizarea administrativă pe baza votului universal, de toate drepturile minorităţilor garantate şi multe altele; pe cînd în vechiul Regat de pe atunci toate acestea încă nu erau". "Păstrarea acestor drepturi în Basarabia ar fi întărit certitudinea extinderii lor şi în vechiul Regat sau, eventual, în întreaga Românie Mare", a menţionat Inculeţ, subliniind că adepţii acestui punct de vedere au insistat asupra unirii condiţionate nu pentru că erau "răi români", ci dimpotrivă, pentru că erau "prea buni români".[104] Buni sau răi, primii agitatori *socializanţi* (dar şi *naţionalizanţi* — în sensul suveranizării statale) au fost la început "democraţi radicali" şi chiar revoluţionari, doar mai tîrziu evoluînd în direcţia fundamentală a românismului etnopolitic.

Condiţiile înaintate Unirii au reflectat o anumită nemulţumire faţă de practicile politice din Regatul României, precum şi o hotărîre de aşezare a provinciei "pe un curs nou", democratic, de dezvoltare, românii basarabeni văzînd noua relaţie cu România bazată pe principii federaliste.[105] Însă principiul federalismului era în contradicţie cu Legea Fundamentală a statului român. În mesajul regal către poporul român cu privire la Unirea Basarabiei cu România se arată că în punctul de vedere expus de preşedintele Consiliului de Miniştri de la tribuna Parlamentului de la Chişinău s-a subliniat dorinţa ca: "menţinîndu-se libertăţile locale şi obiceiurile pămîntului, să nu fie nici o discordanţă cu ideea constituţională de Stat unitar român".[106] Din această perspectivă, textul Constituţiei rămînea deschis doar pentru consfinţirea drepturilor democratice enumerate în cadrul Declaraţiei de Unire, nu şi pentru decretarea unor principii — autonomiste sau federaliste — care ar fi modificat temeliile constituţionale ale statului român. În ciuda unor nemulţumiri locale nesemnificative, în

mare parte, care s-au manifestat după Unire, Basarabia, în timp relativ scurt, s-a integrat statului românesc unitar, fără a mai avea pretenţii de autonomie.[107] Aceasta indică un anumit *constructivism* al gîndirii "revoluţionare" basarabene, care poate fi deconstruită şi ulterior înlocuită, folosind etnia şi naţionalismul pentru identificarea de bază a indivizilor. Dacă am presupune că idealurile socialiste au fost cu adevărat puternice în imaginaţ ia politică a românilor basarabeni, atunci tulburările sociale în provincie ar fi fost asigurate. Lipsa acestora demonstrează că viziunile socialiste ale basarabenilor nu au fost formate independent de forţele externe şi că au fost practicate o perioadă relativ scurtă. Într-un fel, atît preluarea ideilor socialiste de la revoluţionarii ruşi şi occidentali, cît şi abandonarea lor în cadrul României Mari sugerează capacitatea de transformare şi adaptare la circumstanţe, nu însă şi originalitatea ideologică a protagoniştilor, în pofida faptului că *într-un moment dat* sau *altul*, au crezut *cu adevărat* în cele susţinute.

La una din importantele reuniuni — Congresul Militarilor Moldoveni, care a avut loc la 20 octombrie 1917 — s-a desfăşurat o luptă ideologică aprigă în urma căreia au cîştigat "naţional-democraţii". "Perseverenţi în entuziasmul lor tineresc, convinşi de cauza frumoasă ce o apărau, sinceri în expunere, în care vibra un pur naţionalism, campionii cauzei sfinte luptau pentru terenul pierdut dimineaţa în urma agitaţiei demagogice a rătăciţilor. ...Tîrziu de tot, cînd adepţii ruşilor nu mai puteau să înregistreze vreun succes, cauza pentru care se luptase şi se lucrase atîta amar de vreme, pentru care murise Hodorogea şi Murafa, primii martiri moldoveni răpuşi mişeleşte, cauza poporului moldovean fu cîştigată. *Congresul hotărăşte autonomia!*"[108] Deşi, în viziunea Congresului Militar, Sfatul Ţării reprezenta o etapă provizorie pînă în momentul convocării Constituantei Basarabene, aceasta nu s-a mai realizat niciodată, datorită circumstanţelor internaţionale.

Pe de altă parte, cohortele nu au reuşit să garanteze stabilitatea necesară, deoarece nu erau suficient de organizate şi erau destul de susceptibile la presiunile ideologice ale bolşevicilor. De altfel: "Bande nesfîrşite de soldaţi ruşi de pe frontul român inundau Basarabia, pentru a comite aici jaf, pradă şi asasinate de tot felul, ca cele comise în august 1917 contra avocatului Simeon G. Murafa şi a inginerului Hodorogea".[109] Cel puţin la nivelul intenţiilor, cohortele trebuiau să îndeplinească roluri multiple, care cuprindeau nu doar potolirea anarhiei dezlănţuite prin sate, graţie

agitaţiunilor social-revoluţionarilor, ci şi un puternic sprijin de naţionalizare şi propagandă.[110]

Deşi procesul de suveranizare fusese lansat prin solicitarea autonomiei de către Congresul Militarilor — organizaţia cea mai puternică sub aspect numeric şi din perspectiva influenţei exercitate asupra politicii din Basarabia, totuşi, la Chişinău se considera că un grad înalt de autonomie şi chiar suveranitate ar fi perfect compatibil cu aflarea provinciei în cadrul Rusiei. De aceea, la începutul lunii noiembrie, la Chişinău încep pregătirile pentru alegerile în Rusia, în Adunarea Întemeietoare (Constituanta Rusă) la care participă toate forţele politice, inclusiv PNM.

Este relevantă cuvîntarea lui Pan Halippa la şedinţa Sfatului Ţării: "Domnilor deputaţi, acum opt luni, cînd toţi şovăiau, se *căldau în apele internaţionalismului bolnăvicios, provocat de revoluţia rusă* (aici şi în continuare subl. n.), noi am fost aceia, care am ridicat mai înainte steagul naţional, călăzuiţi de ideea iubirii de patrie, adică de *pămîntul nostru moldovenesc*. Această idee a fost îmbrăţişată cu căldură de noi, care n-am zăbovit a o semăna, plini de încredere, prin toate colţurile pămîntului dintre Prut şi Nistru. Munca era grea, căci *poporul zăcea amorţit încă de lanţurile robiei*, iar aceste lanţuri ştiam că se pilesc numai cu mare încetineală. Chiar dacă la început *s-au găsit moldoveni, care ne spuneau că pornim o lucrare zădarnică, deoarece simţirile poporului moldovenesc sînt întunecate*. Şi dacă vedem că aceste grele lanţuri s-au rupt şi neamul nostru s-a trezit la viaţă, trebuie să mărturisim că o parte de vrednicie o are şi «partidul naţional», care, prin părtaşii săi, a pilit stăruitor aceste lanţuri. «Partidul naţional» a tăiat obloanele de fier ale temniţei în care gemea neamul nostru şi astăzi noi am ajuns o ţară liberă şi autonomă. *Poate în curînd, împrejurările ne vor împinge spre republică*".[111] Este evidentă, în acest fel, evoluţia agitatorilor basarabeni de la promovarea unui socialism revoluţionar-anarhist la îmbinarea revendicărilor de ordin social şi etnopolitic.

În ce priveşte Transnistria, Primul Congres Moldovenesc Ostăşesc a decis să se solicite Radei Ucrainene ca moldovenilor de peste Nistru să li se ofere aceleaşi drepturi pe care le aveau minorităţile, inclusiv ucraineană, în Basarabia autonomă. Astfel, pentru prima dată o reuniune atît de importantă în sensul ponderii politice şi militare decide că Transnistria se află în afara pretenţiilor teritorial-naţionale, chiar dacă peste Nistru trăiau mulţi moldoveni. Acest fapt este edificator pentru slăbiciunea naţ ionalismului moldovenilor care are un comportament defensiv şi lipsit

de vigoare într-o perioadă turbulentă ce putea aduce cîştig de cauză celor care avansau pretenţii şi încercau să le implementeze. De altfel, Congresul Moldovenilor de peste Nistru a fost mai elocvent în ce priveşte aspiraţiile panromâneşti: "Întrunirea a durat 2 zile (17.12.1917), s-au ţinut cuvîntări înflăcărate. Este de remarcat, moldovenii aici se simţeau mai liber decît în Basarabia, aici nu se vorbea decît de *întregul neam românesc* şi s-a hotărît, între altele, ca să se facă toate chipurile, ca *moldovenii de peste Nistru să fie alipiţi la Basarabia* (subl. n.)".[112]

Alegerea dificilă în 1917-1918 a moldovenilor basarabeni (inclusiv şi a altor popoare) a fost făcută între opţiunea probolşevică (şi prorusă) şi opţiunea alianţelor cu forţele politico-armate străine şi/sau promovarea scopurilor politice proprii. Uneori, în cadrul procesului de alegere, tot atît de importante ca preferinţele etnice deveneau structurile sociale, experienţa din trecut şi avantajele relative ale opţiunilor disponibile la acel moment.

Unele elemente revoluţionar-socialiste, cum ar fi reforma funciară radicală, sufragiul universal şi altele au fost preluate de naţionaliştii moldoveni, acest fapt anihilînd unele dispoziţii distructiv-anarhice ale ţărănimii sărace. În acest context se înscriu promisiunile Guvernului Moldovenesc referitoare la reforma agrară (şi alte reforme de ordin social-politic) în Basarabia. Comportamentul de clasă al proprietarilor şi funcţionarilor ruşi, dimpotrivă, era ostil tuturor transformărilor sociale, aceasta conducînd la accentuarea unor tangenţe între clasă şi naţionalitate.

Separarea de Rusia a fost aproape întotdeauna o decizie politică care implica necesitatea susţinerii acestui fapt de către o putere din afara Imperiului — de la început au fost Germania şi Turcia, apoi puterile Antantei. Cînd bolşevicii erau slabi din punct de vedere militar, iar nemţii puternici, atunci creşteau şansele separatismului şi ale naţionaliştilor; cînd se întîmpla invers, la periferiile Imperiului se gaseau mai mulţi susţinători ai ideilor bolşevice despre revoluţia socială, pămîntul distribuit ţăranilor etc. Aceasta se datora, nu în ultimul rînd, faptului că bolşevicii şi-au anunţat iniţial disponibilitatea să negocieze formarea federaţiei sovietice cu naţionalismul popular de la periferii şi să utilizeze orice forţă militară imaginabilă pentru obţinerea scopurilor formulate[113].

Însă amploarea ideologică şi organizatorică a bolşevicilor ruşi, dar şi gîndirea lor se manifesta, bineînţeles, la Petrograd. La periferii, puţinii

bolşevici care au reuşit să turmenteze cu propaganda lor minorităţile (şi să le convertească la un mesianism panrus), dar şi o parte însemnată din "vitejii istorici", nu erau, totuşi, capabili de iniţiative conceptuale/ideologice, deoarece nu se remarcau prin capacităţi intelectuale, ci mai degrabă prin dispoziţii anarhice. Astfel, chiar şi istoricii sovietici au fost nevoiţi să recunoască faptul că: "Bolşevicii locali nu au realizat deodată necesitatea edificării statalităţii sovietice moldoveneşti. Aceasta se explică prin faptul că bolşevicii provinciei nu aveau atunci centrul lor coordonator, se resimţea nivelul scăzut al pregătirii teoretico-ideinice a unei părţi din bolşevici. O perioadă îndelungată ei se aflau în organizaţii comune cu menşevicii, iar în oraşe şi localităţi cu bundiştii, iar aceştia, în problema naţională, aveau poziţii oportuniste".[114]

Frica de unităţile bolşevizate şi anarhizate, care începeau să-şi coordoneze mişcările cu o eficienţă tot mai mare şi să se impună din punct de vedere ideologic şi militar, i-a făcut pe naţionaliştii basarabeni să caute susţinerea voluntarilor ardeleni din Kiev, în speranţa de a potoli detaşamentele bolşevizate. "În timpul acesta dl Pelivan, directorul de externe, împreună cu dl Cristi, fac o călătorie la Iaşi şi informează guvernul român despre toate ce se petreceau în Chişinău, arătînd că numai Armata Română poate salva situaţia".[115]

Chiar dacă au existat suficient de mulţi membri ai Sfatului Ţării din grupul moldovenilor naţionalişti care au ezitat o perioadă îndelungată în ce priveşte oportunitatea solicitării ajutorului militar român, presiunea armată a ruşilor bolşevizaţi a modificat mediul politic în care operau deputaţii, simplificînd opţiunile: simţindu-se ameninţaţi, inclusiv fizic, conceptul unei independenţe viabile a Basarabiei începu să se deplaseze din imaginarul naţionaliştilor basarabeni în favoarea unirii cu România. Aceasta, însă, nu s-a întîmplat peste noapte, ci a durat o perioadă mai îndelungată.

"Sfatul Ţării îşi putu relua activitatea sub scutul şi ocrotirea armatei române. ...La privirea steagurilor biruitoare şi a ostaşilor eroici, grupaţi sub adumbrirea lor, precum şi în *urma propagandei de trezire şi deşteptare a conştiinţei naţionale* (subl. n.) ce se făcea, pe o scară foarte întinsă, de o pleiadă întreagă de intelectuali români din vechiul Regat, din Ardeal şi din Bucovina, care veniseră la Chişinău şi în celelalte centre administrative şi culturale din Basarabia, se trezi în sufletul moldovenilor dintre Prut şi Nistru, şi îndeosebi ale conducătorilor lor, ideea solidarităţii naţionale şi

dorul de a se reîntoarce la sînul patriei-mume, de la care moşii şi strămoşii lor fuseseră răpiţi de vulturul Uralului".[116] Deşi influenţaţi de propaganda şi prezenţa trupelor române regulate, totuşi, în 1918 majoritatea moldovenilor basarabeni nu ştiau ce naţionalitate au. Ei de abia *trebuiau* să înveţe să fie români. Nu este corect să confundăm, deliberat, sau mai degrabă din lipsa de cunoştinţe în domeniul teoriei naţionalismului, un vag sentiment de apartenenţă etnică cu naţionalismul. De altfel, nici în Moldova românească moldovenii nu au putut transcende "moldovenismul" decît prin anii '50-'60 ai secolului XX, folosind pînă atunci apelativul *moldovean*.[117]

Consiliul Directorilor Generali a decis să facă apel la Cartierul General al Armatei de pe Frontul Român, însă, în acelaşi timp, Erhan şi Inculeţ au încercat să negocieze, nereuşit, ce-i drept, cu Şeful Statului-Major al districtului militar Odesa trimiterea în Basarabia a două divizii de cazaci. Acest lucru arată că basarabenii nu erau atît de proromâni, cum au încercat să se justifice ulterior, după Unire. Bineînţeles, zvonurile despre discuţiile secrete din Sfatul Ţării şi demersurile la Iaşi au provocat protestul comitetelor revoluţionare ruse din Chişinău. La 20 decembrie în centrul Basarabiei au fost răspîndite proclamaţii în care Sfatul Ţării era acuzat de încheierea unei înţelegeri secrete cu Aliaţii în scopul continuării războiului şi de trădarea intereselor Basarabiei în favoarea "ţarismului românesc".[118] Semnificativă este demararea competiţiei între moldovenii basarabeni şi minorităţi pentru originea etnică a asistenţei militare în vederea menţinerii ordinii: rezoluţia Blocului Socialist Unit respingea categoric orice intenţie de a cere ajutorul Guvernului Român, insistînd asupra cooperării militare cu Republica Ucraineană[119], ceea ce a condus, la 26 decembrie, la un compromis, prin a doua solicitare adresată generalului Şcerbaciov pentru trupe, fără a se preciza, spre deosebire de prima telegramă, apartenenţa naţională a acestora. Deja la 27-28 decembrie Cartierul General de pe Frontul Român şi-a luat sarcina apărării ţinutului, Aliaţii dînd garanţii că prezenţa armatei cerute de autorităţile basarabene exclude amestecul în treburile interne ale RDM.[120]

În urma demersului Consiliului Directorilor de la Chişinău, Şcerbaciov a cerut Guvernului Român să asigure ordinea în Basarabia, dispunînd trimiterea unor trupe disciplinate în spaţiul dintre Prut şi Nistru. Consiliul de Miniştri al României, avînd acordul Aliaţilor, după îndelungate consultări, a decis la 30.12.1917 (12.01.1918) trimiterea armatei în Basarabia.[121] La 5

ianuarie 1918 bolşevicii au ocupat Chişinăul şi puterea în oraş părea să fi trecut definitiv în mîinile lor. Deputaţii Sfatului Ţării au fost nevoiţi să practice un gen de ilegalitate, de frică să nu fie supuşi execuţiilor sumare, solicitînd, în acelaşi timp, asistenţa armată a Guvernului Român. La 13 ianuarie, divizia a XI-a română, sub conducerea generalului Broşteanu, a intrat în Chişinău.[122]

6. Evenimentul Unirii

Sînt pline de semnificaţii evenimentele din ajunul Unirii. Astfel, Convenţia Feroviară Interstatală cu România a fost adoptată, la 7 martie 1918, cu 70 de voturi "pentru" şi 46 "împotrivă" (ţăranii şi minorităţile), iar peste 20 de zile cifrele celor care nu agreau Unirea rămîn aproximativ aceleaşi, cu "migrarea" unor ţărani în grupul unionistior.

În ce priveşte dispoziţia unionistă în Sfatul Ţării, este relevantă următoarea perspectivă:

	pro	contra	abţineri
votarea deschisă şi nominală a Unirii	82	26	16
votarea Unirii	86	3	36

Acest lucru demonstrează că împotriva procedurii de votare deschisă şi nominală s-au pronunţat 26 de persoane, un număr de indivizi care nu voiau în acea conjunctură să le fie cunoscute opţiunile antiunioniste şi antiromâneşti. Din aceşti 26, doar 3 indivizi s-au pronunţat deschis, restul completînd rîndurile celor care s-au abţinut. Presupunem că minoritarilor şi ţăranilor le-a fost, pur şi simplu, frică să voteze împotrivă într-un mod transparent şi am putea afirma că această ură inhibată s-ar fi emancipat imediat dacă nu existau circumstanţele de constrîngere create de prezenţa Armatei Române. Singura excepţie pozitivă a fost cea a deputatului polonez Dudkevich, care a salutat Unirea, fapt care nu a făcut decît să accentueze, prin contrast, naţional-şovinismul inhibat al minoritarilor.

Pe de altă parte, este discutabilă aserţiunea lui Nistor referitoare la actul de cea mai înaltă calitate şi negarea puterii în procesul de unire a Basarabiei cu România: "Făcută din libera voinţă a întregului norod,

reintrarea Basarabiei în unitatea românească trebuie înţeleasă nu ca un act de putere, ci ca un act de cea mai înaltă calitate, ca ultima etapă a unui proces complex de restabilire a dreptăţii călcate în picioare de ţarismul rus în scurgere de 106 ani".[123] Istoricul american Sherman David Spector a caracterizat actele unirii pămînturilor româneşti din 1918, inclusiv a Basarabiei, drept un amalgam de spontaneitate şi fapte care indică protecţia şi/sau ameninţarea Armatei Române.[124] Nu putem decît subscrie la afirmaţia în cauză. Nu a fost, bineînţeles, o anexare simplă a Basarabiei. Faptul că a fost administrată o campanie, parţial reuşită, de românizare a agendei de emancipare social-naţională a basarabenilor face din Unire un eveniment complex în care, bineînţeles, puterea a reprezentat un factor major. Problema constă în faptul că nici nu trebuie să judecăm Unirea din perspectiva modernă a unei decizii consensuale (sau, cu atît mai mult, consensualiste) democratice* — ea s-a înfăptuit într-un mediu concret în care puterea şi chiar actele de forţă reprezentau lucrurile cele mai fireşti. De aceea Unirea nici nu are nevoie de un gen de reabilitare şi simplificare a complexităţilor sale, ci de evaluarea atentă a angoasei maselor în acea perioadă, a influenţei anarhiei ruse, a evoluţiei agitatorilor naţionalişti etc.

Înclinarea tot mai evidentă a balanţei politico-militare în favoarea României a generat o competiţie între ţăranii şi boierii basarabeni pentru drepturi social-economice pe care le-ar fi putut da noua stăpînire. Astfel, la 2 martie, zemstva ţinutului Bălţi, în şedinţa plenară a Adunării Generale, votează Unirea cu "ţara-mamă".[125] Dar şi ţăranii din judeţul Bălţi au cerut, în numele populaţiei judeţului, unirea cu România.[126] Fiecare grup social îşi proiecta imaginar aşteptările proprii în noile circumstanţe politice, economice şi sociale, şi încerca să acţioneze în perspectiva asigurării sau îmbunătăţirii statutului social-economic.

Relativ la retrospectiva asupra actului Unirii, de cele mai multe ori protagoniştii evenimentelor au formulat în termeni naţionalişti şi absolut inechivoci faptul în cauză, simplificînd complexităţile existente în acea perioadă. "Cititorule, dacă îţi vei pune întrebarea: cine a făcut Unirea Basarabiei cu ţara-mamă, istoria îţi va răspunde: vocea sîngelui."[127] De altfel, unii istorici basarabeni contemporani au tratat rezervat tema "vocii

*Despre democraţia consensualistă a se vedea Lijphart Arendt, *Modele ale democraţiei* (Iaşi: Polirom, 2000), pp. 49-61.

sîngelui", subliniind că trebuie să ne mulţumim cu gîndul treaz, impus de examinarea cumpănită, neexaltată, a faptelor sigure, că aceasta a fost produsul, obţinut foarte greu, al conlucrării unui complex întreg de factori.[128] Unirea n-ar trebui să fie tratată ca un fapt rectiliniu, lipsit de acel cadru al confruntărilor ideologice şi etnice, care face din evenimentul în cauză un fapt nu mai puţin măreţ, însă, cu certitudine, complex. Pentru o perioadă îndelungată membrii activi ai Sfatului Ţării din gruparea agitatorilor *naţionalizanţi/naţionalişti* şi "radical-democraţi" se identificau, în termeni etnopolitici, în spaţiul postimperial rus şi doar sub presiunea evenimentelor şi minoritarilor proiectul panromânesc a obţinut perspectivele necesare de consolidare a românismului în Basarabia.

La şedinţa solemnă din 27 martie de proclamare a Unirii a luat cuvîntul Al. Marghiloman: "...Noi am urmărit cu un viu interes dezvoltarea acestui colţ de pămînt românesc şi ne-am încredinţat cu mulţumire că din caldul dvs. patriotism a ieşit o Basarabie independentă. Pe cînd vîrtejul primejdios al evenimentelor a început să ameninţe tînărul stat, conducătorii lui şi-au dat seama că ajutorul nu le poate veni decît din partea României. (...) Unirea Basarabiei cu patria-mamă este o necesitate pentru statul dvs. (...) Ne-am convins că unirea se poate înfăptui fără ca ea să fie în contrazicere cu autonomia dobîndită. Unirea e posibilă făcînd concesiuni obiceiurilor locale, care nu se împotrivesc intereselor unei Românii Mari şi împreunate".[129]

A urmat Declaraţia Sfatului Ţării în ce priveşte Unirea condiţionată, însă nici acest lucru nu i-a satisfăcut pe minoritari şi o parte din ţărani, al căror lider, Ţiganco, afirma că o asemenea chestiune poate s-o rezolve numai Constituanta Republicii Moldoveneşti şi, în cazul cel mai favorabil, forma de alianţă între Basarabia şi România este federaţia. Însă, de data aceasta, sub presiunea evenimentelor, fracţiunea ţărănească s-a dezbinat, o parte din moldoveni, între care dnii Inculeţ şi Erhan, susţinînd Declaraţia Blocului Moldovenesc. Astfel, după redeschidere, o parte din moldoveni din fracţiunea ţărănească au declarat că votează împreuna cu Blocul pentru Unire.[130]

naţionalitatea	deputaţi cu drept de vot	prezenţi la şedinţă	absenţi la şedinţă	au votat pentru Unire	au votat împotriva Unirii	s-au abţinut de la vot
moldoveni	101	95	6	83	–	11
ucraineni	12	11	1	1	2	8
ruşi	8	7	1	1	–	6
bulgari	7	5	2	–	1	5
evrei	6	4	2	–	–	4
nemţi	2	2	–	–	–	2
polonezi	1	1	–	1	–	–
armeni	1	–	1	–	–	–
în total	138	125	13	86	3	36

După *Cugetul*, 1998, martie, p. 99.

Sînt interesante impresiile premierului român Alexandru Marghiloman, care a sosit la Chişinău la 26 martie/8 aprilie. "Constat că toată lumea se agită, dar nimeni nu face nimic lămurit şi mai ales nu pare a înţelege că timpul e lucru de preţ. Oare ţarismul i-a făcut aşa? Nici o voinţă şi mai ales un tembelism mai mult decît oriental, dacă e cu putinţă. (...) împotriva obiceiului de a se scula la ora 11, (...) toţi găsesc mijloc să fie matinali (a doua zi, la 27.03/09.04 — ziua Unirii — n. a.)".[131] Dacă ar fi să luăm în considerare memoriile lui Marghiloman, atunci am putea presupune că actul Unirii a fost gestionat bazîndu-se pe inspiraţia momentană, şi nu în conformitate cu aspiraţia de lungă durată a protagoniştilor evenimentului, ceea ce nu subminează neapărat relevanţa lui, în special, dacă amintim de contextul cultural balcanic.

Clasa şi naţiunea s-au aflat, în perioada ce cuprinde sfîrşitul secolului XIX — începutul secolului XX, într-o competiţie acerbă pentru sufletele şi minţile "virgine" ale ţăranilor basarabeni. Aceştia, în pofida eforturilor depuse de agitatorii socialişti şi/sau naţionalişti de cooptare a maselor în proiecte ideologice de anvergură, au rămas, în mare parte, pasivi, moldovenii remarcîndu-se, după structura internă de clasă şi gradul de conştiinţă naţională, printr-o compoziţie aproape totalmente ţărănească şi un nivel scăzut de conştiinţă naţională. Ţăranii, deşi marcaţi de o anumită coeziune etnică în limite restrînse, definite în sens geografic-rudimentar (satul, comuna), erau refractari în raport cu programul naţionaliştilor care transcendea, bineînţeles, localismul. Aceasta se datora structurii sociale specifice a ţărănimii, dificil de mobilizat. Astfel, în Rusia prerevoluţionară,

inclusiv în Basarabia, discursurile clasei (socialismului), dar şi ale naţiunii (naţionalismului) reprezentau, în mare parte, un fenomen urban. Pe ţărani nu-i "mişca" în egală măsură nici naţionalismul şi nici marxismul. Situaţ ia în cauză se datora inclusiv viziunilor limitate ale naţionaliştilor, care aveau tendinţa să accentueze unitatea "naţiunii" şi să neglijeze conflictele şi contradicţiile sociale. La rîndul lor, socialiştii erau ignoranţi sau chiar ostili solidarităţii etnice, promovînd cu insistenţă ideea divizării de clasă. În acest mod, a fost neglijată complexitatea problemei, determinată de suprapunerea şi interconexiunea structurilor sociale respective.

Intractibilitatea naţională (în sensul incapacităţii generării unei identităţi româneşti plenare) şi socială (în sensul inabilităţii modernizării societăţii în conformitate cu ideile liberale occidentale, inclusiv în domeniul economic) a creat din moldovenii Basarabiei recipiente incapabile să păstreze substanţa propagată de agitatorii perioadei. Aceştia, de altfel, reuşiseră, în mare parte, să realizeze convergenţa între naţionalism şi socialism.

În procesul de realizare a Unirii, contextul internaţional a avut o relevanţă deosebită. Pretenţiile Ucrainei asupra Basarabiei, opţiunea Kievului în favoarea independenţei, răsturnarea bolşevică, dezorganizarea frontului şi anarhia, toate au condus la radicalizarea mediului politic şi la alegerea inechivocă a identităţilor. Simplificarea complexităţilor şi stabilirea unor clivaje mai clare a contribuit la suprimarea unor identităţi, pe de o parte, iar pe de alta, la stabilitatea sistemului.

NOTE

[1] Basarab, Scrisori din Basarabia, vol. I, 1880-1883, ed. de Avramescu Tiberiu (Chişinău: Ştiinţa, 1996), p.27.

[2] Stere Constantin, În preajma revoluţiei, vol. I (Bucureşti: Cartea Românească, 1991), p. 112.

[3] Крушеван Павел, "Путевые заметки", Рождение нации, под ред. Курчики А.И., серия альманахов Арабески Истории, выпуск 7 (Москва: ДИ-ДИК, 1996), сс. 345-346.

[4] Cazacu Petre, Moldova dintre Prut şi Nistru, 1812-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1992), p. 98.

[5] Basarab, Scrisori din Basarabia, vol. I, 1880-1883, ed. de Avramescu Tiberiu (Chişinău: Ştiinţa, 1996), p. 248.

[6] Basarab, Scrisori din Basarabia, vol. I, 1880-1883, ed. de Avramescu Tiberiu (Chişinău: Ştiinţa, 1996), p. 181.

[7] Basarab, Scrisori din Basarabia, vol. I, 1880-1883, ed. de Avramescu Tiberiu (Chişinău: Ştiinţa, 1996), p. 196.

[8] Boldur A., Istoria românilor cu privire la istoria Basarabiei. Scurtă istorie a nobilimii din Basarabia (Chişinău: 1935), p. 24.

[9] Poştarencu Dinu, O istorie a Basarabiei în date şi documente, 1812-1940 (Chişinău: Cartier, 1998), p. 126.

[10] Avramescu Tiberiu, comentarii în Basarab (Z., "Scrisori din Rusia", TEL., nr. 3177, 8 decembrie 1882, p. 2; Scrisoare din St. Petersburg, datată 27 noiembrie), Scrisori din Basarabia, vol. I, 1880-1883, ed. de Avramescu Tiberiu (Chişinău: Ştiinţa, 1996), p. 266.

[11] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), p. 269.

[12] Suny Ronald Grigor, The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, California: Stanford University Press, 1993), p. 25.

[13] Suny Ronald Grigor, The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, California: Stanford University Press, 1993), p. 15.

[14] Halippa P., Moraru A., Testament pentru urmaşi (Chişinău: Hiperion, 1991), p. 98.

[15] Suny Ronald Grigor, The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, California: Stanford University Press, 1993), p. 16.

[16] Muffe Chantal, "Hegemony and New Political Subjects: Toward a New Concept of Democracy", Nelson Cary and Grossberg Lawrence, eds., Marxism and the Interpretation of Culture (Urbana: University of Illinois Press, 1988), p. 90.

[17] Suny Ronald Grigor, The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, California: Stanford University Press, 1993), p. 19.

[18] Suny Ronald Grigor, Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, Calirfonia: Stanford University Press, 1993), p. 30.

[19] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), p. 269.

[20] Negru Gheorghe, Ţarismul şi mişcarea naţională a românilor din Basarabia (Chişinău: Prut Internaţional, 2000), p. 64.

[21] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), p. 271.

[22] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), p. 275.

[23] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), p. 276.

[24] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), pp. 277-278.

[25] Ленин В.И., "О национально-культурной автономии", Сочинения, том 19 (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1952), сс. 456-457.

[26] Ленин В.И., "О национальной программе РСДРП", Сочинения, том 19 (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1952), с. 490.

[27] Ленин В.И., "О гордости великороссов", Сочинения, том 21 (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1952), с. 87.

[28] Ленин В.И., "Революционный пролетариат и право наций на самоопределение", Сочинения, том 22 (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1952), с. 372.

[29] Ленин В.И., "Обращение к украинскому народу с ультимативными требованиями к украинской Раде", Сочинения, том 26 (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1952), с. 324.

[30] Cazacu Petre, Moldova dintre Prut şi Nistru. 1812-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1992), p. 305.

[31] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), p. 281.

[32] Erhan P., A.N.R.M., fond 727, inv. 2, dosar 21, fila 37-37 verso. După Negru Gheorghe, Ţarismul şi mişcarea naţională a românilor din Basarabia (Chişinău: Prut Internaţional, 2000), p. 104.

[33] Neagoe Stelian, Istoria Unirii Românilor (Bucureşti: Diogene, 1993), p. 255.

[34] A se vedea în acest sens lucrarea lui Van Meurs Wilhelmus, Istoriografia comunistă despre problema basarabeană (Chişinău: ARC, 1996).

[35] A se vedea, de exemplu, Scurtu Ioan, "Sfatul Ţării, organ reprezentativ al Basarabiei", Magazin Istoric, Bucureşti, an. XXVII, 1993, nr. 12 (231), pp. 3-6; Dobrinescu Valeriu Florin, Bătălia pentru Basarabia. 1918-1940 (Iaşi: Junimea, 1991), p.75; Cernovadeanu Paul, Basarabia. Drama unei provincii istorice în context politic internaţional (Bucureşti: Albatros, 1993), p. 148.

[36] Scurtu Ion, Almaş Dumitru, Groşu Armand, Pavelescu Ion, Ioniţă Gheorghe I., Istoria Basarabiei de la începuturi pînă în 1994 (Bucureşti: Tempus, 1994), p. 108 şi p. 113.

[37] Clark Charles Upson, "Basarabia", Basarabia română. Antologie (Bucureşti: SEMNE, 1996), pp. 120-121.

[38] Cojocaru Gheorghe E., Sfatul Ţării, itinerar (Chişinău: Civitas, 1998), p. 28.

[39] Cojocaru Gheorghe E., Sfatul Ţării, itinerar (Chişinău: Civitas, 1998), p. 34.

[40] Citat după Cojocaru Gheorghe E., Sfatul Ţării, itinerar (Chişinău: Civitas, 1998), p. 37.

[41] Crihan Anton, Mărturii despre Unire, interviu, 1990, Saint Louis SUA, publicat de Contrafort, nr. 2-3 (52-53), februarie-martie 1999.

[42] Declaraţia Sfatului Ţării din 2 decembrie 1917. Citat după Ciobanu Ştefan, Unirea Basarabiei (Chişinău: Universitas, 1993), pp. 181-183.

[43] Cojocaru Gheorghe E., Sfatul Ţării, itinerar (Chişinău: Civitas, 1998), p. 46.

[44] Ţurcanu Ion, "Mirajul independenţei. Republica Democratică Moldovenească între 24 ianuarie şi 27 martie 1918", Revista de istorie a Moldovei, Chişinău, an IV, 1993, nr.4 (16), p. 7.

[45] Popovschi Valeriu, "Sfatul Ţării şi formarea Republicii Democratice Moldoveneşti", Revista de istorie a Moldovei, Chişinău, nr. 3-4, 1997.

[46] Ţurcanu Ion, "Mirajul independenţei. Republica Democratică Moldovenească între 24 ianuarie şi 27 martie 1918", Revista de istorie a Moldovei, Chişinău, an IV, 1993, nr.4 (16), pp. 3-4.

[47] Cojocaru Gheorghe E., Sfatul Ţării, itinerar (Chişinău: Civitas, 1998), p. 59.

[48] Crihan Anton, Mărturii despre Unire, interviu, 1990, Saint Louis SUA, publicat în Contrafort, nr. 2-3 (52-53), februarie-martie 1999.

[49] Crihan Anton, ibidem.

[50] Crihan Anton, ibidem.

[51] Suny Ronald Grigor, The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, California: Stanford University Press, 1993), pp. 77-78.

[52] Suny Ronald Grigor, The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, California: Stanford University Press, 1993), p. 82.

[53] Ленин В.И., "Речь о национальной проблеме 29.04/12.05.1917", Сочинения, том 24 (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1952), с. 268.

[54] Suny Ronald Grigor, The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, California: Stanford University Press, 1993), p. 77.

[55] Содружество советских народов. Сборник документов, 1917-1922 (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1972), сс. 34-35.

[56] Ленин В.И., "О гордости великороссов", Сочинения, том 21 (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1952), с. 87.

[57] Ленин В.И., "Революционный пролетариат и право наций на самоопределение", Сочинения, том 22 (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1952), с. 377.

[58] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), pp. 51-52.

[59] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), p. 42.

[60] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), p. 43.

[61] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), pp. 51-52.

[62] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), pp. 54-55.

[63] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), p. 56.
[64] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998) , p. 58.
[65] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), p. 54.
[66] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), p. 66.
[67] "Cuvînt moldovenesc", 17 mai, nr. 39. Citat după Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), p. 80.
[68] "Cuvînt moldovenesc", 6 august, nr. 66. Citat după Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), pp. 81-86.
[69] Cojocaru Gheorghe E., Sfatul Ţării, itinerar (Chişinău: Civitas, 1998), p. 75.
[70] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), pp. 113-115.
[71] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), pp. 166-167.
[72] Cojocaru Gheorghe E., Sfatul Ţării, itinerar (Chişinău: Civitas, 1998), p. 88.
[73] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), p. 64.
[74] Cojocaru Gheorghe E., Sfatul Ţării, itinerar (Chişinău: Civitas, 1998), p. 72.
[75] Spector Sherman David, România la Conferinţa de Pace de la Paris. Diplomaţia lui I.C.Brătianu (Iaşi: Institutul European, 1995), p. 160.
[76] Argetoianu Constantin, Pentru cei de mîine amintiri din vremea celor de ieri, vol. al V-lea, partea a V-a (1917-1918) (Bucureşti: Humanitas, 1993), pp. 164-166.
[77] Argetoianu Constantin, Pentru cei de mîine amintiri din vremea celor de ieri, vol. al V-lea, partea a V-a (1917-1918) (Bucureşti: Humanitas, 1993), pp. 164-166.
[78] "Universul", 30 aprilie 1918. Citat după Ţurcanu Ion, "Unirea condiţionată a Basarabiei cu România la 27 martie (9 aprilie) 1918", Revista de istorie a Moldovei, Chişinău, an. IV, nr. 1, 1994, p. 19.
[79] Marghiloman Alexandru, Note politice, vol. III (Bucureşti: Machiavelli, 1995), p. 108.
[80] La conferinţa unde România a semnat Tratatul cu Puterile Centrale von Kriege i-a declarat premierului român: "Tratatul nostru politic va servi de model tuturor celorlalte tratate de încheiat. Cum aveţi Basarabia, să nu vă plîngeţi. Mulţumiţi lui Dumnezeu că scăpaţi aşa uşor; pot să vă asigur că, urmînd un proiect care se hotărîse, eraţi definitiv împărţiţi: Rusia avea Moldova, şi Austria România. Tezaurul Băncii era să fie confiscat la Berlin". După Marghiloman Alexandru, Note politice, vol. III (Bucureşti: Machiavelli, 1995), p. 114.
[81] Pearson Raymond, National Minorities in Eastern Europe, 1848-1945 (London: Macmillan, 1983), p. 136.
[82] Marghiloman Alexandru, Note politice, vol. III (Bucureşti: Machiavelli, 1995), p. 119.
[83] Duca I.G., Memorii. Războiul, vol. IV, partea a II-a (1917-1919) (Bucureşti: Machiavelli, 1994), pp. 104-105.
[84] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), p. 131.

[85] Marghiloman Alexandru, Note politice, vol. III (Bucureşti: Machiavelli, 1995), p. 112.
[86] Cojocaru Gheorghe E., Sfatul Ţării, itinerar (Chişinău: Civitas, 1998), p.133.
[87] Cojocaru Gheorghe E., Sfatul Ţării, itinerar (Chişinău: Civitas, 1998), p. 65.
[88] Ciurca Ion, "Unele aspecte privind acţiunile armatei române în spaţiul dintre Carpaţii Orientali şi Nistru la sfîrşitul anului 1917 şi primele luni ale lui 1918", Cugetul, nr. 3-4, 1993, p. 22.
[89] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), p. 128.
[90] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), p. 132.
[91] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), p. 131.
[92] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), p. 134.
[93] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), pp. 141-144.
[94] Cojocaru Gheorghe E., Sfatul Ţării, itinerar (Chişinău: Civitas, 1998), p. 69.
[95] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), pp. 163-165.
[96] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), p. 169.
[97] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), p. 172.
[98] Ţurcanu Ion, introducere la cartea lui Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), p. 20.
[99] Argetoianu Constantin, Memorii, vol. V (Bucureşti: Machiavelli, 1995), pp. 28, 54 şi 56.
[100] Ţurcanu Ion, introducere la cartea lui Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), p. 21.
[101] Harea Vasile, Basarabia pe drumul Unirii. Amintiri şi comentarii (Bucureşti: Eminescu, 1995), pp. 232-235.
[102] Cojocaru Gheorghe E., Sfatul Ţării, itinerar (Chişinău: Civitas, 1998), p. 81.
[103] Ciobanu Ştefan, Unirea Basarabiei. Studii şi documente cu privire la mişcarea naţională din Basarabia în anii 1917-1918 (Chişinău: Universitas, 1993), pp. 250-254.
[104] "Dezbaterile Adunării Deputaţilor", nr. 42, şedinţa din 27.12.1919, p. 293. Citat după Cojocaru Gheorghe E., Sfatul Ţării, itinerar (Chişinău: Civitas, 1998), p. 104.
[105] Hitchins Keith, Romania. 1866-1947 (Oxford: Clarendon Press, 1994), p. 266 şi p. 299.
[106] Ciobanu Ştefan, Unirea Basarabiei. Studii şi documente cu privire la mişcarea naţională din Basarabia în anii 1917-1918 (Chişinău: Universitas, 1993), p. 272.
[107] Cojocaru Gheorghe E., Sfatul Ţării, itinerar (Chişinău: Civitas, 1998), p. 116.

Capitolul III

DOUĂ PROIECTE NAŢIONAL-IDEOLOGICE RIVALE: BASARABIA ÎN COMPONENŢA ROMÂNIEI ŞI RASSM ÎN COMPONENŢA URSS

1. Contextul internaţional şi problema basarabeană. Mediul politic general în România Mare şi transformarea ţăranilor basarabeni în români

În anii '20-'30 ai secolului XX agenţii bolşevici erau destul de activi în provincie, propagandiştii sovietici reuşeau să distribuie cantităţi mari de foi volante şi alt material propagandistic, de exemplu, ziarele "Basarabia roşie" şi "Adevărul Basarabiei" fiind difuzate pe teritoriul Moldovei, atît cel "eliberat", cît şi cel "ocupat".[1] Erau frecvente schimburile de focuri între grănicerii ruşi şi români, în conformitate cu informaţiile româneşti, între 1921-1925 fiind înregistrate 118 incursiuni de peste Nistru. De asemenea, Ministerul de Externe român a semnalat, între 1918 şi 1925, peste 3000 de incidente "teroriste", organizate de bolşevici, începînd cu spionare şi agitaţii, terminînd cu demonstraţii şi rebeliuni deschise.[2] Însă, din cauza *intractibilităţii* ţăranilor moldoveni, aceştia au fost nereceptivi, în egală măsură, atît la un *blitz-krieg* de românizare, cît şi de bolşevizare, cu atît mai mult cu cît, în ultimul caz, refugiaţii de peste Nistru alimentau atitudinile rezervat-ostile faţă de sovietici.

Societatea Basarabenilor de la Moscova era organul de propagandă antiromânească, îndreptată spre menţinerea unei tensiuni politice în ce

priveşte provincia basarabeană şi formularea de argumente "istorice" orientate spre subminarea României Mari şi a legitimităţii actului Unirii. La Paris, acelaşi lucru — Asociaţia Emigranţilor Basarabeni, susţinută indirect de sovietici, avea drept scop demonstrarea lipsei de temei juridic în problema unirii provinciei cu România.[3]

La mijlocul anilor douăzeci, nereuşita repetată a negocierilor teritoriale, receptarea rezervată a propagandei comuniste în localităţile rurale şi incapacitatea bolşevicilor de a gestiona o rebeliune de amploare (exemplificată prin nereuşita Tatar-Bunarului) — toate acestea au oferit un stimulent pentru elaborarea unei tactici noi în ce priveşte politica sovietică în raport cu Basarabia: crearea unei republici sovietice autonome peste Nistru, de-a lungul hotarului românesc de est.[4]

Statutul Basarabiei niciodată nu a fost să fie consolidat prin intermediul unui tratat internaţional sau bilateral cu ruşii, deşi lucrul în cauză a reprezentat unul din obiectivele principale ale diplomaţiei române în perioada interbelică. De altfel, nici occidentalii nu se grabeau să recunoască frontiera de est a României, şi aceasta pe diferite motive: americanii invocau, puţin cam într-o doară, ce-i drept, ideea de plebiscit[5], iar englezii şi francezii iniţial nu voiau să-i supere pe albgardiştii care luptau cu bolşevicii într-un război civil sîngeros.[6] Totuşi, în octombrie 1920, România a reuşit să semneze un Tratat care, dacă ar fi fost ratificat de Japonia, intrînd astfel în vigoare, ar fi recunoscut dreptul României asupra Basarabiei. Lacuna principală a acestui Tratat a fost, în primul rînd, lipsa Rusiei, dar şi a Statelor Unite, printre statele semnatare, astfel acestea rămînînd în afara angajamentului de respectare a graniţelor existente. Pe de altă parte, am putea afirma că, în urma semnării Pactului Kellog, Rusia Sovietică a recunoscut, ce-i drept, doar tangenţial, imuabilitatea frontierei româno-sovietice. Ulterior, au fost depuse mai multe eforturi de normalizare a relaţiilor cu Sovietele, prin aceasta urmărindu-se consolidarea statutului Basarabiei în componenţa României. Însă toate încercările — din 1923, 1929, 1932 şi chiar normalizarea deplină a relaţiilor în 1934 — nu au rezultat într-un document ce ar fi consfinţit caracterul irevocabil al graniţei de est a României. Rezultatele nesatisfăcătoare ale diplomaţiei româneşti în problema Basarabiei au fost, de asemenea, determinate şi de un set de factori cum ar fi caracterul relaţiilor cu Franţa şi Polonia cu care trebuia, în conformitate cu alianţa militară semnată în 1921, să coordoneze activităţile majore de politică externă în probleme de securitate europeană şi, în special, relaţiile cu

bolşevicii. Au existat cîteva oportunităţi la începutul anilor ’20, cînd România putea aranja în mod convenabil problema basarabeană cu sovieticii, însă alianţa menţionată, dar şi politica generală a occidentalilor de a-i ţine în izolare pe ruşi, a condus la ratarea ocaziilor. Lucrul acesta, din perspectivă istorică, este cu atît mai neplăcut, cu cît aliaţii au decis primii să îmbunătăţească relaţiile cu Moscova, România dovedindu-se a fi exagerat de “corectă” în ce priveşte onorarea obligaţiilor, cu atît mai mult, în detrimentul intereselor naţionale.

Totuşi, ceea ce a destabilizat cel mai mult România Mare a fost cronicizarea neînţelegerilor din rîndul elitei politice româneşti, iar nu doleanţele minorităţilor sau activităţile subversive ale vecinilor iredentişti.[7] Contextele constituţionale în Europa de Est (inclusiv în România interbelică) favorizau un multipartidism extrem. Problema este că aceste sisteme politice moderne noi în mare parte nu aveau nici un fundament în domeniile autonome şi centrele de putere. Edificatorii naţiunii au fost nevoiţi să se întoarcă spre stat şi, paradoxal, statul în acest fel a ajuns să îndeplinească rolul societăţii civile sau să organizeze multe din funcţiile acesteia. Tentativele de a crea o societate civilă de sus nu au fost nereuşite totalmente, însă au rezultat într-un grad înalt al controlului de stat asupra interacţiunii sociale şi politice. Procesul mobilizării sociale impuse a format baza statismului, deseori menţionat drept caracteristica principală a Europei Centrale şi de Est interbelice.[8]

Pare a fi paradoxal că în timp ce radicalismul populist — fie de stînga, de dreapta, agrarian sau monarhist — în sine a reprezentat o rebeliune împotriva legăturilor (*network*) clientelare vechi, el nu a oferit alternative acestora. De aceea, o dată ce statele noi ale Europei Centrale şi de Est au început să se mişte de la epoca unui idealism democratic spre o perioadă în care au fost reduse treptat la nivelul de state-tampoane prinse între mişcările de masă ale comunismului şi fascismului, majoritatea din ele nu au reuşit să elaboreze sisteme participative care ar fi condus la o consolidare democratică. În schimb, ele s-au deplasat spre o formă nouă a clientelismului, cînd asocierea robustă a partidelor cu aparatul de stat devenise trăsătura de bază a noilor reţele clientelare.[9]

În timp ce unii intelectuali de seamă ca Nichifor Crainic şi Lucian Blaga preamăreau lumea satului ca punct de sprijin al spiritualităţii româneşti, priorităţile guvernelor care s-au succedat la conducerea ţării erau în domeniul urban şi strîns legate de dorinţa oligarhiei şi clasei de mijloc de la

oraş. Sînt suficiente numai cîteva statistici pentru a evidenţia puternicul decalaj între sat şi oraş din România. Numărul studenţilor români reprezenta un procent mai mare la nivelul poulaţiei decît cel din Cehoslovacia sau chiar din Germania. În timp ce baroul din Bucureşti număra mai mulţi avocaţi decît baroul din Paris, situaţia medicilor de la ţară se apropia de situaţia Indiei, adică un medic la 100 000 de oameni.[10]

Un sistem artificial de învăţămînt, care punea accentul pe naţionalism şi pe discipline ca dreptul şi limbile clasice în pofida unor materii capabile să contribuie la progresul economic şi social a încurajat extremismul politic în rîndul absolvenţilor anilor '30, frustraţi de lipsa de perspective.[11]

Dincolo de tentativa de a supraevalua rolul personalităţii în istorie, este necesar de remarcat că România Mare a fost, în mare parte, opera unor politicieni, spirite iluministe, dispariţia subită a cărora (între 1927 şi 1933 mor principalii lideri liberali: I.I. Brătianu, V. Brătianu, I.G. Duca, în 1927 moare pe neaşteptate regele Ferdinand) a avut un impact dezastruos asupra mediului politic şi social al ţării. Nu mai puţin nociv a fost faptul revenirii lui Carol II, care fusese obligat să renunţe la tron în 1926, din cauza legăturii sale cu Elena Lupescu şi care a profitat de lipsa de fermitate a guvernului Maniu şi s-a întors în ţară (1930), obţinînd mai apoi anularea legii din 1926 şi încoronarea sa ca rege.[12]

Evident, România Mare a reprezentat nu doar un proiect de extindere teritorială, ci a purtat şi semnificaţii profunde de ordin social şi politic, acestea, de fapt, constituind sfidarea majoră pentru stabilitatea sistemului politic românesc. În acest context, după cum menţionează Georgescu, trecerea de la liberalismul nedemocratic la democraţia liberală a fost un proces asigurat de politicienii-*iluminişti*, formaţi în secolul XIX, de Brătieni şi vechii memorandişti, care au impus de sus reforme radicale de natură să modernizeze fundamental structurile economice, sociale şi politice ale României Mari. Însă aceste reforme radicale au afectat sistemul politico-social, deoarece votul universal a demonstrat inexistenţa unor tradiţii democratice comprehensive şi durabile, electoralismul aducînd pe scena politică "pleava politică", atît de dreapta, cît şi de stînga. Cu dispariţia subită a generaţiei ctitorilor României Mari, spiritul iluminist a fost depăşit de valul parveniţilor, fenomenul fiind general-european, deşi mai prounţat în ţară. În acest fel: "Oamenii noi, care nu ar fi putut apărea fără liberalizarea vieţii politice de la începutul anilor '20 şi care ar fi trebuit să consolideze România Mare, în fapt au distrus-o, cu mult

înainte de dezmembrarea ei de către puterile totalitare şi sateliţii lor. La 1938, vechile visuri ale lui Ferdinand şi ale Brătienilor, democratismul fundamental al lui Maniu erau evident moarte".[13]

Mediul politic internaţional general nu era propice consolidării statutului Basarabiei în cadrul României, dar nici atmosfera internă nu contribuia la promovarea spiritelor liberale care ar fi putut asigura implicarea plenară a provinciilor într-un proiect democratic panromânesc. Forţele de extremă stîngă şi dreaptă afectau stabilitatea politică necesară gestionării procesului de modernizare rapidă a ţării. În ce priveşte activitatea şi componenţa numerică, dar şi etnică, a Partidului Comunist Român, acesta a fost un "partid marginal, cu circa 2000 de membri pe timpul Congresului al II-a (1922), 1500 în 1931 şi sub 1000 pe timpul războiului; de remarcat că acesta s-a identificat de cele mai multe ori cu interesele sovietice, urmînd aproape fără excepţie o stridentă politică antiromânească, acest lucru găsind susţinători, destul de ardenţi uneori, cu precădere în rîndurile naţionalităţilor conlocuitoare: evrei, bulgari, unguri, ruşi bineînţeles, care, din diferite motive, dar cu aceeaşi obstinaţie, se împotriveau statului format la 1918"[14]. La altă extremă se afla mişcarea legionară, care datează din anii 1922-1923, cînd Corneliu Zelea Codreanu a înfiinţat mai întîi Asociaţia Studenţilor Creştini, apoi, împreună cu profesorul ieşean A.C. Cuza, Liga Apărării Naţional-Creştine. Mai tîrziu, în 1927, a luat fiinţă Legiunea Arhanghelului Mihail, cunoscută după 1930 şi sub denumirea de Garda de Fier. După cum menţionează Georgescu, aceasta era antisemită, în primul rînd, naţionalistă şi antioccidentală, fiind ghidată de un spirit mesianic, un elitism şi un cult al conducătorului care nu-şi găseau origini depistabile în cultura politică românească. Ascensiunea legionarismului este explicabilă prin cauze interne, deşi nu se poate nega influenţa nazismului care lua amploare în Italia şi Germania şi mediul general precar al sistemelor politice europene care alunecau spre dreapta.[15]

În pofida circumstanţelor internaţionale nefavorabile, dar şi a mediului politic instabil în România Mare, proiectul de edificare a naţiunii române se implementa cu antrenarea mijloacelor disponibile fiecărui stat-naţiune. Am putea evidenţia, parafrazîndu-l pe Eugen Weber, două proiecte separate vizîndu-i pe ţăranii moldoveni din Basarabia şi pe cei transnistreni: transformarea acestora în români şi transformarea acestora în sovietici. În acelaşi timp, implementarea proiectelor etnopolitice respective nu a reuşit completamente nici în primul caz, nici în cel de-al doilea.

Deşi România a devenit după Primul Război Mondial o ţară de două ori mai mare şi cu o populaţie dublată, elementul străin se ridica la 28 de procente. Minorităţile maghiară, evreiască, rusă nu erau tratate în modul cel mai democratic, eufemistic vorbind, toleranţa interetnică fiind, în general, o *rara avis* în acele timpuri şi în acea zonă geografică. De aceea, recunoscînd criticile internaţionale ce s-au adus României cu acest prilej, în special, în problema evreiască şi a refuzului de a încorpora în Constituţie stipulările Tratatului Ligii Naţiunilor privind drepturile minorităţilor, nu putem să nu remarcăm, în mod special pentru *actualii susţinători* ai valorilor democratice, contextul paneuropean, în particular în estul şi sud-estul continentului, care nu era favorabil unei democraţii participative. Utilizarea tezelor contemporane în raport cu România interbelică nu indică decît o antipatie, structurată deliberat pe conceptele actuale irefutabile ale democraţiei occidentale.

Este necesar să menţionăm faptul că acel potenţial de transformări sociale radicale, prezent în gîndirea elitei politice basarabene, şi-a găsit expresia, ce-i drept, nu într-un mod "revoluţionar", în contextul general al schimbărilor politice şi sociale din România după Primul Război Mondial. Astfel, legea agrară a fost votată definitiv în 1921, aceasta desfiinţînd marea proprietate şi transformînd România într-o ţară de mici proprietari. De asemenea, primele alegeri organizate în baza sufragiului universal au avut loc în 1919; reforma agrară lichidase puterea economică a marii moşierimi, cea electorală a subminat monopolul ei politic. Noua situaţie a fost consfinţită prin Constituţia din 1923, un act fundamental liberal şi democratic, care va rămîne în vigoare pînă în 1938.[16] Nu putem stabili cu precizie în ce măsură aceste lucruri au fost influenţate de liderii basarabeni, dar este cert că acea tendinţă generală de modernizare a societăţii româneşti în probleme politice, economice şi sociale a fost susţinută plenar de aceştia, iar în cazul unor activişti naţionalişti radical-liberali, cum a fost C. Stere, chiar a generat idei şi concepţii ce au direcţionat gîndirea politică reformatoare a elitei româneşti.

Modernizarea social-politică şi economică a României a început să transforme şi viaţa cotidiană. Lucrul acesta, de exemplu, a fost evident în domeniul lucrărilor publice, acţiuni apreciate mult de cetăţenii simpli: pavarea străzilor principale, dezmlăştinarea sectoarelor de lîngă Bîc, conexiunile feroviare noi cu centrele urbane româneşti, fapte care schimbau fizionomia relaţiilor economice — drumurile, podurile, aeroportul, legătura telefonică,

staţii radio etc. Renovarea şi construcţia căilor ferate şi a şoselelor au condus la conectarea Basarabiei la reţeaua românească a căilor de comunicaţii. În 1919 circulau doar 29 de locomotive, abia suficiente pentru liniile existente, iar peste cîtva timp numărul acestora a atins 130 de unităţi. Pînă în 1940 frecvenţa circulaţiei a crescut de patru-cinci ori pe liniile Chişinău-Bălţi, Chişinău-Ungheni, iar cu Bucureştiul, Clujul, Vatra Dornei şi alte oraşe româneşti provincia fusese legată cu vagoane directe. "Pe lîngă sporirea trenurilor de persoane s-au înfiinţat trenuri directe de marfă cu mersuri rapide, pentru scurgerea cît mai comodă a produselor basarabene, în special a cerealelor, sfeclei de zahăr, soiei, fructelor şi animalelor"[17]. Căile ferate şi drumurile noi, care legau Basarabia de restul Regatului, nu aveau doar o utilitate evidentă şi înţeleasă de toată lumea, ci şi semnificaţii etnopolitice profunde: în imaginarul indivizilor se consolida "naturaleţea" faptului că toate drumurile duc spre alte regiuni ale României, aceasta contribuind la consolidarea sentimentului de apartenenţă naţională.

Este indiscutabil că modernizarea, deşi firească, într-un fel, în această perioadă în toată Europa, avea imagine românească în Basarabia, deoarece provincia pentru prima dată a traversat experienţa unei modernizări susţinute anume după Unire, în componenţa României. Într-un sens, administraţia statului român interbelic a fost autorul *plămădirii* românilor din ţăranii disponibili din Basarabia. Bineînţeles, şi înainte de Unire au existat curente româneşti, în special, la sfîrşitul secolului XIX — începutul secolului XX, însă nu putem lega existenţa acestora de naţionalismul în sensul etapei B a lui Hroch, pentru aceasta ar trebui să existe un auditoriu receptiv la propaganda naţionalistă, lucru care se pare că în Basarabia nu s-a întîmplat niciodată, de cînd există provincia în cauză. Statul român demarase proiectul edificării naţionale româneşti, avîndu-i drept obiectiv şi pe moldovenii basarabeni. Acest proiect a fost facilitat de faptul că *materialul de construcţie* vorbea, conştient de faptul în cauză sau nu, o limbă *asemănătoare* cu limba română. Iar progresul în Basarabia, ca şi în cazul altor provincii, de altfel, purta semnificaţii duble — emanciparea naţională cuplată cu modernizarea social-economică propriu-zisă. În imaginarul indivizilor calea ferată, radioul şi telegraful nu erau doar produse simple ale revoluţiei tehnice, ci progrese *româneşti*. Ar fi fost dificil să fie altfel în epoca statelor-naţiuni care formau contextul general şi *zeitgest*-ul propriu-zis în Europa.

În principiu, am abordat în capitolul precedent atitudinea elitei politice, dar şi a unor cercuri mai largi de indivizi faţă de noua achiziţie — Basarabia. Problema însă este că atitudinile respective au persistat un timp îndelungat. De exemplu, la Conferinţa ţinută în Sala Dales, la 10 noiembrie 1938, Dimitrie Bogos afirma că: "În opinia publică a ţării despre Basarabia s-a creat o părere greşită. Cînd cineva vorbeşte de provincia răsăriteană, de obicei, fie în glumă, fie în serios, neapărat întrebuinţează cuvîntul «bolşevic»".[18] Deşi asemenea metode erau aparent *neserioase*, elita politică română nu ar fi permis ca fruntaşii basarabeni să-şi utilizeze capitalul politic generat de rolul lor în procesul de Unire pentru consolidarea poziţiilor în ierarhia elitei politice a României Mari. Cele cîteva posturi pe care le-au deţinut sporadic basarabenii în administraţie nu au făcut decît să accentueze neîncrederea pe care o aveau regăţenii faţă de liderii basarabeni şi faţă de poziţia lor deseori radical-revoluţionară în probleme social-politice. Mai mult, chiar şi pe parcursul anilor de integrare în statul român unitar, liderii basarabeni pretindeau, într-un fel, să reprezinte populaţia provinciei, însă într-un mod radical: "Timp de 100 şi mai bine de ani am fost robiţi şi orbiţi de ruşi. Astfel, încît toată intelectualitatea se lepădase de ţărănime. Atîta blestemăţie au făcut proprietarii basarabeni faţă de poporul lor, încît istoria nu-i va uita niciodată. Sînt naţionalist pentru că trebuie să apăr pe fraţii mei, lipsiţi pînă acuma de conducători. Sînt revoluţionar, însă revoluţionar român".[19]

Procesul de modernizare socioeconomică a cuprins şi viaţa rurală care însă era caracterizată de insularitate, structuri rigide şi un egalitarism negativ. Agricultura era subdezvoltată şi neproductivă, la nivelul subzistenţei, aproape peste tot.[20] În pofida reformei agrare, ţăranii proprietari s-au dovedit în cele din urmă mai proşti agricultori decît fuseseră marii proprietari, producţia de cereale a ţării depăşind nivelul antebelic doar în 1929.[21] Ţărănimea rămînea suspicioasă în raport cu statul, care era considerat drept un manipulator al pieţei sau ca un agent al oraşului, străin şi parazit, care seca provincia de resursele sale. Aceasta era lumea lui *Gemeinschaft,* rezistînd *Gesellschaft*-ul* (germ.) în apariţie.[22]

*Trecerea de *Gemeinschaft* la *Gesellschaft* indică tranziţia idealizată de la comunităţile rurale mici, bine sudate, în care legăturile de rudenie şi valorile tradiţionale predomină, la o societate asociaţională industrială impersonală, care se bazează pe urmărirea raţională a intereselor personale şi pe contractul caracterizat de eterogenitate şi sisteme de convingeri diferite (*Dicţionar Oxford de Politică*, coord. Jain Milean, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 2001, pp. 195-196).

După cum menţionează Georgescu, procesul de industrializare a României se desfăşura foarte încet, existînd diferenţe regionale substanţiale: 10,2% din totalul populaţiei active era ocupată în industrie; partea industriei era în 1929 de 34,6% din produsul social total şi de 22,9% din venitul naţional. Pe regiuni, valoarea producţiei industriale era în 1926 de 20 331 milioane de lei în vechiul Regat, de 19 133 milioane de lei în Banat şi Transilvania, de 3 246 milioane de lei în Bucovina şi doar de 896 milioane de lei în Basarabia.[23] Este evident faptul că în cazul ultimei provincii industrializarea reprezenta un proces lent, care demonstra subdezvoltarea cronică a Basarabiei, dar şi lipsa unei viziuni de modernizare din partea Bucureştiului.

O dată cu realizarea Unirii, Basarabia a fost inclusă în programul românesc de învăţămînt, care era la o treaptă net superioară celui precedent şi care a programat naţionalismul basarabenilor într-un mod în care aceştia vor simţi influenţa modelului panromânesc pe tot parcursul secolului XX. Este semnificativ faptul că sintagma "şcoală la români" s-a bucurat de considerare pentru o perioadă îndelungată în RSSM, ceea ce însemna consistenţa şi temeinicia cunoştinţelor asimilate de ţărani în şcoala românească interbelică.

Un rol deosebit de important în procesul de emancipare naţională şi socială a ţăranilor basarabeni, lipsiţi de *naţionalitate* pînă în 1918, şi de transformare a acestora în români a jucat, bineînţeles, campania de reducere a analfabetismului prin intermediul sistemului de învăţămînt (şcoli primare, secundare, de meserii, cămine culturale etc.). În 1930 în medie pe ţară ştiau carte trei pătrimi din orăşeni şi jumătate din săteni, procentul de ştiutori de carte fiind pe întreaga ţară de 57,1%; el varia însă de la regiune la regiune, fiind de 72% în Banat, de 67,3% în Transilvania, de 56,1% în vechiul Regat, şi doar de 38% în Basarabia. Cu toate acestea, guvernarea liberală dintre 1922-1928 a făcut mari eforturi pentru dezvoltarea învăţămîntului, lucrul acesta fiind extrem de important pentru provincia basarabeană; bugetul instrucţiunii publice a fost aproape triplat; legea învăţămîntului (1924) a sporit şcoala generală obligatorie de la 12 la 18 ani, prevăzînd pedepse aspre pentru părinţii care nu-şi trimiteau copiii la şcoală; legea a organizat de asemenea cursuri de alfabetizare pentru adulţi, şcolind, în 1925, 730 000 de cetăţeni, şi a restructurat reţeaua şcolilor normale de învăţători.[24]

Dacă în 1918 în Basarabia erau 1 804 şcoli primare — toate ruseşti

—, după Unire acestea, în special în localităţile moldoveneşti, au fost românizate şi deschise altele noi, astfel, în 1940 fiind 2 628 de şcoli primare, cu 4 653 de săli de clasă, cu un personal didactic alcătuind 7 581 de indivizi, iar numărul tineretului studios ridicîndu-se la 347 747 de elevi cu 80% frecvenţă.[25] Rezultatul acestor eforturi a fost sporirea de două ori, în comparaţie cu anul 1897, a gradului de alfabetizare a Basarabiei; la sate, unde era concentrată populaţia de origine moldovenească, acest proces desfăşurîndu-se mai accelerat: în 1897 la sate ştiau carte 12,5%, la oraş — 32,8%, iar în 1930 la sate ştiau carte 26,4%, iar la oraş — 53,4%.[26] În ce priveşte învăţămîntul profesional, acesta s-a dezvoltat şi el, în 1918 fiind 4 şcoli profesionale, iar în 1940 — 12 şcoli elementare de meserii, 13 gimnazii şi licee industriale pentru pregătirea meseriaşilor şi comercianţilor. Învăţămîntul secundar, de asemenea, a progresat, în 1940 numărul elevilor care frecventau şcolile secundare ridicîndu-se la 17 350.[27]

Culturalizarea ţăranilor basarabeni reprezenta un proiect dificil, nu însă şi nerealizabil. Rolul instituţiilor de stat a fost predominant, după cum este decisivă ponderea statului în procesul de generare şi consolidare a identităţii naţionale. Ţăranii basarabeni au început să însuşească (ce-i drept, cam greu), în baza identităţii lingvistice evidente şi prin intermediul învăţămîntului, administraţiei, armatei etc., ideea că aparţin naţiunii române.

În perioada interbelică la Chişinău a fost înfiinţată Şcoala de Arte Frumoase, Pinacoteca de Pictură şi chiar un post de radiodifuziune, acestea avînd un rol extrem de important pentru socializarea populaţiei şi pentru "descoperirea" naţionalităţii româneşti de către ţărani şi consolidarea sentimentului de apartenenţă naţională în cazul indivizilor mai avansaţi din punct de vedere etnocultural. Bibliotecile, de asemenea, au avut un rol semnificativ în ce priveşte promovarea şi întărirea coeziunii etnice, fiind înfiinţate biblioteci populare în principalele centre urbane din Basarabia. Simbolistica naţională a fost antrenată şi ea în scopul creării şi consolidării sentimentului de apartenenţă la naţiunea română, la Chişinău fiind dezvelite monumentele lui Ştefan cel Mare şi al Regelui Ferdinand I, iar la Orhei — statuia lui Vasile-Vodă Lupu.[28]

Este extrem de important rolul bisericii prin impactul pe care îl avea, preponderent, asupra populaţiei rurale. Biserica, în special cea ortodoxă, deseori a fost angajată de stat, într-un spirit caesaro-papist, să servească obiectivele puterii regale, republicane, comuniste etc., aceasta reducînd

substanţial autonomia instituţiei şi capacitatea de a reprezenta o societate civilă ce se poate opune arbitrarului guvernării. Deşi, după cum afirmă Barbu, dificultatea "naturalizării" în spaţiul românesc a doctrinei sociale creştine rezidă mai puţin în presupusa incapacitate a Ortodoxiei de a dezvolta, prin ea însăşi şi după exemplul Catolicismului, o teologie politică a modernităţii şi a laicităţii, fiind mai curînd determinată de felul în care Biserica ortodoxă a premers, a anticipat şi s-a dizolvat politic în statul modern. Înainte de constituirea şi consolidarea statului modern, Ortodoxia a fost o comunitate politică, nu una religioasă. Ea s-a manifestat, alături de limbă, ca cea de-a doua formă de "a fi împreună" a românilor. Într-adevăr, din zorii Evului Mediu şi pînă astăzi, creştinismul, în formula sa răsăriteană, nu apare în ochii românilor drept o *credinţă* (termen ce presupune fidelitate personală), ci ca o "lege" (termen ce implică supunere în sfera publică). Dacă pentru doctrina socială creştină ordinea economică este inseparabilă de ordinea morală, criteriul după care valoarea muncii trebuie măsurată, de pildă, fiind nivelul unui trai decent al celulei familiale, teologii români ortodocşi ironizează teza "salariului just" şi, în general, ambiţia creştinismului occidental de a formula o opinie creştină asupra sferei activităţilor economice, propunînd ca unic remediu al inegalităţior economice şi sociale "mila" şi "iubirea de aproapele", sintetizate doctrinar în idealul "solidarităţii sociale".

Prin urmare, după cum menţionează Barbu, creştinismul nu este gîndit de români, fie ei clerici sau laici, în termeni de persoană sau de comunitate, ci în termeni de naţiune. Principiul subsidiarităţii, chiar dacă stă ascuns şi inert în inima ecleziologiei ortodoxe, nu este admis din pricina terorii intelectuale exercitate de naţiune, care devine un concept politic totalizator şi indivizibil.

De aceea, Biserica a continuat să rămînă legată de un stat care, prin Constituţiile din 1923, 1938 şi 1991 îşi revendică explicit un caracter "naţional". Vechiul principiu creştin al "acomodării" Bisericii la ordinea statului a supravieţuit Bizanţului şi s-a transmis Bisericilor naţionale ale epocii moderne. Şi, atîta timp cît statul nu şi-a elaborat o strategie instituţională de separare completă, discursul său laic, şi chiar ateu, nu a fost suficient de convingător pentru a determina ierarhia ecleziastică să adopte o poziţie critică, decît în măsura în care nu a reuşit niciodată să se aclimatizeze cu democraţia reprezentativă şi, mai ales, cu pluripartidismul.

Etica Ortodoxiei româneşti ar fi, aşadar, de ordin precumpănitor po-

litic şi juridic şi mai puţin de factură propriu-zis religioasă. Apartenenţa la Biserica răsăriteană nu s-a dovedit a fi un exerciţiu al fidelităţii faţă de un Zeu mîntuitor, ci doar un ansamblu de practici sociale cu rost de omologare culturală şi de recunoaştere identitară. Acest tip de ortodoxie nu cere participare, ci supunere, nu presupune să crezi în ceva sau în cineva, ci să te conformezi, pur şi simplu, opiniei majoritare. Pentru români, Ortodoxia este mai puţin o credinţă personală, cît o lege organică chemată să organizeze şi să guverneze corpul politic al naţiunii.[29]

Mai mult decît atît, în anumite perioade Biserica ortodoxă a fost integrată statului şi a servit deschis scopurile acestuia. Imperiul Rus, în special în a doua jumătate a secolului XIX, a folosit biserica pentru a rusifica şi a integra din punct de vedere etnic popoarele ortodoxe, acest mecanism fiind aplicat şi în cazul moldovenilor basarabeni. După Unire, statul român a procedat în acelaşi spirit, încercînd să consolideze noile achiziţii prin intermediul influenţei pe care, tradiţional, o avea Biserica ortodoxă în mediul rural. Această "repunere în drepturi" ar putea fi corectă în termenii ideologiei naţionaliste, în măsura în care ţăranii moldoveni ar fi avut o conştiinţă naţională, ceea ce nu a fost tocmai cazul. Au existat, bineînţeles, reacţii de opoziţie împotriva arbitrarului bisericii ruse, cum ar fi inochentismul, însă lucrul acesta este insuficient pentru ca să putem afirma că Biserica românească a restabilit dreptul populaţiei băştinaşe de a asculta serviciul divin în limba română, deoarece cu foarte puţin timp înainte de 1918, ţăranii moldoveni, în mare parte, nu erau conştienţi de drepturile lor, de aceea şi "repunerea" este corectă doar din punctul de vedere al agitatorilor naţionalişti care plămădeau români din ţărani.

De asemenea, nu este un lucru neobişnuit "justificarea" *a posteriori* a ideologilor naţionalişti, deşi aceasta nu este absolut necesară: toate naţiunile au fost edificate în acest mod, iar proiectul unificării naţionale, după realizare, capătă, graţie istoricilor şi scriitorilor naţionalişti, un gen de misticism social care eludează mecanismele şi modul de formare a naţiunii. În ce priveşte activitatea Bisericii în Basarabia (dar şi în toată România), este interesant de reţinut faptul că "salarizarea clerului şi a personalului bisericesc a trecut de la eparhii în seama statului, iar pentru pregătirea temeinică a slujitorilor altarului, Seminarul Clerical din Chişinău a fost transformat într-o Facultate de Teologie".[30] Aceasta însemna că Biserica a fost implicată, ca şi în perioadele anterioare, în proiectul edificării şi consolidării naţionale, faptul în cauză fiind, de altfel, comun pentru

toate procesele de emancipare naţională în Europa. Însă, în comparaţie cu alte Biserici (cea catolică sau protestantă), cea ortodoxă nu a ştiut să-şi îngrădească autonomia, aceasta contribuind la acumularea unui potenţial totalitar în societăţile respective. Mai mult decît atît, se pare că doar în societăţile cu biserici autonome faţă de stat (deci, cu excepţia celor ortodoxe), procesul de edificare a naţiunii, chiar şi a statului-naţiune, s-a desfăşurat mai repede, asigurînd cadrul necesar pentru modernizare.

În comparaţie cu alte regiuni ale ţării, populaţia românească a Basarabiei era cea mai analfabetă, acest fapt menţinînd un grad sporit de *intractibilitate* socială, dificilă de penetrat din punct de vedere al ideologiilor de mobilizare naţionalistă sau socialistă. Spre deosebire de ţăranii moldoveni, minorităţile etnice din Basarabia erau mai culte, mai avansate din punct de vedere al educaţiei, bunăstării etc. Faptele în cauză îi făceau mai susceptibili propagandei naţionaliste sau/şi socialiste, deoarece gestionarea politicilor în domeniul ideologiilor etnopolitice şi etnoculturale presupune existenţa unui anumit nivel de abilitate intelectuală a potenţialilor consumatori. Pericolul subminării statutului social-economic şi cultural al minoritarilor, care colonizaseră provincia în urma campaniei naţionalist-şovine pe parcursul extinderii Imperiului Rus, a contribuit la o tradiţie a superiorităţii cuplate uneori cu agresivitatea în raport cu ţăranii moldoveni şi la marginalizarea socială a acestora pe parcursul secolului XIX, dar şi a secolului XX.

În 1940, după 22 de ani de eforturi pe care le-a depus statul român pentru consolidarea identităţii naţionale a basarabenilor, cifra celor de naţionalitate românească se ridica la 63%, iar cea a populaţiei cu limba de conversaţie română la 55,8%, aceasta demonstrînd faptul că o parte din românii basarabeni mai foloseau rusa sau ucraineana — o constatare, după cum afirmă Nistor, "care impune organizarea unei propagande mai vii pentru limba românească".[31]

Lipsa unui nivel, cît de însemnat, de conştiinţă naţională a românilor basarabeni şi prezenţa masivă a minorităţilor (43,8% în medie pe provincie şi 69,5% în centrele urbane) a creat o situaţie complexă, cînd administraţia română îi trata pe supuşii basarabeni (care, adevărat, erau cam înceţi în a reacţiona la procesele de socializare şi culturalizare, întîrziind să devină români într-un timp mai scurt), dar în special pe ruşi şi evrei, drept comunişti sau, cel puţin, recipiente obediente şi disponibile ale propagandei sovietice de peste Nistru. Complexitatea situaţiei în cauză

se datora nu doar corupţiei şi lipsei unei poziţii vizionare a administraţiei, ci avea rădăcini în cultura politică românească, dar şi în mediul general european din acea perioadă, care nu se remarca prin toleranţă civică, cetăţenie inclusivă şi multiculturală, democratizare etc. Cu atît mai mult cu cît minorităţile, într-adevăr, nu manifestau loialitate faţă de statul român (considerînd nejustificată de istorie destrămarea Imperiului Ţarist, după cum vor considera, în acelaşi spirit naţionalist-şovin, drept "greşeală istorică" destrămarea URSS). Nu este surprinzător că administraţia i-a tratat la rîndul său în mod similar, raportul în cauză căpătînd trăsătura unui cerc vicios, cînd nu se mai cunoaşte iniţiatorul primului pas ostil, iar actorii unui grup consideră *a priori* că trebuie să dejoace planurile agresive ale altui grup, astfel contribuind la perpetuarea stării conflictuale.

În acest context este relevantă următoarea afirmaţie a istoricului Armstrong: "Administraţia civilă românească, care nu a fost nicăieri menţionată pentru eficienţă deosebită, s-a îndepărtat şi mai mult de standardele adecvate în Basarabia, decît în oricare altă parte a regatului românesc. Acest lucru reprezintă un păcat, deoarece anume în Basarabia, expusă după cum este, propagandei bolşevice..., România nouă trebuia să trimită ce are mai bun... Pînă cînd administraţia românească nu va fi capabilă să influenţeze ireversibil spre bine viaţa economică a provinciei, agitatorii dincolo de hotar vor găsi întotdeauna teren propice pentru receptarea seminţelor comuniste".[32]

Comportamentul antiromânesc, în special al ruşilor şi într-o măsură oarecare al evreilor şi ucrainenilor rusificaţi, în procesul de suveranizare a Basarabiei şi de Unire cu Ţara, cuplat cu lipsa de tradiţii democratice veritabile în România în acea perioadă (nici nu era posibil, de fapt, aşa ceva în contextul temporal şi geografic sud-est european) a condus la o anumită marginalizare social-culturală a grupurilor etnice, prin intermediul învăţămîntului, administraţiei, bisericii etc., fapt care, în replică, a contribuit şi mai mult la receptivitatea propagandei sovietice şi consolidarea internă a naţional-şovinismului rus — duşman ireconciliabil al statalităţii româneşti. Doar în 1939 guvernul românesc, drept urmare a atacurilor Germaniei şi Rusiei asupra Poloniei, a depus eforturi de a-i coopta pe liderii comunităţilor slave şi de a asigura un grad anumit de loialitate din partea acestora, în special într-un mediu internaţional tot mai precar.[33]

Dar chiar românii basarabeni s-au dovedit a fi suficient de "nedigerabili" şi reticenţi, după cum e trăsătura distinctă a ţăranului conservator,

la "îmbrăţişarea exaltată" a noii identităţi româneşti. Conservatismul ţăranilor s-a manifestat chiar şi în lucruri aparent nesemnificative, cum ar fi respingerea calendarului gregorian sau neacceptarea orei "prea matinale" de deschidere a prăvăliilor.[34]

Este relevant faptul că agitatorii naţionalişti băştinaşi şi învăţătorii regăţeni au realizat faptul că basarabenii sînt inconştienţi de existenţa categoriei de naţiune, aceasta, în mod aparent paradoxal, facilitînd activitatea naţionaliştilor românizatori. "Faptul că Basarabia rămăsese înapoiată din punct de vedere cultural este avantajul nostru. Dacă ar fi existat în general o cultură în Basarabia, aceasta ar fi fost rusă.... dar cărţile ruseşti n-au reuşit să radă sufletul curat şi nealterat al moldovenilor... Noi lucrăm într-un mediu în care trebuie să creăm totul şi să distrugem foarte puţin."[35] Acest fapt arată conştientizarea de către regăţeni a *intractibilităţii* ţăranilor basarabeni, mintea şi imaginaţia cărora erau "virgine" şi nealterate de ideologiile naţionalistă şi/sau socialistă. Însă *intractibililitatea* în cauză s-a dovedit a fi mult mai rezistentă la tentativele de subminare a acestei identităţi rudimentare decît şi-au închipuit agitatorii naţionalişti şi, mai tîrziu, cei comunişti.

În acelaşi timp, sînt explicabile deziluziile unor lideri provinciali şi anumite rezerve ale basarabenilor de a subscrie completamente şi irevocabil la idealul panromânesc. Nu este neglijabil faptul că după 1812 basarabenii au scăpat toate momentele de anvergură în procesul de naştere a conştiinţei naţionale româneşti. Ei au lipsit la fiecare nouă etapă istorică: răscoala împotriva turcilor otomani în 1821, standardizarea, latinizarea limbii şi a alfabetului limbii române în anii '40-'50 ai secolului XIX, crearea statului român unificat în 1859, crearea dinastiei regale româneşti în 1866 şi 1881, obţinerea independenţei faţă de Poartă în 1878.[36] În acest fel, protoidentitatea naţională a ţăranului basarabean a fost nu doar produsul politicii ruse de asimilare, ci rezultatul "marilor absenţe" atunci cînd se năştea naţiunea română. Deşi, în acelaşi timp, este evident că absenţele s-au datorat expansionsmului rus şi anexării provinciei în 1812. De asemenea, ar fi util să accentuăm cît de greu este de cooptat retroactiv o populaţie rurală în proiecte etnopolitice sau ideologice de anvergură (în particular, fără antrenarea violenţei proprii comunismului rus).

2. Federalismul sovietic, ucrainizarea populaţiei Transnistriei şi naţional-comunismul ucrainean

În 1919-1927 bolşevicii reprezentau o clasă socială care aproape dispăruse în războiul civil. Fără vreo hegemonie politică şi culturală asupra maselor largi de ţărani şi cu o vulnerabilitate deosebită în regiunile neruse, partidele comuniste au fost nevoite să-şi modereze mişcarea spre socialism. Astfel, anii Politicii Economice Noi (1921-1928) au constituit o perioadă de compromis strategic cu ţăranii ruşi şi cu republicile naţionale, o perioadă scurtă de retragere pentru refacerea potenţialului de constrîngere a comunismului rus.[37]

Atitudinea marxiştilor a evoluat de la respingerea federalismului la acceptarea acestuia în condiţii deosebite, cum ar fi, de exemplu, soluţionarea democratică a problemei naţionale în Marea Britanie. Marx, fiind centralist, prefera federaţia Irlandei cu Anglia, decît subjugarea acesteia de englezi. "În condiţii egale, Marx, Engels şi Lenin (pînă la răsturnarea din octombrie) apărau consecvent avantajele statului unitar democratic centralizat şi respingeau federaţia şi descentralizarea, considerîndu-le în general drept o reminiscenţă a trecutului..."[38] Aceeaşi poziţie pînă în 1917 o aveau Lenin şi partidul bolşevicilor, însă din februarie pînă în octombrie, sub presiunea evenimentelor, au evoluat şi concepţiile bolşevicilor. "Luînd în consideraţie raportul şi interacţiunea acestor tendinţe (dezintegratoare şi de centralizare — n. a.), s-a ajuns la concluzia că perspectiva menţinerii unităţii marelui stat multinaţional în condiţii noi va solicita utilizarea nu doar a formelor autonome în cadrul statului unitar (despre care se vorbea anterior în documentele directoare ale bolşevicilor — n. a.), ci şi a federaţiei cu republicile ei naţionale mai mult sau mai puţin independente".[39] Abia după evenimentele din octombrie Lenin ocupă o poziţie fermă de recunoaştere a formei federale a ţării, vorbind nu doar despre posibilitatea acesteia, ci şi despre necesitatea şi oportunitatea federalismului. În acest context este revelatorie, în primul rînd, puterea naţionalismelor în spaţiul postimperial rus, absenţa proletariatului "conştient" din punct de vedere bolşevic şi incapacitatea comuniştilor ruşi de a "extrage" din anarhia politico-militară generală, care a cuprins fostul Imperiu Rus, o

revoluţie comprehensivă în conformitate cu tezele şi conspectele lor. În al doilea rînd, concesiile făcute naţionalităţilor erau considerate drept temporare, un gen de tranziţie spre "statul unic, centralizat-democratic". O dată cu refacerea potenţialului militar, politic şi de constrîngere al bolşevicilor, puterea a început să se concentreze în mîinile comuniştilor ruşi de la Moscova.

În consecinţă, URSS a fost primul stat în istorie care s-a format în baza unor unităţi etnopolitice. Cu toate acestea, el a fost un stat pseudofederal, care a eliminat suveranitatea politică reală a naţionalităţilor, garantîndu-le, în acelaşi timp, o identitate teritorială specifică, instituţii educaţionale şi culturale în limbile naţionale, promovînd, de asemenea, cadrele autohtone în posturile aparatului de stat.

După răsturnarea din octombrie, bolşevicii au creat Comisariatul Norodnic pentru Naţionalităţi, sub conducerea lui Stalin, şi au făcut o serie de declaraţii care veneau în susţinerea principiului federalismului. Atît federalismul, cît şi autonomia naţional-teritorială, au fost stipulate în prima Constituţie sovietică din iulie 1918, Richard Pipes menţionînd: "Rusia Sovietică a devenit primul stat modern care a plasat principiul naţional la baza structurii sale federale".[40] Mulţi comunişti ruşi, în special cei de la periferiile imperiului, s-au opus poziţiei principiale a lui Lenin în favoarea autodeterminării naţionale, avînd temeri vizavi de dispariţ ia statului unitar. În decembrie 1917 Stalin, susţinut de Buharin, argumenta că dreptul la autodeterminare trebuie să fie acordat doar claselor muncitoare, nu şi burgheziei. La Congresul al VIII-ea al Partidului din martie 1919 s-a ajuns la un compromis între toleranţa naţionalismului şi opoziţia vizavi de acesta. Rezoluţia Congresului menţionat stipulează: "În ce priveşte cine este purtătorul voinţei naţiunii în cazul separării, Partidul Comunist al Rusiei stă pe poziţia istorică de clasă, luînd în considerare nivelul dezvoltării istorice a naţiunii respective".[41] Este necesar să accentuăm faptul că intransigenţa bolşevicilor faţă de naţionalişti creştea o dată ce, cu timpul, echilibrul forţelor a început să fie în favoarea primilor, în special, după 1920.

Congresul al doilea al Internaţionalei comuniste a înregistrat o schimbare în politica bolşevicilor vizavi de autodeterminarea naţională. Ideologia comunistă presupunea violenţa crescîndă o dată ce existau mijloacele necesare. Această poziţie, mult mai radicală, i-a împins pe comunişti să încerce obţinerea conducerii la periferiile imperiului, fapt care nu prea co-

respundea puterii lor reprezentativ-reale în regiunile naţionale. După cum menţionează Suny, în absenţa unui proletariat semnificativ la periferiile naţionale, partidul a început să se manifeste în locul acestuia, devenind un proletariat contrafăcut. În loc să se angajeze în revoluţia reală, care era una anticolonială şi era condusă de naţionalişti sau etnosocialişti, partidul a adoptat o înţelegere a *momentului politic* (subl. n.), care îi permitea o libertate extraordinară în ce priveşte interpretarea evenimentelor şi a oferit motive serioase de a-l învinui de expansionism rus.[42] De ce a fost nevoie de antrenarea sau perpetuarea expansionismului şi imperialismului rus? Un motiv plauzibil ar fi existenţa unui potenţial mobilizator insuficient al maselor de ţărani şi muncitori de la periferiile naţionale. În plus, comunismul rus avea deja programat în sine un expansionism extrem de militant. Construcţia statului sovietic nu putea fi efectuată în modul presupus iniţial de Lenin, deoarece periferiile naţionale, ajutate şi de forţele din afară, erau văzute de bolşevici drept un pericol pentru existenţa statului şi din acest considerent expansionismul sovietic a fost modelat după calapodul imperial rusesc, cu utilizarea ipocriziei ideologice respective. Astfel, fiind deghizat, nu se mai numea şovinism velicorus, ci "lupta împotriva burgheziei naţionaliste".

După revoluţia bolşevică gîndirea teoretică prerevoluţionară a suferit schimbări importante. Noul stat sovietic a fost atît federativ, cel puţin teoretic, cît şi bazat pe unităţi politice etnice. În felul acesta s-a produs consolidarea naţiunilor, Uniunea Sovietică devenind mai degrabă un incubator de naţiuni noi, decît un "cazan de topire" (*melting pot* — engl.). Lenin era conştient de puterea naţionalismului, deşi pentru el atît acesta, cît şi separatismul, nu erau nici naturale, nici inevitabile. Totuşi el a rămas convins că naţionalismul reflectă doar interesele burgheziei, că interesele adevărate ale proletariatului sînt supranaţionale. În contrast cu tovarăşii săi de partid, Lenin nu considera că forţa trebuie să fie utilizată pentru a păstra Imperiul Ţarist intact, menţinînd pentru o perioadă îndelungată angajamentul său public în ce priveşte "dreptul deplin de separare de Rusia al tuturor naţiunilor şi naţionalităţilor, subjugate de ţarism, unite cu forţa sau ţinute cu forţa în cadrul hotarelor statului, adică, anexate". Aceasta nu pentru că Lenin era simpatizantul ardent al naţionalităţilor, ci pentru că era, într-un fel, un aventurier politic vizionar ce îşi asumă riscuri foarte mari. El susţinea că scopul partidului proletar este crearea unui stat cît mai mare posibil, apropierea şi, eventual, contopirea naţiunilor.

Într-un context istoric speculativ am putea presupune că, dacă în gîndirea bolşevică biruia punctul leninist de vedere, atunci URSS ar fi avut şansa să devină un gen de *melting pot* american, aceasta transformînd Imperiul Sovietic într-un stat, poate federativ, dar pe criterii administrativ-teritoriale, nu etnice, care poate nu ar fi avut mai tîrziu soarta dezintegrării. Sub influenţa evenimentelor şi a tovarăşilor săi de partid, deja la începutul anului 1917 Lenin şi-a moderat poziţia şi a propus ca în statul sovietic să fie garantată autonomia regională şi naţională. Această schimbare de poziţie s-a datorat, de asemenea, unei mişcări tactice de a-i atrage pe naţionalişti de partea bolşevicilor în lupta împotriva Guvernului Provizoriu şi mişcărilor albgardiste succesive, care aveau o antipatie pronunţată faţă de naţionalişti. Lenin, cel puţin, a înţeles că pentru a-i avea de partea guvernului bolşevic central, este necesar de susţinut nu doar revendicările sociale, ci şi cele de autonomie naţională.

În acest context, este semnificativă opinia lui Stalin, exprimată într-un articol intitulat sugestiv "Împotriva federalismului" (1924), ce a surprins evoluţia gîndirii bolşevice referitor la edificarea statului sovietic: "Articolul în cauză reflectă atitudinea negativă dominantă a partidului nostru în acea perioadă faţă de forma federativă a statului nostru. În cărţulia lui Lenin «Statul şi revoluţia» (august 1917) partidul, în persoana lui Lenin, face primul pas serios spre recunoaşterea acceptabilităţii federaţiei drept formă tranzitorie spre «republica centralizată»... Doar după răsturnarea din octombrie partidul se situează ferm şi inechivoc pe poziţia federaţiei de stat, promovînd-o drept planul său al formei de guvernare a republicilor sovietice pentru perioada de tranziţie... Evoluţia poziţiei partidului nostru putem s-o explicăm în felul următor: 1) Pînă la răsturnarea din octombrie o serie întreagă de naţionalităţi ale Rusiei (se are în vedere spaţiul postimperial rus — n. a.) au fost de facto în stare de separare deplină, în acest fel federaţia fiind un pas înainte de la dispersarea maselor muncitoare ale acestor naţionalităţi spre apropierea lor, spre unirea lor. 2) Acele forme federative, utilizate în edificarea statalităţii sovietice, s-au dovedit a fi nu chiar atît de contradictorii cu obiectivele apropierii economice ale maselor truditoare... 3) Ponderea relativă a mişcării naţionale s-a dovedit a fi mult mai serioasă, iar calea unificării naţiunilor mult mai complicată decît putea să pară iniţial, în perioada de pînă la război sau în perioada de pînă la revoluţia din octombrie".[43]

Absolutizarea ideologiei "proletare" a condus la preluarea mecanis-

melor interne şi externe ale imperialismului rus, însă implicarea altor republici naţionale în proiectul bolşevic/comunist a creat un tablou mult mai complex decît ar părea la prima vedere. Substituirea s-a produs pentru că bolşevismul a fost prea ambiţios şi de aceea inconsistent, slab, s-a rupt de realităţile înconjurătoare şi a încercat să impună o anumită viziune, iar atunci cînd nu i-a reuşit (absenţa proletariatului în multe republici naţionale), a încercat treptat să-l substituie şi să pretindă legitimitatea care îi lipsea.

În ce priveşte conflictul etnopolitic pe teritoriul transnistrean, ar fi necesar să menţionăm că disensiunile dintre moldoveni şi ucraineni au fost recunoscute chiar de ideologii sovietici, care au susţinut că, înainte de crearea RASSM, trebuia de consolidat încrederea între oameni care era subminată din timpurile ţariste. Atunci "o parte a ţărănimii ucrainene nu înţelegea sensul şi semnificaţia autonomiei pentru populaţia moldovenească. Ei, ucrainenii, spunea secretarul biroului organizaţional, I.I. Badeev, la prima Conferinţă Regională Moldovenească de Partid în decembrie 1924, se temeau că crearea RASSM va conduce la separatism, la răcirea relaţiilor de prietenie multiseculară între popoarele ucrainean şi moldovenesc, la consolidarea naţionalismului, iar aceasta va crea condiţii prielnice pentru cotropirea de către boierii români şi a părţii de pe malul stîng a Moldovei".[44] În acelaşi context, "savanţii-ideologi" sovietici moldoveni au menţionat drept o piedică în calea *culturalizării* moldovenilor atitudinea negativă a ucrainenilor faţă de procesul în cauză: "Şovinişti ucraineni aveau o atitudine nihilistă faţă de tradiţiile şi limba moldovenească, sub diferite pretexte frînînd avansarea cadrelor din rîndul moldovenilor".[45] La aceasta a contribuit substanţial ucrainizarea sistemului de învăţămînt la începutul anilor '30 ai secolului XX, proces care a demarat în cadrul politicii de naţionalizare a comunismului de la periferii.

Este interesant că şi istoricii sovietici au recunoscut faptul că populaţia moldovenească din Transnistria se rusifica şi se ucrainiza, însă motivele acestui proces, în viziunea lor, erau legate de "maltratările" românilor cărora erau supuşi, într-un mod oarecum miraculos, doar moldovenii: "Guvernul român trimitea pe teritoriul sovietic numeroase grupări diversioniste care terorizau, omorau şi prădau populaţia locală. Aceasta suscita nu doar indignarea locuitorilor de pe malul stîng, dar şi frica să nu nimerească sub jugul burgheziei române. Pentru a evita aceasta, moldovenii au început să se numească ruşi şi ucraineni".[46] Ridicolul argumentării

nu face decît să accentueze caracterul exterior de presiune al politicii de ucrainizare a ţăranilor moldoveni la est de Nistru.

În pofida campaniei de *indigenizare* a moldovenilor, lansată de autorităţile statului-partid de la Moscova, nu s-au reuşit prea multe într-o republică dominată de ucraineni, eforturile cărora erau îndreptate spre afirmarea naţionalismului propriu. Astfel, în 1932-1934 s-a diminuat numărul moldovenilor în aparatul de stat, deşi explicaţia istoricilor sovietici este că aceasta s-ar fi datorat, chipurile, procesului de latinizare.[47]

În viziunea istoricilor ucraineni, politica *ucrainizării*, care a coincis cu Nouă Politică Economică (NPE), a fost declarată pentru a calma spiritele ţăranilor ucraineni care continuau să participe la tulburări de proporţii. NPE a devenit baza de la care a început renaşterea culturală ucraineană, promotorii ideologi ai căreia au fost comuniştii naţionali/naţionalişti ucraineni. Politica *ucrainizării* a condus la două rezultate neaşteptate, cînd problema naţională a început să stimuleze mişcarea spre independenţa naţională a Ucrainei şi mărirea numărului de ucraineni în sectorul industrial. *Ucrainizarea* a oferit legitimitatea necesară comuniştilor naţionali ucraineni: Şumski, Hvîlev, Volubev, Scripnik şi alţii. Acest proces a atras susţinerea liderilor emigraţi care au început să se întoarcă în Ucraina. În 1924, de exemplu, a fost publicată "Adresarea către societatea intelectuală ucraineană sovietică şi către toată societatea sovietică" a celor 66 de intelectuali ucraineni cunoscuţi, printre care Micola Şeşel, Pavel Hrîstiuk şi Micola Şrag — foşti miniştri pe timpul lui Petliura şi Gruşevski —, prin care făceau cunoscută aprecierea politicii de *ucrainizare* şi loialitatea lor faţă de guvernul sovietic.[48] Putem presupune, cu un înalt grad de certitudine, că legitimitatea comuniştilor naţionalişti ucraineni, rezultată chiar din faptul participării la formarea URSS în 1922, a condus la consolidarea puterii acestora şi lansarea campaniei de *ucrainizare*, dar şi de asimilare a ţăranilor moldoveni de la est de Nistru.

3. Transformarea ţăranilor transnistreni în sovietici

Mai tîrziu, după ce RDM s-a unit cu România, comuniştii ruşi au creat cel de-al doilea stat moldovenesc — RASSM —, păstrîndu-se acest "cap de pod" pentru expansiunea ideologică-statală a imperiului sovietic. Statalitatea sovietică moldovenească a fost o operă a comuniştilor, moldovenii

de pe malul stîng fiind cooptaţi la realizarea proiectului de edificare a statalităţii sovietice moldoveneşti.

Pe parcursul războiului civil teritoriul respectiv a fost obiectul unor invazii succesive şi repetate ale bolşevicilor, albgardiştilor, cazacilor, bandiţilor, ucrainenilor etc., deseori în compoziţii incredibile, în asemenea condiţii populaţia locală fiind năucită de lipsa continuă a autorităţii, oricare ar fi ea.

Pînă la urmă, ruşii au creat RASSM, la 12 octombrie 1924, în componenţ a Ucrainei. La 12 octombrie 1924 Sesiunea a III-a a Comitetului Executiv Ucrainean a aprobat decizia despre constituirea RASSM, iar Biroul Politic al CC al PC(b)U la 19.09.1924 a stabilit: "În cadrul gestionării politice naţ ionale în RASSM de ţinut direcţia spre dezvoltarea limbii moldoveneşti. De introdus grafia chirilică". Crearea RASSM a fost considerată drept "începutul eliberării Basarabiei"[49] şi chiar o metodă eficientă de sovietizare a României, de exportare a comunismului rus spre Balcani în vederea creării unei republici socialiste mondiale — visul fundamental al conducătorilor bolşevici. Republica Autonomă, în cazul dat, dar şi în celelalte două — Republica Karelo-Fină şi Bureato-Mongolă —, reprezenta un element al politicii sovietice de exercitare a presiunii asupra României, Finlandei şi Mongoliei. "În fiecare din aceste republici, substanţa politicii culturale accentua, în unele perioade, diferenţele între populaţiile locale şi grupurile corespunzătoare imediat peste frontiere, iar în alte perioade sublinia afinităţile fundamentale lingvistice şi culturale."[50] De altfel, pentru a accentua şi mai mult pretenţiile sovietice asupra Basarabiei, capitala RAASM a fost aleasă Chişinăul, cele temporare fiind Balta, iar mai tîrziu — Tiraspolul.[51]

O dată cu crearea RASSM, sovieticii au început să folosească o justificare nouă pentru pretenţiile asupra Basarabiei, bazată mai degrabă pe naţionalitate decît pe dreptul internaţional, după cum o făceau anterior.[52] La etapa iniţială, de exemplu, unul din liderii statului sovietic menţiona că nu elementul etnografic este important, ci voinţa populaţiei,[53] fiind contestată legitimitatea actului Unirii, reprezentativitatea Sfatului Ţării, promovîndu-se ideea necesităţii unui plebiscit pentru a decide soarta Basarabiei. De la bun început se admitea chiar că moldovenii şi românii fac parte din acelaşi grup etnic, respingîndu-se însă relevanţa acestui fapt pentru soluţionarea diferendului. L.S. Berg, un etnograf rus, scria după revoluţie că moldovenii sînt românii care trăiesc în Moldova, Basarabia

şi părţile învecinate ale guberniilor Podolia şi Herson...[54] Însă, o dată cu crearea RASSM, începe să fie utilizat un alt mod de gîndire şi prezentare a lucrurilor — ia naştere teza ideologică a comuniştilor ruşi că majoritatea populaţiei constituie un alt grup naţional decît românii şi că încorporarea în cadrul României le-a lezat dreptul la autodeterminare naţională. Astfel, la mijlocul anilor '20, bolşevicii au început să elaboreze viziunea proprie a moldovenismului, acest lucru devenind fundamentul propagandei sovietice.[55]

Efectele acesteia au fost şi continuă să fie, de altfel, de lungă durată, pentru că nu putem neglija o ideologie care şi-a exercitat influenţa, deseori în mod agresiv, asupra minţii şi imaginaţiei "imaculate" a ţăranului basarabean, ignorant de existenţa naţiunii sau oricărei alte forme de identitate socială. Acest lucru e susţinut şi de atitudinea ambivalentă a naţionaliştilor români faţă de populaţia majoritară a provinciei: pe de o parte, ţăranii erau "viteji istorici" în componenţa Imperiului Rus, iar pe de alta — incapabili să perceapă în mod adecvat identitatea panromânească. Însă ceea ce nu au fost în stare să înţeleagă, la acel moment, nici naţionaliştii români şi nici ideologii sovietici, mai tîrziu, a fost *intractibilitatea socială* a moldovenilor. Problema este că agitatorii solicită o adeziune imediată şi necondiţionată a indivizilor, iar cînd aceştia, în special cei din mediul rural, întîrzie să subscrie la proiectele naţionaliste sau ideologice de clasă, ei sînt supuşi marginalizării social-politice, după care mesajul ideologic comunist sau naţionalist este "perceput" mult mai repede şi mai *convingător*.

În acest context: "Noţiunea că românii şi moldovenii în Basarabia şi RASSM formează două grupuri etnonaţionale complet separate, vorbind limbi diferite şi posedînd trăsături istorice, culturale şi chiar biologice separate, a devenit eventual un element de bază al discursului sovietic privind problema basarabeană şi justificarea principală a pretenţiilor teritoriale ale Moscovei".[56] Însă pentru King "edificarea naţiunii moldoveneşti a apărut nu doar ca un produs secundar al expansionismului sovietic, ci mai degrabă drept un rezultat al interacţiunii între obiectivele politicii externe centrale, formele existente de identitate indigenă şi agendele elitelor politice şi culturale din cadrul republicii autonome".[57] Nu avem dubii în privinţa unei legături strînse între elementele menţionate mai sus, însă raportul de interacţiune nu este unul de egalitate, ci de subordonare. Doar drept rezultat al politicii statului sovietic — crearea RASSM, deportări, exterminări şi presiuni — *intractibilitatea* ţăranilor a început să

fie subminată şi au apărut, inevitabil, elitele locale, care avansau agende politice în concordanţă cu obiectivele politicii centrale. Bineînţeles, o dată integrate sistemului politic-administrativ al statului sovietic, elitele politice şi culturale au contribuit la generarea politicii interne, dar şi externe a Uniunii Sovietice, susţinînd uneori concepţii contadictorii, cum ar fi introducerea alfabetului chirilic şi al celui latin. Însă aceste contradicţii urmau indecizia autorităţilor centrale care, de dragul comunizării României, ar fi permis românizarea ţăranilor transnistreni, lipsiţi, în mare parte, de orice conştiinţă naţională. Limitarea proiectului bolşevic la teritoriul Basarabiei a eliminat din joc elitele politice-culturale, nu mai puţin comuniste decît altele, care optau în favoarea identităţii româneşti a teritoriului din stînga, dar şi din dreapta Nistrului. De exemplu, este relevantă relatarea istoricilor sovietici: "PC al URSS a fost nevoit să lupte cu dispoziţii proromâneşti chiar în capitala ţării. La Moscova a apărut un «grup de iniţiativă», în care au intrat comuniştii români I. Dic, A. Bădulescu, T. Chioran, A. Nicolau şi alţii. Urmînd ideile ideologilor români burghezi, grupul respectiv consideră că nu există naţiunea moldovenească şi limba naţională, ci există doar naţiunea română. (...) Biroul Politic al CC al PC(b)U a condamnat acţiunile nepartinice ale «grupului de iniţiativă» şi a cerut CC al PC(b)R să-l desfiinţeze, ceea ce a şi fost făcut".[58]

Pavel Chior, Leonid Madan, T. Malai şi alţii au început să elaboreze, în conformitate cu cerinţele politice ale autorităţilor comuniste, o limbă moldovenească, absolut diferită de cea română şi bazata pe graiurile populaţiei locale. De fapt, nu era nimic artificial în proiectul moldovenesc, dacă luăm în consideraţie şi alte evoluţii similare pe teritoriul URSS. Însă problemele practice de comunicare a acestor standarde culturale maselor moldoveneşti s-au dovedit a fi mult mai dificile decît edificatorii "naţiunii" în RASSM şi-ar fi imaginat anterior. Lucrul acesta a contribuit, în ultimă instanţă, la sistarea campaniei de moldovenizare în anii '30.[59]

Prima gramatică moldovenească avea caractere chirilice şi a fost alcătuită de Gabriel Buciuşcanu în 1925, însă aceasta, deşi autorul era un comunist înverşunat, membru al Sfatului Ţării care s-a opus Unirii, a fost considerată prea românească şi scoasă din circulaţie. În acelaşi timp, am putea fi de acord, cel puţin parţial, cu King care afirmă că alfabetul chirilic nu a fost impus moldovenilor pentru că acesta a fost în conformitate cu tradiţiile basarabene, nealterate de introducerea alfabetului latin şi galicizarea românei literare din secolul XIX.[60] Parţialitatea noastră este

determinată de aceeaşi *intractibilitate* socială a moldovenilor, tradiţiile culturale ale cărora nu pot fi luate în consideraţie atunci cînd doar un procent infim ştia carte. În plus, galicizarea limbii române în Principate şi, mai tîrziu, în România reprezenta, *nolens, volens*, un fenomen urban, iar transformarea ţăranilor în români era un proces de lungă durată, care nu s-a încheiat în anii '20. De aceea, nu putem vorbi despre cristalizarea unor tradiţii culturale în cazul unei populaţii rurale agramate şi inconştiente de naţionalitatea proprie. Însă putem susţine că, graţie fondului lexical predominant în Basarabia şi în localităţile din stînga Nistrului, direcţia cea mai "naturală" a edificării şi consolidării etnice o reprezenta românizarea, grafia latină etc., iar ţăranii basarabeni ar fi putut participa la implementarea acestui proiect panromânesc. "Firescul evoluţiei" era, deci, suficient de bine conturat, dar oprit de naţional-şovinismul rus care s-a dovedit a fi mai competitiv din punct de vedere politic şi militar.

Moldovenizarea s-a bazat pe politica centrală a *indigenizării*, adoptată la Congresul XII al Partidului Comunist din aprilie 1923, care avea drept scop implicarea naţionalităţilor neruse în proiectul bolşevic de edificare a statalităţii sovietice. Însă, în pofida eforturilor întreprinse, *intractibilitatea* socială şi naţională a moldovenilor nu a fost subminată într-o perioadă de peste zece ani. Promovarea moldovenilor în structurile de stat şi de partid a reprezentat un eşec, exemplificat de faptul că în 1936 secretarii organizaţiilor de partid în cel puţin jumătate din raioanele RASSM, inclusiv în patru raioane în care moldovenii formau majoritatea populaţiei, nu cunoşteau limba "moldovenească".[61] În ce priveşte *moldovenizarea* organizaţiei de partid, aceasta a fost reuşită la etapa iniţială, numărul moldovenilor în PC(b) ridicîndu-se de la 6% iniţiale la 25% în perioada 1925-1930. Aceste cifre au reprezentat rezultatul cel mai bun, deoarece mai tîrziu, în anii '30, ca urmare a acuzaţiilor de "şovinism naţional" aduse moldovenilor pentru insistenţa acestora în promovarea campaniei de *moldovenizare*, numărul comuniştilor de origine moldovenească a început iarăşi să scadă.

După cum afirmă King, problema majoră în campania de *moldovenizare* o constituia sistemul educaţional, deoarece şcolile fuseseră ucrainizate înainte de crearea RASSM, pe parcursul campaniei proprii de *indigenizare*.[62] Inexistenţa învăţătorilor de limbă moldovenească, lipsa manualelor şcolare şi moştenirea *ucrainizării* masive a regiunii a însemnat deseori dificultatea de a utiliza moldoveneasca drept limbă de instrucţiune.[63]

În RASSM, ca şi în alte părţi ale Uniunii Sovietice, campania de eradi-

care a analfabetismului şi educaţia politică a maselor reprezentau două tăişuri ale aceleiaşi săbii. Angajarea ideologică a maselor largi necesita, cel puţin, ridicarea nivelului cunoaşterii de carte. *Intractibilitatea socială* a ţăranilor moldoveni, determinată de conservatismul acestora, religiozitatea rudimentară, suspiciunile adînc înrădăcinate faţă de diferiţi agitatori cu programe politice care penetrau microuniversul rural au condus la eşecul campaniei de *moldovenizare* în modul în care ea a fost iniţial preconizată.

În anii '30 elitele culturale care au implementat campania de *indigenizare* au fost atacate şi marginalizate, această transformare fiind specifică Ucrainei, dar şi URSS-ului în general. După cum menţionează King: "Presaţi să edifice o cultură moldovenească pentru a servi interesele strategilor sovietici, ei (Chior, Madan şi alţii — n. a.) au fost, totuşi, criticaţi cînd cultura pe care o edificau n-a reuşit să ofere ponderea necesară influenţei conducătoare a ruşilor".[64]

Lupta pentru putere în statul sovietic, în special în prima perioadă a totalitarismului, era suficient de complexă şi acerbă în acelaşi timp, implicînd interacţiunea unor raporturi deseori confruntaţionale atît în centru, cît şi la periferii, precum şi între acestea. De exemplu, am putea presupune că la centrul decizional sovietic de la Moscova două grupări ale elitei bolşevice încercau să formuleze politici contradictorii: cea de *indigenizare/moldovenizare* (*ucrainizare* etc.), pe de o parte, şi reacţia opusă — campania ideologică de *centralizare* şi *rusificare*. De asemenea, existau contradicţii între elitele bolşevice locale, naţionale şi ruse, care au implementat politicile centrului la periferiile naţionale. În acest fel, existau mai multe raporturi cu un potenţial ridicat de confruntare: între elitele bolşevice ruse de la Moscova, între elitele locale şi între aceste grupuri. În acelaşi timp, este necesar să menţionăm că liderii bolşevici de la centru întotdeauna s-au arătat îngrijoraţi de o posibilă afirmare şi legitimitate a elitelor comuniste locale. Ostilităţile cărora au fost supuşi liderii bolşevici naţionali (şi nu doar) indică existenţa unei tradiţii bolşevice represive care nu tolerează afirmarea unor centre decizionale autonome şi prea independente de Moscova. Nu ştim dacă represaliile comuniste în Uniunea Sovietică au reprezentat o politică bine gîndită şi coerentă, însă cert este faptul — şi paradoxal în acelaşi timp — că liderii în sistemele totalitare comuniste se află permanent în pericol datorită legitimităţii pe care o obţin, participînd la realizarea transformărilor radical-sociale (revoluţie,

război, proiecte ideologice-culturale de proporţii etc.).

Politica autorităţilor de la Moscova, în scurt timp, a înregistrat o schimbare radicală a politicii lingvistice prin trecerea la grafia latină. La 2 februarie 1932 Biroul Partidului Comunist al RASSM a anunţat trecerea, pînă la sfîrşitul anului, la grafia latină, solicitîndu-se îmbogăţirea vocabularului cu expresii şi cuvinte utilizate în limba română, astfel renunţîndu-se definitiv la cuvinte şi expresii derivate din practica lingvistică regională. Motivul de bază a fost, probabil, resurecţia tezei conducătoare a bolşevicilor despre republica sovietică mondială care, în mod normal, ar fi trebuit să includă şi România. Grafia latină ar fi facilitat realizarea obiectivului în cauză, cu atît mai mult cu cît aceasta a fost introdusă în diferite părţi ale Uniunii, faptul în cauză demonstrînd anvergura proiectului sovietic.

Trecerea la alfabetul latin ar fi fost determinată de consideraţii legate de evitarea unei distanţe prea mari între limba română în Basarabia şi cea "moldovenească" în RASSM, deoarece pretenţiile asupra provinciei ar fi fost mai puţin "fireşti"[65]. În contextul celor menţionate mai sus, este evident faptul că au existat anumite incertitudini în ce priveşte formularea unei politici culturale coerente şi de lungă durată faţă de RASSM şi Basarabia. Aceasta însă nu a redus din eforturile expansioniste ale comuniştilor ruşi şi nu a subminat imaginarul necesar pentru acoperirea ideologică a acţiunilor lor agresive.

Stalin personal, chipurile, ar fi menţionat într-o discuţie cu I. Ocinschi, preşedintele Comitetului Ştiinţific Moldovenesc din RASSM, şi A. Cosior, primul secretar al CC al PC(b) din Ucraina, că latinizarea scrisului moldovenesc reprezintă una din formele de apropiere între poporul moldovenesc şi cel românesc şi de influenţă reciprocă, susţinînd, de asemenea, că timpul este în favoarea lor şi nu este exclusă posibilitatea ca Moldova şi România să devină cîndva un stat sovietic unic, iar consolidarea relaţiior culturale va putea apropia acele timpuri.[66] Limba era văzută, în acest fel, nu doar de pe poziţia de clasă, ci din punctul de vedere al facilitării propagandei bolşevice ruse în Basarabia în scopul anexării nu atît a provinciei în cauză, cît a întregii Românii. Această idee, de fapt, reprezenta o resurecţie a vechii teze leniniste despre revoluţia mondială şi crearea unui stat sovietic mondial.

Grafia latină servea, în acest caz, drept un mijloc dublu de facilitare a propagandei bolşevice: a) în raport cu România, cînd se imagina proiectul republicii sovietice socialiste mondiale; b) în raport cu Basarabia, cînd se

imagina un stat sovietic succesor al Imperiului Rus. Însă dificultăţile latinizării au fost similare *moldovenizării* anterioare, propagandiştii latinizatori întîmpinînd aceleaşi probleme, atunci cînd încercau să abordeze *intractibilitatea* ţăranilor moldoveni, ce-i drept, deja din altă perspectivă.

La 19 mai 1938, printr-o mişcare decizională spectaculoasă, s-a revenit la grafia chirilică, iar latinizatorii au fost persecutaţi, fiind caracterizaţi drept promotori şi susţinători ai ideii de anexare a RASSM de către România "burgheză". De fapt, reintroducerea alfabetului chirilic a reprezentat o campanie unională, mai multe republici trecînd la caracterele slave. În fiecare caz aceste campanii reprezentau doar un element al unei eliminări mai extinse a intelectualilor "naţionalişti-burghezi" din republicile sovietice. Faptul în cauză este aparent paradoxal, deoarece, de cele mai multe ori, victimele nu erau mai puţin devotate comunismului decît iniţiatorii campaniilor de represalii, însă legitimitatea primilor nu putea fi tolerată în sistemul totalitar comunist rus. De altfel, după cum afirmă istoricul Negru, "cauza interzicerii alfabetului latin, la 27 februarie 1938, poartă şi ea un caracter extralingvistic, fiind legată de anumite mutaţii ideologice ce se produceau la nivelurile superioare ale conducerii politice de la Moscova, de represiunile dezlănţuite împotriva «spionilor» şi «duşmanilor poporului», s-a reluat vechiul curs în atitudinea faţă de «minorităţile naţionale», cel de «apropiere» faţă de poporul rus".[67]

În cazul RASSM, îngrijorarea autorităţilor sovietice se accentuase în contextul alunecării spre dreapta a politicii interne româneşti, dar şi a celei europene, fapte care conduceau, în imaginaţia bolşevicilor, la necesitatea instaurării unei "vigilenţe" mai mari la frontiere — toate acestea aflîndu-se în opoziţie cu politica anterioară de apropiere culturală.[68] De asemenea, am putea presupune că, datorită perceperii de către elitele bolşevice centrale a faptului că proiectul unei republici sovietice mondiale, pronosticate chiar în Declaraţia din 30.12.22 despre constituirea URSS: "(URSS) ...va fi un fundament trainic împotriva capitalismului mondial şi un pas hotărît în calea unificării muncitorilor tuturor ţărilor în Republica Sovietică Socialistă Mondială"[69], nu a reuşit să se materializeze, eforturile de edificare a statalităţii sovietice s-au reîntors la nişte obiective mai concrete şi mai realizabile — la proiectul geopolitic postimperial rus. Faptul în cauză, la rîndul său, conducea, în imaginaţia liderilor bolşevici, la perceperea graniţelor sovietice drept imuabile şi la consolidarea *de facto* a acestora.

Pentru a înţelege pericolul în contextul procesului de luare a decizii-

lor de către organele bolşevice, arbitrarul şi persecuţiile care erau parte componentă a culturii politice bolşevice, este suficient de menţionat că din nouă membri ai Biroului Politic regional moldovenesc, aleşi la Conferinţa a X-a în mai 1937, doar unul a supravieţuit; şapte au fost declaraţi duşmani ai poporului şi arestaţi. Aproape toţi foştii prim-secretari ai organizaţiei locale de partid şi preşedinţii de executive, precum şi propagandiştii politici şi culturali principali au fost arestaţi şi executaţi.[70] G. Starîi, care a fost primul preşedinte al puterii executive din RASSM, a nimerit şi el sub lovitura "vigilenţilor" care l-au învinuit pe el şi pe alţi susţinători ai introducerii grafiei latine de trădare de patrie. Ironia consta în faptul că aceşti comunişti au fost executaţi anume pentru devotamentul lor, pentru energia cu care implementau indicaţiile Moscovei care, pînă la urmă, nu a iertat legitimitatea ce emana din acţiunile bolşevicilor locali.

Este semnificativ faptul că pe timpurile ţariste în Rusia nu se făceau mari deosebiri între limba moldovenilor şi cea a muntenilor, în 1839 la Universitatea din Petersburg fiind înfiinţată, de exemplu, catedra de limbă moldo-valahă. În Basarabia, de asemenea, glotonimul "limba română" era folosit fără restricţii, Ioan Doncev editînd în 1861 "Cursul primitiv de limbă română", iar utilizarea expresiei "limba moldovenească" nu însemna o opoziţie glotonimului limba română, ci mai degrabă un sinonim (sau se folosea în sens dialectal). Chiar după Unire, istoricul sovietic rus Berg nu făcea mari deosebiri lingvistice sau, cu atît mai mult, etnice, între moldoveni şi români.[71] Doar după, sau o dată cu înfiinţarea RASSM, ruşii au lansat proiectul de elaborare a identităţii naţionale şi lingvistice a moldovenilor. În "Memoriul cu privire la necesitatea creării RASSM" motivele politice sînt transparente, fiind specificat că republica va juca acelaşi rol de factor politico-propagandistic faţă de România pe care îl joacă Republica Belorusă faţă de Polonia şi cea Karelă faţă de Finlanda... Unirea teritoriilor de pe ambele maluri ale Nistrului ar servi drept un "pumnal" strategic al URSS în raport cu Balcanii (prin Dobrogea) şi în raport cu Europa Centrală (prin Bucovina şi Galiţia), pe care URSS le-ar putea folosi drept cap de pod în scopuri militare şi politice, fiind posibilă, pe această cale, revoluţionarea întregii situaţii social-politice din peninsula Balcanică.[72] Semnificativ este faptul că iniţial RASSM era considerată drept un început de sovietizare nu doar a Basarabiei, ci şi a întregii Românii, susţinîndu-se că "truditorii de acolo dacă nu azi-mîine sau poimîine se vor uni cu tînăra noastră Republică Moldovenească şi această Republică

va fi nu numai la noi, ci şi în toată România".[73] De aceea, deosebirea între limba română şi cea moldovenească se făcea doar din perspectiva luptei de clasă.[74] Însă, după *Memoriul* menţionat, lucrurile încep să se schimbe în sensul afirmării identităţii moldoveneşti separate, "tovarăşii ucraineni fericind partidul cu o descoperire nouă, o nouă teorie cum că moldovenii şi românii sînt două poporaţii diferite, aproximativ cum sînt ucrainenii şi ruşii".[75]

În acest context, ar fi necesar de menţionat că: "Transnistria era un teren ideal pentru experimentarea unui asemenea proiect. Populaţia moldovenească de acolo, minoritară, semirusificată, semiucrainizată, analfabetă, rurală, în majoritate pasivă din punct de vedere politic şi cultural, reprezenta un «material» experimental perfect, proletcultismul fiind un factor favorizant pentru implementarea moldovenismului".[76]

Însă în anii '20, în ciuda proletcultismului, limba moldovenească se "româniza" în mod firesc, graţie eforturilor unor intelectuali din republică. În acelaşi timp, la începutul anilor '30, o dată cu "intensificarea luptei de clasă" în URSS, *românizatorii* devin ţinta unor atacuri acerbe din partea autorităţilor executive şi de partid.

În 1924 în RASSM trăiau 32% moldoveni, 45,5% ucraineni, 9% evrei, 8,7% ruşi, 2,5% nemţi etc.[77] Nu este clar de ce comuniştii nu au creat o republică autonomă care ar fi fost mai omogenă din punct de vedere etnic — probabil, aceasta ar fi fost prea mică pentru a pretinde rolul de "patrie sovietică" a tuturor moldovenilor. Faptul că moldovenii reprezentau doar o treime din populaţia RASSM a accentuat caracterul artificial şi a făcut şi mai evident scopul politic urmărit de sovietici prin crearea acestei entităţi statale.

În acelaşi timp, chiar şi istoricii sovietici au recunoscut faptul că clasa muncitorească reprezenta comparativ o parte nesemnificativă a populaţiei şi că se remarca prin "imaturitate ideologică". Astfel, în 1924 erau 11 188 de muncitori — 8 593 la întreprinderi de stat şi cooperative colective şi 2 595 la cooperative particulare. Lipsa proletariatului în proaspăta republică autonomă sovietică demonstra şi ea artificialitatea constituirii acestei entităţi statale sovietice şi evidenţia caracterul străin, de import, al comunismului din Rusia. Lipsa proletariatului în RASSM a condus, de asemenea, la o prezenţă nesemnificativă a moldovenilor în cadrul partidului comunist. De exemplu, în ianuarie 1925, în cadrul organizaţiei de partid se aflau 55,77% muncitori, 31,96% ţărani, 3,68% funcţionari şi reprezentanţi

ai altor grupuri sociale, componenţa naţională fiind următoarea: 6,3% moldoveni, 31,67% ucraineni, 41,64% ruşi, 15,70% evrei etc.[78] În 1926 la oraş trăiau 10% din populaţie, iar în 1939 aproape 21%, din care mai mult de 11% moldoveni.[79]

Această situaţie impunea, în cadrul politicii de *indigenizare*, emanciparea socială rapidă a moldovenilor, care sufereau de un grad insuficient de industrializare şi urbanizare: "Dezvoltarea industriei a solicitat organelor partinice şi sovietice să acorde mai multă atenţie pregătirii cadrelor muncitoreşti în special din rîndul populaţiei moldoveneşti".[80] Cu toate acestea, din 1924 pînă în 1939, numărul muncitorilor la întreprinderile de stat şi la cooperative crescuse de la 11 188 doar pînă la 19 715.[81] Industrializarea sovietică însă nu poate fi considerată drept o performanţă deosebită, cu atît mai mult dacă luăm în considerare evoluţia normală, fără aplicarea terorii, în direcţia modernizării şi progresului a statelor europene. Preţul uman exorbitant plătit pentru "modernizarea" sovietică reduce la zero "succesele" în domeniu, chiar compromiţînd ideea de progres.

Consolidarea puterii sovietice presupunea construcţia culturală corespunzătoare în RASSM. Se deschideau instituţii cultural-educaţionale, şcoli. La momentul creării RASSM funcţionau 119 biblioteci săteşti, 63 de cluburi săteşti, 7 cinematografe, 2 muzee, 296 de şcoli. Procesul de studii includea 33% de copii de vîrstă şcolară, iar studiile se efectuau în limba rusă şi ucraineană. Este semnificativ faptul că se recunoştea opoziţia existentă în calea culturalizării sovietice a ţăranilor moldoveni: "...nu ajungeau mijloace, cadre naţionale, nu erau manuale şi literatură în limba moldovenească. Plus la aceasta, trebuia de distrus împotrivirea naţionaliştilor burghezi care se străduiau din răsputeri să demonstreze imposibilitatea creării culturii socialiste moldoveneşti. (...) Lupta împotriva naţionaliştilor a căpătat un caracter acut şi de lungă durată, deoarece unii funcţionari la conducerea RASSM au deviat de la direcţia Partidului Comunist în ce priveşte desfăşurarea revoluţiei culturale".[82]

Ideologii sovietici moldoveni erau conştienţi de faptul că: "Dificultatea realizării revoluţiei culturale consta şi în faptul că în RASSM moldovenii reprezentau puţin mai mult de 30% din populaţie, şi aceia trăind în mare parte în mediu mixt. Cu toate acestea, anumite eforturi au fost depuse în domeniul culturalizării, în 1925, de exemplu, fiind deschisă Editura Moldovenească de Stat. În acelaşi timp, în anul formării republicii autonome, doar 9% dintre copiii de naţionalitate moldovenească studiau în

limba maternă. Mai tîrziu, Congresul IV al Sovietelor din RASSM a aprobat legea care fixa trecerea din anul şcolar 1929/1930 la şcolarizarea completă obligatorie a copiilor începînd cu vîrsta de 8 ani. În acea perioadă funcţ ionau 500 de şcoli, inclusiv moldoveneşti — 130, ucrainene — 280, ruse — 32. Dacă în 1926 în republică erau 18 şcoli de 7 ani, atunci în 1934 erau 211, din care 67 moldoveneşti."[83] Eforturile comuniştilor ruşi în domeniul emancipării social-culturale a moldovenilor se datorau, bineînţeles, nu unor viziuni iluministe sau filantropice, ci faptului că "Analfabetismul constituia un obstacol serios în calea transformării naţiunii moldoveneşti în una socialistă".[84]

Incapacitatea, dar şi imposibilitatea de a exporta revoluţia bolşevică peste hotarele statului sovietic, înrăutăţirea climatului politic şi de securitate generală din Europa, cuplate cu fobiile lui Stalin şi potenţialul de agresivitate a comunismului totalitar rus — toate acestea au condus la începutul anilor '30 la "intensificarea luptei de clasă". În viziunea sovieticilor, faptul în cauză se prezenta în felul următor: "Acest proces a cuprins şi Moldova Sovietică. Republica se afla la confluenţa a două lumi. Naţionaliştii burghezi de diferit fel aveau susţinerea statelor imperialiste în lupta împotriva liniei partidului în ce priveşte dezvoltarea culturii naţionale sovietice".[85]

Este interesant faptul că, o dată fiind lansată campania de *moldovenizare*, au apărut şi ideologii *culturalizatori* care au încercat să creeze "naţiunea moldovenească", însă comuniştii ruşi se speriaseră de o posibilă "deviere burghezo-naţionalistă" a acestora, chiar dacă "autohtoniştii" (*samobîtniki* — rus.) luptau împotriva elitelor culturale *românizatoare*. În viziunea Moscovei, "autohtoniştii", în spatele lozincii de apărare a culturii naţionale de *românizatori*, au lansat o teorie antimarxistă referitoare la lipsa de clase în cazul naţiunii moldoveneşti, compusă, chipurile, nu din clase diferite, ci dintr-un "curent unic" — moldoveni. Ei afirmau, de asemenea, că cultura naţională poate fi dezvoltată doar de "moldovenii *pur sangue*".[86]

În 1939 RASSM număra 599 156 de persoane, moldoveni fiind aproximativ 171 000. Ei trăiau compact în 6 raioane din 14, unde formau de la 32% la 66%.[87] Nici în ajunul anexării Basarabiei de către ruşi, RASSM nu reprezenta un punct de atracţie credibil din punct de vedere naţional sau, cu atît mai mult, politic. Moldovenii erau minoritari în structura generală a etniilor conlocuitoare, această calitate fiind şi mai pronunţată atunci cînd vorbim despre reprezentarea acestora în structurile puterii sovietice de

stat. Naţional-comuniştii ucraineni aveau motive mai serioase pentru a pretinde autoritate asupra "republicii" în cauză, cu atît mai mult cu cît moldovenii, chiar şi în cele cîteva raioane unde trăiau mai compact, nu reprezentau obstacole printr-un grad înalt de culturalizare şi socializare, ignoranţa lor contribuind la oricare proces de asimilare naţională reuşită — fie prin intermediul *ucrainizării*, fie prin intermediul *rusificării*.

De fapt, extinderea puterii bolşevicilor nu a reprezentat doar cucerirea simplă a altor popoare. Este vorba de un proces mai complicat, cînd masele se bolşevizau, în acest fel "naţionalizînd" revoluţia rusă. Procesul respectiv autoreproducea continuu elementele sale constitutive, modificînd substanţ ial conştiinţa politică, fapt care, la rîndul său, a contribuit la menţinerea atît de îndelungată a Imperiului Sovietic.

Mobilizarea naţionalistă în RASSM a fost mai puţin evidentă, anii războiului civil fiind marcaţi de fragmentare politică şi un localism pronunţat. Satele, dintr-un instinct al autoprotejării fizice şi psihologice, intraseră într-un regim de hibernare politico-socială. Cu toate acestea, sub conducerea sovietică, în anii douăzeci, a crescut destul de spectaculos identificarea cu o naţiune teritorială. Sînt revelatorii, în acest context, unele tensiuni în relaţiile dintre conducerea RASSM şi autorităţile centrale ucrainene. Acest fapt demonstrează caracterul comunismelor naţionale — dincolo de ideologia bolşevică dominantă, destul de importantă pentru elitele politice ucrainene şi moldoveneşti era concepţia vizionară a patriilor lor separate, comuniste, bineînţeles, dar aflate, în acelaşi timp, în competiţie latentă (şi uneori acerbă) pentru supremaţie politico-geografică în cadrul URSS.

Faptul că pînă la urmă au fost persecutaţi *românizatorii* din RASSM este semnificativ în sensul autolimitării proiectului bolşevic: Moscova nu pretindea decît teritoriul Basarabiei, şi nu întregul teritoriu românesc. În acelaşi timp, e necesar de menţionat că, o dată ce au fost două perioade (1924-1928 şi 1933-1937) cînd s-a permis utilizarea glotonimului *român* şi a grafiei latine, înseamnă că au existat asemenea scenarii în gîndirea bolşevică rusă, care cuprindeau nu doar Basarabia (pentru care, eventual, ar fi fost suficientă utilizarea glotonimului "moldovean"), ci şi România. Ar fi fost foarte posibil să fi contribuit la aceasta din urmă şi elita politică locală din RASSM care, în acest fel, şi-ar fi consolidat puterea, participînd la lansarea şi gestionarea unui proiect bolşevic de amploare ce ar fi utilizat resurse umane şi materiale de proporţii. Lucrul acesta, la rîndul său, ar

fi evidenţiat mai pronunţat rolul elitelor locale în promovarea "viziunii globale" a comunismului.

În principiu, Moscova ar fi avut două motive serioase pentru crearea RASSM: a) cap de pod pentru recucerirea Basarabiei şi, poate, pentru sovietizarea întregii Românii; b) utilizarea RASSM împotriva naţionalismului ucrainean, mult mai viguros şi care, prin simbioza cu ideologia comunistă, reprezenta un naţional-comunism puternic, ce punea în pericol autoritatea comuniştilor ruşi de la Moscova.

Iniţial, bolşevicii au considerat forma federativă drept una tranzitorie — o concesie temporară în calea unei uniri depline şi necondiţinate a tuturor proletarilor. Astfel, V.I. Lenin, în scrisoarea sa din 28.12.1919 către muncitorii şi ţăranii ucraineni cu privire la victoria asupra lui Denikin, sublinia: "Capitalul reprezintă o putere internaţională. Pentru a o birui, este necesară uniunea internaţională a muncitorilor, frăţia lor internaţională. (...) Noi tindem spre unitatea strînsă şi contopirea deplină a muncitorilor şi ţăranilor tuturor naţiunilor lumii într-o republică sovietică mondială".[88] De asemenea, în programul Partidului Comunist Rus (al bolşevicilor) din 1919 în domeniul relaţiilor naţionale se menţiona că: "... drept o formă tranzitorie în calea spre unitate deplină, partidul susţine unirea federativă a statelor, organizate în mod sovietic".[89] În plus, în cazul în care se presupunea "sosirea" revoluţiei socialiste mondiale, acceptarea relaţiilor federale nu pare chiar atît de "democratică" şi de o relevanţă discutabilă pentru statalitatea sovietică.

Bolşevicii ruşi au realizat incapacitatea lor de moment în a implementa proiectul unui stat sovietic ruso-centric şi, în consecinţă, au fost nevoiţi să facă unele concesii naţionalismului. Astfel, în Rezoluţia a VII-a a Conferinţ ei Ruse a Partidului Comunist Rus (bolşevic) RKP(b) din decembrie 1919 despre puterea sovietică în Ucraina se remarcau următoarele: "Deoarece cultura ucraineană (limba, şcoala etc.) au fost suprimate pe parcursul secolelor de către ţarism şi clasele exploatatoare ruse, Comitetul Central al PCR menţionează că ţine de responsabilitatea tuturor membrilor partidului să contribuie cu toate mijloacele la înlăturarea tuturor obstacolelor în calea dezvoltării libere a limbii şi culturii ucrainene. Deoarece în baza asupririi seculare în mediul părţii mai întunecate a maselor ucrainene au fost remarcate tendinţe naţionaliste, membrii PCR sînt datori să le abordeze cu o toleranţă deosebită şi atenţie... Membrii PCR pe teritoriul Ucrainei trebuie să susţină prin fapte dreptul maselor truditoare să înveţe

şi să comunice în limba maternă în toate instituţiile sovietice, contracarînd cu toate măsurile tenativele de a marginaliza prin metode artificiale limba ucraineană şi, dimpotrivă, tinzînd spre transformarea limbii ucrainene în instrumentul iluminării comuniste a maselor truditoare".[90]

În perioada războiului civil în Rusia, dar şi mai tîrziu, comuniştii au încercat să simplifice (după cum au făcut şi naţionaliştii de la periferiile neruse) pînă la maximum perceperea realităţii pentru a asigura aderarea necondiţionată a maselor la proiectul bolşevic. Astfel, în Tezele CC al PC(b) al Ucrainei referitoare la relaţiile statale dintre Ucraina Sovietică şi Rusia Sovietică se menţiona că: "Agitaţia naţionalistă, care se desfăşoară, chipurile, în numele intereselor naţionale, constituie doar un mijloc de consolidare, tot cu ajutorul muncitorilor şi ţăranilor, în numele aşa-numitei solidarităţi naţionale, a puterii burgheziei naţionale şi a proprietarilor funciari asupra acestora. (...) Republica populară şi independentă a Ucrainei reprezintă doar pseudonimul puterii imperialismului internaţional în Ucraina".[91] Este semnificativ faptul că ideea de independenţă naţională a popoarelor neruse a fost utilizată mereu, pe parcursul secolului XX, împotriva acestora pentru asigurarea supremaţiei etnopolitice a ruşilor la periferiile naţionale.

Bolşevicii legau persistenţa şi/sau evoluţia naţionalismului cu ţărănimea, fără a fi în stare să înţeleagă că *intractibilitatea* etnică, rurală şi religioasă este dificil de subminat nu din cauza naţionalismului, ci pe motiv că structurile inerente societăţilor agrare generează un conservatism rudimentar, însă suficient de rezistent la presiuni. În rezoluţia Congresului X al PC(b) din Rusia din 15.03.21 "Cu privire la obiectivele curente ale partidului în problema naţională" se stipulează: "Şovinismul şi lupta naţională sînt inevitabile atîta timp cît ţărănimea (şi în general, mica-burghezie), plină de prejudecăţi naţionaliste, merge în urma burgheziei şi, invers, pacea şi libertatea naţională pot fi considerate asigurate dacă ţărănimea merge în urma proletariatului, adică dacă este asigurată dictatura proletariatului"[92]. Aceste teze accentuează şi mai mult caracterul de ocupaţie de către bolşevici în regiunile şi provinciile periferice naţionale, unde nu exista proletariat sau era limitat la un număr insignifiant. Ulterior, însă, prin intermediul programelor de modernizare şi industrializare sovietică, autorităţile statului-partid de la Moscova au creat proletariatul necesar prin intermediul *indigenizării* şi *migraţiilor ruşilor (şi slavilor rusificaţi)*. De asemenea, bolşevicii au permis "naţionalizarea"

comunismului, deşi niciodată nu au fost satisfăcuţi de faptul că circumstanţele de ordin intern şi extern le-au impus acest lucru. De exemplu: "Evoluţia organizaţiilor comuniste la periferii decurge în nişte codiţii oarecum deosebite, care frînează procesul normal în aceste raioane. Pe de o parte, comuniştii velicoruşi care lucrează la periferii, fiind crescuţi în condiţiile existenţei naţiunii imperial-statale (*derjavnoi* — rus.) şi fără a cunoaşte subjugarea naţională, nu rareori subestimează importanţa particularităţilor naţionale în cadrul activităţii de partid şi sovietice sau în general nu le iau în consideraţie. Aceste circumstanţe conduc la devierea comunismului în direcţia statalităţii imperiale (*velikoderjavnosti* — rus.), colonizării, şovinismului velicorus. Pe de altă parte, comuniştii aborigeni, supravieţuind o perioadă grea de subjugare naţională şi care nu s-au eliberat completamente de urmările acestuia, nu rareori supraapreciază semnificaţia particularităţilor naţionale în activitatea sovietică şi de partid. (...) Aceasta, la rîndul său, conduce la devierea comunismului în direcţia naţionalismului burghezo-democratic..."[93]

După ce bolşevicii şi-au refăcut puterile în urma războiului civil, tolerarea iniţială a naţionalismului, dar şi a economiei neplanificate de Moscova, devenea imposibilă datorită potenţialului dictatorial al comunismului rus. Astfel, la 16.10.22, în Decizia Sesiunii a III-a a Comitetului Central Executiv al Ucrainei, se stipulează că: "Noua Politică Economică, consolidînd influenţele şi grupările mic-burgheze, lansează un pericol nou al apariţiei unor tendinţe atît separatist-şoviniste, cît şi imperial-statale ruse, şi ca urmare creează pericol pentru unitatea frontului muncitoresc-ţărănesc al republicilor sovietice".[94]

4. Ocupaţia Basarabiei, crearea RSSM şi Cel de-al Doilea Război Mondial

Tratatul de neagresiune între Germania şi Uniunea Sovietică conţinea un Protocol adiţional secret, cunoscut mai mult ca Pactul Molotov-Ribbentrop, care în punctul trei stipula că: "În privinţa Europei de Sud-Est, partea sovietică subliniază interesul pe care-l manifestă pentru Basarabia. Partea germană îşi declară totalul dezinteres politic faţă de aceste teritorii".[95] În baza acestuia, la 26 iunie 1940, URSS a remis României un ultimatum

prin care cerea cedarea imediată a Basarabiei şi a Bucovinei de Nord în calitate de "despăgubire". Sovieticii au recurs în ultimatumul respectiv la falsuri indiscutabile, susţinînd că majoritatea populaţiei este de origine ucraineană: "Basarabia este populată în principal cu ucraineni".[96] Lucrul acesta evidenţia şi mai mult caracterul arbitrar al acţiunii ruşilor care, cunoscînd situaţia reală, au făcut uz de fals pentru a pretinde legitimitatea pe care nu o aveau.

Existau semnale multiple referitoare la pregătirile ruşilor de război, districtele militare Kiev şi Odesa fiind trecute în stare de alertă şi fiind format frontul de sud în componenţa a trei armate sub conducerea generalului Jukov.[97] Însă comportamentul autorităţilor, atît în perioada premergătoare, cît şi la 27-28 iunie 1940, a fost sub nivelul profesionalismului şi al decenţei, chiar dacă luăm în consideraţie circumstanţele internaţionale nefavorabile.[98] "Au fost serioase motive şi temeiuri care recomandau ca atunci să se fi optat pentru soluţia cea mai firesc recomandabilă pentru un stat suveran şi independent — respingerea necondiţionată a notelor ultimative ale Kremlinului şi acceptarea riscului unui război cu URSS, în ciuda disproporţiilor cunoscute de forţe pentru apărarea Basarabiei şi Nordului Bucovinei."[99]

Retragerea administraţiei şi a armatei a fost mai degrabă o fugă în faţa trupelor sovietice care nici nu au respectat termenele oferite pentru operaţiunea în cauză. Imediat după anexare, circa 90 000 de oameni au devenit victime ale execuţiilor şi deportărilor sumare.[100] O dată cu ocupaţia Basarabiei de către ruşi, în funcţiile de "preşedinţi şi secretari ai ispolcomurilor sînt numite persoane venite de peste Nistru, care aproape toţi sînt evrei".[101]

Către sfîrşitul lunii octombrie 1940 numărul celor refugiaţi în România s-a ridicat la peste 100 000 de persoane.[102] Teroarea NKVD-ului rus a inclus asasinate în masă, represiuni şi deportări. În baza Regulamentului cu privire la modul de aplicare a deportării faţă de unele categorii de criminali, NKVD al RSSM a solicitat, la 7 iunie 1941, 1315 vagoane pentru deportarea a 85 000 de basarabeni în regiunile Aktiubinsk, Karaganda, Kustanai, Novosibirsk etc.[103] S-a reuşit, pînă la începerea războiului, deportarea a peste 22 000 de oameni. Cu excepţia ofiţerilor şi soldaţilor albgardişti şi a unor posesori de proprietate funciară şi imobiliară, obiectivul deportărilor îi viza în primul rînd pe românii basarabeni implicaţi în administraţia şi politica română, de la jandarmi şi primari, pînă la activiştii

partidelor în provincie. În acelaşi timp, semnificativ este că: "Deşi raptul Basarabiei, Nordului Bucovinei, Ţinutului Herţa a îngrijorat populaţia acestor teritorii, totuşi o parte a reprezentanţilor etniilor conlocuitoare a salutat venirea forţelor militare sovietice, solidarizîndu-se cu acest act agresiv al bolşevicilor".[104]

În ce priveşte crearea RSSM (2 august 1940), au existat două proiecte de formare a acestei entităţi statale sovietice: unul al autorităţilor centrale de la Moscova, făcut public într-un articol de fond al ziarului "Pravda" din 11 iulie 1940, în care se scria că teritoriul viitoarei republici sovietice va fi de peste 50 000 km pătraţi[105], şi altul ucrainean, care excludea Ismailul şi propunea să fie incluse în viitoarea republică-"soră" doar 6 din cele 14 raioane ale RASSM. Mai mult decît atît: "Documentele demonstrează că au existat anumite disensiuni între conducerea URSS şi cea a Ucrainei cu privire la hotarele viitoarei RSSM, disensiuni care pînă la urmă au fost rezolvate în favoarea Ucrainei. N-au fost incluse în RSSM judeţele româneşti Hotin, Cetatea Albă şi Ismail cu o populaţie de 959 115 oameni, dintre care 272 314 (28,4%) români, iar ucrainenii alcătuind doar 25,4% (244 017 persoane)".[106] Pentru a-şi atinge scopul, naţional-comuniştii ucraineni au făcut uz de fals şi, pînă la urmă, au reuşit să-i convingă pe ruşi de necesitatea modificării hotarelor în modul în care doreau. Putem presupune că în procesul de gestionare a ocupaţiei Basarabiei şi Bucovinei de sovietici, ucrainenii au reuşit să insufle comuniştilor ruşi de la Moscova teza că populaţia provinciei ocupate este neloială faţă de URSS şi că ar fi periculos de lăsat pe seama românilor basarabeni şi a conducătorilor lor locali paza unui sector atît de întins cu România "burghezo-moşierească" şi, cu atît mai mult, a unui obiectiv atît de strategic, cum ar fi gurile Dunării, despre care Molotov s-a exprimat la Sesiunea a VII-a a Sovietuluui Suprem al URSS (1-7 august 1940) că este o "achiziţie salutabilă".[107]

Este interesant că istoricii sovietici, în contradicţie cu cifrele pe care le foloseau, au afirmat că guvernul sovietic, trasînd frontierele între RSSM şi RSSU, a luat în consideraţie componenţa naţională a populaţiei, după cum a făcut-o şi în 1924, cînd a fost creată RASSM. Dacă în ultimul caz am putea afirma că RASSM a avut puţine în comun cu moldovenii, atît sub aspect numeric, cît şi al conştiinţei naţionale, republica autonomă fiind una artificial-moldovenească, în cazul al doilea transferul voluntar al teritoriilor basarabene a avut un substrat politic şi nu a luat în consideraţie componenţa etnică a acestora. Chiar dacă am utiliza cifrele sovieticilor, în

judeţele Ismail, Akerman şi Hotin ale Basarabiei trăiau 25,44% ucraineni, 28,39% moldoveni, 18,70% ruşi, 27,47% alte naţionalităţi[108], adică moldovenii reprezentau grupul naţional cel mai numeros.

Caracterul de ocupaţie, inclusiv naţională, îl relevă mai multe fapte, cum ar fi: din 51 de persoane confirmate în funcţii de conducere doar 2 erau români, însă originari din afara provinciei, din 75 de funcţionari împuterniciţi să constituie sovietele judeţene doar 2 erau români; nici unul din comuniştii ilegalişti din Basarabia nu a participat la Congresul I al PC(b) din Moldova, iar mulţi din ei fost deportaţi sau întemniţaţi; a fost instituit postul de "împuternicit al CC al PC(b) din URSS în RSSM".[109] Toate acestea arată neîncrederea adînc înrădăcinată faţă de basarabeni, faptul în cauză demonstrînd, la rîndul său, că ruşii şi ucrainenii erau conştienţi de caracterul de ocupaţie al actului realizat la 28 iunie 1940.

După lansarea operaţiunilor militare împotriva URSS, România, fiind aliata Germaniei, şi-a redobîndit teritoriile anexate de ruşi în 1940, înaintînd şi peste Nistru, unde fusese creat, pînă la Bug, un district militar special. În acelaşi timp: "Documentele timpului demonstrează convingător că România nu a avut nici o revendicare teritorială dincolo de Nistru, hotarul între România şi Transnistria a fost tras pe Nistru, aici Bucureştii au amplasat trupe de grăniceri, puncte vamale etc. Regimul administrativ instalat în Transnistria a fost deosebit de cel din Basarabia sau Bucovina".[110]

Armata Română a fost întîmpinată cu bunăvoinţă de majoritatea populaţiei care, în decurs de un an, a luat cunoştinţă de politica promovată de comuniştii ruşi ce cuprindea, în mare parte, măsuri coercitive, cum ar fi execuţiile şi deportările. În acelaşi timp, au existat indivizi, în special din rîndul minoritarilor, care nu au agreat revenirea Basarabiei sub suveranitatea română. "Pătura subţire de nemulţumiţi de revenirea administraţ iei româneşti în Basarabia era alcătuită din cei ce au avut mînă liberă şi au fost încurajaţi de bolşevici pentru jafuri şi deposedarea de bunuri a celor înstăriţi şi bogaţi. Administraţia venită le-a abolit drepturile ce li se acordaseră în sensul arătat mai sus, de către bolşevici".[111]

La 3 septembrie 1941 a fost emis Decretul-lege nr. 790 "Pentru organizarea Basarabiei şi Bucovinei", în baza căruia erau gestionate provinciile în cauză, fiind creat şi un Cabinet Civilo-Militar pentru administrarea Basarabiei, Bucovinei şi Transnistriei.[112] În ce priveşte unele deficienţe ale administraţiei româneşti în perioada iniţială a campaniei militare, acestea

au constat (ca şi în perioada interbelică, de altfel) în mutarea, în scop disciplinar, a unor funcţionari civili şi militari din vechiul Regat în provinciile eliberate — o practică viciată care, în urma protestelor exprimate, a fost sistată în august 1942.[113]

Populaţia, în special ţiganii şi evreii, de pe teritoriul dintre Nistru şi Bug, precum şi din Basarabia şi Bucovina, a suferit mult din cauza măsurilor represive întreprinse de Antonescu şi aliaţii germani, fiind deportaţi sau ucişi cîteva zeci de mii, în primul caz, şi în jur de 123 000, în cazul evreilor.[114]

Pentru înţelegerea tendinţelor, mai degrabă autoritare, decît dictatoriale, în timpul regimului Antonescu, este necesar de remarcat faptul că Legiunea considera că acesta este prea îngăduitor cu vechile structuri, că nu le distruge, că nu instaurează un adevărat regim totalitar, ci doar unul de dictatură politică...[115] În general, relaţiile dintre Legiune şi mareşal au fost tensionate, deoarece aveau viziuni diferite asupra viitorului ţării, legionarii încercînd înlăturarea acestuia la 21 ianuarie 1940, iar la 14 februarie acelaşi an "statul naţional-legionar" a fost abrogat. Antonescu, deşi loial lui Hitler, niciodată nu a fost tentat de implementarea modelului fascist. Regimul acestuia l-am putea caracteriza drept unul dictatorial moderat, mareşalul abţinîndu-se de la tentativele de anihilare a opoziţiei existente în cadrul societăţii politice româneşti faţă de acţiunile armate împotriva ruşilor. Este cert faptul că opinia publică românească şi mulţi politicieni au exprimat viziuni care nu susţineau avansarea Armatei Române dincolo de Basarabia. După cum menţionează Georgescu: "Bun patriot şi bun militar, Antonescu, totuşi, nu era, din punct de vedere al abilităţii politice, la înălţimea nevoilor momentului; nu era nazist, nici fascist, nici măcar filogerman, dar ca soldat a crezut în victoria Reichului şi această credinţă l-a împins să-şi arunce ţara dincolo de limitele fireşti ale recuceririi teritoriilor pierdute, într-un război din care nu avea decît de pierdut; a crezut cu naivitate că în acest fel îl va convinge pe Hitler să-i redea Ardealul de Nord şi nu a scăpat nici o ocazie pentru a aminti Führerului că Dictatul de la Viena fusese nedrept şi că aştepta revocarea lui. (...) Spre deosebire de Mannerheim, general finlandez, care se oprise după recucerirea Kareliei, Antonescu a ales să continue ofensiva înlăuntrul Rusiei sovietice alături de nemţi pentru salvarea credinţei, ordinii, civilizaţiei..., în aceste lupte pierzîndu-şi viaţa 147 000 de soldaţi şi ofiţeri, şi 180 000 fiind făcuţi prizonieri".[116]

După cum afirmă Georgescu, dacă recucerirea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord au fost acţiuni fără îndoială populare, acceptate de marea masă a românilor, continuarea războiului dincolo de Nistru a fost întîmpinată cu ostilitate; regele Mihai I s-a opus cu hotărîre, la fel unii dintre generali, în frunte cu şeful Marelui Stat-Major, I. Iacobici; Maniu, care scrisese Conducătorului, la 18 iulie 1941, că steagul românesc a ajuns să fluture "deasupra unui lagăr de sclavi pentru a le indica naţionalitatea", a protestat şi el în termeni foarte duri: "Armatele române nu trebuie să invadeze teritorii care nu le-au aparţinut (...) nu este admisibil să ne prezentăm astăzi ca agresori împotriva Rusiei, aliată de acum a Angliei (...) nu este admisibil să ne legăm soarta cu Axa prin războaie de agresiune şi cucerire."[117] Cererile lui Maniu de a se retrage armata din Rusia, memoriul din ianuarie 1942, de pildă, au stîrnit furia lui Hitler, care l-a întrebat pe mareşal de ce tolerează activitatea unui om care "acţionează conştient pentru slăbirea rezistenţei frontului intern".[118] Atunci cînd abordăm regimul lui Antonescu este necesar de ţinut minte că: "Dictatura lui Antonescu nu a cunoscut formele aberante de represiune din Uniunea Sovietică sau din cel de-al Treilea Reich".[119] Acest lucru ar trebui să fie luat în considerare în special de urmaşii şcolii sovietice a istoriografiei, care n-ar fi împotrivă să atribuie lui Antonescu toate lagărele de concentrare create împreună de Hitler şi Stalin*.

Pierderile umane ale românilor pe Frontul de Est s-au ridicat la 624 740 de morţi, răniţi şi dispăruţi.[120] După arestarea lui Antonescu, la 23 august 1944, şi încheiera armistiţiului, ale cărui condiţii iniţiale (verbale, ce-i drept) au fost violate de ruşi, România şi-a îndreptat armele împotriva Germaniei, pierderile ridicîndu-se la 21 035 de morţi, 90 344 de răniţi şi 58 443 de dispăruţi.[121] Ruşii s-au folosit de pasivitatea şi indiferenţa anglo-americanilor în ce priveşte nerespectarea prevederii ce ţinea de neaplicarea zonei de ocupaţie pe teritoriul României şi participarea la război sub conducerea Moscovei. De asemenea, aliaţii nu au dorit să trateze România drept o ţară aliată sau cobeligerantă, iar Churchill, în înţelegerea sa notorie cu Stalin, a împărţit procentajul zonei de influenţă în Balcani, Rusiei revenindu-i 90% în România, ceea ce în termeni practici însemna,

*Sîntem departe de a încerca diminuarea responsabilităţii istorice a lui Antonescu, însă nu acceptăm argumentele istoricilor ruşi, rusofili şi a celor de stînga decît în contextul analizei comparate a fraţilor "siamezi" — nazismul şi comunismul.

de fapt, totul.[122] De menţionat că încă în mai 1942 Molotov a semnat cu englezii "Tratatul de Alianţă în războiul împotriva Germaniei hitleriste şi sateliţilor ei în Europa, de colaborare şi ajutor reciproc între URSS şi Marea Britanie[123]. Acesta însă mai avea şi o clauză secretă, în conformitate cu care Marea Britanie recunoştea dreptul sovietic asupra teritoriilor ocupate în 1939-1940, printre care şi Basarabia, Nordul Bucovinei şi Ţinutul Herţa, acest punct, prin filiera britanică, fiind impus, fără mari dificultăţi, şi americanilor.[124]

La 21 noiembrie 1944 Comisia Aliată de Control, dominată efectiv de ruşi, a solicitat guvernului Sănătescu ca toţi locuitorii din Basarabia, Nordul Bucovinei şi Transnistria, aflaţi pe teritoriul României, să fie trimişi pe teritoriul provinciilor menţionate pe motiv că ar fi cetăţeni sovietici, începînd cu 28 iunie 1940. Autorităţile româneşti au încercat să reziste sau să interpreteze limitat principiile de selectare, însă o dată cu instalarea lui Groza în funcţia de prim-ministru, care s-a exprimat că nu are nevoie de basarabeni, procesul de "repatriere" s-a desfăşurat mai uşor. Conform informaţiilor Comisiei române de aplicare a Armistiţiului, în perioada 23 august–30 septembrie 1946 au fost "repatriaţi" 38 352 de basarabeni, 8 198 de bucovineni şi 9 900 de români de la est de Nistru. Majoritatea au fost deportaţi sau executaţi pentru colaborare sau aflare în serviciul forţelor şi autorităţilor "româno-fasciste".[125]

Cînd ruşii au avansat, ocupînd Basarabia, mulţi români basarabeni, bucovineni şi transnistreni au fost înrolaţi în rîndul Armatei Roşii şi trimişi în calitate de "carne de tun" pe linia întîi, pe sectoarele cele mai dificile. Aici ar fi interesant să atragem atenţia la funcţionarea unui mecanism psihologic, dar şi ideologic, de *sacralizare* a participării la război şi a pactizării între călăi şi victime, care au fost folosite în această conflagraţie mondială ca nişte sclavi. Este evident faptul că războiul împotriva Germaniei hitleriste nu a fost un război al românilor basarabeni, trimişi să moară ca vitele pentru o ţară care i-a cotropit. Însă, o dată cu trecerea anilor şi exercitarea propagandei sovietice, prin intermediul exersării ritualurilor de decorare, serbării zilei de 9 mai, acordării unor facilităţi sociale etc., s-a ajuns la o situaţie absurdă cînd "carnea de tun", supravieţ uitoarea măcelului, a trebuit *a posteriori* să însuşească tezele comuniştilor ruşi că suferinţele sale au fost determinate de un obiectiv comun, şi nu impus de sovietici. Astfel, peste ani, s-a realizat un gen de *raţionalizare* a evenimentelor, impunîndu-se un sens acolo unde acesta nu exista. Rusia

stalinistă a luptat cu Germania hitleristă, iar românii basarabeni au fost pur şi simplu utilizaţi, solicitîndu-se şi o adeziune ideologică, fapt care în mare parte a reuşit, în urma suferinţelor de pe linia frontului care, într-un fel, au legitimizat pretenţiile ipocritice ale ruşilor că ar fi fost un război drept al întregii URSS.

Astfel, nici contextul internaţional, dar nici mediul politic general în România Mare nu erau propice consolidării statutului Basarabiei în componenţa statului român. Cu toate acestea, eforturile administraţiei de a coopta ţărănii basarabeni în proiectul edificării naţiunii româneşti au fost remarcabile şi lipsite de violenţa care a fost antrenată pentru scopuri similare în alte state europene sau, cu atît mai mult, în Rusia. Pe de altă parte, proiectul naţional-ideologic de integrare a Basarabiei în cadrul României Mari a fost dublat de un proiect-"gemene", mai degrabă ideologic, ce-i drept, de creare a unei entităţi desemnate de bolşevici să joace rolul unui pol de "atracţie" pentru România şi/sau Basarabia. Cu toate acestea, bolşevicii ruşi au întîmpinat dificultăţi deosebite în procesul de transformare a ţăranilor transnistreni în sovietici, nu în ultimul rînd, datorită caracterului federalismului sovietic şi naţional-comunismului ucrainean care *ucrainizase* în mare parte populaţia din stînga Nistrului. Ocupaţia Basarabiei, Cel de-al Doilea Război Mondial şi victoria Rusiei au condus la crearea RSSM şi la conferirea unei protoidentităţi teritoriale noi provinciei în cauză.

NOTE

[1] Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), с. 35.

[2] Babel Antony, La Bessarabie: Etude historique, ethnographique et economique (Paris: Librarie Felix: Alcan, 1926), p. 212, n. 1; Gh. Tătărescu, Internaţionala a II-a şi Basarabia (Bucureşti: Independenţa, 1925), pp. 30-34. Citat după King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 51.

[3] Okhotnikov J. şi Batchinsky N., La Bessarabie et la paix europeene (Paris: Association des Emigrés Bessarabines, 1927). Citat după King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 52.

[4] King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 52.

[5] Pelivan Ion, Ion Inculeţ şi Conferinţa de Pace de la Paris (1919-1920) (Bucureşti: Tipografia ziarului "Universul", 1920), p. 9. Citat după King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 38.

[6] Spector Sherman David, România la Conferinţa de Pace de la Paris (Iaşi: Centrul de Studii Româneşti, 1995), p. 273.

[7] Gallagher Tom, Democraţie şi Naţionalism în România, 1989-1998 (Bucureşti: All, 1999), p. 37.

[8] Berglund Sten, Hellen Tomas, Aarebrot Frank H., "The Challenge of History in Eastern Europe", Berglund Sten, Hellen Tomas, Aarebrot Frank H., eds., The Handbook of Political Change in Eastern Europe (Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 1998), p. 27.

[9] Berglund Sten, Hellen Tomas, Aarebrot Frank H., "The Challenge of History in Eastern Europe", Berglund Sten, Hellen Tomas, Aarebrot Frank H., eds., The Handbook of Political Change in Eastern Europe (Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 1998), p. 31.

[10] Rothschild Joseph, East-Central Europe Between the Two World Wars (Washington: University of Washington Press, 1974), p. 320.

[11] Gallagher Tom, Democraţie şi Naţionalism în România, 1989-1998 (Bucureşti: All, 1999), p. 38.

[12] Georgescu Vlad, Istoria Românilor, de la origini pînă la zilele noastre (Bucureşti: Humanitas, 1995), p. 213.

[13] Georgescu Vlad, Istoria Românilor, de la origini pînă la zilele noastre (Bucureşti: Humanitas, 1995), p. 226.
[14] Georgescu Vlad, Istoria Românilor, de la origini pînă la zilele noastre (Bucureşti: Humanitas, 1995), p. 210.
[15] Georgescu Vlad, Istoria Românilor, de la origini pînă la zilele noastre (Bucureşti: Humanitas, 1995), p. 213.
[16] Georgescu Vlad, Istoria Românilor, de la origini pînă la zilele noastre (Bucureşti: Humanitas, 1995), p. 208.
[17] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), p. 324.
[18] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), p. 183.
[19] Bogos Dimitrie, La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918 (Chişinău: Ştiinţa, 1998), p. 191.
[20] Schopflin George, Politics in Eastern Europe, 1945-1992 (Oxford: Blackwell, 1993), p. 27.
[21] Georgescu Vlad, Istoria Românilor, de la origini pînă la zilele noastre (Bucureşti: Humanitas, 1995), p. 217.
[22] Schopflin George, Politics in Eastern Europe, 1945-92 (Oxford: Blackwell, 1993), pp. 28-29.
[23] Georgescu Vlad, Istoria Românilor, de la origini pînă la zilele noastre (Bucureşti: Humanitas, 1995), p. 220.
[24] Georgescu Vlad, Istoria Românilor, de la origini pînă la zilele noastre (Bucureşti: Humanitas, 1995), p. 223.
[25] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), pp. 308-309.
[26] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), p. 310.
[27] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), pp. 310-311.
[28] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), p. 311.
[29] Barbu Daniel, coord., Firea românilor (Bucureşti: Nemira, 2000), pp. 106-122.
[30] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), p. 308.
[31] Nistor Ion, Istoria Basarabiei (Bucureşti: Humanitas, 1991), p. 303.
[32] Armstrong Hamilton Fish, "The New Balkans" (London: Harper and Brothers, 1926), pp. 158-160. Citat după King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 43.
[33] "Raport cu privire la Acordurile încheiate cu reprezentanţii minorităţii ruse", Arhivele Naţionale ale României, Direcţia Arhivă Istorică Centrală, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 145/1939, file 7-11; "Raport cu privire la soluţionarea reclamaţiilor înaintate la 29.09.39 de reprezentanţii minorităţii ucrainene", Arhivele Naţionale ale României, Direcţia Arhivă Istorică Centrală, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 144/1939, file 1-6. Citat după King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 44.
[34] Clark Charles Upson, Bessarabia: Russia and Roumania on the Black Sea (New York: Dodd Mead, 1927), pp. 287-90. Citat după King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 45.

[35] Scrisoarea propagandistului Stan C. către Ministerul Educaţiei, 26 aprilie 1920, ANR-DAIC, f. Ministerul Instrucţiunii, dosar 118/1920, fila 53. Citat după King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 46.

[36] King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 49.

[37] Suny Ronald Grigor, The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, California: Stanford University Press, 1993), pp. 96-97.

[38] Тадевосян Эдуард, "Советский федерализм: теория, история, современность", История СССР, nr. 6, Академия Наук СССР, Институт Истории СССР (Москва: Наука, 1991), с. 46.

[39] Тадевосян Эдуард, "Советский федерализм: теория, история, современность", История СССР, nr. 6, Академия Наук СССР, Институт Истории СССР (Москва: Наука, 1991), с. 49.

[40] Pipes Richard, The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917-1923 (Cambridge: Harvard University Press, 1964), p.11.

[41] "Восьмой съезд РКП(б)", Протоколы, Институт марксизма и ленинизма (Москва: Госполитиздат, 1959), сс. 46-48.

[42] Suny Ronald Grigor, Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, Calirfonia: Stanford University Press, 1993), p. 95.

[43] Сталин И.В., "Против федерализма", Сочинения, том 3 (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1951), сс. 28-31.

[44] Начало Большого пути. Сборник документов и материалов к 40-летию образования МССР и создания Компартии Молдавии (Кишинев: Штиинца, 1964), с. 44.

[45] Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), с. 81.

[46] Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), с. 44.

[47] Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), с. 82.

[48] Украинская государственность в XX веке, сборник авторов (Киев: Политична думка, 1996), сс. 35-36.

[49] Bochacher M.N., Moldavia (Moscow: Gosizdat, 1926), p. 46. Citat după King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 54.

[50] King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 55.

[51] Репида А., Образование Молдавской АССР (Кишинев: Штиинца, 1974), с. 112.

[52] King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 56.

[53] Rakovsky C.G., Roumania and Bessarabia (London: W. Coates, 1925), p. 9. Citat după King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 56.

[54] Берг Л.С., Население Бессарабии: этнографический состав и численость (Петроград: Российская Академия Наук, 1923), p. 29. Citat după King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 59.

[55] King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 57.

[56] King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 62.

[57] King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 63.

[58] Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), p. 48.

[59] King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 70.

[60] King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 65.

[61] Raportul Biroului Politic "Cu privire la studierea limbii moldoveneşti de către secretarii raionali de partid", AOSPRM, f. 49, op.1, d. 3123, 1.3. Citat după King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 73.

[62] King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 76.

[63] Buciuşcanu Gabriel, raport, MASSR Narkompros, 1925, AOSPRM, f. 49, op.1, d. 84, l. 76. Citat după King Charles, The Moldovans. Romania, Russia and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 77.

[64] King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 80.

[65] King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 82.

[66] Movileanu N., "Din Istoria Transnistriei (1924-1940). Politica stalinistă în domeniul culturii şi represaliile din anii 1937-1938", Revista de istorie a Moldovei, 1993, nr. 2, p. 70.

[67] Negru Gheorghe, Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească (Chişinău: Prut Internaţional, 2000), p. 20.

[68] King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 86.

[69] Содружество советских народов. Сборник документов, 1917-1922 (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1972), с. 313.

[70] Мовиляну Н.Ф., "Следовать правде истории", Восстанавливая правду истории (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1989), с. 12.

[71] Берг Л.С., Бессарабия. Страна-Люди-Хозяйство (Кишинев, 1993), глава 79.

[72] Moraru A., "Statul – criteriul existenţei naţiunii", Moldova Suverană, 11.10.1989.

[73] Alcătuirea Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti (darea de seamă stenografică a Sesiei a 3-a a VUŢIK, 8-12 octombrie 1924, Harkov, pp. 18-19. Citat după Negru Gheorghe, Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească (Chişinău: Prut Internaţional, 2000), p. 15.

[74] Negru Gheorghe, Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească (Chişinău: Prut Internaţional, 2000), p. 16.
[75] Iaţenco I., "Unul din momentele istoriei", Moldova Suverană, 09.10.1990.
[76] Negru Gheorghe, Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească (Chişinău: Prut Internaţional, 2000), p. 17.
[77] Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), с. 49.
[78] Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), сс. 54-58.
[79] Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), с. 67.
[80] Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), с. 59.
[81] Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), с. 67.
[82] Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), сс. 70-71.
[83] Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), сс. 73-78.
[84] Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), с. 79.
[85] Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), с. 80.
[86] Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), с. 82.
[87] Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), с. 86.
[88] Содружество советских народов. Сборник документов, 1917-1922 (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1972), с. 110.
[89] Содружество советских народов. Сборник документов, 1917-1922 (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1972), с. 67.
[90] Содружество советских народов. Сборник документов, 1917-1922 (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1972), сс. 98-100.
[91] Содружество советских народов. Сборник документов, 1917-1922 (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1972), сс. 123-124.
[92] Содружество советских народов. Сборник документов, 1917-1922 (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1972), с. 197.
[93] Содружество советских народов. Сборник документов, 1917-1922 (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1972), с. 204.
[94] Содружество советских народов. Сборник документов, 1917-1922 (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1972), с. 286.
[95] Blanovschi A. (alcătuitor), Diplomaţia cotropitorilor. Repercusiunile ei asupra Basarabiei şi Bucovinei de Nord. Culegere de documente (Chişinău: Universitas, 1992), p. 23.

[96] Blanovschi A. (alcătuitor), Diplomaţia cotropitorilor. Repercusiunile ei asupra Basarabiei şi Bucovinei de Nord. Culegere de documente (Chişinău: Universitas, 1992), p. 23.

[97] Blanovschi A. (alcătuitor), Diplomaţia cotropitorilor. Repercusiunile ei asupra Basarabiei şi Bucovinei de Nord. Culegere de documente (Chişinău: Universitas, 1992), pp. 135-136.

[98] A se vedea, de exemplu, excelentul volum de documente din fostele arhive secrete române – Văratic Vitalie, coord., Preliminarii ale raptului Basarabiei şi Nordului Bucovinei, 1938-1940 (Bucureşti: Libra, 2000).

[99] Buzatu Gh., Din istoria secretă a Celui de-al Doilea Război Mondial, vol. II (Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1995), p. 256.

[100] Şişcanu Ion, Raptul Basarabiei, 1940 (Chişinău: Ago-Dacia, 1993), pp. 16-25.

[101] Arhiva Naţională a Republicii Moldova (A.N.R.M.),f. 706, inv. 3, d. 7, f. 2. Citat după Petrencu Anatol, România şi Basarabia în Cel de-al Doilea Război Mondial (Chişinău: Epigraf, 1999), p. 35.

[102] Şişcanu Ion, Raptul Basarabiei, 1940 (Chişinău: Ago-Dacia, 1993), p. 40.

[103] Пасат Валерий (составитель), Трудные страницы истории Молдовы. 1940-1950 (Москва: Терра, 1994), с. 24.

[104] Petrencu Anatol, Basarabia în al Doilea Război Mondial. 1940-1944 (Chişinău: Lyceum, 1997), pp. 60-67.

[105] Moraru A., "Contribuţii la istoria formării RSSM", Basarabia. 1990 (Chişinău: Universitas, 1991), p. 172.

[106] Petrencu A., România şi Basarabia în Cel de-al Doilea Război Mondial (Chişinău: Epigraf, 1999), p. 38.

[107] Cuvîntarea lui Molotov la şedinţa comună a Sovietului Uniunii şi Sovietului Naţ ionalităţilor. 1 august 1940, în Sesia a şaptea a Sovietului Suprem al URSS. 1-7 august 1940. Darea de seamă stenografică, Moscova, 1990, p. 27. Citat după Petrencu Anatol, România şi Basarabia în Cel de-al Doilea Război Mondial (Chişinău: Epigraf, 1999), p. 28.

[108] Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), сс. 104-105.

[109] Petrencu Anatol, România şi Basarabia în Cel de-al Doilea Război Mondial (Chişinău: Epigraf, 1999), pp. 36-41.

[110] Petrencu Anatol, România şi Basarabia în Cel de-al Doilea Război Mondial (Chişinău: Epigraf, 1999), p. 141.

[111] ANRM, f. 680, inv. 1, d. 4 232, p. 1. f. 259 verso. Citat după Petrencu Anatol, România şi Basarabia în Cel de-al Doilea Război Mondial (Chişinău: Epigraf, 1999), p. 64.

[112] ANRM, f. 706, inv. 1, d. 519, f. 42-45; Buletinul Provinciei Basarabia, 1941, An. 1, nr. 1, pp. 20-21. Citat după Petrencu Anatol, România şi Basarabia în Cel de-al Doilea Război Mondial (Chişinău: Epigraf, 1999), p. 64.

[113] Petrencu Anatol, România şi Basarabia în Cel de-al Doilea Război Mondial (Chişinău: Epigraf, 1999), p. 88.

[114] Ioanid Radu, Evreii sub regimul Antonescu (Bucureşti: Hasafer, 1998), p. 265 şi Ancel Jean, Transnistria, 3 volume (Bucureşti: Editura Atlas, 1998).

[115] Georgescu Vlad, Istoria românilor, de la origini pînă la zilele noastre (Bucureşti: Humanitas, 1995), pp. 236-237.

Capitolul IV

"ŢARA MEA, MOLDOVĂ-MAMĂ": PROTOSTATALITATEA ŞI PROTONAŢIUNEA SOVIETICĂ MOLDOVENEASCĂ

1. Impactul formativ al terorii, ideologiei şi culturii sovietice

Adiţional "repatrierii" basarabenilor din România în URSS, executarea şi deportarea acestora în zonele îndepărtate ale Imperiului Sovietic, la fel şi foametea organizată, deportările culacilor şi campania de colectivizare au exterminat un număr impunător de români basarabeni. Faptele în cauză au avut un impact formativ asupra conştiinţei lor, pregătind terenul pentru perceperea "corectă" a ideologiei comuniste şi a procesului de sovietizare/rusificare.

Foametea din 1946-1947 a fost provocată de planurile comuniste de strîngere a grînelor şi i-a avut drept obiectiv pe moldoveni, care formau grupul naţional rural cel mai mare.[1] Este necesar, de asemenea, de subliniat că politica agrară şi în special cea fiscală erau orientate spre colectarea a cît mai multe produse agricole şi mijloace băneşti, populaţia RSSM livrînd în perioada 1944-1952 circa 2 181 2 mii tone de cereale şi achitînd 400 milioane de ruble impozit agricol.[2] În urma secetei şi a achiziţiilor forţate de cereale, comuniştii au cauzat moartea de foame a 62 786 de oameni în 1946 şi 153 622 în 1947, iar sute de mii au fost bolnavi de distrofie.[3] Din cauza foametei, în anii 1946-1947 şi-au pierdut viaţa peste 200 000 de oameni.[4] Pe de altă parte, impozitele exagerate şi pericolul includerii pe lista chia-

burilor demonstrau ţăranilor absurditatea extinderii producţiei agricole şi acumulării de capital, fiind mai convenabilă o existenţă săracă, dar sigură, contribuindu-se în acest fel la înstrăinarea ţăranilor de pământ.[5]

Campania de anihilare a "duşmanilor de clasă" — a chiaburilor, în perioada 1947-1951 — a redus şi mai mult numărul ţăranilor, moldoveni în majoritate absolută, fiind deportate, în general, în perioada 1941-1951 în jur de 16 000 de familii.[6] La 1 februarie 1949 în raioanele dintre Prut şi Nistru erau 678 de colhozuri, care întruneau în jur de 100 000 de familii ţărăneşti, ceea ce reprezenta 22% din totalul gospodăriilor ţărăneşti.[7] În martie, în urma "solicitării" conducătorilor comunişti locali, Moscova "permite" deportarea a în jur de 39 000 de persoane — "chiaburi, activişti ai partidelor profasciste" etc. —, lucru care a fost realizat la 6 aprilie.[8] La 1 mai erau deja 925 de colhozuri, care întruneau 30% din gospodăriile ţărăneşti.[9] Însă lovitura de graţie a fost dată în noaptea de 5 spre 6 iulie 1949, în cadrul operaţiunii "Iug", în urma căreia numărul gospodăriilor colectivizate crescuse de 2,2 ori pînă la 72,3%, pînă la sfîrşitul anului 1950 reuşindu-se colectivizarea a 97% din gospodării.[10] Relevant este raportul lui N. Koval la Plenara a III-a a CC al PC(b)M din 1-2 decembrie 1949, în care acesta a afirmat direct că: "O mare importanţă în colectivizarea reuşită a agriculturii a avut-o trecerea de la politica de limitare la politica de lichidare a chiaburimii ca clasă şi efectuarea, în legătură cu aceasta, a deportării peste hotarele republicii a unei părţi considerabile a chiaburimii şi a altor elemente ostile. Această măsură a creat cele mai favorabile condiţii pentru accelerarea ritmurilor transformărilor socialiste la sate".[11]

Colectivizarea agriculturii, căreia i s-au opus sute de mii de ţărani, a distrus eventual satul patriarhal, subjugîndu-l dictaturii funcţionarilor de stat. Colectările de grîne, care depăşeau cu mult capacităţile de producţie ale ţăranilor, au condus la foametea de proporţii uriaşe, în urma căreia au murit sute de mii (un gen de educaţie ideologică). În acelaşi cadru s-au înscris strămutarea forţată a popoarelor sau a "duşmanilor de clasă", distrugerea bisericii — fapt care a subminat caracterul fundamental-conservator al ţărănimii. De asemenea, industrializarea forţată a condus la o *mobilitate socială* de proporţii care, la rîndul său, a afectat modalităţile tradiţionale de exercitare a autorităţii şi a practicilor culturale naţional-patriarhale, formînd baza protonaţiunii sovietice moldoveneşti.

Deşi campania de colectivizare, prin intermediul metodelor de teroare de mai sus, a reuşit în mare parte deja în 1950, evacuarea familiilor de

moldoveni continua, sub o altă "acoperire" ideologică, ce-i drept. De exemplu, în aprilie 1951 au fost deportate în Siberia mai mult de 700 de familii ale Martorilor lui Iehova.[12] De asemenea, autorităţile sovietice de ocupaţie au utilizat migrările planificate ale moldovenilor din raioanele cel mai dens populate de ei spre regiunile Astrahan şi Rostov, precum şi regiunea Pavlodar din Kazahstan, fiind forţate să plece 40 000 de persoane.[13]

În 1946 numărul ruşilor în partidul comunist din întreaga URSS iarăşi a crescut pînă la 67,8%, iar cel al naţionalităţilor a scăzut.[14] O generaţie întreagă de lideri comunişti naţionali, mulţi dintre cei care au fost fondatorii partidelor comuniste în republicile neruse, au fost eliminaţi fizic la sfîrşitul anilor treizeci, ca urmare a unei terori de amploare.[15] Lui Stalin îi era frică de legitimitatea acestor lideri, care a fost determinată de o perioadă îndelungată de activitate în organele naţionale de partid, fiind ostil, de asemenea, ascensiunii "comunismelor naţionale" şi oferirii unui grad înalt de autonomie republicilor neruse. Bolşevicii mai moderaţi, în frunte cu Lenin, considerau că naţionalismele pot fi utilizate în calitate de vehicule convenabile pentru instaurarea şi consolidarea puterii comuniştilor, după cum am arătat în capitolul doi. Bineînţeles, această contradicţie de opinii nu modifica fizionomia totalitară a comunismului rus, ci se referea la tactica bolşevicilor. Evenimentele ulterioare au demonstrat viabilitatea naţionalismului şi presupunerea corectă a lui Lenin că este imposibilă distrugerea acestuia, fiind mai avantajoasă, cel puţin iniţial, transformarea lui într-un mod în care ar începe să servească plenar comunismul rus de stat. În perioada sovietică, în multe republici, în special cele caucaziene şi asiatice, liderii clanurilor influente, ai unor sisteme neformale de rubedenie, deveneau secretari de partid sau şefi ai executivelor în localităţile de origine.

Este relevant faptul că şi comuniştii recunoşteau, în modul cel mai nonşalant posibil, necesitatea exercitării terorii pentru crearea "poporului moldovenesc", această metodă fiind considerată firească şi eficientă: "Pînă la lichidarea elementelor străine de clasă (adică mici proprietari, preoţi, ţărani mai înstăriţi, persoane angajate în fosta administraţie etc. — n. a.), naţiunea moldovenească nu era consolidată din interior".[16] Pentru educarea "omului nou" sovietic era necesar de depus eforturi de prelucrare şi de eliminare a *materialului uman* care avea îndrăzneala sau "prostia" să se opună procesului în cauză.

Impactul formativ al terorii este relevat de următoarea relatare: "Îmi

amintesc anul ’40, apoi ’44. Cu cîtă neîmpăcare şi ură priveau oamenii simpli, majoritatea absolută a populaţiei dintre Prut şi Nistru, la musafirii nepoftiţi, la ordinea instituită de ei! Părea o neîmpăcare pe viaţă, pe vecie. Cu atît mai mult cu cît sătenii erau forţaţi să-şi deie la grămadă pămîntul, vitele de tracţiune, inventarul agricol, să se întorloace în colhozuri. Se împotriveau, bineînţeles, şi pînă în toamna lui ’49 pe întreg teritoriul fuseseră înjghebate doar unde şi unde (de regulă, în localităţile mici, populate de ucraineni) asemenea gospodării şi numai după deportările masive din acea vară s-a produs colectivizarea totală. Îmi amintesc — cîte lacrimi s-au vărsat, cîte blesteme s-au rostit atunci, cîtă ură comună colcăia pretutindeni. Se părea că nimeni niciodată nu va mai domoli, nu va mai împăca această lume.

Dar a trecut un anumit timp — nu secole şi nici decenii, colea vreo cîţiva anişori! — şi moldovenii noştri, adică noi, am prins la «coraj»: «Lasă că ne deprindem şi cu acestea... La urma urmelor, şi sovieticii îs oameni... Şi colhozurile sînt o formă de gospodărire... Şi Siberia nu-i peste lume şi nu e pustie definitiv... Se poate de trăit».

Apoi, încetul cu încetul (iar uneori şi destul de «operativ»), ne-am obişnuit a face lucru de haram («ce, lucrez la mine ca să mă strădui din răsputeri?!») sau în genere a trîndăvi. Apoi ne-am deprins şi cu una din cele mai urîte şi detestate pînă atunci de către întregul nostru neam apucătură — cea de a fi cu «mîna lungă», adică de a fura. Ne-am obişnuit pînă într-atîta că azi nici o lege nu poate dezrădăcina această molimă, această rîie naţională. Şi ne-am deprins, ne-am obişnuit să ni-i facem pe ocupanţi fraţi, iar pe fraţi — ocupanţi. Şi ne-am obişnuit să ne mîncăm înde noi, şi să ne trădăm, şi să ne strangulăm. Şi ne-am obişnuit să ne ruşinăm de limba mamei, de obiceiurile strămoşeşti, de istoria noastră, de ceea ce sîntem noi înşine”.[17] Fragmentul în cauză surprinde tranziţia socială a indivizilor care, în urma presiunii terorii şi culturii regimului totalitar şi rusificator al URSS, au sucombat în acceptarea reluctantă, iar apoi *firească* a noilor *identităţi* şi *valori*.

Pe de altă parte, naţional-comunismul moldovenesc, în comparaţie, să-i zicem, cu cel ucrainean, nu s-a dezvoltat plenar, deoarece în permanenţă se simţea handicapul “absenţei” din URSS în perioada 1918-1940. Acest lucru a fost speculat cu dexteritate de comuniştii ruşi şi ucraineni în detrimentul comuniştilor moldoveni, oricît de mult aceştia îşi manifestau loialitatea şi credinţa faţă de statul-partid central. Dacă am face un exerciţ

iu de imaginaţie istorică şi am presupune că în 1918 s-ar fi reuşit crearea unei Românii sovietice, atunci ocupaţia din anul 1940 nu ar fi avut loc, iar dacă în 1918 România intra în componenţa URSS, atunci nici comuniştii ucraineni nu reuşeau să gestioneze afacerea cu transferul teritoriilor bucoviniene şi basarabene. Însă doar cu Basarabia în componenţa URSS, naţional-comuniştii moldoveni nu aveau aceeaşi trecere la Kremlin, după cum o aveau "fraţii"-slavi ucraineni.

După ocuparea Basarabiei de către Rusia Sovietică, elita politică şi economică a fost exterminată, supusă represiunilor, trimisă în regiunile îndepărtate ale URSS, în condiţii dificile de supravieţuire. Istoricii sovietici chiar au recunoscut represaliile care, însă, au fost îndreptate, absolut corect, în viziunea lor, împotriva "duşmanilor" statului sovietic: "Se cunoaşte că clasele exploatatoare, acoliţii ocupanţilor fascişti în timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei şi membrii activi ai partidelor burgheze la sfîrşitul anilor '40 au fost lipsiţi de proprietate privată asupra mijloacelor de producţie şi expulzaţi din RSSM în raioanele îndepărtate ale URSS pentru reeducare (sic! — n. a.). La sfîrşitul anilor '50 ei au început să se întoarcă în republică. A fost făcut totul pentru ca ei să devină constructorii societăţii comuniste. Dar, desigur, într-o perioadă atît de scurtă, din conştiinţa fostei "elite" nu au putut să dispară completamente tendinţele spre proprietatea privată. O parte anumită a acestora a ascuns atitudinea duşmănoasă faţă de puterea sovietică. Sub pretextul luptei cu cultul personalităţii ei au început să difuzeze prejudecăţile naţionaliste, prelucrînd în modul corespunzător pe oamenii needucaţi, în special din mediul tineretului"[18]. Din afirmaţiile de mai sus se poate deduce faptul că memoria celor supuşi represiunilor şi trimişi în Siberia a fost perpetuată de copiii şi rudele acestora. În acelaşi timp, din cauza trecerii timpului, sovietizării şi rusificării, dar şi, nu în ultimul rînd, lipsei de *conceptualizare* a represiunilor de către o elită intelectuală independentă, memoria ocupaţiei sovietice şi a victimelor pe care le-a făcut a început să se subţieze. Aceasta a contribuit la diminuarea eforturilor de emancipare naţională şi a amînat consolidarea etnică a moldovenilor pentru o perioadă nedefinită. Dacă în ţările baltice memoria similară a fost întotdeauna vie, iar guvernele respective au solicitat despăgubiri Rusiei pentru ocupaţia sovietică, Republica Moldova a fost mai "îngăduitoare" cu ruşii chiar în raport cu moartea a sute de mii de români basarabeni în lagărele comuniste, faptul în cauză demonstrînd un grad scăzut cel puţin de conştiinţă etnică, dacă nu naţională.

Pentru cei care au rămas în afara federaţiei sovietice, cum ar fi popoarele baltice, perioada mai îndelungată de independenţă şi brutalitatea cu care a fost distrusă au contribuit, paradoxal, la consolidarea acestora în calitate de naţiuni. Anexarea Basarabiei în 1940, de asemenea, a înrădăcinat în conştiinţa elitei, mare parte a căreia a rămas în Regat, alta împuşcată sau trimisă în Siberia, faptul că provincia este înrudită cu România, că limba şi cultura sînt româneşti. Toate încercările Moscovei de a dezrădăcina cu desăvîrşire această percepţie s-au dovedit a fi inutile, lucru demonstrat mai tîrziu. Însă, spre deosebire de baltici, ţăranii basarabeni, rămaşi aproape completamente fără elite intelectuale şi economice, au fost în stare să menţină doar nişte percepţii, un protosentiment neconceptualizat referitor la apartenenţa lor etnolingvistică, dar fără a formula o atitudine inteligibilă cu privire la injustiţia care a fost făcută de ruşi prin ocuparea Basarabiei de URSS.

Teroarea primilor ani de ocupaţie sovietică a redus la tăcere elementele opoziţionare, implantînd adînc frica în conştiinţa ţăranilor moldoveni. La nivelul mentalităţii aceasta a însemnat crearea "lutului" necesar pentru "plămădirea cetăţeanului sovietic", astfel teroarea sovietică deţinînd un rol formativ proeminent în elaborarea identităţii şi loialităţii. În baza primilor ani de exercitare a măsurilor coercitive, acestea chiar dacă nu au asigurat adeziunea originală a moldovenilor la proiectul edificării statalităţii sovietice şi a poporului sovietic, cel puţin au şters memoria loialităţilor naţional-statale precedente. În vidul creat ideologii sovietici au început să toarne o altă "substanţă" şi să asigure, prin intermediul politicilor culturale, ideologiei, rusificării, socializării şi modernizării, implantarea noilor concepte care ar fi determinat adeziunea necondiţionată şi autentică a indivizilor la ideea imuabilităţii URSS, comunismului şi superiorităţii culturale a ruşilor. În acest context ideologic-cultural din prima jumătate a anilor '50 ai secolului XX a fost alfabetizată aproape toată populaţia republicii şi s-a realizat trecerea la studiile de 7 ani atît în oraşe, cît şi în localităţile rurale.[19]

Politica sovietică faţă de naţiunile URSS a fost profund contradictorie: pe de o parte, se declara "înflorirea" culturilor naţionale, pe de alta, apropierea şi contopirea naţiunilor într-un popor unic — cel sovietic. Naturalmente, un singur popor sovietic ar fi vorbit, mai devreme sau mai tîrziu, o singură limbă, aceasta fiind, deloc surpinzător, rusa. Însă criticile occidentale şi o anumită opoziţie surdă, impenetrabilă, a culturilor

naţionale, în special baltice, caucaziene şi asiatice, i-a făcut pe ideologii *culturalizatori* ai URSS să tempereze mişcarea rapidă spre un singur popor şi o singură cultură, declarîndu-le, ce-i drept, obiective strategice de lungă durată. Unele afirmaţii care se refereau la realităţile existente din URSS trasau, mai degrabă, obiectivele comunismului rus într-un mod destul de transparent: "În anii construcţiei socialismului şi comunismului în URSS s-a format o nouă comunitate de oameni — poporul sovietic".[20]

Cu toate rezervele pe care unii politologi le au faţă de clasificarea URSS drept imperiu, faptul că exista un popor mai privilegiat în raport cu autorităţile centrale, iar altele erau subordonate, probează veridicitatea aserţiunii în cauză. Calitatea de membru al elitei conducătoare presupunea adaptarea plenară la normele "sovietice" de comportament, fapt ce implica o bună cunoaştere a limbii şi culturii ruse. În acelaşi timp, politica de *indigenizare*, într-un mod sau altul, a reprodus elementele sale constitutive, poate doar cu excepţia unei perioade mai dificile, cînd Stalin a încercat să distrugă cu desăvîrşire "comunismele naţionale".

Deoarece teritoriile de pe malul drept al Nistrului s-au aflat un timp îndelungat sub influenţa propagandei "burghezo-naţionaliste", comuniştii au acordat atenţie deosebită "prelucrării" ideologice a ţăranilor basarabeni o dată cu încheierea Celui de-al Doilea Război Mondial. Baza acestor eforturi a constituit-o Hotărîrea Plenarei CC al PC(b) din Moldova din 28 iulie 1946 "Referitor la măsurile de îmbunătăţire a activităţii politice şi culturale de masă în rîndul populaţiei RSSM".[21] În contextul semnificaţiilor sociale ale propagandei, savanţii sovietici afirmau tranşant că: "Ideologia partidului comunist este implantată în conştiinţa poporului prin diferite metode. Sistemul multilateral şi intensiv de propagandă prin intermediul ziarelor, radioului, televiziunii, revistelor, cărţilor, lecţiilor, educaţiei sociale şi învăţămîntului, utilizînd sistemul extins de discipline sociale — istoria, ştiinţele sociale, comunismul ştiinţific, materialismul dialectic şi istoric — dezvoltă conştiinţa oamenilor sovietici într-o singură direcţie şi asigură în acest fel funcţionarea eficientă a sistemului social sovietic. Toate naţiunile sovietice, care sînt părţi organice ale noii comunităţi istorice — poporul sovietic — au în mod principial unul şi acelaşi substrat ideologic al culturii spirituale, determinat de comunitatea sistemului social-politic sovietic".[22]

Aşadar, ideologii comunişti erau conştienţi de rolul propagandei, menţ ionînd că un mijloc încercat al educaţiei ideologice a maselor este agitaţia

politică. Astfel, dacă în 1945 în Moldova erau 1 036 colective de agitaţie, cuprinzînd 9 000 de agitatori, la sfîrşitul anului 1950, adică numai în 5 ani, în componenţa a 2 713 colective de agitaţie erau deja în jur de 47 000 de agitatori. În acelaşi context s-au înscris eforturile de *culturalizare* prin intermediul presei şi bibliotecilor. Astfel, dacă în 1946 în republică se editau 6 reviste şi buletine, 21 de ziare cu un tiraj de 275 000 de exemplare, în 1950 era tipărite deja 14 reviste şi buletine, 130 de ziare cu un tiraj de 729 000 de exemplare. De asemenea, funcţionau 1 565 de cluburi şi 1 474 de biblioteci populare cu un fond de circa 1 5000 000 de volume.

Similar, şcolarizarea copiilor se înscria în contextul eforturilor de sovietizare a moldovenilor, de creare a *noului om sovietic* care ar fi utilizat, bineînţeles, rusa drept limbă de comunicare. Astfel, numărul elevilor în anii 1960/61 era de 498 400, iar în 1971/72 de 735 600, a învăţătorilor în 1960/61 de 27 000, iar în 1971/72 de 41 500.[23]

În 1961 a fost înfiinţată Academia de Ştiinţe a RSSM. Au fost create capela corală "Doina", ansamblul de dansuri populare "Joc" etc. — toate numele naţionale fiind, în acest fel, sovietizate de comunişti. Componenţa numerică a Uniunii Scriitorilor din RSSM s-a mărit de la 30 de membri în 1950 la 136 în 1975. Dacă în 1950 funcţionau 4 teatre, în 1978 numărul lor era 7, dintre care 4 în limba moldovenească. În 1957 a fost creat Studioul de Cinematografie "Moldova-film", care a turnat, în perioada 1957-1974, 52 de filme artistice şi 230 de filme documentare.[24] De asemenea, a crescut numărul instalaţiilor de cinema de la 1,7 (la 10 000 de indivizi) în 1950 la 4,6 în 1978; în 1960 la 10 000 de indivizi la oraşe reveneau 1 821 de aparate radio şi 496 la sate, iar în 1977 acestea s-au ridicat la 3 605 la oraşe şi 1 758 la sate, în 1960 la 10 000 de indivizi reveneau 283 de televizoare şi 9 la sate, iar în 1977 acestea s-au ridicat la 2 190 la oraş şi 1 466 la sate. În 1973 în RSSM erau peste 1 400 de şcoli, din care 600 medii, 1 599 de biblioteci, 1 554 de cluburi şi case de cultură, 1 693 de instalaţii de cinema.[25]

Însă, chiar dacă satele rămîneau în urma *culturalizării* sovietice, datorită densităţii mai scăzute a populaţiei, graţie dezvoltării mijloacelor de comunicaţii în masă, reţelelor de transport, acestea începuseră să consume mai multă cantitate de *cultură* şi ideologie, decît ar indica numărul instituţiilor amplasate pe teren. Doar într-un deceniu (de la mijlocul anilor '60 pînă la mijlocul anilor '70) numărul curselor de autobuz care legau oraşele cu centrele raionale şi satele s-a mărit de 2,5 ori.[26] Despre omogenizarea forţată a practicilor culturale naţionale, sociologii sovietici* relatau în

felul următor: "Apropierea componenţei sociale a popoarelor Moldovei, desfăşurată în condiţiile puterii sovietice într-o perioadă istorică scurtă, procesul creşterii similitudinii structurii sociale a populaţiei republicii cu structura altor republici, relevate de cercetări ştiinţifice, demonstrează elocvent succesul politicii naţionale a PCUS".[27] Un indiciu al *culturalizării* sovietice în cazul moldovenilor îl reprezenta următoarea teză a sociologilor ruşi de la Moscova: "Ziarul «Советская Молдавия» apare în limba rusă şi este orientat în special pentru orăşeni. Dar ziarul este citit nu doar de ruşi. Aceasta poate fi determinat de abonare: în primul rînd, numărul abonaţilor la «Советская Молдавия» depăşeşte numărul familiilor ruse în republică, în al doilea rînd, ziarul este solicitat şi de săteni, deşi în localităţile rurale sînt puţini locuitori de origine rusă (în conformitate cu serviciul «Союзпечать», în 1970 locuitorii rurali reprezentau 62% din abonaţii ziarului menţionat)".[28] Deci, din punct de vedere social, populaţia rurală devenea mai susceptibilă efectelor ideologiei comuniste, sovietizării şi rusificării. Radioficarea satelor, instalaţiile de cinema, procurarea televizoarelor etc., toate acestea au contribuit la *modernizarea* ţăranilor moldoveni, aceasta însă într-un stil sovietic, deoarece comuniştii utilizau progresul tehnic pentru *educarea* maselor într-un mod care ar fi condus la asimilarea plenară a valorilor ideologice sovietice şi culturale ruse.

În conformitate cu viziunile sociologilor sovietici, acelaşi nivel înalt de educaţie a oamenilor de diferite naţionalităţi, implicarea lor în munci calificate, în special a tineretului, trebuia să contribuie la ridicarea nivelului culturii naţiunilor sovietice, comunităţii lor în această sferă a modului de viaţă. Procesul nivelării şi apropierii oamenilor de diferite naţionalităţi în ce priveşte solicitările şi interesele lor etnoculturale se poate determina comparînd "consumul lor de cultură", comportamentul şi valorile dominante. Toate felurile de cultură se difuzează cu o intensitate egală în mediul diferitelor popoare ale republicii. Deoarece pe toate canalele de informaţii

*Lucrarea "Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР)" (Москва: Наука, 1980) reprezintă una din sursele sociologice de bază pentru capitolul în cauză şi cel următor. Atunci cînd sociologii sovietici au desfăşurat cercetări pe teren, am putea folosi, cu anumită precauţie, informaţia colectată pentru scopurile cărţii. Rezervele noastre sînt determinate de angajarea sociologiei sovietice, datele statistice, inclusiv recensămînturile populaţiei, fiind "ajustate" la aşteptările statului-partid. A se vedea, în acest sens, Barbara A. Anderson, Brian D. Silver, "Demographic Sources of the Changing Ethnic Composition of the Soviet Union", *Population and Develpment Review 15*, no. 4 (1989), pp. 644-646.

de masă se difuzează, sub aspect social, o cultură absolut omogenă cu valori sovietice comune şi o ideologie dominantă, are loc schimbarea treptată a culturii de comportare şi orientării în acelaşi stil. Drept rezultat, în opinia sociologilor sovietici, se stabilesc nu doar normele comune de consumare a culturii, ci şi unitatea trăsăturilor de bază ale modului de viaţă, se consolidează valorile şi viziunile comune, fapte care au un impact direct asupra comportamentului. Programele comune ale studiilor şcolare şi universitare, programele strict determinate ale ştiinţelor sociale, în primul rînd, ale istoriei şi literaturii în şcoala medie, aceeaşi orientare ideologică a materialului difuzat prin intermediul ziarelor, revistelor, televiziunii, radioului, cinematografului, teatrului contribuie la crearea viziunii comune asupra lumii a oamenilor de diferite naţionalităţi. În opinia sociologilor moscoviţi, despre eficienţa acestui sistem de formare a indivizilor vorbesc mai multe semne, care arată "marginalizarea închipuirilor perimate, opiniilor şi normelor patriarhale ale modului de viaţă proprii timpurilor şi sistemelor sociale trecute. În particular, despre procesele în cauză se poate judeca, avînd în vedere reducerea, din generaţie în generaţie, a influenţei religiei"[29].

Deşi avem anumite rezerve în ce priveşte temeinicia discursului şi practicii modernizării sovietice, deoarece proiectul în cauză, evident, nu a reuşit completamente, este certă vigurozitatea cu care a atacat *intractibilitatea* socială a moldovenilor. Anume în urma acestui impact apare "proto-", adică faza embrionară a naţionalităţii şi statalităţii moldoveneşti, datorită terorii, culturii şi ideologiei sovietice.

Rezultatele "prelucrării" ideologice şi culturale a ţăranilor moldoveni sînt relevate de răspunsul intervievaţilor la întrebarea despre personalităţ ile istorice cele mai respectate. Acceptînd pe toţi savanţii în calitate de o unitate (1), scriitorii şi oamenii de artă au obţinut 1,4 puncte, iar activiştii "marcanţi" ai partidului comunist şi ai mişcării revoluţionare — 3,8. Dacă revoluţionarii şi comuniştii care se bucură de simpatia şi respectul cel mai mare sînt ruşi în jur de 90%, în mediul savanţilor aceştia constituie 80%, în mediul scriitorilor şi oamenilor de artă — 70%, adică doar o treime este reprezentată de indivizii altor naţionalităţi.[30] Semnificaţiile răspunsurilor respective sînt multiple: ideologice, culturale şi etnice. Este evidentă superioritatea ideologiei comuniste, cuplate cu naţionalitatea rusă. Cultura, unde ruşii reprezintă "doar" 70%, este pe ultimul loc în topul preferinţelor "personalităţilor istorice".

Sociologii sovietici au remarcat cu o francheţe remarcabilă, fără a menţiona, bineînţeles, impactul formativ al eforturilor etnoculturale şi etnopolitice sovietice la periferiile naţionale, că: "În Moldova s-a instituit în mod durabil sistemul unic pentru toată ţara al stereotipurilor comportamentului civic: programul comun al muncii şi sărbătorilor, practica adunărilor curente şi festive de masă, regulile etichetei muncii etc. S-au afirmat în viaţa de toate zilele serbările populare comune — 7 Noiembrie, 1 Mai, Ziua Victoriei, Ziua Constituţiei şi alte sărbători sovietice dedicate momentelor revoluţionare şi eroice ale poporului sovietic şi ale proletariatului mondial. Se serbează pe larg sărbătorile profesionale — ziua lucrătorului feroviar, a plugarului, a minerului etc. S-a consolidat simbolica şi atributica nouă — drapelul roşu, stemele de stat. Devin populare noile servicii civile de căsătorie, finalizarea anului şcolar, petrecerea în armată şi alte evenimente personale şi de familie".[31]

În favoarea desfăşurării nunţii în conformitate cu tradiţiile naţionale s-au exprimat aproape unanim moldovenii de la sate mai în etate, la oraş — 2/3, iar tineretul la sate — 2/3, tinerii moldoveni de la la oraş — în jur de jumătate. De menţionat că ideologii comunişti nu puteau lăsa acest domeniu în afara controlului şi au încercat să diminueze influenţa tradiţiilor naţionale şi a bisericii. "În urma iniţiativei CC al PCM în republică se depun eforturi considerabile pentru răspîndirea şi consolidarea noilor tradiţii".[32] Comuniştii, bineînţeles, nu s-au putut împaca cu existenţa unei autonomii sociale, destul de relative, ce-i drept, şi, cînd nu au putut s-o distrugă, au încercat s-o gestioneze şi s-o transforme, anexîndu-i un conţinut ideologic sovietic cu menţinerea unor forme naţionale sau tradiţionale. De exemplu, ideologii sovietici au raportat că în satele Pîrjolteni şi Horodişte din raionul Călăraşi a scăzut brusc numărul cununiilor după ce în serviciul civil de căsătorie au fost "introduse abil unele elemente tradiţionale care au îmbogăţit ritualul în cauză cu un specific naţional şi local".[33]

Cu toate eforturile depuse, la începutul anilor '70 din 2 303 916 de moldoveni doar 34% vorbeau fluent limba rusă.[34] Aceasta, bineînţeles, nu era în favoarea unei opoziţii conştiente regimului rusificator, ci constituia, mai degrabă, o perpetuare a *intractibilităţii*. Exista dacă nu un naţionalism românesc conştient de originea sa etnică (ar fi exagerat să afirmăm acest lucru), atunci o rezistenţă latentă şi surdă la sovietizarea şi rusificarea RSSM, istoricii sovietici remarcînd, în stilul lor, faptul că: "Prejudecăţile naţionalismului se exprimă uneori în atitudinea dispreţui-

toare faţă de oamenii de alte naţionalităţi. Aici se evidenţiază carieriştii, care urmăresc scopuri egoiste. Într-un timp ei cereau avansarea masivă a cadrelor naţionalităţii băştinaşe în organele de stat, de partid şi economice. Acum, cînd în economia naţională (cu excepţia unor domenii tehnice) predomină cadrele locale, carieriştii încearcă să demonstreze că, chipurile, în general a dispărut necesitatea specialiştilor trimişi de alte republici, seamănă în colectivele muncitoare seminţele otrăvite ale neîncrederii (...) Prejudecăţile naţionaliste sînt cele mai evidente în mediul unei părţi a studenţimii şi intelectualităţii. (...) Unele greşeli ale intelectualităţii se explicau prin faptul că ea este tînără, a crescut, de fapt, după război, este pregătită din punct de vedere teoretic mai slab decît intelectualii din alte republici".[35] De asemenea, conducerea comunistă din RSSM, în persoana primului-secretar al CC al PCM, Ivan Bodiul, menţiona cu îngrijorare la Plenara CC din octombrie 1970 că "...o parte semnificativă a ţăranilor nu s-a debarasat pînă la capăt de ideologia filistină (...) Printre unii locuitori de la sate mai bîntuie încă tradiţiile şi obiceiurile perimate, diferite feluri de prejudecăţi".[36]

Dacă în cazul estonienilor, letonilor şi lituanienilor experienţa sovietică a fost asociată cu represiunile, rusificarea forţată, modernizarea neraţională, impusă în mod arbitrar, interzicerea tradiţiilor naţionale, distrugerea satelor, migraţia forţată etc., în cazul moldovenilor sentimentul negativist a fost mai puţin dezvoltat, inclusiv din considerentul absenţei de opoziţie dintre experienţa de statalitate independentă şi ocupaţia sovietică. Lipseau cu desăvîrşire elemente cum ar fi lupta pentru independenţă (deoarece potenţialii agitatori naţionalişti — reprezentanţii clasei mijlocii şi ai intelectualităţii, care erau purtătorii conştienţi ai românismului — au rămas în România sau au fost exterminaţi de ruşi), menţinerea statalităţii şi convingerea politică şi socială că toţi moldovenii basarabeni fac parte din poporul român care trebuie reîntregit. Problema trecutului şi a lipsei de legitimitate constă în faptul că 22 de ani în componenţa României s-au dovedit a fi puţini pentru dezvoltarea sau asimilarea plenară a românismului, după cum ar fi fost puţin în oricare alt caz de transformare a ţăranilor într-o naţiune sau alta. Pe de altă parte, nu a existat suficient "material istoric" pentru a plămădi un stat-naţiune moldovenesc.

Aşadar, în cazul basarabenilor nu s-a consolidat nici românismul — care ar fi constituit (şi continuă să fie la momentul de faţă) evoluţia etnopolitică cea mai firească, dacă am putea utiliza această expresie —, dar

nici *moldovenismul*, pentru care nu a existat suficientă legitimitate istorică decît foarte puţină — cea sovietică (şi medievală, speculată tot de ruşi şi moldovenii rusofili), subminată de dezintegrarea URSS. În acest mod, în cazul moldovenilor, s-a dezvoltat sentimentul colectiv de protonaţiune şi protostat, sentiment pe care aceştia nu-l vor depăşi într-un viitor apropiat, decît poate în urma activităţii unor agitatori naţionalişti liberali din generaţia tînără sau/şi o dată cu preluarea şi asimilarea identităţii paneuropene.

2. *Chipul rus al modernizării economice şi sociale*

Reuşita parţială a ideologiei comuniste şi a menţinerii Imperiului Sovietic un timp atît de îndelungat a fost determinată de atragerea periferiilor naţionale, în special a celor nu pe deplin conştiente de naţionalitatea pe care o aveau şi insuficient de dezvoltate sub aspect economic, în proiectul unei industrializări masive. Într-un fel, datorită înapoierii economice, dar şi intelectuale a RSSM (survenite, inclusiv, în urma exterminării fizice a elitei politice şi economice a Basarabiei), modernizarea a început, implicit, dar şi deschis, să fie asociată cu URSS, ruşii şi socialismul/comunismul. Am putea presupune că, în cazul unei populaţii mai dezvoltate, capabile să facă o legătură conştientă între un trecut independent şi un prezent sub ocupaţie, dar şi să proiecteze în viitor evoluţia industrială şi intelectuală, cum s-a întîmplat în cazul polonezilor sau balticilor, ocupaţia sovietică ar fi avut în societate conotaţii negative de lungă durată. În cazul Moldovei, însă, a fost să fie altfel şi anume din aceste considerente, după destrămarea URSS, mulţi cetăţeni ai ţării, inclusiv moldoveni, au regretat dispariţia puterii comuniste centrale, acest fapt culminînd cu alegerea masivă a comuniştilor nereformaţi rusofili la 25 februarie 2000.

În acelaşi timp, ne-am putea imagina că, în cazul în care ruşii nu exterminau completamente elita politică şi economică a Basarabiei după ocupaţia din 1940, ar fi existat în societatea moldovenească, chiar şi pe timpul RSSM, suficientă imaginaţie social-politică care ar fi plasat provincia în componenţa României. Aceasta din urmă, dacă nu ar fi fost sovietizată, bineînţeles, ar fi fost la nivelul Greciei, Spaniei sau chiar al Italiei, adică la nivelul dezvoltării statelor din Europa de Sud. Problema însă constă în faptul că cei care sînt subdezvoltaţi, fiind

ocupaţi de un stat-agresor, nu au suficientă imaginaţie pentru a trasa o cale independentă de evoluţie şi pentru a consolida, prin comparaţia cu un prezent sub ocupaţie, un sentiment naţionalist mai puternic. Aceşti indivizi sucombă în închipuirea primitivă că dacă "Ilici nu aducea lampa" — nu ar mai fi fost niciodată electricitate în satul, comuna sau oraşul în care trăiesc.

Eforturile ruşilor de modernizare a URSS, inclusiv a teritoriilor ocupate, se datorau nu unor gesturi altruiste, ci contextului ideologic ce dicta necesitatea "educării omului nou sovietic". Industrializarea masivă oferea un cadru propice pentru aceasta, deoarece ţăranii sau fiii de ţărani, fără proprietate privată şi speriaţi de măsurile represive ale regimului, puteau fi mai uşor "prelucraţi" ideologic la uzine şi fabrici, în calitatea lor nouă de muncitori. De exemplu, numărul angajaţilor în sectorul industrial în anii '50-'59 s-a mărit de la 45 000 pînă la 111 000 de oameni.[37] Industrializarea masivă s-ar putea să fi izvorît din subconştientul bolşevicilor ruşi (care au implantat metoda în republicile unionale şi au exportat-o în statele socialiste). Aceştia au dorit nu doar să modernizeze, în stilul lor comunist, bazat pe industrializarea neraţională, ineficientă şi pe suprautilizarea de resurse, ţările şi republicile în cauză, ci să atace ţărănimea şi micii proprietari/meşteşugari, transformaţi peste noapte în muncitori care să poată fi manipulaţi mai uşor din punct de vedere ideologic. Industrializarea masivă a urmărit obiectivul dislocării unui număr cît mai mare al ţărănimii, modernizînd-o într-un mod care ar fi asigurat adeziunea la proiectul edificării societăţii sovietice în URSS şi socialiste în statele aflate în orbita ideologică a Kremlinului. Esenţa transformărilor economice în RSSM după ocupaţia sovietică din 1940 o constitia aşa-numita *industrializare accelerată*.[38] În consecinţă, Moldova Sovietică ocupase unul din primele locuri printre alte republici unionale în ce priveşte viteza creşterii producţiei industriale, depăşind media pe URSS cu 7% în 1965-1970 şi cu 12% în 1970-1975.[39]

Însă, în pofida eforturilor depuse de a-i atrage rapid pe moldoveni în proiectul de modernizare în stil sovietic, aceştia erau, totuşi, destul de reticenţi la solicitările respective, cedînd presiunilor într-un tempo mult mai lent decît şi-ar fi dorit comuniştii ruşi. Astfel, clasa muncitoare în perioada menţionată reprezenta, în rîndul moldovenilor, puţin mai mult de 10%.[40]

În conformitate cu modernizarea sovietică, specifică regimului totalitar şi, mai tîrziu, autoritar din URSS, s-au produs schimbări fundamentale în

ce priveşte structura localităţilor rurale şi urbane. De exemplu, schimbările în structura localităţilor rurale în Moldova au relevat dispariţia satelor mici şi creşterea satelor cu o populaţie mai mare de 2000 de persoane. Astfel, dacă în 1959 erau 207 sate cu o populaţie sub 100 de persoane, în 1970 — deja 89, pînă la 200 de persoane în 1959, în 1970 — deja 117, pînă la 500 de persoane în 1959, în 1970 — 267.[41] Tendinţa în cauză a fost mai puţin pronunţată ulterior pe motiv că localităţile mici practic au dispărut, satele devenind mai mari, aceasta, la rîndul său, contribuind la diminuarea izolării ţărănimii care astfel putea fi mai uşor integrată în societatea sovietică. De asemenea, în satele cu o populaţie crescîndă, existau servicii intensive/extensive de transport, care asigurau conexiunile necesare cu oraşele rusofone. Componenţa localităţilor rurale se schimba şi ea în urma efortului de modernizare: în sate de pînă la 1000 de persoane erau 4,8% intelectuali şi 1,7% funcţionari, în sate de 1 000-5 000 de persoane erau 6,2% intelectuali şi 2,7% funcţionari, peste 5 000 de persoane erau 7,5% intelectuali şi 5,7% funcţionari.[42]

Modernizarea, chiar şi în stil sovietic, a contribuit la mărirea numărului de moldoveni angajaţi în munci intelectuale, acesta dublîndu-se în perioada 1959-1970 de la 5, 4% la 10, 6%.[43] Însă faptul în cauză nu putea ascunde atît dificultăţile socializării accelerate a moldovenilor, cît şi reticenţa ruşilor, evreilor şi ucrainenilor de a ceda poziţiile sociale în domeniul angajării la servicii mai "civilizate" şi mai bine plătite. Structura socioprofesională a persoanelor de diferite naţionalităţi (la oraş) indică următoarele:[44]

grupuri socioprofesionale	moldoveni	ucraineni	ruşi	evrei	găgăuzi
munci fizice: calificate	30,9%	34,8%	23,4%	24,9%	31,5%
necalificate şi puţin calificate	27,7%	12,8%	18,8%	13,4%	43,9%
activităţi intelectuale: intelectuali	35,7%	42, 2%	48,0%	49,9%	17, 3%
funcţionari	5,7%	10,2%	9,8%	11,8%	7,3%

Structura socioprofesională a populaţiei urbane moldoveneşti şi ruse în funcţie de domiciliu (%) relevă şi ea cîteva lucruri importante:[45]

grupuri socioprofesionale	toată populaţia	inclusiv					
		Chişinău		oraşe medii		oraşe mici	
		moldoveni	ruşi	moldoveni	ruşi	moldoveni	ruşi
munci fizice necalificate şi puţin calificate	24,5	21,9	12,9	25,9	28,2	37,0	20,9
munci fizice calificare înaltă	15,3	15,4	14,1	11,9	15,4	18,9	15,9
funcţionari	8,6	5,0	11,6	5,0	11,1	7,0	12,1
specialişti de calificare medie	11,5	7,6	15,0	8,2	12,5	10,2	17,9
specialişti de calificare superioară	20,2	29,3	27,8	29,4	12,2	9,3	14,5
conducători de nivel mediu	4,4	2,9	6,1	2,1	4,0	3,7	7,0
conducători de nivel superior	1,4	1,2	1,7	0,3	1,7	1,6	1,6

Este evident că statutul social al moldovenilor era inferior ruşilor. Doar la categoria "munci fizice de calificare înaltă" (cu toate rezervele pe care le avem faţă de semnificaţiile termenului în cauză), moldovenii se puteau compara cu ruşii, în rest însă, în special în cazul muncilor de funcţionari sau în ce priveşte funcţiile de conducere, ruşii depăşeau cu mult populaţia aborigenă. Faptul respectiv subliniază caracterul social-etnic subaltern al moldovenilor şi superioritatea corespunzătoare a ruşilor — acestea avînd repercusiuni de lungă durată în ce priveşte mentalitatea grupurilor în cauză, în special cînd ambele statute încep să fie utilizate de către agitatorii-*naţionalizanţi* (sau naţionalişti) cu o intensitate mai mare în cadrul unor conflicte etnopolitice. Pe de altă parte, este necesar de remarcat procentul înalt al moldovenilor la categoria "specialişti de calificare superioară", care în anii '70 ai secolului XX s-a consolidat simţitor din contul tinerilor moldoveni veniţi de la ţară, absolvenţi ai instituţiior de învăţămînt superior din republică. Acest grup, fiind cel mai educat şi bine pregătit, a fost generatorul şi susţinătorul revendicărilor de emancipare naţională la sfîrşitul deceniului opt al secolului XX. În acelaşi timp, după cum au menţ ionat sociologii ruşi sovietici, la Chişinău chiar şi la începutul anilor '80 existau deosebiri între moldoveni şi ruşi în ce priveşte cota intelectualilor în cadrul generaţiei mai în vîrstă, ultimii depăşindu-i pe moldoveni de două ori.[46] Deşi nu avem informaţii referitoare la situaţia actuală, presupunem că, în 20 de ani, cota intelectualilor moldoveni orăşeni a crescut, egalîndu-se cu cea a ruşilor — aceasta din contul înnoirii generaţiilor. Totodată, criza economică prin care trece Basarabia în momentul de faţă

pune temelia unei inegalităţi intelectuale noi, deoarece copiii de la sate, care sînt, în majoritate, din familii moldoveneşti, sînt cel mai mult afectaţi, crescînd procentul celor neşcolarizaţi.

Deşi, în mod evident, ar exista mai mult spaţiu pentru progres în cazul moldovenilor, deoarece înapoierea acestora oferea teren pentru o ascensiune socială spectaculoasă, indivizii respectivi nu au fost în stare să realizeze potenţialul existent cu o vervă şi o viteză mai mare. Dezvoltarea ar fi fost mai mult decît evidentă şi aici, probabil, rezidă sursa unui efect iluzoriu care afectează perceperea complexă a realităţii.

Problema de fond constă în mentalitatea, tradiţiile şi deprinderile indivizilor. Într-un fel, atît o *anumită idee* despre progres, ascensiune socială, cît şi un *statu-quo* imuabil şi atemporal, pot fi moştenite şi transmise în continuare în calitate de moştenire, în pofida presiunii uniformizatoare a sistemului totalitar sau a modernizării în general. De exemplu, părinţii moldoveni ocupaţi cu munci fizice necalificate nu dispun de suficientă imaginaţie şi capacităţi intelectuale pentru a vedea viitorul copiilor într-o lume mai avansată din punct de vedere social şi pentru a implementa proiectul în cauză. Bineînţeles, nu negăm "naturala şi profunda înţelepciune" a ţăranului basarabean, care se manifesta uneori prin susţinerea studiilor pentru copii. Însă ceea ce s-a remarcat sporadic la ţăranii moldoveni se putea depista constant în cazul ruşilor, evreilor şi altor etnii, care considerau şcoala şi studiile în general drept asigurarea statutului social al copiilor lor. De aceea, studiile în familiile acestor etnii din Basarabia reprezentau un fapt firesc, dar nu o întîmplare folosită pentru a atribui o înţelepciune inexistentă "viteazului istoric" — ţăranului. Cu toate acestea, modernizarea sovietică a exercitat impactul cel mai spectaculos asupra naţiunilor subdezvoltate. Din aceste considerente, avansarea socială a copiilor de moldoveni, în comparaţie cu părinţii lor, era mai evidentă, deoarece se producea cu o viteză mai mare. Însă cifrele absolute ale moldovenilor cu studii superioare, raportate la o mie de indivizi, au fost şi continuă să fie în momentul de faţă mai mici.

În acelaşi timp, este necesar să remarcăm faptul că majoritatea intelectualilor moldoveni sînt originari din localităţile rurale, au fost educaţi în familii de ţărani şi ascensiunea socială proprie nu putea să nu formeze modul de percepere a realităţii, sensibilitatea şi judecata acestora. Într-un fel, *inteligheţia* moldovenească, în marea ei parte, în prima generaţie, era datoare, *nolens, volens*, statului-partid şi "fraţilor ruşi" pentru statutul social

obţinut peste noapte. Iar pe de altă parte, în anumite cazuri, ce-i drept mai rare, educaţia şi studiile "descopereau" inegalitatea între băştinaşi şi ruşi, modul în care RSSM a fost creată şi condusă (ocuparea Basarabiei) — toate acestea contribuind la generarea unei insatisfacţii etnoculturale latente. Contradicţia în cauză a determinat lipsa de verticalitate, indecizia şi lipsa de viziune a *inteligheţiei* moldoveneşti, care a fost ambiguă chiar faţă de afirmarea propriei identităţi etnoculturale şi etnopolitice româneşti.

Numărul specialiştilor cu studii medii speciale şi studii superioare pe naţionalităţi în RSSM a indicat, în perioada 1959-1989, atît creşterea spectaculoasă a procentului de moldoveni, cît şi incapacitatea, se pare cronică, de a-i ajunge pe evrei şi ruşi:

naţionalitatea	la 1000 de persoane					
	persoane cu studii medii speciale			persoane cu studii superioare (inclusiv neterminate)		
	1959	1979	1989	1959	1979	1989
moldoveni	15	26 (56)	107	9	23 (40)	63
ruşi	91	114 (160)	208	66	97 (140)	178
ucraineni	49	71 (115)	179	25	47 (73)	104
evrei	71	112 (180)	231	106	160 (238)	293
găgăuzi	6	15 (48)	107	2	8 (21)	37
bulgari	16	34 (87)	152	10	27 (52)	82

Calculat după Итоги Всесоюзной переписи населения 1970, т. 4, с. 513-518 şi *Totalurile recensămîntului unional al populaţiei din RSSM din anul 1989, culegere de date statistice*, Chişinău, 1990, volumul II. Există divergenţe între cifrele pentru anul 1979 în prima şi a doua sursă, prezentate în paranteze. Totalurile recensămîntului unional din RSSM, publicat în 1990 la Chişinău, sînt exagerate şi va trebui să tratăm cu atenţie inclusiv cifrele referitoare la anul 1989, existînd riscul unor falsuri deliberate, în stilul recensămînturilor sovietice, pentru a impresiona conducerea statului-partid. Însă posibilele falsuri, după toate probabilităţile, au vizat mărirea proporţională a cifrelor, fără vreo legătură cu etnia, aceasta cel puţin păstrînd diferenţa de principiu între etnii.

Familiile moldoveneşti aveau în general mai mulţi copii decît cele ruse, deoarece majoritatea acestora locuiau la sate. 21% din familiile moldoveneşti de la sate aveau 4 copii şi mai mulţi, 17% aveau 3 copii, în

timp ce acelaşi număr de copii a fost constatat doar la 9% de familii atît moldoveneşti, cît şi ruse, stabilite în oraşe. Familiile de moldoveni cu mulţi copii sînt specifice lucrătorilor ocupăţi cu munci fizice necalificate şi de o vîrstă mai înaintată. Nu atît naţionalitatea, cît circumstanţele concrete şi, în primul rînd, caracterul muncii au deteminat modul de viaţă al diferitelor familii, în particular componenţa şi reproductivitatea.[47] În ce priveşte indicii demografici, Moldova, la sfîrşitul anilor '80, era mai aproape de republicile Asiei Centrale decît de vestul mai dezvoltat al URSS. Moldovenii aveau cea mai înaltă rată a mortalităţii infantile în partea de vest a URSS. Durata vieţii (65,5 ani pentru bărbaţi şi 72,3 ani pentru femei) era mai scăzută doar în Kazahstan, Kîrgîzstan şi Turkmenistan.[48]

În RSSM sporul natural al populaţiei era mai mare decît în alte republici unionale în partea europeană a URSS. Astfel, acesta a fost în perioada 1950-1979 de 72%, în comparaţie cu cel mai scăzut spor al populaţiei — în RSS Estonă (59,2%) şi în comparaţie cu media unională de 68,7%.[49] În 1970 la 1000 de persoane se năşteau 21,1 de găgăuzi, 20,6 de moldoveni, 17,9 ucraineni şi 15,4 ruşi.[50] În pofida migraţiei ruşilor (slavilor în general) în republică, populaţia autohtonă, graţie unui nivel mai înalt de reproductivitate, reuşise, cel puţin, să menţină un echilibru etnic şi să prezerveze, în acest mod, un grad de *impenetrabilitate* naţională, fapt confirmat de structura naţională a RSSM în perioada 1941-1989:

	1941		1959		1970		1979		1989	
moldoveni	1.620.800	68.8%	1.886.566	65.4%	2.303.916	64.6%	2.525.687	63.9%	2.794.749	64.5%
ucraineni	216.200	11.1%	420.820	14.6%	506.560	14.2%	560.679	14.2%	600.366	13.8%
ruşi	158.100	6.7%	292.930	10.2%	414.444	11.6%	505.730	12.8%	562.069	13.0%
găgăuzi	115.700	4.9%	95.856	3.3%	124.902	3.5%	138.000	3.5%	153.458	3.5%
bulgari	177.700	7.5%	61.652	2.1%	73.776	2.1%	80.665	2.0%	88.419	2.0%
evrei	–	–	95.107	3.2%	98.072	2.7%	80.127	2.0%	65.672	1.5%
ţigani	–	–	7.265	0.2%	9.235	0.2%	10.666	0.3%	11.571	0.3%
români	–	–	1.663	0.06%	–	–	–	–	2.477	0.06%
alţii	23.200	1.0%	22.618	0.8%	37.968	1.1%	48.202	1.2%	56.579	1.3%
în total	2.356.700	100%	2.884.477	100%	3.568.873	100%	3.949.765	100%	4.335.360	100%

Pe de altă parte, una din consecinţele directe ale modernizării sovietice (după cum ar fi fost şi în alte cazuri) a fost urbanizarea accelerată a RSSM, faptul fiind relevat de dinamica numărului populaţiei:

anul	nr. persoane	populaţia urbană
1950	2 290 000	17%
1960	2 968 000	23%
1970	3 569 000	32%
1979	3 947 000	39%
1989	4 337 000	47%

Calculat în conformitate cu çọ Ó‰ÌÓÂ ıÓÁğÈÒÚ,Ó ëëëê , 1977 „., çọÒÂÎÂÌËÂ ëëëê (åÓÒÍ,ọ: èÓÎËÚËÁ‰ọÚ, 1980) Ò. 10 şi *Totalurile recensământului unional al populaţiei din RSSM din anul 1989, culegere de date statistice*, Chişinău, 1990, volumul I, p. 7.

Numărul oraşenilor creştea în permanenţă, în perioada 1970-1978 mărindu-se de la 32% la 39%. Fondul locativ al oraşelor în perioada 1965-1978 s-a mărit cu 95% în comparaţie cu 67% în medie în URSS.[51] Ruşii, ucrainenii şi evreii care soseau în Moldova se stabileau în oraşele mari: Chişinău, Tiraspol, Bălţi etc. De menţionat că numărul ruşilor, ucrainenilor şi evreilor în oraşe era mai ridicat decît cota lor generală în populaţia RSSM, moldovenii, dimpotrivă, predominînd în localităţile rurale. Tendinţa spre urbanizare a ruşilor confirmă unele aspecte ale relaţiilor interetnice: perpetuarea etnoculturală a *statutului colonizator* în raport cu moldovenii băştinaşi — *cultivatori ai pămîntului*. După cum menţionează King: "În termeni demografici şi economici, RSSM s-a dezvoltat treptat ca două republici în una: populaţia indigenă moldovenească în mare parte rurală, angajată predominant în agricultură şi industria uşoară de prelucrare a produselor agricole, şi populaţia slavă mult mai urbană, preponderent imigrată în Transnistria, lucrînd în industria grea de tip sovietic".[52]

Populaţia moldovenească în localităţile rurale trăia cel mai compact în raioanele de centru ale republicii, precum şi în raioanele adiacente la nord şi sud. Zona de centru, care cuprindea 13 raioane cu un procent de 81-96%, ar putea fi caracterizată drept moldovenească omogenă. A doua zonă (moldovenească mixtă) cu un înalt procent de populaţie moldovenească (58-78%) cuprindea 14 raioane situate la nord, sud şi în partea stîngă a Nistrului. Majoritatea ucrainenilor trăiesc în raioanele de nord şi din stînga Nistrului, ruşii — în sud-estul republicii. În sud există două zone etnice: moldovenească-găgăuză (fostele raioane Vulcăneşti şi Comrat, în care moldovenii reprezintă 39,4%, iar găgăuzii 42,9%) şi găgăuză-bulgară (raionul Ceadîr-Lunga, unde găgăuzii reprezintă 53,4%, iar bulgarii 29,6%).[53]

După cum au subliniat sociologii sovietici, deşi existau tendinţe generale de modificare a structurii demografice, acestea nu au condus la nivelarea *de facto* a diferenţelor demografice legate de modul de viaţă. Deosebirile între naţionalităţi se menţineau cînd erau abordate vîrsta, familiile numeroase, mărimea medie a familiei etc.[54] Faptul în cauză arată că etniile din RSSM păstrau trăsăturile tradiţionale ale modului de viaţă cu diferit grad de intensitate şi perseverenţă. Cu toate acestea, am putea presupune că tendinţele demografice şi rezultatele efortului de modernizare ar fi dus, într-un viitor mai îndepărtat, la dispariţia unor tradiţii, cei drept, mai degrabă rurale, decît explicit naţionale, cum ar fi familiile cu mulţi copii, legăturile între neamuri, mobilitate socială redusă etc. Conservatismul moldovenilor se datora, în acest fel, structurii sociale, adică faptului că erau ţărani, legaţi de proprietatea rudimentar-rurală, modul de producţie şi de exercitare tradiţională a loialităţii. Conservatismul respectiv, chiar dacă se exprima în limba română, avea foarte puţin în comun cu naţionalismul. Aceeaşi *intractibilitate socială* din secolele XIX-XX a fost valabilă pe tot parcursul perioadei sovietice, însă redusă într-o oarecare măsură în urma terorii, colectivizării, rusificării şi implicării în proiecte de modernizare sovietică. Procentul în cauză a fost legat de diminuarea numărului de persoane care se ocupau de agricultură, acesta scăzînd, în perioada 1960-1978, cu o pătrime, mărindu-se, în consecinţă, de 1,5 ori numărul celor care munceau în industrie şi construcţii.[55] În context panunional, se schimbase raportul celor care munceau fizic şi intelectual, numărul de persoane ridicîndu-se de la 10,6% în 1959 la 18% în 1970.[56] Ponderea relativă a moldovenilor în grupul angajaţilor sectorului industrial a crescut de la 38% în 1959 la 50% în 1970.[57] În domeniile nonindustriale — ştiinţă, cultură, învăţămînt, ocrotirea sănătăţii — diferenţele în reprezentarea naţionalităţilor au fost mai evidente.[58]

Creşterea nivelului material al populaţiei RSSM a condus la sporirea considerabilă a volumului mărfurilor de larg consum[59], procurate de săteni şi orăşeni, această relativă bunăstare fiind asociată cu URSS, "construcţia comunismului", prezenţa tot mai vizibilă a ruşilor etc. Cu toate acestea, subminarea *intractibilităţii* sociale nu a produs automat un *homo soveticus* rusofil, deoarece modernizarea sovietică (industrializarea, urbanizarea şi culturalizarea) a politizat etnia într-un mod rudimentar, desigur, însă suficient de consistent pentru a crea unele mecanisme interne de rezistenţă la o rusificare completă şi irevocabilă. Comunismele naţionale, într-un

fel, au beneficiat de modernizarea sovietică, consolidînd etnicul într-o formă ce s-a dovedit a fi rezistentă la presiunea ideologică şi culturală uniformizatoare de a crea un singur popor sovietic.

3. Intractibilitatea social-culturală a moldovenilor între diminuare şi consolidare

Mobilitatea socială a indivizilor descoperea caracterul conservator al ţăranului, sociologii sovietici, de exemplu, remarcînd faptul că: "Dacă din oraşele altor republici sosesc de regulă ruşii (60% migranţi), din localităţi rurale ale altor republici — ucrainenii (44%), ruşii (33%), majoritatea celor sosiţi din satele Moldovei sînt moldovenii (71%), deşi cota lor în torentul «satul moldovenesc — oraşul» în 1968-1969 era puţin mai mică decît cota lor în populaţia rurală (78%). În ce priveşte migraţia populaţiei rurale, mai puţini moldoveni se transferau la oraş, decît alte naţionalităţi. Probabil, legăturile tradiţionale ale populaţiei moldoveneşti cu modul rural de viaţă sînt mai puternice decît în cazul ruşilor. (...) Jumătate din cei sosiţi în oraşe o reprezintă moldovenii (51,7%), în timp ce cota lor în oraşe în 1959 era de numai 28,1%".[60] Cu toate acestea, în cifre absolute, raportate la procentul locuitorilor localităţilor rurale, ruşii, ucrainenii, evreii şi bulgarii migrau mai intensiv în centrele urbane decît moldovenii. Exista o deschidere mai mare a acestora spre modernizare şi urbanizare, naţionalităţile în cauză fiind mai puţin conservatoare. Din punct de vedere sociologic, studiile şi calificarea profesională mai înaltă suscită înaintarea şi realizarea cerinţelor etnosociale ale indivizilor şi stimulează mobilitatea acestora.

În acelaşi timp, chiar şi nivelul redus de mobilizare a moldovenilor ar fi putut fi considerat pozitiv de către agitatorii naţionalişti (în cazul în care aceştia ar fi existat), deoarece le-ar fi mai uşor să "prelucreze" un "material brut", nealterat de eforturile culturalizatoare ruse, folosind procesul de modernizare. Din perspectiva ruşilor însă, această *intractibilitate socială* a ţăranului moldovean, care devenea cetăţean sovietic mai încet decît şi-o doriseră ideologii comunişti ruşi, a fost considerată o evoluţie negativă. De asemenea, această *impenetrabilitate* (tradiţională deja?) i-ar putea exaspera pe ideologii *românizatori* care vor încerca să consolideze, în baza identităţii cultural-lingvistice şi etnice, identitatea naţională românească.

Anihilarea diferenţelor naţionale se desfăşura cel mai activ în fami-

liile mixte. RSSM ocupa unul din primele locuri în URSS în ce priveşte procentul familiilor mixte — 17,9%, iar oraşele moldoveneşti depăşeau în acest sens toate centrele urbane ale altor republici unionale, în care 34,4% de familii erau mixte (la sate — 10%).[61] În opinia sociologilor din URSS, dacă frecvenţa căsătoriior este egală cu probabilitatea lor teoretică, atunci indiciul este egal cu 1, iar dacă asemenea căsătorii nu există — cu zero. În conformitate cu recensămîntul din 1970, cel mai aproape de probabilitatea teoretică se afla frecvenţa căsătoriilor ruso-ucrainene şi găgăuzo-bulgare. Alt grup (0,35-0,60 în raport cu probabilitatea teoretică) era reprezentat de căsătoriile moldoveneşti-ucrainene, ruso-bulgare, ucraineano-bulgare, ruso-evreieşti. Ultimul grup (indiciul de 0,2) este compus din căsătorii mixte între găgăuzi cu alte naţionalităţi decît bulgarii, între evrei cu bulgarii şi cu moldovenii.[62] Explicînd diferenţele respective, sociologii sovietici au fost tentaţi să accentueze rolul stabilirii cu traiul al diferitelor naţionalităţi, diferenţele socioprofesionale, nivelul culturalizării şi studiilor, tradiţiile, modul de viaţă etc. Însă nu era deloc neglijabil un gen de determinism etnocentric în raport cu relaţiile interetnice, care stabilea un anumit climat social al interacţiunii între reprezentanţii diferitelor naţiuni. Cultura tradiţională a popoarelor crease pe parcursul secolelor anumite modele, stereotipuri în conştiinţa etnică, care continuau să deţina o pondere considerabilă, inclusiv în societatea sovietică socialistă care exercita, la rîndul său, o presiune uniformizatoare asupra indivizilor. În acelaşi timp, procentul înalt al familiilor mixte arăta că nu existau sentimente naţionaliste pronunţate, deşi un anumit *pattern behavioral* (în particular al elitelor locale din RSSM) era depistabil atunci cînd indivizii luau decizia să-şi întemeieze o familie.

Într-un anumit sens, limitat la relevanţa clasei pentru fizionomia etnopolitică a indivizilor, i-am putea da dreptate lui Marx, cînd acesta afirma că indivizii reprezintă rezultatul activităţii lor şi că aceştia sînt derivatele produsului, dar şi modului de producere.[63] În ce priveşte proprietatea, moldovenii, mai des decît ruşii, aveau gospodării auxiliare (14% contra 8% în Chişinău, 31% contra 22% în oraşe medii şi 50% contra 35% în oraşe mici). În sate, în jur de 90% de moldoveni aveau gospodării proprii.[64] Faptul în cauză probează că sentimentul proprietăţii private era mai puternic dezvoltat în cazul moldovenilor, aceasta pentru că ţăranii, în mod tradiţional, întotdeauna au fost ataşaţi material, dar şi emoţional, de pămîntul pe care îl lucrau şi care le oferea sursele necesare (sau adiţiona-

le) de existenţă. Însă acest sentiment vag nu a fost în stare să genereze o tradiţie a proprietăţii private, tradiţie care a fost distrusă o dată cu exterminarea ţăranilor înstăriţi în perioada postbelică.

Cultura rurală, în comparaţie cu cea urbană, nu este orientată spre obţinerea studiilor superioare, fiind mai rudimentară şi mai limitată. De exemplu, la întrebarea prin ce este atractivă viaţa urbană, 60,3% din orăşeni au răspuns "prin nivelul cultural superior" şi doar 31,6% din săteni au oferit acelaşi răspuns. "Populaţia moldovenească, în general mai puţin urbanizată, în comparaţie cu ruşii, este ataşată mai pronunţat de valorile rurale, în special, faţă de avantajele materiale ale satului. În acelaşi timp, valorile urbane sînt în aceeaşi măsură semnificative pentru moldoveni şi ruşi".[65] O dată cu trecerea timpului şi exercitarea politicilor sovietice de *indigenizare* şi *culturalizare*, *intractibilitatea* socială a moldovenilor a început să se diminueze. "Nivelul educaţiei tuturor naţiunilor a crescut după război foarte repede, în acelaşi timp, creşterea cea mai rapidă fiind înregistrată de către naţiunile şi grupurile naţionale care în trecut erau cele mai înapoiate — moldovenii, găgăuzii şi bulgarii".[66]

Deşi intensitatea consumului de cultură creştea, între oraşul rusofon şi satul moldovenesc se menţineau, totuşi, diferenţe sociale substanţiale ale procesului de *culturalizare* — moldovenii citeau mai puţină literatură artistică, mult mai rar frecventau teatrele, filarmonica şi muzeele. De exemplu, doar 11,9% moldoveni de la sate citeau literatură artistică în comparaţie cu 50% ruşi (dar şi 36,9% moldoveni) la oraşe, teatrele fiind vizitate de 1-2 ori pe an de doar 25,4% moldoveni de la sate în comparaţie cu 67% ruşi (dar şi 55,5% moldoveni) la oraşe. Iar la întrebarea vizînd modul de petrecere a timpului liber, doar 15,7% din moldovenii de la sate preferau să citească cărţi — în comparaţie cu 37,0% ale ruşilor, 7,1% moldoveni preferau să studieze şi să-şi aprofundeze cunoştinţele în comparaţie cu 21,9% ale ruşilor. Răspunsul "pur şi simplu m-aş odihni, aş juca domino, cărţi") este dat de 8,2% moldoveni de la sate, 9,0% de la oraş, în comparaţie cu 7,8% de ruşi — doar aici realizîndu-se o egalitate numerică relativă.[67] "Printre ruşi este mai înaltă proporţia celor orientaţi spre lecturi (37% ruşi şi 30% moldoveni), precum şi spre vizitarea teatrelor, expoziţiilor (25% ruşi şi 15% moldoveni). În procesul de alegere a emisiunilor televizate moldovenii au dat prioritate celor sportive, iar ruşii — premierelor teatral-televizate. În alegerea muzicii, în cazul ruşilor este mai evident interesul faţă de muzica simfonică şi balet, iar moldovenii,

mai des decît ruşii, ofereau prioritate muzicii populare."[68] De asemenea, este interesantă calitatea literaturii consumate de diferite grupuri naţionale. Din literatura despre război, aventuri, trecutul poporului, dragoste şi prietenie, specialitate şi politică, doar 10,0% din moldoveni preferau literatura despre trecutul poporului, primul loc în top, cu 28,2%, fiind deţinut de literatura referitoare la război (Cel de-al Doilea Mondial şi în tratarea autorilor sovietici, bineînţeles — n. a.), despre dragoste şi prietenie — 26,4%. Deci, la nivel cognitiv se realiza identificarea cu sovieticii şi evenimentele majore din istoria URSS. Pe de altă parte, preferinţele muzicale arătau un conservatism destul de pronunţat în comparaţie cu alte etnii. Muzica populară era preferată de 66,7% moldoveni în comparaţie cu 49,4% ruşi şi 26,6% ucraineni. Aceştia din urma aveau preferinţe mai pronunţate pentru balet (18,3% şi 19,8%) în comparaţie cu moldovenii (9,4%)[69], fapt care demonstrează o deschidere mai mare spre modernizare şi cultura universală din partea ruşilor, evreilor şi ucrainenilor.

Aparent paradoxal, dar acest conservatism în ce priveşte tradiţiile şi gusturile naţionale ale moldovenilor (limitate la muzică populară şi mămăligă) nu a contribuit la generarea unui sentiment naţionalist şi la formularea teoretică a acestuia. Pe de altă parte, se pare că ruşii, chiar dacă nu au fost ataşaţi de muzica populară rusă, au reuşit să însuşească o ideologie naţionalist-şovină care este bazată în egală masură pe naţionalism şi imperialism. De altfel, mai în toate cazurile, elitele străine care administrau coloniile naţionale erau mai educate decît indigenii şi mai susceptibile progresului. Colonialismul, cuplat cu naţionalismul, a reprezentat un melanj mai durabil şi mai competitiv. Dacă ne-am imagina un naţionalism rus în comparaţie cu unul românesc, fără ingredientele imperialiste, colonialiste şi religios-mesianice, am putea presupune că ar fi fost o concurenţă mai loială. De asemenea, dacă ne-am imagina că moldovenii ar fi fost dezvoltaţi din punct de vedere cultural, cu o conştiinţă naţională pronunţată şi dotaţi cu abilităţile civilizaţiei occidentale, colonialismul şi imperialismul rus ar fi sucombat în faţa unei asemenea superiorităţi.

În contextul raportului cultural şi ideologic aborigen-rus suvenirele, vestigiile istorice capătă rolul unui instrument psihologic de masă, una din metodele consolidării "poporului". În acest sens hainele, giuvaierele etc. pot îndeplini aceeaşi misiune ca şi imnurile şi stemele.[70] Doar 19% moldoveni la sate şi 8% la oraş purtau costume naţionale sau anumite elemente ale acestuia. Nu există, bineînţeles, un raport direct între naţio-

nalism şi simbolica naţională, însă nici cele 19 procente în mediul rural nu au însemnat profesarea naţionalismului, ci reflectarea unei *intractibilităţi* etnosociale în cadrul generaţiei mai în vîrstă. Pe de altă parte, renunţarea la o asemenea *intractibilitate* se făcea nu în favoarea unui naţionalism modernizat, fără căciuli ţuguiate, ci mai degrabă în favoarea aderării la comunitatea etnoculturală a cetăţenilor sovietici.

Cunoaşterea limbilor (fluent,%) releva şi ea unele lucruri interesante[71]:

limba	oraşul					satul
	ruşi	evrei	ucraineni	găgăuzi	moldoveni	moldoveni
rusă	100	74	74	47	44	19
moldovenească	2	10	13	20	90	100
limba naţionalităţii proprii	100	28	31	53	90	100

Deci, în pofida faptului că aproape toţi moldovenii îşi cunoşteau limba, domeniile de utilizare a acesteia se reduceau tot mai evident, ea fiind "deportată la bucătării". Faptul în cauză era mult mai pronunţat la oraş, unde modernizarea sovietică, deci şi rusificarea, se desfăşurau mai accelerat. Astfel, procentul orăşenilor care utilizau preponderent limba maternă releva următoarele:[72]

	ruşii	moldovenii	ucrainenii
citesc			
ziare	79	4	1
literatură	79	18	2
comunică			
la serviciu	82	31	5
acasă	88	61	15

Limba, ca şi costumul naţional, a început să fie considerată de o parte importantă a moldovenilor, în special, de cei mutaţi la oraş, drept un lucru arhaic, de care ar fi mai convenabil, din punct de vedere social, să te debarasezi, cu cît mai repede, cu atît mai bine. Aici *intractibilitatea* moldovenilor a fost atacată de presiunea proceselor de modernizare sovietică, însă nu în direcţia consolidării grupului etnolingvistic propriu, ci în cea a asimilării grupului dominant rus.

Sociologii sovietici au surprins procesul de rusificare în felul următor:

"Dat fiind faptul că din generaţie în generaţie se intensifică contactele social-culturale şi utilizarea limbii ruse unionale, cunoaşterea limbilor materne de către unele popoare (generaţia mai tînără) se reduce acum la zero. Astfel, la vîrsta de 24-29 de ani vorbesc fluent limba maternă doar 6% evrei şi 14% ucraineni, în timp ce în cadrul generaţiei în etate (60 de ani şi mai mult) o treime a indivizilor din primul sau al doilea grup cunosc limbile grupurilor lor naţionale".[73]

Factorii de bază care au contribuit, în viziunea sociologilor sovietici, la crearea bilingvismului la moldovenii şi ruşii din oraşe (%) sînt următorii[74]:

grupurile de populaţie	de unde moldovenii ştiu limba rusă, iar ruşii — limba moldovenească					
	şcoala	armata	familia	comunicarea	scoala superioară	indicii factorului şcolar
moldoveni	53,0	14,4	11,0	32,7	9,0	0,79
ruşi	18,1	1,2	10,0	26,2	1,9	0,45
inclusiv grupurile de vîrstă						
18-19	84,5/41,1	0,6/0,0	11,9/13,7	21,4/24,7	10,7/2,7	1,89/1,0
20-24	75,2/33,0	9,9/1,4	8,0/9,3	24,3/20,5	15,9/4,2	1,29/0,93
25-29	68,9/21,7	18,5/1,9	11,3/8,3	24,4/24,2	11,8/3,2	1,04/0,58
30-39	56,0/18,1	17,8/1,5	11,1/11,8	34,2/25,9	8,9/1,3	1,03/0,47
40-49	33,0/15,6	21,1/1,0	10,7/8,2	39,9/28,8	5,3/1,7	0,45/0,39
50-59	21,9/11,3	14,8/1,4	16,3/8,5	42,3/33,1	4,1/1,4	0,28/0,25
60 sau peste 60	17,1/9,7	10,2/0,7	12,2/11,6	42,4/24,6	1,0/0,7	0,22/0,26

Calculat după Итоги всесоюзной переписи населения 1959. Молдавская ССР (Москва, Статистика, 1962), сс. 90-94; Итоги переписи населения 1970, т. 4, сс. 276-278.

Aşa-numitul bilingvism naţional-rus era cel mai răspîndit, după cum menţionau sociologii sovietici, între moldoveni şi ucraineni în grupul de vîrstă 20-24 de ani, iar la găgăuzi — la vîrsta de 25-29 de ani. Aceasta demonstrează că rolul determinant în consolidarea "bilingvismului naţ ional-rus" aparţinea şcolii şi că era cel mai răspîndit în rîndul oamenilor născuţi după Cel de-al Doilea Război Mondial. Bilingvismul naţional-moldovenesc se întîlnea mai des în rîndul găgăuzilor şi ruşilor de 55-59 de ani (29,7% şi 21,7%), iar în mediul bulgarilor şi ucrainenilor — la 45-49 de ani (13,5% şi 27,0%). În total, în mediul populaţiei RSSM bilingvismul naţional-moldovenesc era constatat la generaţia născută pînă în 1935. În acelaşi timp, acesta era mai răspîndit la sate decît la oraşe.[75] Semnificaţiile

tezelor în cauză sînt multiple, însă cel mai evident este faptul că, după anexarea din 1940 a Basarabiei, ruşii şi alţi minoritari nu considerau necesar să înveţe româna, deoarece se identificau cu naţiunea victorioasă care nu era obligată să cunoască limba băştinaşilor, dimpotrivă, aceştia din urmă erau datori să înveţe rusa, cu cît mai repede, cu atît mai bine pentru ei. De asemenea, este evidentă capacitatea indivizilor de a ceda presiunilor mediului ce generează politici lingvistice în domeniul etnocultural sovietic. În particular, atunci cînd se implementează măsuri coercitive şi se edifică sisteme şi simboluri de superioritate culturală, este explicabilă aderenţa oamenilor la proiectele etnocultural-ideologice, gestionate de străini.

În urma bilingvismului sovietic etniile conlocuitoare s-au rusificat, aceeaşi tendinţă fiind depistabilă şi în cazul moldovenilor. Astfel, limba şi etnia în RSSM (1989) prezenta următorul tablou sociolingvistic:

		limba maternă			cunoaşterea fluentă a altei limbi sovietice		
	populaţie în total	limba grupului etnic propriu	moldove-neasca	rusa	limba grupului etnic propriu	moldo-veneasca	rusa
moldoveni	2.794.749	95.4	–	4.3	1.7	–	25.7
ucraineni	600.366	61.6	1.6	36.7	8.6	12.8	43.0
ruşi	562.069	99.1	0.6	–	0.6	11.7	–
găgăuzi	153.458	91.2	1.1	7.4	1.6	4.4	72.8
bulgari	88.419	78.7	2.4	18.1	–	6.9	68.3
evrei	65.672	25.9	0.8	72.9	6.9	15.2	23.1
ţigani	11.571	82.0	13.5	3.6	1.2	30.6	41.9
în total	4.335.360	88.9	0.5	10.3	2.6	3.9	45.2

Însuşirea limbii moldoveneşti de ruşi şi a celei ruse de moldoveni, în funcţie de mediul etnic, oferă posibilitatea unor observaţii concludente. Puterea de asimiliare etnolingvistică a ruşilor s-a dovedit a fi incomensurabil mai mare decît cea a moldovenilor, demonstrînd o rezistenţă remarcabilă, inclusiv într-un mediu moldovenesc omogen. Astfel, în conformitate cu informaţiile recensămîntului din 1970, în raionul Nisporeni (96% moldoveni şi 1,4% ruşi) doar 37% ruşi posedau limba moldovenească şi 21,8% moldoveni — limba rusă. În ansamblu, în raioanele populate preponderent de moldoveni (media 81,0%) şi ruşi (4,4%), doar 21,4% ruşi cunoşteau fluent limba moldovenească, iar 26,9% moldoveni — limba rusă. Într-un mediu moldovenesc neuniform (în medie 71% moldoveni şi 5,8% ruşi) doar 19,3% ruşi posedau bine limba moldovenească, iar

31,0% moldoveni — limba rusă. În mediul moldovenesc mixt — raionul Dubăsari (58,3% moldoveni, 14,9% ruşi), raionul Tiraspol-Slobozia (51,2% moldoveni, 21,9% ruşi), raportul cunoaşterii limbilor este următorul: în primul caz 14,3% ruşi vorbeau fluent limba moldovenească şi 52,4% moldoveni — limba rusă, iar în cazul al doilea 16,8% ruşi cunoşteau bine limba moldovenească şi 59,4% moldoveni — limba rusă. Este semnificativ faptul că ruşii, fiind minoritari, nu se lăsau asimilaţi din punct de vedere etnolingvistic, iar moldovenii, reprezentînd chiar absoluta majoritate în zona respectivă, demonstrau un nivel înalt al cunoaşterii limbii ruse. Dacă am evalua aproximativ corelaţia dintre numărul moldovenilor şi ruşilor şi gradul de cunoaştere a limbilor moldovenească şi rusă al acestor etnii, atunci vom constata că — vezi statisticile — capacitatea ruşilor de asimilare etnolingvistică a moldovenilor (şi cu atît mai mult a minorităţilor naţionale în RSSM) este de zeci de ori mai mare decît capacitatea similară a moldovenilor. Explicaţia rezidă în faptul că moldovenii nu erau conştienţi (şi continuă să fie ignoranţi) de existenţa categoriei de naţiune şi nu erau marcaţi de naţionalism, iar ruşii erau susţinuţi de statul central ruso-centric şi erau marcaţi de naţional-şovinismul rus, care în Moldova se manifesta prin intermediul unui colonialism sovietic rusificator. "Realizînd supremaţia lor politică în Imperiul Sovietic, mulţi ruşi au avut o atitudine dispreţuitoare faţă de cultura şi tradiţiile populaţiilor indigene şi au refuzat să însuşească limbile locale".[76]

Sînt revelatoare următoarele afirmaţii ale sociologilor sovietici: "Bilingvismul naţional-rus este în mod special necesar pentru membrii activi ai societăţii. Este absolut firesc că în rîndul moldovenilor care participă plenar la activităţi sociale, moldoveni comunişti şi comsomolişti, numărul celora care cunosc limba rusă este mai mare, mai profundă este orientarea spre bilingvism. (...) Deoarece cunoaşterea limbii ruse de către moldoveni este legată de calificare şi educaţie, populaţia bilingvă are, bineînţeles, concepţii mai moderne despre viaţă. În particular, aceasta se reflectă în atitudinea faţă de femeie şi rolul ei în familie şi serviciu. De exemplu, în mediul moldovenilor care «vorbesc liber» limba rusă, numărul celora care consideră că este mai judicios ca femeia să lucreze depăşeşte numărul respectiv al moldovenilor din categoria care «în general nu pot vorbi» limba rusă. Printre moldovenii bilingvi sînt mai mulţi indivizi cu educaţie şi calificare superioară, care citesc regulat literatură artistică, vizionează emisiuni televizate şi vizitează teatrele. Această activitate culturală se corelează direct cu gradul de cunoaştere a limbii ruse".[77] Toate aceste

elemente au următoarele semnificaţii:

1. Cariera în organele de partid şi de stat era posibilă doar cu condiţia cunoaşterii bune a limbii ruse. Orice individ ambiţios şi activ din punct de vedere social trebuia să se conformeze acestei reguli pentru realizarea ambiţiilor proprii. Astfel, liderii "înnăscuţi" erau educaţi în limba rusă şi în spiritul culturii ruse.

2. Cunoaşterea limbii ruse a fost legată iremediabil de ideea de progres social, politic şi, în general, uman. Absenţa abilităţilor lingvistice ruse era tratată drept un impediment irevocabil în procesul evoluţiei sociale a individului.

3. *Culturalizarea* completă a indivizilor începea să fie tratată prin filiera limbii ruse. Nu era posibilă, prin definiţie, existenţa unui individ cult în URSS fără ca acesta să nu cunoască rusa. Astfel, a luat naştere tradiţia neoficială de rusificare — aceasta nu doar la nivelul instituţiilor de stat, ci şi la nivelul mentalităţilor, ideii de progres şi avansare socială. Faptul în cauză a asigurat adeziunea moldovenilor doritori să progreseze din punctul de vedere al carierei profesionale şi a creat un model de imitaţie şi reproducere rudimentară pentru indivizii mai puţin capabili din punct de vedere intelectual (soldaţii întorşi din armata sovietică acasă, în satele moldoveneşi, utilizînd slang-ul rusesc etc.).

Aşadar, pentru a reuşi, un funcţionar de partid sau al organelor executiv-administrative din URSS trebuia să posede abilităţi culturale ruse. La sfîrşitul anilor treizeci studierea limbii ruse a devenit obligatorie în toate şcolile. Deşi limbile naţionale erau şi ele predate, statutul acestora era inferior limbii ruse şi erau considerate a fi insuficiente pentru o carieră în structurile de stat sau chiar pentru cea ştiinţifică. Dar statutul social al limbii ruse, net superior celor naţionale, mai însemna şi prestigiul acesteia, deoarece elita politică, inclusiv de origine moldovenească, nu doar o vorbea, ci şi prefera să-şi şcolarizeze copiii la şcolile cu predare în limba rusă. Aceasta crea un anumit model cultural şi de comportament pentru "vulg", care mima preferinţele elitei politice comuniste şi de stat, creîndu-se un gen de tradiţie de autoasimilare naţional-culturală, care era nu doar convenabilă, ci şi "firească". Utilizarea cuvintelor, expresiilor (în special în limbajul colocvial) în limba rusă, atunci cînd ţăranii moldoveni sau proaspeţii orăşeni vorbeau moldoveneşte, indica nu doar o sursă externă a faptului, cum ar fi presiunea rusificării, ci şi disponibilitatea sau deschiderea spre asimilare etnolingvistică de către o naţiune mai puternică

şi deci mai prestigioasă în imaginaţia acestor indivizi.

Rusificarea minorităţilor în RSSM era considerată un lucru absolut firesc şi natural. Sînt destul de pregnante explicaţiile sociologilor sovietici în ce priveşte rusificarea naţionalităţilor în RSSM. "Indiferent de faptul dacă găgăuzii cunosc sau nu limba moldovenească, în mai multe domenii, inclusiv ştiinţă, cultură, artă, ei au nevoie de limba rusă"[78]. Deznaţionalizarea minoritarilor şi edificarea unei identităţi lingvistice ruse consolida atît statutul acestora, cît şi poziţia Moscovei, care putea conta pe loialitatea minoritarilor (găgăuzi, bulgari, ucraineni), dat fiind faptul că i-a *culturalizat* şi le-a ridicat statutul social într-un timp relativ scurt.

În 1970 mai mult de 80% de moldoveni şi 90% de ruşi, ucraineni şi alte naţionalităţi ale republicii lucrau în colective multinaţionale; peste 70% de moldoveni orăşeni aveau rude la sate, 30% de săteni vizitau oraşul apropiat sau centrul raional de cîteva ori pe lună, o treime de cîteva ori pe an vizitau Chişinăul şi 45% — o dată pe an. Mobilitatea fizică era dublată de cea socială, etniile conlocuitoare înregistrînd un grad înalt de contacte şi relaţii. Astfel, 71,5% de moldoveni, 84% de ruşi, 90% de ucraineni şi evrei din oraşe aveau prieteni de alte naţionalităţi, iar mai mult de jumătate de moldoveni, 60% de ruşi şi 70% de ucraineni şi evrei erau căsătoriţi cu reprezentanţii altor naţionalităţi sau au rude care se află în asemenea căsătorii. La vîrstele mai tinere, în mediul specialiştilor şi muncitorilor calificaţi de diferite naţionalităţi prietenia interetnică, cum o calificau sociologii sovietici, era, de regulă, mai răspîndită. De exemplu, 80% din moldovenii de 20-29 de ani aveau prieteni de alte naţionalităţi, iar cei de 50-59 de ani şi 60 de ani/peste 60 de ani — 57% şi, respectiv, 45%.[79] Sociologii ruşi remarcau următoarele: "Moldova aparţine acelei categorii de raioane ale ţării noastre unde schimbările sociale şi culturale cardinale s-au desfăşurat într-o perioadă istorică foarte scurtă, iar pe moldoveni îi putem considera drept o naţiune care se află într-un proces deosebit de rapid al evoluţiei, din aceste considerente fiind firesc să depistăm diferenţe substanţiale între generaţii în raport cu modelele sau stereotipurile interetnice".[80] Astfel, 57,6% de moldoveni orăşeni de 60 de ani/peste 60 de ani consideră că naţionalitatea soţiei/soţului nu are importanţă; 66,7% — la 50-59 de ani; 65,9% — la 40-49 de ani; 73,8% — la 30-39 de ani; 74,6% — la 20-24 de ani şi 77,3% — la 18-19 ani.

La fel de vizibilă este consolidarea opiniei favorabile căsătoriilor interetnice în cazul moldovenilor de la sate. Astfel, din moldovenii săteni de

peste 60 de ani 48,4% răspund "nu are importanţă" la întrebarea în cauză; 55,3% — la 50-59 de ani, 70,5% — la 39-25 de ani. Este relevant că un indiciu tangenţial al relaţiilor interetnice favorabile în RSSM îl constituia predominarea migraţiei în raport cu imigrarea, aceasta însemnînd că migranţii veniţi în republică nu se ciocneau de atitudini ostile la nivelul relaţiilor interetnice.[81] Dacă între moldovenii care au studii pînă la 4 clase (la oraş) în jur de 70% consideră că structura naţională a colectivului nu are importanţă, atunci în mediul celora care au studii medii complete sau incomplete cifra e de 88%. Au o atitudine pozitivă faţă de căsătoriile interetnice 57% (la sate şi oraşe) de moldoveni cu studii pînă la 4 clase, iar cei cu studii medii complete sau incomplete — 73-75% la oraş şi 67-82% la sate. Persoanele mai puţin educate sînt în etate, au crescut în alte condiţii social-politice şi cunosc de obicei doar limba maternă moldovenească.[82]

Statul-partid a depus eforturi considerabile pentru consolidarea relaţ iilor interetnice în modul în care acestea erau concepute la Moscova. Astfel, lectorii, informatorii politici şi agitatorii sistemului de studii partinice au participat la pregătirea şi desfăşurarea conferinţelor, seminarelor, decadelor în cinstea republicilor unionale, la activitatea cluburilor prieteniei internaţionaliste, care în 1978 în republică erau mai mult de o mie şi jumătate.[83]

În viziunea sovieticilor, naţionalismul apare în urma nereuşitei sociale, a dezamăgirilor legate de carieră sau de eşecul obţinerii unei poziţii sociale mai avansate. Astfel, particularitatea cadrului urban al relaţiilor interetnice în Moldova o reprezenta fluxul substanţial constant al noilor orăşeni, jumătate din care veneau de la sate. "Majoritatea găsesc un serviciu satisfăcător sau intră la studii. Însă o parte din aceştia nu-şi găsesc loc în mediul urban în care nu se pot acomoda imediat. Atunci, în mediul polietnic se declanşează mecanismul transferului psihologic al unei insatisfacţii sociale dintr-un domeniu în altul — cel naţional"[84]. Nu se poate nega mecanismul transferului psihologic care este unul general şi indiscutabil, însă ceea ce interesează în contextul menţionat este ponderea acestuia, în primul rînd, şi motivele imposibilităţii de acomodare în mediul urban, în al doilea rînd. Faptul în cauză se datora anume superiorităţii sociale a ruşilor în centrele urbane, superioritate emanată de statutul lor de colonizatori.

Pe de altă parte, schimbarea calificării populaţiei o dată cu vîrsta (% ocupaţi în munci calificate)[85] a relevat faptul că în căzul moldovenilor orăşeni exista o anumită satisfacţie socială în urma ridicării statutului

social obţinut ca rezultat al studiilor şi calificării superioare în raport cu generaţia anterioară. Această satisfacţie asigura un grad semnificativ de loialitate faţă de autorităţi, cu toate ororile modernizării sovietice, care însă nu au încăput în memoria colectivă a băştinaşilor.

	oraşul		
	18-29 ani	30-49 ani	50 ani/mai în vîrstă
moldoveni	90	72	54
ruşi	92	84	69
ucraineni	96	92	68
evrei	97	94	73

Adiţional rusificării, procesul de sovietizare a decurs cu o viteză şi mai mare. Influxul migranţilor din alte părţi ale Uniunii Sovietice, scrie King, nu a suscitat sentimente de opoziţie printre localnici; istoria de lungă durată a multietnicităţii şi dominaţia rusă a făcut aşezarea cu traiul în Basarabia mult mai simplă decît în alte părţi. Crearea RSSM a fost un proces relativ uşor în comparaţie cu integrarea altor teritorii anexate de sovietici în 1940, cum ar fi Republicile Baltice şi Ucraina de Apus. Spre deosebire de aceste zone, nu exista nici un sentiment naţional puternic în Basarabia, iar persoanele care ar fi putut să-l gestioneze, cum ar fi, de exemplu, foştii membri ai Sfatului Ţării, au rămas în România sau au fost deportaţi.[86]

În 1989, după ucraineni şi bielaruşi, moldovenii reprezentau naţionalitatea cea mai rusificată din URSS. Diferenţele dintre generaţii erau relevante: în conformitate cu recensămîntul populaţiei din 1989, 95,5% din moldovenii în vîrstă de 55 de ani/peste 55 de ani au indicat moldoveneasca drept limbă maternă în 1989, şi doar 89,3% moldoveni pînă la 24 de ani au făcut acelaşi lucru. Doar 11,2% ruşi au declarat că vorbesc limba moldovenească, în toată URSS cunoaşterea limbilor naţionale fiind mai redusă doar în republicile Asiei Centrale.[87]

4. Naţionalizarea comunismului în RSSM: indigenizarea, politizarea şi identitatea teritorială

După Suny, există cîteva elemente fundamentale, cum ar fi *indigenizarea, transformarea economică şi socială, teritorializarea, imperialismul, tradiţionalismul, localismul şi mobilizarea naţională*[88], care caracterizează (proto)statalitatea şi (proto)naţionalismul în republicile naţionale ale URSS, inclusiv în RSSM. Vom utiliza categoriile lui Suny, aceasta însă într-un mod selectiv şi completîndu-le cu alte elemente pe care le considerăm relevante pentru o evaluare comprehensivă a unui subiect particular, cum ar fi evoluţia procesului etnopolitic şi semnificaţiile acestuia pentru democratizare.

Indiferent de caracterul apariţiei republicilor naţionale, după răsturnarea bolşevică din 1917, experienţa *de facto* a statalităţii, fie şi de scurtă durată, după cum s-a întîmplat să fie, în multe cazuri a marcat profund evoluţiile ulterioare. Anii de independenţă, după cum a remarcat Suny, cînd s-a aflat în ascensiune un discurs naţionalist în rîndul intelectualilor, au contribuit la aprofundarea şi extinderea sentimentelor naţionaliste. Însă războiul civil, devastarea periferiilor, migraţia forţată a burgheziei şi a intelectualităţii naţionaliste din spaţiul postimperial rus au oferit bolşevicilor o ocazie politică remarcabilă, dar şi un cadru propice de a formula şi implementa un program de refacere economică şi de autodeterminare limitată.

În conformitate cu viziunea comunistă, revoluţia culturală ar fi posibilă doar după instaurarea dictaturii proletariatului, iar obiectivul primordial al revoluţiei culturale ar fi educarea omului nou, sovietic.[89] Mai mult decît atît, se declara făţiş că naţionalitatea superioară este partinitatea (adică apartenenţa la partidul comunist — n. a.).[90] Într-un fel, comuniştii au încercat să substituie naţionalitatea (dar şi religia) cu o substanţă de surogat, numită *omul sovietic*, *constructorul comunismului* etc. În acelaşi timp, mecanismele şi simbolurile utilizate erau împrumutate din discursurile naţionaliste şi religioase. De exemplu, portretele conducătorilor comunişti ai statului sovietic care au fost amplasate nu doar în edificiile administrative, ci şi în casele indivizilor, erau similare icoanelor, iar adunările de partid — reuniunilor religioase din Evul Mediu sau întrunirilor naţionaliste din secolul XIX. De asemenea, se solicita o adeziune necondiţionată la idealurile comuniste şi profesarea unui misticism ce întruchipa o meta-

naţionalitate şi o metareligie — comunismul rus.

După moartea lui Stalin, controlul centrului s-a mai diminuat, iar partidelor comuniste naţionale li s-a permis un grad mai sporit de independenţă faţă de Moscova. În perioada lui Hruşciov şi, într-o măsură oarecare, a lui Brejnev, domeniul de expresie etnică s-a extins destul de mult. Liderii republicani îşi stabileau relaţiile proprii cu populaţiile respective, manipulînd simbolurile etnice, deşi în măsură diferită şi într-un mod limitat — în RSSM fiind preferaţi în mod special eroii populari medievali, cum ar fi, de exemplu, haiducii. Sistemele de "mafii naţionale" — în special, în Caucaz şi Asia Mijlocie — s-au întărit şi mai mult, iar longevitatea liderilor comunişti naţionali reprezenta asigurarea cea mai bună a stabilităţii regimului respectiv. Longevitatea acestor lideri naţionali:

Bielarus	Piotr Maşerov	1965-1983
Estonia	Ivan Kebin	1950-1978
Kazahstan	Dinamuhamed Kunaev	1964-1986
Kîrgîzstan	Turdakun Usabaliev	1961-1985
Letonia	August Voss	1974-1987
Lituania	P. Gripkiavicius	1974-1987
Moldova	Ivan Bodiul	1961-1980
Tadjikistan	Jabar Rasulov	1961-1982
Turkmenistan	M. Gaspurov	1969-1985
Ucraina	V. Şcerbinski	1972-1989
Uzbekistan	Şaraf Raşidov	1959-1983

a condus, începînd cu anii şaptezeci, la consolidarea elitelor locale care, în scopul menţinerii şi exercitării puterii proprii, calmau spiritele populaţiilor locale cu nişte concesii moderate facute unor tradiţii etnice rudimentare (în unele cazuri, chiar şi unor sentimente naţionaliste mai pronunţate, cum ar fi în Republicile Baltice şi cele caucaziene) şi tolerînd unele practici economice "de piaţă"[91].

În Moldova pe timpul lui Bodiul s-a consolidat elita comunistă republicană, mai mulţi moldoveni lansîndu-se în organele de partid şi de stat, structura naţională a Partidului Comunist al RSSM demonstrînd creşterea procentului de moldoveni-membri ai PCUS:

	moldoveni	ucraineni	ruşi	evrei
1925	6.3%	31.6%	41.6%	15.7%
1940	17.5%	52.5%	11.3%	15.9%
1989	47.8%	20.7%	22.2%	2.5%

Лазо Е.С., Молдавская партийная организация в годы строительства социализма (1924-1940) (Кишинев: Штиинца, 1981), Ò. 38; Crouter William, "Ethnicity an Participation in the Communist Party of Moldavia", *Journal of Soviet Nationalities 1*, no. 1 (1990), pp. 148-149. Citat după King Charles, *The Moldovans. Romania, Russia and the Politics of Cullture* (Stanford, California: Hoover Institution Press, 2000), p. 99.

Acest fapt crea un sistem neformal de relaţii, care cuprindea factorii de decizie din republică, centrele raionale, iar la un nivel inferior — inclusiv pe preşedinţii de colhozuri. A început, de asemenea, să fie tolerată o activitate economică ce permitea ţăranilor mai întreprinzători să comercializeze nestingherit produsele agricole pe pieţele centrelor urbane mai mari ale URSS, aceasta ridicînd substanţial nivelul de bunăstare în special al satelor din raioanele de nord ale republicii.

Regimul, în pofida susţinerii ideii de internaţionalism, a oferit societăţ ii alte forme de autoritate şi legitimitate. Astfel, între liderii comunişti republicani şi intelectualii naţionali s-a realizat un pact de exersare a unui "naţionalism oficial"[92], cînd era posibilă serbarea unor tradiţii sancţ ionate, comemorarea unor scriitori sau "eroi naţionali" dintr-un trecut mai îndepărtat, dar şi cu opera triată şi limitată cum ar fi, de exemplu, utilizarea selectivă a lui Ştefan cel Mare, Cantemir, Eminescu, Creangă sau Alecsandri în perioada sovietică. Erau glorificaţi domnitorii Moldovei medievale, în special, Ştefan cel Mare, "se uita", însă, de alte personalităţi istorice — cele ce aveau mult în comun cu istoria modernă a României, sau chiar personalităţi basarabene care au evoluat de la socialism/marxism la naţionalism şi au contribuit la unificarea provinciei cu România. De asemenea, unii scriitori acceptaţi, cum ar fi, de exemplu, Eminescu, erau limitaţi la operele oficial "corecte", deşi aceasta nu putea diminua curiozitatea intelectuală a moldovenilor de a-l citi pe Eminescu integral, inclusiv scrierile politice despre Basarabia.

Asemănător predecesorilor lor în Basarabia ţaristă, elitele politice moldoveneşti erau printre cele mai devotate Uniunii Sovietice. Manifestările naţionalismului local erau rare, iar cînd apăreau în forma unor poeme sofisticate sau articole în revistele literare cu limbaj esopic, erau eliminate imediat în campanii publice organizate de Bodiul şi Grossu.[93]

Nici unul din primii-secretari "veterani" ai partidului comunist — Ivan Bodiul şi Semion Grossu — nu erau din Basarabia, ambii cunoscînd mai bine limba rusă şi prost sau deloc limba moldovenească.

	perioada în oficiu	locul naşterii
Borodin P.	1941-1942	Ucraina
Salagor N.	1942-1946	Ucraina
Coval N.	1946-1950	Moldova (Transnistria)
Brejnev L.	1950-1952	Rusia
Gladki D.	1952-1954	Ucraina
Serdiuk Z.	1954-1961	Ucraina
Bodiul I.	05.1961-12.1980	Ucraina
Grossu S.	12.1980-11.1989	Moldova (Transnistria)
Lucinschi P.	11.1989-02.1991	Moldova (Basarabia)
Eremei G.	02.1991-08.1991	Moldova (Basarabia)

Enciclopedia Sovietică Moldovenească şi alte surse. Citat după King Charles, *The Moldovans. Romania, Russia and the Politics of Culture* (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 100.

Politica sovietică în RSSM s-a concentrat asupra cultivării unei identităţi culturale moldoveneşti distincte, dar evitînd excesele *indigenizării* din RASSM. Într-un fel, insistenţa asupra separării iremediabile între limbi s-a diminuat o dată cu "eliberarea Basarabiei şi unificarea moldovenilor", pe de o parte, iar pe de alta, o dată cu comunizarea României. În acest fel, după cum menţionează King, ideologia comunistă care a promovat separarea românilor nu mai avea sens şi în vidul creat factorii de decizie în domeniul politicii culturale sovietice nu aveau nimic altceva de făcut decît să declare simplu că limba română şi cea moldovenească sînt diferite. Aceasta a declanşat un proces nedeclarat de românizare treptată a limbii şi a intelectualilor moldoveni, la începutul anilor '80 ai secolului XX existînd o singură deosebire substanţială — de grafie. Însuşi faptul că nu s-a reuşit editarea unui dicţionar moldo-român demonstrează dificultatea realizării unui asemenea proiect. Se poate afirma, după cum o face şi King, că era o anumită inevitabilitate în ce priveşte evoluţia în cauză, deoarece respingînd, după 1938, teoriile *moldovenişti*lor-proletcultişti din RASSM, nu exista o altă sursă de "inspiraţie" decît limba română, în acest fel limba şi cultura moldovenească distincte ajungînd să fie mai degrabă declarate decît cultivate.[94]

După cum menţionează King, în planul ştiinţelor istorice, obiectivele partidului comunist al sovieticilor de a demonstra că moldovenii şi românii reprezintă popoare absolut diferite a însemnat, *de facto*, că cercetătorilor li s-a permis accesul la arhive şi documente, aceasta, la rîndul său, creînd probleme insurmontabile pentru explicarea credibilă a concluziilor diametral opuse pe care le trăgeau savanţii români şi sovietici, utilizînd aceleaşi surse şi metodologii. Influenţa exercitată de lucrările savanţilor români asupra celor moldoveni s-a accentuat în mod special după retragerea "gărzii mai vechi", educate la Institutul Pedagogic din Tiraspol şi avînd o pregătire ideologică consistentă şi, în consecinţă, ocuparea funcţiilor respective de cercetătorii şi lectorii tineri — moldoveni născuţi şi educaţi în Basarabia. Procurarea literaturii în limba română de la librăriile reţelei "Drujba" devenise o tradiţie pentru tinerii intelectuali şi indica o anumită orientare etnolingvistică care nu putea fi anihilată sau oprită în ciuda interdicţiilor (semi)oficiale ale autorităţilor. Aceasta din urmă se datora lipsei de vigurozitate ideologică a comuniştilor, dar şi lipsei de confort intelectual de a opri, în stil medieval, lecturile într-o limbă pe care indivizii şi-o doresc.

"O dată ce solidaritatea culturală a devenit esenţială pentru obţinerea succesului pe piaţa competitivă a muncii în centrele urbane, crescuse importanţa etniei şi relaţiilor între coetnici, care mai degrabă se intensificase decît se diminuase. În 1989 RSSM reprezenta, în termeni demografici, visul populiştilor: o economie bazată pe agricultură, o societate în mare parte rurală, fiind populată în provincie în particular de membrii grupului etnic indigen; centrele urbane populate de o masă de imigranţi proaspeţi sosiţi de la sate, aflîndu-se în competiţie cu populaţiile «străine», care în mod tradiţional deţineau pîrghiile puterii politice şi economice".[95]

Este relevantă influenţa pe care a exercitat-o menţinerea formală a problemei Basarabiei şi a glotonimului "limba română" pe agenda semioficială româno-sovietică. Începînd cu anii '60 ai secolului XX, sub conducerea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej şi Nicolae Ceauşescu, problema Basarabiei a început să fie tratată diferit, în cadrul unei politici mai generale de diferenţiere de URSS în mai multe probleme de politică internaţională. Aceste abordări politice deosebite s-au soldat cu un schimb constant şi de lungă durată al tezelor sofisticate de istoriografie, lingvistică etc. O asemenea situaţie accentua în mod special rolul primului-secretar al PCM, Ivan Bodiul, care se afla în centrul atenţiei prin eforturile sale de a organiza "apărarea

patriei de tentativele iredentiste ale românilor". Această luptă ideologică (cu utilizarea ştiinţelor, uneori dubioasă sub aspectul corectitudinii şi argumentelor) includea un număr impunător de publicaţii cu subiecte istorice şi lingvistice care, în cazul RSSM, trebuia să demonstreze "justeţea şi naturaleţea" anexiunilor ruseşti, iar în cazul României să exprime dubii sau dezacordul cu asemenea afirmaţii. Chiar şi chinezii au fost implicaţi în acest "schimb de focuri", Mao Tzedun ilustrînd obiectivele expansioniste ale URSS prin anexarea Basarabiei, fapt care, bineînţeles, a suscitat reacţii virulente la Moscova.[96] Totodată, după cum menţionează King, ar fi necesar să amintim că problema Basarabiei reprezenta mai degrabă un indiciu al relaţiilor bilaterale româno-sovietice, decît o problemă controversată între două ţări, România fiind unul din membrii cei mai loiali ai lagărului sovietic şi socialist, atît de loial încît insistase asupra modelului sovietic chiar şi după ce ruşii au înţeles necesitatea schimbării. Însă disputele persistente ale istoricilor şi lingviştilor celor două ţări au avut un impact de lungă durată asupra politicii culturale în RSSM şi mult mai consistent decît ar fi presupus protagoniştii acelor timpuri.[97]

Politica *indigenizării*, încurajată de Lenin şi susţinută de Stalin pînă la începutul anilor treizeci ai secolului XX, a contribuit la consolidarea naţionalităţii în trei moduri: susţinînd limba maternă, creînd intelectualitatea naţională şi instituţionalizînd formal etnia în cadrul aparatului de stat. Statul sovietic central a deschis şcoli pentru acele naţiuni şi etnii care nu le-au avut în timpul ţarismului şi a stabilit sute de soviete naţionale pentru cei care trăiau în afara regiunilor lor naţionale. Este semnificativ faptul că mulţi bolşevici din republicile naţionale au fost, într-un trecut nu prea îndepărtat, membri ai altor partide, însă, prin intermediul campaniei de *indigenizare*, aceştia au fost integraţi plenar în noua elită, contribuind masiv la implementarea proiectului comun de eliberare etnică şi construcţie socialistă. Acest lucru este demonstrat de creşterea spectaculoasă a numărului membrilor de partid în republicile naţionale. Este necesar de menţionat, în acelaşi timp, că asigurarea adeziunii elitei naţionale era extrem de importantă în contextul unei subdezvoltări a bolşevismului la periferiile naţionale. Însă, o dată ce acesta din urmă îşi consolidase puterea, politica iniţială de *indigenizare* începuse tot mai des să fie contestată de membrii de partid, care tratau cu suspiciune concesiile făcute naţionalităţii şi includerea în partid şi în structurile de stat a unor persoane mai puţin ortodoxe din punctul de vedere al ideologiei comuniste.[98]

În RSSM, ca şi în alte republici neruse, identitatea naţională a fost transformată şi consolidată într-o formă nouă, care pe parcursul anilor şi-a elaborat *sistemele proprii de autoreproducere*. Modernizarea a fost promovată şi deseori percepută de recipienţi drept o operă exclusivă a statului sovietic, educarea indivizilor producîndu-se în lipsa unor politici de opoziţie sistemului totalitar, care ar fi formulat alternative naţionale/naţionaliste viabile. Odată fiind emancipaţi în stilul sovietic, indivizii au multiplicat mesajul ideologic, asigurînd o continuitate a sistemului, pe de o parte, iar pe de alta, i-au conferit un mod de reproducere aproape ritualic — aceasta pentru că incomprehensibilitatea ideologiei comuniste, în special în mediul rural, cuplată cu frica palpabilă, reală de a fi pedepsiţi prin exterminare, deportare sau marginalizare, a condus la perpetuarea acestui mod de percepere a realităţii după dispariţia URSS şi a comunismului rus.

În toate republicile au fost create teatre de operă, academii, studiouri naţionale de film etc. Bohdan Krawchenko scria că ucrainenii şi alte popoare neruse au cîştigat o prezenţă urbană de care nu s-au bucurat înainte, iar prezenţa ruşilor în oraşe a fost compromisă.[99] De menţionat că la Chişinău şi în alte oraşe ale Basarabiei, evreii, pînă la Cel de-al Doilea Război Mondial, reprezentau un element urban important şi că emigrarea acestora a oferit un loc mai mare pentru moldoveni şi alte naţionalităţi. Adevărat, urbanizarea nu poate fi considerată drept un merit exclusiv al sistemului sovietic, deoarece creşterea nivelului de urbanizare a fost şi continuă să reprezinte o tendinţă a timpurilor moderne. Însă asocierea progresului cu URSS, asiduu cultivată de autorităţile sovietice rusofile, a fost, în mare parte, acceptată de băştinaşi.

Politica *indigenizării*, chiar şi cu modificările de mai tîrziu ale lui Stalin, a condus la politizarea *naţmenilor* în republici. Noile populaţii urbanizate, crearea clasei muncitoare şi a intelectualităţii naţionale, consolidarea elitelor politice naţionale — aceste elemente au contribuit la o viziune şi o înţelegere mai complexă a etnicului.

În contradicţie cu *indigenizarea* au fost promovate şi alte politici ale autorităţilor statului-partid de la Moscova. Chiar dacă etnia, din considerente ideologice, a fost consolidată într-un mod formal-birocratic, un alt element fundamental al structurii interne al comunismului rus, modelat după arhetipul şovinismului velicorus, a generat în acelaşi timp curentul opus, cum ar fi apropierea şi contopirea popoarelor sovietice, care trebuia să conducă la crearea aşa-numitei "culturi sovietice unice". Mobilitatea

socială, preferinţa pentru şcolarizarea în limba rusă, industrializarea masivă în stilul exagerărilor ruseşti, migraţia colonizatoare a funcţionarilor şi muncitorilor ruşi în republicile naţionale — toate acestea erau în contradicţie cu politica iniţială de *indigenizare*, care urmărea asigurarea unei loialităţi a elitelor locale faţă de Moscova.

Deşi industrializarea, urbanizarea şi mobilitatea socială sporită au educat mulţi *naţmeni* într-un mod sovietic omogen, aceştia nu şi-au pierdut identităţile etnice şi nici nu s-au asimilat completamente culturii etnice ruse. Este adevărat că rusificarea forţată a avut efecte dezastruoase asupra culturilor naţionale, însă republicile sovietice, în acelaşi timp, au devenit mai politizate şi mai naţionale în sensul formal al statalităţii. Această formă a fost "umplută" cu naţionalism la sfîrşitul anilor '80 ai secolului XX, cînd a apărut oportunitatea respectivă. Asimilarea culturală sub toate aspectele vieţii cotidiene nu a însemnat că membrii grupurilor neruse au renunţat la originile lor etnice "primordial" determinate. Politica sovietică în domeniul naţionalităţii a avut drept consecinţă, neintenţionată şi nepronosticată de autorităţi, conştientizarea de către membrii grupurilor neruse a identităţilor separate.[100]

Cu toate evoluţiile radicale impuse în cadrul sistemului social-politic al URSS, practicile culturale tradiţionale şi structurile sociale au reuşit să supravieţuiască şi, în unele cazuri, să se consolideze. Ceea ce Massell numeşte "unităţi patriarhale bazate pe relaţii de neam, obiceiuri şi credinţă"[101] a fost suficient de viabil, persistînd chiar şi sub forma comitetelor de partid sau organelor executive care, în Asia Centrală, de exemplu, erau conduse de şeful clanului şi rudele acestuia din localitatea sau regiunea respectivă. Modul de viaţă stabilit din timpurile trecute, sistemul tradiţional de relaţii şi valorile corespunzătoare — toate acestea constituiau o sursă de putere pentru *naţmeni*, fapt care îi ajuta, în acelaşi timp, să opună rezistenţă, conştient sau nu, presiunilor exterioare, şi să se adapteze instituţiilor străine pentru a-şi realiza nestingherit scopurile proprii. Ritualurile tradiţionale sau religioase erau, într-o măsură sau alta, respectate, în ciuda interdicţiilor organelor de partid. Rezistenţa pe care au opus-o multe naţionalităţi, inclusiv moldovenii, nu a fost atît de evidentă, însă, dintr-un instinct de autoconservare, în special în mediul rural, asimilarea acestora nu era un obiectiv ce putea fi atins atît de uşor, după cum îşi închipuiau ideologii comunişti. Persistenţa botezatului, a altor tradiţii religioase şi naţionale, un cod anumit de comportament,

susţinerea reciprocă a neamurilor în detrimentul principiilor comuniste şi instrucţiunilor organelor de partid — toate acestea constituiau un sentiment de frustrare pentru Moscova, care a încercat zadarnic, pe parcursul perioadei sovietice, să anihileze elementele menţionate.

Deşi pînă în anii '70 literatura sovietologică aborda problema periferiilor neruse în sensul că acestea se află într-un proces de asimilare ireversibilă, mai tîrziu s-a înţeles, după cum remarcă Suny, că politicile şi procesele contradictorii în contextul "problemei naţionale" generează capacităţi de rezistenţă etnică în raport cu tentativa de creare a "poporului sovietic". Această rezistenţă, deşi nu a fost pe deplin conştientă, conceptualizată sau teoretizată (cel puţin în cazul RSSM), a avut un rol semnificativ în ce priveşte fizionomia mişcărilor de "eliberare naţională" în perioada restructurării lui Gorbaciov. Politica leninist-stalinistă în domeniul naţionalităţilor a creat, iniţial din considerente tactice, structuri de stat bazate pe etnie, politici de *indigenizare*, unităţi teritorial-statale pseudofederale — toate acestea formînd un cadru în care a fost să fie scrisă istoria ulterioară a *naţmenilor*. Deşi prerogativele republicilor erau, de cele mai multe ori, ignorate de Moscova, multe naţionalităţi au devenit, din punct de vedere demografic, mai consolidate în cadrul "patriilor" lor naţionale, educînd elite politice şi intelectuale proprii. Bineînţeles, ţine de domeniul speculaţiilor istorice care ar fi fost soarta fiecărui popor dacă ar fi evitat experienţa sovietică. Cert însă este faptul că şi aceasta a contribuit la consolidarea unei conştiinţe naţionale distincte. După cum menţionează Suny, relaţiile de familie şi de neam, combinate cu tolerarea activităţilor economice individuale, au condus la consolidarea puterii elitelor naţionale locale. În acelaşi timp, rusificarea, promovată de birocraţia centrală, suscita nemulţumirea latentă a elitelor intelectuale şi parţial politice din republicile unionale. Nemulţumirea crescîndă faţă de idealurile, obiectivele şi competenţa liderilor comunişti ai Uniunii îşi afla tot mai des expresia în idiomurile naţionaliste. Este semnificativ faptul că "Prin uzurparea proprie a limbajului clasei, statul sovietic l-a delegitimizat şi, în mod ironic, a autorizat utilizarea etnicităţii drept o modalitate alternativă de expresie opoziţională".[102]

În anii douăzeci ai secolului XX relansarea economiei şi consolidarea puterii sovietice în provincia rusă şi republicile neruse au fost efectuate în contextul *indigenizării* şi al unei economii mixte destul de moderate. Dar în perioada accelerării industrializării şi urbanizării, întreaga econo-

mie în URSS a fost centralizată pînă la maximum. La începutul anilor treizeci Stalin a început să concentreze puterea în mîinile sale, derivatele politice şi culturale ale "comunismelor naţionale" începînd să contravină obiectivelor urmărite de dictator. Astfel, s-a produs o schimbare majoră în politica naţionalităţilor. Deşi *indigenizarea* nu a fost niciodată oficial respinsă, Stalin declarase că pericolul cel mai mare vine din partea naţ ionalismului "pe care unii au uitat să-l elimine", lansînd campanii antinaţionaliste acerbe.[103]

De menţionat, în acelaşi timp, că Stalin şi politica sa nu a reprezentat o "abatere" de la idealurile socialismului/comunismului, după cum s-a vehiculat mai tîrziu, în contextul "dezgheţului" lui Hruşciov sau în primii ani de perestroikă gorbaciovistă. Potenţialul totalitar este prezent în comunism pentru că este parte integrantă a acestuia, în particular, atunci cînd vorbim despre varianta rusă a comunismului.

Politica sovietică în raport cu naţionalitatea, începînd cu *indigenizarea* şi urmînd cu transformările sociale şi economice de mai tîrziu, a avut, în general, efecte negative, cu toate acestea, unele naţiuni, cum ar fi georgienii sau armenii, au reuşit să asigure o consolidare internă şi să înregistreze un progres evident în ce priveşte gradul conştiinţei naţionale. Alte naţiuni au suferit mai mult din cauza unei rusificări impuse de stat. De exemplu, pînă în anii şaptezeci în oraşele din Bielarus nu au existat şcoli naţionale. În oraşele din Moldova, de asemenea, erau puţine şcoli cu predare în limba moldovenească. Majoritatea naţiunilor neruse au fost compromise sub aspect demografic de migrarea ruşilor (dar şi a altor slavi).

În concordanţă cu *indigenizarea* s-a desfăşurat şi *teritorializarea* etniei. Este semnificativ faptul că pînă la începutul anilor douăzeci ai secolului trecut multe etnii din URSS aveau afilieri supra- sau subnaţionale. De exemplu, pentru naţiunile din Asia Mijlocie loialitatea superioară era legată de un *umma* — apartenenţa tuturor musulmanilor la un spaţiu religios — extrateritorial. Atribuirea unor identităţi teritoriale devenise o alternativă puternică în raport cu cele religioase sau/şi tribale/de neam pentru a-i conduce, în primul rînd, pe musulmanii turcici. Divizarea acestora (mulţi dintre care erau nomazi) şi legarea lor de teritorii concrete a permis Moscovei să aplice scenariile de *divide et impera* pentru a preîntîmpina unirea musulmanilor asiatici, în bază lingvistică, religioasă şi a afinităţilor tribale, împotriva Rusiei bolşevice.

Identitatea teritorială a Basarabiei a fost una strict geografică şi nu a

implicat ideea de statalitate decît o perioadă foarte scurtă, în 1917-1918. Doar o dată cu crearea RSSM, teritoriului în cauză i s-a atribuit o identitate teritorială mai pronunţată. Deşi protostatalitatea sovietică republicană nu permitea exercitarea drepturilor reale de gestionare independentă a afacerilor, aceasta, totuşi, a consolidat în imaginaţia politică a indivizilor chipul unei Moldove distincte în cadrul URSS. Formarea *identităţii teritoriale* a Moldovei a început cu întemeierea RASSM, apoi, după anexarea Basarabiei, a continuat cu RSSM. Naţiunea titulară — moldovenii — s-a consolidat din punct de vedere politico-social: "Imperiul Sovietic a creat naţiuni teritoriale, cu aparatele de stat şi elitele conducătoare proprii. Fiecare avea semnele unui stat suveran, de la opera naţională pînă la drapel şi stemă, dar fără suveranitate reală sau dreptul la expresie politică deplină".[104] În acest fel, se stabilea o "cultură de rezervaţie", adică o cultură etnolingvistică fără naţionalism politic şi care era singurul naţionalism permis şi "sănătos".[105]

Este elocventă plasarea naţionalului în contextul ideologic şi geografic sovietic, în acest mod fiind "alfabetizaţi" masiv toţi moldovenii: "Ţara mea, Moldovă-mamă,/ Vatra doinelor străbune,/ Ca un strugure de poamă/ Stai pe harta Uniunii..."[106] — aceasta reprezentînd nu doar un poem însuşit în copilărie la şcoală, ci o piesă ideologică şi etnoculturală formativă. Elita politică, dar şi cea intelectuală, devenise tot mai conştientă de hotarele imuabile ale URSS, această consolidare geopolitică şi ideologică fiind valabilă chiar şi în perioada restructurării iniţiate de Gorbaciov. Transformarea ţăranilor moldoveni din RSSM în cetăţeni sovietici moldoveni se efectua prin intermediul şcolarizării, armatei, cooptării la proiectul "construcţiei socialiste" etc. "Virginitatea" creierilor ţăranilor facilita foarte mult realizarea obiectivelor ideologiei comuniste şi a celei sovietice de stat.

Pe tot parcursul istoriei URSS relaţiile între centru şi periferiile etnice au rămas în mare parte *imperiale*, bazate pe o relaţie de subordonare faţă de Moscova. După răsturnarea bolşevică aceste relaţii erau camuflate şi justificate de referinţa la o ideologie supranaţională. Într-un imperiu rusocentric, în care rus era de cele mai multe ori identificat cu sovietic, proletar şi progresist, naţionalitatea oferea atît unele avantaje, cît şi unele dezavantaje relative. De cele mai multe ori, a fi rus era avantajos din punct de vedere al carierei în organele de partid şi administrativ-guvernamentale centrale, deşi, uneori, putea fi dezavantajos în republicile naţionale,

unde era stabilit un procent naţional clar pentru conducerea partinică şi administrativă. Cu timpul, contradicţia fundamentală dintre imperiul ruso-centric şi naţiunile în afirmare s-a accentuat din ce în ce mai mult, fapt care a şi contribuit la dezintegrarea URSS.[107]

În mod ironic, URSS, care a fost conceput ca un stat reprezentînd rolul istoric al unei singure clase — cea a *proletariatului*, a erodat pe parcurs sensul de clasă care i-a adus pe bolşevici la putere. Pînă la urmă, "dictatura proletariatului" a fost înlocuită cu "statul întregului popor". Însă naţionalitatea a devenit mai importantă în sensul că era un indiciu fundamental de autoidentificare şi de apartenenţă la o comunitate socială şi culturală.

Cu toate că naţionalismul este, totuşi, un fenomen ce a luat amploare la sfîrşitul secolului XIX — începutul secolului XX, trebuie de menţionat că edificarea naţiunii în Uniunea Sovietică a avut loc într-un context deosebit: un stat care a avut drept obiectiv să anihileze naţionalismul şi să realizeze "contopirea" naţionalităţilor a creat, de fapt, în schimbul loialităţii populaţiilor de la periferii, un set de instituţii care, la rîndul lor, au contribuit la consolidarea naţionalităţilor conştiente. "În pofida scopurilor declarate de partidul comunist, procesele de *indigenizare*, *industrializare*, *urbanizare* şi *edificare a statalităţii în URSS* au oferit elitelor etnice de la început baza socială şi culturală pentru organizarea unei rezistenţe indirecte vizavi de conducerea Rusiei, iar mai tîrziu, contraelitelor, pentru mobilizarea mişcărilor naţionaliste de masă"[108]. Cu toate acestea, trebuie de accentuat că *sfidarea directă a imperiului s-a produs doar după ce liderii statului-partid de la Moscova, în mod special Gorbaciov, au decis să demareze un proces mai degrabă de liberalizare, decît o tranziţie democratică propriu-zisă.* Atunci chiar comuniştii din republicile unionale (inclusiv Federaţia Rusă) au permis şi au participat ei înşişi la formularea discursului naţionalist pentru a delegitimiza sistemul sovietic şi pentru a-şi asigura baza politică nouă pentru exersarea în continuare a puterii. Astfel, liderii de partid de la periferiile etnice ale URSS au ştiut să speculeze situaţia în favoarea lor, devenind ulterior preşedinţi de parlamente sau de state noi, apărute după dezintegrarea statului sovietic.

Partidul Comunist al Uniunii n-a reuşit să soluţioneze problema imperiului multinaţional, deoarece nu a conştientizat puterea independentă a culturii naţionale. Politica bolşevică a fost profund contradictorie, susţinînd *indigenizarea* şi *"înflorirea"* culturilor naţionale, promovînd, în acelaşi timp, obiectivele ideologice ale *"apropierii"* şi *"contopirii"* naţionalităţilor.

5. Decadenţa totalitarismului sovietic şi efectul compensatoriu al opoziţiei autorizate

Rezistenţa antisovietică în Basarabia a avut un caracter izolat, spontan şi fără încercări serioase de a conceptualiza şi fundamenta ideologic opoziţia faţă de regim. "Politica fiscală sovietică şi nelegiuirile săvîrşite de funcţionarii de partid şi de stat în timpul campaniilor de colectare a produselor agricole au suscitat indignarea locuitorilor de la sat".[109] Aceştia, doar în urma presiunilor organelor sovietice, au început să reacţioneze, depăşind formal starea de *intractibilitate socială* caracteristică ţaranilor în general şi celor basarabeni în mod special. Forma de bază a rezistenţei, dacă o putem numi aşa, o constituia eschivarea de la serviciul militar, de la muncile prestate la întreprinderile industriale, de la achitarea impozitelor şi de la livrările obligatorii de produse agricole. În ce priveşte rezistenţa armată, aceasta a fost nesemnificativă, în special dacă luăm în considerare extraordinara teroare şi presiune fiscală exercitată de comuniştii ruşi şi organele represive ale URSS. Conform sovieticilor, pe parcursul a 10 luni ale anului 1946, în RSSM au fost comise 15 acte de "terorism" asupra activiştilor comsomolişti şi de partid, au avut loc 194 de manifestări "banditeşti", în urma cărora au fost ucise 49 şi ranite 9 persoane, 138 jafuri ale persoanelor particulare.[110] În perioada postbelică, pînă la sfîrşitul anilor '40 — începutul anilor '50, au activat asemenea grupuri, ca cel condus de Filimon Bodiu, "Arcaşii lui Ştefan", "Sabia dreptăţii", "Armata neagră", "Uniunea Democratică a Libertăţii" care, deşi au dat dovadă de curaj individual, doar prin caracterul de masă nu s-au manifestat. "Spre deosebire de Moldova, în România un rol mare în mişcarea anticomunistă l-au avut militarii, mai ales la început, în 1944-1945, ca urmare a îndepărtării din armată a multor mii de ofiţeri. În Moldova, organizarea şi coordonarea luptei au fost mai slabe decît dincolo, ca şi legăturile combatanţilor cu străinătatea şi, în special, cu rezistenţa din alte ţări, apartenenţa la partide şi simpatiile politice mai puţin exprimate. Faţă de situaţia din România, aici prezenţa partidelor istorice în rezistenţă nu se constată. Protestul anticomunist al intelectualităţii moldoveneşti a fost mult mai timid decît al intelectualilor români, deşi nici în România nu a existat o disidenţă

spectaculoasă".[111] Fără a diminua curajul de care au dat dovadă puţinele grupuri de rezistenţă, este necesar să accentuăm că, fără implicarea intelectualilor care ar fi conceptualizat rezistenţa antisovietică, dar şi a militarilor care ar fi asigurat coeziunea şi pregătirea armatei respective, protestul antisovietic a fost minimal şi redus la reacţii rudimentare, atunci cînd puterea apăsa şi mai tare asupra ţăranilor.

Imperiul sovietic, în perioada poststalinistă, s-a menţinut prin tolerarea diversităţii şi controlului exercitat de către elitele naţionale locale, cu ameninţarea sau utlizarea forţei în cazuri excepţionale, cum ar fi în Tbilisi în 1956 şi 1989, Erevan în 1965, Alma-Ata în 1986 şi Baku în 1990. Dar stabilitatea generală a structurilor politice a început să fie subminată latent o dată cu apariţia, în anii şaizeci, a unei formule politice care cuprindea următoarele elemente:[112]

1. Utilizarea tot mai frecventă a unei forme anumite de naţionalism oficial de către elitele comuniste din republici, aceasta datorîndu-se unei schimbări de percepţie în ce priveşte credibilitatea/viabilitatea regimului comunist şi imposibilitatea menţinerii idealurilor regimului ce contrastau cu un comportament politic marasmatic al centrului.

2. Societatea civilă se exprima tot mai des prin intermediul idiomurilor naţionale. Pînă la Gorbaciov aceasta era constrînsă de sistem, dar, pe parcurs, liderii ce formulau discursul opoziţional naţionalist, de exemplu: Zviad Gamsahurdia în Georgia, Ter Petrosian în Armenia, Ivan Draci în Ucraina, au devenit conducătorii mişcărilor de liberalizare şi de emancipare naţională. Deşi moldovenii nu au avut disidenţi-naţionalişti de calibrul persoanelor menţionate mai sus, totuşi au existat persoane *naţionalizante* în sensul emancipării naţionale şi *liberalizante* în sensul transformărilor sociale şi liberale — un gen de *agenţi sociali,* cum ar fi, de exemplu, I. Druţă, Gh. Malarciuc, L. Lari, Gr. Vieru, D. Matcovschi şi alţii.

După anihilarea opoziţiei armate neînsemnate în RSSM, deportarea şi executarea indivizilor care ar fi putut să reziste conştient proceselor de sovietizare şi rusificare, precum şi în urma influenţei exercitate de cultura şi ideologia sovietică, "opoziţia" a reprezentat mai degrabă instrumentul puterii, fiind autorizată de regim.

Este mai degrabă o solicitare a sistemului totalitar decadent, care urmăreşte stabilirea unui cadru gestionabil de "opoziţie", acesta fiind necesar pentru acumularea şi degajarea insatisfacţiei sociale prin intermediul unor funcţii sau indivizi-simbol. Ar fi dificil de presupus pe cît

de conştient se făcea acest lucru în URSS în anii '60-'80, însă, din punct de vedere structural, acesta asigura perpetuarea regimului cu "tolerarea" unei opoziţii autorizate, care funcţiona în calitate de paratrăsnet şi crea un efect compensatoriu. Cu alte cuvinte, era mai convenabilă existenţa unor persoane gestionabile de autorităţile centrale ale statului-partid, cum a fost, de exemplu, Ion Druţă, decît apariţia unor lideri opoziţionari care nu s-ar fi limitat la unele cerinţe de ordin etnolingvistic rudimentar, ci ar fi încercat să submineze ideologia conducătoare a statului.

Puţin din altă perspectivă şi în termeni mai generali, Dorin Tudoran numeşte acest proces *industria umflării de baloane*, menţionînd: "Era nevoie de nişte vîrfuri de lănci culturale, morale, politice, prin care să se încerce declanşarea apărării mai susţinute a unor valori năpăstuite, înăbuşite, batjocorite fără recurs de atîta şi atîta amar de vreme. Nefericirea este că atît dl Druţă, cît şi unii din cei care au umflat balonul cu acelaşi nume pînă la mărimi ridicole au început să fie convinşi că această *imagine Ion Druţă* este reală".[113]

Pe de altă parte, *umflarea de baloane* servea nu doar regimul, ci şi intelectualitatea *naţionalizantă* care, avînd cel puţin un simbol (balon), se mulţ umea cu investirea tuturor speranţelor în această imagine, declinîndu-şi responsabilitatea proprie şi oferindu-i împuternicirile de a fi în acest fel reprezentată. Cu alte cuvinte, *imaginea* individului şi, în acelaşi timp, faimosul scriitor mediocru Druţă — expresia lui Tudoran — a reprezentat copilul conceput de regimul sovietic totalitar decadent şi de laşitatea intelectualilor moldoveni *naţionalizanţi*, dar nu mai puţin prosovietici şi comunişti.

A fost nevoie de anumiţi "disidenţi" autorizaţi de statul-partid de la Moscova pentru a degaja presiunile ce se acumulau în societate. A pretinde că este un act de maxim curaj faptul că un individ a luptat împotriva autorităţilor comuniste locale şi a fost luat sub tutela statului-partid de la Moscova este o interpretare deliberat greşită şi, în ultimă instanţă, o aberaţie. Dincolo de posibile inconvenienţe psihologice, morale sau materiale suferite de un individ sau altul, tentativa de subminare a ideologiei comuniste ar fi culminat, pe întreg teritoriul URSS, cu un proces judiciar politic şi ani grei de puşcărie sau "tratare" forţată la ospiciile KGB-ului. A te lua de piept cu un lider comunist republican şi a emigra la Moscova, capitala unui stat totalitar, nu înseamnă decît faptul că era convenabilă existenţa unui *simbol Druţă*. Dacă acesta nu exista, atunci ar

fi fost inventat altul: Muţă sau Buţă. Însă duşmanii reali ai sistemului, cum a fost Bukovski în URSS sau Goma în România, disidenţi neautorizaţi de regim, s-au confruntat aievea cu regimul comunist totalitar şi au plătit acest lucru cu ani grei de puşcărie. În cazul de faţă nu se impută indivizilor concreţi faptul că nu au făcut lagărele comuniste, pentru că ei luaţi în sine nu ne interesează. Dar în scopul înţelegerii realităţilor care ne înconjoară şi a mecanismelor de funcţionare a unor fenomene sociale, este necesar să evităm susţinerea intelectuală a perpetuării unor imagini false şi *suflarea în baloane*.

Opoziţia *naţionalizantă* s-a exteriorizat şi în domeniul etnolingvistic. De exemplu, printre oponenţii lui I.D. Ceban, ideologul principal al *moldovenizării* limbii, figurau persoane influente, cu merite faţă de puterea sovietică, cum ar fi Em. Bucov, fost ilegalist şi locţiitor al Preşedintelui Consiliului de Miniştri, A. Lupan, fost ilegalist, Preşedinte al Uniunii Scriitorilor, V. Coroban, G. Bogaci, V. Comarniţchi, participanţi la război în rîndurile Armatei Sovietice, imunitatea în cauză permiţîndu-le să spună unele lucruri ce nu li s-ar fi permis altora.[114] "Fără a se nega termenul «limbă moldovenească», «moldovenismul» era combătut pe următoarele planuri: lexicul, ortografia, fonetica şi stilistica; originea limbii şi relaţiile ei cu limba română; editarea clasicilor şi valorificarea moştenirii literare"[115]. O perioadă de cinci ani după Cel de-al Doilea Război Mondial, cu o anumită continuitate ulterioară, originalitatea/independenţa limbii şi poporului moldovenesc era "demonstrată" sau mai degrabă impusă prin intermediul conceptului pseudoştiinţific de încrucişare a elementelor latine cu cele slave.[116] Oricît ar fi de paradoxal, dar în ajutorul caracterului romanic al "limbii moldoveneşti" a venit lucrarea lui Stalin "Марксизм и вопросы языкознания", publicată în 1950, în care acesta critica "noua doctrină lingvistică" a lui N. Marr, susţinînd că din contactul a două limbi nu se naşte o a treia, ci una mai puternică iese învingătoare. Oponenţii lui I.D. Ceban şi Borşci de la Institutul de Istorie, Limbă şi Literatură (Bogaci, Coroban şi alţii), precum şi lingviştii romanişti ruşi (Mihalci, Serebrennikov, Bernştein), care erau profesionişi şi mai puţin avizaţi în ce priveşte "sensibilitatea" raportului între "limba moldovenească" şi cea română, au utilizat lucrarea lui Stalin pentru a consolida concepţiile şi viziunile lor ştiinţifice. Astfel, "recunoaşterea caracterului romanic al «limbii moldoveneşti» avea să pună imediat în lumină absurditatea campaniei antiromâneşti întreţinută de *moldovenişti*".[117] Subminarea poziţiei

moldoveniştilor s-a produs şi prin intermediul conferinţelor ştiinţifice, cum ar fi cea din 3-7 decembrie 1951, cînd a fost organizată Conferinţa comună a Institutului de Lingvistică al Academiei de Ştiinţe a URSS şi al Institutului de Istorie, Limbă şi Literatură al RSSM, precum şi al articolelor lingviştilor sovietici, cum ar fi cel al lui Şişmariov, apărut în revista "Вопросы языкознания" în 1952, sau cel al lui Budagov şi Bernştein, programat să apară în 1956, însă care a fost oprit în urma protestelor CC al PCM. De asemenea, o dată cu introducerea africatei "g" în 1967 a fost ridicat ultimul obstacol în calea identităţii *de facto* a limbii moldoveneşti şi celei române. Eşecul creării unei limbi moldoveneşti a fost determinat, în opinia lui Eugen Coşeriu, de faptul că aceasta era o întreprindere contradictorie din punct de vedere raţional, absurdă şi utopică din punct de vedere istoric şi practic imposibilă, deoarece chiar dacă un dialect primar al unei limbi istorice se poate despărţi printr-un proces de divergenţă şi deveni cu timpul o altă limbă istorică autonomă, graiurile moldoveneşti nu reprezintă un dialect primar al limbii române şi nici măcar un grai autonom în cadrul dialectului dacoromân. În acest fel, moldovenii au optat spontan pentru produsul istoric natural, nu pentru surogatul hibrid care li se oferea cu atîta insistenţă.[118] Este, de asemenea, relevantă declaraţia lui Mihalci la conferinţa romaniştilor de la Chişinău în iunie 1961: "Toţi oamenii de ştiinţă de pînă la mine, cum sînt Serghievski, Şişmariov ş.a., care au afirmat că limba moldovenească e de sine stătătoare, au greşit... Pînă acum am recunoscut şi eu existenţa limbii moldoveneşti, aşa cum se dictase de sus... Din punct de vedere politic, limba moldovenească există, iar din punct de vedere lingvistic este un nonsens".[119] Astfel, valul de deromânizare, slăbind pentru prima dată în 1959, a scăzut aproape complet după 1955-1956, drept confirmare practică servind *Ortografia limbii moldoveneşti* din 1957 şi *Dicţionarul moldovenesc-rus* din 1961. În general, evoluţiile lingvistice au urmat direcţia renunţării la ideea caracterului independent al limbii moldoveneşti. Urmînd însă această cale, procesul a fost suprimat chiar în faţa ţintei. Oricît de consecventă şi raţională ar fi părut această cale, din teamă nu au fost făcuţi şi ultimii doi paşi decisivi întru identificarea deplină cu limba română.[120]

În octombrie 1965 a avut loc un Congres al Uniunii Scriitorilor din RSSM, în cadrul căruia s-a vorbit despre necesitatea revenirii la alfabetul latin, acest lucru fiind susţinut de unii scriitori, cum ar fi Cimpoi, Druţă, Malarciuc, faptul în cauză fiind calificat drept expresia unor tendinţe

naţionaliste.[121] Generată şi promovată intens de către autorităţile comuniste din RSSM a fost apariţia Hotărîrii speciale a CC al PCUS din 15 octombrie 1975 "Despre măsurile suplimentare în domeniul ideologic în legătură cu intensificarea propagandei naţionaliste româneşti ce periclitează interesele URSS".[122] Faptele de mai sus demonstrează cîteva lucruri interdependente:

- evoluţia firească a studiilor lingvistice în URSS, în cazul dat a romanisticii, nu putea să nu conducă la recunoaşterea caracterului romanic al limbii moldoveneşti şi a identităţii cu limba română. Savanţii romanişti sovietici erau mai puţin preocupaţi de aspectul politic al problemei şi din aceste considerente formulau deseori ceea ce autorităţile comuniste din RSSM nu le-ar fi permis lingviştilor locali;
- Moscova nu considera drept un pericol activitatea romaniştilor sovietici şi nu-i persecuta pentru concluziile trase. Aceştia, inclusiv lingviştii moldoveni care se pronunţau pentru "românizarea" limbii, erau comunişti care şi-au demonstrat afilierea ideologică şi nu au atentat la integritatea statului şi supremaţia partidului;
- eforturile intelectualităţii erau considerate, nu fără temei, drept nişte tentative de consolidare a comunismului naţional şi Moscova era obişnuită cu, ba chiar tolera, pînă la un punct destul de avansat, de altfel, asemenea evoluţii. Nu a existat nici o situaţie în perioada postbelică, cînd intelectualii moldoveni ar fi manifestat în mod antitotalitar şi anticomunist împotriva Moscovei;
- autorităţile statului-partid central aplicau măsuri coercitive la insistenţa PCM, căruia îi era frică de o posibilă legitimitate a elitelor nu mai puţin comuniste, dar cu un program lingvistic şi *naţionalizator* separat, şi care s-ar fi putut bucura de susţinere în mediul populaţiei indigene. Pentru a anihila tentativele intelectualilor naţional-comunişti, liderii PCM trişau, exagerînd elementul naţionalist şi inventîndu-l pe cel antistatal şi anticomunist. Faptul în cauză punea Moscova în gardă, însă după evaluări mai atente aceasta nu sancţiona aplicarea unor pedepse drastice naţional-comuniştilor autohtoni. Cu toate neplăcerile avute din partea lui Bodiul, nici Bogaci, nici Druţă sau Gr. Vieru nu au fost executaţi sau trimişi la închisori şi lagăre, după cum s-ar fi întîmplat în cazul duşmanilor ideologici ai regimului;

– Moscova deseori îi trata, nu fără temei, pe intelectualii naţional-comunişti drept o forţă de contrapunere elitei comuniste republicane care concentrase puterea în mîinile sale exagerat de mult. Acest procedeu de *checks-and-balancies*, indiferent de gradul de conceptualizare, este propriu tuturor sistemelor care implică relaţia între un centru imperial şi centrele regionale de putere, inclusiv intelectual-opozante, de la periferiile colonizate. Druţă, de exemplu, a fost luat la Moscova nu pentru aptitudinile sale literare, ci pentru a-l ţine pe primul-secretar Bodiul într-o stare de alertă necesară controlului central asupra oligarhiei comuniste locale. În acelaşi timp, prin intermediul *industriei umflării de baloane*, a fost stabilit un "model intelectual" ce genera un minimum de demnitate naţională, gestionabil de autorităţile stautului-partid, fapt care anihila perspectivele apariţiei unor lideri intelectuali neautorizaţi de comuniştii ruşi.

"Opoziţia" autorizată reprezenta semnul decadenţei regimului totalitar sovietic şi, în acelaşi timp, condiţia *sine qua non* a desfăşurării procesului de transformare a sistemului, deoarece agenţii *culturalizatori* încercau să extindă limitele după care statul era gata să întreprindă măsuri coercitive. Subminarea treptată a potenţialului de reprimare se producea pe neobservate şi sistemul, în faţa unor realităţi obiective, nu putea recurge la exterminarea indivizilor pe care i-a educat şi i-a emancipat. Într-un fel, statul totalitar devenea ostaticul propriilor proiecte de modernizare, pentru că indivizii, educaţi chiar în cadrul sistemului, posedau raţiune şi capacităţi intelectuale pe care ţăranii de la începutul secolului, în Imperiul Ţarist şi în cel Sovietic, nu le deţineau. Regimul sovietic represiv, în urma războiului civil, execuţiilor, deportărilor, foametei, Celui de-al Doilea Război Mondial, a fost atins de oboseala cu care orice sistem se confruntă cînd sacrifică vieţi umane în proporţii impunătoare. Ironia soartei rezidă în faptul că URSS a devenit victima propriului succes de oprimare totalitară: călăul, după muncile sale istovitoare, pur şi simplu a obosit, iar pe de altă parte, nu mai exista pericolul iniţial şi evident. Astfel, în cazul URSS, s-a ajuns la un posttotalitarism prin *decădere*.

Aceasta a avut un impact formativ-structural asupra comportamentului intelectualilor şi activiştilor *naţionalizanţi* în perioada lui Gorbaciov şi în timpul dezintegrării URSS — preocuparea pentru *naţionalizarea* agendei, ceea ce a însemnat simplificarea, dacă nu primitivizarea, discursului antisovietic de eliberare. Am putea presupune că, în cazul existenţei

unei opoziţii antitotalitare tolerabile de regim în perioada sovietică, o dată cu restructurarea şi în perioada dezintegrării URSS, intelectualii moldoveni ar fi reuşit să îmbine *naţionalizarea* cu *democratizarea* agendei politice. Faptul acesta ar fi condus la instaurarea unui climat social-politic favorabil naţionalismului liberal, evitînd exclusivismul, inclusiv etnic, al tandemului comunisto-naţionalist.

După cum am văzut, *intractibilitatea* socială şi naţională a ţăranilor moldoveni s-a trezit sub presiunea statului-partid de la Moscova, care exercita politici de constrîngere, culturale şi modernizatoare. Pentru prima dată în istoria provinciei impactul extern s-a dovedit a fi atît de palpabil: teroarea, ideologia şi cultura sovietică, cuplate cu modernizarea economică şi socială în stil sovietic, a subminat în mare parte microuniversul rural. Prin intermediul *indigenizării*, *politizării* şi *identităţii* teritoriale s-a edificat protostatalitatea şi protonaţiunea sovietică moldovenească, fapt care a consolidat, într-un fel, *intractibilitatea* moldovenilor. Ei nu sînt în stare să depăşească acest "proto-", asumîndu-şi, indiferent de menţinerea sau renunţarea la statalitatea aproximativă actuală, identitatea naţională românească. Pe de altă parte, totalitarismul sovietic a fost de aşa natură încît, în perioada decadentă, a permis funcţionarea unei opoziţii autorizate ce avea rolul unui "paratrăsnet" social. O asemenea concreştere cu statul-partid a privat societatea civilă de opoziţia autentică, ce ar fi putut participa plenar la procesul de tranziţie democratică şi de afirmare liberală a drepturilor naţionale ale românilor basarabeni.

NOTE

1 Gribincea Mihai, Basarabia în primii ani de ocupaţie sovietică, 1944-1950 (Cluj: Dacia, 1995), pp. 71-104.
2 Gribincea Mihai, Basarabia în primii ani de ocupaţie sovietică, 1944-1950 (Cluj: Dacia, 1995), p. 48.
3 Цэран Анатол и другие, Голод в Молдове, 1946-1947: Сборник документов (Кишинев: Штиинца, 1993), с. 9.
4 Gribincea Mihai, Basarabia în primii ani de ocupaţie sovietică, 1944-1950 (Cluj: Dacia, 1995), p. 151.
5 Gribincea Mihai, Basarabia în primii ani de ocupaţie sovietică, 1944-1950 (Cluj: Dacia, 1995), p. 64.
6 Gribincea Mihai, Basarabia în primii ani de ocupaţie sovietică, 1944-1950 (Cluj: Dacia, 1995), p. 145.
7 Şişcanu Elena, Regimul totalitar bolşevic în RSS Moldovenească (1940-1952) (Chişinău: Civitas, 1997), p. 46.
8 Пасат Валерий (составитель), Трудные страницы истории Молдовы. Сборник документов (Москва: Терра, 1994), с. 375.
9 A.O.S.P.R.M., fond 51, inv. 8, dosar 62, f. 55. Citat după Şişcanu Elena, Regimul totalitar bolşevic în RSS Moldovenească (1940-1952) (Chişinău: Civitas, 1997), p. 47.
10 Şişcanu Elena, Regimul totalitar bolşevic în RSS Moldovenească (1940-1952) (Chişinău: Civitas, 1997), pp. 47-48.
11 A.O.S.P.R.M., fond 51, inv. 8, dosar 23, f. 7. Citat după Şişcanu Elena, Regimul totalitar bolşevic în RSS Moldovenească (1940-1952) (Chişinău: Civitas, 1997), p. 48.
12 Scurtu Ioan şi alţii, Istoria Basarabiei de la începuturi pînă în 1998, ediţia a 2-a (Bucureşti: Semne, 1998), pp. 258-259.
13 Deletant Dennis, "The Molotov-Ribbentrop Pact and Its Consequences for Bessarabia: Some Considerations on the Human Rights Implications", unpublished paper, 1991, p. 17. Citat după King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 96.
14 Suny Ronald Grigor, The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, California: Stanford University Press, 1993), p. 108.
15 Olcott Martha Brill, The Kazakhs (Stanford, California: Hoover Institution Press, 1987), pp. 179-87.
16 Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), с. 126.
17 Ciubotaru Mihail G., "Ne obişnuim cu toate celea. Chiar şi cu umilinţa", Luceafărul,

nr. 55, 08.09.2000.

[18] Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), с. 89.

[19] Шемяков Д., Яценко Я., Культурная революция в Советской Молдавии (Кишинев: Лумина, 1969), сс. 33-44; Постовой Е., Народное образование в Молдавской ССР на новом этапе (Кишинев: Лумина, 1971).

[20] Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), с. 176.

[21] История Молдавской ССР, т. 2 (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1968), с. 604.

[22] Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), сс. 106-107.

[23] Народное хозяйство МССР в 1970 (Кишинев: Штиинца, 1971), p. 249; Народное хозяйство МССР в 1971 (Кишинев: Штиинца, 1972), сс. 222-223.

[24] Брескану Г., Лешкович Е., Молдова-фильм. Фильмография (Кишинев, 1975), сс. 3-25.

[25] Народное хозяйство Молдавской ССР, 1924-1974 (Кишинев: Штиинца, 1975), сс. 15, 105, 183-194.

[26] Социальное развитие села в период строительства коммунизма (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1976), сс. 395-396.

[27] Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 218.

[28] Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 242.

[29] Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 212.

[30] Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 154.

[31] Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 163.

[32] Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), сс. 163-164.

[33] Гажос В., "Внедрение новых семейно-бытовых обрядов – составная часть атеистического воспитания на современном этапе", Труд и коммунистическая сознательность (Кишинев: Штиинца, 1968), с. 126.

[34] Советская Молдавия, 05.05.1971.

[35] Грекул А. Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), сс. 253-254.

[36] Советская Молдавия, 13.10.1970.

[37] Народное хозяйство МССР. Статистический ежегодник (Кишинев: Штиинца, 1961), с. 38.

[38] Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), p. 126.

[39] Царанов В., По пути индустриализации (Осуществление социалистической индустриализации и дальнейшее развитие промышленности в МССР) (Кишинев: Штиинца, 1975), с. 65.

[40] Народное хозяйство СССР в 1970 (Москва: Статистика, 1971), p. 131; Народное хозяйство СССР в 1975 (Москва: Статистика, 1976), p. 190; Народное хозяйство МССР в 1970 (Кишинев: Штиинца, 1971), с. 28; Народное хазяйство МССР в 1975 (Кишинев: Штиинца, 1976), с. 32.

[41] Итоги Всесоюзной переписи населения 1970, т. 1, с. 70.

[42] Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 26.

[43] Итоги Всесоюзной переписи населения 1970, т. 6 şi 7.

[44] Materialele cercetărilor etnosociologice din 1971-1974. După Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 47.

[45] Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 49.

[46] Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 50.

[47] Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 77.

[48] Госкомстат СССР. Демографический ежегодник СССР, 1990 (Москва: Финансы и статистика, 1990), сс. 149-66, 390.

[49] Народное хазяйство СССР в 1977 (Москва: Статистика, 1978).

[50] Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 г., т. 4, 7. Зеленчук В., Население Молдавии (Кишинев: Штиинца, 1973), с. 44.

[51] Народное хозяйство МССР в 1978 (Кишинев: Штиинца, 1979), с. 398.

[52] King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 100.

[53] Губогло М., Кондратьев В., Зеленчук В., "Опыт выделения типов этнических сел и построения выборки в этносоциологическом исследовании", Известия АН СССР (Москва: 1974), nr. 1, с. 33.

[54] Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 38.

[55] Народное хозяйство МССР (Москва: Статистика, 1978), с. 143.

[56] Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 г., т. 6, с. 11.

[57] Становление социалистических общественных отношений и перерастание их в коммунистические (Кишинев, 1972), с. 60.

[58] Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 44.

[59] Astfel, în perioada 1960-1978 vînzările mobilei au crescut de 5,9 ori, radioreceptoarelor de 2,6 ori, televizoarelor de 4,9 ori, frigiderelor de 13 ori, maşinilor de spălat de 8, 3 ori. După Народное хозяйство МССР в 1978 (Кишинев: Штиинца, 1979), с. 159.

[60] Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 36.

[61] Козлов В., Национальности СССР (Москва: Статистика, 1975), с. 246.

[62] Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), сс. 79-80.

63 Маркс Карл, Энгельс Фридрих, Сочинения, т. 3 (Москва: Госполитиздат, 1955), с. 19.
64 Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 86.
65 Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 126.
66 Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 129.
67 Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 159.
68 Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 139.
69 Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 135.
70 Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 157.
71 Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 158.
72 Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 159.
73 Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 159.
74 Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 174.
75 Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 174.
76 Khazanov Anatoly M., After the USSR. Ethnicity, Nationalism, and Politics in the Commonwealth of Independent States (Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1995), p. 7.
77 Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 175.
78 Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), сс. 188-192.
79 Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 157.
80 Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 201.
81 Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 203.
82 Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 205.
83 Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 214.
84 Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 210.
85 Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам

Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980), с. 224.

86 King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, 2000), p. 115.

87 King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 101.

88 Suny Ronald Grigor, Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, Calirfonia: Stanford University Press, 1993), p. 102.

89 Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), pp. 142-144.

90 Suny Ronald Grigor, The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, California: Stanford University Press, 1993), pp. 118-119.

91 Suny Ronald Grigor, The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, California: Stanford University Press, 1993), p. 116.

92 Suny Ronald Grigor, The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, California: Stanford University Press, 1993), p. 121

93 King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 99.

94 King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 108.

95 King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 119.

96 "По поводу беседы Мао Цзе-Дуна с группой японских социалистов", Правда, 02.09.1964, cc. 2-3. Citat după King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 106.

97 King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000), p. 106.

98 Suny Ronald Grigor, The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, California: Stanford University Press, 1993), p. 104

99 Krawchenko Bohdan, Social Change and National Consciousness in Twentieth-Century Ukraine (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1987), p. 64.

100 Suny Ronald Grigor, The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, California: Stanford University Press, 1993), pp. 103-105.

101 Massell Gregory, The Surrogate Proletariat: Moslem Women and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia, 1919-1929 (Princeton: Princeton University Press, 1974) p. 83.

102 Suny Ronald Grigor, Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, Calirfonia: Stanford University Press, 1993) p.126.

103 Сталин И.В., "Отчетный доклад XVII съезду партии о работе ЦК ВКП(б), 26.01.1934", Сочинения, том 13 (Москва: Государственное издательство

политической литературы, 1952), сс. 361-62.

104 Haas Ernst B., Nationalism, Liberalism and Progress. The Dismal Fate of New Nations (Ithaca and London: Cornell University Press, 2000), p. 334.

105 Suny Ronald Grigor, Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, Calirfonia: Stanford University Press, 1993), p. 112.

106 Zadnipru Petru, "Darul plaiurilor mele", Poezia Moldovei Sovietice. Antologie (Chişinău: Literatura artistică, 1984), p. 169.

107 Nairn Tom, "Beyond Big Brother", New Statesman and Society 3, 105, 15.06.1990, p. 31.

108 Suny Ronald Grigor, Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, Calirfonia: Stanford University Press, 1993), p.126.

109 Postică Elena, Rezistenţa antisovietică în Basarabia, 1944-1950 (Chişinău: Ştiinţa, 1997), p. 31.

110 Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974), p. 158.

111 Ţurcanu Ion, Moldova antisovietică. Aspecte din lupta basarabenilor împotriva ocupaţiei sovietice. 1944-1953 (Chişinău: Prut Internaţional şi Ştiinţa, 2000), p. 12.

112 Suny Ronald Grigor, Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, Calirfonia: Stanford University Press, 1993), p. 112.

113 Tudoran Dorin, Kakistokraţia (Chişinău: Arc, 1998), pp. 460-461.

Capitolul V

LIBERALIZAREA LUI GORBACIOV, PROCESUL DE NAŢIONALIZARE ŞI DEZINTEGRAREA URSS

1. Abordarea normativă a regimurilor nedemocratice moderne. Criza statului-partid şi caracterul circumscris al reformei iniţ iate de Gorbaciov*

Tranziţia şi consolidarea democratică presupune mişcarea de la un regim nedemocratic la cel democratic şi înrădăcinarea temeinică a democraţiei în societate, astfel încît devine "the only game in town"**. Pentru a cunoaşte care sînt căile sau *pattern*-urile tranziţiei şi implicaţiile pentru formularea obiectivelor în cadrul acestui proces, este necesar de evidenţiat esenţa şi trăsăturile regimului nedemocratic anterior.

Pentru o perioadă mai îndelungată substanţa sistemelor politice aflate între punctele extreme ale spectrului politic — democraţia şi totalitarismul — nu a fost analizată exhaustiv. Doar acum un sfert de secol savanţii

*Sintagma stat-partid exprimă dominaţia statului de către Partidul Comunist, fiind edificator faptul că, atît la nivel unional, cît şi la cel republican, cele mai importante hotărîri erau comune — de exemplu, Hotărîrea nr. 288 a CC al PCM şi a Consiliului de Miniştri al RSS Moldoveneşti "Cu privire la unele probleme ale dezvoltării continue a culturii şi învăţămîntului public ale populaţiei găgăuze şi bulgare din republică", fiind semnată în primul rînd de Semion Grossu, prim-secretar al CC al PCM, şi doar apoi de Ivan Kalin, preşedintele Consiliului de Miniştri (*Veştile*, nr. 11, Chişinău, 1989, p. 965).

**(engl.) — Singurul joc acceptabil.

politologi au început să introducă noi paradigme pentru sistemele ce s-au dovedit a avea o logică internă proprie şi trăsăturile regimului-tip. Distincţia triplă între regimurile democratic, autoritar şi totalitar a căpătat pe parcurs semnificaţii noi, o dată ce ştiinţa politică a început să compare sistemele politice metodic şi în termeni mai sofisticaţi. Astfel, s-a ajuns la o tipologie revăzută, care, după Juan Linz şi Alfred Stepan, constă din **regimurile democratic, autoritar, totalitar, posttotalitar şi sultanistic,** la care vom face referinţă în mod extensiv graţie relevanţei majore pentru subiectul cărţii în cauză.*

1. Autoritarism

Trăsături caracteristice

Pluralismul. Sistem politic cu un pluralism limitat, neresponsabil. Uneori un pluralism economic şi social destul de extins. Rădăcini în societatea preautoritară. Uneori există un spaţiu nesemnificativ pentru semiopoziţie.

Ideologia. Fără ideologie conducătoare, dar cu mentalităţi distincte.

Mobilizarea. Fără mobilizare intensivă sau extensivă, cu excepţia unor momente rare în evoluţia regimului.

Conducerea. Putere exercitată într-un cadru definit aproximativ, dar cu norme care pot fi, într-un fel sau altul, pronosticate. Încercare de a coopta elita politică anterioară. Un grad de autonomie în ce priveşte cariera de stat şi cea militară.

2. Totalitarism

Trăsături caracteristice

Pluralismul. Nu se înregistrează pluralism semnificativ în plan economic, social sau politic. Partidul oficial deţine *de jure* şi *de facto* monopolul puterii. Partidul a distrus orice pluralism existent din perioada pretotalitară. Nu există spaţiu pentru economia privată şi societatea civilă.

Ideologia. Ideologia este conducătoare şi bine structurată, ce articulează obiectivul unei utopii sociale. Liderii şi grupările îşi derivă sensul mesianic şi, deseori, politicile din propagarea unei concepţii holistice despre societate şi umanitate, în general.

---

*Linz Juan J. şi Stepan Alfred, *Problems of Democratic Transition and Consolidation* (Baltimor and London: the Jons Hopkins University Press, 1996), p. 38. Excepţionala carte a lui Stepan si Linz va reprezenta reperul bibliografic de bază pentru abordarea subiectului de tranziţie democratică în Europa de Est.

Mobilizarea. Una extensivă, prin diferite organizaţii obligatorii, create de regim. Poate fi remarcată emfaza activismului social şi al cadrelor, efortul de a mobiliza entuziasmul maselor. Viaţa privată este marginalizată.

Conducerea. Reguli fără limite definitivate şi consacrate, precum şi un nivel înalt de incertitudine pentru membrii conducerii. Deseori, elita este charismatică. Angajarea în conducerea de vîrf depinde foarte mult de aservirea totală partidului.

3. Posttotalitarism

Trăsături caracteristice

Pluralismul. Limitat şi neresponsabil. Aproape fără pluralism politic, deoarece partidul mai deţine monopolul puterii. Poate exista o economie privată, dar statul mai are o prezenţă practic nelimitată în domeniul respectiv. Majoritatea manifestărilor de pluralism s-au remarcat în structurile tolerate de stat sau în grupurile de disidenţi care s-au format în mod conştient în opoziţie regimului totalitar. În posttotalitarismul matur opoziţia deseori creează "cultura secundară" sau "societatea paralelă".

Ideologia. Ideologia conducătoare, ca parte componentă a realităţii sociale, persistă, însă angajarea individuală şi credinţa în utopie este diminuată considerabil. Orientare de la emfaza ideologică la un consens mai programatic.

Mobilizarea. Liderii implicaţi pierd treptat interesul faţă de organizarea şi gestionarea mobilizării. Ea rămîne una de rutină, pentru a asigura un minimum de obedienţă socială. Plictisul, autonomizarea individuală şi privatizarea definitivă a valorilor populaţiei devine cu timpul un fapt "natural", acceptat de toată lumea.

Conducerea. Îngrijorare crescîndă a elitei privind securitatea proprie. Utilizarea "democraţiei interne". Angajarea e mai puţin dependentă de cariera în cadrul partidului, deşi rămîne restrînsă la partidul oficial. Pot însă apărea conducători de partid şi din cadrul aparatului de stat.

În cazul URSS nu a existat un posttotalitarism de durată. A fost mai degrabă un totalitarism în decădere, iar dezintegrarea rapidă a statului-partid a relevat absenţa indivizilor care ar fi putut gestiona, în numele unei opoziţii democratice, tranziţia la regimul posttotalitar.

4. Democraţie

Trăsături caracteristice

Pluralismul. Pluralism politic responsabil, consolidat de domeniile

extensive ale autonomiei pluraliste în economie, societate şi viaţa internă a organizaţiilor. Pluralism protejat din punct de vedere juridic, care este asociat corporativismului societal, nu şi celui statal.

Ideologia. O responsabilitate intelectuală majoră vizavi de cetăţenie şi regulile procedurale pentru contestare. Respectarea drepturilor minorităţilor, supremaţiei legii şi valorilor individualismului.

Mobilizarea. Sistemul de drept garantează participarea, prin intermediul organizării autonome a societăţii civile şi al partidelor concurente ale societăţii politice, la viaţa cetăţii. Valoarea nu este mobilizată extensiv, însă se înregistrează o participare civică substanţială. Un efort difuz al regimului de a promova cetăţenia exemplară. Tolerarea opoziţiei paşnice.

Conducerea. Conducerea supremă exercită funcţii în urma alegerilor libere, într-un cadru constituţional şi juridic bine definitivat. Conducerea este instalată în urma alegerilor libere cărora este supusă periodic.

Este relevantă, pentru scopul capitolului în cauză, descrierea succintă a **regimului sultanistic**, în special, sub aspectul ideologiei şi al conducerii, deoarece acesta, pe lîngă consemnarea simplă a faptului că s-a perpetuat o perioadă îndelungată în România perioadei lui Ceauşescu, mai poartă semnificaţii pentru întreaga regiune. Ele se referă la moştenirea *personalistă* ce îşi derivă potenţialul din domniile autoritare exercitate de greco-fanarioţi şi din tradiţia politică panbalcanică. În ce priveşte ideologia, se înregistrează o glorificare extremă a conducătorului şi o manipulare arbitrară a simbolurilor. Nu este posibilă nici o ideologie, sau chiar mentalităţi distincte, cu excepţia personalismului despotic. Nu sînt înregistrate nici cel puţin tentative de a justifica iniţiativele majore, rezultate din ideologie, care astfel se transformă în pseudoideologie, în care nu cred indivizii de rînd, acoliţii regimului sau lumea exterioară. În ce priveşte conducerea, ea este extrem de *personalistă* şi arbitrară, fără a avea constrîngeri raţional-juridice. Este prezentă o tendinţă puternică de dinastie, indiferent de denumirea oficială a ideologiei. Nu există o autonomie în cariera de stat, iar înalţii funcţionari, în special din apropierea nemijlocită a sultanului, fac parte din familie, cercul prietenilor intimi sau al camarazilor devotaţi personal şi care şi-au demonstrat loialitatea, inclusiv prin utilizarea forţei în raport cu "duşmanii" regimului.

Ar fi necesar să menţionăm că edificarea naţiunii în Uniunea Sovietică a avut loc într-un context deosebit: un stat care a avut drept obiectiv anihilarea naţionalismului şi "contopirea" naţionalităţilor, de fapt, a creat,

în schimbul loialităţii populaţiilor de la periferii, un set de instituţii care, la rîndul lor, au contribuit la consolidarea unor naţionalităţi conştiente. "În ciuda scopurilor declarate ale Partidului Comunist, procesele de indigenizare, industrializare, urbanizare şi edificare a statalităţii în URSS au oferit baza socială şi culturală — de la început elitelor etnice, pentru organizarea unei rezistenţe indirecte faţă de conducerea Rusiei şi, mai tîrziu — contraelitelor, pentru mobilizarea mişcărilor naţionaliste de masă"[1].

În epoca lui Brejnev detotalitarizarea s-a manifestat prin *decădere*, nu prin *alegere*, care a survenit mai tîrziu, sub bagheta tot mai nesigură a lui Gorbaciov. Dezasamblarea statului-partid la sfîrşitul deceniului nouă, după 70 de ani de comunism, nu a avut drept rezultat apariţia imediată a societăţii civile, pentru că se formase între timp o protomentalitate distinctă de tip sovietic, care descuraja asocierea liberă a cetăţenilor în opoziţie autorităţilor. Însă o dată ce Gorbi a pus în acţiune politici ce subminau ideologia şi structura statului-partid centralizat, elitele republicane au început să caute noi surse de putere, de legitimitate ideologică şi noi identităţi. Astfel, etnofederalismul URSS a devenit foarte util. A fost lansat apelul la o formă specifică de naţionalism — cel al "naţiunii titulare" — simultan împotriva statului sovietic şi a minorităţilor naţionale din teritoriul respectiv.

În acelaşi timp, asemenea elemente ca "osificarea" aparatului, conducerea gerontocratică, limbajul de lemn al ideologiei, pierderea capacităţii de mobilizare şi pasivitatea populaţiei au făcut din URSS un caz de *posttotalitarism prin decădere*. În principiu, caracterul posttotalitar al regimului se determină de *alegere*, *decădere* şi *cucerire societală*. În Moldova, ca şi în întreaga URSS, regimul a ales demararea liberalizării, cu anumite presiuni sporadice şi necoordonate ale societăţii civile incipiente, acţiunile căreia împingeau elitele politice spre o nouă etapă a democratizării.

Cu toate acestea, trebuie de menţionat că sfidarea directă a imperiului s-a produs doar după ce Gorbaciov a decis să efectueze tranziţia democratică. Atunci chiar şi comuniştii din republicile unionale au permis şi au participat activ la formularea discursului *naţionalizant* pentru delegitimizarea sistemului sovietic şi pentru asigurarea unei baze politice noi pentru menţinerea în continuare la putere. Astfel, liderii de partid din periferiile etnice ale URSS au ştiut să speculeze situaţia în favoarea lor, devenind preşedinţi de parlamente şi/sau de state independente.

Incapacitatea lui Gorbaciov de a susţine plenar reforma şi de a controla

eficient violenţa la periferii, plus ignorarea aprofundării crizei economice au condus la diminuarea popularităţii acestuia şi la radicalizarea atît a aripei progresiste, cît şi a celei conservatoare ale partidului comunist. Gorbaciov, de asemenea, nu a realizat faptul că URSS niciodată nu a fost o societate unitară. Imaginea falsă a unui "popor sovietic" unit, apărat de ideologia sovietică, deşi a reflectat trăsături comune importante proprii majorităţii cetăţenilor sovietici (în special în centrele urbane), nu a subminat ireversibil şi nu a înlocuit identificarea naţională de bază a indivizilor din republicile naţionale.

Statul-partid, spre sfîrşitul epocii lui Brejnev, nu mai avea resursele necesare pentru a menţine "contractul social" cu cetăţenii sovietici. În martie 1985, cînd Gorbaciov a venit la putere, factorul etnic devenise deja modul dominant de mobilizare, republicile fiind protostate. Uniunea Sovietică era într-o situaţie dificilă, care reflecta nu doar stagnarea economică, ci şi izolarea internaţională, din cauza unor implicări armate dubioase, cum ar fi, de exemplu, Războiul din Afganistan etc. Dificultăţile Moscovei au fost exploatate de grupările de clan din aparatul statului-partid pentru consolidarea puterii în republicile naţionale. Din aceste considerente, pentru a obţine un rezultat pozitiv în ce priveşte realizarea programului său reformator, Gorbaciov trebuia să anihileze elementele conservatoare atît din cadrul Partidului Comunist unional de la Moscova, cît şi din republicile unionale.[2]

Ar fi necesar de subliniat încă o dată faptul că lansarea liberalizării, evoluată ulterior în democratizare, a fost o alegere independentă de a transforma sistemul sovietic şi, de aceea, URSS se află în categoria *alegere iniţiată de regim*. Este edificator în acest sens exemplul lui Semion Grossu, prim-secretar al CC al PCM: "Programul de reînnoire a societăţii sovietice a fost înaintat de PCUS. Poporul a susţinut, a acceptat restructurarea, fiindcă a înţeles în mod conştiincios că altă cale de plasare a socialismului pe o orbită calitativ nouă în vederea formării unei societăţi de oameni liberi, responsabili pentru bunăstarea economică şi socială, nu este".[3] Gorbaciov nu a fost forţat direct de unele forţe politice, sociale sau economice să lanseze reforma. Deşi, într-o formă sau alta, societatea civilă avea exponenţii săi consacraţi — disidenţii regimului —, aceştia, totuşi, erau prea puţini şi dispersaţi pentru a exercita presiuni hotărîtoare asupra statului-partid. Motivele pentru care Gorbaciov s-a decis să pornească această întreprindere — *perestroika*, finalul căreia la acel moment a fost

inimaginabil pentru foarte multă lume, inclusiv pentru Secretarul General al PCUS, au fost altele — Gorbaciov era perfect conştient, începînd cu 1985, de faptul că statul se află într-o stagnare fără precedent şi că este necesară o redresare drastică a situaţiei, astfel fiind formulată ideea de restructurare-*perestroika* şi transparenţă-*glasnost*. În acest mod, s-ar fi reuşit, în imaginaţia părintelui restructurării, atragerea investiţiilor străine şi stabilirea unor relaţii de parteneriat cu Occidentul, faptul, la rîndul său, consolidînd reuşita întreprinderii şi, de ce nu, recunoaşterea aportului său istoric fundamental în ce priveşte modernizarea URSS, depăşindu-l pe Hruşciov, alt reformator al statului sovietic.

La începutul anului 1988 analiştii sovietici au raportat conducerii PCUS, cu argumentele de rigoare, că Europa de Est a devenit o povară grea pentru URSS. În decembrie 1988 Gorbaciov a făcut o Declaraţie la ONU despre faptul că Uniunea Sovietică urmează să-şi retragă trupele în viitorul apropiat din Europa Centrală şi de Est. În acest mod, a fost transmis un mesaj dublu: atît Occidentului, despre predispunerea Moscovei de a consolida relaţiile reciproce, cît şi liderilor comunişti ale statelor socialiste, despre faptul că URSS nu-i va mai apăra. Societăţile civilă şi politică, incipiente în această parte a lumii, au înţeles că elita comunistă din statele respective a devenit peste noapte mult mai vulnerabilă. În consecinţă, Gorbaciov a fost nevoit să tolereze instalarea primului prim-ministru necomunist în Polonia în august 1989, iar schimbarea în cauză a fost percepută de elitele comuniste din ECE şi din URSS, inclusiv din Moldova, drept un semnal cert de reorientare treptată spre alte surse de legitimizare — spre naţionalism, aceasta, în mod special, în spaţiul postsovietic. Elita comunistă republicană a tras învăţăminte similare, în sensul că nu se va putea baza în exclusivitate pe forţa armată a Uniunii în acelaşi mod ca mai înainte. Majoritatea liderilor comunişti din ECE, dar şi din Moldova, au înţeles că absenţa intervenţiei politice şi militare a Kremlinului înseamnă, *grosso modo*, devierea de la comunism.

Federalismul sovietic îşi avea originea în istoria, ideologia şi puterea statului-partid, URSS fiind structurată în conformitate cu nişte principii contradictorii. Deoarece multe republici au avut o perioadă de independenţă într-un trecut relativ recent, regimul s-a străduit să cîştige loialitatea elitelor prin intermediul sistemului federal cu un nivel înalt de dualism. Pe de o parte, republicile erau protostate, au fost legitimizate organizaţiile distincte din punct de vedere naţional-cultural şi existau stimulente ca

elitele republicane să susţină interesele specifice ale republicilor (şi, respectiv, ale naţiunilor titulare). Pe de altă parte, republicile erau membre ale unui regim ce profesa o ideologie *universalistă* şi erau conduse de un stat-partid centralizat, care nu doar monopolizase procesul de luare a celor mai importante decizii, ci şi ţinea la distanţă alte naţionalităţi, cu excepţia slavilor, de structurile centrale ale partidului, KGB-ului şi armatei. Ruşii şi slavii erau extrareprezentaţi în instituţiile statului-partid, iar *naţmenii* identificau elitele conducătoare drept ruseşti. De exemplu, chiar în perioada restructurării, în 1988, în evidenţa organizaţiei republicane de partid figurau: 47,2% de moldoveni (64% din populaţia republicii); 22,5% de ruşi (13% din populaţie); 21% de ucraineni (14% din populaţie).[4] Din aceste considerente dezbaterile naţionaliste în Rusia nu au asumat o tonalitate triumfalistă sau exclusivistă, direcţionată împotriva altor popoare, ca în Serbia, de exemplu, dar au fost mai degrabă injectate cu frustrare şi umilinţă, căutînd în cadrul naţiunii proprii sursele unei eventuale regenerări. Aşadar, elementul-cheie în explicarea căilor divergente pe care au mers naţionalismele rus şi sîrb la acel moment rezidă în faptul că dacă sîrbii, reprezentînd doar 36% din populaţia Iugoslaviei, au fost în stare să se convingă pe sine că Iugoslavia este trişată de către nesîrbi pentru a reduce puterea Serbiei, atunci dominaţia evidentă a ruşilor şi a slavilor rusificaţi în toate structurile puterii sovietice a făcut acest model lipsit de credibilitate şi impracticabil în URSS.[5]

Aceste contradicţii puteau fi aplanate atîta timp cît statul-partid deţinea puterea ideologică şi de constrîngere, însă o dată cu *perestroika* lucrurile s-au schimbat, fiind activat cadrul instituţional pentru relansarea forţelor sociale suprimate, inclusiv a naţionalismului. La aceasta a contribuit coexistenţa următoarelor structuri contradictorii:

1) modul prioritar de "aderare" la federaţia sovietică a fost anexarea forţată (Basarabia, de exemplu, fiind ocupată în 1940);

2) principiul identităţii unităţii politice federale, organizarea administrativă şi reprezentarea electorală, existînd două principii de identitate şi reprezentare: principiul teritorial şi cel bazat pe etnie, limbă sau religie. Toate cele 15 republici, inclusiv RSSM, se bazau pe naţiuni titulare afiliate unor teritorii clar definite şi purtau oficial denumirea politică a acestora. Teoretic, unităţile administrative serveau drept bază pentru reprezentarea electorală. Pînă la *perestroikă*, cînd alegerile erau controlate de centru, aceasta nu avea nici o relevanţă, dar cînd a apărut un anumit grad de

competitivitate electorală, rezultatul firesc a fost relansarea unui stimulent puternic de mobilizare etnică;

3) principiul identităţii cetăţenilor: aspiraţia statului-partid a fost contopirea naţionalităţilor într-o identitate superioară de popor sovietic, cu toate acestea, în toate paşapoartele de factură sovietică se menţiona naţionalitatea. Principiul identităţii cetăţeanului era cel sangvinic, dar nu derivat din faptul că trăia şi muncea în locul respectiv o perioadă îndelungată. Naţionalitatea, în acest fel, putea fi schimbată doar în cazuri excepţionale şi în urma insistenţei individului, fiind redusă posibilitatea apariţiei identităţilor politice multiple şi complementare;

4) principiul secesiunii, dar fără stipularea unor mecanisme concrete;

5) principiul de reprezentare internaţională şi autonomie a politicii externe: în 1944 Constituţia URSS a fost amendată — în urma acestui fapt republicile au obţinut dreptul la stabilirea relaţiilor externe (de exemplu, Ucraina şi Bielarus erau reprezentate la ONU), deşi în federaţie o asemenea prerogativă ţine de competenţa centrului;

6) structura stimulentelor de carieră pentru elitele politice republicane: în schimbul privilegiilor oferite de centru, elitele politice etnice anihilau posibilele contraelite atîta timp cît centrul era capabil să utilizeze potenţialul său economic şi coercitiv. Cînd însă statul-partid centralizat nu a mai putut să garanteze avansarea carierei, atunci elitele au devenit disponibile să folosească naţionalismul pentru a continua, sub o altă formă, să exercite puterea politică.

În măsura în care perioada 1985-1988 poate fi reconstruită, se pare că lui Gorbi nu i-a trecut niciodată prin minte că discreditarea şi dezasamblarea structurilor vechi, neostaliniste ale puterii şi valorilor va încuraja apariţia publică a pretenţiilor naţionaliste a căror consecinţă logică va fi ameninţarea anume a acelei Uniuni pe care politicile *perestroika* şi *glasnost* trebuiau să o consolideze. În viziunea lui Gorbaciov, în 1985 ameninţarea de bază la adresa URSS era perspectiva de lungă durată a declinului pînă la statutul de putere de mîna a doua în lumina inabilităţii sale de a asimila revoluţia mondială în domeniul computerelor, sistemelor informaţionale şi al comunicaţiilor.

Desemnarea necoordonată de către Gorbi în decembrie 1986 a lui Ghenadi Kolbin în calitate de prim-secretar al PC al Kazahstanului a

provocat prima reacţie naţională violentă: conducerea comunistă cazahă, obişnuindu-se cu gestionarea nestingherită a afacerilor locale fără intruziunea ruşilor, a mobilizat masele în confruntări de stradă. Aceasta a stabilit un precedent fatal pentru anii următori, establishment-ul partidelor comuniste naţionale îndreptîndu-şi atenţia tot mai des spre masele locale naţionale şi intelectualitate pentru a-şi apăra prerogativele cîştigate politic (ca în Asia Centrală) sau pentru menţinerea viabilităţii politice într-un context naţional în care masele, naţionalismul gestionat politic cîştiga teren (ca în Statele Baltice şi, eventual, în Ucraina şi Rusia). Atentînd la puterea liderilor republicani prin desemnări directe sau prin intermediul *glasnost*, Gorbaciov de fapt a forţat liderii republicani să cultive opinia naţională/naţionalistă în afara cadrului statului-partid şi în acest fel a subminat cadrul creat de Lenin şi Stalin pentru menţinerea stabilităţii etnofederale a statului multinaţional.[6]

Însă prima criză armată a fost generată în 1988 de conflictul din Karabahul de Munte, fapt care a demonstrat incapacitatea comuniştilor de a preîntîmpina izbucnirea acestuia şi inabilitatea de a media o soluţie rapidă de conciliere. Diminuarea drastică a autorităţii Partidului Comunist s-a desfăşurat în paralel cu cea a statului, din cauza unei simbioze menţionate mai sus între stat şi partid. Distrugerea stabilităţii interetnice, şi aşa precare, în(tre) Azerbaidjan şi Armenia, concomitent cu solicitarea unei autonomii mai mari în Republicile Baltice şi în Moldova, l-au impus pe Gorbaciov să-i avertizeze pe *naţmeni* că viitorul *perestroikăi* este în pericol, insistînd că: "Sîntem o familie şi avem o casă comună".[7]

După Suny, Gorbaciov şi susţinătorii săi în structurile superioare de partid şi de stat înţelegeau tot mai mult că succesul restructurării depinde de realizarea simultană a trei obiective:

1) "democratizarea (sau cel puţin neutralizarea) *aparatului* conservator;

2) mobilizarea societăţii civile, în particular a intelectualităţii "liberale", atît pentru a critica sistemul conservator şi membrii acestora, cît şi pentru a stimula participarea populară la *perestroikă*;

3) lansarea reformelor ce ar eroda puterea conservatorilor, concentraţi în aparatul partidului comunist, şi ar instituţionaliza democraţia atît în cadrul societăţii, cît şi în cadrul partidului".[8]

2. Forţa eliberatoare a procesului electoral

Gorbaciov a subestimat consecinţele întreprinderii sale, care a suscitat renaşterea societăţii civile, ce devenea cu timpul tot mai robustă. Iniţial, Gorbaciov a exercitat presiuni asupra conservatorilor din Partidul Comunist, prin acordarea unei libertaţi mai mari mass-media, promovarea transparenţei etc. De asemenea, el a optat în favoarea folosirii alegerilor drept element de bază al strategiei de transformare a regimului şi exercitării presiunii asupra oponenţilor săi. Faptele în cauză, la rîndul lor, au mobilizat naţionalităţile teritoriale împotriva statului-partid, acum subminat de 3 elemente interdependente, cum ar fi: *tipul regimului*, *predominarea liberalizării în raport cu democratizarea*, *consecutivitatea electorală*.

Obiectivul de bază al centrului era o modernizare comprehensivă, nu însă şi sfidarea legitimităţii sale. Absenţa acordului din partea republicilor de a participa la reformarea imperiului era absolut irelevantă în viziunea centrului.[9] Efortul de a "moderniza" statul sovietic prin a-l aduce în conformitate cu standardele internaţionale dominante ale performanţelor economice, sociale şi politice ar fi fost în măsură să submineze integritatea statului propriu-zis.[10] Mesajul crizei poloneze din 1980-1981 a fost clar chiar pentru reacţionarii cei mai inveteraţi: după cum a menţionat însuşi Constantin Cernenko, criza poloneză a reprezentat o lecţie negativă la subiectul "ce se întîmplă cînd Partidul Comunist pierde contactul cu masele". Dacă sistemul sovietic doreşte să evite o soartă similară, problemele sociale, economice şi chiar politice nu mai pot fi ignorate.[11]

Opţiunea în favoarea unor asemenea reforme de anvergură cu greu poate fi calificată drept un efort original în istoria Rusiei. Reformatorii imperiali pe parcursul întregii istorii ruse au încercat, cu diferite grade de succes, să modernizeze şi să raţionalizeze societatea rusă prin intermediul campaniilor economice, administrative şi culturale ambiţioase, care aveau drept obiectiv mobilizarea societăţii în scopurile statului şi în procesul injectării dinamismului şi creativităţii în sistemul autocratic şi rigid al conducerii.[12]

Reformele gorbacioviste, demarînd în spiritul precaut andropovist, au evoluat într-o revoluţie, imposibil de condus din Moscova. Tentativa

Secretarului General de a reforma aparatul de partid prin intermediul alegerilor pluricandidate a fost respinsă în repetate rînduri de conservatori. Gorbaciov a fost nevoit, în acest fel, să propună, la Conferinţa a XIX-a de partid, alegeri pentru Congresul Deputaţilor Poporului. Acestea, dar şi cele ulterioare, la nivel republican, au afectat ireversibil echilibrul puterii în URSS în defavoarea partidului.[13]

Oamenii de rînd, dar şi elita politică a statului-partid, nu au făcut mare deosebire între *liberalizare* şi *democratizare*, la aceasta contribuind însuşi Gorbaciov, care vehicula, mereu şi în afara contextului potrivit, expresia *democratizare**, pe care a încercat s-o introducă în vocabularul său ideologic al reformei limitate. De fapt, el niciodată nu s-a angajat personal sau la nivelul statului-partid pe calea democratizării. Anume din aceste considerente nu au fost desfăşurate alegeri unionale, libere şi pluripartide. Alegerile în Congresul Deputaţilor Poporului din 1989 nu au fost pluripartide, iar pe de altă parte, nu se intenţiona nici formarea guvernului sau adoptarea unei constituţii noi. Ambiguitatea lui Gorbaciov se datora faptului că dînsul încerca să folosească liberalizarea pentru a-şi consolida puterea în cadrul partidului şi al statului, căutînd să manevreze între diferite grupări. Alegerile *liberalizante* din 1989 au oferit ocazia Grupului Interregional de Deputaţi să critice statul-partid şi să-l caracterizeze drept ilegitim. La rîndul lor, conservatorii comunişti au început să-l critice pe Gorbaciov pentru faptul că atentează, prin intermediul *restructurării* şi *transparenţei*, la valorile "sacre" ale ideologiei comuniste. În acelaşi timp, este necesar de menţionat că alegerile mai democratice şi mai competitive s-au desfăşurat la nivelul republican, aceasta oferindu-le mai multă legitimitate în faţa electoratului tot mai conştient de drepturile sale politice.

Doar în martie 1990, cu cîteva săptămîni înainte de alegerile din Rusia, PCUS a abolit articolul 6 din Constituţie. În comparaţie cu multe ţări din Europa Centrală în care partidele aveau existenţă legală înainte de primele alegeri democratice, în URSS tranziţia către societatea politică a fost întîrziată. Din această perspectivă comparată, este evident că în statele postsovietice înainte de independenţă, şi o perioadă îndelungată după aceasta, societatea politică a fost subdezvoltată din mai multe motive, unul

*De exemplu, a se vedea cuvîntări de felul "Democratizarea — esenţa restructurării, esenţ a socialismului", "Prin democratizare — spre un chip nou al socialismului", Горбачов М.С., Избранные речи и статьи, т. 6 (Москва: Издательство политической литературы, 1989), cc. 16, 204.

fiind lipsa tradiţiei politice şi prezenţa unei neîncrederi faţă de partide, înrădăcinată adînc în psihologia maselor şi a liderilor. De exemplu, Rusia Democratică a reprezentat o mişcare social-politică, dar nu un partid. În Moldova, de asemenea, au existat Mişcarea Democratică în Susţinerea Restructurării, Clubul Literar-Muzical "Alexe Mateevici", Frontul Popular din Moldova, Congresul Intelectualilor etc., însă detaşarea nucleelor politice din aceste mişcări asociative a constituit un travaliu remarcabil prin dificultăţile întîmpinate în calea conceptualizării şi organizării societăţii politice în perioada postsovietică.

În 1989, în cadrul alegerilor pentru Congresul Deputaţilor Poporului, o treime din cei 2500 de membri a fost rezervată pentru Partidul Comunist şi organizaţiile afiliate acestuia. Însă, ceea ce a subminat şi mai mult credibilitatea electorală, a fost alegerea indirectă a Sovietului Suprem. Pe de altă parte, alegerile republicane în general s-au desfăşurat în conformitate cu legi ce nu stipulau locuri garantate pentru comunişti, astfel creîndu-se fundamentul necesar pentru o mai multă legitimitate şi posibilitatea de a critica în modul cel mai justificat parlamentul unional.

Presiunea critică asupra Partidului Comunist, dar şi asupra Sovietului Suprem al URSS l-a condus pe M. Gorbaciov, dar şi pe susţinătorii lui, la ideea de a institui (după cum s-a adeverit, pentru prima şi ultima dată în istoria URSS) postul de preşedinte, pe care Gorbi l-a ocupat în martie 1990.[14] În acest fel, iniţiatorul *restructurării* s-a distanţat de partidul criticat, încercînd să preia de unul singur pîrghiile puterii reale în stat.

În ce priveşte evoluţiile politice în Moldova Sovietică, baza legislativă a primelor alegeri libere a fost creată la 22 noiembrie 1989, prin amendarea Constituţiei RSSM, în care se stipula că alegerile se efectuează în conformitate cu dreptul de vot universal, egal, direct, liber şi secret.[15] În urma acestor completări au fost obţinute, intenţionat sau nu, două rezultate importante:

1) marginalizarea PCM, prin nominalizarea inechivocă a organului suprem al puterii de stat — Sovietul Suprem, Prezidiul căruia îndeplinea rolul unui preşedinte colectiv al statului;
2) suveranizarea RSSM, prin dezvoltarea unor stipulări mai vechi (numirea şi revocarea reprezentanţilor diplomatici ai RSSM în statele străine; primirea scrisorilor de acreditare; participarea la tratative şi semnarea tratatelor internaţionale) şi atribuirea unor funcţii noi, cum ar fi "anularea acţiunii actelor Consiliului de Miniştri al Uniunii

RSS pe teritoriul RSS Moldoveneşti, în cazul cînd ele nu corespund Constituţiei şi legilor RSS Moldoveneşti ".[16]

Legea "Cu privire la unele modificări şi completări în Constituţia (Legea Fundamentală) a RSS Moldoveneşti" din 22 noiembrie 1990, din care s-a citat mai sus, a stabilit pentru prima dată prioritatea legilor adoptate în RSSM în raport cu cele unionale, aceasta avînd mai tîrziu un efect constituţional-politic la care, probabil, nu s-au aşteptat nici autorii ei, nici deputaţii care au votat-o. Însă moldovenii nu au îndrăznit să atenteze direct la rolul conducător al PCUS şi doar după ce Moscova a anulat, în martie 1990, articolul 6 din Constituţia URSS, Chişinăul a decis, abia în luna mai 1990, să abroge articolele 6, 7 şi 49 din Constituţia RSSM.[17] Faptul în cauză demonstrează două lucruri interdependente:

1) atitudinea tolerantă a *elitei politice liberalizante şi/sau naţionalizante* de la Chişinău faţă de comunişti, aceasta probînd imaturitatea politică a liderilor mişcărilor social-politice. Absenţa spiritelor anticomuniste, lipsa de viziune şi de fermitate au calificat comportamentul elitelor moldoveneşti (care, apropo, la sfîrşitul lunii aprilie adoptaseră un nou drapel — tricolorul) drept un caz de coabitare comunist-*naţionalizantă*, ce avea idei foarte aproximative despre liberalizare şi democratizare sau naţionalism liberal;

2) aceste modificări au fost făcute la 10 mai 1990, după ce au avut loc alegerile din 25 februarie 1990. Astfel, nu putem considera că alegerile au fost democratice cu adevărat, chiar dacă în Sovietul Suprem au fost aleşi mulţi reprezentanţi ai mişcărilor social-politice, în primul rînd, ai Frontului Popular. De asemenea, aceste alegeri nu pot fi considerate democratice, chiar dacă au fost libere şi directe, pentru că societatea politică nu a fost constituită în prealabil, Sovietul Suprem din februarie 1990 fiind similar celui anterior, deosebirea reprezentînd-o doar afluxul în domeniul social şi legislativ al "frontiştilor", care însă cuprindea un grup larg şi neuniform de agenţi *naţionalizanţi* şi *liberalizanţi*, inclusiv profitori de moment, fără a avea o expresie politică foarte clară în sens conceptual şi ideologic (fragmentarea FPM producîndu-se mai tîrziu, pentru a se definitiva, ulterior, în cristalizarea politică a mai multor partide, dintre care mai importante au fost PPCD şi PFD).

Cu toate acestea, campania electorală, în opinia unor autori, a subliniat necesitatea ca fiecare mişcare din republică ce luptă pentru putere să elaboreze un program de suveranitate — cererea minimală în Moldova.

Indiferent de faptul dacă Moscova trebuie să conlucreze direct cu Sovietul Suprem, dominat de Frontul Popular, sau cu Lucinschi, primul-secretar al partidului, Kremlinul avea de înfruntat aproape imediat solicitarea de a da curs cererii republicii pentru suveranitate.[18]

Alegerile la nivel unional şi republican în URSS au contribuit la formarea unei dinamici dezintegratoare pentru statul central al URSS, deoarece:

1) se obţinuse o mai mare legitimitate datorită alegerilor mai libere şi competitive în republici;
2) în nici o republică nu a apărut o forţă politică panunională puternică pentru a reprezenta o contrapondere eficientă naţionalismelor locale;
3) în procesul alegerilor, identităţile politice în URSS au devenit *înguste* şi *exclusive*, fapt care a înlăturat opţiunea aderării la o unitate politică democratică panunională;
4) în multe republici perspectiva unor conflicte etnice a permis preşedinţilor nou-aleşi să reprime vocile opoziţionare din grupul lor etnic şi să manifeste o intoleranţă mai mare faţă de grupurile minoritare;
5) criza statalităţii şi cea care rezultă din aceasta, a guvernabilităţii, a blocat formularea şi implementarea politicii economice.

3. Evoluţia elitei comuniste şi a societăţii civile în RSSM: cadrul limitat şi defectuos al pactului

După cum menţionează Linz şi Stepan, diferenţierea clară între regimuri ne permite să fim mai conştienţi de limitele şi posibilităţile încheierii "pactelor", drept o opţiune de efectuare a tranziţiei.[19] Totodată, se impune precizarea că acestea nu sînt absolut necesare pentru efectuarea tranziţiei, cum ar părea la prima vedere. Pactele, de asemenea, ar putea conţine anumite elemente nedemocratice pînă la alegerile libere şi chiar după acestea. Deci, tranziţiile sînt deseori considerate drept procese ce implică pacte între elita moderată a regimului şi cea moderată a opoziţiei, ambele elite fiind în stare să reducă la tăcere aripile radicale din taberele proprii. Astfel, se desfăşoară un proces cvadripartit, în care sînt implicate forţele

politice cu o pondere substanţială. În principiu, există două condiţii pentru încheierea pactului: a) moderaţii regimului trebuie să deţină suficiente puteri şi un grad sporit de autonomie pentru a putea conduce negocierile cu opoziţia; b) moderaţii opoziţiei, de asemenea, ar trebui să menţină un nivel înalt de prezenţă organizaţională perpetuă şi să anihileze extremiştii propriului grup.

În ştiinţa politică un asemenea caz clasic îl reprezintă Spania anului 1975, în care a fost efectuată **reforma pactada — ruptura pactada**. Din cele patru regimuri nedemocratice: autoritar, totalitar, posttotalitar şi sultanistic, reforma pactada — ruptura pactada este posibilă, după Linz şi Stepan, în cazul **autoritarismului** (societatea civilă poate fi suficient de dezvoltată şi e posibilă existenţa unei opoziţii politice moderate) şi al **post-totalitarismului** (poate exista o conducere colectivă şi o aripă moderată, iar opoziţia ar putea avea o "cultură paralelă" dezvoltată şi un grad anumit de organizare politică). Pentru celelalte două regimuri nedemocratice tranziţ ia democratică este posibilă doar prin intermediul altor mijloace, cum ar fi înfrîngerea statului în război, instalarea guvernului interimar, răscoala populară (astfel a căzut regimul sultanistic al lui Ceauşescu) etc.

Pentru tranziţia prin intermediul pactului este necesară existenţa prealabilă a două condiţii structurale: existenţa grupurilor democratice în societatea civilă şi în cea politică, organizate la nivel naţional, şi existenţa moderaţilor în regim care au dorinţa şi posibilitatea să negocieze reforma. Oricum, acest lucru nu este posibil în totalitarism sau/şi în sultanism, eruperea violenţei fiind o opţiune viabilă. Doar în România a fost posibilă deplasarea accentelor fundamentale — furia poporului a fost transferată de pe sistem asupra persoanei —, astfel fiind omorît cuplul Ceauşescu, într-un mod sumar, care nu are nimic în comun cu legalitatea şi democraţia, revoluţia "de palat" subminînd eforturile ulterioare de liberalizare şi democratizare.

De menţionat că în RSSM nu s-a desfăşurat un proces clasic cvadripartit al tranziţiei democratice ca în Europa de Sud sau Centrală şi de Est, unde *mesele rotunde* între regim şi opoziţie au fost transparente şi mediatizate, soldîndu-se cu rezultate concrete şi practic imediate în ceea ce priveşte calea, viteza şi obiectivele tranziţiei spre democraţie (exemple concludente în acest sens fiind Spania, Portugalia, Grecia şi — în Europa de Est — Polonia, Cehoslovacia, Ungaria). În RSSM opoziţia şi-a cîştigat ponderea necesară pentru a negocia cu regimul prin intermediul manifestărilor

publice de opoziţie, luări de atitudine, mitinguri, demonstraţii etc. Pe de altă parte, în PCM/Consiliul de Miniştri se manifesta curentul conservator, reprezentat de Grossu, Pşenicinikov, Smirnov, Kalin, şi curentul moderaţilor, reprezentat de Snegur şi alţii care, marginalizîndu-i ulterior pe conservatorii cei mai dogmatici, au gestionat în mare măsură procesul de transformări sociale (limitate, ce-i drept) şi au demarat procesul tranziţiei. Moderaţii opoziţiei au fost selectaţi (o selecţie politică "naturală", după teoria tranziţiei democratice — grupul moderaţilor fiind triat în urma diferitelor întruniri, mitinguri, demonstraţii, luări de atitudine etc.) o perioadă aparent mai îndelungată, deoarece opoziţia regimului nu era suficient de bine structurată pentru a releva trăsăturile, componentele, radicalii şi moderaţii proprii, pe cînd PCM, fiind o unitate consacrată, a avut un cadru mai clar stabilit şi mai mult timp la dispoziţie ca să-şi determine actorii proprii, în special cînd a devenit clară ireversibilitatea schimbărilor politice.

Totuşi, întrebarea fundamentală în cazul RSSM/RM este dacă, în absenţa unei "culturi paralele" şi a organizării politice prealabile, care a şi condus ulterior la deficienţele aranjamentelor dintre putere şi opoziţie, putem afirma că am avut un pact. Aranjamentele negociate între moderaţii puterii şi opoziţiei în RSSM/RM pot fi cu greu calificate drept un pact clasic, de aceea vom utiliza expresia în cauză avînd în vedere rezervele de rigoare.

Problema pactului limitat moldovenesc a fost creată şi de calitatea persoanelor implicate, atît din partea puterii, cît şi din partea opoziţiei. Elita politică nu a ştiut să înveţe, deşi s-a adaptat foarte repede circumstanţelor noi. Mircea Snegur a fost ales în funcţia de preşedinte al Sovietului Suprem al RSS Moldoveneşti la 27 aprilie 1990 (în aceeaşi zi fiind adoptată şi legea despre drapelul de stat — tricolorul)[20], Ion Hadîrcă, liderul Frontului Popular, a fost ales în funcţia de prim-vicepreşedinte al Sovietului Suprem al RSS Moldoveneşti la 11 mai 1990[21]; pînă la sfîrşitul lunii în funcţie de preşedinte al Consiliului de Miniştri a fost numit Mircea Druc, un activist al Frontului Popular[22], iar postul de prim-vicepreşedinte a fost ocupat de Andrei Sangheli, viitorul premier şi fondator al Partidului Democrat Agrar.[23] În perioada 4 decembrie 1989 — 4 aprilie 1990 au fost demişi 7 miniştri, 2 vicepreşedinţi ai Consiliului de Miniştri, preşedintele Consiliului de Miniştri Ivan Kalin şi preşedintele Comitetului de Stat pentru Televiziune şi Radiodifuziune al RSS Moldoveneşti.[24] Înţelegerea

dintre moderaţii regimului şi moderaţii opoziţiei s-a realizat cel mai plenar anume în domeniul distribuirii funcţiilor de conducere — proces de cele mai multe ori lipsit de transparenţă şi bazat pe afiliere personală, mai puţin pe profesionalism.

De fapt, elitele comuniste moderate şi-au continuat nestingherit carierele în calitate de funcţionari de stat sau avînd posturi în parlament, deoarece avansarea liderilor mişcării de eliberare naţională nu a fost oprită sau blocată, ci într-un fel "digerată" de birocraţia comunistă de stat. Moderaţii regimului, în acest "pact" moldovenesc al tranziţiei, au fost mai abili şi au reuşit să gestioneze tranziţia cu pierderi minime pentru cercul lor de foşti tovarăşi de partid, preluînd şi utilizînd cu o încredere crescîndă vocabularul *naţionalizant-eliberator* al elitei mişcării social-politice frontiste.

Conceptul de *indigenizare*, promovat deschis sau nu, era în contradicţ ie cu politica creării unui singur popor sovietic. "Imperiul sovietic, ca şi alte imperii, a «modernizat» republicile, prin intermediul programelor de dezvoltare economică, dar a şi facilitat posibilitatea comunicării şi interacţiunii, avansării şi reproducerii practicilor culturale, făcînd naţ ionalitatea mai articulată, iar naţionalismul expresia cea mai potentă a ambiţiilor respinse".[25] Un exemplu concludent este trecerea *graţioasă* a secretarului CC al PCM pentru agricultură, Mircea Snegur, în lagărul susţinătorilor restructurării şi suveranităţii republicii şi alegerea ulterioară a acestuia în calitate de preşedinte al Sovietului Suprem, iar mai apoi al ţării, fapte care s-au datorat schimbării de cadru în care se poate realiza ambiţia elitei conducătoare. Atît pentru Snegur, cît şi pentru Lucinschi a contat domeniul politic de autorealizare, care la sfîrşitul anilor optzeci ai secolului XX se extindea, din contul partidului, spre domeniul naţionalismului, al suveranităţii şi independenţei. Pentru realizarea scopurilor de menţinere la putere, "prosoapele naţionalismului" au fost tot atît de utile ca şi volumele lui Lenin, autorusificarea şi utilizarea vocabularului ideologic al Partidului Comunist. Criza de statalitate a fost utilizată abil pentru consolidarea puterii actorului principal al grupului de moderaţi ai regimului — M. Snegur, care a folosit ocazia respectivă, dar şi mimîndu-l pe preşedintele Gorbaciov, pentru a institui funcţia de preşedinte al republicii "în scopul consolidării ordinii constituţionale şi suveranităţii RSS Moldova".[26] Interesant este faptul că doar "Primul Preşedinte se alege, pe un termen de cinci ani, de Sovietul Suprem al RSSM, prin majoritatea simplă a tuturor deputaţilor poporului din RSSM". Tot atunci Snegur a

fost ales ca preşedinte, iar a doua zi, la 4 septembrie, Alexandru Moşanu a fost ales în calitate de preşedinte al Sovietului Suprem al RSSM.[27] În acest fel, moderaţii regimului şi moderaţii opoziţiei au mai realizat o tranzacţie în cadrul "*reforma pactada — ruptura pactada*", stil moldovenesc. Snegur a avut toată susţinerea *moderaţilor opoziţiei,* reprezentantul căreia ocupase locul eliberat.

Pe parcursul realizării aranjamentelor cvadripartite, unii actori au reuşit să se confrunte într-o perioadă relativ scurtă, fiind cunoscut conflictul între moderatul regimului Snegur şi moderatul opoziţiei Druc. Snegur a gestionat situaţia tensionată mult mai abil, avertizînd Sovietul Suprem (SS) şi dîndu-şi demisia la 21 februarie 1991. Nomenclatura comunisto-agrariană, dar şi moderaţii opoziţiei aflaţi în funcţii l-au susţinut pe Snegur şi, într-un timp relativ scurt, a fost demis Druc, fiind introduse şi schimbări în Constituţie, prin care republica, *de facto*, devenea prezidenţială.[28]

Radicalizarea mediului politic a condus la apariţia unui discurs *naţionalizant* mai pronunţat al aripii radicale din opoziţie, care a rămas în afara pactului şi a aranjamentelor de carieră, astfel avînd posibilitatea să înainteze revendicări tot mai revoluţionare. Astfel, au fost organizate mai multe proteste, manifestări de stradă, luări de atitudine etc., fapt care i-a făcut pe moderaţii regimului/opoziţiei să întreprindă unele acţiuni, cel puţin pe cale legislativă, pentru a anihila consolidarea puterii radicalilor din opoziţie. De exemplu, în urma manifestărilor de stradă din 15 noiembrie, a apărut Hotărîrea Sovietului Suprem "Cu privire la încălcările ordinii publice care au avut loc la 15 noiembrie 1990 în oraşul Chişinău".[29] Acest fapt demonstrează că exista suficient radicalism social pentru ca liderii ce nu au obţinut nimic în procesul pactului limitat (Moşanu, Hadîrcă, Druc aveau funcţii înalte, nu însă şi Roşca, Ghimpu şi alţii) să gestioneze sentimentul de insatisfacţie în direcţia clivajelor unor opţiuni politice mai radicale, dar mai bine definite şi cristalizate.

Sînt semnificative în acest context amintirile participanţilor la evenimentele din perioada *restructurării* şi *naţionalizării* în RSSM: "Acum zece ani, eu eram în vîltoarea evenimentelor, fiind vicepreşedinte al Frontului Popular. După părerea mea, problema principală e că noi am venit la putere fără a fi pregătiţi din punct de vedere politic şi structural, fără a avea un guvern din umbră, cu persoane reale care ar fi schiţat din timp planul de guvernare, lucru care ne-a fost sugerat de atîtea ori de colegii

noştri din Republicile Baltice. În al doilea rînd, o greşeală foarte mare s-a comis la Congresul II al Frontului Popular. S-au adunat oameni de diferite orientări, dar care se ţineau de Front, erau şi comunişti... Prin noul său statut, s-a luat o decizie greşită: să fie alungaţi cei cu bilete de partid, mulţi dintre ei — destul de valoroşi. Dar aceştia au aderat la Front ca să se salveze, şi nu pentru a ne distruge din interior. Fiind izolaţi, ei s-au lăsat uşor manevraţi de forţele distructive. Asta şi-a făcut efectul".[30]

4. Rolul privilegiat al naţionalizării în raport cu democratizarea*

În 1989, democraţia s-a întors în Europa Centrală şi de Est împreună cu suveranitatea naţională, consolidînd în acest fel legătura istorică puternică între democraţie şi statul-naţiune.[31] Criza de statalitate a permis elitelor nedemocratice din Moldova să deplaseze accentul de pe discursul statului-partid asupra statului etnic, fără tolerarea pluralismului, inclusiv etnic, şi fără angajarea plenară în ce priveşte edificarea societăţii democratice. În acest fel, discursul "eliberării naţionale" a fost privilegiat în raport cu democratizarea. Această "eliberare" însă a fost structurată după calapodul comunismelor autohtone, subminînd ideea de naţionalism liberal şi promovînd un naţionalism al nomenclaturii comuniste, de tip ceauşist. "Cu ale cuvinte, obiectivul fundamental, care la sfîrşitul anilor '80 devenise atît de atractiv milioanelor de caucazieni, baltici şi moldoveni, a fost nu democraţia liberală, ci eliberarea naţională, suveranitatea şi independenţa."[32]

În cadrul procesului de reconstituire a istoriei proprii, intelectualii *naţionalizanţi*, dar şi naţionalişti, au calificat experienţa sovietică drept o perioadă ce a torpilat aspiraţiile naţionale autentice. Este semnificativă

**Naţionalizant* este diferit de naţionalist (şi *liberalizant* de liberal) prin intensitatea discursului, convingere şi gradul de oportunism. În Basarabia am avut parte mai mult de indivizi liberalizanţi şi naţionalizanţi, care de cele mai multe ori "încălecau valul" social disponibil la acel moment pentru a se afla la putere. A converti un naţionalist este dificil, a converti un agent *naţionalizant* ţine de perspectivele care îi sînt oferite. Totodată, atît timp cît este posibilă însuşirea şi nu doar adaptarea, există şanse ca un agent *naţionalizant* sau/şi *liberalizant* să evolueze în direcţia naţionalismului sau/şi liberalismului autentic. Agenţii *naţionalizanţi* şi *liberalizanţi* (ultimii mai sînt numiţi şi sociali, în sensul promovării reformelor sociale, dar nu neapărat în domeniul etnic) de obicei sînt reformişti şi nu revoluţionari în modul şi viziunea lor de transformări sociale fundamentale.

radicalizarea discursului naţionaliştilor, care nu admiteau, nici cel puţin teoretic, influenţa formativă a experienţei sovietice în ce priveşte crearea naţiunilor. Deşi, în mod evident, edificarea *(proto)naţiunii politice moldoveneşti* ţine de perioada aflării RSSM în cadrul URSS, iar naţionalismul la sfîrşitul anilor '80 era unul moldovenesc. Doar mai tîrziu, o dată cu avansarea *restructurării*, care a adus în RSSM grafia latină şi limba română, coerenţa naţionalismului etnolingvistic autohton a dispărut. Aceasta deoarece la un moment dat mişcarea pentru emanciparea naţională a reliefat mai pronunţat cele două clivaje cultural-ideologice, care se aflau în competiţie pentru mintea şi spiritul basarabenilor de la sfîrşitul secolului XIX — începutul secolului XX, precum şi la sfîrşitul deceniului opt al secolului XX: a) identificarea completă cu idiomul naţional istoric şi politic românesc; b) acceptarea (în măsură diferită, ce-i drept) a comunităţii etnolingvistice, dar insistîndu-se asupra căii proprii de suveranizare politică şi asupra *statalităţii* reformate în cadrul unei Rusii democratice noi sau în cadrul unei (con)federaţii de republici unionale.

Etnonaţionalismul în Republica Moldova a fost influenţat de instituţiile şi alegerea politică, acestea fiind argumentele interdependente referitoare la statalitate şi tranziţie în URSS: a) instituţiile specifice şi principiile federalismului de tip sovietic au creat stimulente şi posibilităţi de mobilizare a resurselor pentru politizarea etniei; b) calea de tranziţie aleasă de *perestroika* şi *glasnost* — liberalizarea, dar nu democratizarea structurilor centrale de putere posttotalitare şi consecutivitatea alegerilor, a contribuit decisiv la faptul ca naţionalismul exclusivist să devină forţa cea mai dinamică în politică; c) acordarea atenţiei prioritare restructurării economice din contul reformării guvernării democratice, fapt care a slăbit şi mai mult statul central.

Pentru perceperea corectă a fenomenului "încălecării valului naţionalist" de către elitele comuniste republicane este necesar să menţionăm asemenea elemente cum ar fi *alegerea raţională*, *mobilizarea resurselor* şi *neoinstituţionalismul*. Faptul că elitele etnice comuniste din republici deţineau controlul asupra organizaţiilor culturale-naţionale, a universităţilor şi cadrelor a oferit accesul direct la resursele care puteau fi mobilizate într-un moment oportun. Din perspectiva neoinstituţionalistă este evident faptul că instituţiile oferă şi limitează, în acelaşi timp, alegerile aflate la dispoziţia factorilor de decizie politică.

Sînt revelatoare afirmaţiile fostului prim-secretar al CC al PCM, Ivan

Bodiul, de numele căruia este strîns legată perioada de stagnare în RSSM, într-un interviu publicat la sfîrşitului anului 1988: "Dar şi azi conduc republica oamenii promovaţi pe timpul meu. Am observat că sînteţi foarte conservativi în atitudinea faţă de cadre. Toţi au rămas la locurile lor..."[33] Această observaţie relevă la prima vedere conservatismul elitei comuniste republicane, însă, la o analiză măi atentă, transpare faptul că, deşi la conducere se afla aceeaşi categorie de oameni, promovaţi pe timpul lui Bodiul, se produceau schimbări interne în ierarhia funcţionarilor statului-partid. Sub presiunea evenimentelor desfăşurate în cadrul procesului de liberalizare gorbaciovistă, se selectau "natural" comuniştii cu un grad înalt de adaptabilitate socială, mai flexibili din punct de vedere ideologic şi care, teoretic, ar fi putut să gestioneze schimbările democratice, consolidînd partidul. În cazul Basarabiei însă, spre deosebire de elita comunistă a Europei de Est, comuniştii moldoveni nu au fost în stare să însuşească, ci doar să se adapteze, această adaptare incluzînd utilizarea prosoapelor naţionale pentru *naţionalizarea* discursului. Faptul că elitele comuniste din RSSM nu au fost capabile să înveţe a însemnat degradarea naţionalismului *per se*, care a fost folosit doar ca paravan în vogă la acel moment.

După cum a remarcat Suny, Gorbaciov a fost nevoit să se sprijine iniţial pe forţele neformale intelectuale şi populare din republicile naţionale, iar acestea, utilizînd imaginea Secretarului General reformator, au început să-şi promoveze treptat programul propriu de liberalizare, acţionînd împotriva aparatelor comuniste conservatoare din republicile unionale. Astfel, la Chişinău, ca şi în Statele Baltice, a apărut Mişcarea Democratică în Susţinerea Restructurării. O dată cu *naţionalizarea* discursului mişcărilor respective şi apariţia fronturilor populare, puterea Partidului Comunist republican a început să fie subminată rapid, iar conducerea în multe cazuri a fost schimbată. În cazul nostru, de exemplu, P.Ch. Lucinschi l-a înlocuit pe S.C. Grossu. O dată cu democratizarea generală a practicilor politice, delegitimizarea conducerii Partidului Comunist central, reticenţa crescîndă, dar şi inabilitatea Moscovei de a folosi forţa pentru a-şi impune voinţa — numită, după 9 aprililie 1989, "sindromul Tbilisi" —, clasele politice vechi fie au fost scoase de la putere de mişcările naţionaliste, fie s-au acoperit cu "prosoapele" naţionalismului.[34]

Revoluţia de sus a lui Gorbaciov a fost preluată de revoluţiile naţionale de jos, care nu au putut fi constrînse de viziunea limitată a Secretarului General al PCUS. Dezvoltarea societăţii civile şi a naţiunilor coerente în

cadrul URSS a transformat iremediabil eforturile lui Gorbaciov din edificarea/consolidarea statului — în procesul eliberativ de dezmembrare a statului.[35]

Sub presiunea grupurilor sociale şi a cercurilor academice din ţară au fost întreprinse anumite măsuri ce corectau greşelile partidului în domeniul politicii naţionale: Rezoluţia specială a Conferinţei a XIX-a a Partidului (iunie-iulie 1988) referitoare la relaţiile interetnice, în care se vorbeşte despre necesitatea imperioasă de a democratiza federaţia sovietică; Plenara CC al PCUS din septembrie 1989, în cadrul căreia s-a recunoscut necesitatea restructurării radicale a federaţiei sovietice şi a elaborării unei Declaraţii noi despre URSS; Congresul XXVII al PCUS (iulie 1990) care a formulat obiectivul transformării statului într-o Comunitate a republicilor suverane şi necesitatea încheierii unui nou Tratat Unional.[36]

După cum a remarcat Suny, credinţa claselor mai educate în proiectul socialist şi în ideologia marxist-leninistă a fost subminată de *glasnost* şi de incapacitatea statului-partid de a oferi soluţiile necesare pentru probleme stringente. În acest context, rescrierea istoriei sovietice a mers mai departe de critica permisă a stalinismului, ajungînd la revoluţia lui Lenin şi exprimarea opiniilor negative vizavi de evoluţia socialistă a Rusiei.

În majoritatea republicilor unionale, inclusiv în Moldova, "activiştii şi intelectualii au început să poarte portretele lui Gorbaciov la diferite manifestări populare şi, în spiritul *glasnost-perestroika*, să creeze fronturi naţional-populare şi să înainteze cerinţe etnoculturale împotriva programelor rusificatoare ale Partidului Comunist sovietic".[37]

Prima grevă, din iulie 1988, la care au participat şoferii mijloacelor de transport în comun şi prima demonstraţie a studenţilor în legătură cu tezele PCM (octombrie 1988) nu au fost reprimate, deşi au fost intentate dosare, clasate pe parcurs. Au urmat alte demonstraţii şi manifestări de masă, iar CC al PCM descoperea că are tot mai puţină încredere în forţele proprii, creîndu-se un asemenea mediu în care ar fi fost dificilă întreprinderea măsurilor coercitive.

Exista un raport dialectic între *concesiile regimului* şi *victoriile societăţii*, fapt care împingea liberalizarea spre centru. Acest lucru s-a întîmplat în Spania şi Brazilia, însă în URSS lucrurile nu puteau urma un asemenea scenariu din cauza absenţei unei societăţi civile viguroase şi a lipsei totale de tradiţii politice. De aceea, liberalizarea, limitată iniţial şi extinsă ulterior, nu a exclus persoanele compromise care au contribuit plenar la perpetuarea regimului anterior.

O dată cu *perestroika*, societatea civilă, tot mai robustă, înainta revendicările sale sau ignora, în mod simbolic, unele evenimente, fapt care ar fi fost în trecut sancţionat cu toată asprimea. De exemplu, în alocuţiunea primului-secretar al PCM, S.C. Grossu, se menţionează: "Ziua comemorării lui Lenin a fost consemnată pe larg şi de către presa noastră, care a găsit pentru asta atît documente noi, cît şi cuvintele necesare. Dar iată că săptămînalul «Literatura şi Arta» şi ziarul «Tineretul Moldovei» nu au menţionat nici un cuvînt despre această zi remarcabilă".[38] Publicaţiile în cauză, exprimînd viziunile *liberalizante* şi *naţionalizante* ale cititorilor, au sfidat autorităţile într-o problemă plină de semnificaţii simbolice şi ideologice.

În acelaşi timp, adică în perioada 1988-1989, PCM a avut de înfruntat o "reglare internă de conturi", în urma căreia au fost stabilite atît persoanele cu un potenţial sporit de flexibilitate ideologică, care mai tîrziu le-a permis să întreprindă sau să mimeze acţiuni liberal-reformatoare, cît şi cele care, graţie afilierii personale, educaţiei, rigidităţii ideologice, au rămas devotate viziunii conservatoare privind necesitatea menţinerii URSS în forma existentă (poate cu unele modificări neesenţiale), păstrării statutului privilegiat al etniei ruse şi a dominaţiei URSS asupra statelor-sateliţi. Iniţial, grupul conservator era mult mai puternic, cel reformator fiind practic inexistent şi în căutarea unei identităţi politice mai consistente. De aceea, prima manifestare publică a PCM în domeniul realităţii lingvistice şi etnice a fost rigidă şi sfidătoare la adresa societăţii civile incipiente şi a *agenţilor social-liberalizanţi şi naţionalizanţi* ai restructurării. Astfel, au apărut Tezele CC al PCM, Prezidiului Sovietului Suprem şi Sovietului de Miniştri al RSSM "Să susţinem restructurarea cu acţiuni concrete"[39], care au suscitat reacţii protestatare din partea studenţimii, elitelor intelectuale şi chiar a cetăţenilor simpli, radicalizaţi de discursul ignorant, dar şi arogant, al comuniştilor.

Apariţia disidenţilor naţionalişti şi manifestările timpurii ale acestora pot fi considerate drept nucleul societăţii civile în Uniunea Sovietică. Mai tîrziu, aceştia, în cazul în care au supravieţuit măsurilor coercitive ale statului-partid şi nu au emigrat, au fost unii din cei mai activi susţinători ai restructurării şi transparenţei gorbacioviste. Numărul şi gradul de opoziţie al disidenţilor varia în republicile unionale. Caucazul şi Ţările Baltice se deosebeau de Ucraina sau, cu atît mai mult, de Moldova, unde n-a fost înregistrat nici un caz de *samizdat* sau manifestare literară indivi-

dual㠄 *opozantă*, care ar fi putut apărea în perioada restructurării sau după dezintegrarea URSS, demonstrîndu-se că, nici cel puţin la nivel individual, n-a existat o opoziţie conştientă şi articulată faţă de regim. În lipsa "naturală" a disidenţilor, KGB-ul din RSSM a fost uneori nevoit, pentru *raison d'être*, să inventeze dosarele respective, prin exagerarea deliberată a unor manifestări juvenile de bravadă în parcurile centrale sau/şi sub efecte bahice.

Structurile societăţii civile cum ar fi bisericile, asociaţiile profesioniste şi cercurile academice nu puteau juca vreun rol semnificativ în efortul iniţial al lansării procesului de liberalizare şi democratizare, deoarece au fost penetrate de agenţii aparatului coercitiv sau integrate statului-partid. Religia ortodoxă, cu moştenirea sa cezaro-papistă şi tendinţa de a depinde de stat şi a pretinde, ulterior, statutul de biserică naţională, n-a servit drept bază pentru activităţi opoziţionare, în acest fel Moldova deosebindu-se de Polonia şi Lituania catolică sau de Germania de Est protestantă. Penetrarea unei societăţi civile modeste (biserica, asociaţiile de creaţie etc.) de agenţii serviciilor de supraveghere politică şi, în consecinţă, discreditarea ulterioară a acesteia a contribuit la crearea unei asemenea situaţii cînd nici o forţă socială nu era capabilă să-şi asume rolul de generator al opoziţiei civile, care mai tîrziu ar fi formulat un discurs antitotalitar.

Societatea politică înseamnă nu doar reprezentare politică instantanee, în special dacă luăm în consideraţie nivelul rudimentar de organizare a societăţii, ci şi o mentalitate politică distinctă formată pe parcursul unei perioade îndelungate, care consideră naturală şi absolut indispensabilă funcţionarea partidelor politice. În Moldova, însă, partide nu au existat timp de 45 de ani, iar cuvîntul *partid* avea conotaţii peiorative în perioada *restructurării*, dar şi în primii ani de independenţă. Aproape nici o mişcare politică din Europa Centrală şi de Est, dar cu atît mai mult în spaţiul (post)sovietic, nu se numea partid, iar liderii, cei "restructuraţi" şi cei noi, nu voiau să conducă decît mişcări de tot felul, refuzînd să organizeze partide. Aceasta a constituit deosebirea fundamentală de America Latină şi "brîul" de sud al Europei Occidentale (Portugalia, Spania, Grecia).

De menţionat că *agenţii sociali* ai restructurării îşi manifestau opiniile în contextul general al supremaţiei ideologiei comuniste, criticînd neajunsurile sistemului, dar fără a atenta la legitimitatea regimului şi a conducătorilor URSS. În RSSM în perioada totalitară nu au avut loc manifestări anticomuniste, dar nici în perioada *perestroikăi* indivizii nu s-au remarcat

prin acţiuni antisovietice. După cum membrii Sfatului Ţării credeau iniţial că soarta Basarabiei este legată de "maica lor — marea Rusie democratică", tot aşa, în anii 1986-1990, reprezentanţii societăţii civile incipiente credeau *cu sinceritate* că viitorul RSSM este strîns legat de Rusia, de un "comunism" nou, transformat în spiritul leninist, ce fusese alterat parţial de "omul negru" — Iosif Stalin. Bineînţeles, într-un efort retrospectiv de reconstituire a trecutului, societăţile civilă şi politică, mai consolidate la momentul de faţă, şi reprezentanţii acestora — mai maturi din punct de vedere politic, sînt tentaţi să susţină că opiniile exprimate în acea perioadă au reprezentat o tactică pe deplin conştientă de camuflare a intenţiilor adevărate, îndreptate spre "eliberarea naţională", "democratizare", "independenţă" etc. Însă, dincolo de încercările de tratare interpretativă, este necesar de subliniat că procesul de *restructurare* a însemnat o întreprindere cu un final neclar (şi limitat, în viziunea iniţială a majorităţii elitelor comuniste şi a *agenţilor sociali-liberalizanţi şi naţionalizanţi*, după modelul "dezgheţului" lui Hruşciov), iar implicarea intelectualilor *liberalizanţi* a însemnat iniţial un efort sincer de transformare a sistemului comunist şi de atribuire a unei "feţe umane" acestuia, de modernizare a puterii sovietice. Nu putem nega o anumită insistenţă şi chiar curaj din partea acestor intelectuali care creşteau, deloc surpinzător, o dată cu acumularea problemelor insolvabile pentru statul-partid central, incapabil să mai facă recurs la metodele coercitive. Doar în urma unor procese dezintegratoare şi a radicalizării mediului politic general din URSS, discursul *agenţilor sociali* devenise şi el mai radical. Aceasta însă s-a întîmplat după apariţia modelelor, de exemplu, al comportamentului politico-social baltic, sau în urma curajului editorial al publicaţiilor moscovite "é„ÓÌkÍ", "ãËÚÂ ǪÚÛ ÌǪğ„ǪÁÂÚǪ" etc. Reclamarea unor atitudini opozante şi a statutului de luptători "din faşă" împotriva comunismului reprezintă un element al "mitologiei sociale", care acompaniază schimbările sociale radicale, în special în statele cu puţine tradiţii democratice, lipsa cărora stimulează şi mai mult fantezia umană, nebulozitatea afirmaţiilor *a posteriori* şi efortul de obţinere a legitimităţii printr-o substituire a faptelor reale cu cele dorite.

Este instructiv să exemplificăm opiniile intelectualilor *liberalizanţi* la începutul perioadei de restructurare: "La ora actuală, mai ales după Plenara din ianuarie (1987 — n. a.) a CC al PCUS, de la Moscova vine lumină spre noi în flux continuu sau, dacă e să ne exprimăm metaforic, coboară potop de lumină. ... Într-adevăr, partidul ne orientează, ne înarmează cu

ideologia de clasă, expresia căreia este umanismul..."[40] Sau: "...în ciuda tuturor comuniştilor de bună-credinţă, care nu erau înclinaţi să uite cuvintele scrise cu tremur de inimă de marele Lenin... În lumina dătătoare de viaţă a Congresului XX... a venit în literatură o generaţie nouă, cea mai interesantă generaţie de condeieri din cîte au venit pînă atunci şi după. Ardea în ceruri Soarele întremător al lui Octombrie, şi în inimi ardea... A uita ce-a fost înseamnă a nu înţelege just imperativul vremii, a minimaliza hotărîrile partidului, a submina — da, a submina! — bunele porniri ale Secretarului nostru General M.S. Gorbaciov, care ştie să se apropie de durerea omului nu cu vorba, ci cu sufletul".[41] Chiar în eseul "Veşmîntul fiinţei noastre", revoluţionar la acel moment pe motiv că a abordat corect procesele de rusificare, identitatea limbii moldoveneşti şi a celei române, necesitatea revenirii la grafia latină, au existat unele momente ce au încercat să diminueze conţinutul critic şi să proiecteze posibilele soluţii doar în cadrul statului socialist sovietic: "*Moldavologii* sînt odioşi, desigur, şi *trebuie* criticaţi.... Trebuie demascat scopul perfid al propagandei lor. Ei caută să demonstreze că fenomenul negativ al degradării limbilor naţionale este inerent socialismului, în timp ce noi susţinem că tocmai într-o societate socialistă nu trebuie să se manifeste asemenea fenomene"[42].

Într-un context similar, este extrem de semnificativă *autoamplasarea imaginar-politică şi culturală* a intelectualilor moldoveni în spaţiul URSS: "...de la Prut începe Patria..."[43], "în toată Ţara noastră — URSS" etc. Perpetuată, într-o formă sau alta, o perioadă îndelungată, dar ceea ce este important de reţinut — pînă la ultima clipă de existenţă a URSS, această autoidentificare imaginar-politică şi culturală, însuşită din primii ani şcolari (gen "Ţara mea, Moldovă-mamă,/ Vatra doinelor străbune,/ Ca un strugure de poamă/ Stai pe harta Uniunii"[44]) de elita comunistă republicană, dar şi de ceilalţi membri ai societăţii, inclusiv de intelectuali-viitorii *agenţi liberalizanţi*, a determinat în mare măsură atitudinea echivocă a elitelor politice şi intelectuale în egală măsură faţă de un proiect politic al independenţei statale sau al unirii cu România.

În timpul schimbării regimurilor practic întotdeauna apare dilema cu privire la informatori şi lustraţie. Însă problema în cauză în RSSM/Republica Moldova nici n-a fost pusă în discuţie, aceasta avînd următoarele explicaţii posibile: a) la putere, pe tot parcursul liberalizării şi democratizării, s-au aflat persoane din fostul regim, chiar atunci cînd Frontul Popular domina, aparent, arena politică moldovenească; b) mişcările social-politice

liberalizante şi *naţionalizante* pentru emanciparea naţional-politică, inclusiv Frontul, au fost penetrate de agenţii regimului anterior. "În fond, a fost absolut clar că elita politică moldovenească era, încă din 1991, cel puţin rezervată, dacă nu ostilă, faţă de problema unităţii naţionale. Acest lucru a fost deja clar la 27 august 1991. Şi mai evident a devenit după 25 decembrie 1991, momentul disoluţiei oficiale a URSS, cînd nu mai exista nici o piedică juridică şi nici un risc legal ca cele două state, Republica Moldova şi România, ambele deja internaţional recunoscute, să fuzioneze. Mai ales că în acel moment autorităţile de la Tiraspol erau absolut derutate de "marea catastrofă geopolitică" din a doua jumătate a anului 1991 şi încă nu se ajunsese la conflictul militar, în urma căruia s-a cimentat ideea "statalităţii transnistrene". Evidente au fost tendinţele "independiste" ale vîrfurilor puterii de la Chişinău şi în toamna anului 1991, imediat după puciul comunist de la Moscova. Faptul că Chişinăul a reacţionat într-o manieră absolut ciudată în Transnistria postpucistă deconspiră că unii lideri politici basarabeni au fost "paraşutaţi" în mişcarea de eliberare naţ ională şi că scopul acestora era cu totul altul decît cel al unităţii sau chiar al independenţei acestui popor. Acest lucru e demonstrat axiomatic, dacă ne gîndim la ceea ce s-a întîmplat în februarie 1994, cînd s-a dat descifrarea clară a sintagmei "independenţă naţională" — antiromânismul".[45] Nu încape îndoială în ce priveşte misiunea unor indivizi care au pătruns în mişcarea de emancipare naţională a românilor basarabeni cu scopuri bine definite de serviciile securităţii sovietice şi ruse, însă ar fi o simplificare şi primitivizare reducerea eşecului *naţionalizării* la prezenţa acestor inşi. Eforturi similare au fost depuse, presupunem, şi în cazul Republicilor Baltice, însă mişcările naţionale ale acestora au rezistat pentru că au dat dovadă de un naţionalism viguros, de coeziune etnică şi o viziune de integrare euroatlantică. Problema constă într-o anumită "imunitate etnică" dezvoltată la baltici (spre deosebire de moldoveni) şi capabilă să reziste "viruşilor" străini sau celor autohtoni care au încercat să deraieze mişcarea de independenţă. Analiza "imunităţii etnice" ar avea o relevanţă mai mare decît explicarea eşecului mişcării de eliberare naţională doar prin activitatea agenţilor securităţii.

Este semnificativă lipsa de reacţie din partea intelectualilor moldoveni la afirmaţia preşedintelui Lucinschi că, dacă se deschid arhivele securităţ ii, Moldova va rămîne fără intelectuali. O asemenea afirmaţie sfidătoare într-o ţară din Europa Centrală, de exemplu, ar fi suscitat reacţii protesta-

tare, în cazul nostru însă tăcerea a confirmat atît existenţa unui număr impunător de dosare de informatori ai KGB-ului în rîndul scriitorilor, oamenilor de artă, savanţilor, profesorilor universitari etc., cît şi subdezvoltarea societăţii civile actuale care trebuia, în mod normal, să intervină în asemenea circumstanţe.

Un moment important este că, spre deosebire de polonezi, unguri, cehi şi baltici, moldovenii nu au conştientizat faptul că, *de facto*, conducerea este străină, acest lucru fiind cumva absent în imaginaţia politică a moldovenilor. Mai mult decît atît, în cazul acestora s-a produs o identificare parţială (şi uneori deplină) ideologică, politică şi emoţională cu URSS, această identitate avînd o pondere considerabilă în structura social-politică a societăţii moldoveneşti în 1989-1991, dar şi mai tîrziu — de exemplu, în alegerea masivă a comuniştilor rusofili la scrutinul parlamentar din 25 februarie 2001.

5. Suveranizarea limitată a RSSM şi conflictul juridic între autorităţile republicane şi cele centrale

După cum am menţionat în capitolul precedent, este necesar de subliniat că socialismul real/realist şi-a dezvoltat propriile mecanisme de echilibrare, dinamica proprie şi capacitatea de a-şi reproduce trăsăturile constitutive — ceea ce poartă semnificaţii deosebite pentru tranziţie, în pofida faptului că acest lucru este subestimat de politologi, în special, de cei din spaţiul ex-sovietic. Moştenirea totalitară a URSS a fost deosebită: versiunea leninistă a comunismului a fost o invenţie internă, şi nu importată din afară, fapt care ar fi permis, ca în cazul Poloniei, de exemplu, distanţarea socială şi, ulterior, politică, de importatorii ruşi ai comunismului.

Declararea suveranităţii de către Estonia la 16 noiembrie 1988 şi mai tîrziu de alte două Republici Baltice, lupta pentru reinstalarea în drepturi a limbilor naţionale, reacţia protestatară faţă de suprimarea brutală a demonstraţiei din Tbilisi în aprilie 1989, toate acestea au creat un mediu politic-social favorabil pentru afirmarea independenţei consolidate a republicilor. De menţionat că mişcarea *naţionalizantă* din Moldova a susţinut paşii întreprinşi de Republicile Baltice şi, de multe ori, le-a urmat, mimînd, într-un fel, activităţile fronturilor naţionale ale acestora.

Deşi a fost ales în calitate de preşedinte al URSS de către Congresul

Deputaţilor Poporului, Gorbaciov nu a fost capabil, totuşi, să obţină rezultate palpabile în domeniul reformei economice. Iniţial, preşedintele a aprobat Planul lui Şatalin *500 de zile* de reformă economică radicală, însă, pe parcurs, s-a răzgîndit, fiindu-i frică de consecinţele pe care le-ar fi avut implementarea acestui plan, în special pentru directorii marilor întreprinderi (reducerea drastică a numărului unei categorii social-economice care avea o pondere politică şi militară deosebită în istoria URSS). Pînă la urmă, Sovietul Suprem al URSS a adoptat un plan mult mai moderat de reformă economică.[46] Dacă în ECE (Europa Centrală şi de Est) directorii marilor întreprinderi cooperau cu reformatorii din cadrul partidelor comuniste respective în speranţa transformării patrimoniului public în cel personal, în Moldova această opţiune n-a fost valabilă, deoarece majoritatea întreprinderilor mari erau de subordonare unională, iar directorii acestora tratau cu neîncredere orice posibilitate de cooperare cu elitele republicane *naţionalizant*-comuniste. Dimpotrivă, anume la aceste întreprinderi au fost formate primele detaşamente muncitoreşti înarmate, din ruşi şi alte minorităţi rusificate, şi s-au desfăşurat activităţi politico-organizatorice îndreptate împotriva *naţionalizării* politicii RSSM/Republicii Moldova şi mişcării acesteia spre suveranizare şi o independenţă mai mare faţă de Moscova. De asemenea, aici au fost organizate primele greve împotriva limbii române şi pentru menţinerea unui *statu-quo* care asigura superioritatea lingvistică a ruşilor în viaţa socială, economică şi culturală.

În sensul politicii de suveranizare, Sovietul Suprem a făcut un pas important la 31 mai 1990, adoptînd Hotărîrea despre recunoaşterea independenţei Republicii Lituaniene, "confirmînd dorinţa RSS Moldoveneşti de a întreţine relaţii diplomatice, politice, economice şi culturale directe cu Republica Lituaniană" şi pronunţîndu-se "pentru suspendarea blocării economice a Lituaniei".[47] Deşi lituanienii în cazul de faţă au oferit un model clar de comportament politic, moldovenii nu au urmat calea revoluţionară a acestora. La o săptămînă de la susţinerea Lituaniei, Parlamentul adoptă o hotărîre cu privire la schimbarea denumirii RSS Moldovenească în RSS Moldova[48], contrastul cu Lituania fiind izbitor: lituanienii alegeau conştient şi inechivoc independenţa de stat în formă de republică, moldovenii păstrau republica sovietică socialistă, limitîndu-se la nişte schimbări formal-nesemnificative. Mai mult decît atît, analizînd **Declaraţia suveranităţii RSS Moldova**, adoptată la 23 iunie 1990[49], se poate remarca faptul că preferinţa exactă a Chişinăului a fost consolidarea

suveranităţii în componenţa URSS şi participarea la elaborarea şi semnarea Tratatului Unional. Această poziţie reprezenta punctul de vedere al elitei politice din Moldova, inclusiv al Frontului Popular (extrem de eterogen datorită elementelor oportuniste), faptul în cauză avînd repercusiuni grave asupra conştientizării opţiunii statalităţii şi consolidării ulterioare a acesteia. Alegerea în favoarea suveranizării (dar nu a independenţei de stat) şi disponibilitatea, în contrast cu balticii, de a participa la elaborarea Tratatului Unional denotă faptul că moldovenii nu credeau că opţiunea independenţei statale este posibilă, dezirabilă sau viabilă. Este relevantă menţionarea următoarelor idei din cadrul Declaraţiei:

1) "Suveranitatea RSS Moldova este condiţia firească şi necesară a existenţei statalităţii Moldovei";
2) "Pămîntul, subsolul, apele, pădurile şi alte resurse naturale aflate pe teritoriul RSS Moldova constituie proprietatea exclusivă necondiţionată a RSS Moldova...";
3) "Sovietul Suprem al RSS Moldova stabileşte supremaţia Constituţiei şi a legilor RSS Moldova pe întreg teritoriul ei. Legile şi alte acte normative unionale acţionează în Moldova numai după ratificarea (confirmarea) lor de către Sovietul Suprem al republicii, iar cele în vigoare ce contravin suveranităţii Moldovei se suspendează";
4) "Ca stat suveran RSS Moldova are dreptul să intre în uniuni de state, delegîndu-le benevol unele împuterniciri";
5) "RSS Moldova participă la exercitarea împuternicirilor pe care le-a transmis comunităţii statelor suverane, păstrîndu-şi plenipotenţa reprezentativă în alte state suverane";
6) "În RSS Moldova se instituie cetăţenia republicană";
7) "RSS Moldova ... se declară zonă demilitarizată...";
8) "Prezenta Declaraţie serveşte drept bază pentru elaborarea noii Constituţii a RSS Moldova, perfecţionarea legislaţiei republicane şi ca poziţie a RSS Moldova pentru pregătirea şi încheierea Tratatului Unional în cadrul comunităţii statelor suverane".

Astfel, din cele expuse mai sus, este incontestabil faptul că moldovenii nu intenţionau să se mişte în direcţia Unirii cu România, dar nici în favoarea independenţei reale ca lituanienii, deşi puteau urma modelul acestora, fără a inventa ceva nou.

În contextul suveranizării este edificator "Avizul Comisiei Sovietului

Suprem al RSS Moldova pentru aprecierea politico-juridică a Tratatului sovieto-german de neagresiune şi a Protocolului adiţional secret din 23 august 1939, precum şi a consecinţelor lor pentru Basarabia şi Bucovina de Nord", aprobat de Sovietul Suprem prin Hotărîrea sa din 23 iunie 1990.[50] Acest Aviz cuprinde cîteva elemente care demonstrează atitudinea forţelor politice din Parlament faţă de calea pe care ar trebui s-o urmeze RSS Moldova: ca şi în exemplul precedent, putem susţine că elita politică s-a pronunţat în favoarea continuităţii "statalităţii moldoveneşti", chiar dacă Pactul menţionat a avut consecinţe nefaste în primul rînd pentru România, integritatea căreia a fost afectată de înţelegerea secretă ruso-germană. Astfel, stipulările care urmează poartă semnificaţii profunde pentru înţelegerea stării de spirit a elitei politice moldoveneşti, conştientă, în ciuda valului *naţionalizant*, de pericolul pierderii "statalităţii" (şi a avantajelor pe care aceasta le oferă): "Basarabia şi Bucovina de Nord au fost dintotdeauna părţi componente ale Statului Moldova ... în 1812 Rusia dezmembrează Statul Moldova, anexînd ţinutul dintre Prut şi Nistru ... La 27 martie 1918, ţinînd cont de numeroase adresări ale populaţiei din ţinut şi de *imposibilitatea păstrării* (sic! — acesta a fost motivul în viziunea lor, nu ideea unificării naţional-teritoriale a tuturor românilor — n. a.), în acea conjunctură politică şi militară, a independenţei RDM, Sfatul Ţării a decis prin vot unirea Basarabiei cu România". Comisia care a pregătit Avizul respectiv era compusă în mare parte din istorici cu viziuni de emancipare naţională, persoane de acest fel fiind şi în cadrul Sovietului Suprem. Însă această sintagmă: "imposibilitatea păstrării, în acea conjunctură politică şi militară, a independenţei RDM", prin intermediul interpretării istorice de acest fel a perioadei 1917-1918, demonstrează elocvent opţiunea în favoarea abordării *raţional-rezervate* a "statalităţii moldoveneşti" şi nu *naţionalizant-românizatoare*, în perspectiva unificării tuturor românilor. De aici putem deduce lipsa perspectivei Unirii, care ar fi posibilă doar în circumstanţe extraordinare.

Deşi alegerile libere (chiar dacă mai puţin pluripartide) au avut loc, competiţia dintre Sovietul Suprem şi PCM a continuat o perioadă mai îndelungată, deoarece distribuirea reală a puterilor nu convenea SS, care considera, pe bună dreptate, că susţinerea politică a maselor se deplasează spre deputaţi. Un pas important în ce priveşte consolidarea poziţiei Sovietului Suprem în detrimentul PCM (dar şi împotriva liderilor interfrontişti) a fost "Decretul cu privire la puterea de stat" (27 iulie 1990),

în care acesta se declară "unicul exponent al voinţei întregului popor".[51] În acelaşi timp, puterea de stat propriu-zisă a fost diminuată vertiginos de către separatismul găgăuz şi cel transnistrean (la 19 august 1990 la Comrat Congresul Deputaţilor Găgăuzi a declarat RSS Găgăuză, iar la 2 septembrie la Tiraspol a fost declarată RSSM Nistreană). Criza statalităţii a fost abordată de către Sovietul Suprem al RSS Moldova în termeni parlamentari, declaraţiile separatiştilor fiind anulate. Totodată, elita politică moldovenească a început să se radicalizeze, recurgînd la adoptarea unor decizii cum ar fi satisfacerea serviciului militar de către cetăţenii republicii pe teritoriul RSSM, instituirea formei speciale de administrare a teritoriilor separatiste, cererea ultimativă de a retrage de pe teritoriul RSSM a regimentului MAI al URSS.[52]

Incapacitatea crescîndă a elitelor politice de a anihila separatismul prin metode administrative de comandă a provocat un sentiment general de frustrare, care a diminuat pentru o perioadă adeziunea moldovenilor la proiectul reconstruirii URSS în formă nouă. Sovietul Suprem al RSSM a încercat să exercite presiuni asupra Moscovei, solicitînd o poziţie de susţinere tranşantă, activă şi necondiţionată a suveranităţii şi integrităţii RSSM. În acest context, Sovietul Suprem al RSSM şi-a suspendat provizoriu participarea la elaborarea proiectului Tratatului Unional.[53] În Declaraţia ce acompania suspendarea în cauză, autorităţilor centrale de la Moscova le-au fost imputate mai multe lucruri: "URSS nu-şi îndeplineşte obligaţiile directe privind apărarea suveranităţii RSSM, obligaţii prevăzute de articolul 81 din Constituţia (Legea Fundamentală) URSS. Mai mult decît atît, după cum demonstrează evenimentele din 25-26 octombrie, anul curent, de la sudul republicii, inclusiv cele din oraşul Comrat, Uniunea RSS acordă forţelor separatiste sprijin, în special militar, lucru confirmat prin introducerea de trupe în oraşul Comrat. Faptele expuse dovedesc că URSS în persoana departamentului ei militar şi a altor forţe conservatiste mai rămîne în continuare pe poziţia de impunere prin dictat a voinţei sale republicilor suverane prin aplicarea forţei militare, a politicii de constrîngere şi de neglijare a voinţei unui popor suveran".

În aceeaşi zi, Sovietul Suprem a adoptat Apelul "Către popoarele şi parlamentele statelor lumii", din care remarcăm un set de afirmaţii relevante: "Proceselor de democratizare *şi mai ales de renaştere naţională* (subl. n. — este important de reţinut acest fapt care demonstrează privilegierea discursului *naţionalizant* în raport cu cel al democratizării) le opun o

rezistenţă aprigă forţele reacţionare şi distructive din republică şi cele din centru. Astăzi aceste forţe încalcă în mod brutal legislaţia în vigoare a RSS Moldova şi, realizîndu-şi ambiţiile lor separatiste şi izolaţioniste, pun în pericol suveranitatea, integritatea teritorială şi statală a RSSM, însăşi existenţa poporului Moldovei. Ele au început deja crearea unor formaţiuni statale artificiale pe teritoriul Statului Moldova — Republica Sovietică Socialistă Găgăuză şi Republica Sovietică Socialistă Moldovenească Nistreană în afara Moldovei. Aceste acţiuni, dezlănţuite şi abil dirijate de forţele reacţionare, care sînt tolerate de Centru şi susţinute de Armata Sovietică, au adus Republica Moldova în pragul unei grave confruntări interetnice ce poate avea consecinţe tragice".[54]

La 3 noiembrie 1990 Sovietul Suprem a decis retragerea tuturor detaşamentelor de voluntari din raioanele de sud şi din raioanele transnistrene ale Republicii şi dizolvarea lor ulterioară, instituind şi o Comisie de Conciliere, în fruntea căreia a fost numit Petru Lucinschi. De menţionat că la 2 noiembrie la Dubăsari au avut loc primele ciocniri între forţele de ordine şi separatiştii ruşi, care s-au soldat cu pierderi umane.

Fiind conştientă de faptul că Centrul deţine suficiente puteri pentru a restabili ordinea constituţională în favoarea Chişinăului, elita politică a mai încercat o dată să abordeze Moscova într-un mod ce îmbina, în acelaşi timp, lamentaţiile şi avertizările. Astfel, a apărut Apelul către Sovietul Suprem al Uniunii RSS, în care se menţiona că: "Alegerile fixate să aibă loc în Transnistria cu scopul creării unei noi formaţiuni statale — «Republica Nistreană» — prezintă de fapt un pericol nu numai pentru republica noastră, dar şi pentru întreg *statul nostru* (identificare clară cu URSS — n. a.). ...Formarea «Republicii Nistrene» stabileşte de fapt graniţa antebelică, eliminînd astfel Basarabia de pe teritoriul Uniunii (ameninţare transparentă vizînd o posibilă opţiune de a implementa proiectul unei noi uniri cu România — n. a.). (...) Singura posibilitate pentru supravieţuirea noastră rămîne ieşirea din Uniune şi adresarea unui apel către comunitatea mondială pentru a convoca o Conferinţă în problema Basarabiei în cadrul ONU".[55]

Către sfîrşitul anului 1990, toate republicile unionale s-au declarat suverane şi, în unele cazuri, independente. Imperiul se afla pe cale de dispariţie şi, pentru a evita dezintegrarea statului, Gorbaciov a fost nevoit să accepte ideea unei forme noi a Uniunii, prin intermediul încheierii unui Tratat Unional, ce ar garanta drepturile subiecţilor federaţiei. Gorbi şi-a structu-

rat "politica naţională" pe viziunea leninistă în domeniul respectiv, însă îmbinarea principiului şi pragmatismului nu i-a reuşit din simplul motiv că autodeterminarea naţională era deja inclusă în Constituţia URSS.

Dacă în anii 1988-1989 republicile au luptat pentru limbă de stat şi suveranitate, în 1990, începînd cu Lituania, au fost făcute mai multe declaraţii de independenţă. Este necesar de remarcat faptul că mişcarea treptată a republicilor naţionale de la *suveranitate* la *independenţă* ar fi fost mult mai înceată şi poate că ar fi fost oprită definitiv, dacă Federaţia Rusă nu ar fi pornit pe aceeaşi cale, după alegerea lui Elţin în calitate de preşedinte al Sovietului Suprem al RSFSR. Acesta, pentru a-şi asigura suportul necesar, a declanşat o campanie de discreditare a PCUS şi a organelor unionale de conducere, pronunţîndu-se în favoarea suveranităţii naţional-statale a Federaţiei Ruse. Ceea ce e surprinzător pentru evoluţia politică în perioada 1989-1992 este măsura în care naţionalismul rus a avansat din contul vocaţiei imperiale istorice a Rusiei. Preşedintele rus Elţin a fost de acord cu independenţa balticilor în ianuarie 1991, ratificînd independenţ a lituaniană printr-un tratat la începutul lunii iulie 1991. De asemenea, proaspăta independentă Federaţie Rusă a fost de acord cu libertatea a peste 50 de milioane de musulmani turcici ai ex-Asiei Centrale sovietice şi şi-a exprimat acordul să trăiască în bună vecinătate cu o Ucrainã independentă, considerată chiar de mulţi liberali ruşi a fi o parte a patrimoniului rus.[56] Pe de altă parte, ar trebui să ne exprimăm dubiile faţă de opiniile multor sovietologi (sau rusişti, în mare parte, la momentul de faţă) care contrapun imperialismul rus naţionalismului rus. Acestea două au coexistat, în măsură diferită, pe parcursul întregii istorii a Imperiului Rus şi, mai tîrziu — Sovietic. Imperialismul sovietic în regiunea transnistreană era de expresie rusă, şovinii ruşi locali identificîndu-se iniţial cu URSS, iar după dispariţia acesteia — cu Federaţia Rusă. În perioada care a precedat dezintegrarea URSS naţionalismul rus a fost extras din imperialismul rus şi sovietic într-o formă mai concentrată pentru subminarea lui Gorbaciov, însă într-o formă diluată acesta a existat tot timpul, eforturile de omologare culturală rusă fiind un exemplu elocvent în acest sens. Însă, deja în 1993, mulţi politicieni ruşi au început să vorbească despre responsabilitatea specială pentru ruşi, indiferent de locul lor de trai, în Rusia sau în afara acesteia, şi într-un mod care era tot mai similar cu vederile naţionaliste sîrbe ale anilor '80.[57] Ambivalenţa naţionalismului rus a ţinut de existenţa paralelă a Federaţiei Ruse şi URSS cu programe politice competitive şi

lideri ambiţioşi. Însă, o dată cu destrămarea URSS, preluarea practicilor sovietice de subminare a fostelor republici s-a produs foarte repede. Tranziţia legată de extragerea naţionalismului rus din imperialismul sovietic s-a desfăşurat în ritm susţinut, iar *pajura şi-a descoperit cel de-al doilea cap* — Elţin şi anturajul său au început să devină tot mai naţionalişti, fără scrupulele de care erau nevoiţi să ţină cont pe timpul statului-partid în perioada lui Gorbi.

Cauzele par a fi inexplicabile, dar anume în vara-toamna anului 1990 Gorbaciov a semnalat că ar putea coopera cu forţele conservatoare, în special cu cele din ministerele unionale de forţă. A urmat schimbarea unor miniştri reformatori şi decretul prezidenţial cu privire la obligaţia republicilor de a acorda vize de reşedinţă militarilor şi avertizarea inechivocă de a utiliza măsuri coercitive în cazul în care va fi opusă rezistenţa în cadrul procesului de recrutare în armata unională. De menţionat că Guvernul lui Druc a avut intenţia să execute decretul în cauză, însă preşedintele Sovietului Suprem al RSS Moldova, Mircea Snegur, a intervenit cu următoarea hotărîre: "A anula Hotărîrea Guvernului RSS Moldova din 3 iulie 1990 nr. 199 «Despre Hotărîrea Consiliului de Miniştri al Uniunii RSS din 7 iunie 1990 nr. 568 «Cu privire la viza de reşedinţă a membrilor familiilor militare». A atrage atenţia Guvernului RSS Moldova asupra necesităţii studierii în mod concret a hotărîrilor Guvernului URSS, înainte de a fi acceptate spre executare pe teritoriul republicii, sub aspectul corespunderii lor Declaraţiei de Suveranitate a RSS Moldova şi Constituţiei RSS Moldova".[58] Exemplul în cauză este edificator pentru a înţelege cît de neuniform şi eterogen era Frontul Popular, mulţi dintre membrii căruia se purtau ca nişte *aparatcici* obedienţi Moscovei atunci cînd erau promovaţi într-un post sau altul. Druc, după pierderea funcţiei de prim-ministru, şi-a descoperit imediat vocaţia de "unificator al pămînturilor româneşti", deşi nimic pe parcursul termenului respectiv nu sugera asemenea talente de agitator român. O flexibilitate fără scrupule sau un oportunism de acest fel sînt în stare să submineze chiar cauza pe care indivizii-protagonişti şi-o arogă.

La mijlocul lui decembrie 1990 s-a tensionat situaţia în Republicile Baltice. În Lituania demonstraţiile opoziţiei au căpătat o amploare mai mare, iar Landsbergis a refuzat să se conformeze indicaţiilor Moscovei, exprimîndu-se în termeni neloiali despre Constituţia URSS. Mişcarea naţionalist-şovină minoritară a ruşilor a început să ceară conducerea prezidenţială directă şi

a format "Comitetul de Salvare" al Lituaniei. În ziua de 11 ianuarie 1991, trupele sovietice au ocupat Casa Presei din Vilnius şi televiziunea, omorînd 13 persoane. Un alt "Comitet al Salvării" a apărut în Riga, iar trupele speciale ale Ministerului sovietic de Interne au declanşat operaţiuni militare, în urma cărora şi-au pierdut viaţa cinci persoane. La Moscova şi în alte oraşe ale URSS opoziţia democratică a organizat demonstraţii în susţinerea balticilor, iar Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM a adoptat o "Declaraţie în legătură cu evenimentele din Republica Lituania", în care a condamnat acţiunile anticonstituţionale ale conducerii URSS şi a solicitat retragerea trupelor, precum şi efectuarea unei anchete independente.[59] Gorbaciov nu i-a sancţionat pe cei implicaţi, susţinînd că balticii sînt responsabili pentru provocarea forţelor de ordine, în acelaşi timp asigurînd opinia publică că acestea nu se vor mai angaja în activităţi neautorizate. După toate probabilităţile, Gorbaciov a vrut, prin demonstrarea puterii, să-şi consolideze poziţia în rîndul conservatorilor unionali şi să-i avertizeze, în acest fel, pe *naţionalişti* din alte republici separatiste referitor la posibilitatea derulării unui scenariu similar în cazul continuării politicii de nesupunere faţă de centru. Dar efectul nu a fost cel scontat, ci, dimpotrivă, a subminat imaginea lui Gorbaciov pe arena internaţională şi în interiorul ţării (atunci, URSS — n. a.), demonstrînd că nota de plată achitată pentru alianţa cu aripa conservatoare este exorbitantă sub aspectul diminuării credibilităţii privind democratizarea continuă şi plenară a societăţii.

Atît conservatorii, cît şi opoziţia democratică, deveneau tot mai radicali, datorită evoluţiilor multiple de înrăutăţire a situaţiei social-politice şi economice. La 19 februarie 1991, în cadrul unei apariţii televizate, Elţin a solicitat demisia lui Gorbaciov, fapt care a suscitat reacţii extrem de ostile, atît din partea celui vizat, cît şi din partea Sovietului Suprem al URSS, care a declarat iniţiativa lui Elţin drept anticonstituţională. Gorbaciov mai credea că ar putea lucra cu tovarăşii săi, inclusiv din aripa conservatoare a partidului. Însă şi aceştia erau prinşi într-un proces ireversibil de radicalizare vertiginoasă, depunînd eforturi pentru eliminarea din PCUS a persoanelor mai liberale. Astfel au părăsit partidul Şatalin, Iakovlev, Şevarnadze şi alţii.

În acelaşi timp, este relevantă reacţia Sovietului Suprem vizavi de ideea lui Gorbaciov despre necesitatea desfăşurării referendumului unional cu privire la păstrarea URSS, exprimată în aprobarea Avizului secţiei pentru problemele legislaţiei şi ordinii de drept a Secretariatului Sovietului

Suprem asupra Legii URSS din 27 decembrie 1990 "Cu privire la votul întregului popor (referendumul URSS)" şi a Hotărîrii Sovietului Suprem al URSS din 16 ianuarie 1991 "Cu privire la organizarea şi la măsurile de asigurare a efectuării referendumului URSS în problema păstrării URSS".[60] Acest Aviz conţine mai multe stipulări care poartă semnificaţii profunde pentru înţelegerea atitudinii critice a moldovenilor faţă de menţinerea URSS în forma propusă de Moscova, dar şi a amplasării conceptuale a acestora în cadrul URSS, într-o formă mai degrabă confederativă, însă oricum legată de soarta ulterioară a Uniunii.

Elementele critice se referă la conţinutul legii respective care conţ ine, în opinia moldovenilor, unele contradicţii din punct de vedere formal-juridic:

- "Astfel, pentru soluţionarea în fond a aceleiaşi probleme (ieşirea republicii unionale din componenţa URSS şi menţinerea URSS — n. a.) într-un caz sînt necesare 2/3 din voturile cetăţenilor cu capacitate juridică, iar în alt caz numai 25 la sută plus un vot.
- Legea din 27 decembrie 1990 nu ţine cont în mod obiectiv de opinia popoarelor din republicile unionale; (...) instituie dictatul minorităţii şi ignorează a priori opiniile a 75 la sută din cetăţenii cu drepturi depline ai actualei Uniuni a RSS.
- Hotărîrea din 16 ianuarie 1991 care prevede efectuarea referendumului URSS în problema respectivă în ziua de 17 martie 1991 este un act politico-juridic prematur ce devansează procesul elaborării şi coordonării de către republicile unionale a proiectului Tratatului asupra creării Comunităţii de State Suverane.
- Dat fiind faptul că dreptul la autodeterminare aparţine doar poporului unei republici concrete, referendumul în problema păstrării URSS nu poate fi un referendum unional, ci doar unul republican. Prin urmare, nici rezultatele unui asemenea referendum nu pot fi determinate pe ansamblul URSS.
- În RSSM nu este posibilă în prezent efectuarea a nici unui fel de referendum şi din cauza faptului că republica continuă să fie scindată.
- Cele mai influente organizaţii, mişcări şi forţe politice s-au situat pe poziţii diametral opuse în problema efectuării referendumului URSS la 17 martie anul curent. Pe de o parte, Partidul Comunist al Moldovei,

la nivel oficial încuviinţează şi sprijină întru totul Hotărîrea SS al URSS din 16 ianuarie 1991 în această problemă, iar pe de altă parte, gruparea mişcărilor politice «Alianţa 16 Decembrie» (Frontul Popular, Liga Creştin-Democrată a Femeilor, Uniunea Ţăranilor, Uniunea Tineretului Democrat şi altele) se pronunţă hotărît împotriva referendumului, văzînd în el o încercare a Centrului de a impune popoarelor republicilor voinţa şi metodele sale de păstrare anume a Centrului.

(...) Secţia pentru problemele legislaţiei şi ordinii de drept consideră neraţională ratificarea Legii URSS din 27 decembrie 1990 «Cu privire la votul întregului popor (referendumul URSS)» şi Hotărîrea Sovietului Suprem al URSS din 16 ianuarie 1991 «Cu privire la organizarea şi la măsurile de asigurare a efectuării referendumului URSS în problema păstrării URSS» şi efectuarea în ziua de 17 martie 1991 a referendumului în problema respectivă pe teritoriul RSS Moldova".

Este semnificativă viziunea elitelor politice referitoare la Tratatul privind crearea Comunităţii Statelor Suverane. Din Comentariul menţionat se poate concluziona că moldovenii erau împotriva conceptului federativ al noii Comunităţi, optînd pentru forma confederativă, specificînd, totodată, că respingerea proiectului "nicidecum nu înseamnă renunţarea la noul Tratat". De asemenea, este susţinută ideea unei integrări pe viteze diferite, un gen de *multiple-track*: "La baza proiectului de Tratat trebuie să fie pusă, după părerea noastră, ideea varietăţii condiţiilor de intrare a statelor suverane în componenţa Comunităţii şi posibilitatea alegerii acestor condiţii în funcţie de factorii obiectivi ai dezvoltării fiecărui stat. Cele spuse mai sus ne dau posibilitatea de a trage concluzia că între statele suverane trebuie să se stabilească relaţii *confederative*. Spre deosebire de federaţie şi de stat unitar, confederaţia reprezintă o alianţă de state suverane, creată pentru atingerea anumitor scopuri, relaţiile dintre subiectele confederaţiei se reglementează de normele dreptului internaţional şi nu de cele ale dreptului interstatal. CSS este privată de atributele organizării statale, prin urmare ea nu are teritoriu comun, proprietate comună, cetăţenie comună, constituţie unică, sistem juridic unic, sistem creditar şi bancar unic etc. ...Propunînd forma confederativă de asociere a statelor suverane, noi sîntem profund convinşi de faptul că în condiţiile care s-au creat aceasta e singura cale de ieşire din criza social-economică în care s-au pomenit popoarele din vechea federaţie"[61].

Însă referendumul preconizat a fost considerat de către elitele politice

din regiunile separatiste drept o posibilitate reuşită de a păstra statul unitar al URSS şi a menţine statutul privilegiat de colonişti ruşi (rusolingvi) sovietici. Din această cauză în regiunile controlate de separatişti, dar şi la Chişinău, forţele prounionale ale naţional-şoviniştilor ruşi au demarat pregătiri pentru desfăşurarea referendumului, faptul în cauză suscitînd reacţia negativă a Sovietului Suprem al RSSM, care a adoptat Hotărîrea "Cu privire la Hotărîrea unor Soviete locale de deputaţi ai poporului din RSSM în problema referendumului URSS", în care se menţionează: "... Cu toate acestea Sovietele Orăşeneşti Bălţi, Bender, Dubăsari, Rîbniţa şi Tiraspol, Sovietele Raionale Camenca, Ceadîr-Lunga, Comrat, Dubăsari, Grigoriopol, Rîbniţa, Slobozia şi Taraclia de Deputaţi ai Poporului, ignorînd Declaraţia Suveranităţii RSSM şi nesocotind interesele poporului moldovenesc, care aspiră la o suveranitate reală în cadrul Comunităţii de State Suverane (astfel se introducea, în gîndirea elitei politice moldoveneşti, *autolimitarea proiectului de suveranizare* — n. a.), au adoptat în perioada 22 ianuarie — 22 februarie 1991 hotărîri privind efectuarea în ziua de 17 martie a.c. a referendumului URSS în teritoriul din subordonarea lor. Totodată, CC al PCM, mişcarea internaţionalistă «Edinstvo», consiliile unificate ale colectivelor de muncă din oraşele Bender, Rîbniţa şi Tiraspol, precum şi alte cîteva asociaţii şi mişcări obşteşti ale cetăţenilor au desfăşurat o activitate ilegală de organizare a referendumului".[62] Faptele în cauză au fost calificate drept nelegitime şi Sovietul Suprem a dat indicaţiile necesare privind realizarea măsurilor de conformare cu deciziile organelor constituţionale. Însă cei vizaţi, cunoscînd inabilitatea autorităţilor de la Chişinău de a impune executarea ordinelor, au ignorat hotărîrea în cauză, radicalizînd şi mai mult mediul politic.

În urma stabilirii unui echilibru precar între conservatori şi liberali, s-a decis asupra desfăşurării referendumului în problema creării Uniunii Republicilor Suverane, acesta avînd loc la 17 martie 1991. Deşi Moldova, Georgia, Armenia şi Republicile Baltice au refuzat să participe, iar Rusia şi alte republici au adăugat întrebări suplimentare, susţinerea oferită de către regiunile rurale ale Rusiei şi republicile din Asia Mijlocie i-a dat ocazia (cam forţată, ce-i drept) lui Gorbaciov să afirme că are mandatul necesar pentru menţinerea Uniunii Sovietice în calitate de o asociere a republicilor suverane.

Însă, o dată cu creşterea popularităţii democraţilor şi imposibilitatea de a stopa mişcarea spre independenţă a balticilor şi caucazienilor, Gorbaciov

a schimbat încă o dată aliaţii, întîlnindu-se la 23 aprilie, la Novo-Ogarevo, cu Elţin şi cu liderii celor opt republici pentru finalizarea Tratatului Unional. Negocierea acestuia dura deja de mai mult timp, primul proiect din noiembrie 1990 fiind criticat pentru centralismul său excesiv.

Între timp, Moscova a abordat problema separatismului în RSSM, însă într-un mod care nu putea să satisfacă elita politică de la Chişinău. Astfel, în Hotărîrea Sovietului Naţionalităţilor al SS al URSS "Referitor la realizarea acordului pentru normalizarea situaţiei în RSSM", se stipula că: "Pînă în prezent nu au fost anulate un şir de acte legislative care încalcă drepturile populaţiei nemoldoveneşti, se menţine ordinea intrării în vigoare a actelor legislative ale URSS doar după ratificarea acestora de Sovietul Suprem al RSSM, continuă să activeze organele neconstituţionale ale Republicilor Transnistreană şi Găgăuză, nu au fost restabilite împuternicirile unor deputaţi ai Parlamentului Moldovei din partea acestor regiuni. Spre deosebire de politica autorităţilor oficiale, îndreptată spre obţinerea suveranităţii depline şi a independenţei statale, majoritatea locuitorilor Transnistriei şi ai raioanelor găgăuze nu-şi închipuie viitorul în afara graniţelor URSS. Ei înaintează, în calitate de condiţii principale pentru realizarea acordului naţional, cererea renunţării parlamentului şi conducerii republicii la afirmaţiile despre includerea ilegală a Moldovei în componenţa URSS, a confirmării oficiale a participării republicii la elaborarea noului Tratat Unional şi a abolirii actelor legislative care încalcă drepturile populaţiei de către alte naţionalităţi".[63] Evident, în această Hotărîre se subliniază condiţionarea între obedienţa separatiştilor şi limitarea efortului de suveranizare a Moldovei care, pentru instaurarea păcii interetnice, ar fi trebuit să rămînă în componenţa URSS, acceptînd noul Tratat Unional în forma propusă de Moscova. "Deşi fără a susţine direct mişcările separatiste, Gorbaciov a accentuat că pacea în Moldova poate fi menţinută doar dacă aceasta va rămîne în cadrul URSS".[64]

Al doilea proiect, ceva mai descentralizat, în care se specifică tipul federal al viitoarei uniuni, cu divizarea competenţelor între centru şi republici, a fost publicat la 9 martie 1991. La 18 iunie 1991 acest acord a fost prezentat spre aprobarea SS al URSS de către preşedintele URSS, în numele Comitetului preparatoriu.[65] În acesta se menţiona că baza juridică pentru încheierea Tratatului o constituie rezultatele referendumului unional şi că forma viitoare a uniunii va fi una federativă, în care republicilor nu li se va permite suspendarea actelor legislative ale URSS. Cu toate acestea, era

evident faptul că Uniunea Sovietică s-a divizat în două părţi: republicile care optau pentru independenţă (balticii) sau suveranitate sporită, prin intermediul confederalizării (Moldova) şi majoritatea slavo-musulmană, care voia să menţină URSS, într-o formă sau alta, însă fără o schimbare radicală.

Acordul de la Novo-Ogarevo a însemnat că Gorbaciov în mare parte a acceptat situaţia creată, însă opoziţia conservatoare, radicalizată, inclusiv de decretul lui Elţin ce suspenda activitatea organizaţiilor primare de partid, nu mai putea accepta acest *statu-quo*. Între timp, semnarea tratatului era preconizată pentru 21 august, iar Gorbaciov a plecat la odihnă în Crimeea. Acolo, la 19 august, el a aflat despre lovitura de stat, în urma creării Comitetului de Stat pentru Situaţia Excepţională, fapt care a anihilat ultima şansă de a păstra ceea ce mai rămăsese din URSS.

Rezistenţa lui Elţin, poziţia căruia a fost consolidată şi de faptul că era preşedintele ales (deci legitim) al RSFSR, l-a făcut persoana-cheie în procesul de reconstituire a arenei politice în perioada de după puci, iar republicile, drept reacţie la vidul politic al statului central de la Moscova, şi-au declarat independenţa.

Este semnificativ faptul că doar după lovitura de stat de la Moscova moldovenii au întreprins paşi mai "radicali", ceea ce denotă, de fapt, lipsa viziunii politice a elitei de la Chişinău referitor la posibila opţiune îndreptată spre independenţa deplină a republicii sau realizarea proiectului de unificare naţională cu România. O dată cu lovitura de stat şi reacţia de protest generală panunională, moldovenii au "îndrăznit" şi ei să întreprindă acţiuni pe care balticii le-au întreprins cu mult timp înainte. Astfel, a fost adoptată Hotărîrea Prezidiului Parlamentului Republicii Moldova "Cu privire la Partidul Comunist din Moldova", prin care a fost interzisă activitatea acestuia, deoarece: "căuta cu orice preţ să menţină regimul totalitar, sistemul administrativ de comandă. El a acţionat împotriva renaşterii naţionale a poporului moldovenesc, fapt demonstrat de faimoasele Teze ale CC al PCM din 1988, a contribuit la formarea, pe teritoriul statului nostru suveran, a două pseudorepublici — marionete ale Centrului. (...) Faţa adevărată şi scopurile minuţios camuflate ale partidului comunist s-au manifestat deosebit de pregnant în organizarea şi sprijinirea înfăptuirii loviturii de stat anticonstituţionale de dreapta..."[66] De menţionat că regimurile separatiste de la Tiraspol şi Comrat i-au susţinut activ pe pucişti, văzînd în lovitura de stat posibilitatea păstrării URSS în forma sa

pre-gorbaciovistă ce le garanta privilegiile politico-sociale şi lingvistice. La această concluzie ajunsese Parlamentul Moldovei în Hotărîrea Prezidiului său "Cu privire la bilanţul activităţii comisiei de deputaţi pentru examinarea activităţii unor instituţii de stat, unor conducători şi lucrători ai întreprinderilor, instituţiilor şi organizaţiilor Republicii Moldova în zilele loviturii de stat din 19-21 august 1991".[67]

Însă pasul cel mai important, mai degrabă sub presiunea evenimentelor, decît pregătit independent şi în prealabil (în urma eşuării loviturii de stat şi a vidului politic panunional), a fost, bineînţeles, adoptarea la 27 august 1991 a "Declaraţiei de independenţă a Republicii Moldova".[68] În aceasta se pune accentul pe faptul că "actele de dezmembrare a teritoriului naţional de la 1775 şi 1812 ca fiind în contradicţie cu dreptul istoric şi de neam şi cu statutul juridic al Ţării Moldovei" şi că în 1940 Moldova (sic! — nu România?! — n. a.) a fost dezmembrată prin transferul de teritorii către RSS Ucraineană. Se lua act de Pactul Molotov-Ribbentrop, fără însă a specifica ce fel de lichidare a consecinţelor acestuia ar fi trebuit să urmeze. Elementele menţionate în Declaraţia de independenţă confirmă faptul că elita politică moldovenească niciodată nu a dorit unirea republicii cu România (ceea ce imputau minorităţile, sub bagheta abilă a Moscovei), nici independenţa deplină, cum a fost în cazul balticilor. Indecizia elitei politice la acel moment a avut, dar şi are în continuare, un impact negativ de lungă durată asupra tranziţiei democratice în Republica Moldova. Cu toate acestea, declararea independenţei a fost un fapt pozitiv, pentru că doar în cadrul unui stat independent este posibilă finalizarea tranziţiei democratice şi consolidarea ulterioară a acesteia.

La 1 decembrie 1991 Elţin, Şuşkevici şi Kravciuk au declarat că URSS nu mai există şi că se formează, de aici încolo, Comunitatea Statelor Independente, la care celelalte state sînt invitate să adere.

Dezintegrarea URSS a lăsat o moştenire complicată pentru tranziţia şi consolidarea democratică, prin perpetuarea a trei probleme interconectate: privilegierea independenţei în raport cu democratizarea; privilegierea drepturilor colective în raport cu cele individuale; privilegierea restructurării economice în raport cu cea a statului.

1) Viteza şi modul de dezintegrare a URSS a conferit căii de tranziţie calitatea "eliberării naţionale" plebiscitare, suveranitatea şi independenţa ulterioară fiind considerate de elitele republicane drept garanţia cea mai

bună a poziţiilor lor. Elitele republicane au fost capabile să se adapteze agendei naţionaliste/*naţionalizante* nu doar pentru a se elibera de controlul centrului, dar, de asemenea, pentru a învinge mişcările populare împotriva autorităţilor. În rest, legislativele republicane nu se deosebeau prea mult de fostele Soviete Supreme, iar preşedinţii statelor noi — de foştii secretari de partid.

2) Privilegierea drepturilor colective în raport cu cele individuale. Naţ ionalismul naţiunii titulare a fost folosit simultan împotriva centrului şi a minorităţilor naţionale, iar naţionalismul naţiunilor netitulare — împotriva *suveranizării* republicilor, avînd suficient temei (indiferent, real sau imaginar) pentru secesionare şi cooperare strînsă cu mişcările conservatoare şi centralizatoare de la Moscova. Un exemplu concludent în această privinţă este relaţia triadică Chişinău — Tiraspol — Moscova.

3) Privilegierea restructurării economice în raport cu cea a statului. Indiferent de conceptele şi programele economice, care pot fi suficient de bune pentru o perioadă anumită, faptul că acestea sînt implementate de birocraţia regimului anterior duce la întîrzierea consolidării societăţii economice şi, evident, la subdezvoltarea democraţiei.[69]

Liberalizarea în URSS la sfîrşitul deceniului opt al secolului XX a constituit o alegere şi un proces gestionat independent, în etapa iniţială, de către statul-partid, sub conducerea Secretarului Reformator Gorbaciov. În acelaşi timp, analiza normativă a regimurilor nedemocratice moderne arată calea pe care o iau elitele atunci cînd demarează tranziţia liberalizantă sau chiar democratică. Trăsăturile-tip ale regimului anterior au condus la caracterul circumscris al reformei iniţiate de Gorbaciov, în pofida forţei eliberatoare a procesului electoral, care a accelerat dezintegrarea statului-partid, fără a contribui la consolidarea practicilor democratice. Faptul în cauză este demonstrat elocvent de evoluţia elitei comuniste şi a societăţii civile în RSSM, precum şi de cadrul limitat şi defectuos al pactului încheiat. De asemenea, rolul privilegiat al *naţionalizării* în raport cu democratizarea este responsabil de *suveranizarea* limitată a RSSM, care nu a fost în stare să depăşească treapta conflictului juridic între autorităţ ile republicane şi cele centrale, pentru a se mişca în direcţia naţionali-

smului liberal, reformelor democratice şi economice în cadrul unui stat cu adevărat independent sau în direcţia realizării proiectului de unificare naţională cu România.

NOTE

[1] Suny Ronald Grigor, Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, Calirfonia: Stanford University Press, 1993), p. 126.
[2] Suny Ronald Grigor, Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, Calirfonia: Stanford University Press, 1993), pp. 127-128.
[3] Grossu Semion, "Organele de conducere sînt datoare să nu admită abateri de la realitate", interviu în Nistru, nr. 9, 1989, p. 70.
[4] Советская Молдавия, 06.07.1988.
[5] Lukic Reneo and Lynch Allen, Europe from the Balkans to the Urals. The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union (Oxford: SIPRI, Oxford University Press, 1996), p.143.
[6] Lukic Reneo and Lynch Allen, Europe from the Balkans to the Urals. The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union (Oxford: SIPRI, Oxford University Press, 1996), pp. 130-133.
[7] New York Times, 28.11.1988.
[8] Suny Ronald Grigor, The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, California: Stanford University Press, 1993), p. 138.
[9] Lukic Reneo and Lynch Allen, Europe from the Balkans to the Urals. The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union (Oxford: SIPRI, Oxford University Press, 1996), p. 20.
[10] Lukic Reneo and Lynch Allen, Europe from the Balkans to the Urals. The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union (Oxford: SIPRI, Oxford University Press, 1996), p. 123.
[11] Lapidus G., "State and society: toward the emergence of civil society in the Soviet Union". Citat după Bialer S., ed., Politics, Society, and Nationality Inside Gorbachev's Russia (Westview Press: Boulder, Colo., 1989), pp. 121-47.
[12] Lukic Reneo and Lynch Allen, Europe from the Balkans to the Urals. The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union (Oxford: SIPRI, Oxford University Press, 1996), p. 128.
[13] Suny Ronald Grigor, Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, Calirfonia: Stanford University Press, 1993), p. 141.
[14] Правда, 13.03.1990.
[15] Legea nr. 3116-XI, Veştile, nr.11, Chişinău, 1989, p. 888.
[16] Legea nr. 3116-XI, Veştile, nr.11, Chişinău, 1989, p. 893.

[17] Legea nr. 10-XII, Veştile, nr. 5, Chişinău, 1990, p. 269.
[18] "Elections in the Baltic States and the Soviet Republics", complied by the Staff of the Commission on Security and Co-operation in Europe, Washington, D.C., December 1990, p.89.
[19] Linz Juan J. and Stepan Alfred, Problems of Democratic Transition and Consolidation (Baltimor and London: the Jons Hopkins University Press, 1996), p. 55.
[20] Hotărîrea nr. 4-XII, Veştile, nr. 5, Chişinău, 1990, p. 266.
[21] Hotărîrea nr. 12-XII, Veştile, nr. 5, Chişinău, 1990, p. 271.
[22] Hotărîrea nr. 32-XII, Veştile, nr. 6-7, Chişinău, 1990, p. 328.
[23] Hotărîrea nr. 34-XII, Veştile, nr. 6-7, Chişinău, 1990, p. 328.
[24] Hotărîrea nr. 26-XII a Sovietului Suprem "Despre aprobarea decretelor Prezidiului Sovietului Suprem al RSS Moldoveneşti cu privire la eliberarea din funcţie a unor persoane care intrau în componenţa Consiliului de Miniştri al RSS Moldoveneşti", Veştile, Chişinău, 1990, p. 327.
[25] Suny Ronald Grigor, The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, California: Stanford University Press, 1993), p. 130.
[26] Legea RSSM nr. 250-XII, Veştile, nr. 9, Chişinău, 03.09.1990, p. 617.
[27] Hotărîrea nr. 256-XII din 4 septembrie 1990 "Cu privire la alegerea Preşedintelui RSSM", Veştile, nr. 9, Chişinău, p. 628.
[28] "Legea RSSM cu privire la perfecţionarea puterii executive şi la unele modificări şi completări în Constituţie", Monitorul Oficial, nr. 3-4-5, Chişinău, 05.03.1991, p. 46.
[20] Hotărîrea nr. 363-XII, Veştile, nr. 11, Chişinău, 16.11.1990, p. 768.
[30] Soltan Petru, interviu, Flux, ediţia de vineri, Chişinău, 07.07.2000.
[31] Rupnik Jacques, "Eastern Europe: the International Context", Journal of Democracy, Volume 11, no. 2, the Johns Hopkins University Press, April 2000.
[32] Suny Ronald Grigor, The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, California: Stanford University Press, 1993), p. 128.
[33] Bodiul Ivan, "A da vina pe un singur om este cel puţin absurd...", interviu, Nistru, nr. 10, 1988.
[34] Suny Ronald Grigor, Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, Calirfonia: Stanford University Press, 1993), p. 141.
[35] Khazanov Anatoly M., After the USSR. Ethnicity, Nationalism, and Politics in the Commonwealth of Independent States (Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1995), p. 56.
[36] Тадевосян Эдуард, "Советский федерализм: теория, история, современность", История СССР, no. 6, Академия Наук СССР, Институт Истории СССР (Москва: Наука, 1991), с. 48.
[37] Suny Ronald Grigor, The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford, California: Stanford University Press, 1993), p. 141.
[38] "Etapa a doua a restructurării: obiectivele presei – la 11 martie la Comitetul Central al Partidului Comunist al Moldovei a avut loc întîlnirea cu conducătorii mijloacelor de informare în masă, instituţiilor ideologice şi uniunilor de creaţie", ëÓ‚ÂÚÒĺǫğ åÓÎ‰Ǫ‚Ëğ, 13.03.1988.

[39] Советская Молдавия, 11.11.1988.
[40] Mihail Viorel, "Timpul marilor adevăruri", Adevărul, ca aer al renaşterii (Chişinău: Cartea Moldovenească, 1988), p. 15.
[41] Matcovschi Dumitru, "Povara istoriei", Adevărul, ca aer al renaşterii (Chişinău: Cartea Moldovenească, 1988), p. 48.
[42] Mîndîcanu Valentin, "Veşmîntul fiinţei noastre", Nistru, nr. 4, 1988, p. 130.
[43] Sîngereanu Gheorghe, "Lunca Prutului şi bolovanii", Adevărul, ca aer al renaşterii (Chişinău: Cartea Moldovenească, 1988), p. 105.
[44] Zadnipru Petru, "Darul plaiurilor mele", Poezia Moldovei Sovietice. Antologie (Chişinău: Literatura artistică, 1984), p. 169.
[45] Serebrian Oleg, cuvînt înainte la Cojocea Petrache D., Istoria unui Tratat controversat (Zamolxe: Chişinău, 2000), pp. 12-13.
[46] Hotărîrea nr. 63-XII, Veştile, nr. 6-7, Chişinău, 31 mai 1990, p. 331.
[47] Hotărîrea nr. 75-XII, Veştile, nr. 6-7, Chişinău, 5 iunie 1990, p. 335.
[48] Declaraţia nr. 148-XII, Veştile, nr. 8, Chişinău 23 iunie 1990, p. 499.
[49] Declaraţia nr. 148-XII, Veştile, nr. 8, Chişinău 23 iunie 1990, p. 499
[50] Hotărîrea nr. 149-XII, Veştile, nr. 6-7, Chişinău, 1990, p. 397.
[51] Decretul nr. 201-XII, Veştile nr. 8, Chişinău, 27 iulie 1990, p. 515.
[52] A se vedea Hotărîrea nr. 246-XII din 2 septembrie 1990 "Cu privire la unele măsuri pentru stabilizarea situaţiei social-politice din republică" şi Hotărîrea nr. 247-XII din aceeaşi dată "Cu privire la Congresul II extraordinar al deputaţilor sovietelor de diferite niveluri din unele localităţi nistrene", Veştile, nr. 9, Chişinău, pp. 615-616.
[53] A se vedea Hotărîrea nr. 329-XII "Cu privire la suspendarea provizorie a participării RSSM la elaborarea proiectului Tratatului vitoarei Comunităţi a Statelor Suverane", Veştile, nr. 11, Chişinău, 26.10.1990, p. 751.
[54] Apelul din 26 octombrie 1990, Veştile, nr. 11, Chişinău, p. 753.
[55] Apelul din 13 noiembrie 1990, Veştile, nr. 11, Chişinău, p. 763.
[56] Lukic Reneo and Lynch Allen, Europe from the Balkans to the Urals. The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union (Oxford: SIPRI, Oxford University Press, 1996), p. 139.
[57] Lukic Reneo and Lynch Allen, Europe from the Balkans to the Urals. The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union (Oxford: SIPRI, Oxford University Press, 1996), p. 143.
[58] Hotărîrea nr. 216-XII, Veştile, nr. 8, Chişinău, 28.07.1990, p. 534.
[59] Declaraţia nr. 449, 14 ianuarie 1991, Veştile, nr. 1-2, Chişinău, 1991, p. 43.

Capitolul VI

DIMENSIUNILE CONFLICTULUI ETNOPOLITIC: NEOIMPERIALISMUL RUS, EDIFICAREA PROVINCIEI ŞI RELAŢIILE TRIADICE

1. Rădăcinile şi consecinţele gradului inferior de mobilizare etnică a moldovenilor. Imperialismul cultural-politic rus în Moldova

Pe parcursul perioadei sovietice s-a reuşit într-o măsură considerabilă anihilarea elitei (pro)româneşti, în primul rînd, prin intermediul presiunilor fizice şi marginalizării sociale şi, în acelaşi timp, prin educarea unei elite moldoveneşti (pro)sovietice şi filoruse. Însă, o dată cu dezintegrarea statului sovietic, dispăruse şi legitimitatea respectivă, iar trecutul nu oferea alt model şi alte soluţii decît unirea cu România (atractivitatea opţiunii în cauză, cel puţin la nivel simbolic, o relevă chiar titlul dat publicaţiei Parlamentului — "Sfatul Ţării"), lucru care nu convenea nici fostei elite comuniste, nici minorităţilor naţionale, dar nici Moscovei. În acelaşi timp, existenţa Principatului medieval şi faptul că Basarabia şi-a declarat independenţa sub forma de RDM a constituit, începînd cu anii '90, baza ideologică şi culturală a elitei politice excomuniste cu elemente frontiste (în contextul temporal şi speculativ respectiv, nu în sensul doctrinei actualului PPCD — n. a.), care a realizat avantajele independenţei pentru menţinerea şi/sau consolidarea statutului social propriu. În acelaşi timp, cu toate serbările dedicate *statalităţii moldoveneşti seculare*, sau chiar *milenare*, şi cu

imaginea lui Ştefan cel Mare imprimată pe toate bancnotele, a fost mai dificil de fundamentat sau teoretizat pretenţiile *independentiştilor*, deoarece independenţa Republicii Moldova a fost mai degrabă întîmplată, decît cucerită şi obţinută, şi a reprezentat un lucru greu de conceptualizat din cauza lipsei unei continuităţi politice din a doua jumătate a secolului XIX — începutul secolului XX, cînd au fost formate majoritatea statelor-naţiuni (după cum am remarcat în capitolele prcedente, Basarabia a fost absentă la marile evenimente de constituire a statului-naţiune român în secolul XIX). Moldovenii în anii 1989-1991, dar şi mai tîrziu, nu au avut, în marea lor majoritate, suficientă vigurozitate să se *imagineze* români, nici, cu atît mai mult, moldoveni, în sensul unei naţiuni separate ce are un rost în sistemul actual al relaţiilor internaţionale. Aceasta ar fi una din explicaţiile gradului inferior de mobilizare al moldovenilor în comparaţie cu cel, de exemplu, al balticilor.

Nu este lipsită de relevanţă o abordare comparată şi din perspectivă istorică a etapelor marcante ale evoluţiei naţionalismelor moldovenesc/românesc din Basarabia, relaţiile cărora în diferite perioade s-au aflat în raporturi de competitivitate, toleranţă sau identitate (mai degrabă o absorbţie a naţionalismului moldovenesc antiimperial şi antirus de către naţionalismul românesc, cel puţin, în 1917-1918).

Din cîte se poate vedea din tabelul de mai jos, naţionalismul moldovenesc a fost şi continuă să fie extrem de slab din punct de vedere ideologic, deoarece nu au existat mişcări politice puternice care să fi promovat ideea unei independenţe depline. Naţionalismul moldovenesc a fost de o anumită vigurozitate cînd utiliza discursul antiimperial şi antirus de eliberare sau emancipare naţională şi socială. Însă, o dată cu avansarea discursului în cauză şi abordarea substanţei naţionalismului şi a identităţii naţionale a basarabenilor, naţionalismul moldovenesc, atunci cînd nu s-a conjugat cu cel panromânesc, a cedat din puterea sa de emancipare şi, ulterior, a pierdut în faţa naţionalismelor rus, ucrainean, găgăuz şi bulgar, care nu au avut dubii vizavi de identitatea, caracterul şi substanţa lor. Naţionalismul moldovenesc are caracter schimbător — în timpul dezintegrării Imperiilor Ţarist şi Sovietic —, fiind, în primul rînd, antiimperial, iar apoi, în cazul respingerii convergenţei cu naţionalismul românesc, devenind unul filorus.

Pe de altă parte, evenimentele istorice de anvergură, înregistrate în Basarabia/Republica Moldova, demonstrează că acestea îşi au originea

1812- 1814	Anexarea de către Imperiul Ţarist. Scrisoarea boierilor moldoveni adresată ţarului cu închinăciuni şi rugămintea ca guvernatorul civil să fie moldovean.
1863-1866	Înviorarea spiritului naţional. Partidul boierilor, în frunte cu A. Cotruţă, "visează să restabilească în drepturi naţia moldovenească din Basarabia". Interzicerea predării limbii române în şcoli şi utilizării acesteia în slujbe bisericeşti.
1917	Proclamarea RDM. "Pacea trebuie să fie încheiată în înţelegere cu întovărăşiţii şi cu toate noroadele RD Federative Ruseşti. Numai astfel vom scăpa noi ţara noastră şi vom feri de pieire pe **maica** noastră a tuturor — Marea Republică Democratică Rusească!"
1918	Unirea cu România. "RDM, ruptă acum o sută şi mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric şi de neam, pe baza principiului ca noroadele singure să-şi hotărască soarta... se uneşte cu **Mama** sa România."
1924	Crearea RASSM în componenţa Ucrainei. Prima experienţă de statalitate sovietică. Proletcultismul "autohtoniştilor" moldoveni.
1940	Anexarea Basarabiei ca urmare a Pactului Molotov-Ribbentrop. Foametea organizată, deportările şi teroarea suprimă nu doar libertăţile civile, proprietatea privată, ci şi identitatea românească a populaţiei băştinaşe. Colonizarea, rusificarea şi comunizarea provinciei.
1988-1990	Suveranizarea treptată a RSSM. Limba de stat. Naţionalizarea moderată. Dorinţa de a rămîne în cadrul unei Uniuni a Statelor Suverane pe bază confederativă. Grevele minorităţilor, în frunte cu cea rusă, împotriva naţionalizării şi suveranizării ţării.
1991	În urma puciului ratat din 19 august 1991, toate republicile sovietice şi-au declarat independenţa. La 27 august 1991 Moldova a urmat calea majorităţii acestora. Consolidarea separatismului rus şi găgăuz.
1992-2002	Conflictul armat în raioanele de est ale Republicii Moldova. Victoria naţional-şovinismului rus. Edificarea provinciei şi a "statalităţii" moldoveneşti. Promovarea moldovenismului antiromânesc. Menţinerea Republicii Moldova în zona de influenţă rusă, fapt accentuat de accederea masivă a comuniştilor la putere în urma alegerilor parlamentare din 25.02.2001.

în exteriorul regiunii, moldovenii fiind doar în situaţia de a utiliza oportunităţile create de alţii. În 1917-1918, în decurs de cîteva luni, Sfatul Ţării a avut "o maică — Rusia" şi "o mamă — România", aceasta semnificînd nu atît un oportunism conştient, cît o tentativă de a reacţiona la presiunile exterioare de a exprima o loialitate neambiguă, de a ieşi din somnolenţa unei atemporalităţi naţionale şi sociale.

În acest fel, putem presupune că, în competiţia naţionalismelor existente, moldovenii sînt influenţaţi de structuri istorice şi politice care instituţionalizează incapacitatea acestui grup de a se identifica completamente cu naţiunea română sau a genera o naţiune moldovenească distinctă. Cu alte cuvinte, se permanentizează nu atît o identitate naţională, cît

o *intractibilitate naţională* a moldovenilor, incapabili să facă un pas pînă la autoidentificarea ireversibilă cu naţiunea română (ceea ce ar reprezenta un lucru firesc din punctul de vedere al direcţiei de emancipare naţională) sau o sută de paşi pînă la crearea unei naţiuni moldoveneşti (deşi timpul creării naţiunilor a trecut ireversibil, aplicarea măsurilor coercitive ale statului, spălarea creierilor, impunerea unei ideologii a identităţii şi statalităţii "originale" — adică funcţionarea eficientă a unui regim autoritar sau dictatorial, teoretic, ar face posibilă crearea unei identităţi naţionale moldoveneşti). Această indecizie continuă degenerează într-o contemplaţie a propriei impotenţe şi în asemenea circumstanţe, bineînţeles, naţionalismele concurente ale ruşilor sau ucrainenilor sînt avantajate şi modifică mediul politic şi constituţional, consolidîndu-şi superioritatea atît în aranjamentele de rigoare, cît şi într-o tradiţie politică şi socială, dificil de modificat cu trecerea timpului.

Fostul preşedinte al KGB-ului din RSSM a caracterizat naţionalismul moldovenesc/românesc în perioada sovietică drept subdezvoltat şi lipsit de relevanţă politică sau socială. "În comparaţie cu alte republici unionale, RSSM era una din cele mai liniştite şi mai paşnice republici sub aspectul manifestării sentimentelor naţionale. În Moldova, înflorea prietenia între popoare, iar populaţia locală nici nu ştia ce înseamnă naţionalism. Aveau loc unele izbucniri, însă foarte puţine. Arestări au fost, dar puţine. (...) Timp de 10 ani au fost, poate, 20 de arestări. Dar nu era vorba doar de naţionalişti, ci şi de contrabandişti şi de tineri care traversau ilegal frontiera cu România".[1] Slăbiciunea naţionalismului moldovenesc/românesc în perioada sovietică a fost determinată de fizionomia de paradă, superficialitatea şi primitivismul agenţilor *naţionalizanţi* din Basarabia actuală şi incapacitatea acestora de a teoretiza şi promova integrarea unui vag naţionalism etnic moldovenesc naţionalismului românesc coerent şi conştient de misiunea sa de unificare.

În ce priveşte naţionalismul moldovenesc, acesta, după cum am menţ ionat anterior, este de două tipuri aparent contradictorii:

1. eliberator, de emancipare naţională şi socială, cu un caracter antiimperial rus şi antisovietic pronunţat (perioada 1914-1918 şi 1989-1991);

2. conservator, antiromânesc şi prorus, mimînd independenţa ("nici cu ruşii, nici cu românii" — *motoul* notoriu al apărătorilor *statalităţii seculare moldoveneşti*). Acest gen de naţionalism este de sorginte rus (ocupaţia din 1812 şi 1940), iar din 1991 a avut un caracter pronunţat-agresiv, în mod

special, începînd cu perioada de guvernare a PDAM şi a socialiştilor din 1994, în prezent atingîndu-şi apogeul din cauza guvernării comuniste agresiv-rusofile.

"Naţionalismul" moldovenilor *independentişti* şi-a găsit una din expresiile politice în conceptul aşa-numitei neutralităţi a Republicii Moldova. Aceasta este, evident, de origine rusă şi reflectă incapacitatea de a gestiona conflictul transnistrean şi prezenţa ilegală a trupelor ruse. Conceptul în cauză pare a fi o găselniţă a *independentiştilor* moldoveni de care sînt mîndri pînă în prezent, însă, după cum remarcă comentatorii politici, alternativa la integrarea Moldovei în structurile europene nu este o neutralitate de tip elveţian, ci reabsorbţia acesteia în sfera de influenţă geopolitică rusească.[2] Istoricii contemporani sînt şi mai expliciţi, sugerînd abandonarea CSI, renunţarea la statutul de neutralitate şi transmiterea unui mesaj Occidentului referitor la determinarea ţării de a se integra în structurile euroatlantice.[3] Neutralitatea în cazul Basarabiei actuale este, mai degrabă, un paravan pentru a acoperi dependenţa de Rusia.

Deşi în luările de atitudine ale elitei politice, dar şi în presa moldovenească, conflictele din raioanele de est şi cele de sud ale Moldovei sînt tratate în modul în care este exclus elementul naţional/naţionalist, datorită gîndirii politice actuale în republică, care preferă să accentueze factorii politici, este absolut evidentă dimensiunea etnică a diferendelor menţionate. Este interesant de cunoscut care sînt motivele unui asemenea comportament politic evaziv. În general, evitarea factorului etnic, chiar la nivel conceptual, se datorează imposibilităţii utilizării "naţionalismului" moldovenesc autohton de către elitele politice ale ţării pentru că acesta, pe lîngă slăbiciunea generală în comparaţie cu naţional-şovinismul rus, a fost anihilat completamente ca forţă de mobilizare atunci cînd elita mişcării de emancipare naţională de la sfîrşitul *perestroikăi* lui Gorbaciov s-a divizat în două curente:

- un grup radical, pronunţîndu-se în favoarea emancipării naţionale (a panromânismului şi a unirii cu România) şi, într-o măsură mai mică, în favoarea emancipării sociale (în sensul reformei democratice şi economice);
- un grup conservator şi impunător sub aspect numeric, care a profitat de avîntul de emancipare naţională pentru a se menţine sau a accede la putere, însuşind patrimoniul de stat. Susţinătorii ardenţi ai *statalităţii* moldoveneşti fac parte anume din acest grup, interesele politice şi

economice ale clanurilor şi grupărilor de influenţă determinînd fizionomia şi intensitatea promovării acestei ideologii. De exemplu, pentru a se asigura de susţinerea Kremlinului în gestionarea politicii interne moldoveneşti în perioada 2000-2001, statalitatea moldovenească a fost scoasă la mezat fără scrupule de ex-preşedintele Lucinschi prin propunerea avansată de mişcarea prezidenţială "Republica" de a accepta o bază militară rusă în Republica Moldova şi de a conferi rusei statutul de limbă de stat. La fel, predecesorul său, Snegur, a utilizat campania "Casa noastră — Republica Moldova" pentru a asigura adeziunea minoritarilor şi victoria agrarienilor în alegerile parlamentare ce urmau la scurt timp.

Însă, în pofida susţinerii financiare guvernamentale a *moldovenismului* (a se vedea tirajele sponsorizate de stat ale operelor cultural-ideologice şi ale aberaţiilor arhitectural-monastice ale lui Druţă, ale manualelor de istorie naţională scrise de minoritari, ale conferinţelor de tot felul dedicate multiplelor aniversări ale *statalităţii* moldave etc.), suportul intelectual al acestuia este modest atît sub aspect numeric, cît şi al inteligenţei. Aceasta pentru că impostura nu reuşeşte să atragă decît foarte puţini intelectuali prin aranjamente de ordin financiar şi/sau utilizînd abil complexele, deseori fără temei, de inferioritate ale indivizilor în cauză în raport cu alţi români.

Evitarea recunoaşterii existenţei naţional-şovinismului rus se datorează imposibilităţii de a-i contrapune drept reacţie de răspuns un naţionalism viguros (moldovenesc — pentru că este prorus, cu excepţiile menţionate mai sus, sau românesc — pentru că ar fi "străin"). De fapt, inferioritatea naţionalismului românesc în Republica Moldova actuală (dar şi slăbiciunea variantei liberale, nu ceauşiste, a acestuia în România) a condus la conflictul etnopolitic, declanşarea ostilităţilor din raioanele de est şi "îngheţarea" acestui *statu-quo* pentru o perioadă îndelungată. De cele mai multe ori, argumentul în favoarea tezei "conflict politic" constă din simpla afirmaţie că acesta s-a desfăşurat doar într-o anumită zonă geografică şi nu s-a extins pe teritoriul întreg al ţării, sugerîndu-se, într-un fel, că ceilalţi ruşi şi ucraineni, adică de pe malul drept al Nistrului, sînt absolut loiali statului Republica Moldova. În primul rînd, este evident că regiunea transnistreană este dominată de slavii (în special, ruşi) care au luptat în 1992 împotriva independenţei Moldovei[4] (deci, există o fizionomie etnică distinctă a regiunii). În al doilea rînd, aserţiunea respectivă este incompa-

tibilă cu realitatea şi cu trecutul nu atît de îndepărtat al restructurării gorbacioviste, suveranizării şi independenţei Moldovei. Majoritatea absolută a populaţiei alolingve s-a pronunţat împotriva independenţei ţării, împotriva acordării românei statutului de limbă de stat, grevele ruşilor fiind organizate în toate centrele urbane mai importante. Faptul că rezistenţa acestora a căpătat forme geopolitice distincte s-a datorat unui set de elemente cum ar fi determinismul geografic (separarea unei părţi a teritoriului moldovenesc de rîul Nistru), sovietizarea mai îndelungată a populaţiei moldoveneşti din stînga fluviului, implicarea armată a Federaţ iei Ruse, care continuă şi astăzi să-şi menţină prezenţa în regiunea de est a ţării. Ruşii din Transnistria, conduşi de ruşii nebăştinaşi, au avut motive să creadă că secesiunea lor are sorţi de izbîndă: ei erau susţinuţi de Armata Sovietică a 14-a — singura forţă militară în Moldova la acel moment.[5]

Deci, între ruşii transnistreni şi cei chişinăuieni sau bălţeni, de exemplu, nu există nici o deosebire în ce priveşte perceperea statutului lor drept unul superior în raport cu băştinaşii (de colonizator, sau în limbajul acestora — de iluminator, progresist şi eliberator), afectat de schimbările survenite în urma dezintegrării URSS.[6] "Situaţia actuală şi sentimentele ruşilor care trăiesc în străinătatea imediată sînt similare europenilor care au trăit în fostele colonii ale puterilor occidentale după ce acestea au devenit independente".[7] Ruşii transnistreni au formulat inechivoc ceea ce simte absoluta majoritate a minorităţilor naţionale din Moldova: dezintegrarea URSS a fost o greşeală istorică; republicile naţionale s-au folosit de Rusia după ce aceasta "i-a eliberat de fascişti şi i-a industrializat" — din aceste considerente, acestea nu au dreptul să pretindă independenţă faţă de Rusia; republicile ex-sovietice trebuie să rămînă în CSI şi să intensifice integrarea economică şi politico-militară; minoritatea rusă trebuie să se bucure de aceleaşi privilegii culturale-lingvistice, economice, sociale etc., pe care le-a avut pe timpul URSS; tentativele de a impune studierea limbilor naţionale ale republicilor sînt tentative "naţionaliste" care trebuie să fie pedepsite prin intermediul rezistenţei civile, inclusiv armate. Naţional-şovinismul rus la Chişinău nu a luat formele rezistenţei armate pe motiv că nu exista susţinerea militară rusă, însă opoziţia cultural-lingvistică, manifestată prin menţinerea unui spaţiu cultural-informaţional în limba rusă, este evidentă şi în momentul de faţă. Revenirea în forţă a servilor Kremlinului — comuniştilor ruşi sau rusofili de la Chişinău — a accentuat şi mai mult caracterul etnopolitic de ocupaţie a Basarabiei.

Aşadar, susţinem în această carte teza conflictelor etnopolitice în Republica Moldova, în care naţionalismele competitive au jucat un rol determinant în ce priveşte distribuirea puterii politice în Moldova şi consfinţirea rezultatelor în anumite aranjamente constituţional-juridice care, prin conţinutul şi natura lor, frînează tranziţia democratică a ţării.

Din cîte am văzut în capitolele precedente, tradiţia imperială şi naţional-şovinismul rus au reprezentat fundamentul pe care Rusia şi-a edificat relaţiile cu periferiile naţionale, în perioada sovietică fiind depuse anumite eforturi de transformare şi modernizare a acestor tradiţii, în urma cărora trebuia să fie educat omul nou sovietic, limba căruia trebuia să fie, deloc surprinzător, rusa. Însă, o dată cu venirea lui Gorbaciov şi iniţierea liberalizării limitate de către statul-partid central, *glasnost* a creat un mediu mai puţin cenzurat, în care au început să apară opinii liber exprimate ale naţionalităţilor URSS referitoare la supremaţia culturală a ruşilor şi la distribuirea resurselor financiare şi materiale între diferite republici. Astfel, a fost declanşat mecanismul unui conflict, iniţial — la nivelul percepţiilor. Odată lansate în discursurile *agenţilor naţionalizanţi* (ruşi şi de alte naţionalităţi), a reapărut şi chiar a fost consolidată imaginea negativă a *străinului*, mediul politic şi social devenind ostil şi nefavorabil gestionării, cel puţin, a unei separări civilizate. *Naţmenii*, de obicei, considerau că centrul îşi revendică totul şi că distribuirea se face incorect, din contul republicilor neruse. Ruşii afirmau că republicile naţionale beneficiază de pe urma resurselor energetice ieftine ale Rusiei, a investiţiilor în industriile naţionale făcute de Moscova pe parcursul perioadei sovietice etc. Poziţia ruşilor din republici era şi mai intransigentă în această privinţă, ei susţinînd că *naţmenii* datorează Moscovei şi ruşilor, în general, totul în ce priveşte modernizarea. Republicile, însă, insistau asupra exploatării arbitrare a resurselor umane şi naturale, fapt care a condus la colonizare, distrugerea culturilor şi limbilor naţionale, la deteriorarea mediului ambiant, calităţii vieţii etc. Este lipsit de relevanţă de stabilit care ar fi "naţiunea victorioasă", deoarece, în pofida evidenţei că deportările, execuţiile, foametea au avut loc în perioada sovietică, gestionate în mod special de ruşi, percepţiile acestora din urmă sînt departe de asumarea responsabilităţii pentru teroarea şi violenţa practicată în perioada totalitară a URSS. Un exerciţiu de acest fel ar solicita din partea protagoniştilor bărbăţie şi onestitate; or, marea tragedie a ruşilor nu este că au asasinat pe parcursul tentativei de a edifica Imperiul Sovietic, după cum au făcut şi imperiile din Occident, ci

faptul că încearcă disperat să eludeze moştenirea în cauză şi să modifice istoria — comportament propriu naţiunilor slabe, infantile şi nesigure de propriile capacităţi de a-şi asuma trecutul aşa cum este el, a stabili relaţii normale cu vecinii lor şi, eventual, a declanşa procesul de modernizare a ţării. La moment, însă, este cert faptul că pretenţiile reciproce în perioada *perestroikăi* au contribuit la consolidarea şovinismului rus şi a naţionalismelor din republicile naţionale.

Forţele care s-au opus vehement dezintegrării definitive a URSS (percepute ca garant al drepturilor ruşilor în republici) au încercat, nu fără succes, să sfideze suveranitatea statelor postsovietice, inclusiv a Moldovei. Aceasta a trezit o reacţie pozitivă din partea majorităţii absolute a minorităţilor naţionale, care au cerut în mod insistent o cooperare economică şi militară mai strînsă şi o integrare mai rapidă în CSI si unirea cu Federaţia Rusă.

Pe de altă parte, naţional-şovinismul rus a fost favorizat de amnezia istorică a românilor basarabeni, fapt care a permis, după o confruntare culturală şi militară scurtă, reinstaurarea supremaţiei politice şi culturale ruse în Basarabia. "Cu adevărat dramatic este faptul că o mare parte din populaţie pare insensibilă la semnificaţia funestă a zilei de 28 iunie, votîndu-i la ultimele două scrutinuri pe reprezentanţii partidului comunist. Exprimîndu-şi această opţiune electorală, moldovenii nu se gîndesc la deportările în Siberia, la execuţile operate de bolşevici. Evocarea trecutului nu mai impresionează pe nimeni la noi, mai tare ne sperie prezentul. E nota cea mai proastă pe care o putea lua democraţia moldovenească, culpabilizînd, în egală măsură, după părerea mea, amnezia istorică ce ne caracterizează ca popor"[8]. Mai mult decît atît, Primăria oraşului Chişinău organizase acţiuni de celebrare a zilei de 23 august 1944, cînd trupele sovietice au ocupat din nou Basarabia, veteranii armatei sovietice fiind trataţi drept eliberatori[9] — o mutaţie a memoriei şi a demnităţii naţionale (aceasta ar fi similară celebrării zilei de naştere a lui Hitler de către ruşi). Spre deosebire de serbările comuniste şi sovietice, autorităţile filoruse ale Republicii Moldova niciodată nu au organizat comemorarea deportărilor, pentru aceasta pronunţîndu-se doar partidele de dreapta, în mare parte neparlamentare, şi unele asociaţii cetăţeneşti.[10]

Slăbiciunea naţionalismului moldovenesc este evidentă chiar şi în perioada cînd acesta era antiimperial rus. De exemplu, colonelul Gusleakov, fostul şef al poliţiei din Tighina, în relatările sale despre evenimentele

tragice din perioada exercitării presiunilor asupra poliţiei pentru a o supune autorităţilor separatiste, menţiona numele poliţiştilor care au fost torturaţi şi omorîţi. În acelaşi timp, el afirma: "Dar şi după aceasta efectivul dădea dovadă de fermitate şi nu răspundea la provocări"[11]; sau: "Dar noi mai credeam în soluţionarea paşnică a conflictului".[12] Această tolerare iresponsabilă a condus la provocarea din 19 iunie 1992, cînd separatiştii ruşi, împreună cu cazacii mercenari, au supus unui atac direct secţia de poliţie în scopul de a o distruge completamente. De remarcat că ajutorul din partea Chişinăului, care era angajat în "soluţionarea paşnică a problemei", sosise abia după 5 ore. Este dificil de înţeles toleranţa moldovenilor, dacă nu facem referinţă la slăbiciunea naţionalismului panromânesc, marginalizat de moldovenismul prorus al elitei (ex-)comuniste de la Chişinău.

Interesele ruseşti în Republica Moldova sînt asigurate de partidele şi asociaţiile ruseşti. Însă promotorul de forţă al acestora este Partidul Comunist, condus actualmente de preşedintele ţării, Vladimir Voronin, care nu şi-a ascuns niciodată antiromânismul, solicitînd înlocuirea denumirii *limba română* cu *limba maternă* în proiectul de nomenclator al specialităţilor pentru predarea în instituţiile de învăţămînt superior.[13] Dar şi mai elocventă a fost caracterizarea drapelului de stat al Moldovei drept drapel fascist[14] de către liderul comunist, drapel pe care, totuşi, a trebuit să-l sărute la inaugurarea în funcţia de preşedinte al ţării. Comuniştii moldoveni s-au aliniat în permanenţă la poziţia Moscovei în diferite probleme, inclusiv de politică externă: criticînd Washington-ul pentru bombardarea Bagdadului[15], NATO — pentru bombardarea Iugoslaviei[16], susţinînd că apropierea de Alianţă este contrară intereselor naţionale, deoarece aceasta nu place Kremlinului[17] etc. Există, deci, o identitate în păreri a ruşilor din Federaţia Rusă şi a comuniştilor ruşi şi moldoveni rusofili din Republica Moldova privind evenimente şi organisme internaţionale, fapt care demonstrează nu doar o solidaritate etnică extrateritorială, ci o colonizare ideologică panrusă a spaţiului informaţional şi cultural al Republicii Moldova. Evident, acţiunile antiromâneşti ale comuniştilor şi consolidarea statutului de teritoriu dependent de Rusia s-au intensificat după venirea lor la putere, în urma alegerilor parlamentare din 25 februarie 2001. Astfel, au fost adoptată legea privind minorităţile, discriminatorie la adresa băştinaşilor, au fost făcute încercări de a introduce obligatoriu limba rusă ca disciplină şcolară începînd cu clasa a doua şi, la finele anului 2001, de a

reveni la vechea structură administrativă în formă de raioane. Ultimul pas, de exemplu, este relevant în sens simbolic, nu în sensul economiilor pe care le-ar face, chipurile, guvernul comunist: raionul este sovietic şi deci bun, pe cînd judeţul este românesc, deci, inacceptabil. Comuniştii, în acest fel, au luptat nu cu penuria provinciei, ci cu simbolurile care, într-un fel sau altul, atestă identitatea românească a Basarabiei.

În lupta pentru putere, partidele şi politicienii de stînga şi de centru-stînga au încercat cu perseverenţă notorie să utilizeze diferite metode etnopolitice pentru a asigura susţinerea a 35% din populaţia ţării, pe care o constituie minorităţile rusă, ucraineană, găgăuză, bulgară etc., deoarece ele reprezintă un electorat cu relaţii la Moscova, Kiev, Ankara, Sofia şi pentru că este un electorat mai educat decît moldovenii (în special ruşii), fără crize de identitate, mai disciplinat şi deci mai uşor de înregimentat din punct de vedere ideologic.[18] Preţul unei asemenea susţineri l-a reprezentat consolidarea dependenţei de Moscova, însă considerentele personale în cazul politicienilor (ex-)comunişti moldoveni întotdeauna au predominat în raport cu cele de stat. Este semnificativă în acest context îmbinarea cerinţelor de ordin etnic cu cele de extindere a împuternicirilor prezidenţiale, cuprinse în Apelul reprezentanţilor minorităţilor naţionale, adresat cetăţenilor Republicilor Moldova.[19] Este, de asemenea, relevant antiromânismul minorităţilor, asigurat de cultura rusofilă a acestora. Indiferent de disensiunile interetnice ale minoritarilor, acestea sînt depăşite cînd este vorba de un duşman comun — românismul moldovenilor basarabeni.

Actualmente puterea naţional-şovinismului rus în Republica Moldova este suficient de puternică pentru a reclama, în pofida criticilor internaţ ionale, susţinerea campaniei militare împotriva poporului cecen, liderii unor asociaţii social-politice ruse învinuind conducerea ţării că tolerează apariţia articolelor critice în mass-media din Chişinău ce abordează problema exterminării cecenilor.[20] Pe de altă parte, nu au fost exprimate opinii tranşante ale ruşilor din Basarabia relativ la cooperarea euroatlantică, condamnarea atrocităţilor armatei ruse în timpul campaniei cecene etc. Aceasta demonstrează că Republica Moldova este o ţară divizată, poziţia neconciliantă a ruşilor fiind determinată de puterea naţional-şovinismului rus şi slăbiciunea celui românesc.

Adiţional filialelor create de Partidul Comunist rus şi de Partidul Liberal Democrat al lui Jirinovski, au început să fie active din punct de

vedere naţionalist-şovin şi partidele puterii.[21] În acest context putem remarca desfăşurarea congreselor mişcării "Edinstvo" la Tiraspol, care la Moscova este partidul puterii — susţinătorul preşedintelui Putin. "Edinstvo" la Tiraspol pledează pentru deschiderea unui consulat rus (de altfel, funcţionarii consulari ai Ambasadei Ruse de la Chişinău acordă cetăţenia rusă pe teritoriul unităţii GOTR (Grupul Operativ al Trupelor Ruse), drept rezultat, în vara anului 1998, în regiunea transnistreană 30 000 de persoane au devenit cetăţeni ai Federaţiei Ruse, în comparaţie cu 60 000 ai Republicii Moldova[22]), pentru crearea unui sistem bancar mixt rus-transnistrean etc.[23] Faptul că în regiunea de est a Republicii Moldova activează partidele ruseşti, nu şi cele înregistrate la Chişinău, relevă cu exactitate cine deţine controlul politic, adiţional celui militar, în teritoriul respectiv.

Rusificarea populaţiei moldoveneşti făcea parte integrantă a eforturilor statului-partid orientate spre construcţia comunismului şi crearea poporului sovietic. Ca urmare a politicii de rusificare, către anul 1989 în limba română studiau 59,5% dintre elevi în raport cu 64,5% de moldoveni, ceea ce aparent nu ar fi mult, dacă nu s-ar lua în consideraţie faptul că tendinţele de rusificare erau foarte pronunţate în centrele urbane. La Chişinău, din 69 de şcoli de cultură generală doar 11 erau moldoveneşti, 28 ruseşti şi 30 mixte, la Bălţi, din 23 de şcoli, doar două erau moldoveneşti, 15 ruseşti şi 6 mixte, iar în multe centre raionale (Ocniţa, Briceni etc.) şcoli moldoveneşti nu existau deloc.[24] De asemenea, grădiniţele serveau şi ele drept un instrument de rusificare, în special, la oraş. La Chişinău, de exemplu, din 216 grădiniţe doar 34 erau moldoveneşti, 98 ruseşti şi 94 mixte.[25] Programele şcolare erau structurate în asemenea mod încît limbii ruse i se acorda o atenţie mai mare: pentru studierea limbii şi literaturii ruse în şcoala moldovenească erau prevăzute 40 şi, respectiv, 63 de ore, pe cînd pentru studierea limbii moldoveneşti în şcoala rusă — doar 23 de ore.[26] Toponimica românească a fost deseori înlocuită cu cea rusească, raionul Şoldăneşti devenind Cernenco, Ialoveni — Cutuzov, Hînceşti — Cotovsc, Sîngerei — Lazovsc etc.[27] Nu este de mirare că "Acest genocid onomastic care a avut loc în anii postbelici în Republica Moldova nu i-a deranjat deloc pe «marii apărători» ai neamului"[28], deoarece *moldovenismul* profesat de majoritatea *independentiştilor* este, *ab definitio*, prorus şi antiromânesc.

Toate cele menţionate mai sus contribuiau la consolidarea unui sentiment de frustrare în special în mediul elitei intelectuale, academice şi

universitare moldoveneşti, educate în Basarabia după Cel de-al Doilea Război Mondial. Aceasta a început să ocupe în anii '70-'80 ai secolului XX posturile "gărzii vechi", educate la Tiraspol şi rigide din punct de vedere ideologic.[29] Din acest punct de vedere noua elită era mai flexibilă, mai oportunistă, într-un sens, avînd o preocupare crescîndă pentru limba maternă, însă, în acelaşi timp, fără conotaţii de identitate etnolingvistică sau/şi etnopolitică (problemele fundamentale ale identităţii naţionale abia urmînd a fi abordate, o dată cu lansarea *perestroikăi* de statul-partid central, sub bagheta lui Gorbaciov).

Deci, în mediul tot mai degajat de *glasnost* şi *perestroika*, inechitatea socială şi culturală a început să fie abordată de *agenţii naţionalizanţi* şi *liberalizanţi* cu o insistenţă tot mai mare, antrenînd populaţia autohtonă, prin mesajele şi discursurile respective, într-un proces eliberator de anihilare a imperialismului cultural şi lingvistic rus.

Acesta din urmă este mai evident în regiunea transnistreană, deoarece nu este impus de circumstanţe să se deghizeze sau să prezinte explicaţii. Astfel, singura şcoală de limbă română din Tiraspol este supusă unei campanii de marginalizare, avînd drept obiectiv eradicarea completă a prezenţei românilor transnistreni în regiune.[30] Ruşii şi alte minorităţi naţ ionale din Basarabia (inclusiv naţional-şovinii de la Kremlin) sînt extrem de vociferanţi cînd este vorba de unele elemente tratate de aceştia drept violarea drepturilor lor, dar nu "piuie", cel puţin formal, cînd drepturile copiilor moldoveni în regiunea transnistreană sînt încălcate în modul cel mai grosolan posibil. Impunerea grafiei chirilice, însuşirea abuzivă a localurilor şcolilor moldoveneşti, blocarea clădirilor de către elementele extremiste ruse, impunerea taxelor pentru funcţionarea acestora, demiterea directorilor, presiuni fizice şi psihice asupra corpului didactic etc., cu scopul de a marginaliza şi mai mult populaţia românofilă în regiunea transnistreană, toate acestea accentuează naţional-şovinismul rus.

Ceea ce ar trebui să ne intereseze cu prioritate în acest context este cum s-a ajuns la situaţia cînd sus-numiţii agenţi sociali au acordat prioritate *naţionălizării* în detrimentul *democratizării* — şi nu a fost posibilă îmbinarea ambelor procese, ca în cazul balticilor. Este indiscutabil faptul că imperialismul lingvistic în URSS a fost o parte componentă a colonizării ruseşti a Basarabiei şi că rezistenţa împotriva acestuia ar fi fost salutabilă, în special dacă s-ar fi manifestat în perioada înainte de liberalizarea regimului. Însă impactul regimului asupra basarabenilor a fost unul formativ,

terorarea distrugînd, în mare parte, demnitatea naţională, dar şi umană a românilor basarabeni. În perioada sovietică *intractibilitatea* românilor basarabeni a condus la absorbţia şocului, dar nu la o rezistenţă cel puţin conştientă, dacă nu armată, ca în cazul balticilor sau ucrainenilor în anii 1945-1951. Cu toate acestea, imperialismul etnopolitic rus nu a cîştigat definitiv în RSSM şi aceasta nu pentru că i s-a opus rezistenţă, ci pentru că s-a împotmolit.

Pe de altă parte, servilismul, subscrierea la proiectele de comunizare a provinciei, negarea libertăţii, inclusiv reprimarea lăuntrică a independenţei în gîndire a condus la umilirea spiritelor în indivizi, inclusiv în marea parte a intelectualităţii moldoveneşti. Lipsa disidenţilor (gen autentic — Goma, nu în stil sovietic-KGB-ist — gen Druţă) confirmă faptul în cauză. Mult mitologizata Revoluţie Basarabeană din anii 1989-1991 a fost o frămîntare de servi care au încercat să-şi eradicheze umilinţa, o umilinţă intrată în sînge, în structura spirituală — fapt confirmat de eşecul emancipării naţionale, accentuat irevocabil de consolidarea puterii politice şi economice a clasei străine a comuniştilor ruşi şi rusofili care conduc Basarabia în momentul de faţă.

Solicitarea agresivă de a recunoaşte "meritele indiscutabile în lupta de eliberare naţională" şi automartirizarea multor intelectuali moldoveni este invers proporţională umilinţei şi tăcerii cărora s-au supus din frică. Cu alte cuvinte, "martirii neamului" care îşi solicită astăzi, aproape în mod isteric, laurii de luptători pentru cauza "naţiunii" fac parte din categoria *marilor complexaţi*. Din păcate, majoritatea absolută a acestora într-adevăr a participat la procesul de *naţionalizare* a agendei politice în RSSM şi, mai tîrziu, în Republica Moldova. Anume lor le şi datorăm simplificarea şi primitivizarea discursului de eliberare naţională, care nu poate fi completă decît în concordanţă cu emanciparea socială şi cu democratizarea.

Calitatea de a fi bun român *marii complexaţi* au văzut-o prin prisma structurii lor formative, adică profesînd un patriotism limbut, simplist şi extremist — reabilitîndu-se, în primul rînd, în faţa propriilor orgolii, suprimate de atîta vreme. Problema s-a pus, bineînţeles, în lipsa disidenţilor şi a mediului propice pentru activitatea acestora — adică a societăţii civile în cadrul căreia ar fi fost posibilă discutarea ideilor liberale, democratice etc. Nu a existat o asemenea experienţă şi deci nu a existat o asemenea cultură. Din aceste considerente *marii complexaţi* s-au limitat la *naţionalizare*, deoarece instrumentul de bază al modernizării — reforma socială, liberală

şi economică, nu le era cunoscut. Dar şi *naţionalizarea* a fost promovată în stilul primitiv al lui C.V. Tudor, declarativ, limbut — fără tehnicitatea şi eficienţa acţiunilor balticilor. Aparentele reuşite în domeniul *naţionalizării* (limbă de stat, tricolor, imnul "Deşteaptă-te, române") au fost obţinute, naţional-şovinismul rus fiind atacat de naţionalismul isteric şi rudimentar al *marilor complexaţi* moldoveni. Bineînţeles că, lipsit de inteligenţa, consistenţa şi perseverenţa baltică, un asemenea gen de naţionalism nu putea să nu piardă în faţa Moscovei şi coloniştilor ruşi din Basarabia.

Acţiunile *agenţilor naţionalizanţi* deseori au fost întreprinse după calapodul stăpînilor de ieri (şi de azi, de fapt), astfel fiind pervertit sensul de eliberare naţională, care nu poate fi decît şi democratică. Este adevărat că nu se poate lua şansa sau speranţa indivizilor de revenire la normalitate şi de împăcare cu trecutul în care s-au supus, forţat sau din slăbiciune umană, unei prostituări intelectuale. Dar, în scopul lucidităţii, nu putem evita recunoaşterea caracterului nedemocratic al mişcării de eliberare naţională din Basarabia. De asemenea, în momentul de faţă ar fi necesar să fim conştienţi de tentativele de rescriere a istoriei, prin mitizarea *marilor complexaţi*, care au fost în trecut susţinători ideologici fideli ai regimului sovietic rusofil, martori pasivi sau, varianta cea mai *îndrăzneaţă* — esopi, al căror limbaj se presupunea că formulează mesaje de *rezistenţă*.

Destul de pregnantă a fost o polemică publică referitoare la rolul *marilor complexaţi*. În atitudinea unui comentator politic se susţinea foarte elocvent, fără a fi menţionate nume concrete, că "psihologia de sclav a continuat să se manifeste din plin, numai că sub alte forme — «curat» naţionale (...) am cioplit din materialul local o echipă întreagă de idoli naţionali, legaţi cu prosoape. Marcaţi de «certitudini absolute», avînd în buzunar mandatul de «martiri ai neamului», aceştia îşi văd deja chipurile pe bancnotele naţionale şi s-au transformat într-o nouă «secţie» cultural-ideologică a Preşedinţiei care ieri a semnat adeziuni faţă de «preşedintele Snegur», azi semnează pentru «preşedintele Lucinschi», iar mîine pentru preşedintele Diacov sau Voronin. Frustraţi şi complexaţi în faţa condiţiei (neasumate) de cavaleri ai spiritului provincial, «martirii neamului» dorm cu capul pe prosoapele cîştigate în 1989 la mitingurile Frontului Popular şi nici nu vor măcar să înţeleagă că au trecut de altă parte a baricadei, că joacă într-o tragicomedie alături de acei «panglicari în ale ţării» care în numai 10 ani au transformat Moldova în ruine". Interesant este — şi deloc întîmplător, probabil — că poetul Grigore Vieru se simte vizat, inclusiv în numele

unor persoane, pe care le citează drept exemple ale "martirajului". El îi numeşte "liderii mişcării naţionale", accidentele în care aceştia nimeresc devin, într-un fel, "organizate" în mod special (poetul Matcovschi şi cuplul cîntăreţilor Aldea-Teodorovici), unde "ameninţările şi batjocura în presă" este considerată o sfidare nemaipomenită la adresa integrităţii psihice şi fizice a individului, unde pedeapsa cea mare este lipsa serviciului (răspîndit pentru toată lumea). Chiar şi moartea unora (absolut fără nici o legătură cu activitatea "martirologică" — Ion Dumeniuc şi Ion Vatamanu) este îngreunată cu sens deosebit — "plecaţi la strămoşi, inima lor nemaiputînd îndura atîta urîţenie şi nedreptate"[31].

Problema a constat în faptul că totalitarismul şi derivatele acestuia au contribuit la structura formativă a indivizilor, inclusiv a *agenţilor naţ ionalizanţi* şi *liberalizanţi*. Din aceste considerente în RSSM nu au existat grupări intelectuale prodemocratice, antitotalitare — nuclee ale societăţii civile. Libertăţile individuale, anticomunismul, antitotalitarismul, idealul democratic în general au fost o *rara avis* în gîndirea şi opera scriitorilor sau universitarilor moldoveni. Naţionalismul (mai degrabă unul vag-etnic autohton, decît unul explicit românesc), pe de altă parte, a avut o prezenţă tot mai vizibilă, iar coabitarea acestuia cu comunismul a contribuit la apariţia unui grup de intelectuali comunişti *naţionalizanţi* (după modelul comunismelor naţionale, cel ucrainean, de exemplu, sau georgian). Potenţialul totalitar în naţionalism şi comunism a apropiat ideologiile în cauză, însă apropierea între acestea a dezavantajat în primul rînd naţionalismul, care în perioada *perestroikăi* lui Gorbaciov a devenit, datorită *marilor complexaţi*, un naţionalism primitiv, axat pe o afirmare infantilă, care a apelat la viscerele, şi nu la inteligenţa basarabenilor. Astfel, a fost programat eşecul unui naţionalism liberal care, adiţional *naţionalizării*, ar fi promovat şi valorile liberale, democratice ale societăţii.

Ruşii au reuşit să menţină un spaţiu cultural-informaţional rus în Basarabia, utilizînd în calitate de instrumente psihice lamentările şi exagerările, manipulînd opinia publică în mediul minorităţilor şi în cel din Federaţia Rusă.[32] Kremlinul a fost şi continuă să fie destul de susceptibil la solicitările ruşilor (sau ale rusofonilor, într-o extensiune imperială mai accentuată) din fostele republici sovietice, susţinîndu-i politic şi diplomatic, exercitînd presiuni asupra noilor state independente, care au încercat să derusifice mediul informaţional, cultural şi politic. De exemplu, preşedintele Putin, conducînd reuniunea cabinetului de miniştri, a solicitat să fie întreprinse

acţiuni pentru "crearea unui mediu lingvistic favorabil pentru compatrioţii noştri în CSI şi Statele Baltice", care trebuie să fie o "prioritate" pentru guvernul rus. De asemenea, este relevantă, în acest context, reacţia sfidătoare a MAE rus faţă de tentativa ucrainenilor de a consolida limba ucraineană în calitate de limbă de stat.[33] Rusia şi-a susţinut consîngenii din Republica Moldova şi din punct de vedere cultural, făcînd, de exemplu, donaţii de manuale şi materiale didactice destinate celor 150 000 de elevi care sînt instruiţi în limba rusă, adică fiecărui al patrulea elev.[34]

Un aspect important în evoluţia etnopolitică şi lingvistică recentă din Republica Moldova reprezintă activitatea Clubului Absolvenţilor Instituţiilor din România şi Occident (CAIRO), la solicitarea căruia Curtea de Apel a intentat un proces Consiliului Coordonator al Audiovizualului, pe care CAIRO l-a cîştigat. În acest fel, posturile de radio şi de televiziune care nu emiteau, în conformitate cu Legea Audiovizualului, 65% în limba română, pierdeau licenţa, aceasta fiind retrasă imediat unor posturi. Însă apelurile ruşilor din Moldova la Moscova şi presiunea exercitată de Kremlin, precum şi frica partidelor de centru-stînga de a antagoniza şi a pierde ceva din electoratul minorităţii ruse destul de influente, în special în centrele urbane, a dus la interpretarea articolului 13 din Legea Audiovizualului în sensul că 65% se referă doar la producţia proprie, nu şi la emisiunile retransmise. Legea a fost votată cu 52 de voturi ale comuniştilor, care au propus interpretarea propriu-zisă, şi ale Partidului Democrat, număr care a mai şi fost exagerat prin trişare, faptul în cauză suscitînd reacţia negativă a altor partide care au exprimat vot de neîncredere preşedintelui Parlamentului.[35] Semnificativ este faptul că Partidul Comunist, dar şi PD-iştii, nu au reacţionat niciodată la marginalizarea etnolingvistică şi politică a băştinaşilor de la Tiraspol, încălcarea drepturilor copiilor de a studia în limba română, a căror situaţie s-a agravat şi mai mult anume în perioada scandalului audiovizualului.[36] CAIRO a mai solicitat, printr-o petiţie, Guvernului Republicii Moldova să declanşeze procedura de atestare a cadrelor privind cunoaşterea limbii oficiale, atenţionînd ca acesta nu şi-a îndeplinit obligaţiile în domeniul folosirii dreptului de a utiliza limba maternă atît în sfera socială, cît şi în cea a serviciilor publice.[37] În acelaşi spirit legal şi civilizat, CAIRO a sesizat Procuratura, care a fost nevoită să intenteze un dosar penal ziarului "Vremea", pentru publicarea unui articol cu un "pronunţat caracter xenofob şi antimoldovenesc".[38] Importanţa CAIRO rezidă în participarea eficientă a societaţii civile la viaţa

publică — este necesară apariţia a cît mai multe asociaţii cetăţeneşti care ar monitoriza activitatea guvernanţilor şi ar sancţiona greşelile acestora.

Pe de altă parte, orice consens interetnic presupune cunoaşterea limbii române — atît timp cît aceasta nu va fi învăţată de minoritari, în Moldova vor exista cîteva lumi paralele. Ruşii şi alte minorităţi, însă, încearcă să prezinte, în modul cel mai obsedant posibil, această solicitare drept o violare a drepturilor omului etc. În acest context este relevant articolul dintr-un ziar rus în care proiectul "Legii despre publicitate" al guvernului este comparat cu acţiunile naziştilor.[39] Ruşii şovini au ştiut să promoveze şi să menţină spaţiul informaţional comercial în limba rusă, iar tentativele guvernului şi ale structurilor abilitate de a schimba situaţia în cauză au fost catalogate drept absurde şi periculoase.[40] Proiectul de modificare a "Legii despre publicitate" a fost considerat de ruşi drept antidemocratic şi similar practicii lui Hitler, susţinîndu-se că adoptarea unei asemenea legi conduce la eliminarea reprezentanţilor minorităţii ruse din toate domeniile de activitate publică ale Republicii Moldova, ceea ce va conduce, la rîndul său, la aprofundarea conflictului etnic în societate.[41] În acelaşi timp, cunoscutul lingvist rus Piotrovski declarase franc că idiomul român, căpătînd aspect instituţional şi devenind limbă de stat, nu s-a eliberat de un concurent grozav de periculos — limba rusă, această concurenţă presupunînd o luptă îndîrjită pentru prestigiul cultural şi poziţia sa predominantă în activitatea intelectuală şi profesională a poporului.[42]

Responsabilitatea majoră pentru situaţia lingvistică revine guvernanţ ilor şi elitei politice în general. Cauza neatestării alolingvilor prevăzută de Legislaţia Lingvistică rezidă tot în nedorinţa autorităţilor de a o efectua. La început atestarea era prevazută pentru 1 ianuarie 1995, dar noul Parlament (din 1994) o amînă pentru 1 an, 1996, apoi pentru 1 an, 1997 (tot aşa... nici pînă în prezent ea nu a mai avut loc). Repercusiunile neatestării rusofonilor s-au dovedit a fi foarte grave: practic s-au desfiinţat cele 2 500 de cercuri de studiere a limbii române de către alofoni, create încă în anii 1991-1993. Nu au fost penalizaţi acei conducători care, în conformitate cu articolul 30 al Legislaţiei Lingvistice, purtau răspundere personală pentru nerespectarea prevederilor prezentei legi în limitele sferei din subordonarea lor. De la 1994 încoace, în Republica Moldova, persoane aparte, grupuri de persoane şi chiar partide au declanşat în presa de stînga o înverşunată campanie împotriva celora care susţin unitatea de limbă. Viaţa publică (mai ales din oraşe) din nou a fost invadată de limba lui Puşkin, strîmtorînd limba română.[43]

2. *Edificarea provinciei*

Edificarea provinciei (*province-making* — engl.) este una din modalităţile complexe ale Rusiei de creare a teritoriilor dependente în spaţiul ex-URSS.[44] Acest tip al politicii implică un set de relaţii interdependente şi reprezintă modul cel mai sofisticat al Rusiei de a proiecta şi a menţine puterea în raport cu alt stat. Există mai multe elemente care susţin procesul de creare a provinciei: a) o minoritate rusă urbană puternică, opusă însăşi ideii de suveranitate şi independenţă moldovenească; b) o minoritate ucraineană rurală/urbană puternică (de obicei, rusificată) care i-a susţinut pe ruşi împotriva "moldovenizării/românizării" republicii; c) armata Federaţiei Ruse care a oferit un suport direct şi eficient separatiştilor ruşi; d) dependenţa economică moldovenească de piaţa şi resursele energetice ruse.

Naţional-şovinismul rus în raport cu (dar şi în) Republica Moldova este de sorginte imperială. "Rusia a plătit un preţ enorm, nu doar în ce priveşte pierderea statutului de supraputere şi a legăturilor economice tradiţionale cu alte republici, ci şi în ce priveşte identitatea şi sensul existenţei. Din timpurile lui Petru cel Mare Rusia nu a avut o altă experienţă politică decît statalitatea imperială."[45] În contextul acestei tradiţii statal-politice, dar şi de mentalitate, s-au derulat evenimentele legate de colonizarea şi rusificarea Basarabiei.

Deşi prezentă din 1812, populaţia minoritară rusă s-a stabilit în Moldova în mare parte după Cel de-al Doilea Război Mondial şi a contribuit plenar la rusificarea şi sovietizarea Moldovei. Majoritatea ruşilor au fost trimişi de comitetele de partid şi diferite ministere/agenţii pentru a industrializa Moldova agrară. Populaţia rusă consta din muncitori, ingineri, ofiţeri în rezervă ai armatei sovietice, din pensionari ce aveau dreptul să-şi aleagă o zonă climaterică favorabilă pentru serviciile prestate anterior: "Muncitori calificaţi din alte părţi ale Uniunii Sovietice au fost mutaţi în această parte, iar clima temperată a regiunii a atras membrii pensionaţi ai partidului sovietic şi ai elitei militare".[46] Ruşii şi ucrainenii în proporţie de 30-40 la sută din totalul lor de astăzi au locuit în Republica Moldova şi înainte de Cel de-al Doilea Război Mondial, deci înainte de a doua ocupaţie a Basarabiei din 1940. Restul de 60-70 la sută au venit pe meleagurile noastre după 1944. Între aceşti ruşi şi ucraineni sînt deosebiri esenţiale. Populaţia de structură iniţială a fost, în fond, loială faţă de români, cultura

şi tradiţiile româneşti. O parte din ei a locuit aici şi în perioada sistemului capitalist din '18-'40, deci mai au nişte amintiri despre economia liberă. Cît priveşte ruşii şi ucrainenii aduşi în Moldova după 1944 pentru a realiza "misiunea istorică" a sovietelor şi care au transpus în viaţă politica imperiului, mulţi din ei sînt destul de reacţionari şi înrăiţi faţă de tot ce este românesc.[47] Ruşii, ucrainenii şi alte minorităţi rusificate s-au pronunţat iniţial împotriva acţiunilor lui Gorbaciov îndreptate spre liberalizarea statului sovietic şi ulterior împotriva mişcării RSSM spre o suveranitate mai mare (ce includea conceptul confederativ al noii Uniuni), au susţinut puciul Comitetului pentru Stare Excepţională şi s-au opus vehement independenţei statale a Moldovei. V. Iakovlev, unul din ideologii separatismului rus din Moldova, declarase foarte clar că el şi adepţii lui au fost împotriva ieşirii RSSM din componenţa URSS, însă aceasta, împreună cu alte republici, a ieşit şi URSS s-a destrămat — faptul în cauză fiind o violare flagrantă a drepturilor şi libertăţilor autentice ale poporului sovietic.[48] Iar crearea "RMN" a fost o măsură de contracarare a *dispoziţiilor independiste* ale Repubicii Moldova. În general, însă, au avut loc mai multe tentative politice şi culturale de a crea un sistem de moştenire istorică şi ideologică, care ar justifica prezenţa şi comportamentul politic, militar şi social rus. Astfel, au apărut pretenţii politice şi istorice asupra teritoriului din stînga Nistrului, ignorîndu-se faptul că ruşii au ajuns la Nistru abia la sfîrşitul secolului XVIII (iar Bugul l-au văzut abia la începutul aceluiaşi secol). Cu toate acestea, capacitatea de rescriere a trecutului regiunii în cauză şi mijloacele de impunere a acestei versiuni determină "credibilitatea" opţiunii respective în viziunea opiniei publice ruse, dar şi în mare parte a celei străine, şi demonstrează vigurozitatea naţionalismului rus, care este net superioară celui românesc. Anume această vigurozitate creează următoarele teze care sînt propagate şi inoculate, nu fără succes, populaţiei minoritare, dar şi celei băştinaşe:

– în dreapta Nistrului ruşii, împreună cu alte naţionalităţi, nu mai reprezintă o minoritate într-o ţară străină, ci formează poporul *moldovenesc*, după modelul *melting-pot*-ului american;
– în stînga Nistrului ruşii formează elementul integrator pentru "poporul nistrean".

Elementele "moştenirii" istorice, utilizate (în măsură diferită, în funcţie de puterea naţional-şovinismului rus) în vocabularul ideologic al ruşilor

basarabeni şi transnistreni sînt următoarele: eliberarea ţinutului de turci (imaginea lui Suvorov fiind imprimată pe bancnotele regimului transnistrean); regiunea nu a fost în cadrul României în perioada 1918-1940; în timpul ocupaţiei fasciste forţele armate române au luptat împotriva URSS şi au comis atrocităţi împotriva ruşilor şi a populaţiei transnistrene, care nu poate accepta acum tendinţele proromâneşti de la Chişinău; ruşii au cîştigat Cel de-al Doilea Război Mondial şi din acest considerent au dreptul să stea pe acea bucată de pămînt pentru care au "vărsat sînge". Aceste teze sînt propagate şi de ruşii din Federaţia Rusă, prin mass-media, existînd un număr impunător de publicaţii care excelează în apărarea "drepturilor istorice ruse" asupra teritoriului de est al Republicii Moldova. O asemenea agresiune informaţională este foarte eficientă, deoarece montează opinia publică în direcţia afirmării naţional-şovinismului rus în Rusia şi în statele ex-sovietice unde există minoritatea rusă. Majoritatea publicaţiilor ruseşti, printre care "Завтра", "Общая газета", "Литературная газета", "Литературная Россия", "Советская Россия", "Красная звезда", "Независимая газета" nici nu încearcă să-şi voaleze antipatiile faţă de independenţa şi integritatea Republicii Moldova. De exemplu, "Литературная Россия", săptămînalul scriitorilor Rusiei, a dedicat un număr întreg (16 pagini) elogierii statalităţii Transnistriei[49], iar liderul separatiştilor ruşi Smirnov l-a felicitat, în modul cel mai tranşant posibil, pe redactorul-şef al ziarului "Независимая газета" pentru apărarea intereselor ruseşti în regiune.[50] Asemenea articole, elaborate în tradiţiile propagandei sovietice şi ale dezinformării KGB-iste, sînt facilitate de interesul de afaceri personale pe care liderii separatiştilor ruşi din Transnistria le-au oferit ziariştilor de la publicaţiile moscovite mai importante. Mass-media Federaţiei Ruse, cu excepţii rarisime, i-a susţinut pe separatiştii ruşi din Moldova, precum şi din alte state ex-sovietice, adoptînd o politică de subminare a independenţei ţărilor respective prin montarea opiniei publice în direcţia ignorării suveranităţii şi integrităţii statelor ex-URSS, la aceasta contribuind infiltrarea în ziarele şi revistele ruse a agenţilor fostului KGB. Foarte multe articole, în special în problematica militară şi de securitate, sînt nişte piese de dezinformare elaborate de servicii speciale care au o experienţă vizibilă şi îndelungată în domeniu,[51] cum ar fi, de exemplu, exagerarea numărului de efective ale Moldovei şi de tehnică blindată, difuzarea informaţiilor şi zvonurilor referitoare la intenţiile moldoveneşti de a cuceri "poporul transnistrean" etc.[52] Accederea la putere a ofiţerului

KGB, Vladimir Putin, şi a ciracilor săi a accentuat tendinţa în cauză. Cu toate acestea, ar fi necesar de remarcat că există şi excepţii, unele publicaţii afişînd o atitudine mai echilibrată. Departe de a exprima simpatii faţă de moldoveni, ele au încercat să analizeze puţin mai obiectiv situaţia creată în raioanele de est ale Moldovei. De exemplu: "Transferul armamentelor din Armata a 14-a către RMN se desfăşoară nu doar prin intermediul sustragerilor. Există acte de predare, indicaţii, calcule. În conformitate cu un asemenea document RMN-ului i se transferă mijloace sofisticate de comunicare, instalate pe o sută de vehicule, şi 7 autoblindate. Dacă noi creăm armata RMN, înseamnă că ne este puţin ce se întîmplă în Cecenia şi Abhazia. A înarma separatişti nerecunoscuţi de nimeni înseamnă a-i împinge pe calea armată a consolidării statalităţii lor".[53]

Criza etnopolitică din regiunile de est ale Moldovei, precum şi alte conflicte din spaţiul postsovietic au reprezentat un element al procesului de transformare a politicii ruse, dezorientate după dezintegrarea URSS, într-una îndreptată spre menţinerea prezenţei şi influenţei ruse cu toate mijloacele disponibile, inclusiv cele dubioase sub aspectul dreptului internaţional. Aşa-numita perioadă "romantică" a politicii externe ruseşti a fost mult mai scurtă decît se vehiculează, iar influenţa "atlantiştilor" — mult mai mică. În general, aceasta a reprezentat o etapă tranzitorie pentru factorii de decizie ruşi. După alegerile din decembrie 1993, atitudinea ministrului rus de externe Kozîrev s-a schimbat definitiv. Este semnificativ faptul consemnat de un cotidian rus care a analizat alocuţiunea acestuia de la o reuniune de la Stockholm din 1992, afirmînd că atunci: "Kozîrev nu a descris programul unei opoziţii radical-conservatoare, ci o versiune a propriului său program pentru viitor".[54]

De fapt, chiar pe parcursul perioadei "euroatlantice" a politicii externe ruse militarii au exercitat o presiune excepţională asupra procesului de luare a deciziilor în problema dată. Vorbind despre retragerea trupelor ruse din fostele republici sovietice, generalul Lebed s-a exprimat că este dezgustător să se vorbească despre aceasta şi că "majoritatea generalilor şi ofiţerilor consideră la fel ca mine".[55] Faptul că generalii au promovat de la bun început politica proprie şi una destul de eficientă (deoarece au reuşit să-şi impună punctele de vedere în majoritatea cazurilor) demonstrează concludent că amestecul Rusiei în afacerile interne ale noilor state independente nu poate fi pus doar pe seama comandanţilor locali.[56] Politica rusă a fost formulată de mai multe grupuri de influenţă şi centre

decizionale, uneori existînd viziuni contradictorii în ce priveşte formularea obiectivelor şi utilizarea mijloacelor, însă militarii, în cooperare cu aripa radical-naţionalistă şi cu comuniştii, de cele mai multe ori au reuşit să-i convingă pe ceilalţi de fezabilitatea planurilor lor sau îi puneau în faţa faptelor împlinite. "Împreună cu Georgia, Moldova reprezintă exemplul clar al forţelor armate desfăşurînd acţiuni pe cont propriu pentru a crea *faits accomplis* politice şi militare în raport cu care un guvern rus ambivalent ulterior se acomoda"[57]. Ambiguitatea şi duplicitatea executivului rus faţă de spaţiul postsovietic a constituit acel mediu propice "ieşirilor individuale" ale generalilor ruşi care s-au implicat în conflictele din republicile ex-sovietice, susţinînd separatiştii ruşi sau rusofili.

În perioada postsovietică, criza autorităţii în Rusia, după cum este văzută în absenţa administraţiei publice competente şi a crizei de identitate în raport cu însăşi natura Rusiei, dar şi interesele ruseşti într-un cadru postsovietic şi postimperial au oferit forţelor armate ruse oportunitatea să acţioneze în calitate de depozitar şi gardian al presupuselor interese istorice ruse într-o manieră fără precedent în perioada sovietică. În timp ce forţele armate au fost un participant reluctant la politica cotidiană internă, după cum a arătat ezitarea conducerii militare de vîrf, inclusiv a ministrului apărării Graciov, să execute ordinul preşedintelui Elţin de a ataca Parlamentul rus în octombrie 1993, nici unităţi militare distincte, cum ar fi Armata a 14-a în Moldova sau Divizia 201 de Infanterie din Tadjikistan, nici Ministerul Apărării nu au manifestat scrupule similare privind impunerea puterii ruse în statele vecine.[58]

Deşi implicarea trupelor ruse în conflictul transnistrean nu s-a făcut întotdeauna în conformitate cu instrucţiuni exacte din partea Kremlinului, politica generală a comportamentului rus în republicile ex-sovietice a fost susţinută de Moscova.[59] În acest context, ar fi necesar de subliniat că este incorect din punct de vedere factologic, deşi explicabil din punct de vedere psihologic, de a exagera legătura şi cooperarea între liderii separatismului rus din Moldova şi ruşii din Moscova, implicînd ideea unui determinism. Complexitatea raportului dintre Tiraspol şi Moscova vorbeşte în favoarea unei comuniuni etnice, în pofida diferenţelor ideologice de moment (cum ar fi, de exemplu, participarea ruşilor transnistreni la puciul anti-Elţin, comercializarea armamentelor luptătorilor ceceni etc.). Gradul de coordonare între actorii implicaţi în formula triadică, despre care vom vorbi mai tîrziu, şi în conflictul transnistrean este deseori exagerat din

cauza mecanismului de explicare a "golurilor" istorice prin avansarea unor aserţiuni logice şi raţionale. Funcţionarea acestui mecanism deseori aduce prejudicii unei analize istorice sau politologice, deoarece trecutul este abordat în mod rectiliniu, fără a lua în consideraţie contradicţiile, agendele separate sau originale ale actorilor implicaţi, coincidenţa politicilor, competiţia şi congruenţa centrelor de putere. Însă, în ultimă instanţă, ar trebui să ţinem cont de tradiţia politică, iniţiativa actorilor locali, cultura colonizatoare şi tipajele psihologice pe care această cultură le-a edificat pe parcursul anilor. Autorităţile Federaţiei Ruse generează politici colonizatoare în raport cu spaţiul postsovietic, deoarece ele nu operează într-un vid social-politic independent de alte centre de influenţă asupra politicii externe ruse. Pe de altă parte, naţional-şovinismul rus este o ideologie la îndemîna factorilor de decizie politică şi care este folosită, în mod special, cînd este vorba de a-şi asuma responsabilitatea în faţa cetăţenilor pentru eşecul reformei economice. Astfel, nu pentru prima dată în istoria Rusiei, modernizarea este substituită prin naţional-şovinism, cu implicări şi campanii armate în statele vecine. Fundalul general care accentuează şi mai mult consolidarea naţional-şovinismului rus în Federaţia Rusă îl reprezintă atitudinile a 64% din elita politică şi cetăţenii simpli, de exemplu, faţă de ceceni, în conformitate cu care aceştia trebuie să fie arestaţi, expulzaţi sau bombardaţi.[60] Constrîngerile de ordin internaţional (dreptul, opinia publică, dar şi calculele proprii) impun o anumită moderaţie instituţională şi un comportament politic mai civilizat, însă, în context general, naţional-şovinismul rus este profesat atît de reprezentanţii autorităţilor, cît şi de reprezentanţii mediului politic, academic, mass-media etc., pentru că întreaga societate este afectată de aceste viziuni. Un număr impunător de articole antimoldoveneşti, poziţia duşmănoasă a Dumei de Stat faţă de Republica Moldova, susţinerea secesioniştilor ruşi de Academia de Ştiinţe a Rusiei, de scriitorii ruşi etc. creează un mediu în care naţional-şovinismul rus nu poate decît să se consolideze, urmînd logica unui cerc vicios. De exemplu, Uniunea Scriitorilor din Federaţia Rusă a organizat una din şedinţele sale plenare la Tiraspol, preşedintele acesteia declarînd: "Politica Federaţiei Ruse în regiunea transnistreană este orientată spre reunirea Rusiei cu teritoriile ei istorice".[61] Nu este sigur dacă această plenară a reprezentat o diversiune bine calculată şi programată de oficialităţi, însă este evident că Moscova tolerează asemenea ieşiri neoimperiale şi nu le sancţionează, deoarece este afectată şi ea de asemenea

atitudini, pe care nu le face publice din cauza constrîngerilor internaţionale menţionate mai sus. Nu este de mirare că în asemenea circumstanţe executivul rus întreprinde el însuşi acţiuni antimoldoveneşti, ce-i drept, utilizînd o frazeologie mai moderată, însă cu repercusiuni mai grave: ocupaţia armată de 11 ani a unei părţi din teritoriul Republicii Moldova, susţinerea politică şi economică a liderilor separatiştilor ruşi, majoritatea absolută a cărora sînt cetăţeni ai Federaţiei Ruse, deţinînd paşapoarte care confirmă faptul în cauză.[62]

La nivel practic dispare diferenţa între aşa-numiţii slavofili şi prooccidentali din elita rusă, care se ocupă de politica externă (deci, cea mai educată şi profesionistă parte a populaţiei — n. a.), iar atitudinea faţă de o problemă sau alta se determină în funcţie de alte evaluări.[63] Este relevantă percepţia "cetăţii asediate" în gîndirea elitei ruse — 41% consideră că Rusia nu are prieteni, afirmaţiile cele mai pesimiste aparţinînd membrilor instituţiilor de politică externă şi comitetelor Sovietului Suprem — 50% şi 47%, respectiv. Printre duşmani procentele cele mai mari le au Statele Baltice — 6%, Turcia şi Ucraina — cîte 5%. În acelaşi timp, este semnificativ faptul că marea majoritate a elitei politice externe condamnă destrămarea URSS, iar 70% doresc recrearea unui singur stat pe teritoriul CSI — confederativ, federativ sau o uniune de tipul URSS.[64] În asemenea circumstanţe, cînd se deplînge destrămarea URSS şi sînt considerate ostile statele ex-sovietice care îşi consolidează independenţa, este evidentă coabitarea tuturor forţelor politice ruseşti în problema utilizării diferitelor metode de subminare a noilor state independente, care vor să iasă de pe orbita Kremlinului.

În ce priveşte interesele ruseşti în regiune, am putea remarca următoarele: "Printre interesele posibile ale Rusiei care stau în spatele creării «RMN» sînt: interesul de a avea o prezenţă militară în regiune, interesul elitelor comuniste locale aflat în strînsă conexiune cu ideologia naţional-politică a muncitorilor ruşi şi ucraineni, interesul populaţiei rusofone de a lupta împotriva românizării".[65] La acestea am putea adăuga că guvernul moldovenesc este controlat într-o măsură semnificativă prin intermediul creşterii/diminuării tensiunii politice în cadrul negocierilor "bilaterale" Chişinău — Tiraspol. Aceasta ţine Republica Moldova în orbita politică (pe lîngă cea economică) a Federaţiei Ruse. Prezenţa "pacificatoare" rusă oferă Moscovei unele avantaje politico-diplomatice în susţinerea tezei că ar fi în stare să controleze şi să gestioneze conflictele la periferiile ex-URSS.

În măsura în care Rusia a considerat CSI-ul drept un instrument de menţinere a republicilor ex-sovietice în zona sa de influenţă, structura în cauză a fost promovată cu insistenţă, adiţional intervenţiei armate ilegale a Federaţiei Ruse: "Acesta e un caz interesant în mod particular pentru conotaţiile sale CSI-iste. Moldova a fost una din puţinele republici care a decis să nu participe deplin la CSI atunci cînd aceasta a fost creată şi faptul în cauză a reprezentat unul dintre motivele principale ale refuzului armatei ruse să accepte controlul moldovenesc".[66] Pe de altă parte, jumătăţile de refuzuri, dar şi de acceptări, în stilul ex-preşedintelui Snegur (care a semnat, în numele Moldovei, fără a fi mandatat pentru aceasta, Acordurile de constituire a CSI-ului), au demonstrat Kremlinului că, în urma presiunilor, moldovenii vor fi nevoiţi să cedeze şi să se integreze mai plenar în cadrul CSI, ceea ce s-a şi întîmplat, începînd cu 1994. Refuzul de a participa la structurile militare ale CSI a fost irelevant, pentru că o "cooperare sub bagheta" Kremlinului oricum conduce, prin diverse metode, la asigurarea dependenţei de Moscova.

Deşi Rusia, la momentul aderării la Consiliul Europei, îşi asumase angajamentul să ratifice în jumătate de an Acordul din 21.10.94 referitor la retragerea trupelor ruse, acest lucru nu s-a mai întîmplat.[67] Duma, la fel, refuzase să ratifice Tratatul moldo-rus, semnat în septembrie 1990 şi ratificat în scurt timp de Chişinău, pe motiv că acesta nu reflecta interesele Transnistriei.[68]

Faţă de OSCE ruşii au o atitudine aparent contradictorie: pe de o parte, Kremlinul susţine OSCE-ul în măsura în care acesta ar deveni organizaţ ia-cheie în problemele securităţii europene, pe de alta, critică instituţia respectivă, dacă aceasta se preocupă, în viziunea rusă, de prea multe probleme umanitare, în special în partea de est a continentului, împărţ ind statele în "profesori şi elevi".[69] O asemenea abordare a devenit şi mai explicită după venirea echipei lui Putin cu *background*-ul KGB-ist. OSCE este apreciat de ruşi dacă nu se ocupă de bombardarea Ceceniei, politica de susţinere a separatismului şi imixtiunea militară în Georgia, Moldova etc. Pe de altă parte, Kremlinul avea un comportament paranoic faţă de NATO — în viziunea ruşilor, OSCE ar trebui să coordoneze toate instituţ iile politico-militare din Europa, inclusiv Alianţa, fapt care, bineînţeles, nu se va produce. Deci, OSCE reprezintă la moment o organizaţie pe care ruşii o văd într-un fel, iar occidentalii în altul. Moscova s-a bazat pe OSCE doar pentru a monitoriza acordurile de încetare a focului în Caucaz şi în

Moldova şi pentru a ascunde, a camufla, demonstrarea puterii militare ruse în aceste zone.[70] Din aceste considerente agendele pe care le stabilesc actorii principali sînt contradictorii şi contribuie la conservarea potenţei reduse a instituţiei. Cu alte cuvinte, OSCE, ca şi alte instituţii internaţionale, poate fi puternic doar dacă statele-membre îi permit[71] acest lucru, deficienţa organizaţiei fiind una structurală, deoarece cuprinde 55 de state, cu diferite poziţii şi interese.[72] În acelaşi timp, nu există instrumente de implementare a principiilor şi deciziilor instituţiei, ce nu pot fi respectate fără cooperarea statelor-membre care le violează.[73] Acest cerc vicios face din OSCE un mediator nu tocmai potrivit pentru soluţionarea litigiilor de felul celui moldo-rus, deoarece Moscova utilizează organizaţia în cauză doar atunci cînd îi este convenabil şi refuză să coopereze cînd percepe că interesele îi sînt afectate.*

Ruşii din Republica Moldova au fost receptivi la iritările Kremlinului, susţinînd că: "Devine tot mai evidentă tendinţa Occidentului de a scoate OSCE-ul pe necarosabil, în afara procesului politic european şi de a transforma organizaţia în cauză într-un martor pasiv al stabilirii pe continent a «ordinii noi», care corespunde intereselor unui grup mic de state. Anume în acest context trebuie de evaluat extinderea NATO în Est".[74] Însă interesele Basarabiei nu pot fi decît cele legate de extinderea Alianţei care, în mod normal, ar trebui să cuprindă cel puţin România. Relevanţa NATO nu este doar de ordin militar, ci şi politic, exportînd stabilitatea şi democraţia în estul continentului european.

Dimensiunea etnopolitică a politicii externe ruse şi oficializarea naţional-şovinismului rus devine cu timpul tot mai evidentă, deseori aceasta reprezentînd ingredientul de bază al politicii externe a Federaţiei Ruse în raport cu aşa-numita străinătate imediată. Chiar politicienii ruşi anticomunişti se împotrivesc transformării relaţiilor Rusiei cu vecinii săi din CSI în afaceri strict interstatale, menţinute în conformitate cu dreptul internaţional. De aici, provenienţa termenului de "străinătate imediată" pentru a descrie relaţiile internaţionale nu chiar normale ale Rusiei cu vecinii săi ex-sovietici.[75] În acest context este semnificativă evoluţia legată

*E o practică deja consacrată cînd negociatorii moldoveni, asistaţi de experţii ruşi, "plasează" OSCE-ului partenitatea documentelor (un exemplu fiind Acordul moldo-transnistrean referitor la federalizarea ţării). O dată ce propunerile vin din partea Chişinăului, alte state-membre importante ale OSCE-ului, cum ar fi SUA sau statele UE, nu pot să nu le susţină, deşi sînt, probabil, la curent cu opinia opoziţiei politice din Republica Moldova.

de noua Dumă a Federaţiei Ruse, a cărei Comitet pentru relaţii externe şi relaţii CSI a fost condus de un oarecare Rogozin, care şi-a făcut cariera politică în calitate de lider al Congresului ultranaţionalist al Comunităţ ilor Ruse (Конгресс Русских Общин — rus.). Acesta a declarat că soarta ruşilor (sau, în termenii unui expansionism lingvistic — pentru a-l completa pe cel politic şi militar —, al rusofonilor) reprezintă problema cea mai serioasă a securităţii naţionale, iar pentru consolidarea poziţiei acestora trebuie să fie folosite toate mijloacele posibile, în special cele de presiune economică. Individul în cauză, împreună cu ministrul rus pentru presă, a solicitat Guvernului rus să condiţioneze reducerea preţului la gazele naturale şi reeşalonarea datoriilor Republicii Moldova faţă de Gazprom cu reluarea emiterii posturilor de radio şi televiziune ruseşti.[76] Desemnarea lui Pastuhov în funcţia de preşedinte al Comitetului Dumei pentru relaţiile cu CSI este, de asemenea, relevantă. Fost viceministru de externe, membru al mişcării politice "Отечество — Вся Россия", condusă de Primakov, el a elaborat împreună cu patronul său conceptul de "stat comun", care consolidează scindarea *de facto* a statelor ex-sovietice sub aparenţele menţinerii integrităţii lor teritoriale în cadrul "hotarelor comune", şi care, prin intermediul ambiguităţilor, rezervă ruşilor rolul de arbitru în disputele constituţionale inevitabile în cadrul "statului comun", acest fapt asigurînd dependenţa de medierea rusă.[77] Problema cea mare şi neglijată, oarecum sfios, de elita politică moldovenească este că, în comparaţie cu Duma precedentă, rolul de *hardliners* este deţinut nu doar de comunişti şi ultranaţionalişti, ci şi de reprezentanţii forţelor politice prezidenţiale. După venirea lui Putin, lucrurile au devenit puţin mai clare — naţional-şovinismul rus nu mai are nevoie de "acoperirea" CSI, presiunile sînt exercitate pe cale bilaterală şi statele mai slabe, cum ar fi Republica Moldova, sucombă în faţa acestora. Însăşi desemnarea unei comisii de stat, prezidată pentru prima dată de E. Primakov (la moment alt KGB-ist, mutat la Externe, Trubnikov, i-a luat locul), care se ocupă de conflictul intern al altui stat este dacă nu o imixtiune tranşantă, atunci cel puţin o lipsă de tact diplomatic, ca să spunem aşa. Pentru asemenea probleme, statele folosesc reprezentanţi ai preşedinţilor sau ai ministerelor de externe, adică oferă servicii diplomatice de mediere, dar nu interferează direct.

Drept rezultat al testărilor în practică şi al lipsei de împotrivire serioasă din partea Occidentului, Rusia a elaborat fundamentul teoretic pentru

intervenţiile sale armate care, la rîndul lor, consolidau comportamentul politico-militar al elitei ruse din Moscova şi al minorităţilor ruse din noile state independente. Astfel, la 2 noiembrie 1993, a fost adoptată Doctrina militară rusă, care stabileşte zece surse de pericol militar extern, printre care şase oferă posibilitatea intervenţiei armate în aşa-numita străinătate imediată: a) zone de conflicte locale existente sau potenţiale, în special lîngă hotarele Rusiei; b) violarea drepturilor, libertăţilor şi intereselor legitime ale cetăţenilor ruşi în statele străine; c) atacarea obiectivelor militare ruse în statele străine; d) pregătirea grupurilor militare de a intra pe teritoriul Rusiei sau al aliaţilor săi; e) extinderea blocurilor militare în detrimentul Rusiei; f) provocări armate la frontierele Rusiei sau ale aliaţilor săi.[78] Noua Doctrină militară, adoptată prin decretul preşedintelui rus la 21 aprilie 2000[79], depistează deja 13 surse de pericol (în urma evoluţiilor postiugoslave şi cecene) şi reconfirmă, în mare parte, atitudinea militantă faţă de protejarea cetăţenilor ruşi peste hotare şi, în general, faţă de tentativele de "subminare a consolidării Rusiei în calitate de un centru influent al lumii multipolare". Pe parcursul perioadei postsovietice, Federaţia Rusă a încercat să-şi formuleze interesele naţionale într-un mod explicit. Este interesant că experţii ruşi consideră că Rusia are posibilitatea să-şi menţină statutul de putere influentă şi chiar de mare putere, unul din argumente fiind existenţa moştenirii istorice, potenţialul politic de a influenţa în lume, acumulat de Imperiul Rus şi cel Sovietic. În acelaşi timp, Moscova consideră că un pericol grav este tendinţa crescîndă de asociere a membrilor comunităţii (CSI) pentru a exercita presiuni în comun asupra Rusiei, adică o integrare politică împotriva Rusiei (este semnificativă atitudinea negativă a Kremlinului faţă de grupul GUUAM, insignifiant sub raport politic sau militar). În viziunea Moscovei, accentul, în raport cu statele fostei URSS, trebuie să fie pus pe relaţiile bilaterale, apărînd cu fermitate interesele economice naţionale. Diplomaţia multilaterală a CSI trebuie să suplimenteze, nu să înlocuiască relaţiile bilaterale. Unul din obiectivele politicii externe rămîne a fi apărarea drepturilor populaţiei rusofone şi a limbii ruse în noile state independente.[80] Deci, o dată cu venirea lui Putin şi a echipei lui cu *background*-ul KGB-ist, abordările Kremlinului au devenit mai explicite şi mai pragmatice, iar naţional-şovinismul rus nu mai este deghizat, ci orientat tranşant spre gestionarea unor relaţii ce presupun subordonarea completă a fostelor republici sovietice faţă de Rusia.

Deşi îndoctrinat din punct de vedere comunist în perioada iniţială,

regimul separatist a căpătat trăsături naţionaliste ruse proeminente care au substituit ideologia sovietică, răsuflată între timp, în calitate de *raison d'être*. Ruşii transnistreni consideră această parte a Moldovei drept o "părticică mică a Rusiei", perorînd despre drepturile istorice ale Rusiei derivate din cucerirea ţaristă a regiunii, despre promovarea intereselor strategice ale Rusiei şi consolidarea solidarităţii panruse şi panslave. Secesionişti ruşi din Transnistria au declarat deschis că, după ce 60 la sută din populaţia din stînga Nistrului va obţine cetăţenia statului condus de Vladimir Putin, conducerea RMN va arbora în Transnistria steagul Rusiei.[81] De la proclamarea sa, "RMN" a întîmpinat cu braţele deschise cohorte de comunişti-radicali şi ultranaţionalişti ca Jirinovski, Baburin, Alksnis, Makaşov, Ziuganov, Prohanov şi alţii, unii dintre care s-au înrolat în armata transnistreană, oferind servicii de *consulting* militar, cum ar fi, de exemplu, Makaşov. Mai importantă sub aspect numeric şi calitativ a fost înrolarea foştilor, dar şi actualilor ofiţeri ai KGB-ului[82] şi ai MAI-ului URSS, ca şi implicarea cazacilor din diferite regiuni ale Rusiei. Analizînd componenţa susţinătorilor secesioniştilor ruşi, este evidentă coabitarea în bună înţelegere a diferitelor elemente ale spectrului politic rus, de la naţionalişti pînă la comunişti, excepţii rarisime aparţinînd unor reprezentanţi ai forţelor democratice destul de firave din Federaţia Rusă. Pentru a releva gradul de ostilitate naţionalist-şovină faţă de Republica Moldova este suficient de menţionat afirmaţiile unui oarecare Tihonov, preşedinte de comisie în Duma rusă, care a remarcat că Republica Moldova nu este un stat suveran, Transnistria fiind mai suverană şi că va face demersurile necesare pe lîngă conducerea Federaţiei Ruse în vederea recunoaşterii statalităţii independente a acesteia, susţinînd, de asemenea, că deciziile Summitului de la Istanbul nu sînt valabile, deoarece nu au fost ratificate de Dumă.[83]

O dată cu trecerea timpului, diferendul transnistrean se instituţionalizează, iar autorităţile neconstituţionale au reuşit să edifice, cu asistenţa Federaţiei Ruse, un protostat, destul de viabil în momentul de faţă. Acest protostat generează, prin intermediul instituţiilor create, un nou tip de identitate, solicitînd cetăţenilor aderarea necondiţionată la *transnistrismul rus*, sau *panslav* — atunci cînd nu există disensiuni mai acute ruso-ucrainene. Dacă pînă în anii '80 locuitorii de pe malul stîng nu se considerau transnistreni, iar denumirea în cauză nu era în uzul curent, în momentul de faţă, datorită propagandei, sistemului de educaţie, armatei, mass-me-

dia, terorii etc., se modifică însăşi conştiinţa indivizilor care au trăit pe timpul RSSM şi se educă de la zero generaţia mai tînără în spiritul naţ ional-şovinismului rus de speţă transnistreană. Apariţia unor asemenea publicaţii (toate în limba rusă) cum ar fi, de exemplu, "Atlasul RMN", "Securitatea naţională a republicii", "Almanahul istoric al Transnistriei", "Economia Transnistriei la etapa de tranziţie", "Femeile Transnistriei", "Republică tînără cu o istorie veche", "Constituţia RMN", "Istoria RMN", "RMN prezentată în cifre statistice", "Fabricat în Transnistria", "Transnistria literară", "Cîntecele Nistrului cărunt"[84] etc. nu poate să nu influenţeze mentalitatea indivizilor supuşi unui asemenea tratament ideologic şi cultural-politic. De altfel, sînt relevante afirmaţiile din raportul liderului secesioniştilor ruşi, Smirnov, la o reuniune comemorativă, dedicată celor 10 ani de existenţă a RMN: "În timpul apropiat este necesar de elaborat şi adoptat doctrina învăţămîntului în RMN, baza căreia trebuie să reflecte obiectivele prioritare ale statului, cum ar fi studii fără plată, păstrărea şi consolidarea spaţiului educaţional comun cu statele slave, în special, cu Rusia".[85]

Aşa-numita Republică Transnistreană reprezintă, din punct de vedere naţional, un regim al conducerii minoritare, deoarece majoritatea liderilor şi şefilor din structurile executive sînt ruşi, în mare parte născuţi în afara regiunii (de exemplu, Smirnov — la Habarovsk). Totuşi, pentru o acoperire "multinaţională" a şovinismului rus transnistrean au fost atraşi şi cîţiva moldoveni transnistreni în conducerea "republicii" (ei reprezentînd 40% din populaţia regiunii), însă aceştia sînt nişte indivizi oportunişti, aserviţi completamente Moscovei şi nu revendică drepturi, cel puţin lingvistice, pentru conaţionalii lor. Această conducere minoritară a ruşilor veniţi din afara regiunii în prima generaţie subliniază şi mai mult caracterul colonial al ocupaţiei. Dacă ruşii separatişti ar fi băştinaşii locurilor respective, atunci, cel puţin, nu s-ar împotrivi procesării/distrugerii muniţiilor instabile şi netransportabile de la depozitele GOTR, pentru a reduce riscul exploziei accidentale ce s-ar putea solda cu un dezastru de proporţii pentru mediul ambiant în regiune. Pe de altă parte, trecerea timpului instituţionalizează conflictul, iar colonizatorii ruşi îşi însuşesc conceptual şi moral teritorii care nu le-au aparţinut — implementînd proiectul unei identităţi etnoteritoriale noi în raioanele de est ale Moldovei. În lipsa unui naţionalism românesc viguros, capabil să opună rezistenţă proiectului în cauză, "noua" identitate are sorţi de izbîndă, fapt care va influenţa evoluţiile etnopolitice în

această parte a lumii. Adiţional susţinerii politice directe, legătura între ruşi se realizează şi se consolidează la nivel practic, Duma, de exemplu, ratificînd un acord prin care recunoaşte numerele de înmatriculare auto cu simbolica "RMN", susţinînd că Memorandumul din 08.05.97 le oferă cadrul juridic necesar pentru aceasta.[86] Secesioniştii ruşi sînt oaspeţi frecvenţi ai Dumei de Stat a Federaţiei Ruse, în care au protectori şi un lobby puternic[87], acest fapt fiind facilitat şi de interesele de afaceri pe care le au în regiunea transnistreană politicienii influenţi ai establishmentului rus. Naţional-şoviniştii ruşi din Dumă au excelat în repetate rînduri în exerciţii de retorică patriotardă, învinuind Chişinăul de subminarea Transnistriei, admonestînd statele occidentale pentru promovarea unor soluţii inacceptabile de reglementare definitivă a diferendului transnistrean.[88] Iar hotărîrea Dumei de Stat a Federaţiei Ruse prin care se cere recunoaşterea independenţei Transnistriei a fost în contradicţie cu principiile unanim acceptate ale relaţiilor interstatale, cu acordurile bilaterale dintre Republica Moldova şi Federaţia Rusă şi cu actele constitutive ale CSI.[89] La fel, cîţiva ani în urmă Duma adoptase Declaraţia referitoare la sistarea retragerii Armatei a 14-a din Republica Moldovenească Nistreană.[90] Interesant că pentru reacţia de răspuns a legislativului moldovean nu s-au pronunţat deputaţii ruşi/rusofili ai fracţiunii Unităţii Socialiste, preţuind solidaritatea consîngenilor mai mult decît statalitatea *moldoveniştilor*, umilită la numai un an de la intrarea în CSI. Edificarea provinciei este, de asemenea, facilitată de elita neocomunistă a Republicii Moldova, mulţi reprezentanţi ai căreia sînt cointeresaţi financiar de existenţa actualului regim anticonstituţional din regiunea de est.[91]

3. Dimensiunea militară a neoimperialismului rus în Republica Moldova, circumstanţele internaţionale şi sucombarea independentiştilor moldoveni

Naţional-şovinismul rus, bineînţeles, nu este marcat doar de conotaţii teoretice, politice sau, cu atît mai mult, în exclusivitate istorice, acesta fiind palpabil şi sub aspect militar. În paragraful de faţă vom analiza impactul pe care prezenţa militară rusă în Moldova o exercită asupra situaţiei politice din ţară, asupra politicii externe a acesteia şi, în general, asupra

modus vivendi al Republicii Moldova.[92]

Naţional-şovinismul rus în Republica Moldova a fost suficient de puternic pentru a descuraja trecerea unităţilor militare sovietice sub jurisdicţia ţării, ofiţerii şi plutonierii refuzînd, în mare parte, să depună jurămîntul de credinţă.[93] Astfel, spre deosebire de alte state-succesoare ale URSS, Moldova a reuşit să păstreze doar o parte din echipamentele de luptă şi infrastructura militară, faptul în cauză subminînd capacitatea de soluţionare a problemei secesionismului armat rus din regiunea transnistreană.

"Prelucrarea" ideologică a populaţiei din raioanele de est se făcea de către ofiţerii ruşi activi sau pensionaţi, responsabili de educaţia politică — aceasta avea un impact serios asupra rezistenţei moldovenilor, subminată de procedeele şi instrumentele psihologice de intimidare şi dezinformare. Un participant la operaţiunile armate în raioanele de est recunoştea: "Aflîndu-mă pe platoul din Chiţcani, ascultam radioul din Tiraspol nu de aceea că tare vroiam să-l ascult, dar de aceea că Chişinăul tăcea. Şi, să vedeţi, înţelegeam că e minciună, dar aşa vorbeau de convingător de parcă ei erau aceia care se apărau, ei erau păgubaşii, victimele".[94] Utilizarea profesionistă a ziarelor, foilor volante, radioului, zvonurilor etc. demonstrează că în domeniul dezinformării au activat specialişti care nu puteau fi decît din cadrul serviciilor speciale din districtul militar Odesa sau/şi trimişi de structurile centrale de la Moscova.

Armamentele convenţionale sovietice/ruse au jucat un rol determinant în ce priveşte fizionomia evoluţiilor politice şi de securitate în Republica Moldova. Pentru a elucida raportul între militar şi politic, în special modul în care a fost subminată independenţa Republicii Moldova prin implicarea armată a unităţilor Armatei a 14-a de partea secesioniştilor ruşi, este necesar să vedem cum au evoluat deţinerile sovietice şi ruseşti în cele cinci categorii, în conformitate cu Tratatul Forţelor Armate Convenţionale din Europa (FACE).

Perioada	Amplasarea	Tancuri	MBL	Trans-portoare blindate MB	Artilerie	Elicoptere de atac	Elicoptere de susţinere	Aviaţie	Efectiv
11.1990/cor. 02.1991	Chişinău		13	ABL					
	Tiraspol	155	246	294	230		13		
	Bender			3					
	Dubăsari			9					
	Rîbniţă			5					
	Chişinău		124	37	18				
	Rezina		10						
	Cahul		9						
	Chişinău						7		
	Mărculeşti							33	
total		**155**	**402**	**348**	**248**	**0**	**20**	**33**	
07.1992	Tiraspol	126	198	215	127		12		9.254
	Chişinău		124	37	21				1.624
01.1993	Tiraspol	124	181	131	133		12		9.225
01.1994	Tiraspol	121	175	113	129		7		7.708
01.1995	Tiraspol	120	166	103	129		9		6.356
11.1995	GOTR	120	130	103	129		9		6.529
01.1996	GOTR	120	130	103	129		9		6.529
07.1996	GOTR	120	120	103	129		9		6.285
01.1997	GOTR	119	129	100	129		9		4.923
07.1997	GOTR	119	129	101	129	2	7		3.004
01.1998	GOTR	119	129	101	129		7		2.824
07.1998	GOTR	117	129	98	129		7		2.620
01.1999	GOTR	117	133	98	128		7		2.642
07.1999	GOTR	117	133	98	128		7		2.642
01.2000	GOTR	108	131	83	125		7		2.346
07.2000	GOTR	108	131	83	125		7		2.641
01.2001	GOTR	108	131	83	125		7		2.571
01.2002	GOTR	0	0	75	0		7		2.597

Tabelul a fost elaborat de autor în baza analizei cantităţii Echipamentelor Limitate de Tratatul (ELT) FACE în Moldova, în conformitate cu informaţiile prezentate în fiecare an la Grupul Consultativ Comun de către statele-semnatare ale Tratatului Forţelor Armate Convenţionale din Europa. (MBL sînt maşini blindate de luptă; MBABL — maşini blindate aparent blindate de luptă).

Bazele armatei secesioniştilor ruşi, după cum poate fi observat şi din analiza cantităţii de echipamente convenţionale, au fost puse de către transferurile Armatei a 14-a, de cele mai multe ori benevole şi deliberate. Consolidarea forţelor armate şi paramilitare ale separatiştilor s-a produs în urma asistenţei oferite de experţii militari ruşi, atît prin intermediul lansării capacităţilor proprii de producere a armamentelor, cît şi al trageri-lor, manevrelor comune cu unităţile armatei ruse.

Ofiţerii ruşi din districtul militar Odesa, care cuprindea şi fosta RSSM, niciodată nu au manifestat prea mari simpatii pentru moldoveni. Procesele de *naţionalizare* şi liberalizare au oferit un cadru favorabil pentru activitatea şoviniştilor ruşi şi/sau a panslaviştilor. Astfel, în Armata a 14-a fusese creat un mediu politic şovin, prosovietic şi prorus, în urma adunărilor de ofiţeri fiind consolidate sentimentele de ură faţă de "fasciştii români" de la Chişinău. Începînd cu luna septembrie 1991, militarii ruşi au gestionat procesul de creare a Gărzii Naţionale, a unităţilor muncitoreşti de autoapărare, au creat centre de pregătire a ostaşilor. Din noiembrie 1991, ofiţerii Armatei a 14-a au transmis armamente, muniţii, mijloace de comunicare, faptul în cauză fiind recunoscut de comandantul Armatei, general-locotenentul Iakovlev. De exemplu, în noaptea de 19 noiembrie 1991 Gărzii Naţionale a secesioniştilor ruşi i-au fost transmise 200 de automate din Divizia a 59-a de Infanterie Motorizată.[95] În martie-aprilie 1992 separatiştii ruşi au început să primească tehnică blindată, deşi corectarea, în februarie 1992, a schimbului rus de informaţie militară, în conformitate cu Tratatul FACE, suscită o presupunere plauzibilă (neconfirmată de alte surse) că transferul echipamentelor a început mai devreme. La dispoziţia lor a trecut tehnica brigăzii a 237-a de genişti, iar la 19 mai 1992 au fost transmise 10 T64B, 10 transportoare blindate (BTR 70), 6 aruncătoare de mine de 120 mm etc.[96] La 24 mai din brigada de rachete amplasată în cetatea de la Bender s-au deplasat spre Dubăsari 7 transportoare blindate (BTR 70) cu echipaje de luptă. În aceeaşi zi în zona luptelor s-a deplasat unitatea a 2-a a batalionului de genişti din satul Parcani, care a trecut completamente sub jurisdicţia Transnistriei.[97] Din primăvara anului 1992 Armata a 14-a se pregătea de acţiuni armate de amploare, ministrul rus al apărării, Graciov, instruindu-l pe generalul Netkaciov în felul următor: "În legătură cu înrăutăţirea situaţiei în Transnistria şi pornind de la faptul că acesta e pămînt rusesc, noi trebuie s-o apărăm cu toate mijloacele şi metodele disponibile. De completat unităţile Armatei a 14-a cu rezervişti, de adus

Armata în stare de luptă".[98] Ordinul de angajare a Armatei a 14-a în Moldova a fost dat de Comandamentul Superior de la Moscova, deşi scopul a fost mai degrabă demonstrarea puterii, decît iniţierea unui război de proporţii. Putem afirma cu certitudine că implicarea armată a Federaţiei Ruse a avut un caracter limitat, doar pentru a schimba echilibrul militar în favoarea separatiştilor ruşi, însă potenţialul combativ al Armatei a 14-a în 1992 era suficient nu doar pentru acest lucru, ci şi pentru lansarea operaţiunilor pe întregul teritoriu al Republicii Moldova. La 2 februarie 1994, ziarul oficial "Российские Вести" a confirmat recunoaşterea faptului, de către consilierul prezidenţial Serghei Stankevici, că Lebed nu a acţionat din capul lui, îndreptînd Armata a 14-a împotriva Moldovei. Doar acum, adunînd toate faptele, am ajuns să înţelegem că fiecare pas al comandantului Armatei a 14-a a fost autorizat de către conducerea Ministerului Apărării rus.

Secesioniştii ruşi au fost susţinuţi plenar de uniunile de cazaci din Federaţia Rusă, de partidele politice şi de structurile executive locale şi centrale ruse. "Cazacii şi alte categorii similare de luptători pentru independenţa republicii-fantomă au fost recrutaţi de «Uniunea Ofiţerilor» din Sankt Petersburg, de Partidul Naţional Republican, de mişcările «Отечество», «Союз Возрождения», «Uniunea cazacilor de pe Don» etc. (...) În decembrie 1991, într-un moment de tensiune a evenimentelor din zona de conflict, în procesul de recrutare şi expediere a primilor mercenari au fost implicate unele structuri ale Ministerului Apărării al Rusiei. (...) La 27.02.92 la Tiraspol se aflau circa 2 mii de cazaci, dintre care 500 erau din Rostov-pe-Don, Kuban, Altai; restul reprezentau cercurile căzăceşti din Dubăsari, Grigoriopol şi Slobozia, create în pripă, iar în batalionul «Dnestr» erau înregistraţi peste o mie de voluntari din Rusia."[99] De altfel, cazacii pînă în prezent sînt antrenaţi în asigurarea pazei "frontierelor" cu Republica Moldova, amplasînd ilegal unităţi armate în zona de securitate.[100] Efectivul forţelor militare şi paramilitare ale secesioniştilor ruşi numără pînă la 10 000 de persoane, dintre care 3000 se aflau în zona de securitate.[101]

Deşi separatiştii ruşi au produs de la începutul anilor '90 partide mici de armamente mai puţin sofisticate, bazele complexului militar industrial al Transnistriei au fost puse în 1995 cu asistenţa Federaţiei Ruse. Uzinele angajate în producerea armamentelor şi muniţiilor sînt Uzina Mecanică din Tighina, "Electromaş" din Tiraspol, Uzina Metalurgică şi de Pompe din Rîbniţa, care produc, *grosso modo* următoarele tipuri de armamente:

sisteme multiple de reacţie BM-21 "Grad"[102]; aruncătoare de mine de 82 şi 120 mm; aruncătoare de grenade antitanc SPG-9; aruncătoare portabile de grenade RPG-7; automate de 9 mm; pistoale PM de 9 mm; pistoale PSM de 5,45 mm; mine antipersonal. Aceste armamente şi muniţii se produc pentru dotarea forţelor armate proprii, precum şi pentru export (de exemplu, separatiştilor din Abhazia le-au fost vîndute 7 sisteme de reacţie BM-21 "Grad", care au ajuns la destinaţie pe cale maritimă). "Există, de asemenea, tot mai multe fapte concludente că regiunea devine repede o punte în comerţul internaţional de arme, acestea fiind folosite în conflictele militare din Rusia şi Caucaz, şi că mafiile rusă şi ucraineană manifestă un interes tot mai sporit în ce priveşte sustragerea armamentului din regiune"[103]. Armamentul fabricat în regiunea transnistreană a ajuns în dotarea luptătorilor ceceni[104], oficialii de la Chişinău încercînd să influenţ eze Kremlinul în vederea sistării cooperării militare cu secesioniştii ruşi. Aici, însă, funcţionează acelaşi mecanism de solidaritate etnică împotriva unui duşman comun, fapt care aplanează pentru moment disensiunile intraetnice, după cum Moscova n-a reacţionat la participarea ruşilor transnistreni la rebeliunea armată împotriva lui Elţin din 1993. Acestea deja ţin de reglarea internă de conturi între ruşi şi, indiferent de obiectivele pe care le urmăresc, naţional-şovinismul rus nu se diminuează în raport cu Moldova sau cu alte state postsovietice care ar avea pretenţii de a-şi consolida statalitatea sau, cu atît mai mult, de a urmări obiective de integrare euroatlantică.

După cum am menţionat mai sus, procesul de fabricare a armamentelor şi muniţiilor a fost lansat şi gestionat de reprezentanţii forţelor armate ruse şi ai complexului militar-industrial al Federaţiei Ruse. Astfel, documentaţia tehnică, o parte din echipamentele de fabricare, componentele sînt trimise de întreprinderile complexului militar-industrial rus. La Uzina Mecanică din Bender "BMZ" se produc în serie aruncătoare de mine şi grenade, precum şi pistoale PSM de calibrul 5,45, doar în perioada 1995-1997 fiind produse 1 500 de unităţi — componentele au fost furnizate de Federaţia Rusă. Începînd cu luna mai 1997, la Uzina Metalurgică din Rîbniţă a demarat producerea în serie a aruncătoarelor de mine cu calibrul de 82 mm care, însă, a fost oprită din cauza unei concurenţe mari pe piaţa rusă. Prin intermediul Uzinei Metalurgice din Rîbniţă, sub acoperirea contractelor de export al produselor feroase, sînt vîndute diferite tipuri de armamente, atît din arsenalul GOTR, cît şi cele produse la întreprin-

derile transnistrene. La Uzina de Pompe din Rîbniţa, folosind şi unele piese produse de Uzina "Selhoztehnika" din Camenca, se produc aruncătoare de grenade GP-25. La Uzina "Electromaş" din Tiraspol se fabrică pistoale Makarov de 9 mm. Într-un efort retroactiv de a legaliza, într-un fel, producerea de armamente pe care moldovenii nu au fost în stare s-o oprească pe cale diplomatică sau militară, Tiraspolul declară deja, sus şi tare, că intenţionează să coopereze cu Moscova în problema dată.[105]

Echipamentele Limitate de Tratatul Forţelor Armate Convenţionale din Europa (FACE) sînt considerate, în cazul în care nu sînt controlate de autorităţile constituţionale, drept echipamente necontabilizate. În regiunea separatistă transnistreană avem, adiţional altor tipuri de armament, următoarea cantitate de ELTN-uri: tancuri — 18 unităţi; maşini blindate de luptă — 49 unităţi; artilerie de 100 mm — 32 unităţi, care au fost transmise, ca şi celelalte echipamente, de către Armata a 14-a/GOTR:

Tipul de armament	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998-2000
T-64	18	18	18	18	18	18	18
BTR	30	30	40	40	40	40	40
BRDM			6	6	6	6	6
BMP	12	12	3	3	3	3	3
SAU 122 mm "Gvozdika"	18	18	18	18	18	18	18
Tun fără recul 85 mm	8	8	8	8	8	8	12
PTM MT12 100 mm	16	16	16	16	16	16	16
BM-21	–	–	–	–	8	20	20
Aruncător de mine 82 mm			30	30	30	30	30
Aruncător mine 120 mm	18	18	39	39	39	39	45
ZU — 23-2				24	24	24	24
ZAK S-60				12	12	12	12
Art. antiaeriană AZP-100, 100 mm							10
ZRK "Osa" (instalaţii de lansare)	–	–	–	2	2	2	2
ZRK "Strela-10"				2	2	2	2
PZRK ("Igla", "Strela-2")				13	13	13	13
PTUR "Fagot"				30	30	30	30
SPG				9	9	9	9
Arme uşoare	15000	15000	15000	15000	15000	15000	15000
Elicopter MI-8T	6	6	6	6	6	6	6

Elicopter MI-2				1	2	2	2
Avion AN-26				1	1	1	1
Avion AN-2 (cons.)				2	2	2	2(4)
Avion IAK-18				2	2	2	2
Avion IAK-52							10

Tabel elaborat de autor în baza surselor GOTR (T-64 — tanc; BTR — transportor blindat; BRDM — maşină blindată de recunoaştere; BMP — maşină de luptă pentru infanterie; SAU — obuzier autopropulsat; PTM MT 12 — tun antitanc; BM-21 — sistem multiplu de lansare a proiectilelor reactive "Grad"; ZU — instalaţie de apărare antiaeriană; ZAK — complex de artilerie pentru apărare antiaeriană; ZRK — complex de lansare de rachete antiaerian; PTUR — rachetă antitanc dirijată; SPG — aruncător de mine antitanc).

Cooperarea strînsă cu structurile militare ale secesioniştilor ruşi în raioanele de est asigură nu doar posibilităţi de recrutare rapidă a localnicilor, ci şi sporirea eficienţei armate prin intermediul interoperabilităţii, deoarece multe obiective militare, cum ar fi, de exemplu, aeroportul militar din Tiraspol, sînt gestionate de armata rusă în comun cu forţele armate ale separatiştilor ruşi din regiunea transnistreană. Dacă se ia în consideraţie potenţialul combativ comun al armatei ruse şi al secesioniştilor ruşi atît sub aspectul echipamentelor, cît şi al efectivului, este evidentă superioritatea combativă a ruşilor.

Pe de altă parte, Armata Naţională a Republicii Moldova la începutul conflictului, în 1991, era practic inexistentă, iar în momentul de faţă se află în declin din punctul de vedere al pregătirii efectivului şi deţinerilor de armamente şi echipamente, care se deteriorează fără deservirea tehnică adecvată. Adiţional, nu se procură şi nu se reînnoiesc echipamentele existente, fapt care duce la scăderea capacităţii de luptă a Armatei. În conformitate cu structura generală, efectivul este de 7 227 de persoane, militarii formînd 3 brigăzi de infanterie motorizată, o brigadă de artilerie, un batalion cu destinaţie specială, o brigadă de rachete antiaeriene, o bază de aviaţie, o escadrilă de aviaţie mixtă, precum şi unităţi de asigurare de luptă şi de asigurare tehnică.[106] Dotarea, în conformitate cu Tratatul FACE, se constituie din următoarele echipamente:

Tipurile de ELT	Tancuri	MBL	Art.	Elicoptere de atac	Avioane	Efectiv
plafonul	**210**	**210**	**250**	**50**	**50**	**20000**
17.07.92	0	104	108	0	32	
01.01.93	0	118	108	0	31	20000
01.01.94	0	131	138	0	31	11123
01.01.95	0	190	129	0	27	11899
16.11.95	0	209	155	0	27	11119
01.01.96	0	209	155	0	27	11119
01.01.97	0	209	155	0	27	11075
01.01.98	0	209	154	0	0	11063

01.01.99	0	209	153	0	0	10677
01.01.00	0	209	153	0	0	10677
01.01.01	0	209	151	0	0	8143
01.01.02	0	209	148	0	0	7227

Tabelul a fost elaborat de autor în baza analizei ELT-urilor în Moldova, în conformitate cu informaţiile prezentate în fiecare an la Grupul Consultativ Comun de către statele-semnatare ale Tratatului Forţelor Armate Convenţionale din Europa.

Avînd în vedere echilibrul de forţe la începutul conflictului armat, periodizarea acestuia de către experţii în domeniu se înscrie perfect în contextul general de argumentare.

I. **31.08.89 — 01.03.92.** Drept urmare a pasivităţii organelor de comandă politico-militară au fost formate şi consolidate "RMN" şi "Republica Găgăuză". În această perioadă separatiştii găgăuzi au incendiat, la 13.11.91, clădirea poliţiei şi procuraturii din Vulcăneşti, iar la 12/13.12.91 lîngă Dubăsari au fost omorîţi cinci poliţişti — aceasta după ce a fost semnat Protocolul în vederea normalizării situaţiei în unele localităţi de pe malul stîng al Nistrului şi Protocolul în vederea normalizării situaţiei în oraşul Dubăsari[107].

II. **01.03.92 — 23.05.92.** În această perioadă situaţia se agravează şi mai mult. Forţele paramilitare ale separatiştilor ruşi şi cazacii la 02.03.92 iau cu asalt clădirea poliţiei din Dubăsari. La 13 martie sînt preluate tehnica şi armele unităţii militare ruse din Parcani, suficiente pentru un regiment de infanterie. La 14.03.92 secesioniştii ruşi aruncă în aer podul de la Dubăsari. La 17.03.92 intră în vigoare Legea "Cu privire la Forţele Armate", la 28.03.92 este introdusă starea de urgenţă pe întregul teritoriu al ţării, la 14.04.92 este creat Consiliul Suprem al Securităţii. În acelaşi timp, toate acţiunile de luptă se reduceau la apărarea pasivă a poziţiilor ocupate.

III. **23.05.92 — 21.07.92.** În această perioadă Armata a 14-a s-a implicat direct şi activ împotriva forţelor de ordine şi a voluntarilor moldoveni. La 19-20.06.92, după ce au scos din încercuire poliţia asediată la Tighina, forţele moldoveneşti au eliberat oraşul de formaţiunile paramilitare ruse, însă implicarea Armatei a 14-a cu tancuri şi cu artileria grea, inclusiv din spatele frontului — din zona cetăţii şi din apropierea gării feroviare — a condus la retragerea forţelor moldoveneşti.[108]

Dacă am evalua rezultatele declanşării ostilităţilor, atunci am putea remarca faptul că acestea au fost convenabile secesioniştilor ruşi din re-

giunea transnistreană şi Kremlinului, deoarece au condus la schimbarea formulei de negociere a soluţiei paşnice, instituită de Mecanismul Cvadripartit (Moldova, Rusia, Ucraina şi România) în favoarea ruşilor, care au obţinut două voturi ("RMN" şi Rusia) împotriva Moldovei. Formal, lucrul acesta s-a realizat în urma Declaraţiei moldo-ruse din 21 iulie 1992, care a stabilit din acel moment calea şi modul de gestionare a conflictului.[109] La realizarea faptului în cauză a contribuit clasa politică moldovenească, în frunte cu ex-preşedintele Snegur, din două motive:

- lipsa clarviziunii şi a profesionalismului;
- specularea de către ruşi a sentimentelor de antiromânism ale nomenclaturii (ex-)comuniste din Moldova.

Prin intermediul conflictului armat şi al modului de gestionare a acestuia, instituit de ruşi şi acceptat de moldoveni în frunte cu ex-preşedintele Snegur, au fost subminate suveranitatea şi integritatea Republicii Moldova, poziţia României, precum şi curentul cultural-politic proromânesc din Basarabia. Ilie Ilaşcu declarase direct că securitatea moldovenească de la 1992 încoace făcea jocul Rusiei şi că principalul vinovat de nereuşitele din acel război este Snegur, fapt pentru care în electorala din 1996 nu l-a susţinut, detaşîndu-se de Front.[110]

Forţele de "pacificare" ruse nu doar au consolidat prezenţa Rusiei în regiune, ci au oferit un precedent pe care Moscova îl prezintă drept un caz reuşit al "pacificării" ruse. În acest sens: "Guvernul rus a subliniat în repetate rînduri că Transnistria este un exemplu al unei utilizări foarte reuşite a forţei armate ruse pentru gestionarea conflictelor etnice în statele succesoare. Cu toate acestea, dacă nu ar fi fost susţinerea activă de către Rusia a separatiştilor RMN, este puţin probabil ca disputa respectivă să fi escalat în războiul din 1992".[111] Sub acoperirea "forţelor ruse de pacificare", separatiştii ruşi continuă să edifice structura militar-defensivă, inclusiv în zona de securitate, în sectoarele de responsabilitate directă a "pacificatorilor" ruşi.[112] De asemenea, "pacificarea rusă" nu lasă teren pentru diplomaţie. În schimbul loialităţii faţă de Moscova, fostelor state independente nu li se promite retrocedarea teritoriilor ocupate — ci doar că nu va continua războiul în care vor pierde ce le-a rămas.[113]

Fiind implicată activ în conflictul transnistrean, Rusia mai tîrziu a început să-şi legitimizeze prezenţa în regiune, influenţînd Chişinăul prin intermediul relaţiilor bilaterale şi filiera CSI. Moldova, la rîndul său, a

încercat să contracareze acţiunile Moscovei, solicitînd tot mai insistent retragerea completă a Armatei a 14-a, un Acord în acest sens fiind semnat la 21 octombrie 1994.[114] Acesta prevedea o perioadă de 3 ani pentru retragere, dar nu a intrat în vigoare, deoarece Duma de Stat a refuzat să-l ratifice.

În evaluarea eşecului armat în luptele cu secesioniştii ruşi şi Armata a 14-a a Federaţiei Ruse participanţii nemijlociţi la aceste evenimente, în primul rînd poliţiştii, au calificat în termeni critici deficienţele de coordonare şi lipsa de profesionalism. "Mărinimia noastră faţă de duşman ne-a adus la urmări politice foarte drastice. Momentul din septembrie-octombrie 1991 privind eliberarea teritoriului Moldovei de separatişti-bandiţi l-am scăpat. Atunci raioanele Dubăsari şi Grigoriopol practic erau controlate de forţele poliţiei. Forţele inamicului nu erau bine organizate şi întărite. Asta ne permitea să neutralizăm în scurt timp puterea neagră. Din ordinul conducerii de vîrf a republicii, «potoliţi de Moscova», însă, am cedat. (...) În ceea ce s-a întîmplat e vinovată conducerea de vîrf a ţării, aparatul ei incompetent care nu ştia ce să propună concret într-o situaţie sau alta. Vinovaţi sînt atît consilierii Preşedintelui Republicii Moldova, cît şi miniştrii securităţii naţionale, afacerilor interne, apărării şi lucrătorii procuraturii."[115] În termeni tehnici, militarii şi poliţiştii au explicat eşecul armat prin faptul că: 1) în raioanele de est nu exista nici o unitate militară a fostei URSS care ar fi trecut sub jurisdicţia Moldovei. Dimpotrivă, toate unităţile militare din zonă au fost incluse, într-un mod sau altul, în activităţi de susţinere armată a separatiştilor ruşi, fiindu-le puse la dispoziţie diferite tipuri de armament şi experţii necesari; 2) în dreapta Nistrului nu exista nici o unitate militară aptă de luptă; 3) o bună parte din tehnică a fost retrasă din republică sau distrusă, cum ar fi, de exemplu, deteriorarea artileriei de la Ungheni; 4) au fost distruse multe mijloace de legătură şi puncte de comandă; 5) nu ajungeau cadre de ofiţeri calificaţi, deseori batalioanele fiind completate doar cu ofiţeri-rezervişti.[116]

Lipsa de profesionalism, menţionată de participanţii la acţiunile armate, a fost omniprezentă în toate structurile puterii. De exemplu, Acordul referitor la principiile şi modul de implementare a Tratatului FACE din 15.05.92 de la Taşkent, care a redistribuit responsabilităţile URSS în acest domeniu, a fost semnat de Moldova cu următoarea condiţie: "în p. 2 al art. 1, unde se stipula retragerea trupelor şi echipamentelor de pe teritoriul Letoniei, Lituaniei, Poloniei, Germaniei şi Estoniei, era prevăzută şi retra-

gerea trupelor ruse de pe teritoriul Republicii Moldova". Însă, adiţional inabilităţii de a introduce Moldova, alături de statele menţionate, în art. 1 propriu-zis, condiţionarea respectivă a dispărut în timpul ratificării şi prezentării instrumentelor de ratificare statului-depozitar.[117] Nu s-a mai putut afla dacă faptul în cauză a fost consecinţa neglijenţei diplomaţilor sau rezultatul presiunilor exercitate asupra ex-preşedintelui Snegur, cert însă este că această absenţă regretabilă a contribuit la consolidarea formal-juridică, prin intermediul Tratatului, a dependenţei militare de Rusia.

Ceea ce pare a fi relevant/evident şi, în acelaşi timp, parcă trecut cu vederea este faptul că Convenţia din 21 iulie referitoare la încetarea ostilităţilor a fost semnată de Moldova şi Rusia. Aceasta confirmă încă o dată că: "...din octombrie-noiembrie 1991 şi pînă la 21 iulie 1992 a avut loc un război declanşat de Rusia contra Republicii Moldova"[118] — deşi trebuie subliniat caracterul limitat al acestuia. În urma războiului ruso-moldovenesc pierderile separatiştilor ruşi, cazacilor, ofiţerilor şi soldaţilor Armatei a 14-a au constituit 650 de morţi şi 3000 de răniţi, iar în rîndul apărătorilor ordinii constituţionale — 324 de morţi şi 1 180 de răniţi.[119] Cu toate acestea, oficialităţile nu cunosc numărul exact al luptătorilor căzuţi pentru integritatea ţării, pe monumentul din Complexul Memorial din strada Pan Halippa fiind incrustate doar 280 de nume şi lăsat spaţiu pentru altele.[120]

În ce priveşte contextul internaţional al dezintegrării URSS şi al conflictelor armate asociate cu acest proces, Occidentul, absolut explicabil, a avut anumite rezerve faţă de sensul şi viabilitatea Republicii Moldova. În acelaşi timp, a existat indecizia iniţială a conducerii Republicii Moldova în perioada conflictului armat, care a contribuit din plin la formularea unei poziţii mai reticente de neimplicare a guvernelor din Vest, contrastul cu poziţia vizavi de Statele Baltice fiind izbitor. Este relevantă opinia unui fost consilier al ex-preşedintelui Elţin pentru politica externă: "Eşecul Occidentului de a contracara intervenţia rusă în Moldova la mijlocul anului 1992 pe motivul temerilor de a suscita o reacţie negativă anti-Elţ in a reprezentat punctul de cotitură în politica externă rusă, deoarece a răsturnat argumentul liberal din ţară că Rusia va trebui să plătească un preţ exorbitant pentru violarea principiilor internaţional acceptate ale unui comportament civilizat".[121] După cum a admis Migranian, eşecul occidental de a sfida intervenţia rusă în Moldova a reprezentat punctul de schimbare în domeniul politicii externe. "Occidentul însă se temea că

orice reacţie puternică împotriva Rusiei privind acţiunile Armatei a 14-a ar putea să împovăreze prea tare democraţii aflaţi la putere şi, de aceea, s-a abţinut de la orice *demarche* serios împotriva Rusiei; după aceasta poziţia Ministerului de Externe s-a schimbat în direcţia apărării necondiţionale a Republicii Nistrene... Astăzi, practic toate forţele politice în Rusia au poziţii similare faţă de Moldova".[122] Deci, începînd cu 1992, şi tot mai viguros după 1994, Rusia se pare că a pornit pe calea restabilirii poziţiei hegemonice în ceea ce strategii ruşi numeau "spaţiul geopolitic" al Rusiei, cu acordul tacit al puterilor occidentale, inclusiv al SUA.

După cum menţionează autorii de mai sus, guvernele occidentale au ezitat, simţindu-se nesigure de necesitatea abordării comportamentului Rusiei în CSI şi chiar în Europa Centrală şi de Est pe mai multe motive. Printre cele mai importante, se susţine că sfidarea conduitei Rusiei ar fi subminat guvernul lui Boris Elţin şi ar fi declanşat sau exacerbat o reacţie de răspuns naţionalistă şi conservatoare. Această gîndire a fost bazată pe presupunerea discutabilă — lipsită de argumente în urma reacţiei naţionaliste în alegerile ruse din decembrie 1993 —; trecînd cu vederea comportamentul internaţional al Rusiei, Occidentul ar fi putut cumva să încurajeze reforma. De fapt, naţionalismul rus este un fenomen profund intern care se va dezvolta în mare parte independent de comportamentul occidental. Pe de altă parte, afacerile internaţionale ale Rusiei sînt foarte strîns legate de politicile occidentale. Interesele Europei de Vest sînt dificil de supraevaluat. Este o deosebire fundamentală dacă Occidentul încurajează influenţa rusă ordonată, bazată pe un set normal de legături economice, sociale şi diplomatice cu vecinii săi, sau o hegemonie haotică, bazată pe forţă şi intervenţie arbitrară, conducînd astfel la o instabilitate endemică în regiune şi în afara acesteia. Mai degrabă acţiunile în plan extern ale statului rus decît evoluţia internă particulară a regimului ar trebui să devină piatra de temelie a politicilor occidentale faţă de Rusia postsovietică. Mai succint, Occidentul trebuie să încerce să impună Rusiei alegerea între înclinaţia de a se amesteca în afacerile statelor CSI sau Central- şi Est-Europene şi dorinţa sa de a se integra Vestului.[123]

În acest fel, Transnistria s-a transformat în atelierul de lucru al expansiunii ruse, acoperit cu siguranţă de scutul militar-diplomatic al Moscovei.[124] Mai tîrziu, primul preşedinte evidenţiase din lista regretelor activităţ ii statale unele ezitări din cauza lipsei de experienţă pentru contracararea tendinţelor separatiste transnistrene, din care cauză nu s-a reuşit evitarea

conflictului armat din stînga Nistrului.[125] Problema însă a fost că atît acesta, cît şi alţi înalţi funcţionari de stat nu au fost persoanele care puteau fi, sub aspectul calităţilor personale şi profesionale, la înălţimea momentului, iar ceea ce se consideră că ar fi lipsă de experienţă este, de fapt, lipsă de profesionalism şi aptitudini — altfel problemele secesionismului rus şi găgăuz se soluţionau în stilul baltic. Într-o perspectivă comparată se poate afirma că liderii Statelor Baltice nu au avut experienţă în ce priveşte gestionarea separatismului rus, însă au avut profesionalismul şi aptitudinile necesare de a edifica şi a consolida statalitatea ţărilor în cauză, generate de voinţa politică de a ieşi de pe orbita rusă, pe care moldovenii nu au avut-o nici în timpul războiului cu ruşii.

Potenţialul combativ al GOTR pe parcursul perioadei 1991-2001 a fost suficient nu doar pentru acţiuni defensive, ci şi ofensive, dacă se mai ia în consideraţie faptul că brigada a opta de infanterie motorizată din Tiraspol poseda atîtea echipamente şi muniţii (în dotare şi stocate în depozite), încît ar fi fost suficient pentru o armată (după cum a şi fost — Armata a 14-a). Reducerea efectivului în perioada menţionată şi păstrarea *grosso modo* a aceluiaşi număr de echipamente a fost operată de ruşi pentru următoarele motive:

a) economii pe seama unui efectiv redus, avînd în vedere bugetul tot mai auster alocat forţelor armate ruse;
b) menţinerea, în acelaşi timp, a capacităţii de recrutare rapidă: — în caz de necesitate GOTR ar putea recruta în 24 de ore încă 9 000-10 000 de soldaţi şi rezervişti din cadrul localnicilor;
c) utilizarea, în cadrul negocierilor sau declaraţiilor politice, a tezei conform căreia efectivul care a rămas protejează echipamentele şi muniţiile depozitate de GOTR, iar retragerea ar însemna declanşarea unui nou conflict.[126]

Deşi nimeni nu i-a rugat să menţină acelaşi număr de echipamente şi armamente, teza în cauză pare să fi sensibilizat nomenclatura (ex-)comunistă/comsomolistă care s-a aflat la putere în Republica Moldova în toată perioada "independentă". O dată însă cu adaptarea Tratatului FACE, instrument extrem de important pentru evoluţiile în domeniul securităţii europene (fapt care a constituit o constrîngere pentru Moscova în cazul Moldovei şi Georgiei în numele unor obiective mai importante pe care le obţinea prin intermediul Tratatului), dar şi în urma aservirii politice şi

economice complete faţă de Rusia, prin asumarea rolului de stat-garant, rolul factorului militar s-a diminuat brusc, făcînd posibilă retragerea neproblematică a majorităţii ELT-urilor ruse din regiunea transnistreană. Aceasta accentuează şi mai mult artificialitatea argumentelor "sincronizării" şi "obstacolelor" create de separatiştii ruşi — cînd se doreşte, Kremlinul ştie să-şi impună voinţa fără prea multe discuţii.

Este semnificativ faptul că autorităţile Republicii Moldova au încercat să caute o ieşire din umilinţa politico-militară căreia au fost supuşi prin agresiunea Federaţiei Ruse, susţinînd, infantil şi autocalmant, că executivul şi Preşedinţia rusă susţin integritatea Moldovei, iar cei răi sînt Duma şi militarii. Chiar după un deceniu de imixtiune politică şi militară în afacerile Moldovei de către Moscova, ex-preşedintele Parlamentului Diacov tot mai ducea în SUA, conform analiştilor de la *Monitorul*, un mesaj ambiguu, folosind Duma drept ţap ispăşitor. "Oficialităţile moldovene găsesc că e mai simplu să învinuiască Duma de incapacitatea de a soluţiona conflictul transnistrean sau «anumite forţe anonime» din Rusia, decît să recunoască rolul guvernului rus şi al Kremlinului. Pentru guvernul rus este mai convenabil să se ascundă în spatele Dumei, spre a evita răspunderea în faţa dreptului internaţional pentru unele acţiuni ale sale. Astfel, Kremlinul mai susţine faptul că acordul bilateral din 1994, care prevedea ca trupele să părăsească Moldova în cel mult trei ani, nu poate fi implementat, deoarece nu a fost ratificat de Dumă. Totuşi, partea rusă, inclusiv preşedintele Elţin, a fost cea care a insistat asupra introducerii în acord a unei cerinţe de ratificare prin «procedurile interne de stat», interpretînd apoi formula de mai sus drept necesitatea ratificării de către Dumă. Pe de altă parte, ramura executivă a Rusiei, şi nu Duma susţine economia transnistreană prin subvenţii."[127] Atitudinea adevărată, care în plus mai era şi evidentă, fusese relevată cel puţin de faptul că în septembrie 1992 Lebed, comandantul Armatei a 14-a, a fost promovat în rang de general-locotenent, iar "în octombrie 1992 guvernul lui Elţin a decorat 200 soldaţi şi ofiţeri care au participat în operaţiuni militare împotriva guvernului Moldovei".[128] Refuzul de a accepta realităţile în cauză se datorează incapacităţii de a însuşi naţionalismul panromânesc de către basarabeni (sau cel puţin de a genera unul moldovenesc antirus), dar şi lipsei de profesionalism în procesul de contracarare a şovinismului velicorus.

De menţionat că există unele opinii care par puţin exagerate în sensul semnificaţiilor strategice (în special de ruşi — din motivele "acoperirii"

implicării armate într-o ţară străină, de moldoveni — din motivele unei tentative, nu pe deplin conştientizate, de a oferi pondere "cazului" şi de a suscita, eventual, interesul pentru o soluţie durabilă, dar şi de unii analişti occidentali) ale regiunii date şi ale Moldovei în general. De exemplu, se afirmă că "RMN" şi forţele armate ruse, dislocate nelegitim în zonă, reprezintă un pericol militar pentru Ucraina, o forţă de rezistenţă în calea extinderii Alianţei Nord-Atlantice spre Răsărit, generalul Lebed exprimîndu-se că regiunea este "cheia Balcanilor".[129] Însă importanţa prezenţei ruse, inclusiv militare, rezidă mai degrabă în simbolismul pe care îl are Transnistria în gîndirea factorilor de decizie ruşi şi a publicului larg, afectat de şovinismul velicorus. Menţinerea Moldovei, prin intermediul conflictului, în zona de influenţă rusă oferă un spaţiu necesar, nu atît sub aspectul strategic real, cît sub unul simbolic, nu mai puţin important pentru *re-inventarea* continuă a singurei tradiţii de statalitate rusă — celei imperiale. Implicarea armată în conflict, susţinerea secesioniştilor ruşi, imixtiunea organizată a cazacilor ruşi în afacerile interne ale Moldovei, nesancţionată de autorităţile ruse, exercitarea unui control politic asupra Chişinăului prin intermediul datoriilor pentru resurse energetice etc., toate acestea demonstrează gradul de naţional-şovinism care a afectat întreaga clasă politică rusă.[130] Extinderea spaţiului politic rus asupra unei regiuni a altui stat şi participarea unor formaţiuni politice la alegerile din zonă, prin crearea "punţilor politice", reprezintă un alt exemplu în acest sens.[131] Ruşii au nevoie de un teren de activitate, un laborator cît de mic în care să experimenteze scenarii de impunere şi dependenţă. În felul acesta, conciliază cu trecutul şi uită de umilinţa pe care au simţit-o în legătură cu dezintegrarea URSS. Faptul că se afirmă drept stăpîni asupra unei ţări amărîte cu oameni amărîţi nu pare să-i deranjeze, însă ceea ce ar trebui cu adevărat să îngrijoreze comunitatea internaţională este, bineînţeles, nu atît procesul de edificare a provinciei, gestionat de ruşi în raport cu Republica Moldova, cît alegerea acestei căi în primul rînd. Faptul în cauză demonstrează limitele intelectuale ale ruşilor, care nu înţeleg că doar o ţară slabă şi nemodernizată poate proceda astfel cu vecinii săi. Kremlinul mai vede lumea prin prisma conceptelor politico-diplomatice ale secolelor XVII-XIX şi acest lucru este cel mai tragic pentru Rusia, dar şi pentru statele care nu au puterea să iasă din orbita ei. Acest lucru, eventual, ar trebui să îngrijoreze comunitatea internaţională, dacă se doreşte modernizarea şi integrarea Rusiei în familia statelor civilizate.

În ce priveşte "capul de pod spre Balcani", "opoziţia în calea NATO" etc., asemenea afirmaţii sînt irelevante din punct de vedere al strategiei militare contemporane. Deţinerile convenţionale sînt determinate de Tratatul FACE adaptat, care limitează foarte dur numărul echipamentelor pe care statele-părţi le pot avea, în special în "zona de flanc". Kremlinul este foarte mult cointeresat de intrarea în vigoare a Tratatului adaptat, deoarece prin intermediul lui ar putea controla, într-o măsură oarecare, viteza şi modul de extindere a Alianţei.[132] Pentru aceasta, însă, Moscova va trebui să-şi reducă substanţial echipamentele grele pe care le-a introdus în Caucazul de Nord pe parcursul operaţiunii cecene şi să-şi onoreze angajamentele în cazul Georgiei şi al Moldovei.

Pe de altă parte, dacă am presupune că Moldova, în pofida egalării Plafoanelor Naţionale cu cele Teritoriale şi a renunţării la dreptul de amplasări temporare pe teritoriul său, ar accepta utilizarea *headroom*-ului său şi amplasarea temporară rusă, aceasta, în cazul cel mai grav (categoria tancuri), ar însemna 210 (numărul la care avem dreptul) + 153 (numărul maxim pentru amplasare temporară în flanc) = 363 de tancuri. Amplasarea temporară pentru maşini blindate de luptă este de 241 şi 153 de piese pentru artilerie. Chiar dacă presupunem trecerea Armatei Naţionale sub comandamentul rus, deţinerile combinate care includ plafonul nostru plus amplasările respective nu reprezintă un pericol convenţional major pentru Statele NATO care, pe lîngă numărul de echipamente moderne pe care le deţin, mai au dreptul, în conformitate cu Tratatul adaptat, la amplasările temporare extraordinare (459 de tancuri, 723 de maşini blindate de luptă şi 420 de piese de artilerie). Nu mai vorbim despre componenta aeriană a oricărei operaţiuni cu armamente convenţionale care este extrem de mobilă în cazul Alianţei şi nu este limitată în cazul operaţiunilor armate.

România, de asemenea, teoretic nu ar fi trebuit să fie foarte îngrijorată din punctul de vedere al securităţii armate (deşi calitatea proastă a echipamentelor impune anumite rezerve afirmaţiei în cauză): în conformitate cu Tratatul FACE adaptat, ea are dreptul la 1 375 de tancuri, 2 100 de maşini blindate de luptă şi 1 475 de piese de artilerie. Însă, o dată cu standardizarea NATO, modernizarea echipamentelor şi integrarea în Alianţă, România nu poate fi în pericol din partea prezenţei armate ruse de pe teritoriul Republicii Moldova. Cu toate acestea, într-un asemenea scenariu, România, dar şi Ucraina, ar putea solicita ridicarea plafoanelor pentru deţineri, deoarece cele actuale, în conformitate cu Tratatul adap-

tat, au fost stabilite în conformitate cu situaţia existentă la momentul încheierii negocierilor — adică, neadmiterea de către Chişinău a forţelor armate străine pe teritoriul său. Pe de altă parte, repunerea în discuţie a numărului de deţineri nu este în avantajul Rusiei, care a obţinut rezultate bune pentru toate categoriile de echipamente terestre, iar o asemenea abordare ar putea submina echilibrul angajamentelor politice şi juridice asumate de statele Europei Centrale şi de Federaţia Rusă.

Aşadar, interesele majore în domeniul securităţii europene înlătură posibilitatea evoluţiilor militare ce ar antrena echipamente convenţionale în această parte a Europei. De asemenea, la nivel practic prezenţa militară rusă în Moldova nu are nici o relevanţă sub aspectul împiedicării sau subminării procesului de extindere a NATO (eventual, ruşii ar putea doar "monitoriza", cu echipamente de recunoaştere la distanţă, unele mişcări ale Alianţei şi, teoretic, să consolideze legătura cu flota lor în Marea Neagră). Mai degrabă, după cum am mai menţionat, importanţa simbolică pe care o are Transnistria pentru neoimperialismul rus în imaginaţia cultural-politică a ruşilor generează unele "concepte strategice", care au menirea să explice "raţional" obsesia rusă de a avea teritorii dependente.

Problema cea mai mare cu privire la retragerea trupelor ruse a fost şi continuă să fie, de altfel, lipsa unui consens la nivelul elitei politice şi, cu atît mai mult, la nivelul întregii societăţi. Aşa-numita elită politică întotdeauna a acţionat dacă nu la ordinul direct al Kremlinului, atunci indiscutabil sub influenţa rusă, deoarece a fost formată astfel sub aspectul educaţiei, relaţiilor, afacerilor etc. Prin aceasta se poate explica cedarea din 1992 (Acordul de încetare a focului), din 1994 (Acordul de retragere), din 1997 (Memorandumul) şi din 2001 (Tratatul bilateral moldo-rus de vasalitate). Chiar la 4 aprilie 2000, după Summit-ul de la Istanbul, pe care Lucinschi îl declarase drept o victorie a naţiunii, apropiaţii acestuia, reuniţi în Mişcarea proprezidenţială "Republica", au admis posibilitatea amplasării unei baze militare ruse, dacă aceasta ar "contribui la soluţionarea diferendului transnistrean şi la unificarea ţării". Alt lucinschist, ex-premierul Braghiş, a admis şi el această posibilitate, ce-i drept, în schimbul unor avantaje economice, cum ar fi gaz pe gratis.[133] Acesta şi-a confirmat ulterior viziunea, susţinînd: "Cît priveşte bazele militare, întotdeauna problema trebuie privită de pe poziţia costului acestei baze militare. Costul nu în bani, dar ce vom obţine după o asemenea decizie. Pentru a lua o

asemenea decizie, trebuie să vezi care sînt plusurile şi care sînt minusurile ei. Dacă, după aceasta, obţinem gaze degeaba, literatură degeaba, bilete degeaba — totul degeaba, de ce nu am face lucrul acesta?"[134] Comuniştii, care nu şi-au ascuns niciodată simpatiile proruse, s-au pronunţat pentru staţionarea bazei militare ruse, în contul gazelor naturale.[135] În acest context, purtătorul de cuvînt al ex-preşedintelui Lucinschi a susţinut că pentru amplasarea bazelor militare ar fi trebuit de schimbat prevederile constituţionale, ceea ce în actualul raport de forţe parlamentare existente nu este posibil[136], sugerînd că dacă nu s-ar opune Constituţia, atunci n-ar avea nimic împotrivă. Ex-preşedintele Parlamentului Diacov a afirmat că problema trebuie să fie discutată de experţi, fără a antrena opinia publică[137], indicînd clar că aceasta mai poate fi subiect de discuţii. Pe de altă parte, este cel puţin stranie combinaţia între "interzicerea formaţiunilor obşteşti care cheamă la lichidarea statalităţii moldoveneşti, la denunţarea independenţei şi integrităţii ţării" şi propunerea de a accepta baza militară rusă (tezele Mişcării proprezidenţiale "Republica"). Este evident că Lucinschi, dar şi mulţi alţi politicieni şi funcţionari, anume în acest mod au conceput independenţa Moldovei — cu trupe ruseşti pe teritoriul ţării. Forţele de dreapta au reacţionat prompt la lansarea unor asemenea oferte, caracterizîndu-le absolut inacceptabile.[138]

Marea problemă în acest context este faptul că indivizii simpli, societatea civilă sînt indiferenţi faţă de subiectul aflării ilegale a trupelor străine pe teritoriul Moldovei şi nu există nici o presiune politică asupra liderilor în problema dată[139], care trebuie să fie monitorizaţi în permanenţă şi pedepsiţi cînd există motive serioase. Duplicitatea şi demagogia irresponsabilă a acestora ar fi fost sancţionată în orice stat cu o societate civilă dezvoltată. De exemplu, în mod normal, pentru afirmaţiile făcute, sub forma de sondaj (veridicitatea căruia este controlabilă, ca şi semnăturile în favoarea republicii prezidenţiale), "Republica" trebuia să fie trasă la răspundere penală.

Republica Moldova a sucombat intern prin cedările politice, economice şi militare din prostie şi/sau considerente de profit ale *independentiştilor* din nomenclatura (ex-)comunistă. Înalţii funcţionari ai Moldovei mergeau la Moscova cum mergeau boierii după scaun la Constantinopol. Dacă am putea vorbi despre o continuitate în comparaţie cu Moldova medievală, atunci singura tradiţie politică şi de mentalitate pe care au moştenit-o diriguitorii (ex-)comunişti ai Republicii Moldova este cumpărarea po-

stului în capitala Imperiului. Din această cauză oportunismul lui Snegur, Lucinschi, Voronin şi al altor politicieni este explicabil — asigurarea statutului propriu este mai importantă decît asigurarea independenţei, integrităţii şi prosperităţii ţării.

Deciziile de la Istanbul au fost posibile doar în cadrul adaptării Tratatului FACE şi al violării nivelului de armamente convenţionale în zona de flanc a Caucazului rus în timpul campaniei cecene. În contextul conflictului în Cecenia în a doua jumătate a lui 1999, Rusia s-a trezit silită, sub o presiune politică puternică, să demonstreze, deşi refractar, un grad de flexibilitate şi bunavoinţă în raport cu aceste două cazuri (Moldova şi Georgia — n. a.).[140] Este interesant de văzut cum a evoluat situaţia după Istanbul, pe care ruşii l-au caracterizat drept capcană pentru diplomaţia rusă.[141] După cum era de aşteptat, tentativele de subminare a Istanbulului au demarat chiar la sfîrşitul anului 1999, cînd MAE-ul rus a făcut o declaraţie prin care a repus pe tapet condiţionarea retragerii de soluţionarea politică definitivă a diferendului transnistrean. Principiul sincronizării, inclus în Acordul moldo-rus referitor la retragere din 21 octombrie 1994, a fost utilizat de diplomaţia rusă în ciuda faptului că respectivul Acord nu a fost pus în vigoare tot de ruşi, că Summit-ul OSCE de la Budapesta a decis despre "paralelismul celor două procese care nu se împiedică reciproc" etc. La Istanbul ruşii şi-au asumat angajamente clare, fără condiţii prealabile, să-şi retragă echipamentele limitate de Tratatul FACE pînă la sfîrşitul anului 2001, iar retragerea completă să fie încheiată pînă la sfîrşitul anului 2002. Însă în Declaraţia prin care se prezenta Graficul de retragere la Reuniunea Consiliului Permanent în Format Lărgit al OSCE din 17.07.2000 (şi care era parte componentă a documentului), adiţional tonului arogant şi impertinenţei generale, iarăşi s-a menţionat despre sincronizare.[142]

Relevant este faptul că, adiţional menţinerii principiului sincronizării, diplomaţia rusă, sub conducerea lui Primakov, a lansat o altă idee care ar asigura perpetuarea prezenţei armate ruse în Moldova — crearea forţelor de stabilizare cu mandat OSCE. Ex-preşedintele Lucinschi şi-a dat acordul în problema dată în timpul vizitei lui Putin la Chişinău, fapt despre care se vorbeşte şi în scrisoarea prim-ministrului Kasianov, adresată ex-premierului Braghiş din 13.07.2000: "Luînd în consideraţie faptul că Federaţia Rusă şi-a asumat angajamentul de stat-garant al reglementării transnistrene, în conformitate cu Memorandumul referitor la normalizarea

relaţiilor între Republica Moldova şi Transnistria din 08.05.97, considerăm necesară prezenţa în regiune a contingentului pacificator rus pînă la soluţ ionarea completă a conflictului transnistrean. În acest context, sperăm la confirmarea cît mai curînd posibilă a înţelegerilor obţinute pe parcursul vizitei recente a preşedintelui Federaţiei Ruse în Republica Moldova prin intermediul semnării înţelegerilor corespunzătoare. Transformarea GOTR în forţe pentru asigurarea stabilităţii ar putea, din punctul nostru de vedere, să servească drept garanţie pentru continuarea operaţiunii de pacificare şi ar asigura paza, evacuarea şi distrugerea armamentelor, tehnicii militare şi muniţiilor".[143]

Venirea comuniştilor la putere în urma scrutinului parlamentar din 25.02.2001 a schimbat datele problemei prezenţei armate ruse în Moldova. Putem presupune că, dacă la putere s-ar fi aflat alte forţe, de dreapta sau, cel puţin, mai oportuniste din punct de vedere politic, Moscova ar fi jucat în continuare carta sincronizării şi imposibilităţii retragerii armamentelor convenţionale pînă la sfîrşitul anului 2001. Însă, cu aservirea completă Moscovei, prin stipularea în Tratatul Bilateral a calităţii de stat-garant, reimpunerea limbii ruse, preluarea întregului patrimoniu economic, ruşii au ales tactica mai "civilizată" de consolidare a provinciei sale din vestul CSI. Astfel, La 16 noiembrie MAE al Federaţiei Ruse a anunţat completarea procesului de retragere a ELT-urilor în conformitate cu Deciziile Summit-ului OSCE de la Istanbul.* Comandamentul rus de la Tiraspol a raportat dezasamblarea a 239 de unităţi de ELT şi repatrierea altor 125 spre Rusia.[144]

4. Naţionalismele ucrainean, găgăuz şi bulgar în Republica Moldova

Adiţional naţional-şovinismului rus şi lipsei unui naţionalism românesc viguros, fapte care deja asigură provincializarea ţării de către Federaţ ia Rusă, mai există şi naţionalismele ucrainean, găgăuz şi bulgar care, cu

*În acelaşi timp, nu au fost retrase ELT-urile ruse care sînt antrenate în operaţiunea de "pacificare" în regiunea transnistreană. Faptul că această violare a deciziilor Summit-ului de la Istambul nu i-a "deranjat" pe moldoveni, dar nici pe occidentali, conduce la presupunerea pe planul Primakov referitor la forţele de stabilizare se află pe mesele de lucru din Kremlin şi în cancelariile din Vest.

unele particularităţi şi agende suplimentare, contribuie la edificarea provinciei, susţinînd eforturile ruşilor.

În ce priveşte poziţia Ucrainei, aceasta a fost şi continuă să fie determinată de un set de factori interdependenţi.

1) Probleme teritoriale moştenite din perioada cînd i-au fost transferate nelegitim Bucovina şi teritoriile de sud ale Basarabiei.
2) Existenţa Crimeii rusofone, cu un potenţial sporit de secesiune, care la mijlocul anilor '90 a fost redus de Kiev prin intermediul unor aranjamente constituţionale şi acceptarea prezenţei militare ruse pe peninsulă şi pe Marea Neagră.
3) Prezenţa armatei ruse şi a stocurilor acesteia la hotarul său de vest, nu atît de periculoase sub aspectul combativităţii, cît sub aspectul proliferării de armamente.
4) Minoritatea ucraineană în Moldova.
5) Consolidarea statutului de putere regională, prin intermediul implicării în procesul de soluţionare a conflictului transnistrean şi asigurarea unui grad de control asupra Moldovei.
6) Contracararea curentului românesc şi subminarea identităţii româneşti în Basarabia.
7) Existenţa grupărilor politice şi criminale interesate de existenţa regimului separatist pentru continuarea activităţilor ilegale de spălare a banilor, traficare a bunurilor şi evitare a taxelor, trafic cu armamente şi muniţii etc.

Conflictul din raioanele de est ale Moldovei a creat o oportunitate perfectă pentru Kiev de a-şi consolida propriul teritoriu ce avea, în unele regiuni, o acoperire foarte modestă din punct de vedere istoric şi juridic. Din acest considerent ucrainenii nu au depus eforturi consistente şi imediate în vederea soluţionării crizei, fapt care putea fi efectuat printr-o blocare a accesului financiar, logistic şi militar rus în regiune. Relaţiile dintre Republica Moldova şi Ucraina s-au tensionat încă din 1992, în perioada Războiului din Transnistria, cînd naţionaliştii ucraineni, aflaţi la guvernare la Kiev, enervaţi de opiniile cu privire la retrocedarea Bucovinei de Nord şi a regiunii Cernăuţi, formulate de cercurile apropiate Guvernului de la Chişinău, au permis separatiştilor să acţioneze în Transnistria şi să traverseze liber frontiera dintre cele două state.[145] Perpetuarea conflictului a favorizat Kievul, care a putut între timp să-şi promoveze interesele

naţionale prin intermediul încheierii tratatelor de bază cu vecinii săi, în care era consfinţită integritatea teritorială a părţilor şi inviolabilitatea frontierelor existente. Mai mult decît atît, ucrainenii i-au susţinut pe ruşi în lupta lor împotriva Chişinăului, dezvoltînd naţionalismul ucrainean în regiune pînă la afirmaţia că ucrainenii Transnistriei trăiesc pe teritoriul etnic ucrainean.[146] Dincolo de unele disensiuni ruso-ucrainene, atunci cînd este vorba de subminarea independenţei moldoveneşti şi marginalizarea românismului în regiune, ruşii şi ucrainenii îşi unesc eforturile în baza afinităţii slave. În acest context este bizară şi comică, în acelaşi timp, părerea autoelogioasă a unor reprezentanţi ai elitei politice moldoveneşti referitoare la posibilitatea speculării contradicţiilor dintre ruşi şi ucraineni. Realităţile s-au dovedit a fi mai puţin respectuoase faţă de calculele şi "talentele" diplomatice ale moldovenilor *independentişti*.

Totodată, Kievul a ştiut să manevreze între problemele bilaterale cu ruşii şi românii[147], iar susţinerea ucraineană a Chişinăului, atîta cît a fost, s-a îndreptat spre consolidarea unui *moldovenism* antiromânesc, faptul în cauză datorîndu-se în mare parte neîncrederii istorice faţă de România care, în cazul unei eventuale reunificări cu Republica Moldova, ar fi putut solicita şi alte teritorii asupra cărora ucrainenii nu deţin nici un fel de drepturi istorico-juridice serioase. De altfel, cel puţin pe parcursul guvernării PDAM, diplomaţii moldoveni se consultau în permanenţă cu ucrainenii în problema tratatelor bilaterale cu România, în scopul evitării "atentatului" la integritatea statelor respective din partea Bucureştiului, împărtăşindu-şi experienţa prin intermediul consultărilor confidenţiale. "Toate discuţiile referitoare la aspiraţiile teritoriale româneşti faţă de Moldova au fost deocamdată la nivelul retoricii politice, dar menţinerea problemei graniţelor în centrul discursului politic trezeşte întrebări neconfortabile referitoare la relaţiile istorice între Moldova, România şi Ucraina".[148]

Kievul a utilizat diferendul transnistrean pentru a acumula un capital politico-diplomatic pe care l-a utilizat în negocierile cu privire la delimitarea frontierei şi încheierea unui tratat convenabil. Dacă la începutul anilor '90 ucrainenii se simţeau extrem de neconfortabil din punct de vedere politic şi ar fi fost dispuşi, probabil, să cedeze Moldovei chiar şi oraşul Reni în schimbul unui tratat bilateral care ar fi consfinţit un aranjament amiabil, pe parcursul anilor '90, o dată cu accentuarea dependenţei Chişinăului de Moscova şi Kiev în problema transnistreană

(şi soluţionarea/aplanarea secesionismului rus în Crimeea), ucrainenii s-au calmat. Au început să reducă accesul (şi aşa restrîns) la Dunăre, au obţinut de la oficialii de la Chişinău 18 hectare ale sectorului de autostradă Odesa-Reni de lîngă comuna Palanca (chipurile, în schimbul depoului de la Basarabeasca) în pofida protestelor partidelor opoziţionare[149], emit pretenţii asupra proprietăţii Republicii Moldova pe teritoriul Ucrainei (în special în sud). Negocierile cu Moldova au început în mai 1993[150], iar preşedintele Lucinschi a semnat Tratatul de bază la 26 iulie 1999.[151] Graba cu care Rada a ratificat Tratatul a accentuat un lucru evident — cîştigul pe care l-au obţinut ucrainenii în urma documentului în cauză şi lipsa de profesionalism sau/şi cointeresarea materială a politicienilor/funcţionarilor moldoveni.

Interesant că Smirnov a insistat asupra implicării observatorilor (dar şi a contingentelor armate) ucraineni în zona de securitate în calitate de garanţi adiţionali ai securităţii, condiţionînd aceasta de acordul în ce priveşte restabilirea podurilor peste Nistru.[152] În pofida diferenţelor interslave, după cum au arătat şi exemplele disensiunilor interruse, ucrainenii şi ruşii întotdeauna găsesc limbaj comun în ce priveşte marginalizarea românilor basarabeni, după cum în perioada 1991-1992 mercenarii ucraineni din UNA-UNSO au "cooperat" fructuos cu cazacii ruşi (altfel duşmani de moarte) în lupta lor comună împotriva autorităţilor constituţionale de la Chişinău.

Pe de altă parte, ar fi necesar de menţionat că ucrainenii de pe malul drept al Nistrului şi în special din localităţile rurale mixte au reuşit pe parcursul anilor să însuşească o anumită toleranţă interetnică, fiind mai cooperanţi cu românii basarabeni. Ucrainenii au fost prezenţi de mai mult timp pe teritoriul Basarabiei, fugind de şerbia boierilor ruşi, iar pe parcursul perioadei 1918-1940 au fost loiali statului românesc. Naţionalismul ucrainean, suscitat de cel velicorus şi alimentat de ideologii actuali ai UNA-UNSO, este cel mai puternic în Transnistria, pe care au şi declarat-o drept pamînt "ucrainean".

În ce priveşte găgăuzii, aceştia au, din punct de vedere etnopolitic, o subordonare dublă: veriga cea mai puternică este între Comrat şi Moscova (filiera Tiraspol), a doua, mai slabă, Comrat-Ankara. În momentul de faţă găgăuzii sînt loiali, în primul rînd, ruşilor şi sînt marcaţi, ca şi secesioniştii ruşi din Transnistria, de o românofobie primitivă.

UTA Gagauz-Yeri are un teritoriu de 1 847 km pătraţi (5,4% din teri-

toriul Republicii Moldova) şi o populaţie de 175 000 de locuitori (4% din populaţia Moldovei), găgăuzii reprezentînd 78% din totalul populaţiei autonomiei. Prin statutul acordat de Parlamentul de la Chişinău, găgăuzii au dreptul la autodeterminare în cazul în care Moldova se uneşte cu România. Forţele politice de dreapta au atacat stipularea în cauză, însă: "Curtea Constituţională a declarat astăzi drept constituţional articolul 1 al Legii Gagauz-Yeri care presupune dreptul găgăuzilor la «autodeterminare externă» în cazul în care Moldova va renunţa la statutul de stat independent".[153]

Cooperarea strînsă între Comrat şi Tiraspol[154], intenţia de a participa la negocierile referitoare la reglementarea diferendului între Chişinău şi Tiraspol în calitate de al treilea subiect[155] etc. arată gradul de neloialitate, cel puţin, dacă nu ostilitate, faţă de autorităţile centrale de la Chişinău. Liderul separatiştilor ruşi Smirnov şi-a anunţat direct disponibilitatea să sprijine "lupta poporului găgăuz pentru consolidarea statalităţii Republicii Găgăuze".[156] Mihail Kendighelean, preşedintele Adunării Populare UTA Gagauz-Yeri (unul din artizanii autonomiei găgăuze care, înainte de a se implica în politică, a lucrat ca director de şcoală, predînd 28 de ani limba, deloc surprinzător, rusă), a susţinut foarte franc: "Tot timpul relaţiile între Comrat şi Tiraspol au fost de prietenie. De ce? Chiar şi pentru faptul că, dacă nu ar fi existat Transnistria şi UTAG, care au stat în calea naţionalismului, Republica Moldova poate că nici nu ar fi existat astăzi".[157]

Nu fără susţinerea secesioniştilor ruşi, găgăuzii au ajuns să afirme că: "Memorandumul de la Moscova semnat în 1997 este singurul document real şi funcţional, care permite soluţionarea integrală a tuturor problemelor ce ţin de structura internă a Republicii Moldova în limitele unui stat comun, cu participarea Republicii Moldova, Transnistriei şi autonomiei găgăuze".[158] Găgăuzii s-au pronunţat direct în favoarea federaţiei din 3 subiecţi în cadrul unui stat comun, susţinînd că nu vor accepta ca Transnistriei să-i fie acordate mai multe împuterniciri, solicitînd, de asemenea, conferirea rusei statutului de limbă de stat, deoarece aceasta este limba oficială în Transnistria şi în Găgăuzia.[159]

Au existat şi disensiuni de proprietate — găgăuzii au încercat să blocheze privatizarea întreprinderilor de pe teritoriul autonomiei[160] şi, pînă la urmă, Guvernul central a cedat în litigiile de proprietate, transmiţînd întreprinderile de stat în subordonarea UTA Gagauz-Yeri.[161] Deşi, în mod normal, Parlamentul Republicii Moldova este cel care adoptă actele nor-

mative referitoare la procesul de privatizare, iar patrimoniul republicii aparţine, conform prevederilor constituţionale, întregului popor, Adunarea Populară a Găgăuziei adoptase hotărîrea despre privatizarea în teritoriul autonomiei.[162] Liderii găgăuzi s-au pronunţat împotriva "tratării Găgăuziei drept judeţ ordinar" şi au acţionat în cunoştinţă de cauză, solicitînd, de asemenea, ca Găgăuzia să aibă "o reprezentanţă permanentă adecvată în Parlamentul Republicii, în alte verigi ale puterii de stat" şi ca "legislaţia Moldovei să fie adusă în conformitate cu statutul juridic special al Găgăuziei".[163] Autorităţile găgăuze s-au opus cu succes implementării Legii cu privire la administraţia publică locală, susţinînd, de exemplu, că numirea prefectului de autorităţile centrale este în contradicţie cu Statutul juridic special.[164]

De asemenea, la nivel politic, găgăuzii sfidează puterea centrală de la Chişinău. Astfel, autorităţile de la Comrat sărbătoresc aniversările succesive de la "proclamarea Republicii Găgăuze", ignorînd faptul că atunci au dezmembrat teritoriul Republicii Moldova în urma unei rebeliuni armate anticonstituţionale, mai avînd şi tupeul să susţină că dacă n-ar fi fost 19 august 1990, n-ar fi existat actuala autonomie.[165]

În plan lingvistic, în momentul de faţă, instruirea în toate cele 53 de şcoli din Gagauz-Yeri se face în limba rusă, şefa Direcţiei de Învăţămînt a autonomiei declarînd că: "Populaţia nu a fost în stare să depăşească o barieră psihologică. De cele mai multe ori a fost invocat motivul că instruirea în limba rusă este mai avantajoasă, cu mai multă perspectivă".[166] Această orientare lingvistică are şi conotaţii politice — găgăuzii nu-şi văd viitorul în componenţa Moldovei şi deci necesitatea de a studia limba română, dar nici găgăuza nu-i aranjează pentru că nu profesează un naţionalism găgăuz, ci unul prorus şi antimoldovenesc/antiromânesc.

Deşi nici o formaţiune politică nu a fost înregistrată din UTA Găgăuzia[167], în special avînd în vedere stipularea de 5 000 de membri şi reprezentativitate în 2/3 din judeţe, comuniştii se bucură de o popularitate indiscutabilă. Pe de altă parte, faptul că populaţia a fost pasivă în timpul desemnării, în 1999, a guvernatorului general (başcanului) şi a celor 35 de deputaţi în Adunarea Parlamentară, prezentîndu-se 53% de alegători şi fiind necesar turul doi de scrutin pentru a alege guvernatorul şi peste jumătate din deputaţi[168], demonstrează gradul scăzut al unui naţionalism găgăuz coerent şi susţinut de mase. Naţionalismul existent este mai degrabă al elitelor, alimentat de ruşi şi vehiculat în mediul populaţiei

atunci cînd este necesar de asigurat susţinerea populară pentru poziţiile privilegiate de clan sau de grup.

Geografia relaţiilor economice ale autonomiei găgăuze este semnificativă: în 1995 Comratul a semnat cu primăria oraşului Moscova un acord de colaborare şi cooperare, a stabilit relaţii directe cu Tatarstanul, relaţii preferenţiale cu Transnistria, care urma să furnizeze energie electrică la preţuri convenabile[169]. În contextul relaţiior privilegiate cu secesioniştii ruşi, Nicolai Telpiz, membrul Prezidiului Adunării Populare a Găgăuziei, a declarat că: "nimeni n-a anulat nici acordurile de prietenie şi colaborare stabilite de Republica Găgăuză cu Republica Transnistreană şi cu Abhazia din anii 1992-1993".[170] Pe de altă parte, legislativul de la Comrat a adresat Parlamentului Republicii Moldova un apel, prin care solicită "o participare mai activă a structurilor autonomiei găgăuze la elaborarea şi promovarea politicii interne şi externe a Republicii Moldova".[171] Găgăuzia, deci, nu este loială autorităţilor centrale, în pofida faptului că i-a fost acordat un statut de autonomie cu un înalt nivel de autoguvernare şi-i sfidează pe moldoveni, solicitînd mai mult — să fie acceptată printre cofondatorii etnici egali ai statului Republica Moldova.

Alt element important în evoluţiile etnopolitice din sudul ţării este poziţia Turciei faţă de Moldova. Aceasta este determinată de următorii factori:

1) exercitarea influenţei politice în zonă — oportunitate care s-a creat după destrămarea URSS, Turcia consolidîndu-şi statutul de putere regională. Consolidarea puterii în spaţiul pontic şi marginalizarea ruşilor în bazinul Mării Negre;
2) promovarea exporturilor turceşti;
3) protejarea minorităţii turcofone — a găgăuzilor — şi aprofundarea identităţii lingvistice turcofone.

De menţionat că Turcia a jucat mult mai subţire decît ceilalţi actori internaţionali implicaţi în Republica Moldova. Pe de o parte, turcii, prin intermediul asistenţei financiare şi tehnice, au influenţat comportamentul liderilor găgăuzi, iar pe de alta, au susţinut foarte subtil legea Gagauz-Yeri care are un potenţial (con)federativ explozibil, neexplorat pe deplin, deocamdată, de liderii găgăuzi.

În acelaşi timp, limitele influenţei sale în Moldova conduc la gestionarea unei politici flexibile faţă de această zonă. De exemplu, fiind întrebat

ce crede despre reunificarea Basarabiei cu România, ambasadorul Ozge la Chişinău a menţionat că "în această chestiune nu este atît de importantă părerea Turciei, cît părerile Republicii Moldova şi României, precum şi ale statelor vecine".[172] Adică turcii mai degrabă ar avea nevoie de teren economic şi politic, fără a fi interesaţi prea tare în momentul de faţă de elementul etnic pentru a-şi consolida poziţia în regiune. Turcii sînt mai atenţi în susţinerea naţionalismului găgăuz, inclusiv din considerentul rusificării găgăuzilor şi orientarii lor ideologice spre Kremlin. În schimb, autorităţile moldoveneşti îşi exprimă loialitatea faţă de exporturile turceşti, participînd chiar şi la asigurarea măsurilor de securitate a statului turc, cum ar fi, de exemplu, implicarea în reţinerea unui membru important al Partidului Muncitoresc din Kurdistan.[173]

O perioadă mai îndelungată bulgarii au rămas în afara unor disensiuni etnice active, manifestînd o atitudine comparativ loială faţă de basarabeni, preşedintele Societăţii Bulgare declarînd că: "ar fi neetic şi incorect din punct de vedere civic ca bulgarii să se pronunţe în problemele cardinale ale poporului moldovenesc, inclusiv în problema denumirii limbii".[174] Cu toate acestea, marea parte a bulgarilor, în special la oraşe, i-au susţinut pe ruşi în perioada restructurării, dar şi mai tîrziu, în lupta lor antimoldovenească. O anumită reticenţă a minoritarilor bulgari de a implementa proiectul *naţionalizării* s-a datorat în mare parte neîncrederii pe care o au faţă de vecinii lor găgăuzi şi implicarea turcă în raioanele de sud ale Moldovei. De asemenea, Bulgaria nu a avut pretenţii de putere regională şi deci de "apărător" al bulgarilor etnici din statele vecine.[175] Însă, o dată cu reforma administrativă, conducerea raionului Taraclia a început să utilizeze formula etnică bulgărească pentru a asigura perpetuarea aflării la putere şi a reuşit să antreneze administraţia de la Sofia, care s-a pronunţat în favoarea acordării unei autonomii administrative raionului Taraclia.[176] Cazul "Taraclia" se transformase într-un scandal moldo-bulgar, cu difuzări de declaraţii diplomatice şi învinuiri reciproce între Chişinău şi Sofia.[177] Comisia Electorală Centrală nu a acceptat organizarea referendumurilor locale în raionul Taraclia vizînd păstrarea raionului indiferent de reforma administrativ-teritorială din Republica Moldova, deoarece aceasta contravenea legislaţiei în vigoare.[178] Legislativul a revotat Legea despre organizarea administrativ-teritorială care fusese iniţial respinsă de ex-preşedintele Lucinschi cu solicitarea de a păstra raionul Taraclia şi în acest fel ea fost promulgată la 28.12.98.[179] La 21 ianuarie 1999 autorităţile raionului au

desfăşurat un referendum în care majoritatea populaţiei s-a pronunţat în favoarea păstrării raionului, Comitetul Executiv din Taraclia declarînd că raionul nu va participa la alegerile judeţului Cahul, ci doar ale Taracliei.[180] Într-un mod oarecum sincronizat cu problemele în cauză, deşi vehiculînd explicaţii de integrare europeană, Sofia a declarat că va introduce regim de vize pentru cetăţenii moldoveni.[181] Comuniştii şi o parte din deputaţii BpMDP s-au pronunţat în favoarea creării judeţului Taraclia în limitele fostului raion din "motive etnice".[182] Autorităţile de la Taraclia au continuat să exercite presiuni asupra Chişinăului, afirmînd că îşi menţin poziţia de neparticipare a alegătorilor din acest raion în conformitate cu noua structură administrativ-teritorială a Republicii Moldova.[183]

Deşi era evidentă legătura între problema Taracliei, tranzitarea deşeurilor radioactive de la Kozlodui şi introducerea vizelor pentru cetăţenii moldoveni, bulgarii au încercat cel puţin să păstreze aparenţele diplomatice, afirmînd că Sofia nu exercită presiuni asupra Chişinăului.[184] Ulterior, autorităţile raionului Taraclia au blocat alegerile locale şi referendumul consultativ din 23 mai 1999[185], iar pentru soluţionarea crizei a fost creată o comisie guvernamentală şi invitaţi experţii Congresului Puterii Locale şi Regionale al Consiliului Europei, Parlamentul abţinîndu-se de la abordarea în plen a problemei.[186] În iulie 1999 autorităţile din fostul raion Taraclia au renunţat la desfăşurarea alegerilor locale, cu condiţia ca Parlamentul să examineze la începutul lunii septembrie problema acordării statutului de judeţ raionului respectiv.[187] În cadrul unui interviu acordat TVM, ex-prim-vicepremierul Nicolae Andronic, preşedintele Comisiei guvernamentale în problema Taracliei, a declarat că în acest raion "există o neînţelegere şi o respingere a actelor normative adoptate de Parlament cu privire la reforma administrativ-teritorială, datorită, în primul rînd, faptului că unii lideri politici au făcut liderilor bulgari din Taraclia promisiuni în sensul creării unui judeţ în limitele fostului raion Taraclia".[188]

Caracterul arbitrar şi cointeresat al creării judeţului Taraclia, "preponderent" populat de bulgari, este relevat de cifrele ultimului recensămînt, în conformitate cu care în fostul raion locuiau 32 000 de bulgari din totalul de 59 000, ceea ce reprezintă 55 la sută. Populaţia bulgărească locuieşte preponderent în numai şapte localităţi — Taraclia, Tvardiţa, Valea Perjei, Chiriutnea, Cairaclia, Albota de Jos, în care sînt 29 000 de bulgari din cei 32 000 pe ansamblul raionului. În celelalte 19 localităţi bulgarii sînt în minoritate, iar procentul moldovenilor este mai mare sau egal cu cel al

bulgarilor. Din totalul de 82 000 de bulgari din Republica Moldova, numai 32 000 sînt cuprinşi în judeţul separat bulgăresc al Taracliei, restul, de 50 000, adică 60 la sută, se află în afara acestuia. O autonomie culturală extrateritorială ar fi fost cu adevărat în avantajul bulgarilor, însă motivul etnic a fost utilizat pentru perpetuarea aflării la putere a lui Kiril Darmancev, preşedintele executivului raionului Taraclia, şi a altor lideri bulgari. În prezent, judeţul Taraclia cuprinde 46 600 de locuitori, spre deosebire de celelalte judeţe ale republicii, care erau constituite în medie din 300 000 de locuitori.[189]

Comisia de la Veneţia susţinuse că drepturile etnicilor bulgari şi ale comunităţii bulgare din Republica Moldova nu sînt lezate în nici un fel în urma implementării reformei administrativ-teritoriale, pentru că teritoriul populat de etnicii bulgari nu a fost separat şi majoritatea bulgarilor sînt înglobaţi în judeţul Cahul.[190] În luna octombrie 1999, Congresul Puterii Locale şi Regionale al Consiliului Europei a propus amînarea examinării situaţiei din fostul raion şi analizarea acestei probleme în cadrul unei conferinţe internaţionale, însă Comisia guvernamentală condusă de Andronic propusese deja la acel moment crearea judeţului separat Taraclia.[191] La 22 octombrie 1999, 58 de comunişti şi centrişti au votat crearea judeţului Taraclia în limitele fostului raion. De menţionat în acest context faptul că şi autorităţile ucrainene monitorizau atent evoluţiile în această problemă, recomandînd cu prudenţă Chişinăului să aplaneze situaţia prin conferirea statutului de judeţ Taracliei, dar să se oprească în faţa creării unei autonomii explicit etnice pentru a evita precedentul care ar fi putut fi invocat şi de populaţia bulgărească din Ucraina.[192]

Naţionalismul bulgar în Republica Moldova este cel mai slab, însă are un potenţial anumit, în special dacă amintim de contextul general al *naţionalizării* agendei politice moldoveneşti. În pofida logicii reformei administrative, a fost menţinut judeţul separat Taraclia, necesar liderilor bulgari, care au ştiut să speculeze atît sentimentul de neîncredere al bulgarilor simpli faţă de moldoveni, cît şi disponibilitatea reprezentanţilor organismelor internaţionale de a se implica, deseori fără a analiza atent circumstanţele, în protejarea oricărei acţiuni a minoritarilor care, prin însăşi statutul lor, ar fi infailibili. Există o anumită tradiţie politică, dar şi socială, ce excelează în apărarea minorităţilor naţionale sau de alt fel, chiar dacă acestea fac recurs la agresivitate şi extremism.

Pe de altă parte, comportamentul autorităţilor centrale în cazul UTA

Găgăuzia şi al raionului Taraclia a suscitat nemulţumirea satelor moldoveneşti din sudul ţării, primarii a 6 localităţi din lunca Prutului ameninţînd cu separarea de Republica Moldova, dacă nu încetează transferul de patrimoniu către găgăuzi, tolerarea şi stimularea clanurilor politice din Taraclia.[193]

Relaţiile triadice: Chişinău — Tiraspol — Moscova; Chişinău — minoritatea ucraineană — Kiev; Chişinău — Comrat — Moscova (filiera Tiraspol) — Ancara; Chişinău — minoritatea bulgară — Sofia creează un sistem complex de relaţii în care naţionalismele competitive joacă un rol important în ce priveşte definitivarea esenţei sistemului politic din Republica Moldova. Deoarece naţionalismul românesc liberal nu se manifestă în calitate de forţă integratoare, iar celelalte sînt suficient de militante, se creează un efect destabilizator asupra întregului sistem politic. Oricare minoritate în Republica Moldova se consideră autorizată să influenţeze *design*-ul constituţional al ţării şi să promoveze idei de autonomii naţionale, federaţii, confederaţii, apelînd la patriile lor naţionale şi la organismele internaţionale pentru exercitarea presiunii asupra Chişinăului. O dată cu crearea judeţului etnic bulgăresc, federalizarea Republicii Moldova a devenit mai pronunţată. Altceva, însă, era dacă autorităţile centrale acordau autonomii culturale extrateritoriale: aceasta ar fi contribuit la menţinerea identităţilor naţional-culturale şi nu ar fi teritorializat etnia — fapt care creează cadrul geografic pentru viitoarele disensiuni şi conflicte interetnice.

Unirea lingvistică (în baza limbii ruse), dar şi politică (fragmentarea politică şi constituţională a Moldovei) a minorităţilor naţionale împotriva moldovenilor (probabil, cu excepţia ţiganilor) este relevată de faptul că în localităţile cu populaţie preponderent alolingvă, cum ar fi Găgăuzia, judeţul Taraclia, satele ucraineşti, majoritatea şcolilor de toate gradele şi organele administrative continuă după inerţie a functiona în "limba lui Ilici", deşi se pretinde că regiunile menţionate reprezintă un fel de autonomii, cel puţin culturale, ale acestora.[194] În contextul cedărilor unilaterale deliberate sau/şi din lipsă de profesionalism, este ciudată insistenţa guvernanţilor şi politicienilor de la Chişinău asupra caracterului unitar al statului — acesta nu mai este valabil o dată cu stipularea dreptului de autodeterminare a UTA Găgăuzia şi cel preconizat pentru regiunea transnistreană. Această insistenţă este cu atît mai bizară în momentul de faţă cînd, în urma acordării Rusiei statutului de ţară-garant prin Tratatul Bila-

teral semnat şi ratificat de comunişti, provincializarea Basarabiei a devenit mai pronunţată, apropiindu-se repede de statutul unei gubernii.

În viziunea minoritarilor, Republica Moldova, într-un fel, reprezintă un spaţiu etnopolitic nedefinit deocamdată, aceasta însă se întîmplă anume din cauza *intractibilităţii naţionale* a moldovenilor care, contemplînd în expectativă rescrierea istoriei, permit modelarea unui asemenea viitor în care ruşii şi alte minorităţi se vor trezi printre părinţii fondatori ai statului, mai degrabă federativ sau chiar confederativ.

În exersarea propriului naţionalism, minorităţile naţionale preferă să promoveze *naţionalizarea* agendei politice moldoveneşti şi nu democratizarea acesteia, atenţia fiind concentrată în altă parte decît transformările democratice. Această practică reprezintă un element instituit în tradiţia politică moldovenească şi contribuie la procesul de fragmentare a statalităţii Republicii Moldova, fapt care, în ultimă instanţă, frînează tranziţia democratică a ţării.

Din cîte am văzut, elementele constitutive ale conflictului etnopolitic sînt neoimperialismul rus, edificarea provinciei şi relaţiile triadice care se află într-o relaţie de interdependenţă, consolidîndu-se reciproc. Cu toate serbările dedicate *statalităţii moldoveneşti seculare*, a fost mai dificil de fundamentat sau teoretizat pretenţiile *independentiştilor*, deoarece independenţa Republicii Moldova a fost mai degrabă întîmplată, decît cucerită şi obţinută, şi a reprezentat un lucru greu de conceptualizat din cauza lipsei unei continuităţi politice din a doua jumătate a secolului XIX — începutul secolului XX, cînd au fost formate majoritatea statelor-naţiuni. Slăbiciunea naţionalismului moldovenesc/românesc în perioada sovietică şi după aceasta a fost determinată de fizionomia de paradă, superficialitatea şi primitivismul agenţilor *naţionalizanţi* din Basarabia actuală şi incapacitatea acestora de a teoretiza şi promova integrarea unui vag naţionalism etnic moldovenesc naţionalismului românesc coerent şi conştient de misiunea sa de unificare.

Pe de altă parte, naţional-şovinismul rus a fost favorizat de amnezia istorică a românilor basarabeni, fapt care a permis, după o confruntare culturală şi militară succintă, reinstaurarea supremaţiei politice şi culturale ruse în Basarabia. Ruşii transnistreni au formulat inechivoc ceea ce simte absoluta majoritate a minorităţilor naţionale din Moldova: dezintegrarea

URSS a fost o greşeală istorică, confirmînd teza conflictelor etnopolitice în Republica Moldova, în care naţionalismele competitive au jucat un rol determinant în ce priveşte distribuirea puterii politice în Moldova şi consfinţirea rezultatelor în anumite aranjamente constituţional-juridice care, prin conţinutul şi natura lor, împiedică tranziţia democratică.

Edificarea provinciei este una din modalităţile complexe ale Rusiei de creare a teritoriilor dependente în spaţiul ex-URSS, naţional-şovinismul rus fiind de sorginte imperială. Este evidentă coabitarea tuturor forţelor politice ruseşti în problema utilizării diferitelor metode de subminare a noilor state independente care vor să iasă din orbita Kremlinului. Chiar politicienii ruşi anticomunişti se împotrivesc transformării relaţiilor Rusiei cu vecinii săi din CSI în afaceri strict interstatale, menţinute în conformitate cu dreptul internaţional.

O dată cu trecerea timpului, diferendul transnistrean se instituţionalizează, iar autorităţile neconstituţionale au reuşit să edifice, cu asistenţa Federaţiei Ruse, un protostat, destul de viabil în momentul de faţă. Acest protostat generează, prin intermediul instituţiilor create, un nou tip de identitate, solicitînd cetăţenilor aderarea necondiţionată la *transnistrismul rus*, sau *panslav* — cînd nu există disensiuni mai acute ruso-ucrainene.

Naţional-şovinismul rus a fost suficient de puternic pentru a descuraja trecerea unităţilor militare sovietice sub jurisdicţia Moldovei. Armamentele convenţionale sovietice/ruse au jucat un rol determinant în ce priveşte fizionomia evoluţiilor politice şi de securitate în Republica Moldova, evoluţia deţinerilor relevînd transferurile masive către secesioniştii ruşi, care au mai fost susţinuţi de uniunile de cazaci din Federaţia Rusă, de partidele politice şi de structurile executive ruse. Evaluarea rezultatelor declanşării ostilităţilor ne conduce la realizarea faptului că aceasta a fost convenabil secesioniştilor ruşi din regiunea transnistreană şi Kremlinului, deoarece s-a soldat cu schimbarea formulei de negociere a soluţiei paşnice, instituită de Mecanismul Cvadripartit. Faptul în cauză a fost realizat în urma Declaraţiei moldo-ruse de încetare a ostilităţilor din 21 iulie 1992, care a stabilit din acel moment calea şi modul de gestionare a conflictului. Prin intermediul conflictului armat şi al modului de gestionare a acestuia, instituit de ruşi şi acceptat de moldoveni în frunte cu ex-preşedintele Snegur, au fost subminate suveranitatea şi integritatea Republicii Moldova, poziţia României, precum şi curentul cultural-politic proromânesc din Basarabia. Sub acoperirea "forţelor ruse de pacificare", separatiştii ruşi au continuat edificarea

structurii militar-defensive, inclusiv în zona de securitate, în sectoarele de responsabilitate directă a "pacificatorilor" ruşi.

O dată însă cu adaptarea Tratatului FACE, instrument extrem de important pentru evoluţiile în domeniul securităţii europene, dar şi în urma aservirii politice şi economice complete faţă de Rusia, prin asumarea rolului de stat-garant, rolul factorului militar s-a diminuat brusc, făcînd posibilă retragerea neproblematică a majorităţii ELT-urilor ruse din regiunea transnistreană. Importanţa prezenţei ruse, inclusiv militare, rezidă mai degrabă în simbolismul pe care îl are Transnistria în gîndirea factorilor de decizie ruşi şi a publicului larg, afectat de şovinismul velicorus. Menţ inerea Moldovei, prin intermediul conflictului, în zona de influenţă rusă oferă un spaţiu necesar, nu atît sub aspectul strategic real, cît sub unul simbolic, nu mai puţin important pentru *re-inventarea* continuă a singurei tradiţii de statalitate rusă — celei imperiale. În ce priveşte "capul de pod spre Balcani", "opoziţia în calea NATO" etc., asemenea afirmaţii sînt irelevante din punct de vedere al strategiei militare contemporane.

Relaţiile triadice creează un sistem complex de relaţii în care naţionalismele competitive joacă un rol important în ce priveşte definitivarea esenţei sistemului politic din Republica Moldova. Deoarece naţionalismul românesc liberal nu se manifestă în calitate de forţă integratoare, iar celelalte sînt suficient de militante, se creează un efect destabilizator asupra întregului sistem politic. Republica Moldova a sucombat intern prin cedările

NOTE

1 Volkov Gavril, ex-preşedintele KGB-ului din RSSM în perioada 1978-1989, interviu, Timpul, 21.09.2001.

2 Ciobanu Vitalie, Flux, ediţia de vineri, 27.08.1999.

3 Gribincea Mihai, Politica rusă a bazelor militare: Moldova şi Georgia (Chişinău: Civitas, 1999), p. 203.

4 "EU asks Russia to pull troops from Moldova enclave", Reuters, 14.02.2001.

5 Jamestone Monitor, Volume V, issue 33, 13.09.2000.

6 Este simbolică în acest sens cartea cu titlul èÓÍÛ¯ÂÌËÂ Ìǫ ÒÚǫÚÛÒ de către Şornikov P., liderul Mişcării ruşilor "Edinstvo", Chişinău, 1997.

7 Khazanov Anatoly M., After the USSR. Ethnicity, Nationalism and Politics in the Commonwealth of Independent States (Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1995), p. 88.

8 Ciobanu Vitalie, Flux, ediţia de vineri, 02.07.1999.

9 "În Republica Moldova au loc manifestaţii prilejuite de aniversarea «operaţiunii Iaşi-Chişinău»", BASA-press, 23.08.1999.

10 "La 6 iulie, basarabenii vor comemora 50 de ani de la deportările în masă ale populaţiei băştinaşe. Şapte organizaţii şi partide politice au adoptat o declaraţie prin care cer retragerea trupelor ruse, eliberarea grupului Ilaşcu, reîntregirea Mitropoliei Basarabiei şi modificarea Articolului 13 din Constituţie privind limba de stat", AP Flux, 05.07.1999.

11 Gusleacov Victor, "Ce şi cum a fost? Şi ce se mai întîmplă?", Conflictul din Transnistria: adevărul aşa cum a fost el, Materialele Conferinţei Ştiinţifico-Practice "Interesele de stat şi rolul organelor de interne în asigurarea ordinii constituţionale, drepturilor şi libertăţilor omului în raioanele de est ale Republicii Moldova", 12-13 ianuarie 1993 (Chişinău: Logos, 1996), p. 19.

12 Gusleacov Victor, ibidem, p. 21.

13 AP Flux, 17.05.2000.

14 "Un grup de 26 de deputaţi cer tragerea la răspundere penală a liderului comunist, Vladimir Voronin", AP Flux, 29.09.2000.

15 "Comuniştii şi organizaţii ale minorităţii ruse condamnă bombardarea Bagdadului", BASA-press, 17.12.1998.

16 "Vladimir Voronin acuză NATO de standard dublu în politică", Moldpres, 04.05.1999.

17 Interviu cu vicepreşedintele grupului parlamentar al comuniştilor "Victor Stepaniuc: apropierea de NATO înseamnă deteriorarea relaţiilor cu Rusia, care sînt prioritare pentru Republica Moldova", BASA-press, 12.02.2000.

[18] A fost semnificativă observaţia preşedintelui Parlamentului Diacov din cadrul Conferinţei Ştiinţifico-Practice "Unitatea poporului Republicii Moldova şi problema identităţii etnice" că aspectele problemei legate de relaţiile interetnice se acutizează în ajun de alegeri, această situaţie fiind caracteristică perioadei de tranziţie spre maturizarea forţelor politice", a se vedea "Problema relaţiilor interetnice în Republica Moldova – o speculaţie a partidelor politice", Moldpres, 05.05.1999.

[19] Moldpres, 19.05.1999.

[20] "Reprezentanţi ai minorităţii ruseşti din Republica Moldova consideră că Chişinăul şi-a modificat politica faţă de Moscova", AP Flux, 12.01.2000.

[21] "Deputaţii PFD protestează împotriva activităţii ilegale în regiunea transnistreană a partidelor politice din Federaţia Rusă", AP Flux, 26.07.2000.

[22] AP Flux, 07.07.1998.

[23] AP Flux, 23.10.2000.

[24] Negru Gheorghe, Politica etnolingvistică în R.S.S. Moldovenească (Chişinău: Prut Internaţional, 2000), p. 94.

[25] Negru Gheorghe, Politica etnolingvistică în R.S.S. Moldovenească (Chişinău: Prut Internaţional, 2000), p. 95.

[26] "Şcoala naţională sau un pas înainte şi doi înapoi", Învăţământul public, 17.06.1989.

[27] Moldova Socialistă, 14.03.1988.

[28] Ciobanu Anatol, "Promovarea limbii de stat: ora bilanţului", Moldova Suverană, 21.08.1999.

[29] King Charles, The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture (Stanford, California: Hoover Institution Press, 2000), p. 111.

[30] "Şcoala nr. 20 de limbă română din Tiraspol a intrat sub interdicţia autorităţilor transnistrene", Libertatea, 15.07.1998.

[31] Polemica între Tănase Constantin, "Povara prosoapelor noastre", Flux, ediţia de vineri, 23.04.1999 şi Vieru Gr., "Şi-aşa-mi vine cîteodată...", Literatura şi Arta, 06.05.1999.

[32] "Reprezentanţi ai minorităţii ruse susţin că le sînt încălcate drepturile", AP Flux, 10.11.1999.

[33] "Ukraine's linguistic derussification irks Moscow, From nations to "Russian-speaking populations"?" Monitor, Volume VI, issue 4, 18.02.2000.

[34] BASA-press, 06.08.1998.

[35] "Formaţiunile de dreapta protestează împotriva interpretării Legii Audiovizualului, adoptată vineri de legislativ. Grupurile parlamentare de dreapta exprimă vot de neîncredere Preşedintelui Parlamentului", AP Flux, 29.09.2000.

[36] "Şcoala cu predare în limba romană pe baza grafiei latine de la Tiraspol ar putea rămîne fără elevi", AP Flux, 03.10.2000.

[37] "Petiţie în baza Art. 14 al legii cu privire la contenciosul administrativ", Flux, ediţia de vineri, 27.10.2000.

[38] "Pentru prima dată la Chişinău a fost intentat un dosar penal unui ziar rusesc", Flux cotidian, 10.01.2001.

[39] "Guvernul ia atitudine faţă de acuzaţiile aduse de ziarul moscovit «Komsomolskaia Pravda» din 18.08.1999", AP Flux, 25.08.1999.

[40] "Cel mai important difuzor de publicitate în limba rusă dezaprobă o iniţiativă guvernamentală", BASA-press, 09.09.1999.

[41] "Reprezentanţi ai minorităţii ruse protestează împotriva proiectului de modificare a

legii despre reclamă", AP Flux, 16.08.1999.

42 Piotrovski Raimond, "Moldova în perioada postsovietică. Probleme lingvistice", Conflictul din Transnistria: adevărul aşa cum a fost el, Materialele Conferinţei Ştiinţ ifico-Practice "Interesele de stat şi rolul organelor de interne în asigurarea ordinii constituţionale, drepturilor şi libertăţilor omului în raioanele de est ale Republicii Moldova, 12-13 ianuarie 1993 (Chişinău: Logos, 1996), p. 117.

43 Ciobanu Anatol, "Promovarea limbii de stat: ora bilanţului", Moldova Suverană, 17.08.1999.

44 De Nevers Renee, Russia's Strategic Renovation, Adelphi Paper 289 (London: International Institute for Strategic Studies, 1994), p. 54.

45 Simes Dimitri K., "America and the Post-Soviet Republics", Foreign Affairs, Washington DC, Summer 1992, p. 78.

46 King Charles, "Euroasia Letter: Moldova with a Russian Face", Foreign Policy, nr. 97, Winter 1994-1995, Washington DC, p. 106.

47 Chircă Sergiu Ion, Basarabia. Lupta Continuă (Chişinău: Arc, 2000), pp. 39-40.

48 Яковлев В., интервью, Независимая Молдова, 12.09.1997.

49 Литературная Россия, 30.06.2000.

50 "Президент ПМР Игорь Смирнов выразил благодарность "Независимой газете" за непредвзятое освещение «Приднестровской проблемы»", Olvia-press, http://www.olvia.net.md/ ol27-11-00.html.

51 Deach Mark, "КГБ вПРЕССовывается", Новое Русское Слово, New York, republicat de Независимая Молдова, 11.01.1993.

52 "Лидер приватизации имущества армии бывшего СССР. Рост военного потенциала вызывает опасение у тех, кому не безразлична судьба Приднестровья", Независимая Газета – Военное Обозрение, 14.03.1996.

53 "Опыты над людьми", Московский Комсомолец, 06.09.1995.

54 Портников Виталий, "Александр Козырев определяет приоритеты", Независимая Газета, 20.01.1994.

55 Советская Россия, 04.07.1992.

56 MacFarlane Neil, "Russian Conception of Europe", Post-Soviet Affairs, 10, 1994, p. 253.

57 Lukic Reneo and Lynch Allen, Europe from the Balkans to the Urals. The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union (Oxford: SIPRI, Oxford University Press, 1996), p. 359.

58 Lukic Reneo and Lynch Allen, Europe from the Balkans to the Urals. The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union (Oxford: SIPRI, Oxford University Press, 1996), p. 355.

59 Odom William and Dujarric Robert, Commonwealth or Empire? Russia, Central Asia, and the Transcaucasus (Indianapolis, Indiana: Hudson Institute, 1995), pp. 116-117.

60 Sondajul sociologic efectuat de Çñàéå, àÁ,ÂÒÚËğ, 28.09.1999.

61 "Uniunea scriitorilor din Federaţia Rusă a organizat una din şedinţele sale plenare la Tiraspol", AP Flux, 26.10.2000. "Ministerul de Externe al Republicii Moldova ia atitudine faţă de plenara scriitorilor ruşi care a avut loc la Tiraspol", AP Flux, 31.10.2000.

62 Ne limităm aici doar la liderul separatist rus Smirnov Igor Nicolaevici, născut la 23.10.1941 în regiunea Habarovsk, care, împreună cu soţia sa, Smirnova Janetta Nicolaevna, născută la 14.03.1936 în Ucraina, a obţinut cetăţenia rusă prin intermediul

Ambasadei Federaţiei Ruse de la Chişinău (eliberat la 11.01.1999, nr. 50N: 0337530 şi, respectiv – eliberat la 20.01.1999, nr. 50N: 0337009).

63 Попов Н., "Внешняя политика России (Анализ политиков и экспертов)", статья первая, Международная Экономика и Международные Отношения, no. 3, 1994, с. 54.

64 Попов Н., "Внешняя политика России (Анализ политиков и экспертов)", статья вторая, Международная Экономика и Международные Отношения, no. 4, 1994, сс. 8 и 10.

65 Ungari and Siesby, experts ODIHR, CSCE Human Dimenssion Report, January 30 - February 4, 1994.

66 De Nevers Renee, Russia's Strategic Renovation, Adelphi Paper 289 (London: International Institute for Strategic Studies, 1994), p. 54.

67 "Россия, Совет Европы и вывод войск с территории Молдовы", Независимая Молдова, 1996.

68 "Duma de Stat şi raporturile moldo-ruse", Luceafărul, 23.12.1997.

69 A se vedea Declaraţia Ministrului rus de externe Ivanov I.S., la reuniunea a opta a Consiliului de Miniştri al OSCE, Viena, MC.DEL/127/00 din 27.11.2000.

70 Lukic Reneo and Lynch Allen, Europe from the Balkans to the Urals. The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union (Oxford: SIPRI, Oxford University Press, 1996), p. 341.

71 Die Presse, 18.11.1999.

72 Süddeutsche Zeitung, 20.11.1999.

73 La Stampa, 20.11.1999.

74 ÑÂÎÓ, 02.08.2000.

75 Lukic Reneo and Lynch Allen, Europe from the Balkans to the Urals. The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union (Oxford: SIPRI, Oxford University Press, 1996), p. 353.

76 "Demnitari de la Moscova cer condiţionarea datoriilor Republicii Moldova faţă de «Gazprom» de reluarea emiterii la Chişinău a posturilor de radio şi televiziune ruseşti", AP Flux, 25.09.2000.

77 "Is Russia substituting ethnopolitics for foreign policy?", Monitor, Vol. VI, no. 29, 10.02.2000.

78 Taylor Trevor, European Security and the Former Soviet Union. Dangers, Opportunities and Gambles (London: 1994), p. 12.

79 Doctrina Militară a Federaţiei Ruse, distribuită la Forumul de Cooperare în domeniul Securităţii al OSCE, FSC.DEL/239/00, 7 iunie 2000.

80 "Стратегия России в XXI веке: Анализ ситуации и некоторые предложения (стратегия-3), Тезисы Совета по внешней и оборонной политике", Независимая Газета, 18.06.1998 şi 19.06.1998.

81 "Conducerea Transnistriei doreşte unirea cu Federaţia Rusă", Flux cotidian, 29.03.2000.

82 Nantoi Oazu, "Cu privire la situaţia în raioanele de est ale Republicii Moldova (1992-2000)", Aspecte ale conflictului transnistrean, colectiv de autori, Institutul de Politici Publlice (Chişinău: Ştiinţa, 2001), p. 12.

83 "Transnistria este mai suverană decît Republica Moldova, potrivit deputatului rus Gheorghi Tihonov", AP Flux, 06.09.2000.

84 "Юбилейные издания Приднестровья", http://www.olvia.net.md/ol10-09-00.html.

85 "Доклад Смирнова «ПМР состоялась!»", http://olvia.net.md/president_2.html.

86 Молдавские Ведомости, 07.02.1998.

87 "Ministerul de Externe dezaprobă invitarea autorităţilor transnistrene în Duma de Stat", BASA-press, 23.02.1999.

88 "Duma rusă acuză conducerea Republicii Moldova de nedorinţa de a rezolva problema transnistreană", AP Flux, 06.10.1999; "Deputaţii din Duma rusă acuză SUA de presiuni asupra autoproclamatei republici nistrene", BASA-press, 17.07.1999.

89 "Declaraţie a Parlamentului de la Chişinău vizavi de hotărîrea Dumei ruse", BASA-press, 24.11.1995.

90 "Declaraţia Parlamentului în legătură cu hotărîrea Dumei de Stat a Rusiei", BASA-press, 27.04.1995.

91 Nantoi Oazu, "Cu privire la situaţia în raioanele de est ale Republicii Moldova (1992-2000)", Aspecte ale conflictului transnistrean, colectiv de autori, Institutul de Politici Publlice (Chişinău: Ştiinţa, 2001), p. 10.

92 Pentru o acoperire mai completă a prezenţei militare ruse a se vedea Gribincea Mihai, Forţele armate ruse în Moldova: pericol sau factor stabilizator? (Chişinău: Civitas, 1998) şi Politica rusă a bazelor militare. Moldova şi Georgia (Chişinău: Civitas, 1999). De asemenea, Pîntea Iurie, "Aspectul militar în soluţionarea conflictului din zona de est a Republicii Moldova", Aspecte ale conflictului transnistrean, colectiv de autori, Institutul de Politici Publlice (Chişinău: Ştiinţa, 2001), pp. 94-138.

93 Cibotaru Viorel, "Partidele politice şi controlul democratic asupra forţelor armate ale Republicii Moldova", Pluripartidismul în Moldova: esenţa şi specificul formării (Chişinău: USM şi ISPRI, 2000), p. 24.

94 Golan Constantin, "Starea excepţională şi mobilizarea", Conflictul din Transnistria: adevărul aşa cum a fost el, Materialele Conferinţei Ştiinţifico-Practice "Interesele de stat şi rolul organelor de interne în asigurarea ordinii constituţionale, drepturilor şi libertăţilor omului în raioanele de est ale Republicii Moldova", 12-13 ianuarie 1993 (Chişinău: Logos, 1996), p. 71.

95 "Интервенция (обобщенная справка Министерства Обороны Республики Молдова о поэтапном вмешательстве частей 14-ой армии Российской Федерации во внутренние дела левобережных районов Республики Молдова и передаче боевой техники, оружия и боеприпасов антиконституционным вооруженным формированиям", Независимая Молдова, 04.06.1992.

96 "Интервенция (обобщенная справка Министерства Обороны Республики Молдова о поэтапном вмешательстве частей 14-ой армии Российской Федерации во внутренние дела левобережных районов Республики Молдова и передаче боевой техники, оружия и боеприпасов антиконституционным вооруженным формированиям", Независимая Молдова, 04.06.1992.

97 "О фактах участия 14-й армии в вооруженном конфликте в Приднестровье", Независимая Молдова, 04.06.1992.

98 "Интервенция (обобщенная справка Министерства Обороны Республики Молдова о поэтапном вмешательстве частей 14-ой армии Российской Федерации во внутренние дела левобережных районов Республики Молдова и передаче боевой техники, оружия и боеприпасов антиконституционным

вооруженным формированиям", Независимая Молдова, 04.06.1992.

99 Guceac Ion, "Operaţii militare şi dreptul", Conflictul din Transnistria: adevărul aşa cum a fost el, Materialele Conferinţei Ştiinţifico-Practice "Interesele de stat şi rolul organelor de interne în asigurarea ordinii constituţionale, drepturilor şi libertăţilor omului în raioanele de est ale Republicii Moldova", 12-13 ianuarie 1993 (Chişinău: Logos, 1996), p. 97.

100 "Cazacii-grăniceri continuă să tensioneze situaţia din zona de securitate", Moldpres, 03.06.1999.

101 Gribincea Mihai, Politica rusă a bazelor militare. Moldova şi Georgia (Chişinău: Civitas, 1999), p. 175.

102 "Военный баланс на Днестре восстановлен. Армия Приднестровской республики получила на вооружение реактивные установки системы «Град», Приднестровье, 05.10.96.

103 "Tiraspol Officer Reports Dniester and Mafia Attempts to buy 14th Army Weapons", BBC Summary of World Broadcasts, SU/2072, 12 August 1994.

104 "Armamentul fabricat în Transnistria este utilizat în conflictul armat din Cecenia", AP Flux, 27.01.2001.

105 "În regiunea transnistreană ar putea fi create întreprinderi mixte, cu participarea agenţilor economici din complexul militar rus", AP Flux, 26.10.2000.

106 "Hotărîre pentru aprobarea structurii generale şi a efectivului Armatei Naţionale şi a instituţiilor Ministerului Apărării", Monitorul Oficial, nr. 67-69, 01.07.1999, p. 6.

107 Moldova Suverană, 03.10.1991.

108 Levinţa Constantin, "Comandamentul militar", Conflictul din Transnistria: adevărul aşa cum a fost el, Materialele Conferinţei Ştiinţifico-Practice "Interesele de stat şi rolul organelor de interne în asigurarea ordinii constituţionale, drepturilor şi libertăţilor omului în raioanele de est ale Republicii Moldova", 12-13 ianuarie 1993 (Chişinău: Logos, 1996), pp. 128-134.

109 Moldova Suverană, 23.07.1992.

110 Ilaşcu Ilie, interviu, Jurnal de Chişinău, 20.07.2001.

111 King Charles, "Euroasia Letter: Moldova with a Russian Face", Foreign Policy, nr. 97, Winter 1994-1995, Washington DC, p.108.

112 "La Nistru este compromisă misiunea pacificatoare a Rusiei", Moldova Suverană, 03.08.1996.

113 Данелян Елена, "На западном фронте без перемен…", Panorama, SUA, 21.12.1993. Republicat de Дневной Экспресс, 11.01.1994.

114 Дипломатический Вестник, 21, ноябрь 1994, Москва, с. 51.

115 Gheorghiţă Mihai, "Organele speciale şi militare ale Republicii Moldova în apărarea intereselor de stat şi puterii constituţionale (1989-1992)", Conflictul din Transnistria: adevărul aşa cum a fost el, Materialele Conferinţei Ştiinţifico-Practice "Interesele de stat şi rolul organelor de interne în asigurarea ordinii constituţionale, drepturilor şi libertăţilor omului în raioanele de est ale Republicii Moldova", 12-13 ianuarie 1993 (Chişinău: Logos, 1996), p. 27.

116 Gorgan Alexandru, "Forţele armate: conflict, loc, ordine şi drept", Conflictul din Transnistria: adevărul aşa cum a fost el, Materialele Conferinţei Ştiinţifico-Practice "Interesele de stat şi rolul organelor de interne în asigurarea ordinii constituţionale, drepturilor şi libertăţilor omului în raioanele de est ale Republicii Moldova", 12-13

ianuarie 1993 (Chişinău: Logos, 1996), p.106.

117 Rezoluţia Parlamentului nr. 1075-XII din 01.07.1992 şi prezentarea instrumentelor de ratificare prin scrisoarea semnată de Preşedintele Snegur la 01.07.1992 şi contrasemnată de Ministrul de Externe Ţîu.

118 Moraru Anton, "Adevărul ca o vie picătură de rouă", Conflictul din Transnistria: adevărul aşa cum a fost el, Materialele Conferinţei Ştiinţifico-Practice "Interesele de stat şi rolul organelor de interne în asigurarea ordinii constituţionale, drepturilor şi libertăţilor omului în raioanele de est ale Republicii Moldova", 12-13 ianuarie 1993 (Chişinău: Logos, 1996), p. 42.

119 Levinţa Constantin, "Comandamentul militar", Conflictul din Transnistria: adevărul aşa cum a fost el, Materialele Conferinţei Ştiinţifico-Practice "Interesele de stat şi rolul organelor de interne în asigurarea ordinii constituţionale, drepturilor şi libertăţilor omului în raioanele de est ale Republicii Moldova", 12-13 ianuarie 1993 (Chişinău: Logos, 1996), p. 135.

120 "După opt ani de la încheierea războiului de pe Nistru, statul n-a dat publicităţii lista persoanelor decedate în acest conflict", AP Flux, 13.12.1999.

121 Мигранян А., "Россия и ближнее зарубежье", Независимая Газета, 18.01.1994.

122 Мигранян А., "Россия и ближнее зарубежье", Независимая Газета, 18.01.1994.

123 Lukic Reneo and Lynch Allen, Europe from the Balkans to the Urals. The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union (Oxford: SIPRI, Oxford University Press, 1996), p. 375.

124 Данелян Елена, "На западном фронте без перемен…", Панорама, SUA, 21.12.1993. Republicat de Дневой Экспресс, 11.01.1994.

125 "Legislativul Moldovei marchează zece ani de la parlamentarism", Moldpres, 14.04.2000.

126 Este relevantă în acest sens reacţia Ambasadei Federaţiei Ruse (comunicatul de presă nr. 5445 din 27.10.98) la Declaraţia MAE-ului Moldovei cu ocazia aniversării a 4-a de la semnarea Acordului moldo-rus referitor la retragerea trupelor ruse din 1994.

127 "Monitor", după Flux, 18.06.1999.

128 "Helsinki Watch — to Russian authorities", çÂÁǫ,ËÒËÏǫğ ÉǫÁÂÚǫ, 01.11.1993.

129 Waters T., Instabilities in Post-Communist Europe. Moldova (RMA Sandhurst: Conflict Studies Research Centre January, 1995), pp. 14-15.

130 "Cazacii din Rusia iau atitudine în problema Transnistriei", AP Flux, 07.12.1099.

131 "La Tighina a fost fondată o filială a mişcării social-politice «Edinstvo» din Federaţia Rusă", AP Flux, 22.07.2000.

132 A se vedea temerile Poloniei că procesul de adaptare va submina calitatea de stat-membru al NATO. SIPRI Yearbook 2000. Armaments, Disarmament and International Security (Oxford: Oxford University Press, 2000), p. 586. România, de asemenea, a depus eforturi considerabile pentru a diminua impactul negativ al aflării în regimul de flanc asupra perspectivelor de integrare euroatlantică, negocierea Tratatului adaptat demonstrînd elocvent acest lucru.

133 "Republica" propune legalizarea prezenţei militare ruse în Transnistria. Premierul Braghiş spune că trebuie evaluate toate plusurile şi minusurile unei asemenea decizii,

fără să excludă din start această posibilitate", AP Flux, 05.04.2000.

134 Interviu cu premierul Braghiş, Flux, ediţia de vineri, 14.04.2000.

135 "Comuniştii ar susţine dislocarea unei baze militare a Rusiei în Transnistria, în cazul în care ruşii ar achita staţionarea ei cu gaze naturale", AP Flux, 06.04.2000.

136 "Actualul raport de forţe din parlament nu permite schimbarea statutului de neutralitate al Republicii Moldova, declară Golea, purtătorul de cuvînt al preşedinţiei", AP Flux, 06.04.2000.

137 "Dumitru Diacov: o eventuală propunere din partea Rusiei privind bazele militare în Transnistria trebuie discutată la nivel de experţi, fără a antrena opinia publică", AP Flux, 06.04.2000.

138 "Iurie Roşca: textul publicat în «De facto» trădează opţiunile filoruse destul de radicale ale taberei Preşedintelui Lucinschi", AP Flux, 07.04.2000.

139 Monitor, Jamestoun Foundation, 12.04.2000.

140 SIPRI Yearbook 2000, Armaments, Disarmament and International Security (Oxford: Oxford University Press, 2000), p. 584.

141 Сосновин Владимир, "Мышеловка для российской дипломатии. Кому мешает российское военное присутствие в Приднестровье", Независимая газета, 25.10.2000.

142 ЗАЯВЛЕНИЕ представителя Российской Федерации при передаче в ОБСЕ графика, включающего в себя три плана-графика, поэтапного вывоза, утилизации (реализации) вооружения, военной техники, боеприпасов и других материальных средств ОГРВ из Приднестровского региона Республики Молдова, Вена, PC.DEL/394/00, 17.07.2000.

143 Scrisoarea nr. 2430p-P4 din 13 iulie 2000.

144 Monitor, 30.11.2001.

145 Chifu Iulian, Război diplomatic în Basarabia (Bucureşti: Paideia, 1997), p. 57.

146 "éų ǫ˘ÂÌËÂ ëÓ˛Áǫ ìÍ ǫËÌ˚Â, èåê", Olvia-Press, Tiraspol, 01.12.2000.

147 Nahaylo Bohdan. "Ukraine and Moldova: The view from Kiev", RFE Research Report, vol.1, no.18, 01.05.1992.

148 King Charles, "Post-Soviet Moldova: A Borderland in Transition", Russian and CIS Programme (London: The Royal Institute of International Affairs, 1995), p. 17.

149 "Premierul Braghiş se pronunţă pentru cedarea Ucrainei a unei părţi din teritoriul Republicii Moldova", AP Flux, 13.04.2000; "Deputaţii creştini-democraţi se opun transmiterii în proprietatea Ucrainei a unui sector din teritoriul Republicii Moldova", AP Flux, 13.04.2000; "În cadrul şedinţei închise a Parlamentului au fost iniţiate audieri parlamentare", AP Flux, 19.05.2000; "Preşedinţia apreciază drept «echitabil» tratatul privind delimitarea frontierei dintre Ucraina şi Republica Moldova", AP Flux, 22.05.2000; "19 organizaţii neguvernamentale din Republica Moldova s-au pronunţat împotriva ratificării tratatului cu privire la frontiera de stat dintre Ucraina şi Republica Moldova", AP Flux, 25.07.2000.

150 Ţara, 05.10.1993.

151 "Prin semnarea Tratatului despre delimitarea frontierei moldo-ucrainene, «a fost stabilită definitiv graniţa de stat a Republicii Moldova», declară Preşedintele Lucinschi", AP Flux, 20.08.2000.

152 Независимая Газета, 07.04.1998.

153 "Curtea Constituţională a reconfirmat dreptul condiţionat al găgăuzilor la autodeter-

minare externă", BASA-press, 21.12.1995.

154 "Deputaţii de la Tiraspol şi Comrat au semnat un acord de colaborare", AP Flux, 06.07.2000.

155 "Sovietul suprem de la Tiraspol condamnă politica promovată de Republica Moldova faţă de UTA Gagauz-Yeri", AP Flux, 22.06.2000.

156 AP Flux, 19.08.2000.

157 Kendighelean Mihail, preşedintele Adunării Populare UTA Gagauz-Yeri, interviu, Timpul, 05.10.2001.

158 AP Flux, 01.06.2000.

159 "Găgăuzii cer federalizarea Republicii Moldova", AP Flux, 07.06.2000.

160 AP Flux, 30.03.2000.

161 AP Flux, 03.01.2001.

162 AP Flux, 19.01.2000.

163 AP Flux, 19.11.1999.

164 AP Flux, 20.02.1999.

165 AP Flux, 18.08.2000 şi AP Flux, 19.08.1999.

166 AP Flux, 02.10.1998.

167 AP Flux, 16.03.1999.

168 AP Flux, 23.08.1999.

169 AP Flux, 31.05.1999.

170 AP Flux, 17.05.1999.

171 AP Flux, 20.10.1998.

172 Interviu cu Ocuz Ozge, Ambasadorul Turciei în Republica Moldova, Flux cotidian, 26.11.1999.

173 "Kurzii din Republica Moldova susţin că Guvernul de la Chişinău este influenţat de Turcia", AP Flux, 21.07.1999.

174 "Preşedintele societăţii bulgare despre problema denumirii limbii de stat", BASA-press, 10.05.1995.

175 "Ziariştii bulgari au declarat că cetăţenilor de etnie bulgară din Moldova nu le sunt încălcate drepturile la autodeterminare culturală şi administrativă", AP Flux, 27.11.1999.

176 "Poziţia Ambasadorului Petar Vodenski, privind acordarea unei autonomii administrative raionului Taraclia, reprezintă poziţia oficială a Bulgariei", AP Flux, 28.10.1998.

177 BASA-press, 16.10.1998.

178 BASA-press, 12.12.1998.

179 BASA-press, 28.12.1998.

180 BASA-press, 31.03.1999.

181 BASA-press, 23.02.1999.

182 BASA-press, 05.03.1999.

183 BASA-press, 03.05.1999.

184 BASA-press, 14.05.1999.

185 AP Flux, 23.05.1999.

186 BASA-press, 07.07.1999.

187 BASA-press, 19.07.1999.

188 AP Flux, 19.07.1999.

[189] Moldpres, 12.08.1999.
[190] Moldpres, 29.06.1999.
[191] BASA-press, 07.10.1999.
[192] "Bulgarian county created", Monitor – a daily briefing on the post-Soviet States, 26.10.1999.
[193] BASA-press, 06.08.99 şi AP Flux, 07.08.1999.
[194] Ciobanu Anatol, "Promovarea limbii de stat: ora bilanţului", Moldova Suverană, 17.08.1999.

Uzina de Ciment de la Rîbnița.
(Imagine din: Arhiva Iulian Fruntașu)

Centrala Hidroelectrică de la Dubăsari.
(Imagine din: Arhiva Iulian Fruntașu)

Prelucrarea viței de vie într-o gospodărie colhoznică din centrul Moldovei.
(Imagine de Valeriu Corcimari)

Ivan Bodiul și cuplul Ceaușescu în hora socialistă.
(Imagine de Ion Chibzi din arhiva Editurii "Cartdidact")

Monumentul Armatei Sovietice "eliberatoare" de la Chișinău. Anii '70 ai sec. XX.
(Imagine din: Arhiva Platon Fruntașu)

Secretarul General al CC al PCUS Leonid Brejnev înmînează Moldovei distincţia "Revoluţia din Octombrie", 12 octombrie 1974.
(Imagine din: Arhiva Platon Fruntaşu)

Ivan Bodiul la adunarea festivă a CC al PCM şi al Sovietului Suprem al RSSM din 12 octombrie 1974.
(Imagine din: Arhiva Platon Fruntaşu)

Demonstrație antisovietică la începutul anilor ‘90 ai sec. XX la Chișinău.
(Imagine de Valeriu Corcimari)

Implicarea clerului în procesul de emancipare națională.
(Imagine de Valeriu Corcimari)

Demontarea monumentului V. I. Lenin de la Chişinău.
(Imagine de Valeriu Corcimari)

Mircea Snegur şi Mircea Druc în perioada romantică.
(Imagine de Valeriu Corcimari)

Podul de la Dubăsari.
(Imagine de Valeriu Corcimari)

Poziții de luptă pe platoul Pogrebnea.
(Imagine de Tudor Iovu)

Un moment de luptă.
(Imagine de Tudor Iovu)

Retragerea trupelor moldovenești din zona de conяict.
(Imagine de Tudor Iovu)

Combatanţii moldoveni revoltaţi de condiţiile Acordului de încetare a focului, semnat de Snegur şi Elţin la 21 iulie 1991, în urma războiului limitat ruso-moldovenesc.
(Imagine de Tudor Iovu)

Deëlarea tehnicii militare la Tiraspol, transferată separatiştilor ruşi de Armata a 14-a a Federaţiei Ruse.
(Imagine de Valeriu Corcimari)

Grupul lui Ilaşcu, judecat de regimul separatist de la Tiraspol.
(Imagine de Tudor Iovu)

Cazaci ruşi, în marea majoritate din afara regiunii transnistrene, implicaţi activ în constituirea armatei separatiste.
(Imagine de Valeriu Corcimari)

Imagistica antrenată pentru consolidarea “statalității părț ilor” – Suvorov la Tiraspol și Ștefan cel Mare la Chișinău.
(Imagini de Valeriu Corcimari)

Mijlocul de deplasare cel mai disponibil în provincia basarabeană, după zece ani de independență.
(Imagine de Valeriu Corcimari)

Parada militară la Tiraspol cu ocazia împlinirii a 10 ani de la proclamarea republicii separatiste.
(Imagine de Valeriu Corcimari)

(Imagine de Boris Harcenko)

Petru Lucinschi, unul dintre politicienii cei mai abili din nomenclatura ex-comunistă. Președinte al Parlamentului și al țării, scos pe necarosabilul politicii în urma schimbărilor constituționale din 5 iulie 2000, care au transformat Republica Moldova în republică parlamentară.

(Imagine de Valeriu Corcimari)

Scriitorul Ion Druță, domiciliat la Moscova – unul dintre moldovenii ilustri, antrenat de mai mulți politicieni în proiecte ideologice de consolidare a "statalității" rusoële a Moldovei.
(Imagine de Valeriu Corcimari)

Igor Smirnov, cetățean al Federației Ruse, liderul separatiștilor de la Tiraspol.
(Imagine de Valeriu Corcimari)

Vladimir Voronin, președintele comunist al Republicii Moldova.
(Imagine de Valeriu Corcimari)

Clerul Mitropoliei Moldovei, subordonată canonic Moscovei, susținută de autoritățile Republicii Moldova care au înregistrat Mitropolia Basarabiei doar în urma intervențiilor Consiliului Europei.
(Imagine de Valeriu Corcimari)

Proteste ale pensionarilor împotriva scăderii dramatice a nivelului de trai.
(Imagine de Valeriu Corcimari)

Împroprietărirea ţăranilor cu pământ.
(Imagine de Valeriu Corcimari)

Iurie Roșca, liderul autoritar al PPCD.
(Imagine de Valeriu Corcimari)

Ion Sturza, ex-premierul ADR-ist al Republicii Moldova.
(Imagine de Valeriu Corcimari)

Vladimir Voronin la Plenara CC al PCM.
(Imagine de Valeriu Corcimari)

În incinta Bibliotecii Municipale din oraşul Comrat, februarie 2001.
(Imagine de Valeriu Corcimari).

Capitolul VII

IMAGINARUL ŞI FRAGILITATEA STATALITĂŢII*

1. Clivajele etnice, statalitatea şi tranziţia democratică

Deseori, democratizarea este considerată inerent mai dificilă în statele multinaţionale, decît în cele monoetnice — se presupune că doar în ultimul caz nu este contestat principiul folosirii instituţiilor comune. Această logică are rădăcini în filozofia politică a lui John Stuart Mill, care susţinea în *Considerations on Representative Government*[1] că instituţiile libere sînt practic imposibile în ţări compuse din naţionalităţi diferite. Robert Dahl, de asemenea, a susţinut că diferenţele naţionale în cadrul statelor constrîng capacitatea de participare a cetăţenilor, limitînd astfel posibilitatea unei *poliarhii* reuşite.[2] Problema teoretică în raport cu aserţiunea în cauză este, în viziunea echipei de politologi şi economişti condusă de Adam Przeworski[3], că autorii de mai sus consideră identitatea etnică drept "primordial conferită". Teoria *primordialistă* susţine că oamenii sînt născuţi în anumite identităţi culturale particulare şi că angajamentele lor cele mai profunde şi valorile cel mai puternic profesate sînt determinate de către identităţile moştenite. În cazul Basarabiei actuale, un *primordialist* ar fi liderul PPCD, care declara: "Ca orice român, m-am născut în sînul unei Biserici, în sînul unui neam, în sînul unei familii. Sînt nişte realităţi rînduite

*Imaginarul statalităţii nu înseamnă statalitate imaginată, ci modul cum ea este concepută în viziunea şi imaginea politică a indivizilor, cum este proiectată şi cum de facto "prinde la trup".

de Dumnezeu în care m-am trezit şi pe care nici nu pot, nici nu voiesc să le modific. Şi întrucît aceste realităţi nu reprezintă, vorba unui gînditor, un act de voinţă, nu ştiu să fac altceva decît să-mi orientez eforturile, atîta cît îmi stă în puteri, spre păstrarea şi afirmarea acestor valori pe care le-am primit prin naştere".[4] Pentru acesta, identităţile sînt imuabile, indestructibile şi, într-un fel, sacre, deşi românizarea ruşilor/ucrainenilor în secolul XIX sau rusificarea basarabenilor şi minorităţilor etnice în secolul XX ar putea oferi suficient temei de a critica teoria primordialismului etnic.

Unul din primii primordialişti, Harry Eckstein, afirma că clivajele* etnice şi culturale sînt mai obiective decît cele ale grupurilor de interese sau ale clasei, concluzionînd că dacă mobilitatea socială este posibilă, cea culturală — nu.[5]

Contrariul este susţinut de un alt grup de istorici şi politologi, care afirmă că rădăcinile culturale comune nu reprezintă o condiţie necesară şi nici suficientă pentru calitatea de membru etnic sau naţional. În acest fel, naţiunile nu sînt descendente directe ale familiilor ancestrale care stabilesc dreptul istoric de a conduce în timpurile noastre, ele fiind mai degrabă mişcări politice moderne care se bazează pe miturile ancestrale comune pentru a legitima dominaţia lor asupra societăţii prin intermediul aparatului de stat.[6] Teoretic, chiar şi diferenţele minuscule ar putea fi amplificate şi incluse în procesul politic. Robert Bates susţinea că identitatea etnică este manipulabilă şi schimbătoare, în acest fel fiind necesară explicarea construcţiilor de similaritate şi diferenţă în termeni ce ţin de rezultate, nu fiind acceptate drept gratuite.[7]

În acest context, Przeworski afirmă că construcţiile istorice implică

---

*Conceptul descrie acele diviziuni societale care sînt suficient de adînci sau mari pentru a-şi găsi expresia politică. Clivajele pot fi reflectate prin intermediul a două căi: numărul de partide şi raportul între acestea. Sistemul politic cel mai puţin stabil este acel în care diviziunile între partide sînt ireconciliabile. Alt element este ponderea relativă a partidelor. Dacă aceasta este aproximativ egală, conflictul are tendinţa să se permanentizeze. Clivajele sociale pot exista în conformitate cu dimensiunile clasei, rasei, religiei şi limbii. O teorie care explică stabilitatea multor democraţii este cea a clivajelor interconectate. Partidele, în lupta lor pentru putere, sînt în situaţia de a se adresa altor categorii de votanţi, decît doar celor care reprezintă sursa lor de bază a suportului electoral. Acestea devin partide agregative şi ca rezultat reflectă mai puţin clar aspiraţiile oricărui grup sociodemografic. Însă acest rezultat mai depinde şi de sistemul electoral. Reprezentarea proporţională va conduce la apariţia mai multor partide, nici unul din care nu va fi suficient de puternic să formeze guvernul în mod independent. Partidele vor tinde să-şi menţină suportul electoral de bază, fiind articulate şi menţinînd clivajele respective (Bealy Frank, *The Blackwell Dictionary of Political Science*, Blackwell Publishers Inc, Oxford and Masachussets, 1999, pp. 61-62).

posibilitatea unei deconstrucţii contemporane.[8] Acest lucru, după părerea noastră, este perfect realizabil, însă nu demonstrează o irelevanţă sau *artificialitate* a etniei. Trimiterile, deşi exagerate, la ancestralitatea naţiunii şi deci sacralitatea conferită de timp devin credibile şi utilizabile în timpurile moderne datorită caracterului competitiv al civilizaţiei occidentale în ultimele două secole pentru mintea şi sufletul individului, faptul în cauză cunoscînd extreme lamentabile. Timpul devine o valoare pentru băştinaşi în raport cu cei veniţi mai tîrziu, care nu pot pretinde "legitimitatea" necesară pentru a se bucura de acelaşi set de privilegii. Pe de altă parte, chiar dacă orice experienţă umană sau construcţie socială poate fi dezasamblată, cu greu însă înţelegem cum acestea funcţionează, de ce unele reuşesc, iar altele nu, să mobilizeze indivizii în anumite momente pentru scopurile naţionale, de clasă etc. La fel, sentimentul insecurităţii este propriu fiecărui individ — o angoasă socială care îi impune soluţia de identificare cu un grup etnic, social sau profesional ce îi oferă, cel puţin, iluzia colectivităţii şi a bunurilor asociate cu aceasta.

Lipset şi Rokkan au identificat patru clivaje clasice în Europa Occidentală: statul versus biserica, centrul versus periferia (apărute din epoca edificării naţiunii), pămîntul versus industria şi patronii versus angajaţii (din era revoluţiei industriale). Aceste dimensiuni ale clivajelor sînt acum reformulate, de obicei, ca seculare versus religioase, patron/angajat ca clasă de mijloc versus clasa muncitorească, iar clivajul centru/periferie reflectă rezistenţa faţă de stat — deseori bazată pe conflicte etnoreligioase — în timp ce clivajul urban/rural este reformulat ca un conflict sectoral.[9]

Am putea susţine afirmaţia lui Przeworski că nu există o evidenţă sistematică privind faptul că mobilizarea naţionalităţilor în cadrul statelor se desfăşoară mai des în perioadele de democratizare decît în alte timpuri, exemple concludente în acest sens fiind renaşterea naţională a Quebecului şi Flandrilor, în ţări care erau deja democraţii consolidate. Aceste resurecţii, de regulă, apar în perioadele declinului instituţional la centru sau ale dinamismului economic într-o regiune cultural periferică.[10] Cînd resursele centrului sînt în declin, unele elite regionale sînt tentate să mobilizeze masele regiunii pentru a secesiona, făcînd apel la o cultură proprie doar regiunii şi separînd-o de elementele comune cu capitala ţării (evoluţiile politice în Italia de Nord, de exemplu).

De asemenea, pare a fi corectă teza colectivului de politologi şi

economişti condus de Przeworski referitoare la faptul că dacă eşecul autoritarismului lansează mişcări regionale de renaştere, aceasta nu datorită democratizării *per se*, ci slăbiciunii centrului (în cazul nostru, după cum am arătat în Capitolul 5, statul-partid de la Moscova a lansat procesul de liberalizare, independent de periferiile naţionale). Naţionalismele bazate regional nu conduc la dezintegrarea centrului; mai degrabă eşecul centrului oferă contextul în care naţionaliştii dintr-o regiune sau alta pot mobiliza masele largi pentru promovarea mişcărilor în favoarea autonomiilor.

Mai mulţi politologi au analizat problema elaborării unor asemenea instituţii politice care ar putea supravieţui politizării diferenţelor culturale. De exemplu, Lijphart, dar şi alţii au proiectat un *design* instituţional al "democraţiei consensualiste"*, diferită de democraţia majoritară.[11] Însă lucrarea lui Lijphart s-ă bazat pe experienţa Olandei, unde clivajele nu sînt politizate atît de mult cum ar fi, de exemplu, în Liban sau în Africa de Sud. Pe de altă parte, am putea critica modelul *consensualist* pe motivul semnificaţiilor pe care le implică raportul între democraţie şi controlul deplin pe care liderii politici îl deţin asupra segmentelor pe care le reprezintă.[12] De cele mai multe ori, modelele *consensualiste* se dezintegrează cînd se schimbă echilibrul populaţiei, în mod special cînd sporul natural al clasei inferioare devine mai mare decît al celei superioare. Cu toate acestea, modelele *consensualiste* au relevat unele lucruri importante în ce priveşte *design*-ul instituţional, în primul rînd — reprezentarea proporţională şi alte mecanisme de votare care sprijină edificarea coaliţiilor între grupări etnice din regiune.

Partidele naţionale, care încearcă să formeze alianţe, penetrînd grupurile culturale în toate regiunile (panregionale), au tendinţa să formuleze solicitări, pornind de la mişcările de autonomie bazate regional.[13] De exemplu, două partide centriste aflate la guvernare în Spania democratică

*O formă a democraţiei pentru societăţi pluraliste segmentate. Clivajele sînt acceptate, iar puterea este distribuită în cadrul guvernării de către toate grupurile importante sub aspect etnic, religios şi lingvistic. Unde e posibil, puterea este descentralizată teritorial, unde autonomia segmentată ia forma pilonizării, ca în Olanda. Proporţionalitatea nu doar caracterizează sistemul de votare, ci şi desemnarea în funcţii. Fiecare grup are dreptul de veto asupra deciziilor importante. Acest tip de sistem politic funcţionează în Olanda, Elveţia şi Austria (Bealy Frank, *The Blackwell Dictionary of Political Science*, Blackwell Publishers Inc, Oxford and Masachussets, 1999, p. 83).

(UCD şi PSOE) niciodată nu au căutat susţinere doar în cadrul electoratului antiautonomist al Cataloniei şi Ţării Bascilor, aceasta însemnînd că a existat suficient spaţiu pentru catalonii şi bascii moderaţi să coalizeze cu partidele centriste sau să intre în coaliţiile formate la centru.

Elaborarea, în cadrul procesului de democratizare, a *design*-urilor instituţionale pentru limitarea exacerbării conflictelor naţionale presupune, în acelaşi timp, faptul că diferite sectoare ale societăţii sînt de acord că cerinţele pentru o autonomie regională crescîndă pun în pericol viabilitatea centrului şi a statului în general. Se presupune, de asemenea, că liderii politici pot coordona cu succes o poziţie cu privire la un set comun de instituţii politice care este menit să minimalizeze acest pericol.

În cazul Republicii Moldova, însă, chestiunea a fost mai complicată, deoarece în perioada *perestroikăi* şi *glasnost* au fost lansate două procese paralele de dezintegrare: atît a centrului unional, cît şi a unor centre naţionale pe care Moscova le-a şantajat (cu grade diferite de reuşită), folosind minorităţile naţionale (ruse, de obicei) care au creat, la rîndul lor, autonomii separatiste. Această suprapunere creează o problemă aproape insurmontabilă pentru generarea unei loialităţi sincere faţă de statul moldovenesc actual din partea minoritarilor.

În cadrul statului există grupuri pe interese care se află în competiţie pentru controlul aparatului de stat, dar care, în acelaşi timp, împărtăşesc viziunea comună că statul are hotare legitime şi o cetăţenie naţională comună. Pe de altă parte, "elita regională" reprezintă un grup de lideri politici care contestă viziunea unui stat centralizat şi au un interes în descentralizarea autorităţii de stat. În acelaşi timp, "elita regională" nu este un set unificat de actori: diverse segmente vor avea momente diferite de satisfacţie pe calea centralizare — suveranitate regională.

În cazul Republicii Moldova elita politică de la centru nu a fost în stare să negocieze în termeni clari acorduri cu "elită regională" moderată, fapt care ar fi contribuit la democratizarea ţării. PDAM, Snegur, Lucinschi, Sturza-Diacov şi Voronin au urmărit scopul consolidării puterilor politice proprii (în special, în ajunul alegerilor), din contul statalităţii moldoveneşti (atît de mult omagiată de *independentişti*), încheind, în spirit clientelar, înţ elegeri neformale şi netransparente cu liderii separatiştilor ruşi, găgăuzi şi bulgari. De exemplu, Mihail Kendighelean, preşedintele Adunării Populare UTA Gagauz-Yeri, a recunoscut deschis că în cadrul campaniei electorale (alegerile parlamentare din 25 februarie 2001), 25 de deputaţi

de la Comrat au încheiat un acord cu Vladimir Voronin, în calitatea sa de reprezentant al PC. "Noi trebuia să-i sprijinim pe comunişti în alegeri, iar ei, odată ajunşi la putere, să aplice stipulările statutului juridic special al UTAG. A fost un acord politic. Noi ne-am îndeplinit promisiunile, în UTA Gagauz-Yeri comuniştii acumulînd circa 80 la sută din sufragii. Am făcut propagandă prin colective, la radio şi TV. Punctele principale ale acordului prevăd operarea unor modificări şi completări în textul Constituţiei RM pentru a-l racorda la Legea privind statutul juridic special al UTAG; delimitarea împuternicirilor între RM şi UTAG; prezenţa reprezentanţilor autonomiei în toate ramurile puterii; aderarea RM la Uniunea Rusia-Belarus; acordarea statutului de limbă oficială limbii ruse ş.a."[14]

Practica vicioasă a aranjamentelor clientelare cu minoritarii a condus inclusiv la modificări formale şi constituţionale prin crearea unei unităţi autonome-federale a găgăuzilor şi a unui judeţ etnic al bulgarilor, precum şi la semnarea unor documente inacceptabile în cadrul procesului de negocieri cu ruşii transnistreni/moscoviţi — astfel fiind comercializată statalitatea moldovenească, atît de "glorificată" de *independentişti*.

De asemenea, politicienii moldoveni au neglijat populaţia moldovenească din enclavele minoritarilor, care este supusă unui proces brutal de asimilare şi care, cel puţin deocamdată, nu s-a organizat politic pentru a-şi apăra drepturile. Excepţii modeste în acest sens au fost ameninţările primarilor din lunca Prutului că vor secesiona şi activitatea comitetului Palanca îndreptată împotriva cedării unei porţiuni a teritoriului moldovenesc, operată de (ex-)comunişti.

Examinarea presiunilor pentru autonomie naţională ajută, în termeni strategici, la sublinierea tezei că grupurile naţionale sînt construcţii politice, nu oferite primordial. Ar fi o greşeală, după Przeworski, să recunoaştem dreptul de monopol asupra unei patrii istorice, aceasta implicînd, de exemplu, că turcii în Germania, ruşii în Estonia sau algerienii în Franţa au drepturi politice limitate, deoarece ei au populat regiunea într-o perioadă mai tîrzie decît aşa-numitele populaţii autohtone. Am putea fi de acord cu această viziune, însă există diferenţe substanţiale între populaţiile "reziduale" noi: Turcia şi Algeria nu au ocupat Germania şi, respectiv, Franţa, exterminînd o parte din populaţiile ţărilor în cauză, pe cînd Rusia a ocupat Estonia şi Basarabia, exterminînd prin execuţii, deportări şi foamete o parte însemnată a estonienilor şi românilor basarabeni. Aceasta nu înseamnă, bineînţeles, că ruşii din Estonia sau din Moldova ar trebui să fie mărginiţi

din punct de vedere cetăţenesc pentru greşelile taţilor sau bunicilor, însă faptul că minoritatea rusă nu-şi asumă o responsabilitate istorică pentru crimele comise nu va conduce la un acord interetnic durabil şi va contribui la consolidarea naţionalismului primordial şi a "autohtonismului" etnic în rîndul românilor basarabeni. Pe de altă parte, imixtiunea în problemele ce ţin de identitatea etnică a românilor basarabeni şi ignorarea continuă a limbii şi independenţei Republicii Moldova face imposibilă oricare tranziţ ie şi consolidare democratică. Problema, deci, este mult mai complexă şi implică o analiză exhaustivă, inclusiv a minorităţilor utilizate de patriile lor istorice pentru perpetuarea influenţei imperiale. Aceasta e cu atît mai adevărat, cu cît puterea imperială este nedemocratică.

A doua implicaţie, după Przeworski, a respingerii realităţii primordiale pentru grupurile naţionale este că ar fi o eroare de a garanta drepturi constituţionale grupurilor regionale specificate. Această construcţie va oferi posibilitatea schimbării definiţiei grupului care urmează să fie acomodat fără schimbări constituţionale, implicînd că procesul politic care a creat regiuni autonome poate fi utilizat de toate forţele politice pentru a redefini hotarele regiunii ori a le elimina, dacă se va produce asimilarea cu majoritatea populaţiei. Constituţia Spaniei oferă un cadru pentru procesul de creare a autonomiilor, dar nu menţionează vreo autonomie în mod particular. Astfel, nici o autonomie potenţială nu este ignorată, iar specificarea grupurilor autonome mai degrabă devine parte a politicii normale a dreptului, decît a politicii extraordinare a schimbării constituţ ionale. Însă în cazul Republicii Moldova elita politică, după cum era de aşteptat, şi-a demonstrat şi aici lipsa de viziune şi de profesionalism, Constituţia Moldovei stipulînd în articolul 111 că localităţilor din stînga Nistrului, precum şi unor localităţi din sudul Republicii Moldova le pot fi atribuite forme şi condiţii speciale de autonomie, după statute speciale adoptate prin legi organice.

Mişcările naţionaliste care pun în pericol democratizarea prin intermediul apelurilor la separare nu sînt cauzate, după cum ar susţine primordialiştii, de diferenţe culturale *per se*; mai degrabă eşecul legii, al dreptului în general explică mobilizarea grupurilor culturale în numele naţionalismului. În perioadele tranziţiei democratice, cînd centrul este slab în raport cu regiunile distincte din punct de vedere cultural, există o probabilitate înaltă să fie formulate cerinţe de autonomie. Dacă se doreşte evitarea conflictelor violente, este important de găsit răspunsurile cele mai

potrivite la sfidarea separatismului. Asemenea răspunsuri pot fi găsite atît în aranjamente instituţionale, cît şi în strategii politice (ceea ce ni se pare mai important — n.a.), Przeworski susţinînd că societăţile eterogene din punct de vedere cultural şi naţional pot fi candidate viabile pentru o democratizare reuşită.[15]

În principiu, sîntem de acord cu afirmaţia că apartenenţa etnică nu este un fapt natural în sens primordial şi că există posibilităţi de a promova identităţi multiple, însă într-o "eră a extremelor" acest lucru este foarte dificil. În special, după cum am menţionat în repetate rînduri, cînd minorităţile sînt utilizate de patriile lor istorice pentru a reprovincializa statele care au făcut cîndva parte din imperiile respective.

A treia implicare ce subminează ideea de primordialism ar fi că oamenii pot avea şi, deseori, au identităţi multiple.[16] Însă, după cum am menţionat mai sus, acest lucru reprezintă o raritate în cazul ex-URSS, din cauza căilor de dezintegrare şi a statutului de colonizatori pe care minoritatea rusă îl consideră drept singurul fezabil în circumstanţele politice şi economice create.

Este evident, deci, că în asemenea condiţii procesul de tranziţie democratică reprezintă un fenomen complex şi contradictoriu. Acesta poate fi abordat, analizînd elementele sale constitutive, unul dintre care este raportul dintre **statalitate, naţionalism** şi **democraţie**. Deşi în literatura de specialitate cu privire la tranziţia şi consolidarea democratică raportului statalitate–naţiune–democraţie în spaţiul postcomunist nu i s-a acordat deocamdată o atenţie suficientă (cu excepţia politologilor, de regulă occidentali, la care facem referinţă pe parcursul cărţii), acesta, totuşi, este extrem de revelator prin semnificaţiile pe care le poartă în contextul schimbărilor survenite după prăbuşirea sistemului comunist.

Vom încerca în cele ce urmează să introducem în cadrul teoriei de tranziţie şi consolidare democratică o abordare sistemică vizavi de statalitate. Acest obiectiv ar putea fi realizat prin intermediul examinării a patru elemente ale problemei care, după cum menţionează Stepan şi Linz, se află într-un raport de interdependenţă: a) statul suveran şi unitar — condiţie obligatorie a democratizării; b) statul şi naţiunea într-un proces de edificare concomitentă; c) dificultăţile raportului între statul-naţiune* şi procesul de democratizare; d) statul multinaţional şi democratizarea — o formulă posibilă şi acceptabilă pentru edificarea societăţii democratice.[17] Statul suveran şi unitar reprezintă condiţia *sine qua non* pentru finalizarea

procesului de tranziţie democratică. Democraţia este o formă de guvernare a unui stat modern, astfel încît nici o democraţie nu este viabilă şi funcţională dacă nu există statul.

În scopul elucidării acestui raport complex, ar fi necesar să vedem care sînt atribuţiile de bază ale statului în lumea modernă. O definiţie clasică şi exhaustivă aparţine lui Max Weber: "Trăsăturile formale fundamentale ale statului modern sînt după cum urmează: se află în posesia unei ordini administrative şi juridice care poate fi schimbată de legislaţie şi spre care este îndreptată activitatea corporativă organizată care, de asemenea, este reglată de legislaţie. Acest sistem al ordinii reclamă autoritate obligatorie nu doar asupra membrilor statului — cetăţenii, majoritatea cărora au obţ inut calitatea de membru din momentul naşterii, ci, de asemenea, într-o măsură foarte mare, asupra tuturor acţiunilor care se desfăşoară în zona jurisdicţiei sale. În acest fel, statul este o asociaţie obligatorie cu o bază teritorială. Mai mult decît atît, în timpurile noastre, utilizarea forţei este considerată legitimă doar în măsura în care este permis de stat sau prescris de acesta... Revendicarea statului modern de a monopoliza utilizarea forţei este fundamentală pentru existenţa acestuia, astfel cum este şi caracterul său de jurisdicţie obligatorie şi organizare continuă".[18]

O formulare mai recentă care, de asemenea, subliniază capacitatea statului de a controla populaţia în teritoriu aparţine lui Charles Tilly, care susţine că "o organizaţie care controlează populaţia ce ocupă un anumit teritoriu este stat în măsura în care: 1) acesta se deosebeşte de alte organizaţii care operează pe acelaşi teritoriu; 2) este autonom şi 3) unităţile sale sînt coordonate din punct de vedere formal".[19] Dacă o organizaţie cu asemenea atribuţii de statalitate nu există într-un teritoriu concret, guvernul, chiar dacă este ales în mod democratic, nu este în stare să-şi exercite monopolul asupra utilizării forţei, nu este capabil să colecteze taxele (şi în acest fel să ofere servicii publice) şi nu poate să asigure funcţionarea sistemului juridic. Fără aceste capacităţi nu există o guvernare democratică.

---

*Îmbinarea ambelor concepte — naţiunea este istorică şi culturală, iar statul este definit de teritoriu şi putere coercitivă. Specialiştii în dreptul internaţional consideră statul-naţiune drept unitatea lor de studiere. Pentru juriştii internaţionali "sistemul internaţional" este o lume a entităţilor egale şi suverane. Cu toate acestea, foarte puţine state-naţiuni corespund modelului ideal al unei naţiuni în cadrul unui set de hotare. Membrii ONU sînt state, unele dintre care se străduiesc fără succes să devină state-naţiuni. Unele state, astfel ca Belgia şi Canada, au clivaje etnice adînci (Bealy Frank, *The Blackwell Dictionary of Political Science*, Blackwell Publishers Inc, Oxford and Masachussets, 1999, p. 220).

Dacă încercăm să aplicăm în cazul nostru aserţiunile de mai sus, atunci am putea afirma că diferendul transnistrean nu periclitează dezvoltarea anumitor zone segmentate de autoritatea politică la Chişinău, deşi în general acesta influenţează negativ guvernarea şi evoluţia democratică pe teritoriul ţării *per ansamblu*.

Independenţa Transnistriei a fost declarată la 2 septembrie 1990, lansînd în acest fel o criză constituţională ce submina statalitatea, independenţa ţării şi, implicit, tranziţia democratică în Republica Moldova. Este semnificativ faptul că violarea drepturilor omului, interzicerea grafiei latine, intoleranţa faţă de opoziţie, teroarea exercitată de serviciile speciale, mass-media supraideologizate şi cenzurate, criminalizarea structurilor economice într-o măsură galopantă, traficul de arme, pauperizarea populaţiei într-un ritm incomparabil mai accelerat decît pe malul drept şi alte manifestări ale regimului anticonstituţional[20], fiind explicate de necesitatea rezistenţei la aspiraţiile "expansioniste" ale Chişinăului, capătă o logică aparte ce creează, la rîndul său, un cerc vicios. Astfel, reglementarea definitivă a conflictului nu devine avantajoasă pentru regimul actual de la Tiraspol, deoarece o eventuală separare a puterilor, chiar în conformitate cu modelul federativ, ar sustrage suportul pe care se bazează liderii actuali transnistreni, şi anume — restricţiile juridice impuse de sistemul constituţional, ceea ce implică ideea de subordonare unor norme şi principii. Inconvenienţa în cauză este pe deplin împărtăşită şi de grupările oligarhice de la Chişinău, implicate în afaceri cu mafioţii transnistreni.

Edificarea statului şi edificarea naţiunii sînt două procese paralele care de cele mai multe ori se suprapun la un moment dat, dar care, din punct de vedere istoric şi conceptual, au diferite origini ale puterii. Interacţiunea acestor două procese poate genera unele probleme grave atît pentru statalitate, cît şi pentru democratizare.

Consolidarea statului s-a accelerat o dată cu criza feudalismului şi epoca Renaşterii. Nu ne vom opri în mod special asupra particularităţilor apariţiei statelor, ci vom accentua doar caracterul ***creator*** al statului — proces care a durat cîteva secole înainte de apariţia ideii de naţiune sau de stat-naţiune. În ce priveşte naţiunea, Weber susţinea că conceptul acesteia ţine de domeniul valorilor şi că este firesc de aşteptat din partea anumitor grupuri un sentiment specific vizavi de alte grupuri.[21] Bineînţeles, o naţiune nu este în mod necesar identică cu poporul unui stat, iar în comparaţie cu acesta nu are caracteristici organizaţionale şi din aceste

considerente naţionalismul* a folosit statul drept vehicul pentru afirmarea suveranităţii în sens modern.

După cum afirmă mulţi politologi occidentali, statul-naţiune şi democratizarea se află într-un raport de compatibilitate redusă, însă, în anumite condiţii, statul-naţiune şi democratizarea reprezintă o logică complementară, după cum se exprimă Juan J. Linz şi Alfred Stepan, statele weberiene ca Franţa, Germania, Grecia, Japonia sau Suedia fiind exemple elocvente în acest sens. Limbajul politic în aceste state îmbină în mod armonios atît conceptul de stat-naţiune, cît şi cel de democratizare. În multe ţări însă, care nu sînt democraţii consolidate, în special în spaţiul postsovietic, politica de stat-naţiune are o logică diferită de cea a politicii de democratizare. De asemenea, în pofida faptului că se vorbeşte tot mai frecvent despre destructurarea "statului-naţiune", moştenit din veacul al XIX-lea şi din prima jumătate a secolului XX, naţiunea pare să prospere, întemeiată pe aceleaşi valori spirituale, lingvistice şi economice.[22] Aproape toate statele est-europene s-au format pe principiul german al naţionalităţii, bazat mai puţin pe sistemul juridic şi mai mult pe identitatea etnolingvistică a cetăţenilor săi. În Europa de Est, aşa-numita apartenenţă etnică sau principiul consangvinităţii a fost şi a rămas principalul reper al identificării colectivităţilor şi indivizilor aparţinînd acestor colectivităţi. Principiile guvernării totalitare subzistă fără dificultate datorită reactivării principiului etnolingvistic după care se călăuzesc unele state din Europa

*Termen folosit cu patru sensuri de bază: 1) proces general al formării naţiunilor, uneori numit edificare a naţiunii; 2) "sentiment naţional", atitudini şi conştiinţa apartenenţei la o "naţiune" şi aspiraţia la bunăstarea, puterea şi securitatea acesteia; 3) mişcare avînd obiective politice pentru obţinerea şi menţinerea statutului de "naţiune" şi a tuturor lucrurilor pe care acesta le implică; 4) doctrină sau ideologie care plasează "naţiunea" în centrul preocupărilor sale şi care îi promovează autonomia, unitatea şi identitatea. Adiţional, unii autori au făcut distincţie între naţionalisme "politice" şi "culturale". Nu există o definiţie exhaustivă a naţionalismului. Unii, de exemplu Kedourie, îl consideră drept o doctrină a voinţei; alţii, ca Breuilly, drept argument politic; alţii — de exemplu, Kohn, drept un set de sentimente colective. Dificultatea constă în faptul că în calitate de mişcare sau ideologie, cu atît mai mult sentiment, "naţionalismul" cuprinde o varietate largă de idealuri, credinţe şi simboluri, pe care nici o definiţie nu ar fi în stare să le cuprindă. Cu toate acestea, este posibil de desprins din acţiunile "naţionaliştilor" anumite motive comune: idealurile identităţii sau distinctivităţii naţiunii, unitatea şi fraternitatea cetăţenilor ei, autonomia şi autarhia comunităţii teritoriale. Astfel, o definiţie de lucru ar putea fi formulată. Naţionalismul este o mişcare ideologică pentru obţinerea şi menţinerea identităţii, autonomiei şi unităţii pentru un grup social, unii din membrii căruia îl consideră drept o "naţiune" existentă sau una potenţială (Anthony D. Smith, *Encyclopedia of Government and Politics*, v. II, editori Mary Hawkesworth şi Maurice Kogan, Routledge, Londra şi New-York, 1992, pp. 1114-1127).

de Est.[23]

Politica de naţionalizare a statului a constituit elementul nou, care a jucat un rol important în procesul de destrămare a URSS[24], acesta fiind utilizat atît de foştii nomenclaturişti comunişti, care doreau să se menţină la putere, cît şi de o elită politică în devenire, care a crezut cu adevărat în anumite idealuri naţionale sau care a speculat avîntul şi retorica de emancipare naţională.

Pe de altă parte, după cum menţionează Juan J. Linz şi Alfred Stepan: "În aranjamentele multinaţionale, şansele de a consolida democraţia sînt susţinute de politica statului ce acordă cetăţenie inclusivă şi egală, şi care oferă tuturor cetăţenilor un «acoperiş» comun al drepturilor individuale asigurate şi implementate de stat".[25]

În calitate de stat care are mai multe minorităţi etnice pe teritoriu, Republica Moldova are o nevoie mai mare decît alte entităţi politice să utilizeze setul de formule non-majoritare şi neplebiscitare. Deşi statul şi societatea moldovenească susţin crearea şi funcţionarea mass-media şi a şcolilor cu predare în limbile minorităţilor, recunoaşte diversitatea culturală, tolerează partidele ce reprezintă diferite comunităţi, precum şi întregul set de proceduri politice, numit "democraţie consensualistă" sau "asociată", presupunem că, în momentul de faţă, ar fi necesar de investigat posibilităţile oferite de federalism*. Potenţialul federativ este inclus în statutul autonomiei găgăuze, care promovează conceptul în cauză, iar documentele aflate în negocieri cu ruşii conţin un potenţial evident de (con)federalizare. Apariţia Acordului între Republica Moldova şi Transnistria referitor la federalizarea ţării nu a făcut decît să confirme faptul în cauză.[26]

Teoretic, dacă am exclude imixtiunea Rusiei şi Ucrainei, am putea examina posibilitatea în cauză drept o variantă convenabilă de împărţ

*O formă a asocierii şi organizării politice care uneşte unităţile politice (*polities* — engl.) separate în cadrul unui sistem politic mai cuprinzător, permiţînd fiecărei unităţi politice să-şi menţină integritatea politică fundamentală. Federalismul poate fi înţeles ca sistem constituţional de împărţire a puterii ce îmbină autoguvernarea (*self-rule* — engl.) şi conducerea asociată (*shared rule* — engl.). În sistemele federale politicile de bază sînt elaborate şi implementate prin intermediul negocierilor, astfel toţi membrii participă la elaborarea şi executarea deciziilor. Sistemele federale sînt bazate pe şase principii fundamentale: nu sînt centralizate; sînt predispuse spre democraţie; au un sistem stabilit de *checks and balances*; operează prin intermediul unui proces de negocieri transparente şi deschise; au o constituţ ie scrisă; au determinat constituţional cantitatea fixată a puterii în cadrul unităţilor (după Daniel J. Elazar, *The Encyclopedia of Democracy*, ed. Seymour Martin Lipset, Congressional Quarterly Inc. Washington D.C., 1995, vol. II, pp. 474-482).

ire a puterii în conformitate cu aranjamente clare, ce ar prezerva şi ar consolida integritatea ţării. Însă, în circumstanţele create, federalismul este o cale greşită, deoarece nu soluţionează problemele de convieţuire etnică pe termen lung. La moment, (con)federalismul reprezintă instrumentul de reprovincializare a Basarabiei şi, evident, nu se va bucura de susţinerea românilor basarabeni. Toate cedările efectuate pînă în prezent în domeniul respectiv nu au fost consensuale şi sînt ilegitime (cum ar fi Memorandumul, Tratatul moldo-rus de vasalitate sau proiectul Acordului între Republica Moldova şi Transnistria referitor la federalizarea ţării), iar sistemul politic a însuşit elemente care programează conflicte ulterioare, deoarece impunerea aranjamentelor constituţional-teritoriale, gestionate de clienţii neocomunişti ai Kremlinului, nu va aduce stabilitate şi legitimitate unităţii statale — Republicii Moldova.

Pe de altă parte, după cum am menţionat mai sus, condiţia obligatorie pentru tranziţia şi consolidarea democratică este existenţa statului integru şi suveran. Atîta timp cît acesta va continua să fie sfidat de minorităţi, cu asistenţa directă a patriilor lor istorice, soluţia federală ar însemna legitimizarea dezintegrării impuse din afară. În plus, soluţia federală (în cazul găgăuz) şi, cu atît mai mult, confederală, care este la moment impusă de Kremlin şi Tiraspol (în cazul transnistrean), nu este binevenită inclusiv din cauza absenţei unei segregări clare a comunităţilor etnice. Adiţional intervenţiei militar-politice ruse care realizează *edificarea provinciei* — fapt inacceptabil *per se* —, etnofederalismul, după cum menţionează Philip Roeder, sporeşte şansa violenţei etnice şi a conflictului etnoconstituţional[27].

La sfîrşitul anilor ’80 — începutul anilor ’90 ai secolului XX puterea trebuia să fie divizată în bază neteritorială, implicînd politici consensuale. Însă retorica primitiv-naţionalistă a elitei postcomuniste din Moldova şi cedarea tot atît de bruscă şi enormă în faţa Moscovei s-au datorat lipsei de profesionalism şi clarviziune, pe care ruşii au ştiut să le folosească pentru a lansa procesul de reprovincializare a Basarabiei, utilizînd separatismul şi ideile de (con)federaţie pentru a formaliza din punct de vedere constituţional-juridic *vechea-noua* achiziţie.

În mod normal, reprezentarea proporţională este în măsură să faciliteze reprezentarea minorităţilor dispersate din punct de vedere teritorial. Însă astăzi nu există o marjă mare de manevră pentru experienţe electorale, deoarece Republica Moldova este prinsă într-o logică a unei singure circumscripţii pentru asigurarea participării formale a populaţiei din

regiunea transnistreană, dat fiind că autorităţile neconstituţionale nu permit desfăşurarea alegerilor naţionale pe teritoriul controlat de către acestea. Pe de altă parte, în urma definitivării statutului regiunii transnistrene, condiţia *sine qua non* a democratizării este ca alegerile naţionale, pe întreg teritoriul statului, să fie organizate în primul rînd, şi doar după aceea — alegerile regionale. Lucrul în cauză ar diminua şansele venirii la putere a naţionaliştilor ruşi în Transnistria sau a celor găgăuzi în autonomia găgăuză, alegerile naţionale creînd legitimitatea necesară pentru menţinerea statalităţii şi în acest fel pentru procesul de tranziţie şi consolidare democratică. Aşadar, *programarea* şi *consecutivitatea* electorală corectă este deosebit de importantă.

Bineînţeles, nu afirmăm că însăşi ideea de stat-naţiune este inacceptabilă pentru Republica Moldova. Aceasta, cu abilitatea politică a elitei, ar putea fi aplicată în viitor, după ce tranziţia democratică, într-un stat cu mai multe minorităţi etnice pe teritoriul său, ca Republica Moldova, s-ar apropia de etapa finală. Statul-naţiune luat în sine este, în mare măsură, o piesă de artă, un *artefact*, la fel ca statul propriu-zis, iar introducerea unei identităţi naţionale superioare ca în SUA, de exemplu, este în mod teoretic posibilă. Însă, la moment, loialitatea vizavi de statalitate, care oferă cadrul necesar pentru democratizare, poate fi obţinută doar prin recunoaşterea caracterului multicultural al ţării, prin aranjamente de ordinul autonomiilor politice/culturale extrateritoriale, nu şi de ordin federativ.

În acelaşi timp, ar fi necesar să i se recunoască dreptul populaţiei băştinaşe de a se numi români. Ideal, caracterul românesc al statului ar trebui să fie consfinţit constituţional, toţi cetăţenii fiind numiţi români, originea etnică fiind determinată individual — ruşi, ucraineni, găgăuzi, bulgari şi chiar moldoveni, dacă sînt indivizi care se identifică etnic în felul acesta. Însă de la început caracterul românesc al Basarabiei ar trebui să fie confirmat la nivelul etniei de bază a Republicii Moldova, pentru ca mai tîrziu această identitate să fie aplicată în contextul cetăţeniei. Dacă minoritarii vor deveni martorii unui consens al românilor basarabeni, nu vor avea altă soluţie decît să accepte caracterul românesc al statului în schimbul garanţiilor păstrării identităţii etnoculturale proprii.

2. Edificarea statalității: între imaginar și impas

Dincolo de dificultăţile structurale insurmontabile, problema integrităţii cu care se confruntă Moldova diminuează şansa democratizării, inclusiv pe teritoriul controlat de autorităţile constituţionale, deoarece guvernul de la Chişinău, ales democratic de altfel, este supus tentaţiei de a impune anumite restricţii exercitării dreptului la opinie sau drepturilor mass-media independente, invocînd motive ce ţin de desfăşurarea negocierilor cu regimul secesionist. În plus, instabilitatea politică creează un mediu nefavorabil investiţiilor străine, fapt care aduce prejudicii tranziţiei economice, ce se află în raport direct cu cea democratică. Pe lîngă faptul că secesionismul militant, susţinut de o ţară terţă, nu contribuie la evoluţia celor cinci dimensiuni principale ale unei democraţii moderne consolidate (societatea civilă, societatea politică, supremaţia dreptului, aparatul de stat şi societatea economică), acesta creează probleme excepţional de grave procesului de tranziţie democratică.[28]

Dacă ar fi să parafrazăm într-un mod neesenţial aserţiunea lui Robert Dahl, conform căreia costul represiunii în comparaţie cu costul tolerării ar putea înclina statul suveran să tolereze instituţiile democratice într-o parte a ţării[29] (în acest context, savanţii politologi menţionau raportul China — Hong-Kong), atunci, în momentul de faţă, conducerea Republicii Moldova consideră a fi mai mari costurile represiunii secesionismului în comparaţie cu tolerarea regimului de la Tiraspol. Însă această toleranţă continuă va crea în perspectivă probleme insurmontabile elitei politice în devenire a Moldovei, care va trebui să reevalueze aserţiunea menţionată mai sus a lui Dahl dintr-un alt punct de vedere, dacă se va decide asupra intensificării procesului de tranziţie democratică.

Moştenirea istorică a Republicii Moldova în domeniul edificării naţiunii este extrem de dificilă, iar momentele principale care caracterizează dezvoltarea politică şi social-economică a regiunii din 1812 sînt cunoscute în linii mari chiar şi publicului larg. Asupra actualului proces de tranziţie democratică şi-au lăsat amprentele, de exemplu, asemenea evenimente istorice cum ar fi participarea Principatului Moldovei, fără Basarabia, la crearea în 1859 a României; unirea Republicii Democrate Moldova cu România în 1918; crearea în 1924 a RASSM în componenţa Ucrainei, teritoriu identic cu cel al Transnistriei plus cîteva raioane care, deşi conţinea o populaţie semnificativă de origine română, nu era considerată din punct de vedere istoric parte a fostului Principat al Moldovei sau, cu atît mai mult, a României; anexarea Basarabiei la 28 iunie 1940 şi crearea RSSM, cu

efectuarea unui transfer autoritar de către Moscova a Bucovinei de Nord şi a sudului Basarabiei în componenţa Ucrainei, inclusiv a celor cîteva raioane ce intrau iniţial în componenţa RASSM, deportările şi execuţiile operate de sovietici.

Atît în cadrul procesului de edificare a statalităţii, cît şi în cadrul celui de edificare a naţiunii, Republica Moldova nu a obţinut rezultate remarcabile, deoarece fundamentul acestui stat este foarte şubred din punct de vedere conceptual, istoric şi sociopolitic. Faptul că o parte a Moldovei, fără Basarabia, a creat în 1859 România, ţară ce a reuşit să avanseze ideea de stat-naţiune prin crearea României Mari, şi faptul că Basarabia a fost parte componentă a acestei ţări între 1918-1940 creează dificultăţi mari factorilor de decizie politică ai Republicii Moldova, care au îmbrăţişat ideologia *moldovenismului* filorus. Lipsa oricărei experienţe de independenţă, cu excepţia unei perioade scurte din 1917-1918, nu contribuie, în viziunea clasei politice actuale, la consolidarea statalităţii sau, cu atît mai mult, la crearea statului-naţiune, care este imposibilă atît din considerentele unei inconsistenţe ideologice a "naţiunii" titulare — moldovenii, cît şi din considerentele unei prezenţe actuale masive de minorităţi, unele suficient de militante. După naţional-şovinismul rus, naţionalismul cel mai articulat din Republica Moldova este, firesc, cel român, graţie spaţiului cultural-ideologic panromânesc care cuprinde şi Basarabia, în pofida graniţei la Prut. Tentativele de creare a *naţiunii moldoveneşti* sînt sortite la eşec, iar persistenţa acestora nu poate decît să permanentizeze tranziţia democratică.[30] În acelaşi timp, este necesar de subliniat că naţionalismul moldovenesc în perioada restructurării lui Gorbaciov nu a fost unul etnic, ci antisovietic de eliberare socială şi antirus doar în sensul de emancipare de sub tutela imperială. Iniţial, *agenţii naţionalizanţi* şi *liberalizanţi*, precum şi auditoriul vast căruia le erau adresate discursurile respective nu erau preocupaţi în mod special de problema identităţii naţionale. Mai tîrziu, o dată cu ascensiunea agrarienilor, naţionalismul moldovenesc a devenit antiromân, de sorginte sovietică şi bazat pe cultura şi ideologia statului-partid al fostei URSS.

Teoretic, statul, în comparaţie cu naţiunea, ar avea şanse mai mari să devină o piesă de creaţie, un *artefact* fezabil. În cazul Republicii Moldova, acesta, în conformitate cu teoria consolidării democratice, ar putea fi un stat care promovează asimilarea unor identităţi culturale multiple şi complementare. Însă experienţa colonizatoare a minoritarilor, căile de dezin-

tegrare a URSS, impactul formativ sovietic şi filorus asupra elitei politice au condus la respingerea oricărui contract social prin care s-ar fi acceptat necesitatea însuşirii de către toţi cetăţenii potenţiali a limbii române şi a unei identităţi complementare generate de cel de-al doilea stat românesc. Paradoxal, dar puţinul şi plăpîndul naţionalism al elitei neocomuniste (cam cît putea încăpea în ţeasta unui prim-secretar de partid) a fost generat tot de acţiunile ruşilor de la Kremlin, care şi-au asmuţit consîngenii la rebeliune armată împotriva românilor basarabeni. După "întremarea" elitei neocomuniste, perspectivele unui acord interetnic durabil şi crearea unui stat viabil au devenit şi mai îndepărtate.

Sfidarea legitimităţii statului de către ruşii şi ucrainenii rusificaţi din regiunea transnistreană nu a putut fi anihilată nici de acordarea cetăţeniei inclusive şi nici de amînarea implementării Legii cu privire la funcţionarea limbilor pe teritoriul Moldovei. Aceasta ne face să presupunem că însăşi destrămarea URSS şi apariţia statului Republica Moldova au fost considerate de majoritatea rusolingvă din Transnistria, dar şi de minorităţ ile din Basarabia, drept o greşeală istorică de proporţii. Este semnificativ faptul că "RMN" şi-a declarat independenţa imediat după ce Chişinăul a adoptat declaraţia de independenţă a Moldovei. Sincronizarea în cauză demonstrează faptul că ruşii îşi doreau mai mult menţinerea Basarabiei în orbita Moscovei, decît proclamarea unui oarecare "stat transnistrean".

În acest context ar fi necesar să menţionăm aserţiunea lui Robert A. Dahl: "Nu putem soluţiona problemele legate de scopul adecvat şi domeniul unităţilor democratice în cadrul teoriei democraţiei. La fel ca principiul majoritar, procesul democratic presupune existenţa unei unităţi. Criteriile procesului democratic presupun legitimitatea însăşi a unităţii".[31] Grupurile etnice din ţară nu au considerat legitimă apariţia Republicii Moldova, Transnistria dezvoltînd această logică mai departe cu ajutorul naţiunii titulare a statului de origine — Rusia.* Faptul acesta reprezintă o problemă serioasă pentru tranziţia democratică şi de-a dreptul insurmontabilă — pentru consolidarea democratică.

Aplicat în cazul nostru, elementul fundamental al teoriei democratice este gradul sau măsura în care cetăţenii, atît ruşii regiunii transnistrene şi minoritarii de pe malul drept, cît şi românii basarabeni, acceptă domeniul şi scopul unităţii teritoriale Moldova drept o entitate potrivită pentru a lua decizii legitime cu privire la viitorul lor. Din acest punct de vedere este evident că loialitatea faţă de statul Republica Moldova este puţin dezvoltată,

perspectivele democratizării sau ale guvernării democratice fiind modeste. Minoritatea rusolingvă şi-a dezvoltat pînă în momentul de faţă o singură identitate — cea aparţinînd în mare măsură culturii şi naţionalismului rus, cu anumite accente nostalgice pentru imperiul sovietic destrămat. Ruşii şi ucrainenii transnistreni au început să-şi însuşească în ultimii ani şi o identitate suplimentară regională, pe care o numesc "popor transnistrean". Alte minorităţi decît cea rusă, de cele mai multe ori, nu au o identitate naţională distinctă şi mai degrabă preferă să se considere pur şi simplu rusofone. Aceasta e cu atît mai relevant cu cît în iunie 1991 Moldova a instituit cetăţenia proprie, diferită de cea a URSS. În conformitate cu legea respectivă, populaţia indigenă, precum şi cei sosiţi în RSSM înainte de iunie 1990 şi care aveau reşedinţă legală pe teritoriul republicii se calificau imediat pentru cetăţenia moldovenească. Însă naţional-şovinismul rus în Basarabia, în mod normal, nu a apreciat gestul în cauză care, logic, trebuia să reprezinte un contract negociat şi condiţionat, ca în cazul Statelor Baltice. Oferte de acest fel sînt considerate, pe bună dreptate, drept manifestări ale slăbiciunii (Războiul Ruso-Moldovenesc din 1991-1992) şi/sau ale prostiei (educaţia elitei comuniste a Moldovei postsovietice). Astăzi, patria lor sovietică (a ruşilor — n.a.) nu mai există, dar ea continuă să fie asociată cu patria lor istorică, cu patria etnică, ce alimentează nostalgiile fostului regim.[32] "Marea majoritate a ruşilor în străinătatea apropiată ar fi dorit restaurarea Imperiului Sovietic, iar Jirinovski este o personalitate populară printre ei."[33]

Pe de altă parte, loialitatea românilor basarabeni faţă de Republica Moldova este de asemenea redusă din cauza respingerii identităţii pe care o au şi evitării recunoaşterii acesteia drept component formativ al statului. Românii basarabeni, spre deosebire de ruşi, ar accepta suveranitatea statului dacă li s-ar respecta drepturile la identitate. Fiind băştinaşii acestui pămînt, ei ar fi de acord şi ar promova ideea de autoguvernare şi chiar de statalitate separată, dar cu anumite condiţii: să fie acceptat caracterul românesc al statului şi integrarea euroatlantică. Minoritarii, pe de altă parte, sînt influenţaţi de realizarea faptului (cel puţin, în subconştient) că au venit aici nepoftiţi, deseori au fost utilizaţi pentru a coloniza pămînturile

*Vezi deciziile Dumei de Stat a Rusiei în susţinerea consîngenilor ruşi separatişti care au creat regimul de la Tiraspol, cum ar fi, de exemplu, Hotărîrea Dumei din 17 noiembrie 1995 privind "Recunoaşterea Transnistriei ca zonă de interes strategic pentru Federaţia Rusă".

şi locuitorii băştinaşi şi la un moment dat ar putea să se întoarcă înapoi. Este mai degrabă un sentiment difuz că nu Moldova este patria lor, că ea se află undeva în altă parte. Astfel, cultura politică a acestora este influenţată de statutul istoric de colonizatori, net superior, în termeni civilizatori, de cel al indigenilor, *statul* cărora poate fi tolerat doar în măsura în care reconstituie o gubernie rusă.

Deci, problema constă în faptul că nu există cadrul necesar, adică un stat care ar fi fost considerat legitim de către toţi cetăţenii, pentru a efectua tranziţia şi consolidarea democratică. Pe de altă parte, loialitatea minoritarilor faţă de edificarea statalităţii poate fi asigurată prin intermediul promovării identităţilor multiple, care se suprapun şi care nu se exclud. În circumstanţele actuale, secesionismul militant susţinut de o ţară terţă, Rusia, loialitatea redusă a grupurilor etnice faţă de stat şi încercarea eronată de a crea o naţiune moldovenească probează că nu există nici o posibilitate democratică de a edifica un stat viabil şi, cu atît mai mult, un stat-naţiune. Aspectul formativ al problemei este că această practică a menţinerii caracterului fragil al statului a căpătat o logică separată, comportamentul actorilor implicaţi fiind instituţionalizat şi edificat într-o tradiţie politică durabilă.

Statalitatea, cînd este obţinută în urma dezintegrării unui imperiu, are deseori nişte conotaţii politice deosebite. Cramponarea "elitelor" de a demonstra că nu sînt impostori accentuează de fapt artificialitatea acestora şi nepotrivirea în contextul unui stat independent. Oficialii de la Chişinău au încercat, prin intermediul mijloacelor ideologice şi de propagandă, precum şi la un nivel superior al manipulării simbolurilor, să consolideze imaginea unui stat unitar şi suveran. *Statalitatea moldovenească* este propagată şi inoculată prin mass-media guvernamentale, fiind relevantă în acest context, de exemplu, rubrica: *Ţara întreagă: de la judeţ la judeţ* din oficiosul "Moldova Suverană"[34].

Figura domnitorului Ştefan cel Mare a fost şi ea angajată în opera edificării statalităţii moldoveneşti: chipul acestuia este imprimat pe toate bancnotele Republicii Moldova, distincţia cea mai înaltă este ordinul "Ştefan cel Mare", un număr impunător de străzi şi instituţii de stat îi poartă numele etc. "Mitul politic ţesut pe pînza epocii lui Ştefan cel Mare dobîndeşte neaşteptate conotaţii, înainte de toate pentru cei care au reanimat printre primii imaginea măreţului Domnitor, în perioada de erodare a audienţei fostei opoziţii anticomuniste şi de ascensiune a unor forţe

politice conservative — PDAM, Partidul Socialist şi aliatul fidel al acestuia — Mişcarea Internaţionalistă «Unitatea-Edinstvo». Pledoaria insistentă a elitei politice «agrar-internaţionaliste» pentru o ideologie oficială (de «stat»), care să asigure unitatea naţională, în afară de faptul că trădează nişte reflexe autoritariste, este o oglindire a temerilor pentru viitorul statului moldovean, confruntat cu un deficit de legitimitate, aceasta periclitînd inclusiv bunăstarea personală. Oferta ideologică a acestor elite se sprijină pe ideea privind existenţa unei «etnicităţi moldovene nealterate» între Prut şi Nistru, adevărata moştenitoare şi continuatoare a generaţiilor lui Ştefan cel Mare"[35].

Istoria este scuturată febril pentru a inventa legitimitatea ce lipseşte statului actual Republica Moldova. O mostră relevantă a oferit ex-preşedintele Lucinschi, prin intermediul unui discurs cu ocazia aniversării "statalităţii" moldoveneşti. "Proclamată ca stat suveran şi independent la 27 august 1991, Republica Moldova este, totodată, exponentul unui popor cu o vechime milenară (sic! — n. a.), cu rădăcini adînci în istorie. O dovadă incontestabilă a acestui fapt sînt şi cei 640 de ani, care au trecut de la constituirea Ţării Moldovei şi afirmarea ei ca stat. (...) Spiritul vremii astăzi se numeste Europa. Anume după acest cuvînt urmează să rostim noţiunea de «punctum», care ne place atît de mult în alte cazuri (replică la vehicularea expresiei eminesciene de către *agenţii naţionalizanţi* — «Sîntem români şi punctum»). (...) Aş dori, de asemenea, să-mi exprim unele gînduri referitoare la relaţiile noastre de parteneriat cu alte state, şi în primul rînd cu România, ţara de care ne leagă cele mai strînse tradiţii de convieţuire, tradiţii care, în mare parte, se răsfrîng şi asupra evenimentului pe care îl marcăm astăzi. Vecinii ni i-a dat Dumnezeu, nu oamenii. Aşa se spune în popor. Relaţiile de mai departe ale Republicii Moldova cu România, de care ne leagă nu numai trecutul istoric, ci şi interese vitale privind accelerarea integrării comune în Europa, urmează să fie cultivate cu grijă, excluzindu-se orice suspiciuni, atît dintr-o parte, cît şi din alta".[36] Europa este folosită ca o găselniţă pentru a scăpa de dilema integrării panromâneşti, ceea ce subliniază şi mai mult slăbiciunea ideologică a statalităţii şi identităţii separate moldoveneşti.

Faptul că teoria *moldovenismului* şi a *statalităţii moldoveneşti seculare* a fost promovată de ideologii sovietici ruşi şi filoruşi, precum şi în contextul declaraţiilor agramate ale agrarienilor şi politicienilor neocomunişti a privat şi mai mult tabăra ideologică în cauză de susţinători în rîndul intelectualităţii şi al tineretului studios. Este semnificativ faptul că "statali-

tatea moldovenească" întotdeauna a reprezentat un subiect drag ruşilor şi rusofililor, de obicei, de orientare comunistă sau naţional-şovinistă rusă. De exemplu, desfăşurarea Conferinţei Ştiinţifice "Statalitatea moldovenească. 640 de ani" la 29 iunie 1999 la Academia de Ştiinţe a Moldovei a relevat organizatorii acestui eveniment — promotorii *moldovenismului*, interfrontiştii şi comuniştii, care au perorat enormităţi despre istoria Basarabiei nici măcar în limba română, ci în rusă, ceea ce demonstrează elocvent cine sînt autorii *statatalităţii* şi *identităţii moldoveneşti milenare*.[37] Simpatiile autorităţilor Republicii Moldova sînt deconspirate de disputa religioasă: se acceptă vasalitatea faţă de Moscova — nici cel puţin problema stabilirii bisericii autocefale nu a fost abordată, pentru a "acoperi" demagogia "statalistă" a *independentiştilor* moldoveni.

Un paradox aparent este că statalitatea şi independenţa Republicii Moldova sînt în mod evident subminate de secesionismul rus din regiunea transnistreană şi imixtiunea directă a Moscovei, iar clasa politică (neo)comunistă continuă politica de integrare în spaţiul estic. Aceasta se explică prin faptul că separatismul rus şi, potenţial, găgăuz garantează exercitarea unei suveranităţi limitate şi "aflarea în treabă" a elitei (ex-)comuniste. O eventuală reorientare integraţionistă spre România i-ar programa sfîrşitul aflării la putere. Astfel, clasa politică moldovenească este disponibilă să-şi exercite autoritatea dacă nu asupra unui stat unitar, atunci cel puţin asupra unei părţi, provincii sau unui pseudostat. Kremlinul acceptă jocul în cauză, spre deosebire de incertitudinile pe care le-ar crea autorităţile de la Bucureşti în ce priveşte perpetuarea la putere a elitei (ex-)comuniste, cu "prosoape" sau fără. Cu alte cuvinte, Moscova este dispusă să trateze cu bunăvoinţă o suveranitate limitată a clasei politice de la Chişinău, care a acceptat un statut similar celui de *namestnic* ales de ţar sau, mai plăcut urechilor indivizilor în cauză — un statut similar celui de *domnitor* supus Porţii. Tradiţia *suveranităţii limitate* a format mentalitatea şi psihicul clasei politice moldoveneşti într-un fel în care este asigurată, pentru moment cel puţin, o provincializare eficientă a Basarabiei. Pericolul pe care *moldoveniştii* îl percep din partea elitei proromâneşti şi a României îi face să înainteze proiecte aberante, de sorginte rusă, ale Moldovei Mari, Dumitru Moţpan declarînd că aceasta reprezintă o replică dată politicienilor care lansează ideea unificării Republicii Moldova cu România.[38]

Această tradiţie politică este susţinută de ideologii *moldovenismului* fundamentalist în persoanele lui Vasile Stati şi Ion Druţă sau prin inter-

mediul publicaţiilor agrarienilor, comuniştilor şi ale celor susţinute de ex-preşedintele Lucinschi, precum şi de actualul preşedinte Voronin. Semnificativ este faptul că liderul comunist, fiind şi antiromânul cel mai inveterat, aburcat în scaunul preşedinţiei, face uz de serviciile de expert ale lui Druţă, rugîndu-l ca acesta să contribuie la făurirea "naţiei moldoveneşti".[39]

În Transnistria vom recunoaşte şi vom identifica fără mari dificultăţi toate trăsăturile unei *regiuni de frontieră* (subl. n.), inclusiv forţe militare de intervenţie rapidă, înzestrate cu mijloace de luptă ofensive. Elementul inconfundabil al frontierei ruseşti — cazacii — este prezent în Transnistria într-o măsură copleşitoare. (...) Este aberant să se negocieze, ca şi cu o parte egală, cu o administraţie de ocupaţie, care are funcţii exclusiv delegate de centrul metropolitan de putere şi îşi extrage autoritatea doar din aceste funcţii. Să reţinem că, prin impunerea administraţiei transnistrene ca parte egală la negocieri, ruşii şi-au dublat reprezentarea şi ponderea în cadrul lor, iar prin lichidarea mecanismului cvadripartit românii basarabeni şi-au diminuat greutatea exact în aceeaşi măsură.[40]

Această regiune de frontiera (*borderland* — engl.) sau "ţinut de la margine", ca să citǎm expresia istoricului Ion Ţurcanu[41], şi-a extins treptat supremaţia politică şi economică asupra întregii Basarabii, modelîndu-i viitorul politic în componenţa neoimperiului rus. Pe de altă parte, moştenirea culturală a Basarabiei a facilitat însuşirea mentalităţii de frontieră, persoanele care au ştiut cel mai bine "să închine ţara" fiind promovate şi susţinute în mod "natural". Basarabia de aproape două secole a fost o regiune de frontieră, această tradiţie geopolitică fiind integrată subconştientului, mentalităţii şi comportamentului indivizilor.

Mai există un domeniu în care s-a constituit deja o tradiţie politică nocivă ideii de unitate panromânească (dar şi unei statalităţi autentice) — acesta ţine de "comercializarea" statalităţii Republicii Moldova de către clasa politică (neo)comunistă, în schimbul asigurării aflării la putere. Opera fundamentală a *independentiştilor* este crearea unei asemenea (pseudo)statalităţi care, prin formă şi conţinut, ar impune şi ar legifera caracterul etnofederativ al Moldovei. În asemenea condiţii, bineînţeles, Basarabia nu ar fi atît de atractivă pentru România. Evitarea Unirii (mai mult în domeniul imaginarului decît în cel al realului), chiar cu preţul provincializării complete de Rusia, constituie obiectivul major al arhitecţilor *statalităţii* actuale a Republicii Moldova, şcoliţi la Moscova şi asistaţi de experţi ruşi.

Contrar declaraţiilor repetate ale conducerii politice de la Chişinău cu privire la menţinerea şi apărarea integrităţii teritoriale a Republicii Moldova, "Legea privind acordarea statutului juridic special Găgăuziei" a legiferat constituirea unei unităţi teritoriale autonome pe baze etnice, cu atribute statale, ceea ce contravine standardelor europene în problematica drepturilor naţionalităţilor.[42] Acelaşi lucru este preconizat pentru regiunea transnistreană a Republicii Moldova, Kremlinul insistînd asupra variantei de confederalizare — o metodă mai eficientă de edificare a provinciei.

Loialitatea redusă a românilor basarabeni, dar şi a minoritarilor, faţă de statul Republica Moldova este cel mai elocvent ilustrată de problema cetăţeniei. Este, de fapt, un război de gherilă, în care statul este sortit să piardă pentru că nu este atractiv, iar măsurile administrative nu pot decît să consolideze dezgustul oamenilor simpli faţă de clasa politică şi *statul* lor, transformat într-un SRL personal.

Începînd cu 15 martie 2000 judeţele limitrofe ale României au căpătat dreptul de a perfecta actele pentru acordarea cetăţeniei române cetăţenilor moldoveni, faptul în cauză provocînd reacţia negativă a Chişinăului şi un schimb de replici între instituţiile celor două state.[43] Care sînt motivele unei asemenea supărări? Republica Moldova rămîne fără cetăţeni, deoarece statul în cauză nu are legitimitate şi perspective în ochii indivizilor care vor să se asigure cu o cetăţenie ce le permite să călătorească în spaţiul Schengen (drept pe care românii l-au obţinut începînd cu 2002) etc. Potrivit datelor oficiale difuzate de Guvernul României, circa 70 000 de cetăţeni ai Republicii Moldova au obţinut pînă în prezent cetăţenia română.[44] Deşi partea moldoveană a cerut în repetate rînduri liste cu locuitorii Republicii Moldova care au cetăţenie română, Ambasada României la Chişinău şi MAE român au declinat această cerere, considerînd că sînt posibile urmări grave pentru cei care au dobîndit cetăţenia română.[45] Potrivit datelor neoficiale, la moment 300 000 de cetăţeni ai Republicii Moldova au obţinut cetăţenia română, iar 60 de mii — cetăţenia Federaţiei Ruse.[46] Ar fi greu să estimăm numărul celor care au obţinut cetăţenia română, însă, avînd în vedere rezervele pe care le are Bucureştiul faţă de prezentarea transparentă a situaţiei pentru a nu pune în pericol securitatea românilor basarabeni, am ridica numărul acestora peste 70 de mii, estimările neoficiale de 300 000 fiind mai mult decît plauzibile.

Chişinăul a încercat să soluţioneze problema dublei cetăţenii prin semnarea unor tratate bilaterale, iniţiind negocieri cu România şi cu Rusia.

Ex-preşedintele Lucinschi declarase în acest context că trebuie să se ia în consideraţie şi consecinţele acestor acţiuni, astfel încît să nu se permită ca mai toată populaţia republicii să aibă la un moment dat şi cetăţenia altor state, acest lucru punînd în pericol statalitatea Republicii Moldova.[47] În problema recunoaşterii cetăţeniei duble autorităţile moldoveneşti doresc să poarte negocieri în acelaşi timp cu România şi cu Rusia, care ar reprezenta "state limitrofe", în viziunea funcţionarilor de la Chişinău. De asemenea, este evident că facilitarea eforturilor locuitorilor regiunii transnistrene de a-şi lua cetăţenia Federaţiei Ruse se face pentru consolidarea poziţiei Kremlinului în regiune prin kaliningradizarea Transnistriei.[48]

Obţinerea altei cetăţenii şi păstrarea celei moldoveneşti este explicabilă în sensul asigurării unei securităţi materiale a bunurilor pe care basarabenii le posedă pe teritoriul Republicii Moldova. De aceea, renunţarea la cetăţenia statului nu se face din considerentele unei loialităţi duble, ci din motive mai prozaice, legate de proprietate. Clasei politice de la Chişinău îi scapă de atîţia ani un adevăr aflat la suprafaţă: ea n-a moştenit teritoriul ex-RSSM cu tot cu indivizii ce-o populau — aceştia nu sînt servi şi sînt liberi să-şi aleagă cetăţenia pe care şi-o doresc. O conducere ineficientă şi coruptă nu poate genera adeziunea la proiectul unei cetăţenii loiale faţă de un asemenea "stat" cum este Republica Moldova.

Atitudinea elitei politice faţă de Constituţie a fost iresponsabilă şi extrem de arbitrară, subminînd, oricît ar fi de straniu, poziţia moldovenilor *independentişti* care nu au realizat un fapt simplu în democraţiile occidentale, şi anume că edificarea statalităţii poate fi efectuată doar într-o manieră corectă şi în baza unor politici participative. Aceasta pentru că *statalitatea* moldovenească nu este credibilă, adică reprezintă o ficţiune atîta timp cît nu se produce democratizarea societăţii şi nu se ridică bunăstarea generală a populaţiei. Paradoxal, dar anume *independentiştii*, prin limitarea lor intelectuală şi pornirile de căpătuială imediată şi ilegală, contribuie la subminarea statalităţii moldoveneşti pe care o propagă insistent în discursurile adresate auditoriului larg. Statalitatea, cînd este obţinută nu în urma luptei îndelungate de emancipare şi eliberare naţională, ci ca urmare a dezintegrării unui imperiu pe motivul eşecului liberalizării limitate iniţiate independent de către naţiunea dominantă (în cazul de faţă — ruşii din capitala Imperiului Sovietic), pune cîteva întrebări fundamentale, dar şi neconfortabile, în faţa clasei politice a "ţării profitoare". Cu atît mai mult, aceasta are semnificaţii deosebite în cazul moldovenilor *independentişti*.

În pofida faptului că Republica Moldova are toate însemnele şi atributele unui stat şi este recunoscută oficial de către toate structurile internaţionale şi de către majoritatea statelor străine, avînd stabilite cu ele relaţii diplomatice, economice şi culturale, spiritul de incertitudine privind caracterul legitim al existenţei statului Republica Moldova şi perspectivele dezvoltării lui persistă în permanenţă în conştiinţa şi în inimile oamenilor. Care ar fi explicaţia situaţiei în cauză? În primul rînd, mişcarea de emancipare naţională din Republica Moldova a fost una de conjunctură, în contextul liberalizării limitate iniţiate de statul-partid sub conducerea lui Gorbaciov, după cum am menţionat în Capitolul 5. Înainte de aceasta nici un intelectual sau politician nu a dezbătut, cel puţin teoretic sau în *samizdat*, posibilitatea obţinerii independenţei de stat a RSSM sau a unirii cu România. Nu a existat nici un intelectual disident naţionalist sau/şi anticomunist care să fi fost închis pentru vederile sale de emancipare naţională şi socială. Puţinele cazuri, cu tot respectul pentru suferinţele umane, au fost nereprezentative sub aspectul calităţii şi cantităţii, deoarece, pe de o parte, nu s-au ridicat la nivelul unui Goma sau Soljeniţîn, iar pe de alta — nu au repetat amploarea rezistenţei poloneze sau ungare.

În al doilea rînd, independenţa Republicii Moldova, cu toată suveranizarea şi mişcarea naţională, glorificată ulterior de *marii complexaţi*, cum îi numim în capitolul precedent, a fost rezultatul unei înţelegeri între republicile slave, care aveau agende politice proprii de afirmare, inclusiv personale, şi care nu puteau fi promovate în condiţia unui stat centralizat cum era URSS. Puciul din 1991 (gestionat de Comitetul pentru Starea Excepţională) a fost mai degrabă un motiv convenabil pe care l-au utilizat cu dexteritate liderii republicilor slave pentru a accede la puterea deplină. Fără dorinţa lui Elţin, Kravciuk şi Şuşkevici de a se vedea preşedinţi ai statelor independente, suveranitatea de stat a celorlalte republici (cu excepţia balticilor) ar fi reprezentat o evoluţie improbabilă.

În al treilea rînd, trezindu-se peste noapte cu o donaţie neaşteptată, cum ar fi independenţa, clasa politică a Republicii Moldova s-a grăbit să declare *statalitatea* moldovenească drept un fapt imuabil, antrenînd istoria şi mitologia în crearea unei legitimităţi care îi lipsea cu desăvîrşire. Însă contrastul între comportamentul politic în perioada preindependentă şi postindependentă nu a oferit suficientă încredere din partea cetăţenilor pentru edificarea democratică a statalităţii. Cu alte cuvinte, *statalitatea* moldovenească existentă suferă de deficienţe structurale şi, se pare,

insurmontabile. Pe de altă parte, dacă ne-am abstractiza de la trecutul formativ, considerînd statalitatea drept o linie de pornire pentru toate statele ex-sovietice, altfel spus, dacă am ignora deliberat trecutul şi am aborda în exclusivitate realităţile postsovietice, atunci acestea ne vor conduce la concluzii similare.

Statalitatea, teoretic, ar putea fi consolidată şi în condiţii autoritare. Însă în condiţii democratice aceasta trebuie să asigure cetăţenilor ţării libertăţile fundamentale şi un minimum de prosperitate şi decenţă. În cazul Republicii Moldova aceste lucruri nu au fost asigurate, chiar dacă elita politică autohtonă în perioada postcomunistă a avut toate atuurile, după cum, de altfel, le-a avut şi clasa politică din Ţările Baltice, care — în plus — poseda aptitudinile şi fermitatea respective de a emancipa, a democratiza şi a moderniza societăţile în cauză.

3. Transnistrizarea Basarabiei: o nouă etapă de provincializare

Paradoxal, dar diferendul transnistrean a fost util elitei politice moldoveneşti antiromâneşti, deoarece a reprezentat modalitatea principală de asigurare a "statalităţii" Republicii Moldova împotriva "pericolului" unificării. Însă, o dată cu trecerea timpului şi absenţa continuă a unui interes "expansionist" al Bucureştiului faţă de Basarabia, este subminată şi poziţia filorusă (ce-i drept, mai mult conceptual) a conducerii Moldovei. Dacă nu ar fi existat problema Transnistriei, ea trebuia să fie inventată pentru a oferi un argument în plus *moldovenişti*lor de a pleda în favoarea independenţei faţă de România şi pentru dependenţa faţă de Rusia.

Impasul în negocierile cu liderii secesionişti ruşi, cu "medierea" Kremlinului, ne conduce la evaluarea oportunităţii continuării acestora în cadrul menţionat şi chiar la posibilitatea sistării negocierilor şi recunoaşterii "RMN". În eventualitatea acestei opţiuni comentatorii politici au susţinut, nu fără temei, că Tighina trebuie să rămînă a Moldovei şi că ar trebui să fie elaborate nişte garanţii de respectare a drepturilor moldovenilor din stînga Nistrului.[49]

Motivele în favoarea abandonului ar fi mai multe: faptul că Transnistria a fost cu Basarabia doar mai puţin de o jumătate de secol; că pe timpul URSS cei mai loiali puterii sovietice au fost "şantiştii", lor fiindu-le încre-

dinţate în mare parte posturile în sectorul economic, în organele de stat şi de partid. Aceste raţionamente i-au făcut pe unii observatori politici să susţină: "Dacă totuna ruşii nu vor ceda Transnistria, pentru a edifica în acest spaţiu geografic o Moldovă Mare, şi ea va fi veşnic folosită de ruşi pentru a controla şi a influenţa politica Chişinăului, poate, într-adevăr, mai înţelept este ca Moldova să se dezică de «pretenţiile teritoriale» faţă de Tiraspol şi să încerce o altă rezolvare a situaţiei? Care ar fi această rezolvare? S-o spunem direct: Moldova să accepte, dar şi să contribuie la constituirea şi recunoaşterea statului transnistrean".[50] Dezbaterea opţiunii în cauză i-a condus pe alţi comentatori politici la ideea nedezirabilităţii variantei în cauză, deoarece: 1) se face un cadou nesperat Moscovei, "RMN" trecînd la acţiuni de integrare cu Federaţia Rusă; 2) se consolidează poziţiile deţinute de trupele ruseşti; 3) chiar şi o Transnistrie pierdută are valoarea unei monede de schimb, avînd şansa de a negocia compensaţii politice sau chiar teritoriale; 4) nu se poate legaliza această pierdere, deşi ea este evidentă, Chişinăul fiind obligat să trateze acest teritoriu drept unul ocupat.[51]

Este evident faptul că elita politică moldovenească nu a avut aptitudinile politice şi diplomatice necesare pentru a evita, după cum au făcut balticii, declanşarea ostilităţilor. Nu le-a avut nici pentru procesul de reglementare politică a diferendului, permiţînd Moscovei să domine negocierile privind soluţionarea conflictului, neperturbată de nici o normă a dreptului internaţional.

Este adevărat că "RMN" reprezintă un cancer. Pe cît este necesar sau pe cît acesta poate fi izolat astfel ca Moscova să nu joace acelaşi rol important în politica internă moldovenească este, bineînţeles, o altă întrebare. Pe de altă parte, este de asemenea adevărat că teritoriile de dincolo de Nistru nu au făcut parte din Principatul Moldovei sau din România, însă moldovenii au ajuns, în aşezări tot mai puţine şi dispersate, pînă la Bug. Aceasta s-a datorat unei expansiuni reproductive, nu statale, sau cu atît mai mult imperiale. Însă, dacă ruşii din regiunea transnistreană, reprezentînd 1/3 din populaţie şi veniţi în mare parte în prima generaţie de pe aiurea, au suficient tupeu şi/sau vigurozitate naţionalistă pentru a pretinde autoritate asupra unui teritoriu ce nu le-a aparţinut niciodată, de ce nu ar putea românii basarabeni să genereze acelaşi curent naţional-ideologic, cu atît mai mult cu cît ar avea mai multe motive consistente istorice, dar şi demografice.

Pînă la urmă, legitimitatea este extrasă de indivizi de pe urma realităţilor — astfel, în momentul de faţă, separatiştii ruşi se află pe poziţii de negociere extrem de avantajoase, deoarece controlează destul de eficient teritoriul separatist, cu ajutorul consîngenilor din Federaţia Rusă. Dacă românii basarabeni, societatea civilă şi politică moldovenească ar fi reuşit să genereze un naţionalism viguros, populaţia moldovenească de dincolo de Nistru ar fi devenit factorul fundamental în politica din regiune, depăşind chiar hotarele fostei RSSM. Expansiunea ideologică este extrem de importantă şi în mod normal ar preceda orice campanie politică, diplomatică sau de altă natură pentru consolidarea etnică pe un anumit teritoriu.

Problema fundamentală astăzi este că pierderea raioanelor de est a condus la răspîndirea cancerului naţional-şovinist transnistrean pe întreg teritoriul Republicii Moldova. Etapa calitativ nouă, care a lansat procesul transnistrizării întregii Basarabii, a fost semnarea Memorandumului de la Moscova din 8 mai 1997. "Memorandumul cu privire la bazele normalizării relaţiilor dintre Republica Moldova şi Transnistria"[52], semnat de către ex-preşedintele Lucinschi, este un document ce a deschis calea spre (con)federalizarea Republicii Moldova, impusă de echipa KGB-istă a lui Evgheni Primakov, ministrul rus de externe în perioada menţionată. După Convenţia Snegur-Elţin din 21 iulie 1992, acest document a fost cel mai periculos, deoarece a plasat Republica Moldova pe calea provincializării sigure, operă desăvîrşită de comuniştii ruşi şi rusofili de la Chişinău prin intermediul Tratatului moldo-rus.

Elementele care afectează integritatea şi suveranitatea Republicii Moldova pot fi constatate aproape în fiecare articol al Memorandumului. De la bun început, în titlul documentului figurează expresia "părţi", fără a menţiona conflictul, implicînd ideea părţilor la un acord interstatal. Preambulul întreg este construit în modul în care se elaborează acordurile între state, cu enumerarea principiilor dreptului internaţional şi a normelor corespunzătoare. În articolul 1 Federaţia Rusă şi Ucraina îşi asumă statutul de garanţi ai implementării înţelegerilor, cît şi a statutului de stat comun, în acest fel realizîndu-se un atentat fără precedent la suveranitatea de stat a Republicii Moldova — două state slave vor avea întotdeauna dreptul să se amestece în afacerile interne ale Republicii Moldova (dacă s-ar fi delegat acest drept de imixtiune, care oricum afectează suveranitatea statului, atunci cel puţin ar fi preferabilă intervenţia ONU sau OSCE — n.a.). Pe

de altă parte, folosindu-l pe Smirnov drept paravan pentru menţinerea trupelor, Ivanov şi Primakov distrug credibilitatea Rusiei drept "garant" al eventualei reglementări. Dacă Rusia într-adevăr n-ar putea ridica obiecţiile lui Smirnov în calea retragerii, atunci n-ar putea "garanta" decît impasul existent.[53] Articolul 2 merită să fie citat în întregime: "Părţile vor continua edificarea relaţiilor juridico-statale dintre ele. Documentul care va stabili aceste relaţii, statutul Transnistriei, se va baza pe principiul deciziilor elaborate de comun acord, incluzînd delegarea şi delimitarea împuternicirilor, a garanţiilor reciproc asigurate". Prin aceasta Chişinăului i se impune un raport juridico-statal cu Tiraspolul (un amalgam de elemente confederative şi federative), Transnistria devine "partea" egală care decide ce fel de împuterniciri să cedeze şi asupra oportunităţii faptului în general. De asemenea, prin articolul în cauză este asigurată egalitatea "părţilor" în viitorul "stat comun". Nici în plan extern Moldova nu este liberă, deoarece, prin articolul 3, Transnistria participă la gestionarea politicii externe în probleme care îi afectează interesele, iar decizia, în acest domeniu, se ia de comun acord. Interesele "afectate" pot include absolut orice lucru, inclusiv aşa-numita integrare europeană sau cooperarea euroatlantică. Prin acelaşi articol, Transnistriei i se acordă dreptul (imediat după semnare şi nu în urma reglementării definitive) de a stabili şi a menţine relaţii internaţionale în domeniul economic (care include, la moment, şi cooperarea uzinelor din complexul militar-industrial cu cele similare din Rusia), tehnico-ştiinţific şi cultural. Articolul 5 stipulează că părţile devin garanţi reciproci ai realizării plenare şi necondiţionate a înţelegerilor privind relaţiile dintre ele, prin aceasta fiind instituită baza statului "comun" confederativ, Transnistriei fiindu-i oferit dreptul de a avea constituţie, armată, sistem de securitate etc. În Memorandum nu este menţionată Constituţia Republicii Moldova care, în mod normal, ar fi trebuit să reglementeze relaţiile dintre autorităţile centrale şi regiunea transnistreană, documentul în cauză fiind, în primul rînd, în contradicţie flagrantă cu Legea Supremă a statului.

O găselniţă pe care ruşii de la Kremlin şi Tiraspol au prezentat-o moldovenilor drept o concesie a fost articolul 11, care stipulează faptul că părţile vor edifica relaţiile în cadrul statului comun în hotarele RSSM din ianuarie 1990. O confederaţie, sau oricare altă aberaţie statală inventată de strategii ruşi, poate fi edificată în hotarele RSSM, aceasta însemnînd exercitarea unui control eficace asupra întregii ţări. O altă găselniţă ar

fi fost, chipurile, Declaraţia comună a Preşedinţilor Federaţiei Ruse şi Ucrainei în legătură cu semnarea Memorandumului cu privire la bazele normalizării relaţiilor dintre Republica Moldova şi Transnistria, ca parte componentă a Moldovei unice. Însă în Memorandum nu există nici o referinţă la Declaraţia "garanţilor", iar secesioniştii ruşi fac referinţă doar la Memorandum, fără a considera declaraţia respectivă drept un document obligatoriu sau relevant pentru ei.

Memorandumul de la Moscova conţine atîtea sfidări evidente la adresa independenţei, suveranităţii şi integrităţii Republicii Moldova, încît ex-preşedintele Lucinschi a fost ori rău intenţionat cînd a semnat acest document anticonstituţional, ori sub orice nivel de profesionalism politic şi diplomatic. Asemenea lucruri în alte state cu alte societăţi politice şi civile conduc, în mod normal, la deciziile Curţii Constituţionale referitoare la caracterul neconstituţional al documentului şi la iniţierea procedurii de impeachment. "În complex cu unitatea statului Republica Moldova, Constituţia proclamă şi indivizibilitatea acestuia, deoarece ultimul derivă din primul. Statul este indivizibil, în sensul că nu poate fi împărţit total sau parţial în mai multe unităţi statale (state) şi transformat într-un stat federal (federativ). (...) Proclamarea inalienabilităţii teritoriului înseamnă interzicerea înstrăinării lui sub orice formă. Abandonarea, pierderea prin prescripţie, cesiunile, donaţiile, vînzările de teritorii sînt incompatibile cu principiul consfinţit de Constituţie, sînt ilegale şi interzise"[54].

Din păcate, societatea politică, dar şi cea civilă moldovenească au hibernat şi continuă să hiberneze atunci cînd este vorba de negocierea statutului regiunii secesioniste, privatizarea acestui proces de către preşedinţie, lipsa de transparenţă şi reacţie publică generînd monştri în domeniul constituţional-politic.

În general, însă, conceptul de stat comun a fost inventat de echipa KGB-istă a lui Primakov, iar Kremlinul a încercat să impună acest model al supremaţiei sale nu doar Moldovei, ci şi Azerbaidjanului şi Georgiei, care au avut suficientă fermitate şi abilitate să respingă propunerile repetate ale Moscovei, preferînd să-şi menţină suveranitatea cel puţin asupra restului teritoriului.

Secesioniştii ruşi folosesc Memorandumul, după cum acesta a şi fost conceput de consîngenii lor de la Moscova, selectiv şi în avantajele politice şi economice proprii. Trei ani experţii la negocieri din partea Chişinăului şi Tiraspolului au tot depus eforturi să definească acest stat

"comun", însă fără rezultate palpabile[55], deoarece în felul acesta a şi fost conceput. Faptul în cauză nu i-a deranjat prea tare pe separatiştii ruşi din regiune, care îl aplică selectiv, susţinînd cu impertinenţă că altă "parte" nu-şi onorează angajamentele. Separatiştii ruşi au ştiut să se folosească de lipsa profesionalismului politic şi diplomatic al moldovenilor şi/sau cointeresarea materială a unor înalţi funcţionari şi politicieni de pe urma contrabandei din stînga Nistrului[56] (experţii străini declarînd deschis că există o legătură directă între problema transnistreană şi corupţia în mediul conducerii Republicii Moldova[57]). La 7 februarie 1996 secesioniştii ruşi au obţinut ştampila Republicii Moldova şi licenţele de export, în urma semnării unui Protocol, Tiraspolul asumîndu-şi angajamentul să-şi lichideze posturile vamale. Însă Tiraspolul, după cum a mai făcut-o în repetate rînduri, a neglijat condiţionarea în cauză, cu atît mai mult cu cît, mai tîrziu, în urma Memorandumului din 8 mai 1997, a obţinut dreptul să stabilească independent şi să dezvolte relaţii economice externe. Politicienii de la Chişinău au continuat politica cedărilor unilaterale, consfinţite de Memorandum, astfel, de exemplu, fiind semnat, în martie 2000, Acordul de cooperare între Parlamentul Republicii Moldova şi Sovietul Suprem al Transnistriei[58] — un organ ilegitim atîta timp cît nu este soluţionat diferendul etnopolitic româno-rus.

În pofida retoricii antiromâneşti şi antioccidentale, Tiraspolul cooperează destul de fructuos cu statele europene şi nord-americane, printre partenerii economici principali fiind SUA, Rusia, Italia, România, Germania etc. Uneori aceste relaţii violează normele comerţului internaţional, vînzările fiind făcute la preţuri de dumping.[59] În special după criza rusă din 1998, viabilitatea economică a regiunii transnistrene se datorează relaţiilor economice cu aceste state, în care, în conformitate cu statistica secesioniştilor, a exportat produse: în SUA — în valoare de 69,8 mil. $; în Rusia — în valoare de 47,3 mil. $; în Italia — în valoare de 10,1 mil. $; în România — în valoare de 5,8 mil. $ (de altfel, România este furnizorul principal al Transnistriei de produse petroliere); în Germania — în valoare de 4,1 mil. $ în anul 1999.

În contextul business-ului transnistrean se remarcă persoana lui Vadim Şevţov-Antiufeev, şeful securităţii transnistrene, considerat capul unei grupări mafiote care activează pe scară largă, incluzînd estorcare, şantaj, trafic de arme şi asasinări la comandă. În conformitate cu unele surse, Şevţov a fost acuzat de organizarea răpirii şi asasinării a cel puţin

36 de businessmeni locali.[60] Pe de altă parte, esenţa mafiei şi corupţiei este transfrontalieră, inclusiv în termeni etnopolitici şi etnoculturali, grupările mafiot-financiare prosperînd datorită susţinerii persoanelor şi politicienilor influenţi de la Chişinău. Faptul în cauză contribuie la consolidarea *statu-quo*-ului actual, de pe urma căruia sînt extrase venituri considerabile.* O eventuală tentativă de subminare a acestui *statu-quo* va suscita o împotrivire înverşunată a grupărilor în cauză. Pe de altă parte, profitorul de bază în urma situaţiei date îl reprezintă marile companii şi întreprinderi ruse care, folosind filiera transnistreană şi dependenţa Chişinăului de Kremlin, au invadat economia moldovenească, consolidînd statutul de colonie al Basarabiei.

În dezvoltarea "statului comun", arhitectul edificării provinciilor dependente de Moscova, Evgheni Primakov, a prezentat la 13 august 2000 un proiect al "Acordului privind bazele relaţiior dintre Republica Moldova şi Transnistria" şi "Principiile de bază ale mandatului OSCE al forţelor pentru menţinerea păcii şi stabilităţii în regiunea transnistreană a Republicii Moldova", ambele documente fiind transmise cu aproximativ o lună mai devreme Austriei în calitatea ei de Preşedinte în Exerciţiu al OSCE în anul 2000. Documentul referitor la reglementare a dezvoltat mai departe unele principii prin implementarea cărora s-ar crea o dependenţă totală faţă de Moscova. Prin documentul în cauză se recunoaşte independenţa "RMN", care îşi poate deschide reprezentanţe în alte state, secesioniştii ruşi avînd dreptul de a influenţa politica externă, dar şi internă, a Republicii Moldova. Sînt admise frontierele interne, nu există cetăţenie şi monedă unică, "părţile" sînt egale şi suverane, cu constituţii proprii care nu contravin unui oarecare act constituţional superior. Se presupune crearea unei suprastructuri care va reglementa relaţiile între două "părţi" — Moldova şi "RMN", în această structură fiind delegaţi reprezentanţii "părţilor". Documentul în cauză, atît prin titlu, cît şi prin conţinut, este caracteristic relaţiilor dintre două state suverane, subiecţi de drept internaţ ional care urmează să-şi reglementeze relaţiile dintre ele în conformitate cu "normele şi principiile dreptului internaţional", referinţa la "dreptul

*Conform datelor oficiale de la Departamentul Vamal al Republicii Moldova, doar în 1998 evaziunea fiscală în urma contrabandei cu mărfuri accizate prin intermediul Transnistriei a constituit cel puţin 250 mil. lei. După Oazu Nantoi, "Cu privire la situaţia în raioanele de est ale Republicii Moldova (1992-2000)", *Aspecte ale conflictului transnistrean*, colectiv de autori, Institutul de Politici Publice (Chişinău: Ştiinţa, 2001), p. 15.

popoarelor la autodeterminare" fiind stipulată în mod special de dragul "poporului transnistrean". Se pare că echipa lui Primakov împrumutase schema generală de la colegii săi din Duma rusă, care se ocupă de Uniunea Rusia-Bielarus. Cam în acest fel a şi fost pregătit proiectul în cauză — să asigure o confederaţie cu tot mai puţine elemente de federaţie, fapt care nu doar ar duce la recunoaşterea internaţională a Transnistriei, ci şi la transnistrizarea întregii Moldove.

Al doilea document, "Principiile de bază ale mandatului OSCE al forţelor pentru menţinerea păcii şi stabilităţii în regiunea transnistreană a Republicii Moldova", presupune menţinerea trupelor ruse în regiune pentru o perioadă nedefinită, cu tot cu echipamente, în acest fel încercîndu-se evitarea implementării deciziilor de la Istanbul cu privire la retragerea ELT-urilor pînă la sfîrşitul anului 2001 şi retragerea completă pînă la sfîrşitul anului 2002. Pentru a obţine o atitudine mai cooperantă din partea Occidentului, Primakov a acceptat "transparenţa" şi posibilitatea participării observatorilor OSCE, dar din ţări ce nu fac parte din NATO. Proiectul în cauză a creat impresia unei cedări din partea Federaţiei Ruse, fiind atacat de şovinii mai obtuzi în mass-media ruse.[61] Rîndul şovinilor ruşi a fost completat şi de actualul preşedinte al Republicii Moldova, care declarase: "Nu se poate în nici un caz să internaţionalizăm conflictul acesta — am văzut deja desfăşurarea procesului în cauză în Iugoslavia. OSCE poate fi observator la negocieri, dar să dăm drumul «pacificatorilor OSCE» în regiune?! Astăzi e un general rus, dar mîine unul german sau francez — asta ne-ar mai lipsi!"[62] Însă observatorii internaţionali au remarcat faptul că prin planul lui Primakov se încearcă, pe de o parte, menţinerea nedefinită a trupelor ruse ca "garanţi ai reglementării politice", iar pe de alta, prin "Acordul privind bazele relaţiior dintre Republica Moldova şi Transnistria" — menţinerea întregii Moldove sub inluenţa rusă.

Caracterul complex al "statului comun", precum şi agenda geopolitică a Moscovei şi Tiraspolului sugerează că disputele sînt virtual programate în acest plan. Prin aceasta, însă, Rusia ar continua să joace rolul principal de garant şi arbitru în baza a patru calităţi: 1) superioritatea militară pe teren; 2) relaţia protector-client, bazată parţial pe agenda geopolitică comună cu liderii tiraspoleni; 3) o superioritate numerică a comuniştilor în Parlamentul de la Chişinău; 4) dependenţa Ucrainei şi a Moldovei de resursele energetice ruse.[63]

Desăvîrşirea "operei de consolidare a statalităţii moldoveneşti", lansată

de elita neocomunistă a Moldovei postsovietice, a fost efectuată de comuniştii ruşi şi rusofili de la Chişinău, care au preluat puterea în urma scrutinului parlamentar din 25 februarie 2001. Ratificarea Tratatului bilateral moldo-rus la sfîrşitul anului 2001 de către majoritatea comunistă, prin care Federaţia Rusă îşi asumă statutul de garant al implementării înţelegerilor, cît şi a statutului de stat comun, a condus la îngrădirea drastică a suveranităţii de stat a Republicii Moldova (adiţional angajamentului de a consolida statutul limbii ruse în sistemul de învăţămînt — art. 20 şi a coopera strîns în cadrul organismelor internaţionale, ceea ce înseamnă ralierea la poziţia Moscovei — art. 27). Kremlinul va avea întotdeauna dreptul să se amestece în afacerile interne ale Republicii Moldova, statutul de ţară-garant a *statalităţii* moldoveneşti plasînd ferm Basarabia sub tutela neoimperială a ruşilor.

Proiectul Acordului între Republica Moldova şi Transnistria referitor la federalizarea ţării, fiind elaborat de guvernul comunist, cu asistenţa experţilor ruşi şi dezinteresul explicabil al Occidentului, a reprezentat pasul logic în lanţul cedărilor operate de elita neocomunistă a Moldovei postsovietice. Implementarea acestui Acord va finaliza procesul de provincializare a Republicii Moldova de către Federaţia Rusă.

4. Influența internațională asupra suveranității și democratizării

În ce priveşte impactul sistemului internaţional asupra politicii interne, Gourevitch a subliniat faptul că există două aspecte ale sistemului internaţional care au un efect major: distribuirea puterii între state şi distribuirea activităţii economice şi a bunăstării. Mai simplu — evoluţiile politice sînt modelate de război şi comerţ.[64]

Atunci însă cînd plasăm influenţa internaţională într-o formulă mai complicată a evoluţiei sistemului politic trebuie să remarcăm că orice analiză politică comparată a diferenţelor interregionale ale proceselor de democratizare în Europa de Sud, America Latină şi Europa ex-comunistă demonstrează că factorul influenţei internaţionale şi efectul difuziunii joacă un rol semnificativ în cadrul procesului de tranziţie democratică. Deşi, bineînţeles, este indubitabil faptul că: "Factorii interni deţin rolul principal în tranziţie sau, cu alte cuvinte, susţinem că nu există nici o tranziţie a cărei început să nu

fi fost consecinţa directă sau indirectă a contradicţiilor în cadrul regimului autoritar".[65] Un alt autor, Laurence Whitehead, prezintă o teză similară, cu anumite nuanţe, care nu face decît să concretizeze afirmaţia de mai sus: "În toate cazurile din timpurile paşnice care au fost examinate aici, forţele interne erau de importanţă hotărîtoare în ce priveşte stabilirea direcţiei şi a scopurilor de efectuare a tranziţiei, iar actorii internaţionali jucau doar un rol secundar".[66] Pentru a aborda mai detaliat problema influenţei internaţionale asupra procesului de tranziţie democratică în Republica Moldova, vom aplica teoria tranziţiei democratice, folosindu-ne de termenii *politică externă, zeitgeist şi efectul difuziunii*, utilizaţi de către Juan J. Linz şi Alfred Stepan.[67] Termenii menţionaţi mai sus reprezintă, în viziunea noastră, elementele constitutive ale influenţei internaţionale care, de cele mai multe ori, se află într-un raport de complementaritate şi interdependenţă.

Din punct de vedere conceptual, politica externă poate influenţa în mod diferit evoluţiile politice interne. După cum susţin autorii sus-numiţi, există 3 categorii de situaţii în care folosirea forţei în politica externă determină, de fapt, rezultatele procesului de democratizare. În primul rînd, o ţară nedemocratică poate recurge la forţă pentru a deturna o democraţie mai slabă din punct de vedere militar ca să anexeze/ocupe ţara respectivă sau să instaleze un regim-marionetă. În acest sens, de cele mai multe ori este menţionat exemplul Germaniei în raport cu Cehoslovacia în anul 1938. În al doilea rînd, un hegemon regional nedemocratic poate să facă uz de forţă în "imperiul extern" (*outer empire* — engl.) pentru a stopa efortul revoluţionar de democratizare, aşa cum s-a întîmplat în Ungaria în 1956, sau pentru a bloca procesul de liberalizare, ca în Cehoslovacia în 1968. În al treilea rînd, o ţară democratică atunci cînd este învingătoare într-un război cu un stat nedemocratic şi îl ocupă, poate instala, aşa cum s-a întîmplat în Germania şi Japonia în 1945, guverne care iniţiază procese de tranziţie democratică. Aici, însă, ar trebui să accentuăm încă o dată că, deşi forţele externe pot avea un rol important în procesul de tranziţie democratică, consolidarea într-o ţară sau alta depinde în mod exclusiv de forţele interne, dacă statul respectiv este independent.

În acest context se poate afirma că influenţa politico-militară şi economică, exercitată iniţial de către URSS şi apoi de Federaţia Rusă asupra Republicii Moldova, creează un asemenea raport de forţe în care tranziţia democratică este blocată în mod eficient. Aceasta se referă, în primul rînd,

la susţinerea plenară de către factorii de decizie de la Moscova a autorităţ ilor anticonstituţionale şi antidemocratice de la Tiraspol. În principiu, a fost implementată, conştient sau nu, prima variantă de utilizare a forţei în politica externă care a determinat şi continuă să determine rezultatele procesului de democratizare. Acest model, însă, a suferit o modificare care îi permite să pretindă o elaborare autonomă de categorie, deoarece regimul-marionetă, care a fost instalat de către Federaţia Rusă, este viabil în mod explicit într-o singură regiune a ţării. Pe de altă parte, regimul ruşilor secesionişti din Transnistria şi presiunea consîngenilor lor din Rusia asigură o *provincializare* progresivă şi mai sigură a întregii republici.

Influenţa internaţională asupra evoluţiilor politicii URSS, inclusiv în statele socialiste şi, cu atît mai mult, în republicile sovietice, este extrem de relevantă. Dacă ar fi să-l credem pe Talbott, fost subsecretar de stat al Departamentului de Stat al SUA, la Summitul Sovieto-American de la Malta din decembrie 1989 a fost redefinită ordinea internaţională şi "domeniile de intervenţie". *Pattern*-ul relaţiilor Est-Vest a fost atît de radical alterat încît, înainte de consumarea anului 1989, SUA practic invita Uniunea Sovietică să invadeze România pentru a restabili ordinea politică în acea ţară.[68] Faptul că această invitaţie a citit greşit intenţiile Moscovei, care nu voia să rişte programul reformelor politice interne de dragul problemelor de ordine politică în Europa de Răsărit, subliniază măsura în care politica externă a administraţiei lui Bush era axată pe parteneriatul strategic cu Moscova. Interesant, cazul românesc arată că acest parteneriat era să fie unul în care noua URSS ar fi exercitat prerogative în susţinerea schimbării "progresive" în Europa de Est, similare celora pe care SUA şi le-a arogat istoric în America Centrală.[69] Deci, dacă afirmaţiile diplomaţilor americani sînt corecte, atunci nu putem exclude faptul că URSS (cel puţin, avea toată libertatea s-o facă şi de ce n-ar fi făcut-o?) s-a implicat în gestionarea "revoluţiei" româneşti din decembrie 1989, ce-i drept, nu deschis. Mai departe am putea presupune că implicarea sovieticilor s-a efectuat în conformitate cu anumite principii şi criterii. Nu cunoaştem dacă, exceptînd Tratatul Româno-Sovietic, a fost încheiat vreun alt pact, neformal, între Kremlin şi comuniştii reformatori-oportunişti români, conduşi de Iliescu, dar putem afirma că implicarea sovietică ar fi însemnat scoaterea Basarabiei de pe agenda politică a Bucureştiului. Ambivalenţa lui Iliescu şi reticenţa de a depăşi practicarea "naţionalismului de crîşmă" şi a trece la acţiuni concrete în raport cu unificarea tuturor românilor sugerează,

pe lîngă educaţia acestuia, o anumită presiune, un impact exercitat de sovietici şi apoi de ruşi.

De asemenea, americanii şi sovieticii, prin Summitul de la Malta din decembrie 1989, au fost de acord cu faptul că SUA nu va exercita presiuni asupra acestora din urmă în problema independenţei balticilor, faţă de care SUA avea obligaţii diplomatice de lungă durată, atîta timp cît Gorbaciov se abţine de la utilizarea forţei armate ca reacţie la solicitările acestora pentru suveranitate şi independenţă. Cîteva luni mai tîrziu, Declaraţia lituaniană de Independenţă din martie 1990 va găsi guvernul SUA respectînd angajamentul în cauză, deoarece a refuzat să răspundă la mişcările balticilor spre independenţă mai repede decît ar fi făcut-o Gorbaciov[70] (ruşii manifestînd o "înţelegere" reciprocă în raport cu invazia Panamei şi Războiul din Golf — n.a.). Pe de altă parte, guvernul Rusiei şi guvernele baltice au înţeles că, datorită moştenirii occidentale în ce priveşte nerecunoaşterea administrării sovietice a regiunii, Statele Baltice au dreptul să pretindă atenţia politică, diplomatică şi, eventual, în domeniul securităţii a Occidentului, pe care nici o altă fostă republică sovietică nu îl avea. Şi în timp ce liderii baltici nu sufereau de iluzia că, *in extremis*, Occidentul va merge la război să apere suveranitatea baltică (similar Marii Britanii în raport cu Polonia în 1939), atît balticii, cît şi ruşii înţelegeau că o confruntare violentă în relaţiile ruso-baltice va conduce la colapsul relaţiilor ruse cu Occidentul, pas pe care Rusia nu şi-l putea permite.[71] Prim-ministrul suedez Carl Bildt, numit la 9 iunie 1995 mediator UE în fosta Iugoslavie, a declarat direct că, în eventualitatea unui act de agresiune împotriva Statelor Baltice, nu s-ar putea aştepta ca Suedia să rămînă neutră.[72]

Contrastul cu România este izbitor, aceasta fiind atentă să nu supere vecinul din Răsărit. Spre deosebire de ţările scandinave, care erau libere şi democratice, România nu putea susţine cauza Basarabiei, pentru că se afla la fel sub tutela Moscovei. Faptul în cauză s-a produs în contextul unei tradiţii istorice şi culturale: hotarul de civilizaţie a separat Statele Baltice de Rusia, nu şi Basarabia (dar nici România, se pare) de ruşi.

Presiunea exercitată de hegemonul regional nedemocratic, cum este Rusia anilor 1991-2002 în spaţiul CSI, prin conservarea focarului transnistrean, susţinerea ideii de (con)federalizare a Moldovei şi imixtiunea politică şi economică în afacerile statului creează efectul de provincializare a Moldovei, ceea ce îngrădeşte substanţial suveranitatea ţării. *Edificarea provinciei*, după cum am menţionat în capitolul precedent, are consecinţe

ce afectează nu doar independenţa statală, ci şi tranziţia democratică, care nu este posibilă atît timp cît nu este asigurată suveranitatea ţării. În acest fel, întîmpinăm dificultăţi insurmontabile în evaluarea procesului de democratizare a Republicii Moldova, cînd, în urma procesului de *edificare a provinciei* de către Federaţia Rusă, statutul de ţară independentă devine tot mai efemer. Este o întreprindere dificilă — surprinderea "cantităţii" de suveranitate, în particular, cînd aceasta se diminuează vertiginos.

Pe de altă parte, instabilitatea politică creează un mediu nefavorabil investiţiilor străine, fapt care aduce prejudicii tranziţiei economice ce se află în raport direct cu cea democratică. Această instabilitate politică devine cu timpul instituţionalizată, iar mediul investiţional este dominat de companiile ruseşti care folosesc provincializarea politică a Moldovei, preluînd întreprinderile şi companiile principale, atît din contul datoriilor pentru resursele energetice, cît şi prin intermediul privatizărilor ilicite.

Faptul că secesionismul militant, susţinut de o ţară terţă — Federaţia Rusă, devine problema fundamentală pentru existenţa statului, totodată demonstrează modul în care politica externă influenţează procesul de tranziţie democratică din Republica Moldova.

Un alt tip de influenţă a politicii externe asupra tranziţiei şi consolidării democratice este gradul de deschidere spre eforturile de democratizare promovată de un fost imperiu vizavi de fostele colonii din considerente naţionale proprii sau din necesitate geopolitică. De exemplu, astfel s-a procedat în cazul Imperiului Britanic, după Cel de-al Doilea Război Mondial, şi cel al blocului sovietic, după 1989. În ce ne priveşte, am putea aplica modelul respectiv, afirmînd, în acelaşi timp, că gradul de deschidere democratică a Rusiei nu este şi nici nu poate fi înalt, deoarece actualmente Rusia este departe de a finaliza tranziţia democratică, fiind înregistrate chiar unele regrese, cum ar fi utilizarea forţei armate împotriva civililor din Cecenia, constrîngerea mass-media independente, oligarhizarea domeniilor economic şi politic, corupţia etc. În acest sens, nu putem să nu susţinem afirmaţia că: "Dacă democraţia în Rusia se prăbuşeşte, sînt puţine şanse ca aceasta să supravieţuiască în alte state ex-sovietice. Succesul experienţei ruse privind pluralismul politic şi economia de piaţă nu garantează că alte republici îi vor urma automat exemplul. Însă, dacă la Moscova vine la putere un regim naţionalist, revanşard şi autoritar, care începe să-şi destabilizeze şi să-şi intimideze vecinii — este dificil să ne imaginăm cum democraţiile fragile din regiune, poate cu excepţia

Statelor Baltice, ar putea supravieţui".[73] De fapt, aceasta se şi întîmplă în momentul de faţă, Rusia încercînd tot mai viguros să-şi exercite potenţialul neoimperial în spaţiul ex-sovietic şi să submineze eforturile de consolidare a statalităţii republicilor ex-sovietice.

Pe de altă parte, după cum observa ex-ministrul estonian de externe, Toomas Ilves: "Indiferent de ceea ce facem sau nu, politica Rusiei nu se schimbă şi nu se va schimba pînă ce Rusia singură nu va decide să promoveze îmbunătăţirea relaţiilor cu Estonia, Letonia şi Lituania".[74] Această reacţie la presiunile ruse arată elocvent diferitele abordări ale sfidării ruse — dacă balticii îşi caută de treabă, moldovenii sînt gata să menajeze orice sensibilitate aberantă a Kremlinului. În spirit naţional-şovin, Rusia a perceput orice semn de pluralism geopolitic pe teritoriul CSI drept un pericol pentru securitatea proprie. Se pare că aranjamentele în care nu este inclusă şi în care nu joacă rolul cel mai important, va avea aceeaşi soartă: "Între construcţiile geopolitice de bază cu tentă antirusească este necesar de subliniat acele asociaţii în spatele cărora se reliefează rolul SUA şi al Turciei. Acestea sînt, în primul rînd, GUAM şi Confederaţia Popoarelor Caucazului".[75] Cel puţin în cazul GUAM-ului avem de remarcat unele lucruri relevante*, care răstoarnă cu uşurinţă argumentele inventate ale ruşilor. Imaginaţia geostrategilor şi analiştilor ruşi în ce priveşte "descoperirea" caracterului antirus al iniţiativelor regionale este semnificativă: indiferent de substanţa cooperării statelor postsovietice, orice aranjament regional care exclude Rusia va fi tratat cu duşmănie, fiind inventate argumentele necesare şi fiind montată opinia publică în direcţia dorită de Kremlin. Acesta din urmă a criticat oficial de multe ori GUAM-ul, inspirînd neoficial, de asemenea, Reuniunea "miniştrilor state-

*Subsemnatul a participat la evenimentele care au condus la apariţia GUAM, precum şi la consultările/negocierile confidenţiale în cadrul acestuia în decursul mai multor ani. Fundamentul viitoarei cooperări l-a reprezentat coordonarea poziţiilor Georgiei, Ucrainei, Azerbaidjanului şi Moldovei în ajunul şi pe parcursul primei Conferinţe de Evaluare a Tratatului FACE din 1996 şi a opoziţiei comune faţă de unele prevederi ale Acordului privind Flancurile, care consolidau posibilitatea Federaţiei Ruse de a-şi menţine trupele în afara hotarelor, în regiunea "flancului", fără acordul statului-gazdă. În acel moment SUA nu a contribuit decît cu oferirea numelui de GUAM — mai exact, aceasta a făcut-o Generalul Gregory Govan, ulterior şeful Delegaţiei militare SUA la Grupul Consultativ Comun (probabil, folosind analogia cu insula Guam din Oceanul Pacific, unde se află staţionată o bază militară americană). În plan practic, însă, administraţia respectivă a SUA nu a susţinut statele din "flancul" FACE al fostei URSS, fapt pentru care a fost criticată destul de dur de Congresul american.

lor" nerecunoscute (Transnistria, Abhazia, Osetia de Sud şi Karabahul de Munte) la Tiraspol şi alte activităţi îndreptate împotriva statelor iniţiativei regionale. Iar învinuirea referitoare la faptul că GUAM se concentrează asupra cooperării militare este o exagerare crasă, menită să sporească presiunea asupra statelor-membre.[76] Nu vom analiza aici avantajele sau dezavantajele participării Moldovei la această structură regională, însă ceea ce am dori să subliniem este comportamentul rus ce perpetuează elementele unui trecut imperial nu atît de îndepărtat, în conformitate cu care Moscova este în drept să deţină de una singură o anumită zonă de influenţă — teritoriul ex-sovietic.

Ucraina, de asemenea, joacă un rol important în acest context. Deschiderea spre liberalizare şi democratizare a Kievului este necesară pentru succesul procesului de democratizare în întreaga regiune, inclusiv în Republica Moldova. Însă ultimele evoluţii, legate de criza de putere şi implicarea preşedintelui ucrainean Kucima în afaceri dubioase, au subminat încrederea pe care au avut-o statele spaţiului euroatlantic faţă de dezvoltarea Ucrainei. Statele occidentale i-au acordat în perioada 1991-1997 credite nerambursabile sau avantajoase în valoare de 4,2 miliarde Ecu.[77] Deziluziile Occidentului au fost utilizate de Moscova, care l-a susţinut necondiţionat pe Kucima, realizînd performanţa "echilibrării vectorilor de Vest şi Est" ai politicii externe ucrainene. Politicienii ucraineni şi-au manifestat îngrijorarea faţă de pătrunderea masivă a capitalului rusesc în economia Ucrainei, fapt care consolidează dependenţa economică faţă de Rusia. Astfel, adiţional dependenţei de livrările ruseşti de gaze, a mai fost semnat acordul cu privire la conectarea sistemelor energetice ucrainean-rus.[78] De asemenea, alt acord bilateral, semnat în ianuarie 2001, oferă Rusiei posibilitatea să gestioneze desfăşurarea oricărui exerciţiu militar pe teritoriul ucrainean, fapt care subminează acordurile similare ale Kievului cu NATO, semnate în 1997 şi 1998. La fel, ruşii şi-au întărit controlul asupra conductelor ucrainene care transportă gazul rusesc spre Europa.[79] Deşi Kievul a profesat un naţionalism propriu în raport cu Republica Moldova, fapt care a influenţat negativ evoluţiile din regiunea transnistreană, subordonarea mai recentă a acestuia Kremlinului poartă semnificaţii îngrijorătoare pentru Chişinău, deoarece provincializarea Ucrainei de către Moscova va netezi drumul spre preluarea întregului control asupra Basarabiei.

Pe de altă parte, există un asemenea grad de dependenţă istorică, so-

cial-economică, politică şi culturală a Basarabiei faţă de România, încît gradul de deschidere a acesteia spre eforturile de democratizare a Chişinăului sînt poate mai importante decît raportul între fosta colonie şi fosta metropolă, de tip sovietic, abordat mai sus. De la declararea independenţei de către Moldova, pînă în prezent, politica externă promovată de România în raport cu Republica Moldova a favorizat procesul de democratizare. Aceasta pentru că România demarase mai energic tranziţia democratică şi depune eforturi considerabile de integrare în structurile europene şi euroatlantice. O dată ce în cadrul proceselor de integrare România va înregistra succese mai palpabile, faptul în cauză va fi în măsură să influenţ eze benefic factorii de decizie de la Chişinău şi, în general, procesul de tranziţie democratică din Moldova. O anumită influenţă negativă ar fi ponderea unui naţionalism primitiv, de tip ceauşist, în societatea şi în mediul politic românesc, care în mare parte a monopolizat relaţiile cu intelectualii şi politicienii *naţionalizanţi* din Basarabia. Acest primitivism, de altfel, cu tot patosul emfatic şi reuniunile festive, nu face decît să accentueze lipsa de vigurozitate a unui naţionalism românesc liberal eficient, care ar fi promovat, alături de valorile naţionale, proiectul unificării naţ ionale a tuturor românilor. Lipsa de vitalitate a unui naţionalism liberal românesc explică retragerea românilor din procesul de reglementare a conflictului transnistrean, pe care ruşii l-au impus Chişinăului şi abandonarea Moldovei în iunie-iulie 1992 pe motiv că regiunea transnistreană nu a aparţinut niciodată României. În paragraful următor vom analiza mai amănunţit raportul Bucureştiului cu Basarabia, inclusiv sub aspectul influenţei asupra statalităţii, procesului de democratizare şi a perspectivelor unirii care au ocupat un loc semnificativ în imaginaţia politică din Republica Moldova.

O altă modalitate de a influenţa procesul de democratizare este subversiunea efectuată de un hegemon regional, care poate fi democratic sau nu, dar care, de cele mai multe ori, se conduce de interesele naţionale proprii atunci cînd recurge la acest procedeu. În contextul respectiv, se menţionează politica SUA faţă de Filipine în anul 1987. Foarte aproape din punct de vedere conceptual este şi subminarea politică şi economică (sancţiuni, blocadă) întreprinsă de un hegemon în raport cu un stat aflat în tranziţie. În ce priveşte Republica Moldova, subversiunea efectuată faţă de aceasta a avut loc în modul cel mai evident în vara anului 1992, cînd Federaţia Rusă a antrenat efective militare împotriva Chişinăului şi

a stopat pentru o perioadă livrările de gaze pentru a influenţa conducerea Moldovei în problema soluţionării conflictului din raioanele de est ale ţării în modul dorit de Moscova.

În sfîrşit, un hegemon regional poate, prin intermediul unui set de stimulente şi descurajări, să joace un rol semnificativ în procesul de iniţ iere, desfăşurare şi consolidare democratică. De foarte multe ori actorii internaţionali care dispun de aceste seturi de *sticks and carrots* sînt instituţ iile şi organismele internaţionale majore ca Uniunea Europeană, NATO, OSCE sau Consiliul Europei, instituţii financiare internaţionale ca Banca Mondială, Fondul Monetar Internaţional, Banca Europeană pentru Reconstrucţie şi Dezvoltare etc. În cazul Republicii Moldova, care nu-şi poate permite "luxul" să ignoreze normele şi principiile instituţiilor respective datorită, în primul rînd, ponderii politice şi economice nesemnificative pe care o are, hegemonii regionali au o influenţă remarcabilă. Intenţiile instituţiilor şi organismelor menţionate în ce priveşte exercitarea unei presiuni constructive asupra tranziţiei democratice în Moldova sînt nobile, uneori, ce-i drept, fiind discutabilă realizarea acestor intenţii sub aspectul politicilor implementate, al transparenţei, condiţionării clare a creditelor, sancţionării guvernanţilor care le-au utilizat în alte scopuri decît cele prevăzute etc.

Unul din hegemonii regionali importanţi, Federaţia Rusă, dispune de un set important de *sticks and carrots* politice şi economice în raport cu Republica Moldova, set obţinut şi consolidat în urma Războiului Ruso-Moldovenesc din 1991-1992 şi a modului de gestionare a diferendului etnopolitic. În pofida faptului că Moscova îşi declină orice influenţă asupra clienţilor săi politici, mulţi dintre care foşti sau actuali colaboratori ai KGB/FSB-ului (Smirnov, Şevţov-Antiufeev, Matveev-Goncearenko, Bolşakov etc.), evidenţele sînt irefutabile. În cazul existenţei unei voinţe politice şi bunei-credinţe din partea Kremlinului acesta ar fi putut să aplice diferite măsuri de constrîngere, cum ar fi: crearea unei liste a "înalţilor" funcţionari ai conducerii secesioniste ruse pentru a bloca deplasarea lor în Rusia; confiscarea proprietăţii funcţionarilor secesionişti ruşi şi blocarea conturilor bancare ale persoanelor în cauză, precum şi ale întreprinderilor din regiunea transnistreană şi interzicerea activităţii acestora pe teritoriul Federaţiei Ruse; sistarea suportului de stat şi îngrădirea susţinerii private a băncilor transnistrene de către cele ruseşti; sistarea sau descurajarea activităţii comisiei din Duma rusă cu privire la "Cooperarea şi reglemen-

tarea situaţiei politice şi economice în Transnistria"; sistarea serviciilor consulare în Transnistria; suspendarea oferirii paşapoartelor ruseşti locuitorilor din regiune; interzicerea utilizării paşapoartelor sovietice pentru a călători în Federaţia Rusă; interzicerea călătoriei în Rusia a vehiculelor cu numerele de înmatriculare transnistrene; suspendarea zborurilor de la aerodromul din Tiraspol; refuzarea scrisorilor cu mărcile transnistrene; sistarea recunoaşterii diplomelor eliberate de instituţiile de învăţământ din Transnistria şi retragerea licenţelor acordate acestora de către instituţiile ruseşti; sistarea tuturor programelor de cooperare în domeniul academic, cultural şi ştiinţific, precum şi blocarea asistenţei în acest domeniu; abţ inerea de la angajarea la serviciu în Federaţia Rusă a locuitorilor regiunii; retragerea calităţii de membru sau de asociat al instituţiilor, organizaţiilor şi întreprinderilor din Federaţia Rusă; ridicarea taxei pentru retransmiterea programelor televizate; ridicarea taxelor de tranzit pentru bunurile produse în regiunea transnistreană şi respingerea importului din zona respectivă; stoparea comerţului şi suspendarea creditării Transnistriei; descurajarea eficientă a întreprinderilor ce au relaţii economice cu regiunea transnistreană; suspendarea achiziţionării produselor militar-industriale din Transnistria şi efectuarea de cantonamente, exerciţii şi schimb de experienţă cu armata secesioniştilor ruşi; ridicarea preţurilor pentru resursele energetice sau/şi sistarea importului o dată cu apariţia datoriilor etc. Toate activităţile de mai sus (pentru care am propus remediile respective) se desfăşoară drept parte a procesului complex de *edificare a provinciei* şi dacă Moscova ar fi respectat cu adevărat integritatea şi independenţa Republicii Moldova, aceste lucruri nu se întîmplau. Mai semnificativă este în momentul de faţă evitarea recunoaşterii faptului în cauză de către Kremlin şi conducerea filorusă de la Chişinău, *realpolitik*-ul existent "jenîndu-le" sentimentele de conducători ai unor state "independente şi egale", care "respectă" dreptul internaţional şi calitatea suverană a statelor.

Drept exemplu al influenţei organismelor internaţionale ar putea fi raportul Moldovei cu Consiliul Europei. O dată cu aderarea la acest organism, la 13 iulie 1995, şi cu semnarea Convenţiei Europene a Drepturilor Omului şi a protocoalelor aferente, autorităţile moldoveneşti şi-au asumat un set de angajamente în domeniul respectării drepturilor omului, reformei judiciare şi democratizării. Acestea au fost şi continuă să fie monitorizate la nivelul Adunării Parlamentare şi al Comitetului de Miniştri. În urma criticilor formulate de raportorii structurilor menţionate, au fost

întreprinse mai multe acţiuni la nivel parlamentar şi guvernamental. De exemplu, responsabilitatea pentru sistemul penitenciar a fost transferată de la Ministerul de Interne la Ministerul de Justiţie, a fost abolită pedeapsa capitală, a fost ratificată convenţia-cadru cu privire la minorităţile naţionale, a fost elaborat şi adoptat un nou Cod Penal şi un Cod de Procedură Penală etc. În acelaşi context se înscrie adoptarea Codului civil, al muncii, celui penal şi contravenţional, a Codului familiei, celui fiscal şi vamal.[80] Monitorizarea efectuată de către ONG-urile internaţionale în domeniul drepturilor omului, reflectată în rapoartele difuzate de International Helsinki Federation for Human Rights, Amnesty International etc. au, la rîndul lor, un impact tot mai palpabil asupra factorilor de decizie la nivel naţional de stat, cel internaţional al organismelor internaţionale şi privat.[81] De asemenea, este necesar de menţionat în acest context monitorizarea alegerilor parlamentare, prezidenţiale şi locale de către Biroul pentru Instituţii Democratice şi Drepturile Omului al OSCE; schimbarea legislaţiei naţionale, reforma judiciară şi respectarea drepturilor omului, impuse de către Consiliul Europei; conducerea civilă şi democraţia în armată, promovate de Consiliul Parteneriatului Euroatlantic, NATO şi prin intermediul Parteneriatului pentru Pace; liberalizarea comerţului şi standardizarea solicitate de Uniunea Europeană; condiţionarea creditelor acordate de Banca Mondială cu liberalizarea regimului de vînzare a pămîntului şi accelerarea reformei economice — toate acestea creează un regim special de *stimulente* şi *descurajări* care influenţează procesul de tranziţie democratică din Republica Moldova.

Astfel, instituţiile şi organismele economice, politice şi politico-militare au exercitat pe parcursul ultimilor ani o influenţă benefică asupra procesului de tranziţie democratică prin intermediul menţinerii presiunii asupra factorilor de decizie de la Chişinău. Aceştia, avînd mai degrabă scopul unei legitimări cît mai urgente a propriului statut de elită politică a unui stat nou, s-au angajat, în cadrul diferitelor insituţii, să respecte normele şi principiile democratice. Bineînţeles, întrebarea fundamentală este dacă indivizii care nu acţionează în conformitate cu propriile convingeri implementează cu bună-credinţă angajamentele asumate. Acestea însă, avînd o forţă cumulativă pe parcurs, conduc la *instituţionalizarea* rezultatelor tranziţiei democratice şi la punerea elitei politice moldoveneşti în situaţ ia de a respecta, cu sau fără voie, principiile şi normele instituţiilor care promovează democratizarea societăţii şi liberalizarea pieţei.

În ce priveşte internaţionalizarea problemei separatismului teritorial, în imaginaţia înfierbîntată a politicienilor moldoveni se derulează concomitent două episoade, care au rădăcini detectabile în percepţiile eronate ale "semnificaţiilor strategice" ale Moldovei. Problemele de consolidare a statalităţii, cu care se confruntă Moldova, nu au fost abordate de organismele internaţionale într-un mod care ar fi condus la soluţionarea echitabilă a diferendului şi ar fi o naivitate să presupunem că OSCE sau Consiliul Europei vor manifesta îngrijorare deosebită faţă de subminarea suveranităţii Republicii Moldova. Atîta timp cît nu există voinţă politică din partea liderilor moldoveni, dar şi a societăţii civile, de a reglementa problema în cauză, organismele internaţ ionale vor merge pe calea celei mai mici împotriviri politice şi vor încerca să elaboreze recomandări în baza *statu-quo*-ului existent, adică în baza agresiunii armate ruse şi a prostiei moldovenilor *independentişti*. Doar astfel pot apărea rapoartele nr. 11 şi 13 ale Misiunii OSCE în Moldova, care preconizează soluţii inacceptabile pentru oricare altă ţară europeană, deoarece pornesc de la realităţile existente, simplificînd evenimentele din Republica Moldova, extrapolînd nediscriminatoriu concepte teoretice (şi mai puţin practice) occidentale asupra Basarabiei şi interpretînd faptele în mod "echidistant"[82]; sau declaraţii ale membrilor Misiunii OSCE de felul că Ilaşcu a fost judecat pentru omor.[83] De asemenea, documentele semnate cu "binecuvîntarea" OSCE demonstrează faptul că medierea acestei instituţii nu garantează păstrarea regiunii de est în componenţa Moldovei.[84] OSCE-ul se află în treabă acolo unde îşi poate impune soluţiile, de obicei, părţii celei mai slabe, adică statului fragil. Îşi legitimizează astfel existenţa instituţională şi îşi edifică propria istorie funcţională. Aceasta, însă, nu corespunde neapărat şi intereselor Basarabiei.

Mai există o enormitate crasă perorată de clasa politică moldovenească care se complace în afirmaţii de felul că Europa nu va permite crearea de precedente prin acceptarea unor aranjamente ce ar periclita suveranitatea Republicii Moldova. Precedente, teoretic, ar putea crea statele europene consolidate, nu statele fragile sau provincii, cum ar fi Moldova, care ar putea să se dezintegreze foarte bine, fără a servi ulterior drept precedent pentru evoluţiile politice ulterioare din Europa.

Conceptul de *zeitgeist* este preluat din tradiţia gîndirii germane şi s-ar traduce ca "spiritul timpurilor". Atunci cînd ţara face parte dintr-o comunitate internaţională unde ideologia democratizării nu este sfidată de către alte ideologii, procesul de tranziţie se desfăşoară cu mai puţine

greutăţi şi cu mai mari şanse de succes. Fascismul a fost discreditat după Cel de-al Doilea Război Mondial, iar comunismul după invazia Ungariei şi Cehoslovaciei de către URSS, democraţia în acest fel devenind singura ideologie atrăgătoare, un *zeitgeist* ce a mobilizat popoarele Europei de Sud în anii '70 şi ale Europei Centrale şi de Est la sfîrşitul anilor '80 ai secolului XX. Dat fiind faptul că Republica Moldova este o ţară fără pondere economică, geografică sau politică ori, cu atît mai mult, generatoare şi susţinătoare de ideologii, conceptul de *zeitgeist* are semnificaţii profunde. În momentul de faţă elita politică moldovenească realizează faptul că nu există nici o alternativă democratizării, cu atît mai mult cu cît opinia publică internaţională şi hegemonii regionali menţionaţi mai sus (cu excepţia Rusiei, bineînţeles) ar putea sancţiona lipsa eforturilor sau, cel puţin, a aparenţelor respective în ce priveşte implementarea reformelor. Aceasta corespunde spiritului timpului după destrămarea blocului sovietic şi a URSS. *Zeitgeist*-ul modern din Europa este suficient de puternic pentru ca hegemonii regionali democratici să impună un set credibil de stimulente şi descurajări, astfel încît chiar şi PCM-ul, venit la putere în urma alegerilor din 25 februarie 2001, să fie nevoit să-l ia în consideraţie, cu sau fără sugestia Kremlinului.

Spre deosebire de *zeitgeist*, care se referă la epoci istorice, efectul *difuziunii* într-o comunitate politică internaţională, în special în una ce este strîns unită prin cultură, sisteme de constrîngere sau comunicaţii, are loc pe parcursul unei perioade de cîteva săptămîni, în unele situaţii — zile. Mediul politic internaţional este foarte mobil şi flexibil. Elita politică a unei ţări poate prelua, uneori foarte repede, practicile reuşite ale elitei altui stat, pentru a se folosi de ele. Efectul difuziunii s-a manifestat într-o amploare spectaculoasă la sfîrşitul anilor '80 ai secolului XX în Europa Centrală şi de Est, cînd elitele au preluat modalităţile politice de gestionare a reformei, solicitate insistent de masele populare din primul stat care experimenta revoluţia democratică.

Faptul că în URSS şi, respectiv, în republicile sovietice, inclusiv în RSSM, începuse să se desfăşoare un proces de liberalizare iniţiat de statul-partid, sub conducerea lui Gorbaciov, a contribuit într-o anumită măsură la acumularea potenţialului critic de revoltă revoluţionară a românilor din Timişoara din decembrie 1989. Aceeaşi contribuţie, dar, bineînţeles, într-o măsură mai mare, au adus-o statele din Europa Centrală, în special Polonia, Cehoslovacia şi Ungaria, care se aflau la un nivel mai

avansat de democratizare şi experienţa cărora a fost utilizată şi de noua elită politică românească, graţie efectului de difuziune. Efectul domino în 1989-1990 subliniază natura internaţională profundă a tranziţiei de la comunism: succesul primelor tranziţii a exercitat un efect puternic al demonstraţiei, în timp ce hegemonul regional — URSS — de la început a renunţat la dreptul de veto împotriva democraţiei şi apoi a demarat procesul reformei proprii.[85]

Însăşi evoluţia economiei mondiale şi liberalizarea comerţului impusă de către organismele financiare fac imposibilă protejarea pieţei agricole interne care suferă de deficienţe structurale moştenite din trecut şi prost gestionate în perioada postsovietică. Aceasta, la rîndul său, conduce la migrarea ţăranilor din provincie şi subminarea bazei politice a elitei aflate la guvernare.

Viteza remarcabilă a reacţiei în lanţ se datorează relaţiilor strînse între statele care sînt legate de anumite momente comune în trecut, prezent sau aceleaşi scopuri politice şi economice pentru viitor. Rezistenţa anticomunistă şi conştientizarea faptului că au fost subjugate din punct de vedere politic şi ideologic de URSS şi, totodată, scopul comun de a adera la NATO şi Uniunea Europeană şi în general de a se integra Europei Occidentale a oferit elitelor politice din statele din Europa Centrală şi de Est şansa de a învăţa unele de la altele şi de a beneficia de experienţa politică şi economică comună, acumulată în regiune. În plus, reunificarea germană (schimbarea frontierei recunoscute internaţional în numele principiului autodeterminării democratice) a creat un precedent pentru acei care în Europa Centrală şi de Est consideră *statu-quo*-ul teritorial moştenit după Cel de-al Doilea Război Mondial drept injust sau chiar un obstacol în calea tranziţiei democratice.[86]

5. Angoasa celui de-al doilea stat românesc: incertitudini integraționiste și Fata Morgana Unirii

Un sentiment tot mai pronunţat de insecuritate şi inabilitatea de a soluţ iona diferendul transnistrean i-a făcut pe liderii Republicii Moldova să promoveze în 1993 o politică de concesii treptate în speranţa de a satisface interesele ruseşti, acceptînd un grad de influenţă rusă în schimbul cel puţin a unei micşorări parţiale a presiunii exercitate de Kremlin. În acest fel,

Chişinăul şi-a limitat substanţial marja de manevră, concesiile în cauză, pe parcursul timpului şi cumulativ, erodînd serios independenţa politică a Moldovei. Faptul în cauză a plasat-o în orbita Moscovei, chiar dacă aceasta nu-i afectează statutul formal în conformitate cu dreptul internaţional.[87] Cu timpul însă, Kremlinul a impus statelor CSI "cu rezerve" în raport cu o integrare strînsă în comunitate mai multe acorduri şi mecanisme. De exemplu, Moldova a semnat mai multe acorduri cu caracter militar şi de securitate ale CSI.[88]

Însă aderarea deplină a Moldovei la CSI[89] s-a realizat după victoria contrafăcută* a PDAM-ului din 27 februarie 1994, cînd elita ex-comunistă, formată din Snegur, Lucinschi, Sangheli, Moţpan şi alţii, a utilizat toate mijloacele de influenţă şi propagandă pentru a orienta populaţia spre Est, în detrimentul integrării cu România şi Europa Occidentală. Imediat după aceasta, indivizii şi forţele politice cu vederi unioniste au început să fie persecutate, iar tentativa de a schimba limba şi istoria română cu cea "moldovenească" a condus în martie-aprilie 1995 la demonstraţii şi greve majore ale studenţilor.

Cel mai ironic este faptul că, după cedările spectaculoase în faţa Kremlinului din primele luni ale anului 1994, ruşii tot nu au apreciat eforturile moldovenilor *independentişti*. Sarabanda de "realizări politice" ale puterii instalate la Chişinău nu a reuşit să urnească negocierile pentru clarificarea situaţiei în Transnistria şi retragerea Armatei a 14-a ruse de la Tiraspol.[90] Iar Acordul cu privire la retragere, semnat la 21 octombrie 1994, a cuprins atîtea condiţionări şi posibilităţi de interpretare, încît a demonstrat orice, cu excepţia respectului şi prieteniei pe care o are Moscova, inclusiv faţă de *independentiştii* proCSI-işti de la Chişinău.

Ruşii nici nu prea au ascuns faptul că au nevoie de CSI nu pentru funcţionarea unei comunităţi economice şi politice în care se stabileşte un echilibru între avantaje şi dezavantaje, ci pentru asigurarea superiorităţii intereselor naţionale ale Federaţiei Ruse. "Devine tot mai evident că CSI-ul, ca instrument rus al influenţei, îşi pierde cu desăvîrşire funcţionalitatea".[91] În viziunea analiştilor ruşi, CSI-ul trebuie să cedeze locul acelor procese

*Contrafăcută nu atît în sensul direct al fraudelor electorale (deşi nu putem exclude şi această variantă aflată la îndemîna agrarienilor), ci în sensul utilizării aparatului de stat, organelor puterii locale, preşedinţilor de colhozuri şi sovhozuri pentru a trişa ţăranii în mare parte neinformaţi şi ignoranţi în ce priveşte obiectivele reale ale elitei neocomuniste din Moldova.

de integrare în spaţiul postsovietic care au perspective, de felul Uniunii Rusia-Bielarus şi Uniunii Euroasiatice.[92]

În ce priveşte opţiunile integraţioniste, acestea au fost marcate, într-un stil moldovenesc inconfundabil, de incertitudini şi, pînă la urmă, de alegerea variantei celei mai proaste. Deşi Moldova pendulează, nehotărîtă, între CSI şi Europa Occidentală, totuşi, din punct de vedere politic şi economic, a rămas în Est. Pendularea se realizează mai degrabă în lumea imaginarului politic, ceea ce denotă, în comparaţie cu realităţile înconjurătoare, o tulburătoare confirmare a *intractibilităţii* moldovenilor pe parcursul ultimelor două secole. Deşi 69,3% ar aproba aderarea Republicii Moldova în viitorul apropiat la Uniunea Europeană, 55,6% au susţinut că nu s-au simţit niciodată europeni.[93]

În mediile politice de la Chişinău continuă să se creadă că perspectiva aderării Republicii Moldova la structurile europene şi în primul rînd la UE este pe deplin compatibilă cu aflarea în cadrul CSI. Clasa politică de la Chişinău nu doreşte să observe că, de fapt, relaţia Moldovei cu CSI îi substituie într-o bună măsură dreptul la propria identitate, fără a-i compensa cel puţin parţial această cedare benevolă sau pierdere de autoritate. Eforturile oficialităţilor de integrare concomitentă pe doi vectori opuşi din punct de vedere politic a înregistrat pînă în ziua de azi un bilanţ deplorabil pentru politica externă moldoveană. Dar lipsa de performanţe diplomatice nu pare să constituie o temă de reflecţie la nivel oficial pentru reformularea cursului de politică externă.[94]

Chişinăul a practicat o deşănţată politică a dublului standard care, pe termen scurt, i-a permis să obţină unele rezultate, atîta timp cît partenerii străini analizau substanţa mesajelor şi faptelor. În momentul de faţă, însă, Republica Moldova s-a plasat într-o zonă gri, fără a se bucura de încrederea Occidentului, dar nici a Rusiei (chiar avîndu-i pe comunişti la putere). Chipul uncheşului şmecher de la ţară promovînd teza "viţelului care suge la două vaci" transpare pe faţa clasei politice moldoveneşti, care a realizat astfel performanţa neintegrării în nici un sistem de securitate sau în nici o structură economică viabilă.

Nu e de mirare că, în baza dedublării psihice a indivizilor, menţionată mai sus, discursul politic moldovenesc va fi tentat, cu orice preţ, inclusiv al ridicolului, să împace capra cu varza: CSI-ul cu Uniunea Europeană. Sub orice nivel intelectual, *independentiştii* moldoveni etalează necesitatea, utilitatea şi chiar naturaleţea apartenenţei la aceste două structuri.

Subiectul în cauză dezvăluie un spaţiu public infantil şi o clasă politică pe potrivă, lipsită de orice calitate care ar confirma statutul social la care aspiră. Stupiditatea "integrării concomitente în CSI şi UE" relevă nu doar o contradicţie logică, ci şi semnificaţii care pun în evidenţă o dedublare mintală profundă a politicienilor moldoveni şi a indivizilor simpli care încearcă să-şi refuleze imaturitatea etnică şi politică prin vehicularea tezei viţelului care suge la două vaci. Acest sindrom al uncheşului de la ţară, pretins şmecher, care le ştie pe toate şi, în spirit de mahala, pune toate problemele la punct este o reflectare a mentalităţii de frontieră, o reproducere a unei diversiuni mai vechi împotriva identităţii româneşti — "nici cu ruşii, nici cu românii".

În acest context, ex-preşedintele Lucinschi afirma cu nonşalanţă că Uniunea Europeană a fost constituită treptat, mai mulţi ani şi de aceea nici cu CSI-ul nu trebuie de grăbit, ci de lucrat pentru integrare. O comparaţie lipsită de orice suport politic, social sau moral. De asemenea, a subliniat încă o dată enormitatea "şi cu Estul şi cu Vestul": "Noi sîntem educaţi în condiţii alb-negru. Ori — ori. Sau de această parte a baricadei sau de alta. Dar Moldova va fi în cadrul CSI. Va fi şi în Uniunea Europeană. Cu timpul, desigur".[95] Actualul preşedinte Voronin a condus logica predecesorilor săi pînă la un final pe cît de predictibil, pe atît de incredibil în enormitatea sa: Republica Moldova se va integra Uniunii Europene împreună cu Rusia şi Bielarus. Mai mult decît atît, prim-secretarul comuniştilor a declarat ca prioritară integrarea Basarabiei în Uniunea Rusia-Bielarus, fapt care l-a entuziasmat pe preşedintele autoritar al bielaruşilor, Alexandr Lukaşenko.[96] Toate acestea sînt în contrast izbitor cu opinia experţilor instituţiilor academice, care susţin argumentat că statutul de membru al CSI reprezintă un impediment pentru aderarea Republicii Moldova la organismele economice şi de securitate europene.[97] Politica de integrare CSI-istă a autorităţilor moldoveneşti după 1991 încoace a condus la anihilarea opţiunii de integrare europeană, susţinîndu-se clar că Republica Moldova nu are nici o şansă să înceapă în următorii ani negocieri de aderare la Uniunea Europeană.[98] Asistenţa acordată de către organismele financiare este condiţionată de reforme economice şi instituţionale care sînt în contradicţie cu modelele de management şi politici reformiste practicate în CSI.[99]

Pe de altă parte, nici indivizii simpli nu exercită presiuni civile asupra autorităţilor în ce priveşte formularea unei orientări europene ferme a Moldovei. În urma unui sondaj efectuat de IMAS Bucureşti şi Socio-Mol-

dova, se desprinde clar că societatea moldovenească este marcată de o incertitudine şi confuzie generalizată. Deşi comuniştii, care sînt antioccidentali, au întrunit mai multe voturi de simpatie, orientarea spre Europa este preferabilă pentru 38%, spre CSI — 20%, pe cînd o integrare simultană în Europa şi CSI şi-o doresc 32%, iar 10% nu ştiu ce să răspundă.[100] În conformitate cu alt sondaj, 51% din populaţia republicii consideră că Republica Moldova ar trebuie să se integreze în Uniunea Europeană, iar 43% pledează pentru consolidarea relaţiilor cu CSI. În favoarea integrării europene s-au pronunţat aproximativ 66 la sută din rîndul tinerilor cu vîrsta cuprinsă între 18-29 de ani, în timp ce pentru rămînerea în componenţa CSI au pledat aproximativ 54 la sută din cei chestionaţi, care depăşesc vîrsta de 60 de ani. De notat că din respondenţii care consideră că Republica Moldova trebuie să se integreze în Uniunea Europeană 58 la sută au studii superioare, iar din cei care se pronunţă pentru ameliorarea relaţiilor cu CSI 60 la sută sînt fără studii. Este important de reţinut că, în conformitate cu criteriul naţionalităţii, 59 şi, respectiv, 56 la sută din moldovenii şi bulgarii chestionaţi pledează pentru integrarea europeană, iar 58, 50 şi, respectiv 66 la sută din ruşi, ucraineni şi găgăuzi se pronunţă pentru o orientare proCSI.[101]

O tentativă de reorientare politică a Basarabiei a fost întreprinsă de PPCD, iniţiativa de denunţare a acordurilor de constituire a CSI fiind explicată de liderul acestei formaţiuni prin faptul că Republica Moldova este văzută ca un stat care nu-şi poate cuceri independenţa *de facto* şi această stare de subordine faţă de Rusia este certificată prin apartenenţa la CSI.[102] Cu toate meritele sale, iniţiativa în cauză nu a fost susţinută de liderii Convenţiei Democrate din Moldova pe motiv că ar favoriza, indirect, poziţia lui Lucinschi.[103] Însă şi în acest domeniu a fost vorba de divergenţe între partide cu obiective similare, în tradiţiile notorii ale oportunismului şi manierei exclusiviste de abordare a politicului, reprezentantul PFD declarînd direct că iniţiativa în cauză are un caracter propagandistic şi electoral, iar eşecul presupus al votării ar scădea din credibilitatea demersului proeuropean.[104] Ex-preşedintele Lucinschi s-a exprimat, bineînţeles, împotriva denunţării acordurilor CSI, susţinînd că în domeniul economic o colaborare cu această instituţie nu ar contraveni în nici un fel procesului de integrare europeană a Republicii Moldova.[105] După cum a declarat şi publicaţia afiliată PPCD, animozităţile faţă de PPCD sînt atît de puternice, încît alte forţe politice cu greu îşi vor pu-

tea reprima resentimentele "antifrontiste" ca să îmbrăţişeze iniţiativa creştin-democraţilor.[106] Guvernul, de asemenea, a avizat negativ proiectul de lege privind denunţarea respectivă, susţinînd că adoptarea unei astfel de decizii va afecta relaţiile Republicii Moldova cu statele CSI şi că pieţele de desfacere din aceste state sînt foarte importante. Aceasta, chipurile, ar influenţa de asemenea negativ realizarea unor obiective de importanţă majoră, cum ar fi retragerea forţelor militare şi evacuarea armamentului rusesc, precum şi reglementarea diferendului transnistrean.[107]

Pentru a analiza evoluţiile mediului politic şi ale imaginarului politic ce ţine de ideea de Unire a tuturor românilor, ar fi necesar să ne întoarcem la perioada suveranizării RSSM. La 23 iunie 1990, "exprimînd voinţa poporului", Sovietul Suprem al RSSM a adoptat "Declaraţia cu privire la suveranitate", percepută ca o "condiţie firească şi necesară existenţei statalităţii Modovei", iar la 27 august 1991 RSSM şi-a declarat independenţa. "Văzînd în acest demers un prim pas în desprinderea Basarabiei de Rusia şi revenirea treptată a acesteia în matricea spaţiului etnic românesc, România a fost prima ţară care a recunoscut noul stat Republica Moldova, la numai cîteva ore după declararea independenţei. De altfel, autorităţile de la Bucureşti au avut o contribuţie directă la redactarea Declaraţiei de independenţă, iar relaţiile diplomatice au fost stabilite la numai două zile după evenimentul în cauză."[108]

Prăbuşirea comunismului a însemnat pentru multe popoare declanşarea procesului de redeşteptare naţională. Republicile Baltice au scuturat cu fermitate jugul ocupaţiei şi au înlăturat fără ezitare consecinţele Pactului Ribbentrop-Molotov, revenind la statutul lor de dinaintea anului 1940. Era de aşteptat ca, profitînd de procesul general-european de revenire la normalitate, şi România să se angajeze neîntîrziat în acţiuni decisive pentru lichidarea consecinţelor acestui pact. Era firesc şi logic să aşteptăm de la autorităţile noastre postdecembriste, menţionează comentatorii de la cotidianul "Ziua", demararea unei activităţi diplomatice hotărîte în vederea redobîndirii drepturilor noastre legitime, pentru reocuparea teritoriilor noastre, pentru reîntregirea neamului şi pentru reafirmarea demnităţii naţionale. Nimic din toate acestea nu s-a întîmplat. Cantonîndu-se iniţial într-un imobilism cel puţin ciudat, diriguitorii noştri ne-au făcut să asistăm "privitori ca la teatru" cum alte state îşi recuceresc drepturile printr-o politică naţională decisă şi consecventă. Culmea absurdului este că, ulterior, cîrmuitorii României au început totuşi să acţioneze, dar împotriva

interesului naţional, semnînd tratatele cu URSS şi apoi cu Ucraina. Prin aceste acte nesăbuite, România a legalizat crimele comise asupra României, a aprobat ceea ce era de condamnat, a dat girul legitimităţii protocolului adiţional secret care fusese deja condamnat. Astăzi, sub ochii noştri, se pregăteşte o nouă trădare — tratatul cu actuala Republica Moldova (deja parafat), care înseamnă trădarea forţelor unioniste, trădarea grupului Ilaşcu, trădarea Mitropoliei Basarabiei şi sprijinirea forţelor antiunioniste şi românofobe de la Chişinău.[109]

Doar mobilizarea generală în România, de pildă, ar fi fost în măsură să constrîngă Federaţia Rusă să-şi reducă gradul de intervenţie armată în Basarabia. Însă, după cum remarcă observatorii români, Basarabia a suferit ca urmare a incoerenţei decizionale a României, în primul rînd fiind vorba despre o incoerenţă diplomatică excelată în raport cu secesionismul rus din Moldova. După cum menţionează Chifu: "Pe 22 decembrie 1989 avea loc, la Moscova, şedinţa Sovietului Suprem al Deputaţilor Poporului al URSS, acolo unde deputaţii români din RSS Molodovenească au cerut explicaţii despre evenimentele din România şi au solicitat, într-o întrevedere particulară cu Gorbaciov şi Lukianov, acceptarea independenţei Moldovei Sovietice. Atunci, Lukianov a anunţ at celebra desfacere a Basarabiei în 5 regiuni autonome, plan realizat parţial după destrămarea Uniunii Sovietice. România a fost atunci fără replică, în primul rînd din cauza relaţiilor apropiate ale lui Ion Iliescu cu Moscova şi a fricii acestui preşedinte al României de a lua decizii. Pe măsură ce schimbarea a împins şi liderul român spre o revizuire a propriei atitudini, el nu a ştiut să dea nici un semnal românilor din Basarabia. Mai întîi, s-a ascuns în spatele tezei «vecinul puternic de la Răsărit, chiar în coasta României», cu care era necesar să se dezvolte «cele mai bune relaţii», în special din cauza dependenţei României de petrolul şi, mai ales, de gazul metan de provenienţă sovietică. Apoi, Ion Iliescu a lansat teza necesităţii pronunţării doleanţei de unire din partea Chişinăului mai întîi, iar cînd acest fapt a fost declarat cu tărie, Ion Iliescu a lansat o nouă teză, cea a susţinerii independenţei statelor foste sovietice, ca prim pas, poziţie ce a descurajat unionismul românesc din stînga Prutului.

Iar semnarea tratatului de bază cu URSS în momentul în care voluntarii români basarabeni se înfruntau cu cazacii şi trupele ruse ale Armatei a 14-a pe Nistru, într-un război nedeclarat de fracţionare a teritoriului

Republicii Moldova şi de compromitere a unionismului, inclusiv prin decimarea unioniştilor, primii lansaţi în război pe post de carne de tun, a fost semnalul care a dus la dezvoltarea circumspectă a politicii Republicii Moldova în relaţiile cu ţara noastră".[110]

Regretabil, dar în acea perioadă au existat două Românii diferite: una a partidelor de opoziţie, a mass-media, a originarilor din Basarabia şi alta, mai numeroasă — aflată la guvernare cu un preşedinte postcomunist şi cu datorii faţă de Kremlin, în fruntea unei populaţii care favoriza doar în proporţie de 4% susţinerea armată a Basarabiei în conflictul cu Rusia, şi doar 22% pronunţîndu-se pentru Unirea imediată în 1991 şi 17% — în 1992.[111] De asemenea, românii nu s-au grăbit să contribuie la fondul creat de guvernul român pentru acordarea asistenţei persoanelor deplasate şi accidentate în conflictul de pe Nistru.[112] Aşa cum preocuparea pentru unire părea să se limiteze în Moldova la anumite cercuri de intelectuali, existau destule dovezi care atestau că în România entuziasmul faţă de problema Moldovei nu depăşea graniţele clasei politice.[113] Acea România, exprimată de 4 şi 22% din populaţia ţării, a suferit eşec, deoarece majoritatea s-a opus implementării politicilor de apropiere din punct de vedere tehnic, nu şi declarativ. Toate aceste fapte s-ar afla parcă în afara percepţiilor unioniştilor, care desconsideră realităţile în cauză dintr-o frică inconştientă, mai degrabă, pentru a nu inhiba şi mai mult discursul de integrare panromânească.

În raport cu aşteptările Bucureştiului în acea perioadă există o părere generală, exprimată de Severin: "Românii au crezut sincer — şi autorul prezentelor rînduri s-a aflat şi el în aceeaşi tristă eroare — că lupta locuitorilor RSS Moldoveneşti din anii '80 ai secolului trecut pentru limbă şi grafie latină şi, în general, pentru recunoaşterea unei identităţi culturale neslave era convergentă cu discursul oficial românesc privind caracterul nelegitim al răpirii Basarabiei din trupul României de către URSS. Cînd, la începutul anilor '90, Republica Moldova şi-a proclamat independenţa, tot astfel s-a socotit că moldovenii vizează repetarea scenariului din 1918, următorul pas fiind declaraţia de revenire la patria-mamă".[114] În comparaţie cu 1918, Bucureştiul în '90-'91 a privit în direcţia Chişinăului pasiv, aşteptînd acţiuni din partea basarabenilor, trecînd cu vederea faptul că evenimentul din 1918 a fost posibil doar cu prezenţa armată română, cu implicarea directă a funcţionarilor români şi fără antrenarea mecanismelor plebiscitare (Unirea au făcut-o elitele, tot ele, teoretic, puteau s-o facă şi

mai tîrziu). Se impune schimbarea opticii actuale prin care se priveşte la oportunitatea ratată după dezintegrarea URSS, responsabilitatea pentru care se transferă în exclusivitate asupra basarabenilor. Unirea ar fi un proiect al tuturor românilor, dar o energie mai mare şi mai multă imaginaţ ie politică ar fi necesară în special din partea celor a căror identitate etnică nu a fost alterată. Dar aici apar dubiile. A fost clasa politică românească pregătită să repete aceiaşi paşi ca în 1918? A fost pregătită să implementeze un program concret de acţiuni şi să se debaraseze de retorica ceauşistă în problema Basarabiei? Se pare că discursul "naţionalist" al FSN/PDSR-ul lui Iliescu, dar şi al opoziţiei, a fost utilizat excesiv anume pentru a acoperi absenţa acţiunilor şi a ascunde inhibiţia pe care toţi românii au simţit-o întotdeauna în raport cu Rusia. Undeva în această zona a psihologiei politice rezidă explicaţia oportunităţii ratate în '90-'91, responsabilitate pe care o poartă mai degrabă Bucureştiul decît Chişinăul.

Problema fundamentală a reprezentat-o faptul că toate opţiunile au fost limitate la suma X a politicienilor ruşi, români şi basarabeni — aceştia au decis asupra designului etnopolitic al Moldovei, invocînd apoi *Vox populi* cu sondaje de opinii montate în direcţia respectivă prin intermediul mijloacelor de dezinformare KGB-iste. Indivizii din societăţile posttotalitare de cele mai multe ori nu pot avea decît opţiuni prefabricate, pentru că nu au învăţat să fie liberi. Astfel, evoluţiile imediate tranziţiei de la regimul autoritar depind în măsură determinantă de politicieni, chiar dacă această realitate nu este consonantă cu idealurile unei democraţii consolidate. Orice opţiune, în acest fel, este restrînsă la populaţia activă din punct de vedere politic, iar în cazul Republicii Moldova aceasta, în momentul de faţă, este compusă din politicieni şi manageri/patroni cu afaceri aproape în exclusivitate în Est. Grupul preşedinţilor s-a micşorat în urma dezintegrării colhozurilor (nu a reformei), aceştia intrînd în grupul patronilor de asociaţii agricole, tot cu relaţii în Est. Grupul prounionist a fost şi continuă să fie limitat la intelectuali, sectorul academic şi un număr anumit de funcţionari. Însă în perioada restructurării clivajele nu erau atît de pronunţate (deoarece societatea era nivelată), iar politicienii puteau să formuleze şi să implementeze orice politici, inclusiv etnoculturale, pe care le considerau potrivite la acel moment. Cu alte cuvinte, evoluţiile politice postdecembriste, în general, şi ratarea Unirii, în particular, au fost programate aproape în exclusivitate de politicile lui Iliescu şi ale echipei sale, precum şi ale lui Snegur şi ale sfetnicilor săi agrarieni.

Teoretic, relaţiile moldo-române au intrat în zona moartă în timpul guvernării agrariene, cînd a fost abandonat conceptul celor două "state româneşti". Perioada a fost marcată de o apropiere vizibilă de Moscova şi integrarea în CSI, orchestrată de PDAM. Iar în 1994 şi în prima jumătate a anului 1995, a fost declanşat un adevărat "război al declaraţiilor" între Chişinău şi Bucureşti, precum şi o "îngheţare" a raporturilor bilaterale.[115] Cu toate acestea, nici poziţia primului prim-ministru de "orientare" naţ ională, Mircea Druc, nu a fost chiar atît de unionistă, după cum i s-a atribuit mai tîrziu. Chiar titlul interviului "Am cinci valori fără de care nu pot trăi: Carpaţii, Dunărea, Nistrul, Tisa şi Marea Neagră" e într-un conflict logic evident cu răspunsul la următoarea întrebare: "Aţi vorbit vreodată cu Mircea Snegur despre Unire? — Nu. Atunci, noi nu aveam problema Unirii, ci problema torpilării Kremlinului. Voiam o descentralizare. Şi îi propuneam lui Mircea Snegur modelul balticilor".[116] "Nu încape nici o îndoială că tocmai partea moldovenească a fost cea care poartă vina pentru declinul intervenit în relaţiile dintre Chişinău şi Bucureşti, precum nu poate fi nici o îndoială că Bucureştiul este responsabil de noua înstrăinare, începută după 1996. Dacă Chişinăul a promovat această politică, între 1993-1996, sub stindardul "independenţei naţionale", Bucureştiul a preluat în 1996 ştafeta sub un pretext tot atît de nobil — cel al unităţii europene.[117] Pe de altă parte, scuza "integrării europene" este utilizată foarte bine şi de clasa politică română. La întrebarea: "Dar mai este actuală azi ideea Unirii? Există, pe undeva, un program de reintegrare a celor două state româneşti?", Victor Bârsan, ex-Ambasadorul României la Chişinău, a susţinut că: "Există o anumită abordare sistematică a acestei chestiuni, ea reflectîndu-se în mod practic în ceea ce se cheamă Fondul «Moldova» şi în acţiunile Comitetului Interministerial care gestionează aceste chestiuni. În principiu, ceea ce mi se pare deosebit de important astăzi este faptul ca România să joace rolul unei locomotive în drumul comun către Uniunea Europeană. Ar fi forma cea mai firească de apropiere dintre noi".[118] Totodată, de la MAE român ni se spune că: "În acelaşi timp, Uniunea Europeană este interesată de încheierea negocierilor pentru delimitarea frontierelor, graniţele României cu Ucraina şi cu Republica Moldova urmînd să devină frontieră de est a UE".

Dacă în privinţa tendinţei *independentiste* a elitei postcomuniste din Moldova nu avem dubii prea mari, problema reacţiei româneşti la evoluţiile în spaţiul (post)sovietic este mai complexă decît pare la prima vedere. Ar

fi necesar de recunoscut că reuşita ruşilor de a crea "statalitatea" şi "identitatea" moldovenească a fost accentuată de lipsa proiectului panromânesc la Bucureşti şi relaţia de subordonare a politicienilor neocomunişti români faţă de Moscova.

Publicaţiile româneşti independente au atribuit în 1992 o parte din responsabilitatea pentru criza din Moldova preşedintelui Iliescu, a cărui politică ar fi fost bazată pe asumarea faptului că nu există alternative pe termen scurt existenţei a două state româneşti separate. Această politică, s-a menţionat, a ajutat la crearea impresiei vidului de putere în regiune, avînd în vedere lipsa capacităţii de apărare a Moldovei. Trecutul lui Iliescu, educaţia lui moscovită, semnarea tratatului cu URSS şi alte acţiuni l-au expus unor acuzaţii destul de credibile, de altfel, că utilizează problema Moldovei pentru a plăcea liderilor sovietici şi apoi ruşi.[119] Pe de altă parte, Iliescu a susţinut că orice iniţiativă cu privire la reunificare ar trebui să vină din partea moldovenilor.[120] Această abordare demonstrează limitarea intelectuală naturală sau jucată a fostului şi actualului preşedinte al României, precum şi influenţa formativă a Kremlinului asupra educaţiei, deprinderilor politice şi acţiunilor acestuia. Unirea ar fi fost realizabilă doar dacă se manifesta în calitate de proiect naţional, al tuturor românilor, nu o dorinţă doar a basarabenilor (sau, cel puţin, la nivelul clasei politice din România şi Basarabia). Distorsionarea acestei perspective indică doar rea-voinţă şi laşitate. Nu dorim să atribuim întreaga responsabilitate clasei politice româneşti în perioada 1990-1992 sau, cu atît mai mult, românilor simpli. Însă, menţinîndu-şi identitatea etnică intactă, spre deosebire de românii basarabeni, a căror elită politică şi intelectuală a fost decimată după Cel de-al Doilea Război Mondial, nu România trebuia să genereze un proiect panromânesc credibil şi pentru românii basarabeni? Din păcate, lipsa de vitalitate a naţionalismului liberal este un viciu panromânesc, iar abandonarea Basarabiei este abandonarea de sine în sensul alterării identităţii şi integrităţii tuturor românilor.

Adrian Severin i-a învinuit direct pe Adrian Năstase şi Ion Iliescu de căderea planului de unire a Basarabiei cu România în 1991. "Campion al prudenţei tranzacţionalismului şi al tergiversării în problema politicii de reîntregire naţională", sprijinit de Ion Iliescu, Adrian Năstase a lansat pe piaţa informaţională trei teze extrem de nocive pentru România: prea mulţi etnici ruşi în Republica Moldova; reîntregirea Moldovei prin alipirea judeţelor de sud şi a Bucovinei înainte de procedarea la unirea cu

România; unirea cu Basarabia ar duce la pierderea Transilvaniei. Tot după Severin, Iliescu era gata să trimită o telegramă de felicitare la adresa lui Ianaev, liderul puciştilor din august 1991. Pe de altă parte, insuccesele şi gafele politicii externe a României nu au fost legate doar de persoanele miniştrilor Afacerilor Externe — Adrian Năstase şi Teodor Meleşcanu — şi de preşedintele Ion Iliescu, ci chiar de slăbiciunile întregului guvern FSN al lui Petre Roman, de indeciziile şi concepţiile neclare ale acestuia.[121] Iliescu a călărit un naţionalism limitat "la susţinerea fraţilor" în modul în care faptul respectiv nu ar supăra Kremlinul şi pentru că ignorarea discursului naţionalist ar fi condus la preluarea acestuia de către opoziţie. Paradoxal, dar şi în acest fel poţi fi "naţionalist" — cu privirea aţintită la ruşi.

În acea perioadă susţinătorii cei mai ardenţi ai Basarabiei au fost partidele din opoziţie, nu din partea guvernanţilor sau a partidelor ultranaţionaliste, după cum s-ar aştepta unii. Acest paradox aparent este explicat prin relaţiile neformale dintre preşedinte şi partidele de extrema stîngă şi dreaptă, liderii cărora deseori au un *background* similar celui pe care îl are Iliescu.[122]

"Moldova" era socotită parte integrantă a patriei ideale de către cei mai mulţi democraţi bucureşteni; ei l-au criticat pe preşedintele Iliescu pentru modul său mai precaut de a aborda această problemă şi l-au acuzat frecvent că este lipsit de patriotism. Adoptînd această cauză, opoziţia voia să dea legitimitate unei tactici, de care făcuseră uz iniţial FSN şi ultranaţ ionaliştii, aceea de a se folosi de convingerile naţionaliste ale cuiva pe seama rivalilor politici. Opoziţia nu a reuşit să obţină nici un profit de pe urma promovării atît de emfatice a unificării.[123] Amatorismul de care a dat dovadă opoziţia în abordarea problemei Moldovei s-a răsfrînt negativ asupra propriei sale imagini. Preşedintele Iliescu a fost mult mai precaut. El părea dispus să accepte mai degrabă o relaţie asemănătoare celei dintre Germania şi Austria, adică o relaţie dintre două state legate printr-o cultură comună şi nu pe aceea dintre două părţi ale Germaniei aflate pe calea unei rapide unificări, model preferat de opoziţie.[124] Un exemplu concret al amatorismului opoziţiei a fost lipsa de discernămînt în selectarea românilor basarabeni pentru funcţii în cadrul partidelor. Una din marile gafe ale PNŢCD, de exemplu, a fost includerea pe lista candidaţilor săi la alegerile parlamentare din 1992 a Leonidei Lari, poetesă basarabeană ce susţinea zgomotos Unirea. După ce a fost aleasă, ea a migrat rapid spre extrema dreaptă, PNŢCD fiind silit să recunoască faptul că ea a părăsit

partidul şi a refuzat retrocedarea unui apartament la Bucureşti, cumpărat din fondul partidului; acest exemplu este o dovadă a faptului că intelectualii din Basarabia, care gîndeau româneşte, erau dispuşi să folosească naţionalismul pentru cariera personală.[125]

Pe de altă parte, confuzia şi lipsa de discernămînt a forţelor politice de dreapta de la Chişinău vizavi de persoana lui Iliescu şi aportul său la îndepărtarea Basarabiei de România sînt pe cît de relevante, pe atît de lamentabile. Sosirea acestuia la Chişinău pentru a participa la ceremonia de înmînare a titlului onorific de "Doctor honoris causa" a fost caracterizată de mass-media afiliate PPCD drept venirea unui român, nu a liderului PDSR-ului de stînga, responsabil, prin politicile sale postdecembriste, de îndepărtarea Basarabiei. De asemenea, prin comparaţii forţate se sugera că Iliescu de stînga este mai bun decît politicienii moldoveni declaraţi de dreapta — o confuzie deliberată, menită să desfiinţeze impactul ideologic care determină prestanţele politicienilor români. Primitivizarea discursului de felul: "nu există politicieni români de «stînga» sau de «dreapta»: există politicieni care sînt sau nu indiferenţi faţă de destinul nostru naţional"[126] nu a demonstrat nimic altceva decît un spaţiu politic şi civil infantil şi o dreaptă politică rudimentară, incapabilă de evaluări comprehensive sau dependentă de PDSR. Românii basarabeni, de cele mai multe ori, se asociază naţionalismului românesc primitiv şi ultraradical, gen C.V. Tudor, sau unui naţionalism socialist de tip ceauşist, în chipul PDSR-ului lui Iliescu. După cum menţionează Grigurcu: "La ora de faţă, naţional-comunismul e infernul spiritului românesc. O contradicţie implacabilă îl pîndeşte (pe Vieru — n.a.): cum e posibil să blamezi comunismul şi pe comunişti la Chişinău şi să aclami comunismul şi pe comunişti la Bucureşti? Autorii basarabeni care se lasă satelizaţi de Adrian Păunescu sau de emulul său, Corneliu Vadim Tudor, s-ar cuveni să conştientizeze faptul că nu le pot decît împărtăşi soarta nu tocmai invidiabilă, care nu e decît cea a unui faliment deopotrivă civil, etic şi literar".[127] Loialitatea faţă de PDSR a fost poate şi mai evidentă decît faţă de PRM, în special, în perioada primei preşedinţii a lui Iliescu, scriitori basarabeni ca Vieru fiind clienţii permanenţi ai regimului neocomunist de la Bucureşti. O asemenea PDSR-izare şi PRM-izare a românilor basarabeni pare a fi inevitabilă, deoarece elita politică şi culturală proromână a fost educată în condiţiile unui naţionalism-şovinism rus viguros şi în lipsa unor tradiţii şi experienţe în domeniul societăţii civile în cadrul căreia ar fi fost

dezbătute ideile şi conceptele liberale/democratice. Există, în acest fel, o atracţie inconştientă, structurată de trecutul ideologic şi cultural al elitei intelectuale basarabene faţă de partidele şi politicienii nedemocraţi, dar *buni români*, ceea ce în termeni exacţi înseamnă utilizarea unui discurs naţionalist, de obicei antioccidental, pretins antirus, însă cu legături şi datorii politice la Moscova — un naţionalism de tipul lui Ceauşescu care, în pofida retoricii antiruse, i-a oferit Kremlinului listele basarabenilor ce optau pentru reîntregirea ţării.

După cum am mai arătat, nici partidele de dreapta nu au fost în stare să elaboreze un concept (discurs) naţionalist liberal ce i-ar fi cooptat şi pe românii basarabeni, preferînd să lase Basarabia să-şi decidă de una singură soarta, de parcă acest lucru ar fi posibil în condiţiile unei ocupaţii economice şi armate ruse. Partidele de dreapta, dezgustate de naţionalismul primitiv al lui C.V. Tudor şi de naţionalismul socialist al lui Iliescu, nu au reuşit să utilizeze ideea naţională în formă liberală şi democratică. Însă ar fi prematur să acceptăm monopolizarea naţionalismului de către ipocrizia naţional-comunistă a lui C.V. Tudor sau Iliescu, deoarece doar un naţionalism liberal, care este compatibil cu democratizarea şi integrarea euroatlantică, ar putea unifica dreapta românească, în special în Basarabia, şi doar acesta ar putea fi partenerul unei democratizări plenare.

Folosirea expresiei "două state româneşti" de către premierul român Adrian Năstase a provocat iritare la Chişinău. Astfel, purtătorul de cuvînt al ex-preşedintelui Republicii Moldova, Anatol Golea, a declarat pentru BBC că Petru Lucinschi consideră că relaţiile moldo-române pot fi axate doar pe baza respectării reciproce a integrităţii teritoriale, a suveranităţii şi independenţei celor două state, pe bază de parteneriat şi reciprocitate, dar nu prin revenirea la "frate mai mare" sau "stat românesc".[128] La întrebarea "Cum apreciaţi, politic, formula «cel de-al doilea stat românesc»?", ex-preşedintele Lucinschi a răspuns în felul următor: "Eu nu accept această formulă. Este o formulă cu sens exclusiv politic. Cunoaştem istoria, ştim că au existat, separat, Moldova şi Ţara Românească, că avem aceeaşi limbă, aceleaşi valori spirituale şi culturale. Totuşi, nu cred că în situaţia de azi e corectă formula «cele două state româneşti». Există statul Republica Moldova şi România. Avem o istorie comună, aceeaşi limbă şi cultură, am fost şi am rămas fraţi, dar am fost întotdeauna state aparte, iar acum am intrat într-o altă etapă". La întrebarea "Totuşi, nu aveţi conştiinţa că aparţineţi unui neam mai mare, neamul românesc, decît numai «poporului

moldovenesc»?", ex-preşedintele Lucinschi a răspuns, într-o logică de expunere rusească: "Aţi spus un cuvînt foarte bun — conştiinţa. Toate ţările fug de chestiile cu naţionalitatea, ele vorbesc de cetăţenie. Dar conştiinţa — depinde de fiecare, cum se simte. Să luăm aceeaşi limbă — oricum n-am numi-o noi, tinerii, în şcoli şi universităţi, îi spun «română»... Eu nu fac niciodată problemă din naţionalitatea unui om. Noi toţi trăim aici, în Republica Moldova. Eu mă consider moldovean, deşi sînt istoric şi ştiu toată istoria... Omul trebuie să conştientizeze singur, să nu facem din asta o chestie politică".[129] Sentimentele românofobe ale Partidului Comunist condus de actualul preşedinte Voronin sînt şi mai explicite, guvernarea în cauză favorizînd limba rusă şi marginalizînd-o pe cea română.

În contextul timidelor încercări de a oferi substanţă cooperării între Basarabia şi România este relevantă afirmaţia ex-vicepremierului Alexandru Muravschi: "Construcţia şi conectarea reţelelor electrice de înaltă tensiune între Republica Moldova şi România este o problemă în exclusivitate economică şi doar reacţia unor forţe ostile procesului dă în vileag un anumit interes politic".[130] Interesul în cauză nu este doar politic, ci şi economic — al Federaţiei Ruse — de a ţine Moldova dependentă de resursele energetice ruse şi interesul de căpătuială al grupărilor oligarhice de la Chişinău şi Tiraspol de a exploata situaţia diferendului transnistrean pentru obţinerea profiturilor. O reorientare spre furnizorii români ar fi subminat poziţia economică şi politică a unor grupări influente şi ar fi suscitat, în ultimă instanţă, iritarea Moscovei. Însă "romantismul" relaţiilor Chişinău-Bucureşti s-a epuizat fără să cedeze locul pragmatismului, trîmbiţat la conferinţele de presă şi prin comunicate comune, prestaţiile cooperării economice fiind cel puţin lamentabile.[131] Astfel, la 30 noiembrie 1997, Republica Moldova a ocupat locul 22 în ceea ce priveşte volumul total al schimburilor comerciale ale României. Investiţiile româneşti sînt nesemnificative, volumul capitalului românesc fiind aproape 1%, iar participarea agenţilor economici români la procesul de privatizare din Republica Moldova este la fel de slabă.[132]

Problemele relaţiilor româno-române (România-Basarabia) au fost reflectate în mare parte de evoluţiile legate de negocierea Tratatului de bază, ideea aparţinîndu-i ex-preşedintelui Snegur, imediat după declararea independenţei. Iniţiativa a fost preluată de Bucureşti, care în prima jumătate a anului 1992 a propus un proiect cu titlul "Tratat de fraternitate şi integrare", titlu amendat de Chişinău în sensul schimbării *integrării* pe

cooperare, precum şi în alte privinţe, fapt considerat inacceptabil de România. După aceasta, relaţiile au fost marcate de o competiţie diplomatică acerbă, discuţiile în cadrul rundelor şi proiectele discutate ale Tratatului bilateral fiind concludente în acest sens. Divergenţele de bază se refereau la titlul documentului, condamnarea Pactului Molotov-Ribbentrop, caracterul specific al relaţiilor dintre două state româneşti, Chişinăul invocînd argumente că acestea i-ar afecta statutul în cadrul CSI şi relaţiile cu Rusia şi Ucraina. De menţionat că ultimele au acordat un "ajutor frăţesc" diplomatic împotriva "pretenţiilor anexioniste" ale românilor, consultîndu-i pe diplomaţii şi politicienii moldoveni. Aceasta se referea atît la formulări concrete cu privire la Tratatul bilateral, cît şi în raport cu programarea activităţilor. Este puţin probabil ca toate ideile şi propunerile, avînd în vedere lipsa diplomaţiei profesioniste la Chişinău, să fi fost generate fără vreo asistenţă externă. "Ofensiva diplomatică a Chişinăului vizînd relansarea negocierilor s-a făcut în contextul demersurilor ţării noastre pentru accederea în NATO, care au precedat Reuniunea de la Madrid, sesizîndu-se tendinţa Republicii Moldova de a profita de acest moment şi a forţa semnarea Tratatului de bază cu România, sperînd să obţină unele concesii de la partea română, care i-au fost refuzate în cadrul consultărilor preliminare"[133].

Lucinschi a precizat că au existat variante mai vechi de proiecte de tratat, lăsînd să se înţeleagă că pînă în noiembrie 1996, cînd Emil Constantinescu a devenit preşedintele României, nu s-a dorit semnarea unui asemenea document. Petru Lucinschi a mai afirmat că în acest moment nu poate fi pusă în discuţie realizarea unei confederaţii între România şi Republica Moldova, deoarece este mai convenabil ca cele două state să aibă două voturi în organismele internaţionale şi să meargă pe o integrare comună.[134] Bizarul explicaţiei nu face decît să accentueze caracterul de *artefact* al Basarabiei, dar şi realizarea, în subconştient, a faptului că moldovenii fac parte din naţiunea română. Interesant este faptul că aşa-numitul guvern democratic ADR-ist al lui Sturza a mers pe calea predecesorilor agrarieni, insistînd asupra Tratatului de bază, în speranţa că numai în acest fel îşi va învinge complexele şi va putea "consolida statalitatea" Republicii Moldova.[135] Asemenea tentative, ce-i drept, doar consolidează imaginea unui stat impostor.

Experienţa a şase ani de negocieri cu Chişinăul pe marginea Tratatului politic de bază a favorizat desprinderea următoarelor concluzii:

- indiferent de forţele care se află la putere, Republica Moldova doreşte un tratat standard cu România, ca oricare altul;
- în textul tratatului pot fi acceptate unele sintagme, însă cu valoare pur simbolică, esenţa şi conţinutul documentului nedeosebindu-se de cele ale tratatelor de acest gen, încheiate deja cu alte ţări;
- tratatul ar trebui să marcheze din partea României recunoaşterea statalităţii Republicii Moldova şi desprinderea ei definitivă de spaţiul românesc;
- se preferă ca unele aspecte speciale ale relaţiilor dintre cele două state, cum ar fi afinităţile culturale, lingvistice şi istorice, chiar dacă nu sînt negate cu totul, să fie tratate cu mare discreţie;
- se doreşte ca raporturile cu România să fie menţinute la un nivel care să nu afecteze interesele şi influenţa altor state, între care Federaţia Rusă şi Ucraina;
- este preferabil ca apropierea de România (nu integrarea) să se producă în contextul general european de integrare.[136]

Revenirea la putere a PDSR-ului şi al doilea mandat prezidenţial obţ inut de Iliescu a schimbat aparent situaţia în problema Tratatului de bază, înalţii demnitari români declarînd că doresc să-l renegocieze.[137] Avînd, însă, în vedere naţionalismul neoceauşist de paradă al liderilor PDSR/PSD, este puţin probabil să asistăm la o schimbare profundă a politicii generale a statului român faţă de Basarabia, chiar dacă nepromulgarea Tratatului reprezintă la moment o noutate pozitivă.

După cum menţionează comentatorii de la "Ziua": "A trebuit să pună comuniştii mîna pe putere la Chişinău pentru ca opinia publică românească din stînga Prutului să-şi aducă aminte din nou de Basarabia. (...) Dacă interesul Rusiei este foarte clar pentru acest mic, dar deosebit de important spaţiu strategic — avanpost rusesc spre Adriatica —, cum poate fi explicat dezinteresul total arătat de statul român? Anii trecuţi au fost marcaţi de gafe diplomatice, delăsări şi aşteptări neîmplinite. Dacă într-unul dintre cazurile celor ajunşi pe la putere la Bucureşti se poate vorbi de incompetenţă sau chiar nesimţire, cum ar putea fi catalogat cel de-al doilea caz, al «profesioniştilor» în ale politicii şi diplomaţiei. (...) În Basarabia de astăzi trăiesc 3 500 000 de români. Uitarea şi abandonarea lor de către autorităţile statului român, de ieri, de azi sau de mîine poartă aceeaşi denumire: trădare".[138] Consecinţele practice ale abordării "pragma-

tice" a problemei Basarabiei de către elita politică românească au urmat foarte repede după victoria comuniştilor — discursul antiromânesc de speţă bodiulistă al Ministrului moldovean de Justiţie la Consiliul Europei, marginalizarea limbii române etc.

Aşadar, clivajele etnice influenţează direct procesul de edificare a statalităţii şi de efectuare a tranziţiei democratice. Mobilizarea naţionalităţ ilor în cadrul statelor se desfăşoară mai des în perioadele de democratizare decît în alte timpuri, şi în perioadele declinului instituţional la centru. În cazul Republicii Moldova, însă, chestiunea a fost mai complicată, deoarece în perioada *perestroika-glasnost* au fost lansate două procese paralele de dezintegrare: atît al centrului unional, cît şi al unor centre naţionale pe care Moscova le-a şantajat (cu grade diferite de reuşită), folosind minorităţile naţionale (ruse, de obicei) care au creat, la rîndul lor, autonomii separatiste. Această suprapunere creează o problemă aproape insurmontabilă pentru generarea unei loialităţi sincere faţă de statul moldovenesc actual din partea minoritarilor. Elita politică de la centru nu a fost în stare să negocieze în termeni clari acorduri cu "elita regională" moderată, dimpotrivă, elita moldovenească a urmărit scopul consolidării puterilor politice proprii (în special, în ajunul alegerilor), din contul statalităţii moldoveneşti, încheind, în spirit clientelar, înţelegeri neformale şi netransparente cu liderii separatiştilor ruşi, găgăuzi şi bulgari.

Pe de altă parte, statul suveran şi unitar reprezintă condiţia *sine qua non* pentru finalizarea procesului de tranziţie democratică. Democraţia este o formă de guvernare a unui stat modern, astfel încît nici o democraţie nu este viabilă şi funcţională dacă nu există statul. Teoretic, statul, în comparaţie cu naţiunea, ar avea şanse mai mari să devină o piesă de creaţie, un *artefact* fezabil. Sfidarea legitimităţii statului de către ruşii şi ucrainenii rusificaţi din regiunea transnistreană nu a putut fi anihilată nici de acordarea cetăţeniei inclusive şi nici de amînarea implementării Legii cu privire la funcţionarea limbilor pe teritoriul Moldovei. Aceasta ne face să presupunem că însăşi destrămarea URSS şi apariţia statului Republica Moldova au fost considerate de majoritatea rusolingvă din Transnistria, dar şi de minorităţile din Basarabia, drept o greşeală istorică. În acelaşi timp, tradiţia *suveranităţii limitate* a format mentalitatea şi psihicul clasei politice moldoveneşti într-un fel în care este asigurată, pentru moment cel

puţin, o *provincializare* eficientă a Basarabiei, acest proces fiind facilitat de moştenirea culturală a regiunii. Transnistrizarea Basarabiei demonstrează faptul în cauză, aceasta reprezentînd o nouă etapă de provincializare, o dată cu semnarea, la 8 mai 1997, a "Memorandumului cu privire la bazele normalizării relaţiilor dintre Republica Moldova şi Transnistria". În dezvoltarea "statului comun", arhitectul KGB-ist al edificării provinciilor dependente de Moscova, Evgheni Primakov, a elaborat proiectele "Acordului privind bazele relaţiior dintre Republica Moldova şi Transnistria" şi "Principiile de bază ale mandatului OSCE al forţelor pentru menţinerea păcii şi stabilităţii în regiunea transnistreană a Republicii Moldova". Desăvîrşirea "operei de consolidare a statalităţii moldoveneşti", lansată de elita neocomunistă a Moldovei postsovietice, a fost efectuată de comuniştii ruşi şi rusofili de la Chişinău, care au ratificat Tratatul bilateral moldo-rus la sfîrşitul anului 2001 şi au elaborat Acordul moldo-transnistrean cu privire la federalizarea ţării, prin care Federaţia Rusă îşi asumă statutul de garant al implementării înţelegerilor, cît şi al statalităţii Moldovei, fapt care a condus la îngrădirea drastică a suveranităţii de stat.

Influenţa internaţională asupra suveranităţii şi democratizării este importantă, deşi factorii interni deţin rolul principal în tranziţie. Influenţa respectivă se manifestă prin intermediul a trei componente, cum ar fi *politica externă, zeitgeist*-ul şi *efectul difuziunii*. Chiar dacă Moldova pendulează, nehotărîtă, între CSI şi Europa Occidentală, totuşi, din punct de vedere politic şi economic, a rămas în Est. Pendularea se realizează mai degrabă în lumea imaginarului politic, ceea ce denotă, în comparaţie cu realităţile înconjurătoare, o tulburătoare confirmare a *intractibilităţii* moldovenilor pe parcursul ultimelor două secole.

În acelaşi timp, Basarabia a suferit ca urmare a incoerenţei decizionale a României, în primul rînd în raport cu secesionismul rus din Moldova. Semnarea Tratatului de bază cu URSS în momentul în care voluntarii basarabeni luptau cu armata rusă nu doar a compromis ideea unionismului, ci a relevat statutul de subordonare a Bucureştiului faţă de Moscova, cu sau fără acceptul Occidentului. În acea perioadă au existat două Românii diferite: una a partidelor de opoziţie, a mass-media, a originarilor din Basarabia şi alta, mai numeroasă — aflată la guvernare cu un preşedinte postcomunist şi cu datorii faţă de Kremlin, în fruntea unei populaţii inerte şi indiferente faţă de Basarabia. Unirea ar fi putut reprezenta un proiect al tuturor românilor, însă o energie mai mare şi mai multă imaginaţie

politică ar fi fost necesară în special din partea celor a căror identitate etnică nu a fost alterată.

Totodată, există o atracţie inconştientă, structurată de trecutul ideologic şi cultural al elitei intelectuale basarabene faţă de partidele şi politicienii nedemocraţi, dar *buni români*, ceea ce în termeni exacţi înseamnă utilizarea unui discurs naţionalist, de obicei antioccidental, pretins antirus, însă cu legături şi datorii politice la Moscova. După cum am mai arătat, este necesar de menţionat că nici partidele de dreapta nu au fost în stare să elaboreze un concept (discurs) naţionalist liberal ce i-ar fi cooptat şi pe românii basarabeni, preferînd să lase Basarabia să-şi decidă de una singură soarta, de parcă acest lucru ar fi posibil în condiţiile unei ocupaţii economice şi armate ruse. Ar fi prematur să acceptăm monopolizarea naţionalismului de către frazeologia naţional-comunistă ipocrită a lui C.V. Tudor şi Iliescu, deoarece doar un naţionalism liberal, compatibil cu democratizarea şi integrarea euroatlantică, ar putea unifica dreapta românească, în special în Basarabia, şi doar acesta ar putea fi partenerul unei democratizări plenare.

NOTE

1 Mill John Stuart, Considerations on Representative Government (Liberal Art Press: New York, 1958).
2 Dahl Robert, Polyarchy (Yale University Press: New Haven, Conn., 1971).
3 Przeworski Adam, ed., Sustainable Democracy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 20.
4 Iurie Roşca, interviu, Contrafort, august 1995. După Exerciţii de luciditate (Chişinău: Civitas, 2000) p. 75.
5 Eckstein Harry, Division and Cohesion in Democracy (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1966).
6 Anderson, Benedict, Imagined Communities (London, New-York: Verso, 1995), p. 283.
7 Bates Robert, "Modernization, Ethnic Competition, and the Rationality of Politics in Contemporary Africa", Rothchild Donald şi Olorunsola Victor ed., State versus Ethnic Claims: African Policy Dilemmas (Westview: Boulder, 1983), pp. 152-171.
8 Przeworski Adam, ed., Sustainable Democracy (Cambridge: Cambridge University Press: 1995), p. 21.
9 Lipset Seymur Martin and Rokkan Stei, "Introduction" to Lipset Seymur Martin and Rokkan Stei, eds., Party Systems and Voter Alignments (New York: Free Press, 1967), pp. 4-9.
10 Gourevitch Peter, "The Reemergence of «Peripheral Nationalisms»: Some Comparative Speculations on the Spatial Distribution of Political Leadership and Economic Growth", Comparative Studies in Society and History, nr. 21, 1979, pp. 303-322.
11 Lijphart Arendt, Democracy in Plural Societies (Yale University Press: New Haven, Conn., 1977).
12 Lustic Jan, "Stability in Deeply Divede Societies: Consociationalism or Control", World Politics 31, 1979, pp. 325-344.
13 Przeworski Adam, ed., Sustainable Democracy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 24.
14 Kendighelean Mihail, preşedintele Adunării Populare UTA Gagauz-Yeri, interviu, Timpul, 05.10.2001.
15 Przeworski Adam, ed., Sustainable Democracy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), pp. 32-33.
16 Przeworski Adam, ed., Sustainable Democracy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 31.
17 Linz Juan J. and Stepan Alfred, Problems of Democratic Transition and Consolidation

(Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996), p. 125.

[18] Weber Max, "The Fundamental Concepts of Sociology", Talcott Parsons, ed., The Theory of Social and Economic Organization (New York: Free Press, 1964), p.156.

[19] Tilly Charles, "Reflections on the History of European Statemaking", Tilly Charles, ed., The Formation of National States in Western Europe (Princeton: Princeton University Press, 1975), p. 70.

[20] Pentru o documentare amplă în acest domeniu vezi Amnesty International şi Helsinki Watch, perioada 1992-1997.

[21] Weber Max, "Political Communities", Roth Guenther şi Wittich Klaus, eds., Economy and Society (New York: Bedminster Press, 1968), 11: 921-26.

[22] Theodorescu Răzvan, "Europa suveranităţilor, încă ...", Dilema, 22-28 octombrie 1999, p. 9.

[23] Neumann Victor, "Statul naţional sau statul mondial?", Dilema, 22-28 octombrie 1999, p. 7.

[24] În ce priveşte dezintegrarea URSS, caracterul, consecinţele şi problemele cauzate de acest proces, vezi următoarele lucrări: Suny Ronald Grigor, The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union (Stanford: Stanford University Press, 1993); Motyl Alexander J, ed., Thinking Theoretically about Soviet Nationalities: History and Comparison in the Study of the USSR (New York: Columbia University Press, 1992); Brown Archie, ed., New Thinking in Soviet Politics (London: Macmillan, 1992);. Dunlop John B., The Rise of Russia and the Fall of the Soviet Empire (Princeton: Princeton University Press, 1993); Dallin Alexander and Lapidus Gail W., eds., The Soviet System: From Crisis to Collapse (Boulder, Colo.: Westview Press: 1995); Gill Graeme, The Collapse of a Single Party System: the Disintegration of the Communist Party of the Soviet Union (Cambridge: Cambridge University Press, 1994); Bremmer Ian and Taras Ray, eds., Nations and Politics in the Soviet Successor States (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

[25] Linz Juan J. and Stepan Alfred, Problems of Democratic Transition and Consolidation (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996), 27.

[26] Moldova Suverană, 09.07.2002; Comunistul, 12.07.2002.

[27] Roeder Philip, "Unfinished National Revolutions?", Slavic Review, Winter 1999.

[28] Linz Juan J. and Stepan Alfred, Problems of Democratic Transition and Consolidation (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996), pp. 3-15.

[29] Dahl Robert A., Democracy, Liberty, and Equality (Oslo: Norwegian University Press, 1986), pp. 114-26.

[30] A se vedea apologeţii moldovenismului: Moldovan Petru (pseudonimul lui Stati Vasile), Moldovenii în istorie (Chişinău, 1994); Druţă Ion, "Moldova şi moldovenii", Dialog, septembrie 1997.

[31] Dahl Robert A., Democracy and Its Critics (New Haven: Yale University Press, 1989), p. 207.

[32] Tănase Constantin, "Somnul nostru folcloric naşte CSI", Flux cotidian, 23.10.1997.

[33] Khazanov Anatoly M., After the USSR. Ethnicity, Nationalism, and Politics in the Commonwealth of Independent States (Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1995), p. 88.

[34] De exemplu, în Moldova Suverană, 15.07.1999.
[35] Cojocaru Gheorghe, "Simboluri şi mituri. Mitul politic părtaş la guvernare", Arena Politică, varianta electronică www.A/mit.doc.htm.
[36] "Discursul rostit de Preşedintele Republicii Moldova, Petru Lucinschi, cu prilejul împlinirii a 640 ani de la constituirea Ţării Moldovei", Moldova Suverană, 05.10.1999.
[37] "«Statalitatea Moldovei», un subiect de limba rusă", Flux cotidian, 30.06.1999.
[38] "Guvernul de la Chişinău nu împărtăşeşte ideea creării «Moldovei Mari»", BASA-press, 19.12.1994.
[39] Voronin Vladimir, "Scrisoare deschisă domnului Ion Druţă, scriitor al poporului, academician", Timpul, 25.01.2002.
[40] Vieru Boris, "Chestiunea Transnistriei", Flux săptămînal, 26.12.1997.
[41] Ţurcanu Ion, Republica Moldova independentă, 1991-2001 (Ştiinţa: Chişinău, 2001), p. 7.
[42] Enache Marian şi Cimpoeşu Dorin, Misiune Diplomatică în Republica Moldova. 1993-1997 (Polirom: Bucureşti, 2000), p. 59.
[43] "România ne ajută să fim români şi în paşapoarte", Luceafăr, 15.03.2000.
[44] "De la 1 ianuarie 2001, cetăţenii Republicii Moldova vor putea călători în România doar pe baza paşapoartelor", AP Flux, 06.10.2000.
[45] Chifu Iulian, Război diplomatic în Basarabia (Bucureşti: Paideia, 1997), p. 193.
[46] "Comisia pentru politica externă avizează negativ proiectul legii cetăţeniei, propus de Preşedinţie", AP Flux, 15.03.2000.
[47] "Preşedintele Petru Lucinschi despre chestiunea dublei cetăţenii", AP Flux, 25.02.2000.
[48] "Negocierile pentru recunoaşterea cetăţeniei duble vor fi purtate în acelaşi timp cu Rusia şi cu România, afirmă ambasadorul rus la Chişinău", AP Flux, 12.04.2000.
[49] Butnaru Val, "Ce aveţi de spus?", Flux, ediţia de vineri, 24.07.1998.
[50] Tănase Constantin, "Trenul a plecat. Ce rost mai are să alergăm în urma lui?", Flux, ediţia de vineri, 24.07.1998.
[51] Bogatu Petru, "De ce nu trebuie să recunoaştem independenţa Transnistriei", Ţara, 28.07.1998.
[52] From ethno-political conflict to inter-ethnic acord in Moldova, Flensburg, ECMI papers, nr. 1, 1998.
[53] "Dezinformatsiya in Munich", Monitor – a daily briefings on the post-Soviet States, 5 February 2001.
[54] Arseni Alexandru, Creangă Ion, Gurin Corneliu, Negru Boris, Barbalat Pavel, Cotorobai Mihai, Susarenco Gheorghe, Constituţia Republicii Moldova, comentată articol cu articol, volumul I (Civitas: Chişinău, 2000), p. 21 şi p. 44.
[55] "Experţii pentru negocierile Chişinău-Tiraspol continuă să facă eforturi pentru înţelegerea noţiunii de stat comun", AP Flux, 08.10.1999.
[56] Nantoi Oazu, Flux, 22.11.2000.
[57] King Charles, interviu, Молдавские Ведомости, 09.09.2000.
[58] Экономическое обозрение, nr. 10, март 2000.
[59] "Guvernul SUA va sancţiona Republica Moldova pentru comercializarea ţevilor de oţel din Transnistria la preţ de dumping", AP Flux, 27.12.2000.
[60] Ionescu Dan, "Lethal Expansion in the Dniestr Security Ministry", Transition,

01.11.1996, pp. 6-8.

61 Приходько Наталья, "Россия теряет лидерство в приднестровском урегулировании", Независимая Газета, 15.06.2000; Камчатова Наталья, "Граница славянского мира", Независимая Газета, 17.11.2000; Георгиев Владимир, "Российскими миротворцами в Приднестровье руководит ОБСЕ", Независимая Газета, 01.12.2000; Приходько Наталья, "Роль России в Приднестровье сходит на нет", Независимая Газета, 04.12.2000; Гамова Светлана, "Приднестровье выставливают на торги", Сегодня, 27.07.2000; Айрапетова Наталья, "Венский вальс" отменяется, очередной план Примакова был заведомо неприемлем для Приднестровья", Независимая Газета, 01.11.2000; Бабурин Сергей, "Славянские государства СНГ перед нашествием «атлантических ценностей»", Независимая Газета, 18.01.2001.

62 Воронин Владимир, интервью, Независимая Газета, 18.04.2001.

63 "Primakov proposes permanent stationing of Russian troops in Moldova", Monitor, 11.09.2000.

64 Gourevitch Peter, "The second image reversed: the international sources of domestic politics", International Organization 32, 4, Autumn 1978, pp. 882-883.

65 O'Donnell Guillermo and Schmitter Philippe C., Tentative Conclusions about Uncertain democracies (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986), p. 19.

66 Whitehead Laurence, "International Aspects of Democratization", O'Donnel, Schmitter and Whitehead, Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives, 4 (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986), p. 35.

67 Linz Juan J. and Stepan Alfred, Problems of Democratic Transition and Consolidation (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996), pp. 72-76.

68 Beschloss M. and Talbott S., At the Highest Levels (Little, Brown: Boston, Mass., 1993), p.170.

69 Lukic Reneo and Lynch Allen, Europe from the Balkans to the Urals. The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union (Oxford: SIPRI, Oxford University Press, 1996), p. 227.

70 Beschloss, M. and Talbott S., At the Highest Levels (Little, Brown: Boston, Mass., 1993), pp. 163-164.

71 Lukic Reneo and Lynch Allen, Europe from the Balkans to the Urals. The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union (Oxford: SIPRI, Oxford University Press, 1996), p. 364.

72 Sveska Dagbladet (Stockholm), 18.11.1993. Citat după Lukic Reneo and Lynch Allen, Europe from the Balkans to the Urals. The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union (Oxford: SIPRI, Oxford University Press, 1996), p. 354, nota 6.

73 Simes Dimitri K., "America and the Post-Soviet Republics", Foreign Affairs, Washington DC, Summer 1992, p. 77.

74 "Is Moscow restarting a cold war with the balts?", Monitor – a daily briefing on the post-Soviet states, 18.09.2000.

75 Аксенов Владимир, "Интеграционное противоборство", Независимая Газета, 28.03.2001.

76 "Moscow censures GUUAM", Monitor – a daily briefing on the post-Soviet states, 24 January 2001.

77 Soros George, "Step aside, Mr. Kuchma", Financial Times, 02.03.2001.

78 “Кризис на Украине: причины и последствия (1)“, интервью с лидером Народного Руха, Геннадием Удовенко, Независимая Газета, 30.03.2001.

79 “Good neighbour or great power?“, Financial Times, 23.01.2001.

80 “Bilanţul activităţii Parlamentului“, AP Flux, 28.12.2000.

81 A se vedea, de pildă, raportul 2000 (evenimentele anului 1999) “Human Rights in the OSCE Region: the Balkans, the Caucasus, Europe, Central Asia and North America“, difuzat de International Helsinki Federation for Human Rights, pp. 259-270.

82 A se vedea, de exemplu, Raportul nr. 11 publicat în Makler Telegraf la 31.03.94 şi reacţia la acesta – “Memoriul” în legătură cu raportul în cauză, semnat de Cimpoi Mihai, Ciobanu Anatol, Ciocanu Ion, Eţcu Ion, Matcovschi Ilarion, Melnic Vasile şi Mîndîcanu Emil, Ţara, 26.04.1994.

83 “Reconfirmăm: reprezentantul Misiunii OSCE în Moldova, Randolf Oberschmidt, face jocul Rusiei în Transnistria”, Flux cotidian, 14.11.1998.

84 Nantoi Oazu, “Cu privire la situaţia în raioanele de est ale Republicii Moldova (1992-2000)”, Aspecte ale conflictului transnistrean, colectiv de autori, Institutul de Politici Publlice (Ştiinţa: Chişinău, 2001), p. 17.

85 Giuseppe Di Palma, To Craft Democracies: An Essay in Democratic Transitions (Berkeley: University of California Press, 1990).

86 Rupnik Jacques, “Eastern Europe: the International Context”, Journal of Democracy, Volume 11, no. 2, April 2000, the Johns Hopkins University Press, p. 63.

87 Socor Vladimir, “Isolated Moldova being pulled into Russian Orbit”, RFE/RL Research Report, vol. 2, no. 50, 17.12.1993.

88 A se vedea, de pildă, “Decizia privind Concepţia şi reglementarea conflictelor pe teritoriul statelor-membre ale CSI-ului”, semnată la 19.01.1996 la Moscova, care prevedea desfăşurarea operaţiunilor de menţinere a păcii sub egida CSI; “Federaţia Rusă exercită presiuni asupra Republicii Moldova pentru menţinerea ei în acordul privind utilizarea spaţiului aerian CSI”, AP Flux, 15.03.2000.

89 “Astăzi Parlamentul RM a ratificat cu o majoritate de 80 voturi pro şi 18 împotrivă Acordul despre crearea Comunităţii Statelor Independente, precum şi Acordul despre crearea Uniunii Economice a CSI”, “Parlamentul a ratificat acordurile CSI”, BASA-press, 08.04.1994.

90 Chifu Iulian, Război diplomatic în Basarabia (Bucureşti: Paideia, 1997), p. 39.

91 Затулин Константин, Мигранян Адраник, “СНГ после Кишинева, начало конца истории”, Содружество, supliment la Независимая Газета, decembrie 1997.

92 Аксенов Владимир, “Интеграционное противоборство“, Независимая Газета, 28.03.2001.

93 “Majoritatea populaţiei susţine aderarea Republicii Moldova la Uniunea Europeană, potrivit SISI «Opinia», AP Flux, 16.05.2000.

94 “Iniţiativa creştin-democraţilor va avea de înfruntat iluzia privind posibilitatea integrării concomitente pe două direcţii opuse, susţine Europa Liberă”. După AP Flux, 30.03.2000.

95 Лучинский Пётр, “Содружество выживет – это точно”, interviu în Содружество, supliment la Независимая Газета, decembrie 1997.

96 “Moldova «welcome» in Belarus-Russia union”, Financial Times, 02.03.2001.

97 “Statutul de membru al CSI constituie un impediment pentru aderarea Republicii Moldova la organismele economice şi de securitate europene”, AP Flux,

19.01.2001.

98 "Republica Moldova nu are nici o şansă să înceapă în următorii ani negocieri de aderare la Uniunea Europeană", BASA-press, 31.01.2000.

99 Prohniţchi Valeriu, "Integrarea Republicii Moldova în Uniunea Europeană. Acţiuni şi implicaţii geoeconomice", Moldova şi integrarea europeană, Institutul de Politici Publice (Chişinău: Prut Internaţional, 2001), p. 117.

100 Jurnal de Chişinău, 08.09.2000.

101 "Peste 51 la sută din populaţia republicii pledează pentru integrarea în UE", sondaj realizat de Centrul pentru Studierea Opiniei şi Pieţei din Bucureşti, AP Flux, 14.02.2001.

102 "Iurie Roşca: efectul declaraţiei de intenţie privind orientarea spre Europa va fi nul fără denunţarea acordurilor CSI", AP Flux, 28.03.2000.

103 "CDM consideră că iniţiativa de denunţare a acordurilor cu CSI toarnă apă la moara maşinii propagandistice a Preşedintelui Lucinschi", AP Flux, 27.03.2000.

104 "Vasile Nedelciuc: Eşecul unei eventuale votări pentru ieşirea din CSI ar scădea din credibilitatea demersului proeuropean al Republicii Moldova", AP Flux, 28.03.2000.

105 "Preşedinţia se pronunţă împotriva denunţării acordurilor cu CSI", AP Flux, 27.03.2000.

106 Tănase Constantin, "Hîrtia de turnesol a creştin-democraţilor", Flux cotidian, 29.03.2000.

107 "Guvernul nu renunţă la acordurile cu CSI", AP Flux, 10.06.2000.

108 Cojocea Petrache D., Istoria unui Tratat controversat (Zamolxe: Chişinău, 2000), pp. 20-21.

109 "Un dezastru perpetuu. 28 iunie 1940 – ziua în care a început declinul României Mari", Ziua, 28.06.2000.

110 Chifu Iulian, Război diplomatic în Basarabia (Bucureşti: Paideia, 1997), p. 245.

111 Rompres, 21 august 1990, 7 august 1991 şi 9 mai 1992. Sondajele efectuate de Oficiul Dacia pentru sondajele opiniei publice, Institutul Român pentru Studii ale Opiniei Publice şi Centrul pentru Studii Sociale şi Sondaje.

112 Socor Vladimir, "Moldovan-Romanian Relations Are Slow to Develop", RFE/RL Research Report, no. 26, June 1992.

113 Gallagher Tom, Democraţie şi Naţionalism în România, 1989-1998 (Bucureşti: All, 1999), p. 312.

114 Severin Adrian, "Antiunionism sau antiromânism?", Azi, 23.10.2001.

115 Cojocea Petrache D., Istoria unui Tratat controversat (Zamolxe: Chişinău, 2000), p. 27.

Capitolul VIII

SOCIETATEA POLITICĂ ŞI ECONOMICĂ

1. Mediul constituțional

În general, pînă la Constituţia din 29 iulie 1994, Republica Moldova a avut patru constituţii sovietice: 1) RASSM din 23.04.1925; 2) RASSM din 05.01.1938; 3) RSSM din 09.02.1941 şi RSSM din 15.04.1978, acestea consolidînd protostatalitatea sovietică moldovenească — subiect abordat în Capitolul 4.[1]

Este relevant faptul că elita politică din fosta RSSM a conştientizat necesitatea adoptării unei constituţii noi, fiind creată în acest scop o Comisie în frunte cu M. Snegur.[2] Cu atît mai mult cu cît unul din izvoarele constituţionale — Declaraţia suveranităţii de stat — era disponibil de mai mult timp spre a servi drept bază pentru lansarea procesului constituţional: "Consolidarea juridică a suveranităţii de stat în ţările CSI a început de la adoptarea Declaraţiilor cu privire la suveranitatea de stat încă în perioada existenţei URSS".[3] Iniţial, dificultăţile în cadrul proiectului de elaborare constituţională ţineau de lipsa de expertiză, profesionalism şi, nu în ultimul rînd, de ignoranţa politică. Însă, o dată cu "descoperirea" calităţilor de reglementare fundamentală pe care le posedă Constituţia şi accentuarea rivalităţii între forţele politice şi politicienii concreţi, adoptarea Legii Fundamentale a fost temporizată — pînă la urmă aceasta tot a fost elaborată şi ratificată într-un mod clientelar, respingînd procedura democratică inclusivă. De exemplu, ex-preşedintele Snegur a utilizat apa-

ratul de stat pentru a organiza sondajul "La sfat cu poporul", susţinînd franc antiromânismul agrarian şi socialist care trebuia, în viziunea lui, să constituie "o bază solidă pentru noul Parlament care va discuta proiectul Constituţiei".[4]

Astfel, Constituţia a fost adoptată, la 28 iulie 1994, de către 81 de deputaţi din partea Partidului Democrat Agrar din Moldova (PDAM)* şi a Unităţii Socialiste (US). Deputaţii Frontului Popular Creştin Democrat (FPCD) şi ai Blocului Ţăranilor şi Intelectualilor (BŢI) au votat împotriva adoptării Constituţiei, declarînd că îşi păstrează dreptul de a iniţia procedura de revizuire a Legii Fundamentale. Această conjunctură a creat un mod exclusiv de elaborare şi procesare constituţională, care a respins procedura consensuală de adoptare a Constituţiei şi a instituit un mod de impunere majoritară. Eşecul obţinerii unui consens cuprinzător în această problemă a avut repercusiuni grave asupra procesului de tranziţie democratică, iar efectul negativ al acestui fapt subminează şi în continuare tranziţia democratică. PDAM şi Unitatea Socialistă au avut suficiente voturi pentru a-şi impune punctul de vedere în raport cu minoritatea constituită din FPCD şi BŢI, după cum la moment aceeaşi pondere constituţională o deţin comuniştii. Toate mecanismele decizionale au fost formal respectate, însă, ceea ce le-a scăpat "majoritarilor" — agrarienilor şi socialiştilor/interfrontiştilor rusofili, conducerii Parlamentului în frunte cu P. Lucinschi şi a ţării, în frunte cu M. Snegur — a fost faptul că impunerea, fie şi "democratică", nu soluţionează problema pe termen lung, ci o conservă pînă în momentul cînd oponenţii politici vor avea suficiente puteri să iniţieze procedura de revizuire sau amendare a Legii Fundamentale. Constituţia din 1994 nu a soluţionat problemele constituţional-politice, ci le-a conservat, agravîndu-le şi mai mult, iar actorii opoziţiei au considerat, nu fără temei, că Legea Fundamentală reprezintă o victorie a agrarienilor şi socialiştilor — rezultat care poate fi sfidat, neglijat sau subminat. În urma procesului constituţional din 1994 s-au cristalizat trei momente negative pentru democratizare:

*Din PDAM la acel moment făceau parte politicieni ex-comunişti care numai peste un an-doi şi-au adjudecat amplasarea pe centru şi centru-dreapta a spectrului politic şi au participat la formarea ADR-ului — ceea ce probează un oportunism extraodrinar al elitei politice moldoveneşti.

1. caracterul neobligatoriu al Constituţiei din punctul de vedere al unei părţi semnificative a electoratului;
2. stabilirea unui mediu constituţional exclusiv şi inoperant;
3. crearea unei tradiţii constituţionale prin care domină modul impunerii majoritare, abordările exclusiviste şi nu modul consensual de soluţionare a problemelor. Într-un fel, acel spirit combativ, caracteristic confruntărilor politico-ideologice de stradă din anii 1988-1991, a fost exportat în organul legislativ fără vreo responsabilitate politică a partidelor şi conducerii republicii la momentul adoptării Constituţiei. De asemenea, extrem de negativă a fost utilizarea aparatului de stat şi influenţarea publicului larg cu metode reminiscente ale ideologiei comuniste, după cum a fost sondajul "La sfat cu poporul".

Totodată, contextul regional al tradiţiei şi practicii constituţionale este la fel de relevant. În primul rînd, sursa de inspiraţie constituţională pentru legislatorii moldoveni a fost Constituţia României. Aceasta, la rîndul său, se datora în mare parte faptului că: "În 1991 preşedintele Iliescu dorea construirea în interior a unui regim politic după modelul francez, care să dea autoritate şefului statului, şi sprijinul european al preşedintelui socialist francez Mitterand".[5] În al doilea rînd, este plină de semnificaţii suprapunerea gîndirii constituţional-politice latine şi slave în această parte a lumii, simbioză care a influenţat România şi, implicit, Republica Moldova: "În fapt, toate constituţiile României de pînă acum au fost rodul unor viziuni politice partizane, care ocolesc consensul şi se bazează pe relaţii conflictuale, pentru proiecţia în durată a unui proiect politic, a unui tip de naţiune. Un lucru semnificativ este că nici una din cele şapte constituţii nu este creată pe tiparele constituţionale anglo-saxone, ci pe cele latin sau sovietic. În timp ce culturile politice anglo-saxone pun un mare accent pe tradiţii, durabilitate, gradualism politic, un filon revoluţionar este imanent gîndirii politice latine şi ruseşti".[6] Implicit, contextul regional al tradiţiei şi practicii constituţionale a creat un cadru în care moldovenii au ales, deja în conformitate cu tradiţiile proprii, varianta cea mai proastă.

Contradicţiile fundamentale care au apărut în procesul de elaborare şi, mai tîrziu, de adoptare a Constituţiei se referă la problemele ce ţin de organizarea teritorială a ţării, identitatea moldovenilor, denumirea şi funcţionarea limbii române. După cum menţionase J.-J. Russo în *Contractul Social*, fiecare trebuie să ia parte în mod egal la crearea legilor a căror

subiect va fi în mod egal; cu alte cuvinte, autonomia individuală este reconciliată cu autoritatea statului printr-o formă a democraţiei directe, participative. Altfel spus, românii basarabeni nu au semnat, deocamdată, nici un *contract social* cu Republica Moldova, prin intermediul legilor sau politicilor importante ale statului.

În ce priveşte organizarea teritorială a ţării, articolul 111, care prevede acordarea statutelor speciale raioanelor de sud şi de est ale Republicii Moldova, a suscitat reacţii extrem de negative din partea formaţiunilor politice de dreapta. Astfel, liderul FPCD, Iurie Roşca, declarase că: "Prin adoptarea articolului în cauză (111 — n.a.) a început federalizarea Republicii Moldova, care este ridicată la un grad constituţional", acest fapt "subminînd integritatea şi unitatea Moldovei".[7] Frontiştii au fost susţinuţi de reprezentanţii BŢI, care au subliniat că articolul 111 "anihilează prevederile articolului 1 al Legii Fundamentale, în care se arată că Republica Moldova este un stat unitar". După cum am menţionat anterior, unele state, cum ar fi Spania, asigură prin prevederi constituţionale crearea autonomiilor, dar nu menţionează vreo autonomie în mod particular, specificarea grupurilor autonome devenind parte a politicii normale a dreptului, şi nu a politicii extraordinare a schimbării constituţionale.

BŢI, de asemenea, şi-a exprimat dezacordul, declarînd că: "În condiţiile în care majoritatea amendamentelor propuse de BŢI au fost neglijate, în special cele privind reforma teritorial-administrativă, frontierele, limba oficială, statutul mass-media, rolul procuraturii şi multe altele, fracţiunea se vede obligată să nu voteze această Constituţie".[8] FPCD, la fel, s-a retras din procesul adoptării Constituţiei, părăsind sala la 25 iulie 1994.

Confruntările de ordin lingvistic-etnologic au reprezentat partea cea mai substanţială şi vizibilă a procesului constituţional, situaţia în cauză fiind mai puţin obişnuită pentru practica parlamentară mondială. Transferarea spiritelor conservatoare proruse din birourile CC al PCM şi întreprinderile industriale cu profil militar (spirite mai impertinente, datorită victoriei în alegeri) în dezbaterile parlamentare a rezultat într-un produs şi o procedură care nu au contribuit la succesul tranziţiei şi consolidării democratice, ba dimpotrivă — au instituit o practică vicioasă de reglări de conturi care nu putea decît să compromită ideea de democratizare. Pe de altă parte, tergiversarea adoptării Constituţiei s-a datorat şi aripei moderate din PDAM, care era mai mult influenţată de discursul intelectualilor-*naţionalizanţi*. În acest sens este relevantă următoarea

afirmaţie: "Problema denumirii limbii, într-o măsură mai mare, şi cea a identităţii naţionale, în una mai mică, sînt cu atît mai delicate, cu cît cercurile ştiinţifice din Chişinău şi din dreapta Prutului nu constituie în majoritatea lor covîrşitoare un aliat al deputaţilor majoritari".[9] Mai mult decît atît, se poate spune că: "Partea adversă (PDAM) n-a putut decît să recunoască, nemulţumită, că «mişcarea unionistă», pe care o numea de asemenea «panromânism» sau «sindrom basarabean», i-a răpit toată intelectualitatea... De fapt, numărul intelectualilor reprezentativi pentru majoritatea parlamentară e atît de mic, încît aceştia, ca să facă impresia unei baze mai ample, se prezintă sub diferite pseudonime în afară de numele lor proprii".[10] Influenţa intelectualilor-*naţionalizanţi* asupra agrarienilor moderaţi a radicalizat vizibil aripa conservatoare, antiromânească a PDAM-ului şi US prorusă, care au început să se poarte şi mai agresiv, solicitînd partenerilor politici mai raţionali o raliere necondiţionată la poziţia lor radicală. Luptele cele mai crîncene s-au dat în particular pe "terenul" lingvistic şi cel al identităţii naţionale. Valeriu Senic, liderul Unităţii Socialiste, declarase că fracţiunea pe care o conduce se pronunţă pentru "specificarea prin Constituţie că poporul Republicii Moldova este un popor multinaţional".[11] Alt lider socialist, Valentin Krîlov, a menţionat că US se pronunţă pentru fixarea în Constituţie a noţiunii de "populaţie polietnică" şi a glotonimului "limbă moldovenească".[12] Fracţiunea FPCD, dimpotrivă, a propus ca: "preambulul Constituţiei să pornească de la Declaraţia de Independenţă a Republicii Moldova, pe cînd formulările existente sînt ambigue". Reprezentantul FPCD declarase că articolul 10 al Constituţiei, în care se stipulează că: "statul are ca fundament poporul Republicii Moldova", ar putea genera tentative de a completa noţiunea de popor cu "alcătuit din moldoveni şi alte naţionalităţi".[13]

Este plin de semnificaţii faptul că reprezentanţii minorităţilor rusă şi ucraineană, prin intermediul Partidului Socialist — Mişcării "Edinstvo" (PS-M "Edinstvo"), au participat activ şi intruziv la discuţiile parlamentare referitoare la identitatea naţional-lingvistică a moldovenlior, insistînd asupra viziunii lor. Aparent aceasta ar părea bizar, cam tot atît de ciudat dacă românii basarabeni le-ar demonstra insistent ruşilor că nu sînt ruşi, ci eschimoşi. Însă faptul în cauză nu face decît să releve încă o dată cine este autorul "naţiunii şi limbii moldoveneşti": naţional-şovinismul rus.

Iniţial, PDAM susţinea varianta de compromis, pronunţîndu-se în favoarea formulei "limba moldovenească (română)" sau "limba moldove-

nească, identică limbii române", însă divergenţele interne în rîndul agrarienilor şi critica permanentă a opoziţiei au atins un asemenea grad, încît gruparea conservativ-radicală a PDAM, împreună cu PS-M "Edinstvo", au reuşit, pînă la urmă, să-şi impună punctul de vedere. Pe de altă parte, FPCD şi BŢI s-au pronunţat în favoarea glotonimului "limba română", susţinînd că doar această variantă reflectă adevărul ştiinţific. Articolul 13, votat mai tîrziu de coaliţia agrosocialistă, a reprezentat o conservare a conflictului etnolingvistic şi o radicalizare a forţelor de dreapta. Legea Fundamentală, în acest mod, nu a fost considerată de opoziţie şi de electoratul pe care îl reprezenta (în mare parte intelectuali, deci — o minoritate activă din punct de vedere politic, naţional şi social) drept un fapt constituţional obligatoriu, ci mai degrabă o victorie sfidătoare a stîngii, care nu are nici un suport moral, istoric, juridic etc. şi care va fi sfidată cînd circumstanţele politice vor fi favorabile dreptei. De altfel, FPCD şi BŢI declanşaseră imediat procedura de revizuire a Constituţiei, începînd colectarea semnăturilor în acest scop.

În acea perioadă comentatorii politici remarcau artificialitatea multor prevederi constituţionale: "Constituţia agrariană, prin falsificarea adevărurilor spirituale şi ontologice despre noi, ne-a anulat rezistenţa de «oameni ai pămîntului», ne-a vlăguit puterea de a stăpîni această provincie. Argumentul cel mai la îndemînă este că majoritatea populaţiei nu consideră şi nu tratează Republica Moldova ca pe un stat autentic, cu perspectivă istorică, ci ca pe o caricatură de stat, ca pe un teritoriu aflat în tranziţie din punct de vedere geopolitic. Din alt punct de vedere — ca pe o margine de ţară încăpută pe mîna unor clanuri de tîlhari, cu cetăţenia, dar mai ales cu dosarele la Moscova".[14]

Constituţia din 1994 a fost rodul unei tentative de ieşire din impasul politic şi de securitate în care s-a trezit Republica Moldova datorită gestionării cel puţin neinspirate a afacerilor statului, începînd de la proclamarea independenţei. Legea Fundamentală a reprezentat comanda socială la acel moment, care a încercat să legifereze înfrîngerea suferită de curentul românesc în Basarabia, prin evitarea stipulării caracterului etnic românesc al Republicii Moldova, preferinţa pentru sintagma *poporul Republicii Moldova* (în sensul cetăţenesc, opinau agrarienii rusofili şi socialiştii ruşi) şi includerea în această categorie a tuturor indivizilor, inclusiv a separatiştilor ruşi din regiunea de est care au colonizat Moldova pe timpul sovietic, au luptat şi continuă să lupte împotriva independenţ

ei ţării. Aparent echilibrat, textul Constituţiei nu poate să nu reliefeze un aspect important: în condiţiile politice şi de securitate în care a fost adoptat a însemnat manifestarea unui grad de obedienţă faţă de Rusia şi încercarea de a-i calma pornirile neoimperialiste, refuzîndu-se reinstalarea unor adevăruri evidente. Pe de altă parte, *agenţii naţionalizanţi* au reuşit să obţină neutralitatea şi neadmiterea staţionării de trupe străine, apelînd inclusiv la retorica *independentiştilor* promoscoviţi care au fost nevoiţi să accepte formulările respective, din moment ce profesau discursul unei independenţe "reale" atît faţă de Vest, cît şi faţă de Est.

Adiţional "privatizării" procesului constituţional, Legea Fundamentală şi Declaraţia de Independenţă (evident, înainte de adoptarea Constituţiei) au mai fost violate în sensul afectării caracterului unitar şi indivizibil al statului. Aceasta s-a întîmplat în următoarele cazuri:

1. Semnarea de către ex-preşedintele Snegur a Acordului de încetare a focului din 21 iulie 1992, care prin termenii săi, impuşi de ruşi, a consolidat secesionismul rus transnistrean şi dependenţa de Moscova.
2. Acordarea autonomiei găgăuzilor de către PDAM, ex-preşedintele Snegur şi ex-preşedintele Parlamentului Lucinschi.
3. Incitarea populaţiei bulgare la desfăşurarea referendumului în problema republicii prezidenţiale de către ex-preşedintele Lucinschi, care le-a promis în schimb susţinerea sa în problema păstrării raionului Taraclia, în pofida reformei teritorial-administrative.
4. Semnarea Memorandumului de la Moscova din 8 mai 1997 de către ex-preşedintele Lucinschi, fapt care a deschis calea spre (con)federalizarea Republicii Moldova.
5. Semnarea şi ratificarea Tratatului de bază moldo-rus de către comunişti, în care este stipulat rolul de garant al Federaţiei Ruse al preconizatelor aranjamente teritorial-constituţionale.
6. Elaborarea de către puterea comunistă a Acordului între Republica Moldova şi Transnistria cu privire la federalizarea ţării.

Cu toate deficienţele constituţionale, subscriem la observaţia colectivului de politologi şi economişti condus de Przeworski cu privire la pericolul supraevaluării alegerii constituţionale. Constituţiile par să reprezinte o soluţie pentru conflictele care apar în noile democraţii prin credinţa că,

oferind o formă particulară de reglementare a conflictelor politice, vor modifica *per se* substanţa solicitărilor politice şi vor altera strategiile actorilor politici. "Deşi asemenea abordări formale nu sînt fără semnificaţiile lor independente (în sensul instituirii unei practici), ar fi riscant şi greşit să ne concentrăm atenţia exclusiv asupra cadrului juridic care delimitează puterile instituţiilor şi drepturile cetăţenilor şi să susţinem că aceasta oferă temelia consolidării democratice. Constituţiile nu trebuie să reprezinte "literatură periodică", dar nici o scriptură sfîntă. Democraţiile moderne sînt sortite să fie constituţionale, însă procesele selectării, accesării, participării, competiţiei şi responsabilităţii au semnificaţii ce transcend cadrul strict constituţional. Deşi instituţiile au un impact autonom asupra performanţei şi durabilităţii democraţiei, efectele lor depind de contextul politic şi cultural în care ele funcţionează"[15]. Cu alte cuvinte, contextul cultural şi politic nu a fost, din fericire, propice perpetuării de facto a expresiei "limbă moldovenească", deşi moldovenii *independentişti* întotdeauna vor fi tentaţi să utilizeze respectiva stipulare constituţională pentru a impune viziunea proprie a identităţii etnolingvistice a basarabenilor.

2. Forma de guvernare

Evoluţiile politice şi constituţionale, care au condus la semiprezidenţialismul din Constituţia din 29 iulie 1994 şi la parlamentarism, introdus în urma modificărilor din 5 iulie 2000, poartă semnificaţii deosebite pentru înţelegerea procesului de transformări iniţiate de Gorbaciov.

În perioada URSS Sovietele erau cele care reprezentau puterea supremă în RSSM, ca şi în toată Uniunea. Deşi acestea îşi exercitau funcţiile nominal, CC al PCM gestionînd toate afacerile în republică, pe parcurs, o dată cu liberalizarea şi restructurarea iniţiată de statul-partid central, puterile formale ale Sovietului Suprem au început să fie umplute cu un conţinut pe potriva literei legii. În cele ce urmează vom analiza succint formele de guvernare ale RSSM/RM.

I. Forma parlamentară (în special, 29.07.1989 — 03.09.1990). Vom aminti că la 29 iulie 1989 a fost eliberat din funcţia de Preşedinte al Sovietului Suprem al RSSM deputatul Mocanu A.A. şi ales, în aceeaşi zi, deputatul Snegur M.I.[16] Acesta din urmă, în cooperare strînsă cu exponenţii Mişcării pentru Susţinerea Restructurării şi a forţelor pentru emancipare

naţională (evoluate apoi în Frontul Popular şi alte mişcări social-politice de calibru mai mic), a ştiut să folosească filiera sovietului de deputaţi ai poporului care, din punct de vedere formal-constituţional, reprezenta baza politică a Uniunii Sovietice, pentru a delegitimiza statul-partid şi a marginaliza PCM-ul (şi rivalii personali din această structură).

II. Forma semiprezidenţială (03.09.1990 — 08.12.1991). În urma disensiunilor între nomenclatura ex-comunistă reprezentată de Snegur şi aripa radicală a Frontului*, precum şi sub influenţa modelului prezidenţial adoptat la nivel unional, dar şi de alte republici sovietice, Snegur a solicitat ultimativ, la 3 septembrie 1990, instituirea funcţiei prezidenţiale, motivul formal fiind "consolidarea statalităţii şi suveranităţii RSSM". Însă faptul că Snegur a fost ales de către deputaţi nu a conferit funcţiei legitimitatea dorită şi deci puterile aspirate de către acesta, deoarece: "Preşedintele îşi extrage legitimitatea din alegerea lui de către popor, pe care îl reprezintă direct, nemijlocit".[17] Etapa în cauză poate fi considerată una intermediară între republica parlamentară şi cea prezidenţială.

III. Forma prezidenţială (08.12.1991 — 29.07.1994). În urma acutizării divergenţelor între preşedinte şi guvern, precum şi la nivel personal între Snegur şi Druc, primul, utilizînd aceleaşi mijloace politico-emoţionale de accentuare şi speculare a crizei puterii de stat, a reuşit să convingă majoritatea parlamentară să introducă modificări în Constituţie şi să accepte desfăşurarea alegerilor prezidenţiale directe, pe care Snegur le-a cîştigat la 8 decembrie 1991. Împotrivă s-a pronunţat doar Frontul Popular, care în general era în favoarea republicii parlamentare. Alegerea directă a lui Snegur, precum şi împuternicirile conferite, au fost caracteristice unui regim prezidenţial.

IV. Forma semiprezidenţială (29.07.1994 — 05.07.2000). Etapa în cauză a survenit în urma adoptării Constituţiei din 29 iulie 1994, care a consemnat regimul semiprezidenţial. Aceasta a condus la o situaţie cînd există doi agenţi direcţi ai electoratului cu două surse independente de

*"Frontul Popular şi-a expus poziţia privind forma de guvernămînt în Republica Moldova încă în luna mai anul trecut, argumentînd necesitatea păstrării formulei de republică parlamentară, însă preşedintele Snegur, susţinut de majoritatea parlamentară docilă şi retrogradă, a continuat procesul de concentrare a puterii de stat în propriile-i mîini, fără a se îngriji în mod deosebit de argumentarea temeinică a dorinţei dînsului de a dispune de toată puterea." ("Ţara", octombrie 1991, Iurie Roşca, *Ieşirea din întuneric*, seria "Crez", Chişinău, 1995, pp. 31-32).

legitimitate: preşedintele şi parlamentul, care ar putea să se confrunte în cazul existenţei unor disensiuni politice. Este interesant de văzut cum Snegur a explicat mai tîrziu reducerea substanţială a împuternicirilor prezidenţiale. În opinia acestuia, a fost vorba de conjunctura în care a fost votată şi promulgată Constituţia: "Dacă actuala Constituţie nu ar fi fost promulgată în august 1994, iar ruptura dintre Preşedinte şi Parlament s-ar fi produs anume atunci, se puneau sub lovitură reformele iniţiate în economie, afirmarea Moldovei pe plan internaţional — situaţie ce nu putea fi admisă într-o perioadă cînd procesele de consolidare a statalităţii erau într-o fază incipientă şi puteau fi uşor deturnate. A fost nevoie de o mare voinţă politică, de un compromis, în definitiv, de o cedare provizorie, pentru a salva cursul general spre consolidarea independenţei şi promovarea reformelor economice şi sociale".[18] În termeni realişti, însă, acceptarea republicii semiprezidenţiale s-a datorat relaţiilor excelente pe care le avea ex-preşedintele Snegur cu partidul de guvernămînt PDAM şi cu ex-preşedintele Parlamentului Lucinschi sau, mai degrabă, iluziei că ar fi avut asemenea relaţii. Lucinschi şi conducerea PDAM-ului, cu susţ inerea PS-M "Edinstvo", l-au dejucat pe ex-preşedintele Snegur (şi consilierii acestuia), care mai tîrziu a încercat să explice "cedarea" în termenii unei politici "judicioase", dar nu, bineînţeles, în sensul loialităţii şi luptei politice, precum şi al oportunismului politic care l-a caracterizat atît pe acesta, cît şi pe adversarii săi, pe care a început să-i descopere cu o stupefacţie sinceră şi obtuză. "Atunci «se mergea» spre republica prezidenţială. Într-un moment — probabil, din lipsă de timp —, Mircea Snegur i-a încredinţat lui Petru Lucinschi să elaboreze pînă la capăt Constituţia. A ieşit ce a ieşit".[19] Regimul semiprezidenţial a fost elaborat, utilizîndu-se modelul Republicii Franceze a V-a, prin filiera română: preşedintele este ales prin vot direct, are puteri *de jure* şi *de facto* considerabile, în schimb prim-ministrul depinde de susţinerea parlamentului ales prin vot direct. Doar 2 ţări cu acest regim — Franţa şi Portugalia — din cele 37 de ţări europene sînt democraţii continue, deşi Portugalia, în urma procesului constituţional, devine tot mai parlamentară. Problema constă în faptul că în executivul dublu pot apărea conflicte, inclusiv constituţionale, fiind elocvent în acest sens cazul Snegur — Creangă. La 15 martie 1996 ex-preşedintele Snegur l-a demis din funcţie pe generalul Creangă, Ministrul Apărării, pe motive de corupţie în armată şi invocînd vîrsta pensionară. Însă în acea perioadă Sangheli, Moţpan şi Lucinschi îl marginalizau deschis pe

ex-preşedintele Snegur, care părăsise PDAM şi îşi crease propriul partid. Din punct de vedere formal-juridic a fost utilizată stipularea constituţională în conformitate cu care demiterea membrilor guvernului se face în urma consultărilor cu prim-ministrul. De asemenea, deputaţii agrarieni şi socialişti s-au pronunţat şi ei fără echivoc împotriva ex-preşedintelui Snegur, 54 de deputaţi semnînd şi o declaraţie în acest sens.[20] Pînă la urmă, Curtea Constituţională a decis că ordinul ex-preşedintelui Snegur este neconstituţional, fapt care, însă, nu a diminuat tensiunea în cadrul Ministerului Apărării, ofiţerii căruia s-au implicat, într-o măsură sau alta, în conflictul dintre Snegur şi Creangă. Acest conflict constituţional a arătat, în primul rînd, că există unele prevederi constituţionale neclare şi, în al doilea rînd (în special, dupa decizia Curţii Constituţionale), că preşedintele are împuterniciri limitate în ce priveşte formarea sau schimbarea componenţei executivului. Conflictele de acest fel într-un regim semiprezidenţial pot fi evitate doar cînd preşedintele ţării este liderul unui partid (sau al unei coaliţii) ce cîştigă majoritatea în parlament.

V. Forma (pseudo)parlamentară (05.07.2000 pînă în prezent). Conflictul constituţional, care a condus la modificarea Constituţiei în sensul formei parlamentare de guvernare, a fost iniţiat de ex-preşedintele Lucinschi, care a "descoperit" peste noapte că nu are suficiente împuterniciri, deşi a fost *designerul* principal al Constituţiei din 1994. Dînsul a încercat să introducă regimul prezidenţial, paralizînd societatea politică mai bine de un an şi jumătate. O dată cu alegerea masivă a comuniştilor la 25.02.2001 şi instaurarea lui Voronin, prim-secretar al PCM, în funcţia de preşedinte, republica a devenit pseudoparlamentară, deoarece toate capacităţile decizionale *de facto*, indiferent de împuternicirile stipulate în Constituţie, sînt concentrate în mîinile acestuia. Astfel, Moldova este mai degrabă o republică deghizat-prezidenţială, comuniştii promovînd integrarea partidului statului, prin adoptarea deciziilor la congresele lor şi apoi implementîndu-le prin intermediul organelor de stat. Exemplul cel mai relevant este decizia Plenarei comuniştilor de a-l înainta pe Voronin în funcţia de preşedinte şi doar după aceea — votarea lui de către Parlament.[21]

În contextul tentativei de reformă constituţională şi de transformare a ţării în republică prezidenţială, ex-preşedintele Lucinschi a ştiut să creeze impresii, uneori credibile, de promovare a unor idei care se bucurau de o anumită susţinere în rîndul populaţiei. De exemplu, la momentul

promulgării Codului electoral, P. Lucinschi a subliniat că nu i-au fost luate în consideraţie obiecţiile, în special, unele prevederi "depăşite şi nedemocratice" cum ar fi reprezentarea proporţională într-o singură circumscripţie electorală naţională. "Ceea ce înseamnă că alegătorilor din toată republica iarăşi li se va propune să aleagă nu dintre mai mulţi candidaţi concreţi, ci dintre mai multe liste ale partidelor, liste întocmite şi aprobate la Chişinău"[22]. Ex-preşedintele a ştiut să speculeze insatisfacţia populaţiei, manipulînd opinia publică, însă jocul de-a clasa politică rea şi preşedintele bun s-a terminat prost, inclusiv pentru Lucinschi, deoarece chiar el facea parte din clasa politică pe care o înfiera de parcă nu avea nimic în comun cu responsabilitatea pentru dezastrul politic şi economic în care s-a trezit Republica Moldova. Lucinschi, de asemenea, a fost mai abil în ce priveşte înregimentarea scriitorilor şi artiştilor în proiectul său de schimbare a formei de guvernare, fiind concludent în acest sens "Apelul oamenilor de cultură către toţi cetăţenii Republicii Moldova" — *Întru susţinerea republicii prezidenţiale,* semnat de mulţi scriitori şi oameni de cultură, printre care Ion Druţă, Maria Bieşu, Nicolae Sulac, Eugen Doga, Dumitru Matcovschi, Ion C. Ciobanu, Victor Teleucă, Nicolae Esinencu, Arhip Cibotaru, Mihail Ion Cibotaru, Gheorghe Mazilu, Aurel Ciocanu, Nicolae Popa, Ioan Mînăscurtă etc.[23] Totodată, Ion Druţă, Ion Hadârcă şi Grigore Vieru au făcut parte din Comisia Naţională pentru elaborarea proiectului Legii de modificare a Constituţiei.[24] De asemenea, adunarea generală a Academiei de Ştiinţe s-a pronunţat în favoarea iniţiativei prezidenţiale în problema schimbării sistemului de guvernămînt.[25] Accentuăm în acest context aportul personal substanţial al scriitorului Ion Druţă[26], care a profitat de pe urma guvernanţilor românofobi (finanţarea diferitelor proiecte autohtonist-mesianice, editarea cărţilor, distribuirea de spaţiu locativ, distincţii de tot felul etc.). Cele menţionate mai sus arată nu atît abilitatea organizaţională a lui Lucinschi, cît lipsa de experienţă politică şi de discernămînt a intelectualităţii moldoveneşti, turmentate şi dezorientate de o tranziţie interminabilă la care, de altfel, a contribuit fundamental chiar individul care le solicita susţinere politică şi morală pentru un alt proiect al său.

În general, schimbarea de patru ori a formei de guvernare în 10 ani reprezintă o performanţă remarcabilă prin frecvenţă, dar şi prin oportunismul politic şi *privatizarea* procesului constituţional în scopul consolidării puterii unor politicieni concreţi şi a unor partide concrete. Societatea

politică şi civilă din Republica Moldova nu a reuşit să creeze un "cîmp" constituţional şi civil la nivelul discursului, mentalităţii şi tradiţiei, fapt care ar fi "încetăţenit" Constituţia şi spiritul constituţional în cadrul politicii moldoveneşti. Schimbările în cauză au fost efectuate cu puţin respect, sau chiar în absenţa deplină a acestuia, faţă de dreptul constituţional şi ştiinţele politice, izvoarele cărora nu au fost consultate de experţii lui Snegur, Lucinschi sau ai partidelor care s-au aliat pentru moment, votînd republica parlamentară la 5 iulie 2000. Dezbaterile, atîtea cîte au fost, au deraiat ireversibil spre o confruntare de interese politice de grup şi/sau personale, iar opinia academică şi cea publică nu a reuşit să formuleze teze şi poziţii de principiu în disputa constituţională, lăsîndu-le pe seama politicienilor şi guvernanţilor care au căutat, în mare parte, să-şi maximalizeze puterea şi influenţa politico-financiară.

Argumentele în conflictul constituţional din 1999-2000 au fost pseudoştiinţifice, susţinătorii sistemului prezidenţial, parlamentar sau semiprezidenţial invocînd teze ce demonstrează lipsa de cunoştinţe în domeniul dreptului constituţional şi al ştiinţelor politice. De exemplu, susţinătorii lui Lucinschi afirmau că în actualul sistem de guvernare (cel semiprezidenţial): "Posibilitatea preşedintelui de dizolvare a Parlamentului (art. 85 al Const.) şi dreptul Parlamentului de a-şi exprima neîncrederea în Guvern (art. 106) creează o atmosferă de instabilitate, tensiune, în stare să provoace crize politice".[27] Aceasta ignoră concepţia de *checks and balances* (control reciproc şi echilibru al puterilor), prezentă în orice lege supremă cînd este vorba de separarea puterilor şi controlul reciproc. De asemenea, se susţinea că doar în regimul prezidenţial există responsabilitate faţă de alegători, în celelalte e doar o iresponsabilitate colectivă, la nivel rudimentar sugerîndu-se că Moldova are nevoie de un stăpîn, de un domnitor — acela, bineînţeles, ar trebui să fie preşedintele (Lucinschi, bineînţeles, care altul?). Susţinătorii acestuia începuseră o propagandă intensă a ideii republicii prezidenţiale, fiind publicat şi proiectul modificărilor care oferea preşedintelui împuterniciri practic neîngrădite de o altă autoritate în stat.[28]

"Politologii" afiliaţi grupării lui Lucinschi afirmau că: "În Moldova nu s-a constituit mecanismul european de conlucrare a ramurilor puterii. Partidele şi fracţiunile sînt doar un paravan, un «acoperiş» pentru holdingurile politice care, în virtutea intereselor financiare, a relaţiilor, exercită o influenţă reală asupra reprezentanţilor puterii. Avem nu doar o econo-

mie subterană, ci şi o politică subterană".[29] Însă adepţii ex-preşedintelui, descriind, în fond, corect realităţile politice, nu au remarcat, bineînţeles, că chiar *holdingul* Lucinschi (unul dintre cele mai puternice la momentul respectiv) a contribuit enorm la situaţia de criză economică şi politică din Republica Moldova.

De altfel, nici o tabără în acest conflict nu a recunoscut că este vorba de o luptă politică pe care ar fi cîştigat-o Lucinschi, dacă BpMDP-ul lui Diacov şi Sturza l-ar fi susţinut. Iniţial, Diacov declarase că "regimul prezidenţial ar fi un remediu sigur pentru Republica Moldova, hărţuită de controverse politice".[30] Dar interesele de ordin politic şi financiar, precum şi ambiţiile/frustrările liderilor au condus treptat la separarea foştilor tovarăşi şi promovarea unor agende contradictorii. Prin aprilie 1999, deci cu o lună înainte de referendumul consultativ al lui Lucinschi, premierul Sturza deja şovăia.[31] Astfel, intenţia ex-preşedintelui Lucinschi de a transforma Moldova într-o republică prezidenţială a unit forţele parlamentare şi a condus la efectul invers: crearea republicii parlamentare. În această luptă constituţional-politică, după cum am mai remarcat, ambiţiile liderilor politici au jucat un rol mai mare decît argumentele politico-ştiinţifice şi constituţionale.

Actorii importanţi în disputa constituţională, care şi-au exercitat funcţia de *brokeri* sau mediatori, au fost Curtea Constituţională şi Comisia de la Veneţia a Consiliului Europei. Curtea Constituţională a fost abordată în repetate rînduri atît de ex-preşedintele Lucinschi, cît şi de oponenţii acestuia, cu tot felul de sesizări. De exemplu, Curtea a decis că şeful statului nu are dreptul să influenţeze confirmarea unui anumit cabinet sau a unui program de activitate a Guvernului.[32] La 22 martie 1999 ex-preşedintele Lucinschi a semnat un decret referitor la desfăşurarea unui referendum în problema instituirii sistemului prezidenţial de guvernare în ziua de 23 mai 1999, o dată cu alegerile locale.[33] Controlul pe care Lucinschi îl exercita *de facto* asupra executivului este demonstrat şi de nota circulară a ex-ministrului de externe Tăbăcaru, prin care şefilor de misiuni diplomatice în străinătate li se solicita să "explice în audienţă la MAE-urile statelor de acreditare şi la organismele internaţionale necesitatea acestui pas" (reforma constituţională — n. a.).

Susţinătorii lui Lucinschi au vehiculat intens o conexiune forţată între referendum şi statalitatea Republicii Moldova, implicînd ideea bolşevică de sabotare: dacă cineva este împotriva preşedintelui — atunci este împo-

triva statului. Consilierii şi apropiaţii ex-preşedintelui Lucinschi au început să creeze tot felul de asociaţii cetăţeneşti, una dintre care — Consiliul Republican de Coordonare a Grupurilor de Iniţiativă "Pentru o Moldovă prezidenţială" — a publicat la 8 aprilie 1999 în ziarul guvernamental "Moldova Suverană" un apel în care sînt blamaţi liderii partidelor şi întreaga clasă politică pentru că şi-ar asigura doar interesele proprii, acesta suscitînd o reacţie negativă din partea Parlamentului, inclusiv a preşedintelui acestuia, D. Diacov.[34] În urma referendumului consultativ din 23 mai 1999, la care au votat mai puţin de 60% din electoratul necesar, în conformitate cu prevederile Codului Electoral, pentru validarea acţiunii, Lucinschi a continuat disputa constituţională.[35] CEC a aprobat rezultatele referendumului, fără însă a le valida, lăsînd această problemă Curţii Constituţionale.[36] Aceasta a confirmat decizia CEC, care este o interpretare a stipulării din Codul Electoral, şi anume că CEC *poate* declara nevalabil referendumul republican dacă la el au participat mai puţin de 3/5 din numărul persoanelor înscrise pe listă, menţionînd, în acelaşi timp, că referendumul consultativ nu are efecte juridice.[37] Această interpretare în conformitate cu litera legii (mai puţin poate cu spiritul ei) a condus Parlamentul la modificarea imediată a Codului Electoral.[38] Primul proiect de modificare a Constituţiei a fost prezentat la 27 iulie 1999, la mai puţin de o lună de la constituirea Comisiei Naţionale Prezidenţiale.[39] Ulterior, Parlamentul a revotat Legea privind modificările din Codul Electoral, nepromulgată de Lucinschi[40], pe care acesta a atacat-o în Curtea Constituţională.[41] Pe de altă parte, 39 de deputaţi au înaintat iniţiativa pentru sporirea puterii executive, sustrăgînd din argumentele preşedintelui o parte importantă. Adiţional, în contextul reformei constituţionale, a fost înaintată propunerea de a transforma republica într-una parlamentară — la iniţiativa PPCD. Liderii tuturor partidelor parlamentare, cu excepţia MpMDP şi PCM, care iniţial au şovăit, dar şi ai partidelor extraparlamentare, au condamnat vehement proiectul prezidenţial de instituire a republicii prezidenţiale pe motiv că este antidemocratic şi nu asigură separarea puterilor în stat. Primul proiect a fost elaborat într-un mod conceptual absolut inacceptabil, Lucinschi şi suporterii lui considerînd că astfel vor avea de unde ceda ulterior pînă la media care îi va aranja. Însă plafonul iniţial ridicat de *holdingul* Lucinschi la un nivel ce reprezenta mai degrabă o impertinenţă în viziunea adversarilor a escaladat emoţiile într-atît, încît dezbaterile nu mai aveau nici o şansă de a realiza un compromis. Chiar şi Mişcarea

lui Diacov a fost pusă în situaţia de a-i solicita lui Lucinschi să renunţe la referendum şi la ideea republicii prezidenţiale, promovînd, în schimb, întărirea puterii executive.[42] MpMDP a elaborat chiar şi un proiect în acest sens, încercînd să realizeze un compromis între Parlament şi Preşedinţie.[43] Pe de altă parte, comentatorii politici au opinat că ideea republicii prezidenţiale ar fi putut fi o modalitate de a explica insuccesele preşedinţiei de promovare a reformelor politice şi economice, îmbunătăţind şansele pentru cîştigarea celui de-al doilea mandat.[44] Presiunile exercitate asupra lui Sturza şi Diacov de către tabăra lui Lucinschi atît pe teren, în confruntări economico-financiare, cît şi în plan politic, prin intermediul solicitărilor de a se ralia necondiţionat la poziţia ex-preşedintelui, au condus, pînă la urmă, la separarea lor definitivă către sfîrşitul anului 1999, şeful administraţiei prezidenţiale declarînd în octombrie al aceluiaşi an că Sturza s-a emancipat prea repede şi a uitat unde îi este cuibul politic.[45]

Experţii străini au avut o atitudine rezervat-negativă faţă de iniţiativa constituţională a ex-preşedintelui Lucinschi, începînd de la directorul executiv al Federaţiei Internaţionale Helsinki, Aaron Rhodes[46], şi pînă la reprezentantul FMI, care declarase sincer că: "Desfăşurarea referendumului republican consultativ în problema schimbării formei de guvernămînt nu a favorizat crearea unei imagini de stabilitate în Republica Moldova. Din exterior, acest referendum a fost văzut, în primul rînd, ca o tentativă de centralizare a puterii, ceea ce nu este normal şi obişnuit în democraţiile de tipul celei pe care vrea s-o construiască Republica Moldova, iar rezultatele neclare ale plebiscitului, hotărîrea CEC de a declara referendumul valid fără ca la acesta să fi participat 60 la sută din alegători au discreditat o dată în plus referendumul".[47]

Doar observatorii străini au fost persoanele care le-au atras atenţia politicienilor moldoveni, avîntaţi în lupte constituţionale, că reforma constituţională presupune desfăşurarea unui proces cît mai consensual posibil.[48] Ambasadorul SUA declarase direct că forţele politice trebuie să găsească un consens politic în problema schimbărilor constituţionale, acest lucru fiind chiar mai important decît forma de guvernare.[49] Consensualismul, ca şi în 1994, a lipsit pe tot parcursul disputelor, această tradiţie proastă a constituţionalismului moldovenesc subminînd procesul de tranziţie democratică.

Implicarea Comisiei de la Veneţia, în urma solicitării din aprilie 1999 a Comisiei de monitorizare a respectării angajamentelor luate de către

Statele-membre ale Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, a fost benefică şi, se pare, acceptată de toate părţile în conflictul creat în problema reformei constituţionale. Aceasta a supus unei analize critice proiectul prezidenţial.[50] Au fost analizate mai multe proiecte elaborate de Comisia prezidenţială, consilierii prezidenţiali avînd o poziţie destul de rigidă, care se manifesta în introducerea anevoioasă a recomandărilor Comisiei de la Veneţia, modificînd cu greu proiectele succesive. Comisia, în urma mai multor şedinţe şi analize a 4 variante de proiect, a fost nevoită, cu toate acestea, să menţioneze că deficienţele majore persistă. În special se atrăgea atenţia că procedura de adoptare a revizuirilor constituţionale trebuie să respecte dispoziţiile Constituţiei în vigoare, în conformitate cu interpretarea Curţii Constituţionale şi articolele 141 şi 143. Se sublinia că ultimul proiect prezentat continua să conţină un anumit număr de dispoziţii care, în cadrul unui regim prezidenţial, nu respectă principiul separării puterilor.[51]

Curtea Constituţională a avizat pozitiv iniţiativa de revizuire a Constituţiei avansată de 39 de deputaţi, care presupunea abilitarea guvernului cu împuterniciri suplimentare, consolidînd puterea executivă.[52] Pe de altă parte, Curtea a decis că preşedintele nu este în drept să declare prin decret un referendum constituţional de modificare a Legii Supreme, fără ca proiectul să fie aprobat de Parlament prin voturile favorabile a cel puţin două treimi din numărul parlamentarilor.[53] Curtea, de asemenea, a avizat pozitiv proiectul de modificare a Constituţiei care prevedea schimbarea formei de guvernămînt din republică semiprezidenţială în una parlamentară.[54]

Ex-preşedintele Lucinschi, după cum au făcut şi alţi demnitari de primă mărime politică, a folosit aparatul de stat pentru a asigura implementarea ideii de republică prezidenţială, mulţi funcţionari importanţi angajîndu-se direct în gestionarea acestei afaceri. Astfel, consilierul prezidenţial Mihai Plămădeală, secretarul Consiliului Suprem de Securitate, a devenit liderul Mişcării obşteşti proprezidenţiale "Republica".[55] Aceasta din urmă i-a oferit lui Lucinschi 500 000 de semnături ale cetăţenilor în susţinerea instituirii republicii prezidenţiale, pe care un apropiat al expreşedintelui le-a declarat mai tîrziu a fi false, declaraţie necontestată de tabăra prezidenţială[56], fapt care n-a putut decît să confirme autenticitatea afirmaţiei în cauză.

În contextul luptei cu mişcările politice şi obşteşti, pe care Lucinschi le

crea cu abilitate, Parlamentul a adoptat unele modificări la Codul Electoral, prin care pragul electoral pentru partide şi blocuri politice a fost ridicat de la 4% la 6%.[57] De asemenea, Parlamentul a încercat să scoată din joc formaţiunile politice şi obşteşti pe care preşedintele Lucinschi le crea şi le manipula cu o anumită dexteritate, turmentîndu-şi adversarii politici, dar Curtea Constituţională a decis că la alegeri pot participa toate formaţiunile, indiferent de termenul de înregistrare.[58] Ironia este că, ridicînd pragul electoral, PRCM, PD şi PFD şi-au barat calea în Parlamentul ales la 25 februarie 2001, liderii acestor formaţiuni fiind pedepsiţi pentru aroganţă şi o încredere în forţele proprii ruptă de realităţile imediate.

În ultimă instanţă, ex-preşedintele Lucinschi prezentase spre avizarea Curţii Constituţionale proiectul elaborat de Comisia mixtă într-o variantă care nu era atît de rigidă ca primele proiecte, dar care, bineînţeles, prevedea instituirea unei republici prezidenţiale puternice.[59] De asemenea, Curtea Constituţională a fost sesizată de Lucinschi cu privire la modificările la Codul Electoral, operate de Parlament în tentativa de a scoate din jocul politic mass-media ruse, suplimentele moldoveneşti ale cărora erau controlate de ex-preşedinte, şi formaţiunile politice ad-hoc pe care acesta le crea.[60]

Logica disputei constituţionale adoptată de adversarii politici nu a mai permis realizarea unui compromis şi către 5 iulie 2000 interesele tuturor forţelor politice în Parlament, cu excepţia unui număr mic de deputaţi proprezidenţiali, s-au suprapus, fiind votată modificarea constituţională care a transformat Moldova în republică parlamentară. De asemenea, Guvernul a fost învestit cu drepturi suplimentare, inclusiv cu cel de a emite ordonanţe de urgenţă.[61]

Este relevant faptul că decizia Parlamentului din 5 iulie 2000 a fost întîmpinată cu o ostilitate pronunţată de lagărul prezidenţial, fiind organizate protestele "oamenilor de cultură", ale "cetăţenilor simpli", cu apeluri anticonstituţionale de a nu accepta modificările efectuate de legislativ. Lucinschi s-a conformat foarte greu deciziei Parlamentului, susţinînd în repetate rînduri că această modificare este o greşeală şi că sînt necesare alegeri parlamentare anticipate etc.

În tentativa de a menţine funcţia pe care o deţinea, cel puţin prin intermediul realegerii de către Parlament, Lucinschi a încercat şi mai asiduu să se asigure de susţinerea Moscovei în distribuirea puterii între *holdingul* lui de centru-stînga şi comunişti. În acest moment au şi început să apară

ideile anticonstituţionale cu privire la oferta menţinerii bazei militare ruse în Moldova, propunerea de la sfîrşitul anului 1999 a candidaturii lui Voronin pentru funcţia de prim-ministru etc. Kremlinul agrea asemenea formule, nu în ultimul rînd, datorită faptului că aranjamentele de *provincializare* definitivă a Moldovei ar fi fost acoperite de imaginea "centristă" şi "social-democrată" a ex-preşedintelui Lucinschi.

În ce priveşte reforma constituţională, avantajele şi dezavantajele formelor de guvernare, ar fi necesar cel puţin în momentul de faţa să prezentăm unele concepte care sînt importante pentru legislatori, politicieni, dar şi pentru publicul larg, deoarece asemenea schimbări, cum ar fi cea din 5 iulie 2000, afectează funcţionarea întregii societăţi.

Contribuţia instituţiilor politice la procesul de tranziţie şi consolidare democratică este importantă, deşi puţin analizată de politologii spaţiului ex-sovietic, dar şi ex-socialist. Linz şi Stepan sînt de părerea că alegerea făcută de statele Europei de Sud a cadrelor constituţionale parlamentare sau semiprezidenţiale (ce deveneau tot mai parlamentare) le-a oferit un grad mai mare de libertate, decît dacă ar fi ales prezidenţialismul de tip american. Din 41 de ţări din lume care au fost democraţii continue timp de 10 ani consecutivi în perioada 1981-1990, 30 aveau sisteme pur parlamentare şi doar 4, pur prezidenţiale. În acelaşi sens, Stepan şi Skach menţionează că din 93 de ţări care au devenit independente în perioada 1945-1979, doar 15 au fost democraţii continue şi toate au început în calitate de democraţii parlamentare.[62] Linz susţine că sistemul politic parlamentar oferă mai multe avantaje pentru consolidarea democratică: eficacitate, capacitatea de a edifica majorităţi şi abilitatea de a termina o criză de guvern fără ca aceasta să devină o criză a regimului.[63] În 1995 nu este de mirare că cel mai aproape de consolidarea democratică se aflau Ungaria, Cehia (unde preşedintele este ales indirect) şi Slovenia (care are un preşedinte ales direct, dar cu puţine împuterniciri) în comparaţie cu alte state postcomuniste, care au un preşedinte ales direct, cu puteri semnificative.[64]

Guvernele în sistemele parlamentare nu pot fi formate şi nu pot supravieţui fără o condiţie minimală — disponibilitatea majorităţii de a susţine executivul. Din aceste considerente parlamentarismul tinde să producă, după un anumit timp, stimulente de a crea majorităţi coaliţionale. Parlamentarismul devine o formă a dependenţei reciproce între Legislativ şi Executiv. Legislativul poate dizolva guvernul, iar guvernul poate solicita

alegeri anticipate. Această dependenţă reciprocă ajută la crearea majorităţii de coaliţie şi la elaborarea mecanismelor de rutină pentru depăşirea impasului. Prin contrast, prezidenţialismul este un sistem al independenţei reciproce. Preşedintele are un mandat fixat şi independent, dar şi Legislativul are un mandat similar. Guvernele se formează deseori în lipsa majorităţii şi în sisteme cu multe partide, cum ar fi, de exemplu, în Brazilia; asemenea guverne minoritare au de confruntat situaţii de impas legislativ de lungă durată fără vreun mecanism de rutină pentru depăşirea acestuia. În asemenea condiţii legislativele pot vota bugete fără a-şi asuma responsabilitatea guvernului.[65] Deoarece parlamentarismul are o capacitate mai mare de a crea majorităţi din coaliţii pluripartide, aceasta, în comparaţie cu prezidenţialismul, oferă mai multe posibilităţi de funcţionare cu un număr mai mare de partide în legislativ. În perioada 1979-1989 unsprezece democraţii parlamentare consolidate aveau (utilizînd indexul lui Laakso/Taagapera pentru a calcula partidele "efective") între 3 şi 7 partide "efective". În contrast izbitor, nici o democraţie prezidenţială de lungă durată nu a avut mai mult de 2,7 partide politice "efective".[66] Parlamentarismul, avînd stimulente puternice pentru edificarea disciplinei de partid şi edificarea coaliţiei, ar încuraja societatea politică să *agrege* interesele.[67]

Există motive teoretice serioase pentru a exprima îngrijorări faţă de problemele potenţiale în cadrul guvernului democratic atunci cînd există două surse independente de legitimitate. După cum remarca Duverger, guvernele sînt "semiprezidenţiale" dacă sînt respectate trei condiţii: preşedintele este ales prin vot direct, are *de jure* şi *de facto* puteri semnificative, iar prim-ministrul se bucură de încrederea parlamentului ales direct.[68]

Acele state ex-comuniste în zona baltică şi în Europa de Est care au optat pentru un sistem parlamentar au evoluat mult mai mult în ce priveşte implementarea reformelor politice. Un guvern care reprezintă majoritatea parlamentară semnifică eforturi coordonate de către ramura executivă şi cea legislativă, precum şi o "politică de stat" comprehensivă. Aceasta, cu adevărat, face ca un guvern să fie puternic.[69]

3. Instituțiile democratice și societatea civilă

Este un truism să afirmi că, o dată cu avansarea dreptului universal la vot, condiţia definitorie a democraţiei a devenit faptul că toţi indivizii se

bucură de exercitarea drepturilor cetăţeneşti. În acest context subscriem la observaţia lui Przeworski că dificultatea pe care o întîmpină regimurile democratice contemporane este faptul că în timp ce democraţia reprezintă un sistem al drepturilor pozitive, ea nu generează automat condiţiile necesare pentru exercitarea efectivă a acestor drepturi, precum şi a obligaţiilor.[70] În particular, susţine autorul în cauză, securitatea materială şi educaţia, precum şi accesul la informaţie, necesare pentru exercitarea cetăţeniei, nu sînt garantate fiecăruia de însuşi faptul existenţei instituţiilor democratice, aceasta conducînd la apariţia unui monstru nou: democraţii fără cetăţenie efectivă pentru segmente importante ale comunităţii politice. După cum remarca O'Donnell, cetăţenia poate fi exercitată universal doar atunci cînd sistemul normativ este ghidat de criteriul universal, cînd supremaţia dreptului este implementată efectiv, cînd autorităţile publice sînt capabile să protejeze drepturile şi cînd toţi indivizii se bucură de anumite condiţii sociale şi economice elementare. Doar un stat efectiv poate genera condiţii care asigură realizarea universală a cetăţeniei.[71]

Trei condiţii, după Przeworski, trebuie să fie îndeplinite de stat pentru a asigura prezenţa efectivă a cetăţeniei în condiţiile democraţiei:[72]

1. Dacă exercitarea cetăţeniei urmează să fie pronosticabilă, guvernanţii şi funcţionarii trebuie ei înşişi să acţioneze în conformitate cu legile adoptate şi Constituţia în vigoare.
2. Un sistem juridic universalist este o dimensiune constitutivă a ordinii pe care statul o garantează pentru un teritoriu dat: aceasta include drepturile şi obligaţiile stipulate de dreptul public, precum şi reglarea relaţiilor ce ţin de dreptul privat sau comun. Doar statul, care aplică legile în mod previzibil, poate susţine relaţiile private paşnice. Astfel, măsura în care drepturile cetăţeneşti sînt implementabile şi aplicabile depinde de calitatea şi cantitatea prezenţei statului în relaţiile private.
3. Pentru exersarea efectivă a drepturilor cetăţeneşti trebuie să existe condiţii sociale corespunzătoare. Deşi democraţia oferă tuturor dreptul de a fi liberi de violenţa arbitrară, precum şi de a avea şi a exprima opinii, exercitarea cetăţeniei este posibilă doar pentru acei indivizi care se bucură de un anumit nivel de securitate materială, educaţie şi acces la informaţie.

Europa de Est a ieşit din socialism cu "societăţi nivelate". Drept

rezultat al politicilor regimurilor comuniste de nivelare şi modernizare, acestea au fost mai puţin structurate din punct de vedere social-politic decît democraţiile occidentale sau societăţile precomuniste.[73] După cum menţionează Lucian Boia: "hibridarea a reuşit, chiar dacă a fost împotriva naturii. Comunismul real este un hibrid rezultat din implantarea unei mitologii pe trunchiul social. Este o societate concretă funcţionînd în registrul imaginarului. Rezultatul unei fuziuni chimice: nu se mai poate disocia fabulaţia mitologică de structurile sociale şi mintale «sănătoase». Şi, peste toate, acest *imaginar materializat* prezintă o remarcabilă rezistenţă la schimbare. Impactul mitologiei s-a tradus în primul rînd printr-o completă restructurare socială şi economică, a cărei singură logică a fost cea a imaginarului. Rezultat: o economie colectivizată şi o societate atomizată, funcţionînd doar mulţumită constrîngerii exercitate de puterea politică".

Reelaborarea structurilor, după Boia, se dovedeşte o "problemă extrem de complicată, mult mai dificilă decît s-a crezut în momentul prăbuşirii sistemului (şi aceasta cu deosebire în acele ţări care au aplicat preceptele comuniste cu mai multă convingere: cazul Rusiei, cazul României (...) dar, în fond, şi cu atît mai semnificativ, şi cazul unei societăţi comuniste relativ performante, ca Germania de Est, a cărei asimilare de puternica Germanie a fost şi este în continuare sensibil mai complicată decît s-a sperat). În clădirea comunistă, poarta de intrare şi cea de ieşire nu prea se aseamănă. Însă iluziile au viaţă lungă şi supravieţuiesc adesea deziluziilor. Nostalgia comunismului încă se menţine, prelungind defunctul sistem în imaginar: nostalgia unei construcţii sociale coerente, egalitare şi ferite de neprevăzutul istoriei".[74]

Cu toate acestea, partidele comuniste conducătoare în Europa Centrală au ajuns să se bazeze tot mai mult pe cooptarea convenţională, decît pe frazelogia marxist-leninistă. Spre deosebire de regimurile comuniste, în Balcani au condus bazîndu-se mai mult pe patronaj şi represiune, decît colegii lor din Europa Centrală.[75] Apelul comunist la modernizare a fost universal, dar de regulă mai reuşit în nordul decît în sudul Europei. Campania comunistă organizată împotriva religiei a reverberat în tot blocul sovietic, inclusiv în Iugoslavia, fără a menţiona Albania, care s-a proclamat republică ateistă, însă a fost mult mai puţin reuşită în ţări predominant catolice ca Polonia şi Lituania. Stilul managerial al Europei de Est comuniste solicita o maşinărie de stat capabilă de mobilizare, precum şi de control

social, dar felul de clientelism care a fost practicat de secole în Europa de Sud-Est nu poate dispărea pe parcursul cîtorva decenii.[76] Acest context cultural a determinat tipul cel mai dificil de regim nedemocratic, pe care l-am menţionat anterior: sultanismul.

Nivelul scăzut al diferenţierii socioeconomice a avut drept consecinţă faptul că preferinţele partinice ale cetăţenilor după 1989 au fost determinate în mare măsură de "politici culturale", decît de interese legate de poziţiile individuale în structura socială. S-a afirmat, de asemenea, că partidele politice care au funcţionat imediat după tranziţia politică au articulat interese teoretice ale grupurilor sociale care nu au existat la acel moment. Clasa a fost cu certitudine un pronostic slab al comportamentului electoral, mult în urma vîrstei, educaţiei, calităţii de membru al sindicatelor şi, în particular, în urma religiei.[77]

Unul din elementele constitutive ale societăţii civile este cel mai evident — autonomia în raport cu statul. Al doilea implică accesul diferitelor sectoare ale societăţii la agenţiile statului şi acceptarea unui angajament particular faţă de comunitatea politică şi legile statului. Al treilea se bazează pe dezvoltarea multiplicităţii arenelor publice autonome în cadrul cărora diferite asociaţii gestionează activităţile proprii. Aceste arene trebuie să fie accesibile cetăţenilor şi să fie deschise dezbaterilor publice. Astfel, o condiţie necesară, nu şi suficientă, pentru o democraţie viabilă este existenţa multor arene private ale vieţii sociale care sînt independente de arena autorităţii publice şi coercitarea privată. De asemenea, de importanţă crucială sînt legăturile ideologice şi instituţionale între stat şi sectoare sociale autonome.[78]

Deoarece regimurile autoritare exercită puterea în mod arbitrar, indivizii, în asemenea circumstanţe, nu gîndesc, evident, în termenii responsabilităţ ilor civice. Acestea din urmă erau folosite în URSS în calitate de instrumente represive în perioada dictaturii staliniste, iar în perioada stagnării brejneviste erau desconsiderate sau contabilizate formal. O dată cu schimbarea regimului şi lansarea procesului de democratizare, cetăţenii, în mod normal, nu ar trebui să trateze obligaţiile sau responsabilităţile civile ca fiind impuse de o forţă ostilă. Însă schimbarea mentalităţii nu se produce peste noapte. Între timp, statul, deja fragil, este subminat şi mai mult de însuşirea şi gestionarea proastă sau/şi în folosul elitei neocomuniste a averii publice, de evaziuni fiscale, credite preferenţiale, anularea datoriilor faţă de stat, scutiri de taxe, trafic de influenţă etc. Ar fi necesar, după cum susţine Przeworski,

de redefinit setul de obligaţii reciproce între cetăţeni şi stat, dacă se doreşte o schimbare în bine în domeniul respectiv.

Subdezvoltarea societăţii civile în unele ţări est-europene în momentul de faţă poate fi atribuită celor două elemente interconectate: realităţile dure cotidiene ale societăţilor tranziţionale şi efectele persistente ale specializării profesionale, care erau intenţionate iniţial să corespundă solicitărilor/condiţiilor sistemului comunist.[79]

Spre deosebire de Europa Occidentală, unde sfidările de bază s-au succedat pe parcursul istoriei, noile democraţii trebuie să abordeze simultan condiţiile civile, politice şi sociale ale cetăţeniei. Din cauza situaţiei economice proaste Republica Moldova nu asigură implementarea mai multor prevederi constituţionale. În circumstanţe excepţionale cetăţenii au fost nevoiţi să atace în judecătorii situaţii particulare cînd erau impuşi să achite servicii fără a li se achita salariile, obţinînd cîştig de cauză. La fel, statul nu poate asigura supremaţia dreptului şi cetăţenia într-o parte importantă a teritoriului său, ceea ce în ultimii ani a început să fie cunoscută ca regiunea transnistreană, responsabilitatea de asigurare a dreptului fiind completamente abandonată — fapt care consolidează puterea grupărilor şovinist-mafiote ale separatiştilor ruşi.

Serviciile de bază ale asigurării sociale practic au dispărut, accesul fiind prelungit doar unor categorii ale populaţiei mai înstărite. Impactul inegalităţilor sociale şi educaţionale este vizibil în mai multe ţări în tranziţ ie, în particular, în Republica Moldova. Nivelul mai scăzut al şcolarizării şi educaţiei se află în raport direct cu un scepticism politic mai mare, cu pesimismul referitor la capacitatea personală a indivizilor de a influenţa evenimentele sau deciziile politice, cu indiferenţa sau respingerea politicilor democratice.[80] Deoarece inegalităţile sociale se manifestă ulterior în inegalităţi politice, exercitarea drepturilor cetăţeneşti este afectată de diferenţele în poziţia socială. După Przeworski[81], trei motive au contribuit la divorţul dintre democraţie şi cetăţenia efectivă:

1. Statele în multe ţări, după cum afirmă Habermas[82], dar şi Stigler[83], au devenit victimele invaziilor intereselor speciale şi au pierdut capacitatea de a gestiona politici universaliste. În conformitate cu aceste analize, statul a devenit prea mare şi a început să distribuie prea mult, creînd stimulente pentru grupuri private influente în a-şi promova interesele materiale mai degrabă prin utilizarea statului, decît prin intermediul activităţilor productive. Drept rezultat, state-

le sînt nu doar penetrate de interese speciale, ci şi suferă de o criză fiscală profundă.

2. Efectele crizei fiscale sînt agravate de reformele orientate spre piaţă. Stabilizarea şi ajustarea structurală presupun recesiune şi în felul acesta reduc baza de taxe, fenomenul fiind mai pronunţat în Europa de Est, unde tranziţia spre economia de piaţă a coincis cu dispariţia pieţei sovietice. Baza de taxe deseori mai este subminată şi de privatizare. În timp ce reorientarea activităţilor de stat este inevitabilă şi necesară, reducerea nediscriminatorie a cheltuielilor publice diminuează, de asemenea, capacitatea statului de a garanta exercitarea efectivă a drepturilor cetăţeneşti, în particular, în domeniul asigurării ordinii publice, educaţiei şi menţinerii unui venit minimal.
3. Schimbarea regimului, luată separat, subminează în diferite moduri viabilitatea statelor ca organizaţii. Chiar dacă integritatea statală nu este afectată, tendinţele *sultanistice* puternice (în sensul weberian al formei extreme de patrimonialism), o dată dispărute, lasă statul şi societatea dezorganizate. De asemenea, în multe ţări tentativa de a marginaliza foştii membri ai aparatului de stat poate conduce la subminarea conceptului universalist de cetăţenie.

Pentru a instituţionaliza capacitatea juridică şi organizaţională de asigurare a funcţionării principiului de responsabilitate egală în faţa legii, unele state, cum ar fi de pildă Argentina, au urmărit penal pe violatorii drepturilor omului, ce-i drept, mai mult formal, achitîndu-i ulterior. Important a fost însuşi procesul de asanare a societăţii. În cazul fostelor state comuniste, situaţia este mai complexă, deoarece agenţii regimurilor autoritare au penetrat întreaga societate, modificînd deseori chiar substanţa acesteia. Este dificil de a-i urmări penal în asemenea cazuri, însă, bineînţeles, cei care au participat la deportări, execuţii etc. trebuie să fie traşi la răspundere, cel puţin simbolic, dar şi public în acelaşi timp, pentru a îngrădi accesul acestora la oficii publice şi pentru a preîntîmpina resurecţia totalitarismului. Legea privind reabilitarea victimelor represiunilor politice menţionează că "lucrătorii organelor VCK, GPU-OGPU, NKVD, MGB, KGB, lucrătorii procuraturii, judecătorii, membrii aşa-ziselor «dvoiki», «troiki», ai «consfătuirilor speciale» ...care au participat la represiuni politice poartă răspundere penală, la decizia instanţei judecătoreşti, în conformitate cu legislaţia în vigoare". De asemenea, li se retrag privilegiile

în domeniul pensionării, asistenţei sociale, asigurării cu spaţiu locativ.[84] Faptul că nu s-a întreprins nimic în această privinţă demonstrează că foştii angajaţi ai KGB-ului, rudele şi asociaţii acestora s-au aflat la putere în toată perioada tranziţiei, inclusiv în momentul de faţă: nu s-a desfăşurat nici un proces, cură de dezintoxicare sau, cel puţin, un proces juridic şi civil simbolic. Dimpotrivă, veteranii KGB-ului se bucură de privilegii, în special după revenirea la putere a PCM-ului, faptul în cauză înjosind o dată în plus victimele comunismului rus în Basarabia.

După Przeworski, toate societăţile care edifică democraţia se confruntă cu trei probleme generice: substanţă versus procedură, acord versus competiţie, majoritarism versus constituţionalism.[85] Problema fundamentală, bineînţeles, este dacă instituţiile democratice trebuie să fie organizate pentru a facilita obţinerea unor obiective normative (valori morale, cum ar fi de exemplu creştinitatea, cetăţenie exemplară etc.), sau să fie neutre în ce priveşte valorile, să promoveze libertatea, egalitatea politică, proceduri — sistem de legi care reglează conflictele. Într-o versiune neoliberală presupunem că s-ar opta pentru o gestionare neghidată de prescripţii normative, însă faptul în cauză mai degrabă reflectă stadiul avansat al societăţilor date. În noile democraţii abordarea normativă ar părea mai logică în contextul avatarurilor tranziţiei, deşi alt pericol este exagerarea "Don-Quijoţilor" politico-morali şi tentaţia din partea unor grupuri de a impune un set particular de valori întregii societăţi.

După cum a subliniat Lane, puterea este un monopol natural, deoarece se manifestă printr-o retribuţie crescîndă: direct — în măsura în care calitatea de incumbent oferă avantaje şi indirect — în măsura în care puterea politică poate fi folosită pentru a obţine putere economică, iar aceasta — pentru a obţine putere politică.[86] Instituţiile democratice trebuie să ofere instrumente eficiente pentru a permite minorităţii care nu deţine puterea să contracareze efectele negative menţionate mai sus.

Pe de altă parte, în noile democraţii indivizii aşteaptă să fie replicată situaţia Europei Occidentale în ce priveşte relaţia neconflictuală între aspectele normative şi empirice ale democraţiei în domeniul politic şi în cel social. Adică, instituţiile democratice să genereze seturi de mecanisme, proceduri şi valori care să protejeze nu doar libertăţile, ci şi bunăstarea materială. În cazul Republicii Moldova, ca şi în alte state ex-socialiste, există un raport aparent conflictual între neîncrederea pe care o au moldovenii faţă de instituţiile reprezentative şi executive, pe de o parte, şi

ataşamentul faţă de democraţie ca formă superioară de organizare a vieţii lor, pe de alta. Situaţia poate fi explicată prin faptul că s-a produs o disociere periculoasă în imaginea indivizilor între instituţiile statului şi forma regimului.

Argumentul major în favoarea concepţiilor de substanţă ale democraţiei este că, dacă se acceptă unul din rezultatele dezirabile ale democraţiei — dezvoltarea drepturilor sociale, atunci cadrul instituţional trebuie să faciliteze în mod expres sau chiar să garanteze exercitarea acestor drepturi. În acest fel, după Przeworski, instituţiile democratice trebuie să exprime valori şi să ghideze alegeri morale, nu să proceseze orice s-ar întîmpla să fie la acel moment.[87]

De asemenea, subscriem la afirmaţia politologilor şi economiştilor din Grupul pentru Transformări ale Sistemelor Est-Sud, care susţin că instituţiile au două trăsături distincte: 1) aranjamentele instituţionale specifice, care creează un anumit sistem democratic, îi afectează sau modelează performanţele; 2) efectul circumstanţelor exogenice asupra supravieţuirii democraţiilor depinde de aranjamentele instituţionale particulare. Cu alte cuvinte, stabilitatea democratică nu este doar o problemă a condiţiilor economice, sociale sau culturale, deoarece aranjamentele instituţionale specifice diferă în capacitatea lor de a procesa conflictele, în particular, cînd aceste condiţii devin atît de adverse, încît performanţa democratică este considerată inadecvată.[88] Aici însă ar trebui să menţionăm că, în comparaţie cu o ţară aflată în tranziţie dublă — economică şi politică —, *orice* aranjamente instituţionale din statele democratice consolidate sînt superioare. Problema constă în aplicabilitatea modelelor şi aranjamentelor, precum şi în selectarea acestora dintr-un set destul de variat.

În ştiinţele politice există cîteva trăsături instituţionale pe care politologii le consideră importante: gradul de responsabilitate a Executivului în raport cu Legislativul; este sistemul electoral proporţionl sau nu; este Legislativul bicameral sau unicameral; cît de numeroase şi/sau importante sînt comisiile parlamentare; este sistemul unitar sau federal; sînt sau nu restricţii constituţionale privind conducerea majorităţii; sînt băncile centrale independente sau nu; apartenenţa obligatorie sau benevolă la asociaţiile profesionale etc. Powel menţionează următoarele trăsături fundamentale ale instituţiilor democratice: gradul de participare; majoritarism versus constituţionalism; prezidenţialism, parlamentarism sau sisteme mixte; legile electorale.[89] Începînd cu studiul clasic al lui Rae[90], se cunoaşte că

formula electorală, mărimea districtului, procedurile de înregistrare şi votarea obligatorie au consecinţe asupra formării structurii sistemelor partinice şi participării la votare.[91] Regulile privind învestirea executivului, de asemenea, ne ajută să determinăm dacă guvernele sînt majoritare şi durabile. După cum regulile privind învestirea ne permit să aflăm cum este afectată compoziţia[92] şi durata cabinetului.[93]

Instituţiile care favorizează majoritatea accentuează responsabilitatea pentru rezultatele politicii implementate şi permit electoratului să pedepsească partidele care s-au prezentat prost la guvernare.[94] În acest fel, instituţiile respective pot crea stimulente pentru guverne pentru a gestiona afacerile într-o manieră conformă cu viziunile majorităţii. În acelaşi timp, Shugart şi Carey, în lucrarea lor extrem de interesantă şi relevantă "Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics", susţin că ar trebui să existe un echilibru între ceea ce ei numesc *eficienţă* şi *reprezentativitate*.[95] Acest echilibru, după părerea lor, este cel mai bine reflectat de sistemul de instituţii numit premier-prezidenţialism.

Analiza societăţilor capitaliste dezvoltate (OECD) arată că rezultatele cele mai bune în ce priveşte inegalitatea mai mică a veniturilor, servicii de asigurare socială mai extinse, un echilibru mai favorabil între rata angajării în cîmpul muncii şi inflaţie, pe de o parte, şi rata salarizării şi investiţii, pe de alta, le prezintă ţările cu sindicate puternice şi cu guvernare social-democrată.[96] De asemenea, se discută mult şi în contradictoriu despre susceptibilitatea regimurilor, Stepan, Skach şi Mainwaring, de exemplu, susţinînd că sistemele prezidenţiale au şansa mai mare să producă un eşec democratic.[97] Shugart şi Carey, pe de altă parte, susţin contrariul în volumul menţionat mai sus, analizînd tipurile sistemelor prezidenţiale, care diferă substanţial, după părerea lor.

În acelaşi timp, se pare că există o unanimitate în păreri atunci cînd se afirmă că democraţiile care îmbină prezidenţialismul şi sistemul fracţionalizat de partide nu rezistă în timp. După cum au evaluat Stepan şi Skach în volumul lor, din 38 de state non-OECD, în perioada 1973-1989, sistemele prezidenţiale erau acompaniate de majorităţi parlamentare în 48% din cazurile prezentate, în timp ce sistemele parlamentare aveau majorităţi în 83%. După cum afirmă şi Przeworski, în mai multe sisteme prezidenţiale sau semiprezidenţiale protagoniştii conflictelor sînt preşedintele şi Congresul, nu partidele. Sistemul prezidenţial sau mixt este fragil deoarece generează conflicte care deseori fie nu au o metodă clară de soluţionare

în absenţa puterilor de arbitraj, fie conduc la impas legislativ. Situaţiile în care Executivul nu are suficient suport în Legislativ pentru a adopta legile necesare, dar are suficiente puteri pentru a-şi menţine vetoul, sînt endemice în sistemele prezidenţiale şi uneori conduc la o paralizie completă: în unele ţări (Brazilia în perioada 1961-1964 şi Chile în perioada 1970-1973) n-a fost adoptată nici o lege ordinară.[98]

O problemă instituţională separată o constituie relaţiile civil-militare. Este adevărat că, exceptînd Polonia, nici o tranziţie în Europa de Est nu a început să fie gestionată de un guvern compus din militari ierarhici. Forţele armate erau subordonate partidelor comuniste şi integrate statului-partid, menţinînd o anumită autonomie internă. Însă există, după parerea noastră, diferenţe substanţiale între evoluţiile democratice şi implicarea armatei în Europa de Est şi în ex-URSS. Procesele de dezintegrare a Uniunii Sovietice au afectat poziţia corpului de ofiţeri (ruşi, în mare parte şi slavi, în absolută majoritate), care a perceput democratizarea drept un pericol la adresa armatei şi a statutului de supraputere a fostului Imperiu Sovietic. În perioada 1989-1991, elementele conservatoare ale armatei, tot mai multe, au fost implicate în subminarea mişcărilor de suveranizare şi independenţă a republicilor naţionale. În unele situaţii (de exemplu, în Moldova, Georgia sau Azerbaidjan) imixtiunea armată rusă a fost suficientă pentru a menţine ţările respective în orbita Moscovei şi la zece ani de la destrămarea URSS.

În noile democraţii, adiţional lipsei de partide eficiente, absenţei uniunilor profesioniste şi alte instituţii reprezentative, absenţei burgheziei, absenţei forţelor politice clar identificabile, nu doar statul este slab, ci şi societatea civilă este practic inexistentă. După cum menţionează şi Przeworski, partidele politice se află în declin aproape peste tot. Ele sînt fragmentate, slabe din punct de vedere organizaţional şi nereprezentative în majoritatea noilor democraţii. Motivul acestei slăbiciuni ar putea fi generic. Naşterea democraţiei creează dilema cu privire la rolul potrivit al opoziţiei: cît de puternic să se opună şi ce metode să folosească. În particular, în condiţii economice dificile, opoziţia intransigentă poate complica guvernabilitatea şi viabilitatea democraţiei.[99] În asemenea circumstanţe forţele politice deseori încearcă să încheie pacte — aranjamente de distribuire a funcţiilor şi de implementare a anumitor politici. În contextul transformărilor democratice, am abordat în Capitolul 5 problema pactelor cu privire la tranziţie. În termeni generali, însă, Schmitter menţionează

că asemenea pacte ar putea fi necesare nu doar pentru a reduce nivelul conflictului politic, ci şi pentru a crea stimulente pentru liderii politici să rămînă în cadrul democratic.[100] Critica lui Przeworski este că pactele au tendinţa de a deveni exclusiviste, formînd carteluri în care puterea este împărţita doar între participanţi, contribuind la crearea unor asemenea circumstanţe cînd democraţia devine anemică.[101]

De asemenea, democraţia internă de partid este foarte importantă, deşi nu există formule pregătite în prealabil pentru echilibrarea unităţii şi pluralismului în cadrul aceluiaşi partid. Viziunea generală în multe din noile democraţii, inclusiv în Republica Moldova, este că politica devine dominată de oligarhiile şi birocraţia de partid, care stabilesc liste închise şi se ocupă mai mult de gestionarea afacerilor proprii, decît de interesele electoratului pe care pretind, o dată la patru ani, că îl reprezintă. Republica parlamentară nu a schimbat prea multe în acest sens, deoarece listele de partid oricum se întocmesc de liderii autoritari ai partidelor moldoveneşti, democraţia internă de partid lipsind cu desăvîrşire. În cazul republicii parlamentare este şi mai evidentă discrepanţa între procedurile interne, luînd în consideraţie relaţiile inter- şi intrapartinice, pe de o parte, şi forma palamentară de guvernare, pe de altă parte. Problema este că această formă de guvernare solicită un mod consensual de adoptare a deciziilor şi de implementare a politicilor. Avînd însă lideri autoritari, mai toţi "napoleoni" politici, este dificil de imaginat că aceasta va funcţiona în bază consensuală. Cu alte cuvinte, pe parcursul funcţionării formei semiprezidenţiale de guvernare cu unele tendinţe autoritare ale foştilor preşedinţi de stat nu exista un contrast izbitor între aceasta şi practicile partinice autoritare. La moment, neadecvarea partidelor în contextul acestei forme de guvernare este şi mai evidentă. Arbitrarul şi autoritarismul este relevat chiar şi de comportamentul unei formaţiuni politice considerate democrate — PPCD, liderul căreia declarase că: "Se vorbeşte mult despre nişte pretinse tendinţe dictatoriale, încît nu pot să aduc în discuţie şi acest subiect. Dar să ştiţi că microbul aruncat din exterior în sînul partidului nostru se cheamă microbul democratizării partidului din interior. El presupune aruncarea în interiorul formaţiunii a cît mai multor opinii, deseori imbecile şi contradictorii. Tendinţa este periculoasă. De aici, peste puţin timp, ne putem transforma într-un cenaclu politic, nicidecum formaţiune serioasă, pragmatică şi realistă".[102] Prestaţia altor lideri de partid (PFD, PRCM, PD, PNL şi, cu atît mai mult — PCM) este şi mai lamentabilă,

producîndu-se o identificare completă între aceştia şi formaţiunile pe care le conduc. Responsabilitatea, bineînţeles, nu este a parlamentarismului, ci a partidelor moldoveneşti. Evidenţierea caracterului sistemului actual de partid, "punerea lui în lumină" după 5 iulie 2000 ar putea să contribuie la reorganizarea şi democratizarea internă a partidelor.

În comparaţie cu statele occidentale, este mai dificil de analizat sistemele de reprezentare a intereselor, nu în ultimul rînd din cauza rolului insignifiant pe care le au în societăţile de tranziţie, în special, în fosta URSS. Deşi în Constituţie sînt proclamate "libertatea asocierii", "libertatea reuniunii" etc., sindicatele, asociaţiile de business şi profesioniste, mişcările sociale, grupurile de interese publice rareori folosesc aceste prevederi constituţionale, iar autorităţile nu susţin activitatea acestora. Pe de altă parte, guvernările postcomuniste ale Moldovei au reprodus practica unui "corporatism de stat" prin care sponsorizau în mod deliberat formarea unui set de asociaţii pe interese oficial recunoscute şi monopoliste. Astfel, sindicatele deseori s-au aflat în relaţii dependente de putere, manifestările sindicatelor republicane fiind uneori sancţionate de conducerea partidului de guvernămînt sau utilizate de cartelurile politico-financiare importante din republică.

În general, însă, motivele unei structurări slabe a intereselor nu sînt suficient de elucidate. După Staniszkis, de exemplu, multe democraţii noi, în special în Europa de Est, trec prin transformări majore ale relaţiilor de proprietate. Cînd relaţiile de proprietate sînt neclare, indivizii nu cunosc foarte bine unde şi în ce context ar putea să-şi definească interesele, iar identităţile sînt în mare parte confuze. În toate societăţile est-europene fundamentul pentru căile de socializare, tipice pentru societatea civilă, se poate constitui doar după dispariţia proprietăţii de stat.[103] De exemplu, doar după demonopolizarea transportului public şi crearea rutelor pentru microbuzele private la Chişinău şi afectarea intereselor proprietarilor de impunerea unor taxe ridicate, aceştia s-au asociat pentru a protesta. Pe de altă parte, Przeworski îşi exprimă dubiile în legătură cu o asemenea abordare, amintind că şi în democraţiile consolidate se observă o structurare slabă a intereselor. Dînsul susţine că nu este vorba de "individualism" sau "anemie", ci mai degrabă de un acord tacit cu privire la faptul că alegerile colective sînt atît de constrînse de factori politici, economici şi internaţionali, încît este puţin relevantă participarea politică. Deoarece politicienii nu oferă alternative, indivizii nu le percep ca atare.[104] Totuşi,

noi am putea obiecta acestuia că, în pofida aparenţelor uniformizatoare în democraţiile noi şi în cele consolidate, sursa "apatiei" indivizilor este diferită: în Occident indivizii sînt tentaţi să *uite* că sînt cetăţeni o dată ce un nivel de bunăstare şi asigurare socială le este garantat, pe cînd în Est — încă nu au învăţat acest lucru, în pofida faptului că circumstanţele sociale vitrege parcă i-ar împinge spre agregarea intereselor. Experienţa participativă este mai degrabă conservată, decît uitată, în democraţiile mature şi, în circumstanţe stimulatoare, indivizii îşi aduc aminte imediat că sînt cetăţeni, pe cînd oamenii din noile democraţii deseori nu au nici un fundament, nici o "memorie colectivă", pe care să se sprijine.

Economiştii şi politologii din Grupul pentru Transformări ale Sistemelor Est-Sud susţin că instituţiile democratice sînt durabile doar dacă sînt bazate pe recunoaşterea faptului că societăţile constau din grupuri cu valori şi interese divergente, că amintitele conflicte de interese şi valori sînt naturale în orice societate complexă şi că aceste conflicte nu pot fi soluţionate pentru totdeauna şi ireversibil, utilizînd procedurile şi instituţiile respective. Rezultatele procesului instituţional nu par întotdeauna drept raţionale sau morale, deoarece consensul are un statut cognitiv şi valoare morală mai mare decît rezultatele înregistrate în urma respectării procedurilor. În asemenea circumstanţe apare tentaţia autoritară de a schimba politica prin administrare, această tentaţie fiind susţinută de cîteva ideologii precum naţionalismul sau fundamentalismul religios. Viziunea organică a naţiunii este incompatibilă cu tolerarea intereselor parţiale.[105] În spaţiul postsovietic, însă, politica poate fi schimbată de administrarea autoritară fără a face un apel consistent la naţionalism sau religie. Ex-preşedinţii Republicii Moldova, deşi au cochetat cu un naţionalism rudimentar, al "pămîntului", în tentaţiile lor autoritare au fost modelaţi de trecutul lor sovietic şi relaţiile postsovietice clientelare cu liderii de la Kremlin. Pe de altă parte, un naţionalism cetăţenesc este absolut necesar pentru a asigura coeziunea socială solicitată pentru întreprinderea oricăror proiecte. Fără acceptarea statalităţii şi independenţei Republicii Moldova de către toate grupurile etnice este imposibilă finalizarea oricărei tranziţii democratice. De asemenea, imixtiunea acestora în problemele interromâne de identitate etnică şi regională este un lucru care nu poate decît să contribuie la promovarea naţionalismului organic şi la permanentizarea conflictului interetnic.

Există un raport direct, după cum a fundamentalizat pentru prima

dată Lipset[106], între democraţia durabilă şi nivelul dezvoltării economice, iar evidenţele ulterioare, inclusiv mai recente, au confirmat teza în cauză. De asemenea, o ipoteză relevantă a înaintat O'Donnell, care a examinat regimul democratic din punctul de vedere al puterii executive. În democraţiile stabile aceasta din urmă este conectată vertical la opinia publică, prin intermediul organizaţiilor reprezentative şi orizontal — la alte puteri, prin intermediul sistemului de *checks and balances*. În multe democraţii noi, însă, structurarea intereselor este practic inexistentă, alte organizaţii reprezentative sînt slabe şi în acelaşi timp nu există un parlament funcţional sau instituţii juridice independente. Executivul devine nu reprezentativ, ci "delegat", suspendat asupra societăţii şi nemonitorizat de alte instituţii. Asemenea democraţii "delegative" nu se dezintegrează neapărat şi ar putea fi durabile în măsura în care au loc alegeri regulate. Totodată, conducerea prin decrete, pe care de obicei le utilizează democraţ iile în cauză, devine ineficientă din punct de vedere economic, deoarece este un semn al slăbiciunii instituţiilor de stat vizavi de societatea civilă.[107] Sectorul asociativ ar reprezenta viitorul Basarabiei, însă lipsa unui consens naţional continuă să genereze multe probleme şi neînţelegeri doctrinare care ar fi trebuit să fie rezolvate încă acum 10 ani. Dormitarea societăţii civile înseamnă, în termeni practici, inexistenţa grupurilor de presiune asupra guvernanţilor. Potrivit datelor Centrului "Contact", din Catalogul organizaţiilor neguvernamentale, în anul 1998 în Republica Moldova erau înregistrate 585 de formaţiuni publice (pentru comparaţie: în anul 1992 existau circa 50), dintre care 22,14% de profil cultural, 20,41% — educaţional, 13,14% — sportiv şi turistic. Multe dintre acestea sînt doar declarate, active fiind între 10-15%, majoritatea fiind localizate în zona urbană.[108] De asemenea, multe din ONG-uri sînt create în jurul unor persoane sau sînt aservite acestora, în scopul obţinerii dividendelor politice, suportului financiar sau/şi autorităţii.[109]

În termeni generali, însă, majoritatea studiilor empirice sînt limitate la statele OECD, aceasta la rîndul său face dificilă, dacă nu imposibilă, oferirea unui răspuns credibil la întrebarea ce aranjamente instituţionale specifice funcţionează durabil şi în prezenţa căror circumstanţe istorice. Din aceste considerente, procesul de democratizare în Europa de Est este o experienţă care trebuie să fie tratată cu circumspecţie şi deseori independent de cunoştinţele acumulate anterior, în particular, cînd este vorba de oferirea unor soluţii concrete.

4. Erodarea politicului: oportunismul, partidele și politicile culturale

Am formulat definiţia clivajelor în paragraful 1 al Capitolului 7, atunci cînd ne-am referit la diviziunile etnice în societate. Acelaşi principiu funcţ ionează în cazul diviziunilor politice. Chimiştii folosesc termenul *clivaj* pentru a depista tendinţa cristalelor de a crăpa în anumite direcţii. Lipset şi Rokkan susţin că partidele politice transformă interesele de grup în opoziţii politice, cristalizînd şi articulînd interesele aflate în conflict, edificînd alianţe, creînd reţele organizaţionale şi elaborînd strategii electorale, descriind partidele drept agenţi de bază ai transformării conflictelor societale în clivaje politice.[110] Aceasta se află într-un contrast cu o reprezentare mai tradiţională a partidelor drept "*outgrowths*" al forţelor sociale.[111]

Clivajele merg mai departe de probleme, conflicte sau interese de natură pur economică sau socială. Ele sînt într-un sens mai fundamentale, deoarece se bazează pe cultură, orientări ale valorilor şi substanţă ideologică. Un clivaj este înrădăcinat într-o divizare socială persistentă, care face posibilă identificarea unor grupuri în societate: membrii unei minorităţi etnice, credincioşii unei credinţe particulare, locuitorii unei regiuni particulare. Un clivaj, de asemenea, implică un anumit set de valori comune membrilor unui grup, iar aceştia practică aceeaşi orientare a valorilor. Şi, în sfîrşit, clivajele sînt instituţionalizate în forma partidelor politice şi altor grupuri asociative.[112]

Un nivel mult mai înalt al mobilităţii electorale şi apariţia ulterioara a noilor forţe politice — "dezgheţarea" sistemelor de partid — pot fi interpretate drept rezultatul eroziunii limitelor clivajelor vechi şi apariţia unor noi. În unele studii chiar se susţine că politica clivajelor în Occident este un proces care urmează a fi schimbat prin "noua politică", ancorată nu în clivaje, ci în relaţii mult mai fluide între grupurile sociale, orientări valorice şi preferinţe partinice.[113] Descrierea corespunzătoare a "politicii noi" este "politica fără clivaje" sau "conflicte postclivaje".[114]

Volatilitatea comportamentului electoral după tranziţia de la comunism pare să confirme noţiunea că clivajele de clasă rămîn a fi slab articulate. Aceasta, bineînţeles, nu implică ideea că societăţile est-europene au

"sărit" din comunism în "noua politică". Predominarea politicii culturale în raport cu politica intereselor la etapa iniţială confirmă existenţa unor clivaje destul de puternice, în particular, dimensiunile centru/periferie, etnic, secular/religios şi, în unele cazuri, urban/rural.[115] Astfel, s-a produs articularea intereselor de către PDAM, fapt care a reflectat mai degrabă o politică culturală, decît un clivaj bazat pe clasă — o reacţie la imaginea unionismului românesc şi asigurarea statutului superior al neocomuniştilor agrarieni rusofili din contul ţăranilor prostiţi.

După cum a demonstrat Rokkan, legătura între partide şi clivaje este crucială pentru dezvoltarea sistemelor stabile de partide. Majoritatea, dacă nu toate ţările est-europene sînt încă departe de a stabili, în contextul arenei electorale, legătura clivaje–partide. Sistemele de partide în regiune sînt încă în stare de flux, iar comportamentul electoral este caracterizat de volatilitate foarte mare. Aceasta face sistemele de partide vulnerabile la diferite feluri de mişcări populiste, inclusiv cu tentă antidemocratică.[116]

Calitatea proastă a guvernării în Republica Moldova în perioada postcomunistă s-a datorat, adiţional lipsei de profesionalism politic, administrativ şi economic a elitei moldoveneşti, corupţiei şi proliferării cartelurilor financiar-economice şi politice. FMI-ul declarase direct că explicaţia cea mai plauzibilă pentru toate eşecurile şi oportunităţile ratate pe parcursul istoriei moderne a Republicii Moldova ar fi corupţia şi interesele de grup.[117] Iar în conformitate cu "Transparency International", Republica Moldova ocupă unul din ultimele locuri între statele în tranziţie, fapt generat de guvernarea ineficientă, ca rezultat al impactului corupţiei (a 76-a cea mai coruptă ţară din primele 90), principalele cauze ale acesteia fiind legislaţia contradictorie şi depăşită, lipsa unei strategii de combatere a corupţiei, lipsa transparenţei în procesele de luare a deciziilor, salariile mici ale funcţionarilor publici, restanţele la plata salariilor, interesul unor grupări aparte de a restaura regimul totalitar etc. Din 20 de ţări în tranziţie, Moldova ocupă locul al 15-lea după calitătea guvernării la nivel microeconomic, ultimul loc după calitatea guvernării macroeconomice, ultimul loc după calitatea infrastructurii şi penultimul loc după gradul de supremaţie a legii.[118]

Elita neocomunistă s-a folosit de independenţă pentru a acumula capital financiar şi politic. Practic, în spatele oricărei companii mai importante s-a aflat cîte un grup financiar-politic puternic sau, cel puţin, cîte o persoană politică influentă. Asemenea companii ca "Neftegazgrup", "Amocom",

"MALS", "Seabeco" etc., cunoscute din relatările mass-media, au prosperat pe contul traficului de influenţă practicat de înalţii funcţionari, angajaţi, de asemenea, în discursuri *independentiste*, pentru *prostime*.

Calitatea proastă a guvernării se exprimă şi prin selecţia pe principii dubioase a funcţionarilor publici, fapt care nu face decît să confirme interesele oculte ale puterii postcomuniste. Chiar dacă am fi indulgenţi în ce priveşte performanţele profesioniste, lipsa de loialitate faţă de independenţa autentică a Republicii Moldova nu poate să nu suscite nişte semne mari de întrebare. De exemplu, Fiodor Angheli, şef al Agenţiei de Stat de Presă (ATEM) al RSSM, a luptat împotriva suveranizării şi independenţei republicii, pentru ca mai apoi să fie numit de ex-preşedintele Lucinschi în calitate de ambasador al Moldovei în Turcia. Alt reprezentant al corpului diplomatic şi unul dintre candidaţii la funcţia de prim-ministru, Valeriu Bobuţac, fiind ambasador la Moscova, declara că: "Noi toţi suferim din cauza că, uitaţi-vă, este asemenea ţară, o ţară atît de măreaţă ca URSS, că s-a dezintegrat, relaţiile economice s-au rupt".[119] Asemenea manifestări de ignorare a independenţei reale a ţării au fost exprimate de mai mulţi funcţionari de stat şi promovarea lor în perioada postsovietică nu indică decît instaurarea unui regim de clientelă, unde interesele personale şi de grup ale guvernanţilor au o valoare mai mare decît interesele de stat. Iar ex-preşedintele Lucinschi considera, absolut dezarmant în sinceritatea sa, că persoanele care figurează în rapoartele Curţii de Conturi ar putea participa la guvernare, deoarece oamenii absolut noi nu întotdeauna au cunoştinţele şi experienţa necesară.[120] Existenţa unui spirit de gaşcă ce îşi permite orice, inclusiv la nivelul cel mai înalt, a compromis ideea de guvernare democratică şi de edificare a statalităţii — ironia soartei, de către *independentiştii* cei mai zgomotoşi.

Multe discuţii au fost dedicate Alianţei pentru Democraţie şi Reforme (ADR), primei alianţe în istoria Republicii Moldova care, în baza unui pact, şi-a asumat responsabilitatea pentru guvernare. Bineînţeles, nu a avut loc o schimbare spectaculoasă a guvernării şi a calităţii elitei postcomuniste a Moldovei, dar o anumită diferenţă exista — orientarea prooccidentală mai pronunţată decît pe timpul altor guvernări. Motivul fundamental al unui comportament de acest fel rezidă nu în unele opţiuni sau înclinaţii *naturale* proeuropene, ci în faptul că ex-vicepremierul şi apoi ex-premierul Ion Sturza, dar şi alţi înalţi funcţionari asociaţi din guvernările respective (în special cartelul Sturza-Diacov), au început să gestioneze afaceri

proprii, orientate inclusiv spre piaţa occidentală, nu în exclusivitate spre Rusia şi CSI. O asemenea reorientare parţială a fost determinată de lipsa opţiunilor de afirmare politică şi de asigurare a veniturilor cartelurilor, în particular, cel condus de Sturza-Diacov. Direcţia politică şi economică estică (la nivelul discursului şi acţiunilor) a fost monopolizată de primul eşalon al nomenclaturii (ex)comuniste, lăsîndu-i pe tinerii (ex-)comunişti şi comsomolişti fără alternative prea mari, în special, cînd aceştia din urmă erau marcaţi de ambiţii personale puternice. Astfel se şi explică, în mare parte, refuzul propunerilor insistente ale lui Lucinschi făcute MpMDP lui Diacov şi Sturza de a coopera cu comuniştii într-o formulă de împărţire a puterii care asigura superioritatea indiscutabilă a ex-preşedintelui. Pe de altă parte, chiar conceperea ADR s-a făcut în mare parte sub bagheta lui Lucinschi, acesta promovîndu-şi indivizii loiali la guvernare printr-o formulă ce depăşea cadrul distribuirii electorale. Faptul în cauză a accentuat apetitul pentru putere al ex-preşedintelui şi cedarea anemică sau cointeresată (cu excepţia PPCD) a compoziţiei guvernamentale echitabile de către celelalte componente ale ADR. Apariţia clientelei ex-preşedintelui sub blazonul altor partide şi acceptarea acestui fapt a pus Alianţa de la bun început într-o lumină nefavorabilă, care reliefa lipsa de verticalitate şi de principii din partea clasei politice reprezentate în parlament. ADR s-a dovedit a fi slabă din interior, deoarece a fost modelată, în mare parte, de Lucinschi. Acesta din urmă a reuşit să-l impună pe Ciubuc drept prim-ministru, funcţia de preşedinte al Parlamentului revenind, de asemenea, MpMDP-ului, şi nu CDM-ului, după cum se preconiza. BpMDP, împreună cu Lucinschi, au monopolizat Guvernul Sturza, împotriva acestui fapt pronunţîndu-se cu vigurozitate doar PPCD-ul, care şi-a revendicat funcţiile ministrului de finanţe şi de stat, însă fără a reuşi să le obţină. Dacă PRCM-ul şi PFD-ul ar fi participat în comun la disciplinarea BpMDP, atunci ADR-ul ar fi fost viabil. Însă aceştia, în stilul lor obtuz şi arogant, nu l-au susţinut pe Roşca, inclusiv pe motive personale, iar liderul PPCD, după cum i s-a întîmplat de mai multe ori, nici nu a fost în stare să negocieze cu ceilalţi o tactică potrivită pentru asemenea situaţii, mulţumindu-se cu propria poziţie, de altfel corectă, dar lipsită de efortul autentic de a identifica aliaţi durabili.

Cu toate acestea, pînă la momentul de faţă, ADR a reprezentat singura şansă mai bună pentru democratizare în perioada postsovietică. Deşi substanţa protagoniştilor avea acelaşi "cod genetic", moştenit de la foştii

tovarăşi seniori ai Partidului Comunist, elementul pozitiv era tentativa de finalizare a distribuirii patrimoniului public şi de încheiere a unui pact ce ar fi legitimizat însuşirea bunurilor. Aceasta, eventual, ar fi condus la sistarea conflictelor între carteluri şi la demararea reformei economice autentice. Oricît ar fi de cinic, dar absenţa societăţii civile nu poate să conducă, în cazul cel mai bun, decît la evoluţia în cauză. După finalizarea proceselor de însuşire ilegală şi incorectă a bunurilor publice, am putea presupune că elitele neocomuniste, atît în etate, conservatoare de stînga, cît şi tinere — "proeuropene" de centru sau centru-dreapta ar fi tentate să ofere legitimitatea necesară avuţiilor cu care au parvenit peste noapte şi deci să devină mai cooperante în problema reformei economice, o dată ce aceasta nu implică retrocedarea celor anexate prin abuz de putere, trafic de influenţă, afaceri ilicite etc. Opţiunea mai proastă, din două rele, este o luptă continuă pentru redistribuirea proprietăţii şi permanentizarea spiritelor combative într-o tradiţie politică ce va afecta cronic procesul de tranziţie democratică. Destrămarea ADR nu a însemnat decît prelungirea conflictelor de împărţire a influenţei politice şi a proprietăţii de stat, deoarece *holdingul* Lucinschi a considerat incorectă distribuirea propriu-zisă şi fiind exagerate pretenţiile "tinerilor reformatori". La nivel politic, semnificaţia pozitivă a ADR a reprezentat-o transferul, limitat ce-i drept, al înţelegerilor neformale, spre instituţiile democratice, pactul prin care s-a costituit Alianţa (cu toate deficienţele de rigoare) fiind un exemplu elocvent în acest sens. Teoretic, această experienţă politică ar fi putut forma în viitor baza unor pacte tot mai transparente şi mai corecte.

Interesul pentru ideologie în Republica Moldova este practic cvasiinexistent, din aceste considerente şi diferenţele între partide sînt minime. La capitolul doctrine, politicienii nu perorează prea mult, după cum obişnuiesc s-o facă despre "binele poporului". Politicile acestora nu se disting radical, iar greşelile sînt repetate de adversari cu o nonşalanţă cel puţin ciudată. De asemenea, nici stilul partidelor nu se deosebeşte, politicienii trecînd dintr-un partid în altul fără probleme pentru propria conştiinţă politică sau cariera ulterioară. Un exemplu elocvent în acest sens este dezintegrarea PDAM şi "emigrarea" majorităţii în PRCM, MpMDP, PCM, "reorientarea" deputaţilor US-Edinstvo spre PCM şi, parţial, MpMDP. Partidele şi membrii acestora se află în continuă mişcare, dezertînd la orice moment oportun, cînd circumstanţele politice nu favorizează interesele personale. Coaliţiile de conjunctură cu comuniştii au ţinut de lipsa

de igienă politică a partidelor din ADR, aceasta subliniind mizeria lor conceptuală şi ideologică.

În ce priveşte structura partidului, modul lui de organizare şi funcţionare, există o singură diferenţă fundamentală, prezentă şi în alte ţări democratice sau aflate în proces de tranziţie. Linia de demarcare trece între partidele de masă şi partidele de cadre. În Republica Moldova partid de masă a fost PDAM, iar la moment este Partidul Comunist. Acestea se deosebesc de partidele de cadre prin efortul de recrutare a membrilor, care constituie o activitate remarcabilă. Pe de altă parte, partidele de cadre mizează mai mult pe faima sau/şi forţa financiară a unor persoane concrete. PRCM, de exemplu, a fost reprezentat, în primul rînd, de cuplul politic-financiar Snegur-Andronic (divorţat în a doua jumătate a anului 2001), PD-ul — de cuplul Diacov-Sturza etc. Partidele de masă, însă, se disting prin structura organizaţională foarte rigidă şi recrutarea masivă. Aceste caracteristici nu reprezintă doar o moştenire, fapt evident, a trecutului ideologic, ci şi a preferinţelor pentru sistemul de partide şi modul de formare a alianţelor politice pre- şi postelectorale.[121] Partidele de masă de obicei se orientează spre asigurarea unei victorii în jur de 40% din electorat.

Tradiţiile politice ale oportunismului reprezintă un impediment major în ce priveşte constituirea unei societăţi politice viabile în Basarabia. Iniţial, Frontul a oferit "acoperiş" politic, într-o manieră iresponsabilă, tuturor indivizilor din fosta nomenclatură comunisto-agrariană, care profesau discursul *naţionalizator*. "Este adevărat că Frontul Popular a fost singura organizaţie politică cu platformă electorală, care s-a confruntat în alegeri cu Partidul Comunist. Dar odată ajunşi în parlament, mulţi dintre cei care au candidat pe platforma Frontului Popular n-au mai dorit să păstreze vreo obligaţie faţă de organizaţia care i-a lansat în forul legislativ suprem. Astfel, din cei peste o sută de deputaţi ai Frontului Popular pe care i-am avut iniţial, cîţi mai avem astăzi? Cine poate să dea o cifră exactă? Nouăzeci, şaptezeci, unsprezece? La întrebarea pe care o adresam deputaţilor-transfugi: «Sînteţi deputaţi ai Frontului?», primeam de obicei acelaşi răspuns rostit uneori grav, alteori ironic: «Eu sînt deputat al POPORULUI!». (...) În acelaşi timp trebuie să înţelegem că numai legea i-ar fi (deputaţii oportunişti — n.a.) putut menţine alături de noi".[122] Însă cele mai notorii exemple sînt furnizate de ex-preşedinţi. În problema limbii române, de pildă, Snegur a păstrat tăcere pe parcursul elaborării şi adoptării Constituţiei, ba chiar organizînd "Casa noastră" la

5 februarie 1994 (influenţînd direct rezultatele alegerilor parlamentare din 27 februarie) şi "sfaturi cu poporul"[123] antiromâneşti (influenţînd procesul de elaborare constituţională) — deci, etalîndu-se în rolul unui agrarian conservator. Însă, după ce PDAM, în frunte cu Lucinschi şi Sangheli, a început să-l marginalizeze, a mai schimbat încă o dată aliaţii. "După multe meditaţii, analize şi consultări am înaintat la 27 aprilie 1995 o iniţiativă legislativă privind modificarea articolelor 13 şi 118 din Constituţie şi oficializarea denumirii corecte a limbii noastre — limba română".[124] De parcă, cu mai puţin de un an în urmă, pînă la adoptarea Constituţiei, Snegur nu a avut timp pentru meditaţii.* Astfel, oportunismul lui Snegur s-a exprimat prin faptul că, fiind marginalizat de conducerea politică a PDAM, a fost nevoit să îmbrăţişeze discursul pe care îl cunoştea cel puţin superficial şi care era singurul disponibil — cel *naţionalizant* sau naţional-eliberativ de stradă al anilor '89-'90. Într-un efort retroactiv de a se dezvinovăţi, nomenclaturistul Snegur a răspuns la întrebarea de ce s-a adoptat o Constituţie care conţine "limba moldovenească" şi alte neadevăruri, într-un mod infantil, ce accentua şi mai mult oportunismul obtuz al individului în cauză: "Cum trebuia să acţionez eu în situaţia în care eram pe cale de a fi admişi în Consiliul Europei? Să nu semnez decretul privind promulgarea Constituţiei? Am judecat la rece şi am promulgat Constituţia, în caz contrar toate eforturile depuse se consumau în van".[125]

Oportunisimul politic al liderilor Moldovei postsovietice nu a fost şi nici nu reprezintă un lucru ieşit din comun, în pofida tuturor explicaţiilor "plauzibile" ale acestora, care trebuie să fie analizate cu un discernămînt deosebit de către politologii şi analiştii politici. De exemplu, în raport cu forma de guvernare, Lucinschi se arăta foarte satisfăcut de semiprezidenţ ialism în 1994 şi profund nemulţumit de acesta în 1999-2000. Snegur a acceptat semiprezidenţialismul în 1994, a susţinut republica prezidenţială în 1996: "Adepţii sistemului parlamentar nu vor să ţină seama de tradiţiile

*"Comitetul executiv al PDAM a adoptat astăzi o declaraţie în care menţionează: în ziua votării articolului 13 al Constituţiei conducerea parlamentului l-a invitat să participe la lucrările legislativului, însă domnia sa a refuzat să se prezinte la şedinţă. Probabil, la acea oră preşedintele rămînea pe poziţiile expuse în cadrul Conferinţei «Casa noastră — Republica Moldova»". (Declaraţie a PDAM despre demisia preşedintelui Snegur din acest partid, BASA-press, 30.06.1995) Reticenţa lui Snegur de a participa direct la acest proces, eschivîndu-se de responsabilitate, s-ar putea să fi fost influenţată şi de poziţia rivalului său Lucinschi, un politician mai abil în mişcări de culise.

seculare ale acestui pămînt. (...) Din aceste considerente PRCM pledează pentru o republică prezidenţială"[126], pronunţîndu-se împotriva acesteia în 1999-2000. Deşi nu este un fenomen tipic moldovenesc, oportunismul, schimbarea concepţiilor şi alianţelor a luat o amploare deosebită în Republica Moldova, unde tradiţiile culturale balcanice de oportunism s-au conjugat cu violenţa verbală şi nihilismul slav. Aceasta a subminat încrederea societăţii în partide şi politicieni în general, deoarece oportunismul se manifesta des, fără remuşcări sau demisii ulterioare. A lipsit şi continuă să fie absentă calitatea de *gentleman* în politica moldovenească — fiii de ţărani, trecuţi prin şcoli de partid şi cele KGB-iste, au format elita politică a Moldovei, reuşind să compromită cu cinism politica, dar şi eforturile de democratizare şi modernizare a societăţii. Faptul în cauză a fost sancţionat de electoratul de centru-dreapta, format din moldoveni, PRCM-ul, PFD-ul şi o duzină de partide mici suferind un eşec distrugător în alegerile parlamentare din 25 februarie 2001.

În acelaşi context al inconsecvenţei, oportunismului şi lipsei de scrupule în relaţiile interpartinice se înscrie comportamentul partidelor de dreapta. De exemplu, PPCD a fost cel care a propus candidatura lui Sturza pentru funcţia de premier[127], dupa care liderul partidului, Roşca, declarase că lista guvernului favorizează BpMDP, iar corupţia şi interesele de grup sînt cele care ameninţă societatea noastră mai mult decît pericolul comunist[128] — de parcă şi-a descoperit partenerii peste noapte. Pe de altă parte, Sturza declarase că PPCD-ului nu i se pot încredinţa funcţiile de ministru de finanţe şi ministru de stat, deoarece "frontiştii nu prea recunosc statalitatea Republicii Moldova".[129] În acelaşi timp, faptul în cauză nu a împiedicat BpMDP să creeze, inclusiv cu PPCD, Alianţa pentru Democraţ ie şi Reforme. Cramponarea lui Sturza şi Diacov a avut motive ce ţineau de securitatea veniturilor pe care le acumula clanul lor politico-financiar şi nicidecum de existenţa unui pericol la adresa statalităţii moldoveneşti pe care, chipurile, ar reprezenta-o poziţia PPCD.

Pe de altă parte, după instalarea guvernului Sturza, creştin-democraţii au declarat că nevotarea acordurilor cu Banca Mondială referitoare la împrumuturi se explică prin faptul că deputaţii PPCD "nu cred că reforma economică şi liberalizarea economiei în Republica Moldova rezidă doar în preluarea de noi şi noi credite".[130] După ce PPCD a votat guvernul Braghiş împreună cu comuniştii şi independenţii (aşa-numita "monstruoasa coaliţ ie frontisto-comunistă"), deja au votat bugetul şi privatizarea — condiţii

stipulate în Memorandumul de Înţelegere cu FMI.

Exemplele de mai sus demonstrează că problema, iarăşi, nu a fost de ordin doctrinar, ci la nivelul ambiţiilor liderilor partidelor politice, antrenaţi într-un politicianism iresponsabil. Comuniştii, împreună cu PPCD, şi independenţii, sub bagheta lui Lucinschi, au demis guvernul Sturza la 9 noiembrie 1999, instalîndu-l pe Braghiş în fruntea guvernului. Fiecare actor participant la demiterea ADR-ului a pretins că a făcut o mişcare deşteaptă, însă cei care au pierdut, din punct de vedere ideologic, au fost creştin-democraţii. Un dialog la "Europa Liberă" între politicienii moldoveni a fost extrem de relevant. La întrebarea dacă n-ar fi adevărat că într-un fel comuniştii ar putea profita de certurile din alianţa de guvernare, Roşca răspunsese că îi vine foarte greu să opteze între comunism şi mafie.[131] Acesta susţinuse că Republica Moldova este controlată de cîteva grupări oligarhice şi că PPCD a căutat să manevreze între aceste grupări-mamut, încercînd să profite de adversităţile dintre ele şi să obţină diminuarea influenţei lor în stat şi în societate. Roşca susţinuse că s-a chinuit mult să găsească un obiect contondent cu care să doboare guvernul Sturza şi acel obiect a fost PCM, afirmînd în acelaşi timp că grupările mafiotice şi comuniştii sînt periculoşi în aceeaşi măsură.[132] Dialogul de la "Europa Liberă" a indicat foarte clar lipsa de viziune a liderului PPCD, care nu a fost în stare să realizeze faptul că o guvernare comunistă nu lasă nici un spaţiu pentru dialog şi progres şi că o guvernare comunistă este un rău mai mare, fapt confirmat mai tîrziu, cînd comuniştii au preluat întreaga putere, suspendînd în ianuarie 2002, printre altele, activitatea PPCD pentru o lună. Este o lipsă de "igienă" ideologică şi dorinţa aflării în treabă, cuplată cu antipatia personală faţă de cuplurile Andronic-Snegur (divorţat între timp) şi Diacov-Sturza, care l-au făcut pe liderul PPCD-ist să voteze demiterea guvernului Sturza. Aceasta, însă, în situaţia respectivă, a însemnat pavarea căii spre dezastrul din 25 februarie 2001, iar implicarea creştin-democraţilor *per se* a fost în favoarea lui Voronin şi Lucinschi, indiferent de intenţia şi imaginaţia liderilui PPCD care nu a învăţat, în pofida implicării în politică de mai mulţi ani, să cîntărească atent mişcarile pe care le întreprinde şi consecinţele acestora. Deşi nu a fost, bineînţeles, o monstruoasă coaliţie comunistă-frontistă, PPCD a pierdut mai mult în urma predilecţiilor pentru arbitrar, lipsei "igienei" ideologice, practicilor personaliste imprevizibile, autoritarismului etc., decît oricare altă formaţ iune, deoarece speranţele investite în acest partid au fost mari din partea

electoratului educat şi principial, susţinătorul identităţii româneşti în Basarabia şi a integrării euroatlantice.

După toate certurile şi mizeriile publice, toţi au votat, împreună cu comuniştii, pentru o republică parlamentară, votînd, de fapt, nu atît pentru schimbarea formei de guvernare, cît împotriva lui Lucinschi.

Erodarea politicului reprezintă una din trăsăturile fundamentale ale societăţii postsovietice moldoveneşti. După cum se remarca într-un studiu al Societăţii Academice din România[133], ameninţările la adresa democraţiei, care sînt perfect valabile şi în cazul Republicii Moldova, sînt:

1. Cronicizarea ineficienţei unui sistem politic incapabil să producă partide decente, politicieni profesionişti şi politici publice care să reuşească implementarea reformei instituţional-economice.
2. Criza de încredere în instituţiile democraţiei, în politicieni şi politică şi un profil premodern al încrederii în societatea noastră care, departe de a evolua, involuează, subminînd şi mai mult capitalul social şi şansele unor cooperări profitabile între oameni (partide, alianţe politice, relaţii reciproc avantajoase de afaceri). Societatea moldovenească devine în mod crescînd o societate a "tuturor împotriva tuturor", în care comportamentul egoist al indivizilor şi grupurilor împiedică dezvoltarea societăţii ca întreg.
3. Dat fiind că partidele şi politicienii nu sînt în stare de mai mult şi devin conştienţi că nu pot să mai convingă pe nimeni, creşte riscul ca opinia publică, exprimată prin sondaje şi vot, să fie complet eludată prin manevre şi alianţe politicianiste, care pot face rezultatul alegerilor redundant în mare măsură. Opinia publică nu are pîrghiile necesare pentru a trage la răspundere clasa politică, chiar atunci cînd discerne că aceasta nu îşi face datoria (*lack of accountability* — engl.). Neputinţa se exprimă printr-o radicalizare faţă de fenomenul politicii în general, care oricum nu apucase să cîştige prea mare popularitate în aceşti zece ani şi o prăbuşire generală a încrederii, care perpetuează într-un cerc vicios inabilitatea noastră de a construi şi a menţine instituţii funcţionale.

Erodarea politicului se desfăşoară şi prin însuşirea arbitrară a ideilor şi maniera exclusivistă de abordare a politicilor. De cele mai multe ori ideile nu au unit, după cum ar fi fost normal, forţele de centru-dreapta, deoarece au fost "privatizate" în mod abuziv de liderii autoritari ai

partidelor care au ţinut morţiş ca un concept sau altul să le aparţină în exclusivitate. Ideea de unificare a fost, de exemplu, "călărită" de PPCD, iar propunerea Uniunii Statale România-Moldova, promovată de liberali[134], a fost respinsă de frontişti nu în baza meritelor sale, ci din teama să nu i se ia din electoratul pe care conta. Mişcarea Salvării Naţionale, în spatele căreia s-au aflat aceiaşi liberali, a fost vehement atacată de PPCD şi acceptată cu rezerve de alte partide de centru-dreapta. La fel, iniţiativele PPCD-ului, cum ar fi Uniunea Economică România-Moldova, deconspirarea foştilor agenţi ai KGB-ului, scoaterea în afara legii a partidelor de orientare nazistă şi comunistă etc. nu au fost recepţionate de alte partide în conformitate cu meritele sale, ci ca tentative de acumulare exclusivistă a capitalului politic.

Există un asemenea comportament politic în Republica Moldova care instituie tradiţia "războiului" chiar între partidele de aceeaşi orientare. Încrîncenarea respectivă se accentuează pe măsura înrăutăţirii situaţiei social-politice şi economice, creînd un cerc vicios, care erodează şi mai mult politicul. Indivizii nu cred propunerilor şi ideilor partidelor pentru că văd acerbitatea şi lipsa de discernămînt ale liderilor politici atunci cînd "comunică" între ei. Nu a existat, în istoria Republicii Moldova, nici o masă rotundă serioasă sau un forum public permanent unde liderii partidelor ar fi discutat fără atitudini partizane diferite proiecte politice. Forumul Democrat, creat după eşecul majorităţii partidelor la alegerile parlamentare din 2001, nu a realizat performanţa unor analize oneste ale mediului politic (ce ar fi rezultat, printre altele, în demisiile liderilor de partide) şi ale strategiei politice de contracarare a pericolului comunist.

Reculul democraţiei şi consolidarea comuniştilor rusofili în urma alegerilor parlamentare din 25 februarie 2001 nu a reprezentat o surpriză prea mare, dacă luăm în consideraţie prestanţa elitei politice ex-comuniste în Republica Moldova. De fapt, democraţia s-a aflat în regres continuu după proclamarea independenţei, alegerile din 25 februarie deconspirînd faptul în cauză. Din aceste considerente, nu putem afirma că s-a produs o schimbare autentică, puterea neocomunistă reprezentată de Snegur, Sangheli, Lucinschi, PDAM, PD, PRCM fiind înlocuită de puterea comunistă reprezentată de PCM-ul lui Voronin. Totodată, noutatea constă în faptul că Moldova a devenit prima ţară postsocialistă în care comuniştii nereformaţi au revenit la putere. Această aberaţie moldovenească este rezultatul unor circumstanţe locale originale şi din aceste motive este

puţin probabilă repetarea unei situaţii similare în spaţiul postsovietic. Consecinţele aberaţiei în cauză favorizează Kremlinul, afectează Ucraina şi România vecine, cu repercusiuni potenţiale pentru Balcani, şi pot submina eforturile internaţionale de a retrage armata rusă din Moldova. Victoria comuniştior în alegerile parlamentare din 25 februarie 2001 a fost pronosticabilă, însă proporţia acestui succes a întrecut calculele interne şi externe, inclusiv ale comuniştilor moldoveni. În conformitate cu rezultatele finale ale CEC-ului, PCM a obţinut 71 de locuri în parlament, blocul de centru-stînga "Alianţa Braghiş" 19 locuri, iar PPCD — 11 locuri.

Participarea a fost relativ înaltă — 69%. Sistemul proporţional a distorsionat într-o măsură semnificativă rezultatele alegerilor. PCM a obţinut 51% ale votului popular, AB 13%, iar PPCD — 8%. Aceste trei partide au cîştigat locuri adiţionale din contul celor 14 partide care n-au reuşit să depăşească plafonul de 6% pentru reprezentarea parlamentară. PRCM-ului lui Snegur şi PD-ului lui Diacov nu le-au ajuns decît sutimi pentru obţ inerea celor 6%. Din cauza sistemului proporţional partea leului a celor două partide a fost transferată PCM-ului. Autorităţile secesioniştilor ruşi au interzis desfăşurarea alegerilor pe teritoriul din stînga Nistrului şi au descurajat populaţia să treacă fluviul în ziua de 25 februarie pentru a vota. Aceasta scoate din procesul electoral cel puţin 15% ale cetăţenilor cu drept de vot. Am putea presupune că, în cazul votării pe malul stîng, procentul celor care ar fi votat pentru comunişti ar fi fost mai mare.

Alegerile au fost desfăşurate în conformitate cu standardele internaţ ionale şi aceasta, într-un fel, a conferit un gen de legitimitate preluării puterii de către comunişti. Sînt trei factori — doi structurali şi unul de circumstanţă — care au contribuit la victoria comuniştilor:

1) Eşecul clasei politice improvizate a Moldovei de a gestiona reformele economice de piaţă. Colapsul economic tot mai pronunţat şi pauperizarea generală au fost şi continuă să fie considerate de electorat drept consecinţe ale reformelor, nu drept o absenţă a acestora.
2) Structura etnolingvistică a populaţiei, cu minoritarii etnici formînd aproximativ 30% pe malul drept al Moldovei şi votînd în bloc pentru stînga prorusă. Participarea electorală a minoritarilor este în mod constant mai mare decît a moldovenilor, care tot aşa de constant îşi împart voturile între un număr mare de partide.
3) Rezultatele acestor alegeri au reflectat colapsul sistemului pluripar-

tidist din Moldova. Degradarea acestuia devenise evidentă în 1999, dar prăbuşirea finală a avut loc în ultimele luni ale parlamentului precedent. Incapabile să formeze o majoritate funcţională, partidele parlamentare au ajuns să reprezinte nişte grupări în ceartă permanentă, fiecare dintre acestea căutînd să încheie vreo înţelegere separată cu PCM — cel mai mare şi singurul partid disciplinat. Cu mai multe luni înainte de alegerile parlamentare anticipate, PCM deţinea deja rolul decisiv în gestionarea afacerilor interne, dar şi externe ale Moldovei.

Partidul Comunist întotdeauna s-a pronunţat în favoarea unei dependenţe faţă de Rusia, susţinînd plenar procesul de *provincializare* a Republicii Molodva. În acest context se înscrie, de exemplu, înaintarea amendamentelor la legea cu privire la actele de identitate, prin care acestea ar trebui să fie perfectate în limba rusă, precum şi înscrierea în aceste acte a patronimicului, prenumelui persoanei şi a numelui tatălui — după modelul rusesc.[135] Din programul electoral al comuniştilor în 2001 se desprind cîteva principii importante: "A apăra dreptul poporului moldovenesc la denumirea sa istorică de «moldoveni» şi denumirea limbii materne — «moldoveneasca», la istoria măreaţă şi la originalitatea spirituală. A obţine conferirea limbi ruse statutului de a doua limbă de stat. A revedea Legea referitoare la structura administrativ-teritorială, restabilind statutul raioanelor. A consolida suveranitatea Republicii Moldova şi autoritatea ei internaţională, a dezvolta relaţiile reciproc avantajoase cu toate statele lumii şi în primul rînd — cu statele CSI. A examina problema aderării Moldovei la Uniunea Rusia-Bielarus".[136] De altfel, diplomaţii ruşi de la Chişinău au declarat direct că Rusia este interesată de intenţiile PCRM de a recunoaşte limba rusă drept limbă de stat şi de a promova o integrare mai strînsă în spaţiul CSI.[137] Multe promisiuni electorale ale comuniştilor au fost implementate, iar altele sînt în stadiul de examinare, aceasta indicînd nu doar seriozitatea intenţiilor, ci şi pericolele survenite pentru identitatea etnică a românilor basarabeni, dar şi pentru procesul de democratizare.

În luna ianuarie 2001 preşedintele rus Vladimir Putin l-a primit pe Voronin la Kremlin pentru o discuţie tête-à-tête de două ore, aceasta fiind probabil pentru prima oară din 1991 cînd liderul unui partid comunist dintr-o ţară străină a venit oficial la Kremlin pentru o întrevedere cu preşedintele rus. Bineînţeles, este mai puţin sigur dacă Putin şi Voronin percep Rusia şi Moldova drept "străine" una alteia.[138] Victoria comuniştilor

în alegerile parlamentare din 25 februarie 2001 a depăşit, cu certitudine, aşteptările *policy planners* de la Moscova. Toată puterea în stat a trecut în mîinile comuniştilor, iar Voronin a fost ales în funcţie de preşedinte. Este necesar de menţionat că, în ajunul alegerilor, Kremlinul a gestionat o experienţă politică şi strategică autentică în Moldova. Pentru prima dată de la dezintegrarea URSS şi drept parte a efortului de reasamblare a fostelor colonii naţionale, Kremlinul a încurajat comuniştii moldoveni şi conducerea de stat (neo)comunistă să formeze o coaliţie postelectorală şi să împartă puterea. Obiectivul Moscovei a fost şi continuă să fie generarea unei baze politice interne cît mai extinse în Moldova pentru întoarcerea definitivă a ţării pe orbita politică, militară şi economică rusă. Menţinerea şi, posibil, legalizarea prezenţei sale militare formează o piatră de temelie a politicii ruseşti în Moldova. În acelaşi timp, Moscova a favorizat perpetuarea la putere a politicienilor aparent proeuropeni, ex-preşedintele Lucinschi şi apropiatul său, ex-premierul Braghiş, ambii promovînd reforme economice minimale, necesare pentru acceptarea occidentală a experienţei politice în Moldova, susţinute de Rusia. În ce-i priveşte, ex-preşedintele şi ex-premierul au crezut, destul de disperat la momentul declanşării campaniei electorale, că se pot menţine la putere cu asistenţa rusă împotriva rivalilor lor interni, adică împotriva comuniştilor. O afacere de împărţire a puterii, sprijinită de Moscova, părea soluţia preferabilă, ex-preşedintele şi ex-premierul renunţînd la orice solicitare serioasă cu privire la retragerea trupelor ruse din Moldova. Comuniştii, pînă la urmă, avînd atuul numărului impunător de mandate în Parlament, au considerat acest scenariu futil. Rusia nu a solicitat o reorientare bruscă sau completă spre Est şi este puţin probabil s-o facă în timpul apropiat. Pentru motive economice, precum şi în contextul strategiei sale în raport cu Uniunea Europeană, Moscova va încuraja Chişinăul să dezvolte relaţiile cu UE în măsura în care aceasta consonează cu prioritatea intereselor ruseşti în Moldova. Victoria comuniştilor a fost recepţionată de strategii de la Kremlin cu sentimente contradictorii. Pe de o parte, PCM-ul rusofil va fi un garant al intereselor strategice, politice şi economice în Moldova. Iar pe de altă parte, proporţia victoriei comuniştilor, după ocuparea funcţiei de preşedinte, ar putea să-i conducă la întreprinderea unor măsuri radicale, care ar putea provoca izolarea internaţională a Moldovei şi transformarea Rusiei într-un donator economic al noului său aliat. O publicaţie de circulaţie largă în Rusia a fost mai mult decît explicită

referitor la revenirea comuniştilor nereformaţi la putere: "Pe ruinele imperiului aproape întotdeauna apar state nu mai puţin barbare. După venirea comuniştilor moldoveni la putere putem cumpăra această ţară cu tot cu măruntaie".[139]

În ce priveşte costurile edificării neoimperiale, poziţia Moscovei este ambivalentă, iar politica sa departe de a fi explicită. Retorica oficială, în concordanţă cu opinia publică, respinge orice intenţie de a oferi subsidii economice chiar aliaţilor celor mai apropiaţi din statele CSI. Cu toate acestea, guvernul rus oferă subsidii semnificative Republicii Bielarus atît direct, cît şi indirect. Acesta ar fi unul din motivele pentru care PCM-ul lui Voronin este în favoarea integrării Moldovei în Uniunea Rusia-Bielarus.[140] Însă este puţin probabil ca Moscova să accepte să subvenţioneze încă un pseudostat, supremaţia acesteia în Basarabia fiind asigurată cu mijloace mai ieftine.

PCM şi PPCD în campaniile lor electorale au exploatat problema corupţiei pentru a-şi distruge adversarii de pe dreapta şi centru-dreapta a eşichierului politic, care erau duşmanii comuni ai PCM şi ai PPCD. PCM a căutat să elimine partidele de centru-dreapta din cauze electorală şi ideologică; PPCD a urmărit acelaşi obiectiv în speranţa de a domina segmentele de dreapta şi centru-dreapta ale spectrului politic.[141] Procentul electoratului care votează pentru PPCD este între 6 şi 8 procente. Pentru a se asigura de trecerea plafonului, partidul în cauză a încheiat în 2001 o înţelegere neformală cu ex-preşedintele Lucinschi, după cum a mai făcut cu ex-preşedintele Snegur în 1995-1996. De data aceasta, Lucinschi l-a "împrumutat" PPCD-ului pe unul din apropiaţii săi, generalul de poliţie Nicolae Alexei, în rol de locomotivă electorală. Alexei purta aura luptătorului împotriva corupţiei şi a crimei organizate — probleme pe care PPCD le-a utilizat pentru a-şi lansa campania electorală. PPCD şi-a atacat rivalii pe dreapta eşichierului politic şi pe comunişti cu o ferocitate egală, sperînd să unifice nu partidele respective, ci electoratele lor. Astfel, utilizîndu-l pe Alexei pentru discreditarea altor partide de dreapta şi centru-dreapta, PPCD-ul a subliniat, prin contrast, alinierea la poziţia lui Lucinschi, apropiaţii familiei şi asociaţii politici ai acestuia din urmă fiind absolviţi de atenţia generalului. Pe de altă parte, PPCD şi-a subminat serios vocaţia anticomunistă în urma tacticii sale parlamentare cînd şi-a unit periodic forţele cu Partidul Comunist. Inclusiv din această cauză, o fracţiune a părăsit PPCD-ul.[142]

Cel mai bizar este că fără arbitrarul şi politicianismul preelectoral al liderului PPCD formaţiunea în cauză ar fi acumulat acelaşi număr de voturi, dacă nu mai mult — un minimum este asigurat de nimbul pe care îl are moştenit de la vechiul Front Popular. Însă tacticile de gherilă, practicate de PPCD, nu au condus la majorarea electoratului din contul partidelor de dreapta şi centru-dreapta. Dimpotrivă, s-ar putea să fi micşorat numărul de aderenţi. Aceasta pentru că electoratul PFD-ului, fiind dezamăgit de prestaţia lamentabilă a partidului, oricum nu ar fi votat pentru alte partide situate pe centrul eşichierului. A fost logic, în asemenea circumstanţe, să presupunem aderarea masivă la Front. Dar PPCD-ul sub conducerea lui Roşca şi-a creat o imagine politică prin care această formaţiune este percepută drept una imprevizibilă, autoritară şi extrem de personalistă în ce priveşte conducerea partidului. Din aceste considerente, electoratul moderat de dreapta, dezgustat de comportamentul liderului PFD, nu a fost ademenit nici de comportamentul arbitrar al liderului PPCD. Explicaţia în cauză este consolidată şi de comportamentul postelectoral triumfător şi maliţios, în acelaşi timp, al creştin-democraţilor, pe cînd era necesară o evaluare serioasă a eşecului generării unei adeziuni plenare a electoratului de dreapta, care depăşeşte cel puţin de două ori numărul celor care au votat pentru PPCD în alegerile din 25 februarie 2001.

Pe dreapta se mai află PFD, sau mai degrabă resturile acestei formaţ iuni distruse de liderul său Matei, care s-a implicat în afaceri dubioase, asigurînd partidului un sfîrşit ruşinos, umilind electoratul care a votat pentru PFD. Pe eşichierul de centru-dreapta s-a aflat o perioadă Partidul Renaşterii şi Concilierii (PRCM), care a fost în esenţă vehiculul politic al fostului preşedinte Mircea Snegur. Însă locomotiva financiară şi decizională era Nicolae Andronic, fost deputat în mai multe parlamente şi fost vicepremier în guvernarea ADR, detestat de mulţi lideri de partid aparent din cauză implicărilor în afaceri dubioase. Lipsită de ideologie şi verticalitate politică, formaţiunea în cauza este una de conjunctură, amplasarea pe centru-dreapta fiind declarată verbal de membrii săi, nu şi de doctrina explicită sau politicile promovate în parlament şi în executiv. Oportunismul PRCM şi al liderilor acestuia a fost subliniat o dată în plus prin părăsirea partidului de Andronic în favoarea PD-ului lui Diacov şi fuzionarea PRCM cu liberalii.

Forţa centristă de bază o reprezintă Partidul Democrat, condus de Dumitru Diacov, preşedintele fostului legislativ. PD-ul este moştenitorul

MpMDP, lansată în 1996 ca o mişcare de buzunar a lui Lucinschi. PD-ul, însă, a simţit gustul puterii în măsura în care a rupt relaţiile cu Lucinschi în 1999, cînd acesta a lansat campania de transformare a formei de guvernare. Speranţele PD-ului au fost legate de Ion Sturza, prim-ministru în 1999, promovîndu-i-se imaginea de şef al unui Executiv reformist şi prooccidental. Fără doctrină politică, arbitrar în acţiunile sale, PD-ul, ca şi PRCM-ul, este succesorul PDAM, moştenindu-i anemia ideologică şi virulozitatea promovării relaţiilor clientelare şi asigurarea intereselor financiar-politice ale cartelului Sturza-Diacov. Aparent pe centrul spectrului politic, dar de fapt extins de la centru spre stînga, s-a aflat "Alianţa Braghiş", condusă de ex-premierul Dumitru Braghis. "AB" a inclus mai multe partide virtuale, aduse la viaţă de apropiaţii lui Lucinschi în calitate de partide de buzunar, în cele mai bune tradiţii ale fostului preşedinte. De asemenea, "AB" a cuprins cîteva partide rusofile de stînga, prin care Lucinschi a sperat să sustragă voturi de la PCM. "AB" a fost susţinută de mass-media de stat, ziarele proprezidenţiale, precum şi de o parte importantă a aparatului de stat şi administraţiei locale. Ex-premierul Braghiş, de altfel, debutînd în funcţia respectivă, dar şi pe parcursul oficiului, s-a distins prin acţiuni arbitrare, nebulozitate şi anticonstituţionalism, propunînd impozitarea lăutarilor, legalizarea drogurilor, starea excepţională, bază militară rusă şi alte năzdrăvănii. Absolut lipsită de doctrine ideologice, "AB" este mai degrabă o forţă neocomunistă, reformată în spiritul clientelar al ex-preşedintelui Lucinschi.

Geografia electorală este extrem de relevantă atunci cînd se conjugă cu etnia şi clasa. Deşi am putea presupune că este un anacronism şi o sfidare a modernităţii, ruşii, care sînt urbani şi deci mai civilizaţi, votează pentru PCM în pofida adevărului că comunismul, ca şi fascismul, a fost una din cele mai mari nenorociri ale secolului XX. Predilecţia minoritarilor pentru PCM reflectă o altă realitate de a fi, nesincronizată cu *zeitgest*-ul actual şi într-o discordanţă vădită cu românii /moldovenii basarabeni. PCM a fost susţinut masiv de electoratul din UTA Gagauz-Yeri (80,6%), judeţele Taraclia (71,8%), Edineţ (59,1%) şi Bălţi (55,1%). Din cauza celor 28,17% din alegători care au votat pentru partidele mici, comuniştii, la cele 50 de mandate obţinute, s-au ales cu încă 21.[143] Există două probleme majore pe care le relevă procesul electoral:

1. O parte din moldoveni votează Partidul Comuniştilor, accentuînd acea amnezie istorică care îi caracterizează*, sau nu se prezintă la

secţiile de votare, ignorînd perspectivele de schimbare şi consolidare democratică.

2. Majoritatea absolută a minoritarilor votează Partidul Comunist sau mişcările socialiste cu un pronunţat caracter şovin rus.

5. Economia mixtă şi statul social: cadrul dezirabil al reformei economice

Contradicţia cea mai evidentă este între democraţie şi economia socialistă de comandă. Totodată, democraţia este, de asemenea, incompatibilă cu economia de piaţă liberă (în sensul direct al cuvîntului). După Dahl, experienţa istorică oferă cel puţin patru alternative economiei de piaţă libere în sensul strict al cuvîntului:[144]

1) Economia de comandă de tip socialist (întreprinderile sînt în proprietatea "societăţii" sau a statului, resursele sînt alocate, iar preţurile sînt stabilite de stat).
2) Economia de piaţă de tip socialist (întreprinderile sînt în proprietatea "societăţii" sau a statului, dar preţurile şi alocarea resurselor sînt lăsate pe seama pieţei).
3) Economia de comandă de tip capitalist (întreprinderile sînt în proprietatea "părţilor" private).
4) Economia mixtă (pieţele sînt limitate, controlate sau modificate de intervenţia guvernamentală).

Este dificil de stabilit un hotar clar între economia de piaţă liberă în sensul strict al cuvîntului şi economia mixtă, deoarece guvernele intervin în ambele cazuri, deşi în economiile mixte prezenţa reglatoare a statului este mai mare şi are un impact social mai pronunţat.

Este evident faptul că nici o ţară democratică nu a avut economie de comandă de tip socialist, aceasta fiind introdusă de liderii politici care aderaseră la o ideologie ostilă instituţiilor democratice, cum ar fi, de

*De exemplu, într-un sat tipic moldovenesc, Mitoc din judeţul Orhei, la ultimele alegeri parlamentare din 25.02.2001, pe care le-au cîştigat masiv comuniştii, pentru "Alianţa Braghiş" de centru-stînga au votat 191 de persoane, PRCM — 78, PPCD — 177 şi PCM — 370, *Ţara*, 01.03.2001.

exemplu, leninismul. Ideologia în cauză susţinea rolul de avangardă al partidului ce avea "acces privilegiat" la cunoaşterea legilor istoriei şi care intenţiona să "elibereze" nu doar proletariatul, ci şi întreagă omenire. Leninismul era cunoscut prin atitudinea vehementă faţă de oricare opoziţie, prin dispreţul ostil faţă de "democraţia burgheză", care ar fi, chipurile, doar un paravan pentru dominaţia burgheză etc. Lenin şi alţi conducători comunişti nu au avut nevoie, în mod premeditat, de economia de comandă pentru a distruge instituţiile democratice sau pentru a preîntîmpina dezvoltarea acestora — opţiunea pentru acest tip de economie s-a datorat instrumentelor ideologice disponibile la acel moment, fapt conjugat cu necesitatea stabilirii controlului exclusiv asupra capacităţilor coercitive ale statului. Este semnificativ faptul că, în perioada Noii Politici Economice, economia de piaţă a fost susţinută din două motive principale:

- în urma războiului civil bolşevicii au fost extenuaţi şi nu au avut la dispoziţie mijloacele coercitive necesare pentru a implementa politicile de anihilare şi distrugere a opoziţiei sociale sau civil-economice. În acelaşi timp, regimul dictatorial comunist nu s-a "relaxat" într-aşa măsură încît să-şi permită apariţia instituţiilor democratice;
- refacerea economică putea fi efectuată mai rapid prin intermediul creării unui cadru limitat pentru activitatea economică, în special — pentru ţărănimea proprietară de pămînt şi mica-burghezie a meşteşugarilor de la oraşe.

Însă, o dată ce obiectivele respective au fost atinse (economia parţial refăcută, iar comuniştii consolidîndu-şi puterea atît în oraşele şi satele Rusiei, cît şi în provinciile naţionale), acel grad de libertate economică nu mai putea fi tolerat de dictatura leninistă, deoarece aceasta ar fi putut, într-o perspectivă oarecare, să dea naştere unor mişcări politice reprezentative ale ţăranilor şi micilor proprietari. Dificultăţile cele mai mari în edificarea unei economii socialiste de comandă bolşevicii le-au întîmpinat la sate, unde rezistenţa a fost poate nu atît militantă, cît una consistentă şi "încăpăţînată", exprimată printr-un gen de "absorbţie civilă", decît prin intermediul opoziţiei armate (deşi au fost şi grupuri antibolşevice de rezistenţa ale ţăranilor şi după terminarea războiului civil, însă nesemnificative sub aspect numeric, coordonare, ideologie etc.). Foametea *organizată* de bolşevici* a avut un efect demoralizator asupra populaţiei rurale, precum şi deportările ulterioare, acestea contribuind într-o măsură decisivă la instaurarea acelui regim şi acelei ordini economice, care au fost concepute

în cadrul ideologiei leninist-totalitare.

Dat fiind că economiile de comandă de tip socialist au fost introduse doar de conducătorii leninişti şi deoarece conducerea comunistă este incompatibilă cu democraţia, putem afirma, alături de Dahl, că democraţia lipseşte într-un asemenea stat. Chiar dacă leninismul nu ar fi ideologia conducătoare, o ţară cu economia de comandă de tip socialist nu este capabilă să cultive şi să menţină instituţiile democratice. În orice sistem centralizat resursele economice sînt la dispoziţia liderilor, care le-ar putea utiliza în formă de susţinere sau de constrîngere. De exemplu, liderii comunişti ar putea interzice tipografiilor care se află în proprietatea statului să deservească necesităţile mass-media opoziţiei politice. Lucrul în cauză, de altfel, s-a întîmplat în repetate rînduri în Republica Moldova în timpul restructurării, dar şi în perioada postsovietică.

De asemenea, cînd anumite grupuri sociale nu sînt suficient de "receptive" faţă de politica regimului dictatorial comunist, ele sînt exterminate, după care, bineînţeles, împotrivirea nu mai este posibilă. Astfel, nu poate fi considerată absolut întîmplătoare (deşi nu se ştie pe cît de conştientizată, în sensul consecinţelor de lungă durată), sau un "exces" al regimului, colectarea forţată a cerealelor, cum ar fi cea din Rusia din 1932-1933, care a condus la foamete de proporţii enorme printre ţărani, fapt ce a contribuit, la rîndul său, la desfăşurarea reuşită a campaniei de colectivizare. În acelaşi mod, a fost efectuată colectivizarea în provinciile naţionale, inclusiv în Basarabia, numărul celora care au murit de foame în anii 1946-1947 ajungînd la sute de mii. De asemenea, a fost utilizată deportarea, care a minimalizat forţa de împotrivire a ţăranilor, atît în sensul rezistenţei naţionale, cît şi al celei ideologice de clasă.

---

*În ce priveşte *organizarea* foametei şi a deportărilor, este necesar de subliniat caracterul instituţional al acestora: acţiunile în cauză nu au fost organizate în mod absolut conştient şi planificat de către bolşevicii din Moscova şi cei locali, mai degrabă, acestea au fost nişte produse inerente ideologiei totalitar-leniniste. În cadrul ideologiei în cauză extremismul şi proto-genocidul au fost aplicate impulsiv şi conştient-organizat atît de elitele comuniste locale, cît şi de conducerea centrală. Între impulsivitate şi organizare a existat o convergenţă perfectă. În acelaşi timp, teroarea nu este suficient de raţională pentru a pretinde conceptul de organizare, care este logic. Chiar dacă violenţa (în particular, cea de stat) *poate fi organizată*, aceasta are loc într-un mediu anumit, care este determinant în ce priveşte formularea şi, în mod special, implementarea politicilor de exterminare. Faptul că totalitarismul comunist rus este inuman ne privează de capacitatea de a-l analiza ca pe o unitate logică, acest lucru permiţîndu-ne să evităm atribuirea unei raţiuni deosebite acţiunilor bolşevicilor şi să ne concentrăm asupra componentelor mediului social.

Deşi succesul mobilizării economice centralizate în statele democratice pe timp de război, cum ar fi Marea Britanie şi SUA în perioada Celui de-al Doilea Război Mondial, sînt incontestabile, totuşi economia de comandă nu s-a bucurat de susţinere politică pentru a fi gestionată în continuare. Aceasta pentru că procedurile democratice în condiţii normale sînt incompatibile cu economia de comandă.

Există o anumită similitudine între economia socialistă de comandă şi economia de piaţă în sensul strict al cuvîntului — aceasta constă în ignorarea prosperităţii fiecărui individ în parte şi a societăţii în general. În primul caz se procedează astfel în numele socialismului, iar în al doilea — în numele capitalismului. În ambele cazuri, însă, forţele ce formulează politicile respective în Basarabia sînt grupările oligarhice formate din (ex)comunişti şi (ex)comsomolişti. Divizarea în cauză a ţinut mai degrabă de insuficienţa de spaţiu vital pentru afaceri şi afirmare politică, decît de unele doctrine economice bine însuşite. Problema este că adevărata clasă de proprietari nu a apărut deocamdată, iar statul şi elita neocomunistă au făcut tot ce i-au stat în puteri să întîrzie apariţia acesteia.

În acelaşi timp, este cunoscut faptul că nici economiile de piaţă nu reprezintă o condiţie suficientă pentru democraţie, deoarece economiile de piaţă capitaliste au funcţionat şi în state autoritare sau dictatoriale cum ar fi, de exemplu, Chile, Taiwan sau Coreea de Sud. Pe de altă parte, într-o perspectivă mai îndelungată, după cum demonstrează experienţa, economia de piaţă structurează o societate care reuşeşte să impună gestionarea unei politici mai coerente din partea statului în ce priveşte liberalizarea şi democratizarea.

În ce priveşte raportul dintre democraţie şi economiile de piaţă, ar fi necesar de subliniat că există cel puţin două categorii mai mari: 1) economii de piaţă în sensul strict al cuvîntului; 2) economii mixte, în care pieţele sînt reglementate de intervenţia guvernamentală.

Karl Polanyi menţiona că, deoarece oamenii sînt tentaţi să reziste funcţionării pieţelor, aceştia, în orice sistem politic care le permite să-şi exprime şi să-şi protejeze interesele, vor încerca să reglementeze funcţionarea pieţei. Polanyi argumenta că în cazul Marii Britanii: "... de un secol dinamica societăţii moderne a fost susţinută de o mişcare dublă: extinderea perpetuă a pieţei şi monitorizarea acestei extinderi în sensul direcţiei".[145] Polanyi şi alţii au demonstrat că, în raport cu pieţele libere, este necesar să pornim de la două teze fundamentale:

1) funcţionarea pieţei nereglementate conduce la afectarea intereselor mai multor persoane, care sînt dezavantajate într-un mod sau altul;
2) dacă cei care sînt afectaţi de piaţă au oportunitatea politică respectivă, ei vor încerca să reglementeze piaţa pentru a minimaliza efectele nocive ale acesteia asupra categoriilor sociale din care fac parte.

În opinia lui Dahl, pentru a face o persoană să accepte răul pe care îl percepe ca fiind rezultatul funcţionării pieţei, aceasta trebuie să fie convinsă că într-o perspectivă mai îndelungată cîştigul său va fi mai mare în comparaţie cu suferinţele actuale sau că, indiferent de răul prezent ori viitor, cel puţin vor fi luate în consideraţie interesele altora pe care îi consideră fiind apropiaţi sau mai importanţi. În primul caz este vorba de un gen de tranzacţie, în cazul al doilea — de apelul la sentimentul unei obligaţii morale de a acţiona astfel pentru a realiza obiectivul unei bunăstări generale comune. Însă, în mod evident, este dificil sau aproape imposibil de convins o persoană anumită care se află într-o situaţie deplorabilă, din cauza funcţionării pieţei nereglementate, de presupusele avantaje într-un viitor anumit sau de necesitatea de a trăi în condiţii proaste în ideea unui oarecare bun public.

Încercarea de a convinge ar putea reuşi dacă ideologia pieţei libere este adînc înrădăcinată în conştiinţa elitelor şi a populaţiei unei ţări. Este important, în mod special, dacă ideologia respectivă este susţinută de elite din raţionamente legate de doctrine economice. După cum menţionează Polanyi, acesta a fost cazul Angliei în anii treizeci ai secolului XIX şi SUA pe tot parcursul secolului XIX. În momentul de faţă majoritatea populaţiei Republicii Moldova este ostilă funcţionării pieţei libere, din cauza pauperizării accentuate datorate guvernării proaste şi corupte a elitei postcomuniste moldoveneşti.

Principiul de bază al pieţei nereglementate îl reprezintă afirmaţia că o ordine economică va înregistra rezultate mai bune decît oricare alt sistem alternativ, dacă în cadrul acesteia activitatea va fi gestionată de către indivizi cointeresaţi, iar companiile private se vor afla în competiţie permanentă. Elementele politico-sociale ale acestei doctrine ar fi că pieţele capitaliste nereglementate contribuie la o libertate individuală mai mare, consolidarea unui sistem constituţional liberal, educarea indivizilor mai întreprinzători, apariţia mai multor posibilităţi de autorealizare, înregis-

trarea unui progres social mai pronunţat etc. Bineînţeles, este destul de discutabil în ce măsură aceste rezultate sînt produse de un capitalism al pieţelor nereglementate. Mai mult decît atît, cei care vor considera că interesele lor sînt afectate vor califica asemenea argumente ca fiind demagogice şi lipsite de sprijinul publicului larg.

După Robert A. Dahl, pentru a evalua această situaţie ar fi necesar de abordat *conceptul de eficienţă*, care este atribuit pieţei competitive nereglementate. Eficienţa este una mecanică şi, după cum afirmă Dahl, eficient este vehiculul al cărui motor consumă mai puţini carburanţi, însă, în calcularea eficienţei, ar trebui să se ţină cont şi de alte valori relative, cum ar fi viteza, securitatea, deşeurile de eşapament etc. Dar, dincolo de eficienţa mecanică, este extrem de relevant costul economic pentru obţinerea unor rezultate mai bune. Faptul că economiile de comandă şi-au demonstrat ineficienţa nu înseamnă şi dezirabilitatea relativă a economiilor mixte sau a economiilor de piaţă libere şi nici nu ajută la explicarea faptului că în ţările democratice există o preferinţă pentru economiile mixte.

În principiu, după cum afirmă Dahl, am putea fi de acord că rezultatul optim al activităţii economice ar fi utilitatea maximă, bunăstarea, plăcerea etc., adică ceea ce maximalizează satisfacerea cerinţelor/preferinţelor umane în raport cu alocarea resurselor insuficiente. Economiştii cunosc aşa-numitul "optim al lui Pareto" care reprezintă un maximum de bunăstare, definit ca o situaţie în care este imposibil să se mai îmbunătăţească bunăstarea cuiva prin modificarea producţiei sau a schimbului, fără a deteriora bunăstarea celorlalţi.[146] Eficienţa economică (P) în acest caz are o relevanţă deosebită pentru raportul între democraţie şi piaţa liberă, în special avînd în vedere autoritatea intelectuală a opiniei în conformitate cu care competiţia perfectă pentru pămînt, forţă şi capital în cadrul pieţelor nereglementate va conduce la eficienţă economică.

În altă ordine de idei, nu este posibil de găsit un răspuns convingător la întrebarea pe care o pune Dahl: dacă pieţele libere nereglementate produc rezultatele cele mai eficiente, de ce toate ţările democrate au optat în favoarea unor politici care nu sînt atît de optimale? Ceea ce contează în sensul valorilor relative (adică valori relative în cazul eficienţei mecanice a vehiculului — după exemplul lui Dahl) sînt justeţea sau corectitudinea, precum şi suportul politic cît mai larg într-un sistem democratic. Este adevărat, în acelaşi timp, că susţinătorii socialişti ardenţi ai intervenţiei guvernamentale deseori exagerează gradul necesar al acesteia. Însă, pe de

altă parte, nu se poate afirma cu seriozitate că, optînd pentru economiile mixte, cetăţenii şi liderii aleşi în statele democratice au fost iraţionali. Subscriem la teza lui Dahl că, pentru a realiza obiectivele social optimale în cazul eficienţei economice (P), este necesar de îndeplinit unele condiţii care pînă la urmă diminuează eficienţa respectivă în sensul strict al cuvîntului. De exemplu, dacă sindicatele desfăşoară activităţi într-o ţară anumită, aceasta înseamnă că rezultatele pieţei nu sînt optime. Problema constă în faptul că regula lui Pareto este una "ideală" în sens economic, însă, dacă se iau în consideraţie costurile sociale, atunci pieţele nu sînt întotdeauna eficiente. Piaţa nereglementată ar conduce la poluarea mediului, pentru că proprietarii marilor companii, în special industriale, nu sînt dispuşi să întreprindă de bună voie măsurile necesare de protecţie a mediului ambiant, care sînt destul de costisitoare. De asemenea, nu va fi posibilă crearea bunurilor comune ale societăţii, cum ar fi sistemul medical, vaccinarea şi şcolarizarea universală, menţinerea ordinii publice, a armatei etc.

Cu alte cuvinte, rezultatele economice eficiente nu sînt întotdeauna justificate din punct de vedere social. Problema constă în raporturile complexe — justeţe/corectitudine şi democraţie. În principiu, după cum afirmă Dahl, am fi justificaţi să acceptăm un rezultat eficient ca fiind corect doar în presupunerea "eroică", care este deseori declarată şi mai apoi ignorată, că distribuirea iniţială a venitului şi potenţialului de negociere a fost, de asemenea, justă. Însă, în cazul Republicii Moldova, dar şi al altor state postsovietice, nu a trecut chiar atît de mult timp ca indivizii să uite că actualii parveniţi — foşti lideri comunişti şi comsomolişti, directori de întreprinderi (în mare parte ruşi) — s-au folosit de funcţiile lor pentru a gestiona bunurile publice în folosul propriu. În urma acestor activităţi, cei din urmă pot pleda în mod confortabil pentru orice ideologie, în special care le-ar oferi un suport ideologic şi o legitimitate distribuirii iniţiale inechitabile. Semnificativ este faptul că discursul economic al comuniştilor moldoveni, veniţi la putere în urma scrutinului parlamentar din 25 februarie 2001, nu include măsuri radicale de naţionalizare a întreprinderilor şi băncilor, precum şi introducerea planificării de stat, tocmai din considerentul implicării unor membri importanţi ai Comitetului Central al PCM (sau a rudelor acestora) în afaceri care le-au adus şi continuă să le aducă venituri substanţiale.

Ideal ar fi dacă societatea civilă, cetăţenii simpli nu ar subscrie la asemenea proiecte de legitimizare a însuşirii bunurilor publice şi nu ar

reacţiona pozitiv la solicitările respective, înaintate de elita neocomunistă. În principiu, cu trecerea timpului se anihilează şi acest, ca oricare altul, sentiment de injustiţie, însă pînă atunci se întîrzie finalizarea tranziţiei democratice şi sînt posibile proteste sociale de proporţii.

O alocare a resurselor, care este maximal eficientă după regula lui Pareto, constă în concordanţa deplină cu un număr nedefinit de distribuţii ale venitului, cu o marjă extinsă de la o egalitate perfectă pînă la o inegalitate extremă. A declara că pieţele nereglementate sînt eficiente şi din acest considerent social dezirabile este o afirmaţie lipsită de suport moral, afirmă Dahl. Este firesc că în asemenea condiţii tentativa de a obţine o distribuire mai justă prin intermediul intervenţiei guvernamentale pare absolut rezonabilă. Pe de altă parte, pentru elitele intelectuale şi politice convinse de dezirabilitatea pieţelor competitive nereglementate costurile convingerii celor care se împotrivesc pot fi atît de mari, încît pieţele acestea nu vor fi în stare să funcţioneze în general. În plus, într-o ţară democratică, elitele, cu toată educaţia şi buna informare, trebuie să ţină cont de preferinţele electoratului, fie chiar şi ale unei minorităţi. Din aceleaşi considerente, PCM-ul nu va reuşi să controleze planificat economia, deoarece va fi nevoit să se confrunte cel puţin cu o minoritate opusă acestor intervenţii. Deşi, pe de altă parte, însăşi coexistenţa comuniştilor şi a democraţiei este o aberaţie: or, prin definiţie, nu mai e democraţie, ori PCM nu e partid comunist, ci mai degrabă socialist. În acelaşi context, se poate afirma că, datorită subdezvoltării societăţii civile şi politice, PCM-ul "socialist" ar putea reuşi să confere legitimitate statutului său economic-politic în urma retoricii sale intervenţionist-populiste, distrăgînd, în acelaşi timp, atenţia de la veniturile ilicite percepute de membrii importanţi ai PCM şi structurile afiliate acestuia.

Opţiunea alternativă convingerii sînt măsurile coercitive şi constrîngerea. Chiar într-o ţară democratică oamenii sînt în situaţia de a respecta legile cu care s-ar putea să nu fie de acord. Însă politica guvernului îndreptată spre iniţierea şi susţinerea pieţelor nereglementate, de asemenea, ar putea necesita măsuri coercitive. În sistemele democratice liberale este imposibil ca guvernul să aplice legea eficient împotriva rezistenţei unei minorităţi, cel puţin din considerentul că eventualul preţ pentru aplicarea cu forţa a politicii respective ar fi nerezonabil.

Bineînţeles, intervenţia guvernamentală este costisitoare şi se poate discuta dacă rezultatele pozitive ale acesteia sînt suficient de palpabile

pentru a fi susţinută.[147] În acelaşi timp, este necesar de ţinut minte că o economie de piaţă liberă şi nereglementată, de asemenea, poate fi menţinută doar de un sistem politic nedemocratic. Evidenţa istorică şi compararea sistemelor politice contemporane demonstrează faptul că economiile de piaţă sînt modificate de intervenţia guvernamentală în orice democraţie modernă.

Ideea fundamentală constă în faptul că sistemul politic democratic este bazat pe *participare* şi *includere* a tuturor cetăţenilor în procesele sociale. Chiar dacă aceasta ar fi în contradicţie teoretică cu eficienţa pieţei nereglementate, este preţul care ar trebui să fie plătit pentru acomodarea minorităţii dezavantajate de funcţionarea pieţei. Faptul în cauză ar evita apariţia unor disensiuni sociale de proporţii.

Dintr-o altă perspectivă, susţinătorii comunişti (sau, mai degrabă, socialişti) ai intervenţiei guvernamentale şi ai funcţiei reglementative a statului subminează, paradoxal, ideea de *welfare state* (stat al bunăstării sociale), prin respingerea obtuză a libertăţii economice. Problema, de fapt, nici nu constă în concurenţa unor şcoli sau tipuri de gîndire economică, ci în nişte clişee economice şi politice care sînt aplicate în raport cu realitatea economică. Primitivismul politicilor economice ale elitei reprezintă, în acest fel, unul din impedimentele principale în calea dezvoltării şi modernizării Republicii Moldova în condiţiile democratizării.

Se poate discuta separat despre intervenţia guvernamentală, care ar fi guvernul ideal, de ce funcţiile de distribuire ale guvernului pot capăta caracterul genului de serviciu pentru care birocraţia îşi solicită remunerări exagerate. Însă noi am încercat, în baza ideilor lui Dahl, să ne limităm la efectuarea unei analize politico-economice succinte şi la prezentarea unei argumentări în favoarea unei realităţi economice complexe care scapă deocamdată gîndirii economice şi politice moldoveneşti, temporizînd astfel, şi din această perspectivă, tranziţia şi consolidarea democratică a ţării.

În comparaţie cu alte ţări, statele postsovietice au impulsionat nu doar democratizarea societăţilor respective, ci şi mişcarea spre capitalism. Există, bineînţeles, multe similitudini între reforma economică în America Latină şi Europa de Est, cel puţin din cauza faptului că au fost utilizate aceleaşi prescripţii ale finanţei internaţionale.

După cum afirmă şi Przeworski, aceste reforme "orientate spre piaţă" conţin un set de măsuri menite să stabilizeze economia, obiectivul principal al faptului în cauză fiind scăderea inflaţiei şi îmbunătăţirea poziţiei

financiare a statului. În ce priveşte reformele structurale, obiectivul principal al acestora este creşterea eficienţei alocării resurselor. Scopul privatizării este mai puţin clar, deoarece motivele vînzării patrimoniului public nu sînt întotdeauna convingătoare. Chiar dacă stabilizarea este acompaniată de politici de menţinere a venitului, oricum se produce o reducere tranzitorie a cererii, datorită îmbinării cheltuielilor publice reduse şi ratei înalte a dobînzii. Liberalizarea comerţuluui, măsurile antimonopoliste, reducerea subvenţiilor şi creşterea preţurilor cauzează inevitabil creşterea şomajului şi reducerea capitalului.[148]

După cum Remmer a evaluat Programele Standby ale FMI, "există doar o corelaţie moderată între implementarea prescripţiilor FMI şi obţinerea rezultatelor economice dorite".[149] Pare a fi un truism (ignorat, ce-i drept, de marea finanţă internaţională) afirmaţia colectivului de politologi şi economişti sub conducerea lui Przeworski că dacă obiectivul declarat al reformelor orientate spre piaţă este creşterea bunăstării materiale, atunci aceste reforme trebuie să fie evaluate sub aspectul succesului înregistrat în generarea creşterii economice. Orice altceva în afara acestui criteriu nu este decît o declaraţie repetată a ipotezelor neoliberale.[150] Sursa dilemei, după Przeworski, pe care noile democraţii o întîmpină, este cum să creeze stimulente pentru forţele politice ca acestea să proceseze interesele sale în cadrul instituţiilor democratice în timp ce condiţiile materiale continuă să se deterioreze. Mai departe colectivul de economişti şi politologi înaintează trei ipoteze pe care le explică în mod destul de argumentat: 1) stabilizarea şi liberalizarea nu sînt suficiente pentru a genera creşterea (*growth* — engl.), dacă aceste reforme nu sînt îndreptate spre gestionarea crizei fiscale şi spre generarea economiilor (*savings* — engl.) publice; 2) fără o politică socială, condiţiile politice pentru continuarea reformelor sînt erodate; 3) stilul tehnocratic al gestionării politicii subminează instituţiile democratice incipiente.[151]

Bresser Pereira susţine că politicile de stabilizare deseori eşuează deoarece nu redresează "elementele fundamentale", pentru că pun o diagnoză greşită cauzelor inflaţiei şi impun costuri sociale care nu sînt necesare.[152] Un alt motiv de ce programele de stabilizare subminează perspectivele pentru o creştere ulterioară a fost invocat de Tanzi într-o autocritică a prescripţiilor FMI-ului: reducerea cheltuielilor, inerentă în tentativa de a gestiona criza fiscală, are tendinţa să nu facă deosebire între consumul guvernamental şi investiţiile publice.[153] În ce priveşte legătura

stabilizării cu creşterea, Blanchard a observat că: "evaluînd performanţa poststabilizatoare a ţărilor care s-au stabilizat, va trebui să concluzionăm că, în majoritatea cazurilor, creşterea economică s-a reîntors doar gradual şi nesemnificativ".[154]

După cum afirmă echipa de economişti şi politologi sub conducerea lui Przeworski, teoria economică în momentul de faţă nu susţine teza că stabilitatea şi competiţia sînt suficiente pentru a genera creşterea. Mai mult decît atît, reformele economice reprezintă un proces care implică o reducere temporară a consumului pentru o parte importantă a populaţiei. Dacă indivizii acceptă sacrificii temporare legate de tranziţie, atunci trebuie să fie siguri că situaţia lor se va îmbunătăţi într-un viitor clar definit. Pe de altă parte, oamenii a căror supravieţuire fizică devine problema fundamentală nu pot gîndi în termenii viitorului. De aici rezultă importanţa politică a politicilor sociale care ar proteja cel puţin venitul de bază pe parcursul tranziţiei.[155]

Politica socială spaniolă a fost destul de extensivă, astfel încît a putut fi conceptualizată de către guvern şi percepută de populaţie drept una progresînd spre "cetăţenia socială": o garanţie a protecţiei sociale rezonabil adecvate şi egale pentru toţi membrii comunităţii politice. Această politică a fost finanţată de o creştere semnificativă a veniturilor fiscale, provenite dintr-o taxare progresivă şi distribuite printr-un sistem descentralizat al autoguvernării regionale. Experienţa "cetăţeniei sociale" în Spania a fost în mod distinct legată de consolidarea democraţiei politice: în pofida şomajului, oamenii au realizat că democraţia politică aduce drepturi sociale.[156]

Dacă sistemului reprezentativ i se permite procesarea conflictelor cu privire la reforme, este cel mai probabil că ar apărea doar divergenţe de opinii rezonabile şi conflicte de interese responsabile: nu atît ameninţarea la adresa reformei, cît respingerea unui sau altui model economic. Prin neglijarea discuţiilor publice, fantoma "reacţiei populiste" serveşte în mod special pentru a apăra grupuri particulare de tehnocraţi împotriva concepţiilor alternative şi a echipelor competitoare. Deoarece strategia neoliberală implică costuri sociale semnificative, reformele tind să fie iniţ iate de sus şi lansate prin surpriză, independent de opinia publică şi fără participarea forţelor politice organizate. Ele tind să fie adoptate prin decret ori trecute prin legislative fără modificări care ar reflecta divergenţele de interese şi opinii. Stilul politic al implementării tinde să fie autocratic;

guvernele caută să-şi demobilizeze susţinătorii proprii mai degrabă decît să-şi compromită programul în urma consultărilor publice. Pînă la urmă, societatea însuşeşte că poate vota, însă nu poate alege; legislativele ajung la concluzia că nu au nici un rol în elaborarea politicii; partidele politice incipiente, sindicatele şi alte organizaţii percep că părerea lor nu contează. În acest fel, stilul autocratic al politicii, caracteristic reformelor neoliberale, tinde să submineze instituţiile reprezentative, să personalizeze politica, să genereze un climat în care politicile sînt reduse la expresii gratuite şi căutarea salvării.[157]

În acelaşi timp, colectivul de economişti şi politologi condus de Przeworski declară explicit că, pentru a creşte eficienţa în economiile care sînt monopoliste, suprareglate şi supraprotejate, este necesară o deschidere spre piaţa naţională şi internaţională. Aceste reforme nu pot fi implementate fără un declin temporar în consum, o creştere a şomajului sau alte costuri sociale. Însă critica este adresată prescripţiilor neoliberale standard, deoarece acestea sînt greşite în trei aspecte fundamentale: suscită stagnarea economică; generează costuri sociale ridicate care nu sînt necesare; subminează instituţiile democratice incipiente. Pe de altă parte, nici în domeniul liberalizării finanţa internaţională nu este suficient de consistentă. Experţii fondului au evaluat 30 de "pachete" multianuale de reforme economice susţinute de FMI, care au fost acceptate în 27 de ţări pe parcursul anilor '90. Raportul acestora descoperă că în o treime din aceste programe nu era stipulată liberalizarea comerţului.[158] De ce programele FMI nu au fost mai ambiţioase? Un răspuns ar fi că multe ţări sărace fac recurs, în mare parte, la tarife cînd încearcă să-şi consolideze veniturile.[159]

Abordarea alternativă, pe care o susţinem şi noi, ar consta din trei recomandări de bază: 1) politica socială trebuie să fie elaborată şi implementată o dată ce este iniţiat procesul de stabilizare sau liberalizare; 2) întregul pachet reformator trebuie să minimalizeze costurile sociale tranzitorii şi trebuie să fie orientat spre lansarea creşterii; 3) programul reformei trebuie să fie formulat şi implementat în urma negocierilor de către organismele reprezentative în cadrul instituţiilor reprezentative.[160]

6. Societatea economică moldovenească: vid conceptual, performanțe și cartelizare

Evoluţiile în domeniul societăţii economice sînt importante din punctul de vedere al tranziţiei şi consolidării democratice, deşi subiectul în cauză a fost subestimat de politologii şi economiştii moldoveni. Într-un fel, reprezintă o evoluţie nefericită faptul că opţiunile disponibile în imaginaţia elitei postcomuniste a Republicii Moldova au fost reduse de cele mai multe ori la îmbinarea bizară dintre lipsa cunoştinţelor în domeniul economiei de piaţă şi implementarea oarbă a recomandărilor din afară, care uneori nu au fost dintre cele mai inspirate.

Atunci cînd vorbim despre societatea economică moldovenească, trebuie să analizăm cîteva elemente interdependente, principii, tradiţii şi acţiuni care formează un set complex al realităţilor politico-economice. Vidul conceptual cu privire la reforma economică este determinat de lipsa oricărei strategii autentice clare în domeniu. Discursul economic în perioada postsovietică în Moldova a fost confuz şi deseori simplificat pînă la obtuzitate, indiferent de tezele vehiculate: neoliberale sau socialiste (postcomuniste). Aceasta face dificilă şi convenţională, *ab definitio*, divizarea pe care o operăm pe parcurs între două modele antidemocratice:

- socialist (postcomunist) excesiv reglementator;
- capitalist rudimentar nereglementativ.

"Curentele" în cauză sînt aparent contradictorii, însă politicile respective au fost folosite doar la nivelul discursului politic, nu şi la nivelul unei implementări autentice. Cu alte cuvinte, elita neocomunistă a Moldovei, divizîndu-se în partide şi carteluri financiar-economice, are mai mult în comun decît pretinde. Absenţa cunoştinţelor, cuplată cu dorinţa de parvenire, reduce discursurile "competitive" la acelaşi mod primitiv de a însuşi bunul public, propriu tuturor forţelor politice. Aceleaşi practici folosite de "democraţi" şi "comunişti" accentuează politica economică antidemocratică a elitei moldoveneşti postsovietice. În acest fel, coexistă două discursuri aparent contradictorii, însă asemănătoare în ce priveşte caracterul lor nedemocratic: pe de o parte, se face auzită pledoaria pentru o piaţă liberă absolut nereglementată, susţinută în special de grupările financiar-politice de parveniţi, mai tineri şi cu speranţele de îmbogăţire legate de o economie nereglementată şi orientată inclusiv spre pieţele occidentale — fapt care le conferă o anumită aură democratică. Aceste pledoarii neoliberale (guvernarea ADR) rezultă din consumul sumar al unor opere clasice în domeniu şi dorinţa de a oferi o acoperire ideologică

afacerilor grupărilor oligarhice, care au depăşit perioada de acumulare a capitalului. Însă problema nu se află la nivelul discursului, deseori formal, cum ar fi în cazul pseudoneoliberalismului ADR-ist, ci la nivelul practicilor, mediului de afaceri şi al bunăstării propriu-zise pentru toţi cetăţenii. Pe de altă parte, se promovează o piaţă mai pronunţat reglementată, care constrînge libertatea economică, aceasta fiind susţinută de politicieni mai în etate, cu afaceri mai mult în Est (Rusia şi CSI) — faptul în cauză conferind şi un gen de legitimitate electorală în ochii minoritarilor (pe motive etnice) şi ai celor săraci şi/sau nostalgici după bunăstarea şi/sau statutul politic şi internaţional al fostei URSS. Ambele extreme — economia de piaţă liberă (în sensul strict al cuvîntului) şi intervenţia socialistă în economie care îngrădeşte libertatea — sînt antidemocratice.

Experienţa sovietică în domeniul economic a avut un impact formativ asupra elitei politice, care nu a întreprins paşii necesari îndreptaţi spre restructurarea economică propriu-zisă şi spre formarea mentalităţii economice a întreprinzătorilor şi în general a populaţiei. De fapt, trezită peste noapte într-un stat independent, elita politică şi economică lăsase reforma în derivă, indecizia, amînarea, frica de responsabilitate, interesele corporative şi de grup etc. reprezentînd trăsăturile inerente ale acesteia. Cartelizarea economiei şi a politicii s-a produs vertiginos o dată ce politicienii ex-comunişti au început să realizeze, în timpul restructurării lui Gorbaciov, că politica poate reprezenta o sursă excelentă de îmbogăţire. Elita comunistă şi comsomolistă a început prima să practice un gen de business, cooperativele acestora fiind scutite de taxe. După destrămarea URSS, dar şi în ajunul evenimentului în cauză, o parte considerabilă din mijloacele financiare şi materiale ale Partidului Comunist au fost însuşite de funcţionarii superiori ai acestuia.

Multe ţări ex-comuniste nu au avut vreun proces clar de selectare a liderilor şi prea puţine metode de a-i controla. Economiştii susţin că aceasta a condus la programarea şi intensitatea reformelor, determinate de interesele vetuste ale fostei elite comuniste. În ţările ce se reformează încet, elitele, care au beneficiat de pe urma controlului continuu şi a subsidiilor, au fost capabile să întîrzie schimbarea şi să-şi însuşească resurse imense.[161] Acţiunile care au fost, totuşi, întreprinse în vederea reorientării economiei de stat spre piaţă s-au datorat, în mare parte, condiţionării împrumuturilor acordate de către organismele financiare internaţionale. Clasa politică a fost impusă să întreprindă ceva concret în acest sens,

însă acel *ceva* nu a reflectat convingerea politică, adeziunea şi fermitatea de a promova liberalizarea economiei. Pe de altă parte, există o tendinţă a unei părţi a elitei ex-comuniste/comsomoliste de a utiliza frazeologia neoliberală şi a promova o piaţă capitalistă nereglementată în avantajul propriu. Însă, după cum am remarcat în paragraful precedent, piaţa este un fenomen complex, iar societatea economică nu reprezintă doar politică monetaristă, deficit bugetar sau promovarea exportului, ci şi o mentalitate economică implementată cu asistenţa statului.

Weber, în "Teoria organizării sociale şi economice", a abordat problema birocraţiei care trebuie să se bazeze pe anumite principii fundamentale ale organizării, pe dreptul care stabileşte autoritatea legitimă a organizării şi defineşte scopul şi responsabilităţile organizaţiei. Regulile şi procedurile stabilite, care sînt specializate şi specifice, guvernează gestionarea organizaţiei, oferă direcţia şi limitează posibilitatea acţiunii arbitrare de către indivizi în cadrul organizaţiei. Angajaţii în birocraţie sînt desemnaţi exclusiv în baza competenţelor. Cel mai important principiu în spatele birocraţiei este raţionalitatea procedurală — poate fi organizată într-un asemenea mod încît se asigură realizarea scopului său într-o manieră eficientă. Este responsabilitatea funcţionarilor aleşi să asigure şi să menţină legătura între cetăţeni şi birocraţie.

Un grad destul de înalt al separării (diferenţierii structurale) între elaborarea deciziilor în domeniul economic şi conducerea politică reprezintă o caracteristică esenţială a capitalismului.

Conducerea ţării, executivul în general nu avea cunoştinţele necesare în domeniul economic, în schimb avea interese materiale imediate de parvenire, gestionînd în folosul propriu proprietatea de stat. Menţinerea agriculturii colectivizate şi a sectorului industrial de stat a fost susţinută atîta timp cît s-a căpătuit clientela lui Snegur, Sangheli şi Lucinschi — preşedinţi de colhozuri şi sovhozuri, precum şi directori de întreprinderi.

Pe de altă parte, este bine cunoscut faptul că nivelul corupţiei este invers proporţional cu cel al libertăţii economice. Sursa corupţiei o reprezintă întotdeauna intervenţia statului în economie. În Republica Moldova statul intervine, de cele mai multe ori, la comanda patronilor de companii importante care doresc să-şi menţină sau să-şi consolideze poziţia pe piaţă, recurgînd la mijloace politice. Scutirea de taxe, vacanţele financiare, regimurile preferenţiale — toate acestea au avut un obiectiv foarte clar, şi anume: îmbogăţirea cît mai rapidă şi fără eforturi. Guvernarea PDAM-istă,

Snegur şi Lucinschi, au garantat agrarienilor (preşedinţilor de colhozuri şi sovhozuri, şefilor de întreprinderi industriale, agroalimentare şi de prelucrare) menţinerea pieţei sigure de desfacere (Federaţia Rusă şi CSI), iar aceştia, în schimb, au susţinut financiar partidul de guvernământ.

Din aceste considerente conducerea Republicii Moldova, Legislativul şi Executivul s-au opus privatizării rapide a proprietăţii de stat şi, în special, a pământului, creînd un mediu investiţional nefavorabil. Poziţia elitei politice (ex-)comuniste din Moldova a fost determinată de educaţia acesteia şi de interesele de căpătuială imediată. Indivizii bogaţi, parveniţii actuali — în majoritate foşti comunişti şi comsomolişti, şefi de întreprinderi (de obicei, de origine rusă) — rar cînd au început şi au gestionat în mod corect afacerile pe care le au în momentul de faţă. Există, bineînţeles, şi mici întreprinzători care, cu forţe proprii, au reuşit să gestioneze un business oarecare (de regulă, mici agricultori, servicii etc.), însă în jurul sectoarelor importante — petrol, resurse enegetice în general, vin, tutun, telecomunicaţii, bancar, import automobile etc. — activează carteluri şi grupări politico-economice influente, care prosperă pe seama traficului de influenţă şi a lobbyismului. S-a produs, în acest fel, o asemenea convergenţă între politic şi economic cînd, în tradiţiile clientelismului, sînt distribuite resursele financiare ale statului prin intermediul creditelor preferenţiale şi/sau nerambursabile, fiind o practică obişnuită implicarea în afaceri a rudelor apropiate ale înalţilor funcţionari de stat.

În întreaga perioadă după destrămarea URSS, nomenclatura ex-comunistă, care s-a aflat la putere în Moldova, nu a promovat libertatea economică, opunînd rezistenţă vehementă proceselor de privatizare a întreprinderilor şi de împroprietărire a ţăranilor. De exemplu, în perioada 1 ianuarie 1992 — mijlocul lui 1998, mai puţin de 100 din circa 900 de gospodării agricole mari au fost transformate în structuri private.[162] Doar după ce a însuşit patrimoniul de stat şi a distrus ce nu a putut să acapareze, dar şi sub presiunea organismelor internaţionale, elita politică neocomunistă a demarat liberalizarea economică, în mare parte, pentru a legaliza propriile afaceri dubioase. Clasei de mijloc, inexistentă, i s-a luat speranţa înainte de a se naşte. Fără acest suport al proprietarilor, elita politică ex-comunistă a pregătit terenul pentru reinstalarea comunismului nereformat, în urma alegerilor parlamentare din 25 februarie 2001.

O problemă de mentalitate, care împiedică relansarea economică a ţării, este pasivitatea populaţiei în confruntarea cu problemele economice

cotidiene. "Şi nu este vorba de pasivitatea întregii societăţi, pentru că există anumite grupări care sînt foarte active chiar, de exemplu, nomenclatura sau grupările mafiote. (...) Cel mai important este ca investitorii străini şi cei locali să fie convinşi să investească în republică. În ultimii opt ani în Moldova s-a produs o degradare a infrastructurii, fapt care nu favorizează investiţiile. Din această cauză a avut loc şi un declin al producţiei, ceea ce face mai dificilă colectarea impozitelor. În felul acesta se închide un cerc vicios. Lucrurile sînt agravate de o proastă administrare a treburilor publice, de birocraţie şi alte obstacole. (...) Şi exodul de potenţial intelectual este, bineînţeles, un pericol pentru Republica Moldova, este o lovitură adusă societăţii. Cînd procesul se generalizează, se pierde vitalitatea la nivel de ţară şi de naţiune."[163]

Caracterul agrar al Basarabiei implică o economie cu toate deficienţ ele structurale (proprii oricărei ţări agrare) şi locale care ţin de un trecut formativ şi un prezent în care afacerile economice se gestionează extrem de prost. După evaluările observatorilor străini ale realităţilor rurale, este dificil să crezi că a sosit secolul XXI, mai mult — se pare că noul mileniu este martorul întoarcerii în secolul XIX. Satele s-au întors la supravieţuire, practicînd agricultura subexistenţei şi bazîndu-se doar pe economia naturală. Simbolul postcomunismului a devenit sapa — cel mai ieftin instrument de prelucrare a pămîntului. Consumul cărnii în Europa de Est a scăzut de două ori din 1990, în proporţie inversă s-a mărit rata îmbolnăvirii de tuberculoză şi hepatită, cifrele în cazul Moldovei fiind şi mai mari. Jumătate din moldoveni cîştigă mai puţin de 220 $ pe an, în comparaţie cu 2 000 $ în 1992. Capitalul uman se află într-un declin fenomenal, deoarece persoanele cu studii superioare nu mai lucrează în conformitate cu specialitatea însuşită. Colapsul economic şi ignoranţa guvernărilor a condus la o eroziune rapidă a serviciilor sociale de bază cu care satele erau puţin, dar, totuşi, asigurate în perioada comunistă. Sectorul agrar enorm şi ineficient — în termeni umani, satele sărăcite — reprezintă unul din obstacolele majore în calea integrării şi accederii la UE pentru Polonia, România, Bulgaria şi Slovacia. În jur de 24% de polonezi, 36% de români mai lucrează în agricultură. În Moldova — în jur de 50%. Pămîntul, cîndva colectivizat, a fost redus la un gen medieval de prelucrare a parcelelor suficiente pentru a menţine existenţa unei familii, nu însă pentru a face faţă competiţiei pe piaţă. Sistemul educaţional şi învăţămîntul se dezintegrează, rata mortalităţii şi a analfabetismului

crescînd alarmant în ultimii zece ani. Instituţiile de stat sînt practic inexistente în mediul rural, iar unde sînt vizibile, dau dovadă de incompetenţă şi/sau corupţie. Ar trebui să fie susţinute eforturile cooperative, bazate nu ca înainte, pe colectivizarea impusă de sus, ci pe spiritul întreprinzător din partea indivizilor simpli.[164]

Gestionarea sectorului energetic a fost făcută în lipsa unui profesionalism elementar, situaţia fiind complicată şi de interesele de căpătuială pe care funcţionarii moldoveni le-au avut în procesul de acumulare de datorii enorme ale Moldovei către Rusia pentru resursele energetice. Pentru a achita datoriile, în mare parte acumulate de ruşii separatişti din regiunea transnistreană (care nu sînt penalizaţi şi primesc în continuare resurse energetice mai ieftine), plus penalităţile deliberat exagerate ale Kremlinului, Chişinăul a transferat către Rusia practic toate sistemele de distribuire a energiei electrice şi conductele de gaz şi petrol. Faptul în cauză nu doar a subminat încrederea potenţialilor investitori străini în posibilitatea privatizării acestor reţele de distribuire a resurselor energetice, ci a accentuat dependenţa economică şi politică faţă de Moscova.[165] "Gazprom"-ul joacă un rol atît de important în politica internă şi externă a Republicii Moldova, încît faptul acesta este relevat simbolic de înmînarea simultană de către Lucinschi şi Smirnov a decoraţiilor "de stat" respective lui Rem Veahirev, preşedintele consiliului de conducere al acestui monopol, cu ocazia împlinirii a 65 de ani de la naştere.[166] Din contul datoriilor pentru gaze guvernările postcomuniste ale Republicii Moldova au transferat către concernul monopolist rus întreprinderi importante, patrimoniul ţării trecînd în proprietatea rusă, din cauza incapacităţii executivului de a guverna eficient.[167] Sistemul energetic român, din mai 1998, este conectat la sistemul unic european (prin Ungaria). Acele credite colosale din afară ce au fost obţinute de către Moldova (de la BM, FMI etc.), cu părere de rău, nu au fost investite în sectorul energetic, sector ce costituie pîrghia de bază a independenţei economice a ţării. "Apreciem acest fenomen ca fiind o greşeală conştientă a conducerii de vîrf a republicii, dar şi într-o oarecare măsură şi o greşeală a organizaţiilor financiare internaţionale menţionate, măcar prin faptul că nici FMI şi nici BM n-au orientat la timp şi corect conducerea locală".[168]

Indicii guvernabilităţii relevă mai multe lucruri interesante pentru înţelegerea "performanţelor" funcţionarilor moldoveni[169]. Guvernarea comunistă a lui Voronin nu este inclusă, însă informaţiile disponibile re-

flectă o scădere a indicilor economici, drept urmare a unor măsuri populiste întreprinse de Partidul Comuniştilor, cît şi a înrăutăţirii relaţiilor cu organismele financiare internaţionale.

Din luna mai 1990 Republica Moldova a avut 9 guverne în care au activat 194 de miniştri, dintre care 139 s-au perindat în cel puţin două guverne în funcţii ministeriale (fără a contabiliza funcţiile de viceminiştri sau directori de departamente). Din totalul de 139 de persoane, membri ai guvernelor, doar 17 nu au fost membri ai PCUS, unii dintre care datorită vîrstei relativ fragede pentru "îmbrăţişarea" carierei de partid sau cel puţin pentru obţinerea calităţii de membru. Toţi preşedinţii de stat, de parlament şi premierii au fost membri ai PCUS, unii deţinînd funcţii înalte.[170]

Calitatea elitei executive a fost sub orice nivel. De regulă, aceasta a fost originară a sistemului sovietic al puterii administrative şi de partid. În mare parte, acestor indivizi, adiţional deputaţilor şi preşedinţilor Snegur, Lucinschi şi Voronin, li se datorează impasul economic şi subminarea perspectivelor de creştere economică şi de democratizare.

Comerţul exterior al Republicii Moldova în perioada 1 ianuarie — 1 decembrie 2000 a înregistrat un sold negativ al balanţei comerciale de 275,3

Premier	Perioada de activi-	Anul apre-cierii	PIB	Inflaţia anuală	Deficitul bugetar, inclusiv	Rata de schimb	Inve-stiţii străine	Datoria internă, % în	Da-toria externă
M. Druc	05.90-	1991	-17,5	201,4	...	...	...	...	...
V. Muravschi	06.91-	1992	-29,1	1209	...	...	...	...	...
A. Sangheli	06.92-	1993	-1,2	1284	-9,0	4,06	...	6,0	255,7
A.Sangheli	04.94-	1995	-1,4	30,2	-6,8	4,49	34	7,8	830,2
I. Ciubuc	02.97-	1997	+1,6	11,8	-7,8	4,63	60	11,7	1233,7
I. Ciubuc	05.98-	1998	-8,5	7,7	-3,3	5,38	84	17,0	1303,5
I. Sturza	03.99-	1999	-3,1	39,3	-3,1	10,52	93	15,7	1342,6
D. Braghiş	12.99-	2000	+1,9	31,3	-1,6	12,38	129	12,2	1346,4

mil. USD. În perioada respectivă statelor CSI le-a revenit 58% din volumul total al exporturilor, statelor UE — 21,9%, iar celor central- şi est-europene — 13,6%, principala piaţă de desfacere fiind cea rusă — 43,7%.[171] Geografia relaţiilor economice a fost determinată de forţele politice aflate la putere, de mentalitatea liderilor, educaţia şi relaţiile de lungă durată. Elitele neocomuniste au susţinut transferarea întreprinderilor moldoveneşti Rusiei din contul datoriilor, însă au protestat împotriva procurării de energie electrică din România contra acţiuni ale unor întreprinderi incluse în programul de privatizare.[172] De altfel, toată conducerea postcomunistă a Moldovei a făcut afaceri cu Rusia, vînzînd cu încetul patrimoniul de stat, şi doar pe parcursul guvernării algoritmice a ADR-ului s-a încercat cel puţin o reorientare iniţială spre România şi Occident — timidă, ce-i drept, şi mai mult pe motive personale, decît din convingere.

Într-un studiu realizat de BERD, firmele din ţările în tranziţie au acordat calificative statului, pornind de la obstacolele întîmpinate în afaceri, de la problemele de corupţie, crimă organizată şi intervenţia statului, Republica Moldova fiind pe ultimul loc în ce priveşte indicii guvernabilităţii, alături de Kirghizia.[173] În asemenea circumstanţe, economia tinde să evite formele instituţionalizate de funcţionare, cota economiei subterane ridicîndu-se în permanenţă şi constituind la 35-50% din întreaga economie, unii autori considerînd că în anii 1996-1998 sectorul respectiv s-a stablilizat la 76-79%. De asemenea, politica de acumulare a datoriilor externe este justificată doar în cazul obţinerii veniturilor pe seama investiţiilor de durată în capitalul de bază. Însă, în pofida creşterii datoriilor externe şi interne, investiţiile reale de durată nu se efectuează nici în sectorul de stat, nici în cel individual. Fenomenul a fost însoţit mereu de utilizarea ineficientă a capitalului de bază. Cetăţenii s-au trezit în faţa dilemei: să achite "serviciile" proaste prestate de către statul ce nu-şi poate exercita funcţiile de reglor şi apărător al intereselor lor sau să acţioneze singuri. În această situaţie companiile şi-au ales, în fond, calea evaziunii fiscale, practicînd schimburile directe pe piaţă, care nu permit statului să ţină sub control procesul respectiv.[174]

Falimentul statului mai este relevat de faptul că cetăţenii nu aşteaptă garanţii sau implementarea unor politici sociale, ci pleacă ilegal la muncă în străinătate, deseori asumîndu-şi riscul de a trăi în condiţii mizerabile şi de a fi traşi pe sfoară. În conformitate cu evaluările neoficiale ale Băncii Naţionale[175], Republica Moldova percepe anual, datorită migranţilor, în

Funcţiile/numărul	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
Preşedintele Consiliului de Miniştri al RSSM — Prim-mi-	**Mircea Druc** mai 1990 –	**Valeriu Muravschi** iunie 1991-	**Andrei Sangheli** iulie 1992 –	**Andrei Sangheli II** aprilie 1994 – ianuarie	**Ion Ciubuc** ianuarie 1997 – mai	**Ion Ciubuc II** iunie 1998 – martie	**Ion Sturza** aprilie – decembrie	**Dumitru Braghiş** decembrie 1999-apri-	**Vasile Tarlev** aprilie 2001 –
Prim-vicepreşedinte al CM al RSSM — Prim-viceprim-mi-	Andrei	Constantin	Nicolae	X	X	X	X	X	X
Prim-vicepreşedinte, prim-vi-	Constantin	X	X	X	X	X	Nicolae	X	X
Viceprim-ministru	X	Valeriu	Mihai	Valentin	Valeriu	Ion Sturza	Alexandru	Andrei	Andrei Cucu/ Ştefan
Viceprim-ministru	X	X	Valentin	Ion Guţu	Ion Guţu	Valentin	Oleg	Valeriu	Valerian
Viceprim-ministru	X	X	Nicolae	Valeriu	X	Oleg	X	Lidia Guţ	Dmitri
Viceprim-ministru	X	X	X	X	X	Nicolae	X	X	X
Ministru al Afacerilor Inter-	Ion Costaş	Constantin	Constantin	Constantin	Mihai	Victor	Victor	Vladimir	Vasile Drăgănel/ Gheorghe
Ministru al Afacerilor Ex-	Nicolae	Nicolae	Nicolae	Mihail	Mihail	Nicolae Tăbăcaru	Nicolae	Nicolae Tăbăcaru/ Nicolae	Nicolae Cernomaz/

Ministru al Justiţiei	Alexei	Alexei	Alexei	Vasile	Vasile	Ion	Ion	Valeria	Ion Morei
Ministru al Apărării	X	Ion Costaş	Pavel	Pavel	Valeriu	Valeriu	Valeriu	Boris	Victor
Ministru al Economiei şi Re-	Constantin	Constantin	Sergiu	Valeriu	Ion Guţu	Ion Sturza	Alexandru	Andrei	Andrei Cucu/ Ştefan
Ministru al Relaţiilor	X	X	Andrei	X	X	X	X	X	X
Ministru al Comerţului	Valeriu	Valeriu	Tudor	X	X	X	X	X	X
Ministru al Agriculturii şi Alimentaţiei — Industriei de	Andrei	Andrei	Vitalie	Vitalie	Gheorghe	Valeriu	Valeriu	Ion Russu	Dmitri
Ministru al Informaticii şi	Timofei	Timofei	Ion Casian	Ion Casian	Ion Casian	X	X	X	X
Ministrul Transporturilor şi	X	X	X	X	X	Tudor	Victor	Afanasie	Victor Ţopa/ Anatol
Ministru al Ştiinţei şi Învăţă-	Nicolae	Nicolae	Nicolae	Petru	X	X	X	X	X
Ministru al Învăţământului, Tineretului şi Sportului —	X	X	X	X	Iacob	Anatol	Anatol	Ion Guţu	Ilie Vancea/ Gheorghe
Ministru al Industriei	Dumitru	Dumitru	X	Grigore	X	X	X	X	X

Ministru al Energeticii	X	X	X	X	X	X	X	I o n	I o n Leşanu/
Ministrul Mediului şi Ame-	X	X	X	X	X	Arcadie	Arcadie	Arcadie	Gheorghe
Ministru al Industriei (şi Co-	X	X	X	X	Grigore	Ion Tănase	Alexandra	Alexandra	Mihail
Ministru al Finanţelor	Valeriu	X	Claudia	Valeriu	Valeriu	Anatol	Anatol	Mihai	Mihai Manoli/ Zinaida
Ministru al Privatizării şi	X	X	X	Ceslav	Ceslav	X	X	X	X
Miistru al Sănătăţii	Gheorghe	Gheorghe	Gheorghe	Timofei	Mihai	Eugen	Eugen	Vasile	Andrei
Ministru al Culturii (şi	Ion	Ion	Ion	Mihail G.	Ghenadie	Ghenadie	Ghenadie	Ghenadie	Ion
Ministru al Tineretului, Spor-	X	X	Petru	X	X	X	X	X	X
Ministru al Transporturilor	Valeri	Valeri	X	Vasili Iovv	Vasili Iovv	Gheorghe	Gheorghe	X	X
Ministru al Resurselor Ma-	Constantin	Constantin	X	X	X	X	X	X	X
Ministru al Serviciilor Comunale, Exploatării Fondului	X	X	Mihail	Mihail	X	X	X	X	X
Ministru al Construcţiilor (şi Dezvoltării Teritoriale, Gos-	Gheorghe	Gheorghe	Valeriu	X	Mihai	Mihai	Mihai	X	X

Ministru al Muncii şi Asigurării (Protecţiei) Sociale şi	Andrei	Andrei	Dumitru	Dumitru	X	Vladimir	Vladimir	Valerian	Valerian
Ministru de Stat	Gheorghe	Filip	Gheorghe	Gheorghe	Nicolae	Nicolae	Vladimir	X	X
Ministru pentru Relaţii cu	X	X	X	Victor	X	X	X	X	X
Preşedinte al Comitetului pentru Securitatea Statului, Ministerul Securităţii Naţionale, Serviciul Securitate şi	Tudor	Anatol	Vasile	Vasile	Tudor	Tudor	Tudor	Valeriu	Valeriu Pasat/Ion
Director General al Departamentului de Stat pentru			Valeri						
DG al DS pentru Standarde, Metrologie şi Supraveghere			Dumitru						
DG al DS pentru Control			Gheorghe						
DG al DS pentru Edituri, Po-			Aurel						
DG al DS al Limbilor			Ion						

jur de 170 milioane de dolari de la cei aproximativ 600 000 de cetăţeni angajaţi în străinătate (estimări aproximative*). Graţie banilor migranţilor se minimalizează şansa şi vehemenţa protestelor sociale ale populaţiei, care suferă din cauza căderii nivelului de trai. În ţară practic nu se desfăşoară acţiuni ale nesupunerii civile, mitinguri şi demonstraţii "ale castroanelor goale". Este evident că indivizii nu au încredere în stat şi nu îşi leagă viitorul de performanţa autorităţilor. Statul este ignorat, existenţa lui este irelevantă pentru cetăţenii de rînd şi ar fi, cel puţin, cinic de solicitat acestora loialitate faţă de statul Republica Moldova. Se instituie tradiţia politică şi socială a două lumi paralele, care absolvă statul de presiunea cetăţenilor şi asigură perpetuarea subdezvoltării politice şi economice.

Zece ani de "reforme" economice au condus la scăderea bruscă a nivelului de trai al oamenilor simpli, care sînt disperaţi în raport cu lipsa perspectivelor de îmbunătăţire a situaţiei şi în raport cu aroganţa cu care îi tratează guvernanţii. Nimeni nu este dispus să moară de foame de dragul unui concept abstract cum ar fi reforma moldovenească, iar guvernările care s-au succedat în Moldova postsovietică au reuşit nu doar "performanţ a" stagnării, ci şi strangularea speranţei indivizilor, substituirea reformei prin jaf, aroganţă şi neprofesionalism, compromiţînd însăşi noţiunea de reformă şi democraţie. În mod normal, nu reforma trebuie schimbată, ci felul de a fi al guvernanţilor.

După cum am văzut, în urma procesului constituţional din 1994 s-au cristalizat trei momente negative pentru democratizare, cum ar fi caracterul neobligatoriu al Constituţiei din punctul de vedere al unei părţi

*Evaluarea experţilor Băncii Mondiale în Moldova este că în afara graniţelor ţării lucrează nu mai mult de 150 000 de indivizi. În perioada de vară, în timpul muncilor agricole sezoniere, numărul migranţilor se dublează, ajungînd la 300-400 000 (Moldova//CIS Migration Report. 1996./IOM. — Geneve, 1997, p. 83). Părerea experţilor locali este că Moldova are nu mai puţin de 450-500 000 de migranţi (Валерий Мошняга, "Трудовая миграция в Республике Молдова: Основные тенденции и объёмы", *Moldova, România, Ucraina: integrarea europeană şi migraţiunea forţei de muncă*, Chişinău: Captes, 2000, p.116). Pînă la sfîrşitul anului 1999 au fost eliberate 549 000 de paşapoarte, în conformitate cu datele Departamentului paşapoarte şi documentare al MAI ("Независимая Молдова", 10.12.99). În procesele migraţiei bărbaţii tineri pînă la 30 de ani reprezintă în jur de 50%. Nu ne putem aştepta, după părerea experţ ilor, la creşterea substanţială a volumului migraţiei în timpul apropiat, deoarece aceasta a atins nivelul maxim şi va fi înnoită cu generaţii mai tinere.

semnificative a electoratului, stabilirea unui mediu constituţional exclusiv şi inoperant, crearea unei tradiţii constituţionale prin care domină modul impunerii majoritare, abordările exclusiviste, şi nu modul consensual de soluţionare a problemelor. Totodată, contextul regional al tradiţiei şi practicii constituţionale este la fel de relevant, deoarece Constituţia nu s-a bazat pe tiparele constituţionale anglo-saxone, ci pe cele latin sau sovietic. În condiţiile politice şi de securitate în care aceasta a fost adoptată faptul în sine a însemnat manifestarea unui grad de obedienţă faţă de Rusia şi încercarea de a-i calma pornirile neoimperialiste, refuzîndu-se reinstalarea unor adevăruri evidente. Însă, cu toate deficienţele constituţionale, nu trebuie să supraevaluăm alegerea constituţională.

În perioada URSS Sovietele erau cele care reprezentau puterea supremă în RSSM, ca şi în toată Uniunea, dar, pe parcurs, o dată cu liberalizarea şi restructurarea iniţiată de statul-partid central, puterile formale ale Sovietului Suprem au început să fie umplute cu un conţinut pe potriva literei legii. Pe de altă parte, schimbarea de patru ori a formei de guvernare în 10 ani a reprezentat o performanţă remarcabilă prin frecvenţă, dar şi prin oportunismul politic şi *privatizarea* procesului constituţional în scopul consolidării puterii unor politicieni concreţi şi a unor partide concrete.

Contribuţia instituţiilor politice la procesul de tranziţie şi consolidare democratică este importantă, alegerea făcută de statele Europei de Sud a cadrelor constituţionale parlamentare oferind mai multe avantaje pentru consolidarea democratică: eficacitatea, capacitatea de a edifica majorităţi şi abilitatea de a termina o criză de guvern fără ca aceasta să devină o criză a regimului. Parlamentarismul, avînd stimulente puternice pentru edificarea disciplinei de partid şi a coaliţiei, ar încuraja societatea politică să *agrege* interesele.

Drept rezultat al politicilor regimurilor comuniste de nivelare şi modernizare, ele au fost mai puţin structurate din punct de vedere social-politic decît democraţiile occidentale sau societăţile precomuniste. Nivelul scăzut al diferenţierii socioeconomice a avut drept consecinţă faptul că preferinţ ele partinice ale cetăţenilor după 1989 au fost determinate în mare măsură de "politici culturale", decît de interese legate de poziţiile individuale în structura socială. Partidele politice care au funcţionat imediat după tranziţia politică au articulat interese teoretice ale grupurilor sociale care nu au existat la acel moment.

Clivajele merg mai departe de problemele, conflictele sau interesele

de natură pur economică sau socială. Ele sînt într-un sens mai fundamentale, deoarece se bazează pe cultură, orientări ale valorilor şi substanţă ideologică. Clivajele sînt instituţionalizate, nu în ultimul rînd, în forma partidelor politice şi a altor grupuri asociative. În acelaşi timp, volatilitatea comportamentului electoral după tranziţia de la comunism pare să confirme noţiunea că clivajele de clasă rămîn a fi slab articulate. În acest context, interesul pentru ideologie în Republica Moldova este practic cvasiinexistent, din aceste considerente şi diferenţele între partide sînt minime. Partidele şi membrii acestora se află în continuă mişcare, dezertînd la orice moment, cînd circumstanţele politice nu favorizează interesele personale, iar coaliţiile de conjunctură cu comuniştii au subliniat mizeria conceptuală şi ideologică a componentelor ADR. Erodarea politicului reprezintă una din trăsăturile fundamentale ale societăţii postsovietice moldoveneşti, ca şi cronicizarea ineficienţei unui sistem politic incapabil să producă partide decente, politicieni profesionişti şi politici publice care să reuşească implementarea reformei instituţional-economice. Reculul democraţiei şi consolidarea comuniştilor rusofili în urma alegerilor parlamentare din 25 februarie 2001 nu au reprezentat o surpriză prea mare, dacă luăm în consideraţie prestaţia elitei politice ex-comuniste în Republica Moldova. De fapt, democraţia s-a aflat în regres continuu după proclamarea independenţei, alegerile din 25 februarie 2001 deconspirînd faptul în cauză.

După cum am văzut, contradicţia cea mai evidentă este între democraţie şi economia socialistă de comandă, totodată democraţia este, de asemenea, incompatibilă cu economia de piaţă liberă (în sensul direct al cuvîntului). Forţele ce formulează politicile respective în Basarabia sînt grupările oligarhice formate din (ex-)comunişti. Divizarea în cauză a ţinut mai degrabă de insuficienţa de spaţiu vital pentru afaceri şi afirmare politică, decît de unele doctrine economice bine însuşite.

Am ajuns la concluzia că politica socială trebuie să fie elaborată şi implementată o dată ce este iniţiat procesul de stabilizare sau liberalizare; întregul pachet reformator trebuie să minimalizeze costurile sociale tranzitorii şi trebuie să fie îndreptat spre lansarea creşterii; programul reformei trebuie să fie formulat şi implementat în urma negocierilor de către organismele reprezentative în cadrul instituţiilor reprezentative.

Experienţa sovietică în domeniul economic a avut un impact formativ asupra elitei politice, care nu a întreprins paşii necesari îndreptaţi spre

restructurarea economică propriu-zisă şi spre formarea mentalităţii economice a întreprinzătorilor şi, în general, a populaţiei. Doar după ce a însuşit patrimoniul de stat şi a distrus ce nu a putut să acapareze, dar şi sub presiunea organismelor internaţionale, elita politică neocomunistă a iniţiat liberalizarea economică, în mare parte, pentru a legaliza propriile afaceri dubioase. Clasei de mijloc, inexistentă, i s-a luat speranţa înainte de a se naşte. Fără acest sprijin al proprietarilor, elita politică ex-comunistă a pregătit terenul pentru reinstalarea comunismului nereformat, în urma alegerilor parlamentare din 25 februarie 2001.

NOTE

1 Relevantă este în acest context culegerea de constituţii ale Moldovei sponsorizată de CC al PCM – Вехи молдавской государственности, научный коорд. Царанов В.И. (Кишинев: Асоциация научных исследователей Молдавии "Н. Спэтарул Милеску", 2000).

2 Hotărîrea nr. 118-XII a Sovietului Suprem al RSSM din 19.06.1990.

3 Михалева С., Конституционное право стран СНГ (Москва: Юридическая наука, 1996), p. 114.

4 "Şedinţă cu factorii responsabili pentru desfăşurarea sondajului «La sfat cu poporul»", BASA-press, 01.03.1994

5 Abraham Florin, "Românii şi constituţionalismul", în Dilema, 03-06 decembrie 1999, p. 6.

6 Abraham Florin, "Românii şi constituţionalismul", în Dilema, 03-06 decembrie 1999, p. 6.

7 BASA-press, Chişinău, 27.07.1994.

8 BASA-press, Chişinău, 27.07.1994.

9 BASA-press, Chişinău, 07.07.1994.

10 Heitmann Klaus, Limbă şi politică în Republica Moldova (Chişinău: ARC, 1998) p. 158.

11 BASA-press, Chişinău, 14.07.1994.

12 BASA-press, Chişinău, 04.07.1994.

13 BASA-press, Chişinău, 05.07.1994.

14 Vieru Boris, Flux cotidian, 27.08.99.

15 Przeworski Adam, ed., Sustainable Democracy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), pp. 51-52.

16 Legea nr. 3382-XI, Veştile, nr. 7, Chişinău, 29.07.1989.

17 Creţu Vasile, coord., Bazele Statului şi Dreptului în Republica Moldova (Chişinău: Cartier, 1997), p. 143.

18 Snegur Mircea, Eu cred în viitorul Moldovei (Chişinău: Colecţia "Luceafărul", 1996), pp. 10-11.

19 Barbălat Pavel, preşedintele Curţii Constituţionale, interviu, "Pîrghiile de exercitare a mandatului prezidenţial nu s-au epuizat", Flux cotidian, 14.04.1999.

20 "В субботу в Молдове чуть не вспыхнул гражданский конфликт", Независимая Молдова, 19.03.1996.

21 "Plenara CC al PC l-a înaintat pe Vladimir Voronin la funcţia de preşedinte al Republica Moldova", AP Flux, 03.03.2001.

[22] BASA-press, 06.12.1997.
[23] Moldova Suverană, 06.04.1999.
[24] "Decret prezidenţial privind constituirea Comisiei naţionale pentru elaborarea proiectului Legii pentru modificarea Constituţiei Republicii Moldova din 01.07.1999", Momentul, 02.07.1999.
[25] Săptămîna, 02.04.1999, p. 19.
[26] Druţă Ion, "Referendumul ne dă o şansă. Nu o respingeţi", Săptămîna, 21.05.1999, p. 5.
[27] Săptămîna, 30.04.1999, p. 8.
[28] Săptămîna, 06.08.1999, p. 14-18.
[29] Săptămîna, 21.05.1999, p.12.
[30] "Chiar dacă va obţine instaurarea unui regim prezidenţial, Lucinschi riscă să cedeze funcţia unui alt preşedinte", BASA-press, 25.03.1999.
[31] Sturza Ion, interviu, Săptamîna, 09.04.1999, pp. 16-17.
[32] "Curtea Constituţională a oferit explicaţii şefului statului asupra unui articol din Constituţie", BASA-press, 23.03.1999.
[33] "Preşedintele Republicii Moldova propune instituirea republicii prezidenţiale", BASA-press, 23.03.1999.
[34] "Parlamentul este revoltat de aprecierile tendenţioase privind clasa politică", Moldpres, 08.04.1999.
[35] "Rezultatele referendumului nu pot fi considerate drept o înfrîngere politică a Preşedintelui", AP Flux, 24.05.1999.
[36] "CEC nu a dorit să spună clar ca referendumul republican consultativ a eşuat", AP Flux, 28.05.1999.
[37] "Un judecător al Curţii Constituţionale consideră ilegală validarea referendumului consultativ", AP Flux, 01.07.1999.
[38] "Parlamentul a modificat articole din codul electoral privind desfăşurarea referendumului republican", AP Flux, 02.07.1999.
[39] "Preşedinţia a elaborat proiectul de modificare a Constituţiei", AP Flux, 27.07.1999.
[40] "Parlamentul revotează Codul Electoral, nepromulgat de şeful statului", AP Flux, 28.07.1999.
[41] "Preşedintele Petru Lucinschi sesizează Curtea Constituţională să se pronunţe asupra Legii privind modificarea şi completarea Codului Electoral", Moldpres, 17.08.1999.
[42] "Mişcarea lui Diacov solicită Preşedintelui să renunţe la referendum", AP Flux, 06.08.1999.
[43] "MpMDP a făcut public un proiect propriu de modificare a Constituţiei", AP Flux, 03.09.1999.
[44] "Proiectul de modificare a Constituţiei ar putea fi un simplu truc electoral", BASA-press; "Prin iniţiativa sa, Preşedintele vrea să-şi justifice inactivitatea", AP Flux, 20.08.1999.
[45] "Cabinetul şefului statului se declară nemulţumit de premierul Sturza", BASA-press, 11.10.1999.
[46] "Un politician care acţionează în numele poporului îşi limitează puterile, dar nu şi le măreşte", susţine directorul executiv al Federaţiei Internaţionale Helsinki, Aaron

Rhodes", AP Flux, 24.09.1999.

47 "Reprezentantul FMI la Chişinău, Mark Horton: «Referendumul a constituit o nerecunoaştere a progreselor democratice în Republica Moldova»", AP Flux, 23.06.1999.

48 "Alocuţiunea Lordului Russel-Johnston, Preşedintele Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, în Parlamentul Republicii Moldova (Chişinău, 6 decembrie 1999)", Moldpres, 06.12.1999.

49 "Ambasadorul SUA în Republica Moldova, Rudolf Perina: Nu cred că schimbarea formei de guvernare este o problemă urgentă. Republica Moldova este încă în căutarea unui consens politic, sau a unei idei naţionale", AP Flux, 25.03.2000.

50 "Experţii europeni apreciază negativ reforma constituţională din Republica Moldova", BASA-press, 22.09.1999; "Experţii Comisiei de la Veneţia aduc critici propunerilor de modificare a Constituţiei înaintate de Preşedinţie", AP Flux, 24.09.1999.

51 "Consiliul Europei are rezerve faţă de instituirea regimului prezidenţial în Republica Moldova. Raport interimar privind reforma constituţională în Republica Moldova. Adoptat de Comisia de la Veneţia în cadrul celei de-a 41-a reuniuni plenare (Veneţia, 10-11.12.1999)", Dialog, 21.01.2000.

52 "Curtea Constituţională a dat aviz pozitiv iniţiativei de revizuire a Constituţiei prezentată de un grup din 39 de deputaţi", AP Flux, 14.10.1999.

53 "Curtea Constituţională a stabilit că Şeful statului nu este în drept să declare prin decret un referendum constituţional", AP Flux, 03.11.1999.

54 "Curtea Constituţională a avizat pozitiv un proiect de modificare a Constituţiei", BASA-press, 16.11.1999.

55 "Organizaţia «Republica» a anunţat că îl sprijină pe Preşedintele Petru Lucinschi", BASA-press, 29.01.2000.

56 Munteanu Constantin, "Lucinschi ştie că semnăturile sunt false", interviu, Flux cotidian, 18.07.2000.

57 "Partidele politice vor putea intra în parlament doar cu 6 la sută din sufragii, iar candidaţii independenţi – cu 3 la sută", AP Flux, 23.03.2000.

58 "La alegeri vor putea participa toate formaţiunile politice, indiferent de termenul la care au fost înregistrate", AP Flux, 10.10.2000.

59 "Preşedintele Lucinschi a propus CC varianta de modificare a Constituţiei discutată de Comisia mixtă", AP Flux, 05.05.2000.

60 "Preşedintele Petru Lucinschi a sesizat Curtea Constituţională în problema modificărilor la Codul Electoral, adoptate recent de Parlament", AP Flux, 25.05.2000.

61 "Republica Moldova a fost transformată în republică parlamentară", AP Flux, 05.07.2000.

62 Stepan Alfred and Skach Cindy, "Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation: Parliamentarianism versus Presidentialism", World Politics 45 (October 1993), pp. 1-22.

63 Linz Juan, "Excursus on Presidential and Parliamentary Democracy", ed. Linz Juan, Stepan Alfred, The Breakdown of Democratic Regimes (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978), pp. 71-74; Linz Juan, "Presidential or Parliamentary Democracy: Does it Make a Difference?", ed. Linz Juan, Valenzuela Arturo, The Failure of Presidential Democracy: Comparative Perspectives (Baltimore: Johns Hopkins

University Press, 1994), pp. 3-87.

64 Linz Juan J. and Stepan Alfred, Problems of Democratic Transition and Consolidation (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996), p. 142.

65 Linz Juan J. and Stepan Alfred, Problems of Democratic Transition and Consolidation (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996), p. 181.

66 Laakso Markku and Taagepera Rein, "'Effective' Number of political Parties: A Measure with Application to West Europe", Comparative Political Studies 12, no. 1, (April 1979), pp. 3-27.

67 Linz Juan J. and Stepan Alfred, Problems of Democratic Transition and Consolidation (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996), p. 183.

68 Duverger Maurice, "A New Political System Model: Semi-presidential Government", European Journal of Political Research, 8 (1980), pp. 165-187.

69 Danielyan Emil, "Post-Soviet 'super-presidents' versus democratic transition", Prisma, the Jamestown Foundation, 26.02.1999.

70 Przeworski Adam, ed., Sustainable Democracy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 34.

71 O'Donnell Guillermo, Delegative Democracy? Working Paper No. 21, Chicago: University of Chicago, 1992.

72 Przeworski Adam, ed., Sustainable Democracy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 34.

73 Wessels Bernhard and Hans-Dieter Klingemann, "Democratic transformation and the prerequisites of democratic opposition in East and Central Europe", Wissenschaftszentrum Berlin fur Sozialforshung, FS III, pp. 94-201.

74 Boia Lucian, Mitologia ştiinţifică a comunismului (Bucureşti: Humanitas, 1999), pp. 198-200.

75 Berglund Sten, Hellen Tomas, Aarebrot Frank H., eds., The Handbook of Political Change in Eastern Europe (Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 1998), p. 7.

76 Berglund Sten, Hellen Tomas, Aarebrot Frank H., eds., The Handbook of Political Change in Eastern Europe (Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 1998), p. 8.

77 Berglund Sten, Hellen Tomas, Aarebrot Frank H., eds., The Handbook of Political Change in Eastern Europe (Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 1998), p. 11.

78 Eisenstadt S.N., The Encyclopedia of Democracy, Lipset Seymour Martin ed., vol. II (Washington D.C: Congressional Quarterly Inc., 1995), p. 240.

79 Berglund Sten, Hellen Tomas, Aarebrot Frank H., "Foundations of Change", Berglund Sten, Hellen Tomas, Aarebrot Frank H., eds., The Handbook of Political Change in Eastern Europe (Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 1998), p. 40.

80 Przeworski Adam, ed., Sustainable Democracy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 37.

81 Przeworski Adam, ed., Sustainable Democracy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 37.

82 Habermas Jurgen, Legitimation Crisis (Boston: Beacon, 1975).

83 Stigler George, The Citizen and the State: Essays on Regulation (Chicago: University

of Chicago Press, 1975).

[84] Legea nr. 1225-XII din 08.12.1992, republicată cu modificări, Monitorul Oficial, 02.12.1999, p. 29.

[85] Przeworski Adam, ed., Sustainable Democracy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 40.

[86] Lane Frederic, Profits from Power: Readings in Protection Rent and Violence Controlling Enterprises (Albany: State University of New York Press, 1979).

[87] Przeworski Adam, ed., Sustainable Democracy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 42.

[88] Przeworski Adam, ed., Sustainable Democracy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 43.

[89] Powell G.B., "Holding Governments Accountable: How Constitutional Arrangements and Party Systems Affect Clarity of Responsibility for Policy in Contemporary Democracies", University of Rochester. Citat după Przeworski Adam, ed., Sustainable Democracy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 45.

[90] Rae D.W., The Political Consequences of Electoral Laws (New Haven, Conn: Yale University Press, 1967).

[91] A se vedea, de exemplu: Blais Andre and Carty R.K., "The Effectiveness of Plurality Rule", European Journal of Political Research 18, 1988, pp. 550-553; "Does Proportionl Representation Foster Voter Turnout?", European Journal of Political Research 18, 1990, pp. 167-181; Jackman Robert W., "Political Institutions and Voter Turnout in Industrial Democracies", American Political Science Review 81, pp. 405-423; King Gary, "Representation through Legislative Redistricting: A Stochastic Model", American Journal of Political Science 33, 1989, pp. 787-824 and "Electoral Representativeness and Partisan Bias in Multiparty Democracies", Legislative Studies Quartely 15, 1990, pp. 159-181; Lijphart Arend, "The Political Consequences of Electoral Laws 1945-1985", American Political Science Review 83, 1990, pp. 481-496 and "Constitutional Choices for New Democracies", Journal of Democracy 2, 1991, pp. 72-84; Powell G.B., "Constitutional Design and Citizen Electoral Control", Journal of Theoretical Politics 1, 1989, pp. 107-130; Strom Kaare, Minority Government and Majority Rule (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).

[92] Strom Kaare, "Party Goals and Government Performance in Parliamentary Democracies", American Political Science Review 79, 1985, pp. 738-754.

[93] King Gary et al., "A Unified Model of Cabinet Dissolution in Parliamentary Democracies", American Journal of Political Science 34, 1990, pp. 846-871.

[94] Powell G.B., "Constitutional Design and Citizen Electoral Control", Journal of Theoretical Politics 1, 1989, pp. 107-130.

[95] Shugart Matthew Soberg and Carey John, Presidents and Assmblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).

[96] Przeworski Adam, ed., Sustainable Democracy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 45.

[97] Stepan Alfred and Skach Cindy, "Meta-institutional Frameworks and Democratic Consolidation", University of Chicago, Working Paper No. 21, 1992; Mainwaring Angus, "Presidentialism, Multipartism, and Democracy: The Difficult Combination", Comparative Political Studies 26, 1992, pp. 198-228.

[98] Przeworski Adam, ed., Sustainable Democracy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 46.

[99] Przeworski Adam, ed., Sustainable Democracy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 54.

[100] Smitter Philippe, "Patti e transizioni: mezzi non-democratici afini democratici", Revista Italiana di Scienza Politica 14, 1984, pp. 363-382.

[101] Przeworski Adam, ed., Sustainable Democracy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 54.

[102] Roşca Iurie, "Ideea naţională este atît de generoasă, încît e loc pentru fiecare să pună umărul în slujba ei. Raport la Conferinţa filialei municipale Chişinău a PPCD (09.07.2000)", Ţara, 10.07.2000.

[103] Staniszkis Jadwiga, "Main Paradoxes of the Democratic Chance in Eastern Europe", Poznanski Kazimierz Z., ed., Constructing Capitalism: The Reemergence of Civil Society and Liberal Economy in the Post-Comunist World (Boudler: Westview Press, 1992).

[104] Przeworski Adam, ed., Sustainable Democracy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 57.

[105] Maravall Jose Maria, La politica de la transicion, 1975-1980 (Madrid: Taurus, 1981).

[106] Lipset Seymor Martin, Political Man (New York: Doubleday, Garden City 1960).

[107] O'Donnell Guillermo, "Argentina, de nuevo", Working Paper No. 152, Hellen Kellogg Institute for International Studies, Notre Dame, Ind., 1991.

[108] După Marin Constantin, "Resursele sociale şi umane de edificare a societăţii civile", Moldova, România, Ucraina: integrarea europeană şi migraţiunea forţei de muncă (Chişinău: Captes, 2000), p. 95.

[109] Josanu Iurie, culegere de autori, Moldova, România, Ucraina: buna vecinătate şi colaborare (Chişinău: Perspectiva, 1999), p. 131.

[110] Lipset Seymur Martin and Rokkan Stei, "Introduction", Seymur Martin Lipset and Rokkan Stei, eds., Party Systems and Voter Alignments (New York: Free Press, 1967), pp. 4-12.

[111] Knutsen Oddbjorn and Scarbrough Elinor, "Cleavage Politics", Van Deth Jan W. and Scarbrough Elinor, eds., The Impact of Values (Oxford: Oxford University Press, 1995).

[112] Berglund Sten, Hellen Tomas, Aarebrot Frank H., "Foundations of Change", Berglund Sten, Hellen Tomas, Aarebrot Frank H., eds., The Handbook of Political Change in Eastern Europe (Cheltenham, UK & Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 1998), p. 10.

[113] Inglehart Ronald, "The Changing Structure of Political Cleavages in Western Societes", Dalton R.J., Flanagan S.C., Beck P.A., eds., The Electoral Change in Advanced Industrial Democracies: Realignment or Dealignment? (Princeton: Princeton University Press, 1984).

[114] Knutsen Oddbjorn and Scarbrough Elinor, "Cleavage Politics", Van Deth Jan W. and Scarbrough Elinor, eds., The Impact of Values (Oxford: Oxford University Press, 1995), p. 497.

[115] Berglund Sten, Hellen Tomas, Aarebrot Frank H., "Foundations of Change", Berglund Sten, Hellen Tomas, Aarebrot Frank H., eds., The Handbook of Political

Change in Eastern Europe (Cheltenham, UK & Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 1998), p. 11.

116 Berglund Sten, Hellen Tomas, Aarebrot Frank H., "Foundations of Change", Berglund Sten, Hellen Tomas, Aarebrot Frank H., eds., The Handbook of Political Change in Eastern Europe (Cheltenham, UK & Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 1998), pp. 11-12.

117 "Marc Horton, reprezentantul FMI la Chişinău: eşecurile din istoria modernă a Republicii Moldova au două cauze – corupţia şi interesele de grup", Flux cotidian, 10.02.1999.

118 "Republica Moldova face parte din grupul ţărilor cu un nivel înalt al corupţiei", AP Flux, 13.03.2001.

119 Bobuţac Valeriu, interviu la "Эхо Москвы" 26.02.2001. Citat după Jurnal de Chişinău, 02.03.2001.

120 "Lucinschi consideră că persoanele vizate în rapoartele Curţii de Conturi pot participa la guvernare", BASA-press, 16.02.1999.

121 A se vedea Preda Cristian, "Ce deosebeşte partidele în România", Revista 22, nr. 12, 22-28.03.2000, în care invocă argumente similare referitor la PDSR.

122 Roşca Iurie, Ieşirea din întuneric (Chişinău: seria "Crez", 1995), p. 29.

123 "Snegur a decretat desfăşurarea sondajului «La sfat cu poporul»", BASA-press, 02.02.1994.

124 "Mircea Snegur: "Voi rămîne fidel poporului...", interviu, BASA-press, 06.12.1995.

125 Snegur Mircea, Eu cred în viitorul Moldovei (Chişinău: Colecţia "Luceafărul", 1996), pp. 10.

126 Snegur Mircea, interviu, Luceafărul, 09.02.1996. Citat după Eu cred în viitorul Moldovei (Chişinău: Colecţia "Luceafărul", 1996), p. 139.

127 "Alianţa majoritară îi propune Preşedintelui Lucinschi să-l desemneze pe Ion Sturza în calitate de premier", BASA-press, 18.02.1999.

128 "FPCD consideră că lista propusă a membrilor viitorului guvern favorizează excesiv blocul centrist", BASA-press, 27.02.1999.

129 "Premierul şi vicepreşedintele Parlamentului se exprimă asupra atitudinii FPCD faţă de statalitatea Republicii Moldova", BASA-press, 15.03.1999.

130 "Roşca Iurie: Preluarea de credite nu este singura soluţie pentru economia Republicii Moldova", AP Flux, 28.07.1999.

131 "Europa Liberă". Citat după Flux cotidian, 23.07.1999.

132 "Roşca Iurie: La constituirea CDM au existat două feluri de documente – unele publice, altele secrete", interviu, Flux săptămînal, 26.08.2000.

133 Mungiu-Pippidi Alina, "Românii se pronunţă pentru o reformă radicală a sistemului politic", Revista 22, Nr. 11, 15-21.02.2000.

134 Jurnal de Chişinău, 18.02.2000.

135 AP Flux, 28.12.2000.

136 "Суть предвыборной програмы ПКРМ", Коммунист, 12.01.2000.

137 "Rusia este interesată de programul PCRM, care prevede recunoaşterea limbii ruse drept limbă de stat", AP Flux, 01.03.2001.

138 Monitor, Monday, Volume VII, Issue 39, 26 February 2001.

[139] "Без вины виноватые", Известия, 27.02.01.
[140] Monitor, Wednesday, Volume VII, Issue 46, 7 March 2001.
[141] Monitor, Monday, Volume VII, Issue 44, 5 March 2001.
[142] Monitor, Monday, Volume VII, Issue 39, 26 February 2001.
[143] Flux, ediţia de vineri, 02.03.2001.
[144] Analizînd subiectul în cauză ne vom baza, în mare parte, pe aserţiunile teoretice ale lui Dahl Robert A., "Why All Democratic States have Mixed Economies", Chapman John W. and Shapiro Ian, eds., Democratic Community (New York: New York University Press, 1993), p. 259.
[145] Polanyi Karl, The Great Transformation: the Political and Economic Origins of our Time (New York: Farrar and Rinehart, 1944), pp. 68-69.
[146] Dicţionar Macmillan de economie modernă (Bucureşti: Codecs, 1999), p. 291.
[147] A se vedea, pentru argumentarea punctului liberal de vedere asupra economiei, dar nu absolut necesar în contrapunere lui Dahl, indispensabila lucrare a lui Hayek Friedrich Drumul către servitute (Bucureşti: Humanitas, 1997).
[148] Przeworski Adam, ed., Sustainable Democracy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), pp. 67-68.
[149] Remmer Karen L., "The Politics of Economic Stabilization: IMF Stnadby Programs in Latin America, 1954-1984", Comparative Politics 19, 1986, pp. 1-24.
[150] Przeworski Adam, ed., Sustainable Democracy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), p. 69.
[151] Przeworski Adam, ed., Sustainable Democracy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), pp. 70-71.
[152] Pereira Bresser and Carlos Luiz, "Economic Reforms and Economic Growth: Efficiency and Politics in Latin America", Pereira Bresser, Maravall Jose Maria and Przeworski Adam, eds., Economic Reforms in New Democracies: A Social-Demo-

Capitolul IX

EVADAREA DIN ISTORIE?

(*În loc de concluzii*)

1. Determinantele geoculturale și geopolitice externe

Basarabia/Republica Moldova reprezintă o unitate de analiză care, în mod normal, se află în diferite raporturi cu lumea externă. Aceasta ar implica o relaţie formală de egalitate cu statele regiunii, însă aparenţa în cauză este greşită. Istoria Basarabiei reprezintă o istorie a unei gubernii în componenţa Imperiului Rus, a unei provincii în componenţa României şi istoria unei republici sovietice în componenţa URSS. Moştenirea în cauză remodelează continuu din Republica Moldova o regiune de frontieră (*border-land* — engl.). Dincolo de implicaţiile pentru statalitate, etnie şi democratizare, pe care le-am analizat în capitolele precedente, este evident că determinantele geoculturale şi geopolitice externe joacă un rol hotărîtor în evoluţiile interne, faptul în cauză singularizînd Republica Moldova în raport cu statele care au avut în trecut perioade de independenţă.

Din aceste considerente istoria Basarabiei este, în mare parte, istoria Imperiului Rus, a României şi a URSS. Protostatalitatea actuală a Republicii Moldova se datorează acestei moşteniri şi ar fi cumva paradoxal să descoperim o altă evoluţie etnopolitică în cazul unei provincii care reprezintă o frontieră între lumea slavă, dar nu şi între civilizaţii.

Cultura politică în noile state din sud-estul continentului a fost puternic marcată de moştenirea trecutului. Regiunea, luată în ansamblu, a fost un

interface între Est şi Vest, cel puţin, începînd cu secolul X, cînd a devenit parte a civilizaţiei creştine europene. Dar, o dată cu începutul protoindustrializării din secolele XV-XVI, distanţa între nucleul european şi zonele periferice a început să crească din nou. De atunci majoritatea Europei de Răsărit a fost mutată la periferia sistemului economic european. Iar în termeni politici, Europa de Est a reprezentat o zonă tranziţională între tradiţia occidentală a separării puterii şi tradiţia răsăriteană de concentrare a puterii. Această linie de demarcare coincide cu cea între creştinătatea apuseană şi răsăriteană; tradiţia estică este cea mai pronunţată în teritoriile aflate cîndva sub dominaţia otomană, iar tradiţia occidentală este cea mai puternică în zonele marcate de luteranism.

Polonia, Cehia, Slovacia, Ungaria şi Slovenia au fost incluse în imperiile multinaţionale Germano-Prusac şi Austro-Ungar, fiind ancorate temeinic în tradiţia occidentală, care cuprinde creştinătatea de vest, cel puţin o anumită experienţă în domeniul supremaţiei dreptului, separării puterilor şi societăţii civile. Aceste elemente le separă de alt grup subregional, al Europei de Sud-Est, cu tradiţiile sale înrădăcinate în creştinătatea de răsărit sau islam, clientelism şi dominaţia otomană.

Istoria Europei de Est în epoca modernă este în multe aspecte istoria marilor imperii. Dar aceste imperii au fost diferite în caracterele lor. La sfîrşitul secolului XIX Imperiile German şi Habsburgic aveau majoritatea trăsăturilor unui *Rechtsstaat*. Deşi acestea erau departe de a fi democraţii exemplare, societatea civilă şi democraţia reprezentativă se dezvoltau foarte repede. În contrast, teritoriile supuse cîndva Imperiilor Rus şi Otoman au obţinut independenţa aproape lipsite de tradiţii de edificare a statalităţii şi naţiunii. Această dihotomie între Imperiile German şi Habsburgic, pe de o parte, cel Rus şi cel Otoman, pe de altă parte, aproape coincide cu linia de demarcare între Europa Centrală şi Europa de Est. Grupul occidental împărtăşeşte tradiţiile dreptului roman, feudalismul şi trezirea naţională relativ timpurie; grupul de est se află în posesia unei moşteniri bizantine, fără a avea tradiţii feudale puternice, contribuind la supravieţuirea mai îndelungată a relaţiilor de autoritate locală din timpuri străvechi, cum ar fi relaţiile bazate pe legăturile între neamuri şi clientelismul.

Caracterul imperialismului rus reprezintă o determinantă remarcabilă prin semnifiicaţiile sale atît din punct de vedere geocultural, cît şi geopolitic. Expansiunea teritorială a ruşilor la începutul secolului XIX a fost structurată de un imperialism non-etnic integrat politicii de stat şi, implicit,

culturii politice a elitelor guvernatoare. Ruşii erau ghidaţi de o viziune panbalcanică, îndreptată spre Constantinopol — obiectiv trasat încă de Petru cel Mare. Însă, după cum am arătat în capitolele precedente, două principii s-au ciocnit în cadrul conştiinţei imperiale ruse: pe de o parte, perceperea religioasă că popoarele ortodoxe în cadrul Imperiului sînt egale ruşilor, iar pe de altă parte, înţelegerea că statul este chemat să fie omogen, fapt care solicita coercitarea sistematică şi permanentă. Dacă forţa împotriva musulmanilor ar fi putut fi aprobată într-o măsură oarecare de creştinii ortodocşi, violenţa împotriva popoarelor creştine ar fi subminat, pur şi simplu, structura ideală a Imperiului, transformîndu-l într-un statism gol (etatism). Însă, fiind privat de funcţia sacră, Imperiul inevitabil s-ar fi prăbuşit, ceea ce s-a şi întîmplat mai tîrziu.

Desconsiderarea faţă de subiecţii supuşi eliberării şi implicării în proiectul edificării statalităţii imperiale ruse a fost reflectată de faptul că Moldova şi Ţara Românească au fost transformate, după 1711/1716, în principalul teren de confruntare dintre Imperiile Rus şi Otoman. După cum menţionează Georgescu, între 1711 şi 1829, de la Pacea de la Prut la Tratatul de la Adrianopol, Principatele au fost ocupate timp de 25 de ani de armatele statelor beligerante; 7 războaie s-au purtat pe teritoriul lor, provocînd distrugeri şi împiedicînd dezvoltarea firească a economiei. Diminuarea statutului internaţional al Principatelor se poate vedea şi din numeroase planuri de împărţire a lor între marile puteri, cît şi din pierderile teritoriale pe care le-au suferit de mai multe ori. În asemenea condiţii este dificil să presupunem existenţa unui mediu propice pentru unificarea Principatelor Româneşti şi apariţia unui naţionalism românesc pe deplin conştient de misiunea sa de modernizare.

Principatele s-au aflat în asemenea circumstanţe politice externe care au favorizat crearea unei prototradiţii politice de teritoriu dependent, incapabil să gestioneze procesul de industrializare şi modernizare a ţării. Aceasta îşi are originea în dominaţia turcă în general şi în fanariotism în mod particular — un fenomen sociopolitic şi cultural ale cărui rădăcini au apărut încă în veacurile XVI-XVII. Cu instaurarea fanarioţilor — sistem politic, tradiţii şi mentalitate la care au contribuit în mare măsură şi românii, nu doar grecii, pe tot parcursul veacului al XVIII-a, Principatele au fost complet integrate sistemului politic şi militar otoman, începînd a mai avea o politică externă independentă. De menţionat că toate acestea se desfăşurau într-un context geopolitic mai larg — cel al Balcanilor, statele

regiunii, ca şi Principatele Române avînd, în mare parte, aceeaşi soartă politică de temporizare a unificării naţionale. Pe de altă parte, caracterul transfrontalier al zonei în care se ciocneau interesele contradictorii ale imperiilor conducea, deloc accidental, la faptul că acel "cordon sanitar" era compus din state mai mici, gestionabile şi influenţabile de marile puteri. Faptul în cauză a creat o tradiţie politico-istorică ce consfinţea rivalităţile medievale într-o tradiţie îndelungată de competitivitate şi contradicţii militante, creînd un cerc vicios în care fragmentarea etnopolitică a Balcanilor a întîrziat unificarea naţională a statelor din zonă. În acelaşi timp, este inutilă stabilirea priorităţii surselor prototradiţiei de teritoriu dependent. Datorită subdezvoltării generale care nu a permis unificarea naţională mai timpurie şi lansarea procesului de industrializare, culturalizare şi liberalizare, imperiile au găsit mai uşor să domine astfel de teritorii. A existat o complementaritate a surselor interne şi externe atunci cînd vorbim despre evoluţiile etnopolitice în această parte a lumii.

Caracterul Imperiului Rus a avut semnificaţii deosebite în cazul Basarabiei, deoarece aceasta a fost ocupată şi integrată de marea putere de la Răsărit; dar şi în cazul Principatelor/României, pentru că Sankt Petersburgul a fost unul din autorii de bază ai statalităţii româneşti, faptul în cauză lăsînd o "amprentă" politică de durată.

Totodată, nici *muscalii*, nici urmaşii lor imediaţi nu au fost conştienţi o perioadă îndelungată de naţionalitate în sens modern, iar extinderea Imperiului nu lua în considerare distinctivitatea etnică. Petru cel Mare se referea la Imperiul său nu în termeni etnici — *Russkaia* (rus), ci în termeni mai neutri ai apartenenţei imperiale — *Rossiiskaia* (al Rusiei). Aceasta a fost determinat de situaţia geografică şi absenţa frontierelor clar definite. Geografia a consolidat o diferenţă importantă între modul în care ruşii îşi evaluau imperiul şi modul în care europenii îşi percepeau imperiile proprii. În ultimul caz, oceanul a oferit un punct evident de demarcare între patria natală şi imperiul extern şi, cu cîteva excepţii, europenii occidentali nu au întîmpinat dificultăţi majore, hotărînd unde se termină pămînturile lor natale şi unde încep posesiunile lor imperiale. Evident, în cazul ruşilor, situaţia a fost mai puţin clară datorită caraterului terestru al Imperiului.

Imperiul Ţarist a avut nevoie de Basarabia nu pentru a o anexa de dragul faptului în sine, sau pentru a subjuga naţional populaţia ţinutului, ci pentru a asigura ieşirea la gurile Dunării — un obiectiv fluvial strategic din

punct de vedere comercial şi militar, în special în secolul XIX. În acest fel, elementul geografic a determinat fizionomia efortului imperial, avînd repercusiuni de durată asupra modelării politice a regiunii.

Introducerea protectoratului rusesc asupra Principatelor a fost stipulată inclusiv în Regulamentele Organice (1830), unirea fiind oficial propusă şi în timpul lucrărilor de alcătuire a acestora, însă ruşii s-au împotrivit pe motiv că planul prevedea alegerea unui domn străin, excluzînd dinastiile învecinate. Astfel, ruşii au participat la elaborarea Regulamentelor nu doar în sens tehnic, ci şi în sens etnopolitic, opunîndu-se mişcării unioniste şi reformelor interne din Principate, deoarece acestea, în viziunea lor, cuprindeau idei radical-reformiste, sau chiar revoluţionare (însă mai puţin etnice/naţionaliste). Unirea Principatelor era văzută atît de români, cît şi de ruşii de la Petersburg în lumina revoluţiei sociale, care ţinea mai mult de edificarea statului şi a societăţii, decît de edificarea naţiunii. Spiritul revoluţionar, importat din Occident şi în special din Franţa, a fost orientat împotriva autocraţiei ruse şi a dominaţiei otomane. Acest model politic, generat de Revoluţia Franceză, a influenţat profund elita politică a Principatelor, deşi ordinea a fost curînd restabilită prin intermediul intervenţiei armate comune a turcilor şi ruşilor.

Diminuarea factorului rus s-a produs în urma înfrîngerii ruşilor în Războiul Crimeii. Aceasta a consolidat poziţia unioniştilor, iar prin intermediul Tratatului de la Paris (1856), Principatele au trecut sub garanţia colectivă a celor şapte mari puteri europene. Doar după crearea României s-a făcut treptat recurs la naţionalism pentru consolidarea statului român, cu atît mai mult cu cît o asemenea "descoperire" era în spiritul timpului în Europa şi, într-un fel, "programată" să fie exportată în toate direcţiile continentului. Adiţional Franţei, Italia s-a dovedit a avea o puternică influenţă culturală asupra noii Românii, iar Bucureştiul a urmat exemplul Italiei de după unificare, impunînd legi şi oficialităţi provenind dintr-o singură zonă a ţării, fără a ţine seama de enormele varietăţi în domeniul dezvoltării economice, condiţiilor sociale şi legăturilor etnice.

Ascensiunea naţionalismului european în a doua jumătate a secolului XIX a fost "binevenită" şi pentru edificatorii statalităţii imperiale ruse, deoarece căpătase un instrument, într-un fel legitimizat de către istoria contemporană a statelor europene, de omogenizare culturală forţată, pe care l-au aplicat şi l-au perfecţionat în mediul respectiv. În acest fel, centralismul Imperiului şi încercările de omogenizare forţată s-au datorat

mai degrabă arhetipului modern integrat politicilor statelor europene, decît unei invenţii proprii.

Este relevant faptul că, începînd cu anii treizeci ai secolului XIX, ruşii au început să înţeleagă că puterile europene nu vor permite Petersburgului să promoveze şi în continuare proiectul panbalcanic, îndreptat spre Constantinopol şi că, datorită acestui fapt, cît şi suscitării spiritelor revoluţionare şi naţionale în Principate, nu le va reuşi anexarea acestora. În consecinţă, energia imperialismului rus s-a orientat cu o putere înzecită spre subminarea potenţialului revoluţionar importat din Occident şi întîrzierea unirii Principatelor, iar în Basarabia — spre gestionarea programului de omogenizare culturală forţată şi consolidarea politică, dar şi imaginară, a hotarului cu România, drept graniţa definitivă a Imperiului Rus în direcţia sud-vest.

Este necesar să accentuăm cadrul statalităţii imperiale în care agitatorii naţionalişti de la periferii intenţionau să-şi realizeze obiectivele de autonomie etnoculturală şi parţial politică, deci şi caracterul panimperial al mişcărilor naţional-revoluţionare ale periferiilor neruse, exemplele mai remarcabile de rezistenţă, cum ar fi opoziţia poloneză, servind drept model pentru alţi potenţiali agitatori naţionalişti de la periferiile naţionale ale Imperiului Rus. Însă, spre deosebire de polonezi, ideea de independenţă la periferii abia urma să fie inventată şi nu ar fi corect să anticipăm evoluţia treptată a evenimentelor, cînd în faţa protagoniştilor se deschideau orizonturi nebănuite iniţial de ei.

Crearea RDM s-a datorat circumstanţelor politicii internaţionale care au favorizat România şi care au slăbit statul rus centralizat. "Naţ iunea" a fost utilizată de marile puteri pentru distrugerea Imperiului Rus (dar şi a bolşevicilor) şi crearea ministatelor uşor influenţabile, astfel cum sovieticii au folosit mai tîrziu noţiunea de "clasă" pentru edificarea unui stat multinaţional, promovarea proiectului unei revoluţii socialiste mondiale şi crearea statelor-sateliţi. Formarea RDM s-a produs printr-un efect al contaminării, deoarece mişcarea naţională din Basarabia evolua în contextul evenimentelor din întreaga Rusie. Cînd, la un moment dat, celelalte teritorii naţionale de la periferiile imensului Imperiu au început să se proclame republici democratice, Basarabia nu putea face excepţie. O altă cauză ce a stimulat decretarea RDM au fost pretenţiile anexioniste ale Ucrainei faţă de Basarabia, declarate încă din vara anului 1917.

Războiul mondial şi socializarea unui număr impresionant de soldaţi

a constituit un eveniment important pentru regiune, deoarece evoluţia etnopolitică a ofiţerilor, dar şi a studenţilor basarabeni a fost în dependenţă nemijlocită de asistenţa ideologică a ofiţerilor şi soldaţilor români din Ardeal şi Bucovina, care i-au influenţat în direcţia unei naţionalizări treptate, dar ferme, a programului de revendicări sociale. Obiectivul reîntregirii naţionale a tuturor românilor — un proiect etnopolitic de amploare — a început să ocupe un loc tot mai important în imaginarul politic al agitatorilor basarabeni. De altfel, influenţa a fost reciprocă: basarabenii au utilizat naţionalismul ardelenilor şi bucovinenilor, iar aceştia din urmă au preluat un anumit radicalism social/socialist de la basarabeni. În urma acestor contacte, în imaginarul politic al basarabenilor s-a stabilit un echilibru mai sigur între naţionalism şi socialism, deşi evoluţiile politice ulterioare (teroarea bolşevică, anarhia şi pericolul care plana deasupra Republicii) au înclinat balanţa în favoarea primului element şi în detrimentul ideii de transformare socială radicală care a început să fie asociată, nu fără asistenţa agitatorilor naţionalişti conservatori din rîndul nobililor şi mic-burghezilor, cu anarhia şi instabilitatea pe care o exporta Rusia bolşevică.

Alegerea dificilă în 1917-1918 a moldovenilor basarabeni (inclusiv a altor popoare de la periferiile naţionale) a fost făcută între opţiunea probolşevică (şi prorusă) şi opţiunea alianţelor cu forţele politico-armate străine şi/sau promovarea scopurilor politice proprii. Uneori, în cadrul procesului de alegere, tot atît de importante ca preferinţele etnice deveneau structurile sociale, experienţa din trecut şi avantajele relative ale opţiunilor disponibile la acel moment (retragerea dezorganizată de pe front, declinul economic, anarhia, răsturnarea bolşevică, angoasa maselor, anxietatea elitei etc.). Separarea de Rusia a fost aproape întotdeauna o decizie politică care implica necesitatea susţinerii acestui fapt de către o putere din afara Imperiului — de la început au fost Germania şi Turcia, apoi puterile Antantei. Solicitarea de susţinere a Sfatului Ţării adresată Cartierului General de pe Frontul Român a coincis cu necesitatea Comandamentului Aliat de a controla efectiv spatele frontului. Eventuala instalare a unui regim bolşevic la Chişinău ar fi agravat la maximum situaţia trupelor aliate, care s-ar fi văzut ameninţate din spate de o forţă inamică şi lipsite, practic, de orice rezerve de hrană şi furaje.

După proclamarea Unirii, Basarabia a intrat în componenţa României — faptul în cauză, dincolo de semnificaţiile etnopolitice şi etnoculturale,

analizate în capitolul 3, ne privează de posibilitatea evaluării determinantelor externe. În raport cu provincia estică a României, statutul căreia nu a fost consolidat niciodată prin intermediul vreunui tratat bilateral cu Rusia Sovietică, Moscova a desfăşurat acţiuni de subversiune etnopolitică (crearea RASSM) şi etnoculturală (crearea "naţiunii moldoveneşti"), precum şi eventual armată — ocuparea Basarabiei în 1940.

În urma Celui de-al Doilea Război Mondial, aliaţii nu au dorit să trateze România drept o ţară aliată sau cobeligerantă, iar Churchill în înţelegerea notorie cu Stalin a împărţit procentajul zonei de influenţă în Balcani, Rusiei revenindu-i 90% în România, ceea ce în termeni practici însemna, de fapt, totul. Astfel, Moscova şi-a perpetuat prezenţa politică şi armată în formula deja consacrată: satelizarea României şi ocuparea/integrarea Basarabiei.

În componenţa URSS Basarabia/RSSM a împărtăşit aceleaşi trăsături politice ca şi celelalte republici — caracterul etnofederal al Uniunii Sovietice oferind un recipient pentru acumularea insatisfacţiilor social-etnice, care au subminat ireversibil statalitatea sovietică, o dată ce statul-partid a decis demararea liberalizării.

La sfîrşitul deceniului opt al secolului XX balticii au servit drept model pentru alte republici sovietice, inclusiv pentru RSSM, în ce priveşte *suveranizarea* agendei de revendicări social-politice ale mişcărilor pentru liberalizarea regimului politic din URSS. Însă, spre deosebire de baltici, hotarul între Republica Moldova şi lumea slavă nu este unul între civilizaţii, tradiţia culturală slav-ortodoxă fiind suficient de puternică. Faptul în cauză nu a contribuit la o delimitare clară, necesară afirmării independenţei Basarabiei şi a naţiunii româneşti în provincie. Totodată, este necesar de remarcat faptul că mişcarea treptată a republicilor naţionale de la *suveranitate* la *independenţă* ar fi fost mult mai lentă şi poate că ar fi fost barată definitiv, dacă Federaţia Rusă nu ar fi pornit pe aceeaşi cale, după alegerea lui Elţin în calitate de preşedinte al Sovietului Suprem al RSSFR. Acesta, pentru a-şi asigura suportul necesar, a declanşat o campanie de discreditare a PCUS şi a organelor unionale de conducere, pronunţîndu-se în favoarea suveranităţii naţional-statale a Federaţiei Ruse.

Deşi factorii interni deţin rolul principal în tranziţie, influenţa internaţională asupra suveranităţii şi democratizării este suficient de importantă. Ea se manifestă prin intermediul a trei componente, cum ar fi *politica externă, zeitgeist*-ul *şi efectul difuziunii*. Influenţa internaţională

asupra democratizării reprezintă un proces în mare parte benefic pentru tranziţia moldovenească, deoarece asistenţa oferită, integrarea în structurile europene, racordarea legislaţiei moldoveneşti la normele europene, liberalizarea economiei, respectarea angajamentelor internaţionale asumate în domeniul libertăţilor fundamentale, al drepturilor omului etc. (prin intermediul instituţiilor şi organismelor internaţionale majore ca Uniunea Europeană, NATO, OSCE sau Consiliul Europei, instituţii financiare internaţionale ca BM, FMI, BERD) conduce la crearea unei presiuni cumulative asupra statului şi societăţii, care sînt puse în situaţia de a respecta normele şi principiile acceptate de comunitatea internaţională.

Pe de altă parte, presiunea exercitată de hegemonul regional nedemocratic, cum este Rusia anilor 1991-2002 în spaţiul CSI, prin conservarea focarului transnistrean, susţinerea ideii de (con)federalizare a Moldovei şi imixtiunea politică şi economică în afacerile statului creează efectul de provincializare a Moldovei, ceea ce îngrădeşte substanţial suveranitatea ţării (Tratatul bilateral moldo-rus ratificat de comuniştii de la Chişinău la sfîrşitul anului 2001 şi Acordul moldo-transnistrean cu privvire la federalizarea ţării din iulie 2002 consfinţind situaţia în cauză). La fel, Kievul a profesat un naţionalism propriu în raport cu Republica Moldova, fapt care a influenţat negativ evoluţiile din regiunea transnistreană. În ce priveşte politica externă promovată de România în raport cu Republica Moldova, aceasta, în general, a favorizat procesul de democratizare. În acelaşi timp, Basarabia a suferit ca urmare a incoerenţei decizionale a României, în primul rînd în raport cu secesionismul rus din Moldova. Semnarea Tratatului de bază cu URSS în momentul în care voluntarii basarabeni luptau cu armata rusă nu doar a compromis ideea unionismului, ci a relevat statutul de subordonare al Bucureştiului faţă de Moscova, cu sau fără acceptul Occidentului.

Moştenirea geoculturală a regiunii a contribuit la incertitudinile integraţioniste care s-au manifestat în problema alegerii direcţiei de integrare. Aderarea deplină a Moldovei la CSI s-a realizat după victoria contrafăcută a PDAM-ului din 27 februarie 1994, cînd elita ex-comunistă, în frunte cu Snegur, Lucinschi, Sangheli, Moţpan şi alţii, a utilizat toate mijloacele de influenţă şi propagandă pentru a orienta populaţia spre est, în detrimentul integrării cu România şi Europa Occidentală. Conducerea actuală a comuniştilor nereformaţi a consolidat vectorul integrării estice a Moldovei, subminînd modestele progrese în domeniul democratizării,

înregistrate după 1991.

Determinantele geoculturale şi geopolitice ar putea să ofere nu doar o explicaţie, ci şi o justificare a evenimentelor atît din trecut, cît şi a celor din viitor: într-un asemenea context istoric şi geopolitic, descris în paragraful în cauză, eforturile îndreptate spre modernizare par inutile. Însă ar trebui să menţionăm că şi macrosistemele îşi schimbă componentele constitutive, adică regiunea nu este sortită anume să repete istoria subdezvoltării, din nou şi din nou. În acelaşi timp, conştientizarea contextului geocultural şi geopolitic de elitele modernizatoare şi a sfidării remarcabile pe care îl prezintă ar putea conduce la o dislocare mai uşoară a macrosistemului cultural şi politic.

2. Tradiția și rutina protostatalității moldovenești

Statalitatea pentru o perioadă îndelungată nu a reprezentat o chestiune principială, deoarece epoca naţionalismului nu venise încă. Statele, bine-înţeles, existau, fără însă a fi legate de naţiuni — fapt care mai tîrziu le-a propulsat spre modernitate. Este relevant că, în timpul ocupaţiei ruseşti din 1768-1774 s-au făcut pregătiri serioase pentru alipirea definitivă a Moldovei la Rusia, asemenea proiecte indicînd absenţa dispoziţiilor de unificare etnostatală panromanească. Suveranitatea/statalitatea era, în acest fel, tratată în mod diferit de ceea ce a ajuns să semnifice în epoca naţionalismului — o trăsătură indispensabilă a statului-naţiune. Pentru majoritatea boierilor posibilitatea de a reclama de la ruşi moşiile din raialele turceşti din Bugeacul părăsit de tătari era mai importantă decît argumentele abstracte în favoarea unităţii neamului şi a statalităţii separate. În 1812 boierii moldoveni nu făceau mare distincţie în ce priveşte schimbarea capitalelor imperiilor şi pe parcurs au servit în calitate de funcţionari publici ruşi, aşa cum au servit cîndva în calitate de trimişi ai Porţii. Cooptarea reprezentanţilor altor etnii în proiectul imperial rus era un lucru larg răspîndit, aceasta pentru că birocraţia rusă, fără concursul local, era incapabilă să gestioneze teritorii pe care Imperiul le acumula cu o viteză prea mare.

Faptul că Basarabia a fost ocupată într-o perioadă ce a precedat apariţia naţionalismului şi a statului-naţiune a subminat eforturile naţionaliştilor români, care mai tîrziu au trebuit să abordeze retrospectiv evenimentul

în cauză. Am putea presupune că o anexare în perioada naţionalismului ar fi suscitat o reacţie de împotrivire mult mai puternică, deşi anul 1940 nu pare să confirme această idee.

În contextul activităţilor de edificare a statalităţii imperiale ruse, etnia a fost legată de teritoriu într-un mod în care se sugera prioritatea elementului indigen*, astfel baza protostatalităţii moldoveneşti reprezentînd-o teritorializarea etniei băştinaşe în Basarabia. Lucrul în cauză demonstrează că ruşii nu erau conştienţi la acel moment de noua forţă în ascensiune — naţionalismul. Raţionalizarea teritorială a etnicului a condus dacă nu la conştientizarea imediată a deosebirilor, atunci, cel puţin — la stabilirea cadrului geocultural pentru apariţia ulterioară a naţionalismului în provincie.

În acelaşi timp, gestionarea proiectului în cauză le-a oferit ruşilor, în viziunea lor, drepturi de autor în ce priveşte crearea "patriei noi" — astfel a demarat generarea ataşamentului faţă de un teritoriu în care, de altfel, au fost invitaţi şi alţi colonişti. Energia îndreptată spre ocuparea şi colonizarea provinciei respective le-a oferit ruşilor suficient temei pentru a solicita legitimitate istorică asupra pămînturilor Moldovei de Est. În contrast cu somnolenţa ţăranilor autohtoni, lipsiţi de naţionalitate şi cu un vag sentiment de etnie, energia efortului imperial a oferit pondere şi credibilitate pretenţiilor ruseşti. Crearea unei unităţi administrative dintr-un teritoriu esenţialmente nepenetrabil şi lipsit de un "suflu" modern de naţionaltate şi progres nu a putut să conducă decît la formarea "patriei noi" pentru cei care stabileau contextele, tradiţiile politice, imaginaţia şi simbolurile într-un teritoriu neexplorat, populat cu suflete şi minţi "virgine". În acelaşi timp, elitele politice din Principate, cu şi fără voia Imperiilor Rus şi Otoman, au gestionat proiectul unificării pămînturilor româneşti. Deşi avînd simpatii faţă de crearea României, liderii basarabeni începuseră să activeze în cadrul statal al Imperiului Rus. Astfel, Basarabia şi Principatele române au demarat scrierea a două istorii paralele care, însă, au început să fie citite şi interpretate împreună, o dată cu formarea României şi ascensiunea naţionalismului în această parte a lumii.

*Este semnificativ exemplul vizitării Ţarului de către nobilii basarabeni, care au fost acompaniaţi de ţăranii îmbrăcaţi în costum românesc, pentru a dona primului o masă de malachit pe care era săpată harta provinciei — imaginea etnoteritorială a Basarabiei, care îşi manifesta conştient loialitatea faţă de Ţar şi Imperiu. Deşi simbolul este unul rudimentar, acesta a indicat direcţia dezvoltării etnoteritoriale a provinciei în cauză.

Receptiv-vizionar a fost D. Brătianu care, în 1852, a exprimat spiritul timpului în mediul elitei politice, creînd termenul "România Mare". Respectiva viziune panromânească nu putea să nu structureze gîndirea politică a clasei conducătoare din Principate — aceasta într-un mod în care idealul unificării naţionale a tuturor pămînturilor româneşti devenise un proiect vizionar de lungă durată. Tendinţa în cauză, slabă în etapa incipientă, a început să capete soliditate ideologică pe parcursul celei de-a doua jumătăţi a secolului XIX. Bineînţeles, ea era contrară viziunii panbalcanice şi panslave a ţarismului şi nu putea să nu se confrunte cu aceasta în sens ideologic şi diplomatic, dar şi în sens teritorial. Terenul în cauză a fost să fie, fireşte, Basarabia (adiţional Transilvaniei, în confruntare cu Austro-Ungaria), inventîndu-se, începînd cu anii şaptezeci ai secolului XIX, cînd naţionalismul românesc a început să capete consistenţă (în urma evoluţiilor politice europene, dar şi a sfidării imperialismului rus care şi-a însuşit între timp componenta etnolingvistică), un gen de autoritate naţional-ideologică dublă asupra provinciei. Această autoritate dublă a reapărut în Basarabia, ca o *Fata Morgana*, sub diferite forme, pe tot parcursul istoriei.

Ţarismul a impus o nouă ordine de stat — noi legi, impozite şi taxe în societăţile care n-au avut contact nemijlocit cu structuri puternice de stat. Omogenizarea cultural-administrativă se efectua într-un cadru teritorial-politic bine definit, astfel acţiunile în cauză fiind legate irevocabil de teritoriul provinciei. Arbitrarul autocraţiei ruse a dat naştere tradiţiei prin care se consfinţea o anumită particularitate a provinciei în raport cu identitatea teritorială, dar care submina, în acelaşi timp, curentul liberal în ce priveşte autonomia şi un grad anumit de autoguvernare.

În luna mai 1917 cercurile intelectuale şi militarii s-au pronunţat cu fermitate pentru edificarea unei entităţi statale autonome basarabene, în frunte cu instituţia sa legislativă, pe cînd ţărănimea şi clerul moldovenesc au încercat să deraieze mişcarea spre independenţă, optînd doar pentru o largă "autonomie regională" în cadrul Imperiului. Predominarea ţăranilor în mediul social a asigurat crearea tradiţiei unei protostatalităţi agrare, prin care visele despre un stat al "ţăranilor cuminţi şi harnici" scoteau provincia pe necarosabilul modernizării. Protostatalitatea agrară, într-un mod anumit, s-a perpetuat pînă în zilele noastre, exemple mai recente fiind guvernarea PDAM şi PCM, ale căror politici de gestionare a afacerilor statului au reprodus viziunile rudimentare ale ţăranilor de la

începutul secolului XX.

A fost plină de semnificaţii evoluţia deputaţilor-moldoveni din Sfatul Ţării care, numai după trei luni după declararea independenţei RDM şi a dorinţei de a rămîne cu "maica noastră" — Rusia, au proclamat Unirea cu "mama sa" — România. Între extremele respective reprezentanţii Sfatului Ţării au dorit să meargă şi ei la Conferinţa de la Brest-Litovsk, aceasta arătînd faptul că membrii forului legislativ au fost vizitaţi de ideea pasageră a recunoaşterii internaţionale, deci şi a statalităţii Basarabiei. Pentru o perioadă îndelungată membrii activi ai Sfatului Ţării din gruparea agitatorilor *naţionalizanţi/naţionalişti* şi "radical-democraţi" se identificau, în termeni etnopolitici, cu spaţiul postimperial rus şi doar sub presiunea evenimentelor legate de dezintegrarea Imperiului, anarhie şi poziţia ostilă a minoritarilor, proiectul etnostatal panromânesc a obţinut perspectivele necesare consolidării românismului în Basarabia. Evoluţia spectaculoasă a Sfatului Ţării a relevat arbitrarul şi angoasa agitatorilor basarabeni care nu ştiau ce se va întîmpla a doua zi în provincie: preferinţa pentru o statalitate independentă, precum şi schimbarea "mamelor" — toate acestea într-un cadru temporal foarte scurt indică lipsa viziunii în ce priveşte viitorul provinciei în general şi fezabilitatea/sensul creării unui stat separat şi independent, în particular. Românismul profesat de unii nu s-a manifestat neapărat în concepte politice serioase şi de durată privind Unirea, chiar dacă mulţi lideri basarabeni şi-au adjudecat *a posteriori* strategii vizionare. O absenţă similară a viziunii politice cu privire la statalitate i-a marcat pe moldoveni pe parcursul ultimului an al existenţei URSS şi după aceasta. Avalanşa evenimentelor, în ambele cazuri, i-a dus cum i-au dus apele — în funcţie de malul la care erau prinşi exclamau că acela le era preferinţa exactă şi autentică, pentru a-şi schimba diametral punctul de vedere o dată ce apele îi duceau spre malul opus. Un asemenea comportament nu poate decît să confirme performanţa ieşirii din istorie.

Deseori se menţionează faptul că anexarea condiţiilor la actul Unirii a reflectat o anumită nemulţumire faţă de practicile politice din Regatul României, românii basarabeni văzînd noua relaţie cu România bazată pe principii federaliste. Însă, în pofida unor nemulţumiri locale nesemnificative, care s-au manifestat după Unire, Basarabia, în timp relativ scurt, s-a integrat statului românesc unitar, fără a mai avea pretenţii de autonomie. Aceasta probează un anumit *constructivism* al gîndirii "revoluţionare" basarabene, care poate fi deconstruită şi ulterior înlocuită, folosind etnia

şi naţionalismul pentru identificarea de bază a indivizilor. Dacă am presupune că idealurile socialiste au fost cu adevărat puternice în imaginaţia politică a românilor basarabeni, atunci tulburările sociale în provincie ar fi fost asigurate pentru un timp îndelungat. Lipsa acestora demonstrează retrospectiv că viziunile socialiste ale basarabenilor nu au fost formate independent (superficialitatea discursului fiind determinată de reproducerea formală a mesajului "socialist" rus) şi că au fost practicate o perioadă relativ scurtă. Într-un fel, atît preluarea ideilor socialiste de la revoluţionarii ruşi şi occidentali, precum şi abandonarea lor în cadrul României Mari arată capacitatea de transformare şi adaptare la circumstanţe, nu însă şi originalitatea ideologică a protagoniştilor, în pofida faptului că *într-un moment dat* sau *altul*, ei au crezut cu adevărat în cele susţinute.

La mijlocul anilor douăzeci ai secolului XX, nereuşita repetată a negocierilor teritoriale, receptarea rezervată a propagandei comuniste în localităţile rurale şi incapacitatea bolşevicilor de a gestiona o rebeliune de amploare — toate acestea au oferit un stimulent pentru elaborarea unei tactici noi în ce priveşte politica sovietică în raport cu Basarabia: crearea la 12 octombrie 1924 a unei republici sovietice autonome peste Nistru în componenţa Ucrainei, de-a lungul hotarului românesc de est. Crearea RASSM a fost considerată drept "începutul eliberării Basarabiei", o metodă eficientă de sovietizare a României şi de exportare a comunismului rus spre Balcani în vederea creării unei republici socialiste mondiale — visul fundamental al conducătorilor bolşevici. Însă, în contextul alunecării spre dreapta a politicii europene şi a celei româneşti, dar şi datorită perceperii de către elitele bolşevice centrale a faptului că proiectul unei republici sovietice mondiale, pronosticate chiar în Declaraţia despre constituirea URSS, nu a reuşit să se materializeze, eforturile de edificare a statalităţii sovietice s-au reîntors la nişte obiective mai concrete şi mai realizabile — la proiectul geopolitic postimperial rus. Faptul în cauză, la rîndul său, a condus, în imaginaţia liderilor bolşevici, la perceperea graniţelor sovietice drept imuabile şi la consolidarea *de facto* a acestora, inclusiv a teritoriului basarabean, temporar "ocupat de România burghezo-moşierească".

Caracterul arbitrar al acţiunii ruşilor, care au înaintat ultimatumul cu privire la cedarea Basarabiei, a fost evidenţiat inclusiv de faptul că ei au făcut uz de fals pentru a pretinde legitimitatea pe care nu o aveau, susţinînd că majoritatea populaţiei este de origine ucraineană. Pentru a-şi atinge scopul, naţional-comuniştii ucraineni au recurs şi ei la terti-

puri, convingîndu-i, fără mare dificultate, pe fraţii slavi de necesitatea modificării hotarelor în modul în care doreau. Aceştia au reuşit să insufle comuniştilor ruşi de la Moscova faptul că populaţia provinciei ocupate este neloială URSS-ului şi că ar fi periculos de lăsat pe seama basarabenilor paza unui sector atît de întins cu România "burghezo-moşierească", care cuprindea obiectivul strategic al gurilor Dunării.

Este dificil de evaluat cu exactitate toate motivele care au condus la cedarea fără rezistenţă a Basarabiei în 1940. Indiferent de circumstanţele internaţionale de securitate, dar şi de calitatea liderilor (ctitorii României Mari decedînd între timp), evitarea luptei pentru provincia estică a traumatizat populaţia românească pe ambele maluri ale Prutului, traumă ale cărei consecinţe au modelat un comportament politic dependent de mofturile vecinului de la Răsărit. Dincolo de suferinţele basarabenilor, se pare că cedarea paşnică a Basarabiei a inhibat clasa politică românească, inclusiv în anii 1990-1991, fapt care la rîndul său a contribuit la consolidarea protostatalităţii moldoveneşti. În acelaşi timp, anexarea forţată a întărit statutul inferior al noii republici, susceptibil presiunii arbitrare externe — o frustrare care i-a marcat irevocabil pe basarabeni.

URSS a fost primul stat în istorie care s-a format în baza unor unităţi etnopolitice. Cu toate acestea, el a fost un stat pseudofederal, care a eliminat suveranitatea politică reală a naţionalităţilor, garantîndu-le, în acelaşi timp, o identitate teritorială specifică, instituţii educaţionale şi culturale în limbile naţionale, promovînd, de asemenea, cadrele autohtone în posturile aparatului de stat. În consecinţă, s-a produs consolidarea naţiunilor în cadrul unor protostate, desfăşurîndu-se, astfel, teritorializarea etniei. Imperiul Sovietic a creat (proto)naţiuni teritoriale, cu aparatele de stat şi elitele conducătoare proprii, fiecare avînd semnele unui stat suveran, de la opera naţională pînă la drapel şi stemă, dar fără suveranitate reală sau dreptul la expresie politică deplină. Deşi prerogativele republicilor erau, de cele mai multe ori, ignorate de Moscova, multe naţionalităţi au devenit, din punct de vedere demografic, mai consolidate în cadrul "patriilor" lor naţionale, educînd elite politice şi intelectuale proprii.

Acestea din urmă deveniseră tot mai conştiente de hotarele imuabile ale URSS, consolidarea geopolitică şi ideologică în cauză fiind valabilă chiar şi în perioada restructurării iniţiate de Gorbaciov. După cum membrii Sfatului Ţării credeau iniţial că soarta Basarabiei era legată de "maica lor — marea Rusie democratică", similar, în anii 1989-1990, reprezentanţii so-

cietăţii politice şi civile incipiente credeau cu sinceritate că viitorul RSSM este strîns legat de Rusia şi URSS. Deci, *autoamplasarea imaginar-politică şi culturală* a elitei politice şi intelectuale moldoveneşti în spaţiul URSS, însuşită din primii ani şcolari (gen: "Ţara mea, Moldovă-mamă,/ Vatra doinelor străbune,/ Ca un strugure de poamă/ Stai pe harta Uniunii") este relevantă, deoarece a determinat atitudinea echivocă a acestora în egală măsură faţă de un proiect politic al independenţei statale autentice sau al unirii cu România.

Analizînd Declaraţia Suveranităţii RSS Moldova, adoptată la 23 iunie 1990, se poate remarca faptul că preferinţa exactă a Chişinăului a fost să consolideze suveranitatea în componenţa URSS şi să participe la elaborarea şi semnarea Tratatului Unional. Alegerea în favoarea suveranizării (dar nu a independenţei de stat) şi disponibilitatea, în contrast cu balticii, de a participa la elaborarea Tratatului Unional, denotă faptul că moldovenii, spre deosebire de lituanieni, de exemplu, nu credeau că opţiunea independenţei statale este posibilă, dezirabilă sau viabilă. Astfel, în gîndirea elitei politice moldoveneşti tradiţia protostatalităţii s-a manifestat prin confirmarea *autolimitării proiectului de suveranizare şi de independenţă*.

Însă pasul cel mai important, mai degrabă întîmplat sub presiunea evenimentelor, decît pregătit de sine stătător (în urma eşuării loviturii de stat şi a vidului politic panunional), a fost, bineînţeles, adoptarea la 27 august 1991 a "Declaraţiei de Independenţă a Republicii Moldova". Aceasta din urmă confirmă faptul că elita politică moldovenească niciodată nu a dorit unirea republicii cu România (ceea ce imputau minorităţile, sub bagheta abilă a Moscovei), nici independenţa completă, cum a fost în cazul balticilor. De altfel, însuşi faptul declarării independenţei arată elocvent direcţia evoluţiei etnopolitice a Basarabiei. Dacă se dorea Unirea, atunci s-ar fi întreprins acţiuni îndreptate spre realizarea proiectului în cauză. Nu se poate accepta argumentul care susţine că afirmarea statalităţii de către un stat nou poate constitui o etapă tranzitorie, după care se uneşte cu alt stat. Aceasta pentru că statalitatea în momentul de faţă, nu în anarhia rusă din 1917-1918, capătă o logică proprie, dificil de inversat. Contribuţia experţilor români la elaborarea Declaraţiei de Independenţă a reconfirmat teza că basarabenii acceptau orice situaţie întîmplată *de facto*, iar elita politică a românilor era influenţabilă de moştenirea statutului de stat-satelit al Kremlinului pe care l-a avut România.

În perioada sovietică nici un intelectual sau politician nu a dezbătut,

cel puţin în *samizdat*, posibilitatea obţinerii independenţei de stat a RSSM sau a unirii cu România. În al doilea rînd, independenţa Republicii Moldova, cu toată suveranizarea şi mişcarea naţională, glorificată ulterior de *marii complexaţi*, a fost rezultatul unei înţelegeri între republicile slave, care aveau agende politice proprii de afirmare, inclusiv personale, şi care nu puteau fi promovate în condiţia unui stat centralizat cum era URSS. Puciul din 1991 (gestionat de Comitetul pentru Stare Excepţională) a fost mai degrabă un motiv convenabil pe care l-au utilizat cu dexteritate liderii republicilor slave pentru a accede la puterea deplină. Fără dorinţa lui Elţin, Kravciuk şi Şuşkevici de a se vedea preşedinţi ai statelor independente, suveranitatea de stat a celorlalte republici (cu excepţia balticilor) ar fi reprezentat o evoluţie improbabilă. În al treilea rînd, trezindu-se peste noapte cu o donaţie neaşteptată, cum ar fi independenţa, clasa politică a Republicii Moldova s-a grăbit să declare *statalitatea* moldovenească drept un fapt imuabil, antrenînd istoria şi mitologia în crearea unei legitimităţi care îi lipsea cu desăvîrşire. Însă contrastul izbitor între comportamentul politic în perioada preindependentă şi postindependentă nu a oferit încredere suficientă din partea cetăţenilor pentru edificarea democratică a statalităţii. Cu alte cuvinte, *statalitatea* moldovenească existentă suferă de deficienţe structurale şi, se pare, insurmontabile.

Politica de naţionalizare a republicilor a constituit elementul nou, care a jucat un rol important în procesul de destrămare a URSS, caracterul *creator* al statului oferind posibilitatea afirmării statalităţii proprii în baza naţiunii titulare. Deoarece foştii nomenclaturişti comunişti şi reprezentanţ ii opoziţiei autorizate, cum îi numim în Capitolul 4, nu cunoşteau nimic despre democratizare şi naţionalism liberal, au încercat să conecteze, după modelul statului-naţiune, noua statalitate în devenire cu naţunea majoritară. Dar nu au descoperit naţiunea acolo unde o căutau, ci au găsit un grup etnic amorf şi o intelectualitate ce se pronunţa pentru identitatea naţional-teritorială românească. Astfel, fără legătura în cauză, a fost consolidat caracterul de "proto-" al statalităţii moldoveneşti, precum şi imaginea unei independenţe *întîmplate*.

Statalitatea, cînd este obţinută în urma dezintegrării unui imperiu, are deseori nişte conotaţii politice deosebite. Cramponarea "elitelor" regionale de a demonstra că nu sînt impostori accentuează, de fapt, artificialitatea acestora şi nepotrivirea în contextul unui stat independent. Oficialii de la Chişinău au încercat, prin intermediul mijloacelor ideologice şi de

propagandă, precum şi la un nivel superior al manipulării simbolurilor, să consolideze imaginea unui stat unitar şi suveran. Cu toate serbările dedicate *statalităţii moldoveneşti de secole* (sau chiar milenare — sic!), a fost mai dificil de fundamentat teoretic pretenţiile *independentiştilor*, deoarece independenţa Republicii Moldova a fost mai degrabă întîmplată, decît cîştigată şi obţinută, şi a reprezentat un lucru greu de conceptualizat din cauza lipsei unei continuităţi politice din a doua jumătate a secolului XIX — începutul secolului XX, cînd au fost formate majoritatea statelor-naţiuni.

Faptul că teoria *moldovenismului* şi *a statalităţii moldoveneşti de secole* a fost promovată de ideologii sovietici ruşi şi filoruşi, precum şi în contextul declaraţiilor agramate ale agrarienilor şi politicienilor (neo)comunişti a privat şi mai mult tabăra ideologică în cauză de susţinători în rîndul intelectualităţii şi al tineretului studios. Simpatiile autorităţilor Republicii Moldova sînt deconspirate de disputa religioasă: Mitropolia Basarabiei a fost marginalizată fără a fi abordată, cel puţin, problema stabilirii bisericii autocefale pentru a "acoperi" demagogia "statalistă" a *independentiştilor* moldoveni.

Un paradox aparent este că *statalitatea* şi *independenţa* Republicii Moldova sînt în mod evident subminate de secesionismul rus din regiunea transnistreană şi imixtiunea directă a Moscovei, iar clasa politică (neo)comunistă continuă politica de integrare în spaţiul estic. Aceasta se explică prin faptul că separatismul rus, dar şi găgăuz, garantează exercitarea unei suveranităţi limitate şi "aflarea în treabă" a elitei (ex-)comuniste. O eventuală reorientare integraţionistă spre România i-ar programa sfîrşitul aflării la putere. Deci, clasa politică moldovenească este disponibilă să-şi exercite autoritatea dacă nu asupra unui stat unitar, atunci cel puţin asupra unei părţi, provincii sau pseudostat. Kremlinul acceptă jocul în cauză, spre deosebire de incertitudinile pe care le-ar crea autorităţile de la Bucureşti în ce priveşte perpetuarea la putere a elitei (ex-)comuniste cu "prosoape" sau fără. Cu alte cuvinte, Moscova este dispusă să trateze cu bunăvoinţă o suveranitate limitată a clasei politice de la Chişinău, care a acceptat un statut similar celui de *namestnic* ales de ţar sau, mai plăcut urechilor indivizilor în cauză — un statut similar celui de *domnitor* supus Porţii. Tradiţia *suveranităţii limitate* a format mentalitatea şi psihicul clasei politice moldoveneşti într-un fel în care este asigurată, pentru moment cel puţin, o provincializare eficientă a Basarabiei.

Analizînd trăsăturile formale fundamentale ale Republicii Moldova, putem conchide că acesta nu este un stat modern, deoarece nu se află în posesia unei ordini administrative şi juridice, care poate fi schimbată de legislaţie şi spre care este îndreptată activitatea corporativă organizată. Statul, ca sistem al ordinii, nu este în stare să reclame autoritate obligatorie nici asupra cetăţenilor, majoritatea cărora nu au obţinut calitatea de membru din momentul naşterii (toţi au fost atunci cetăţeni ai URSS), nici asupra acţiunilor care se desfăşoară în zona jurisdicţiei sale formale (deoarece nu controlează nici teritoriul separatist, dar nici enclavele etnice din sud). În acest fel, Republica Moldova nu reprezintă un stat, care este o asociaţie obligatorie cu o bază teritorială. După cum am arătat în Capitolul 6, edificarea provinciei (*province-making* — engl.) este una din modalităţile complexe ale Rusiei de creare a teritoriilor dependente în spaţiul ex-URSS. Aceasta, bineînţeles, a fost posibil doar în contextul existent al protostatalităţii moldoveneşti a cărei autor a fost Uniunea Sovietică. Rusia a preluat drepturile de autor asupra acestei protostatalităţi în calitate de succesoare a Uniunii Sovietice, dar şi a Imperiului Rus.

Sfidarea legitimităţii statului de către ruşii şi ucrainenii rusificaţi din regiunea transnistreană nu a putut fi anihilată nici de acordarea cetăţeniei inclusive şi nici de amînarea implementării Legii cu privire la funcţionarea limbilor pe teritoriul Moldovei. Aceasta ne face să presupunem că însăşi destrămarea URSS şi apariţia statului Republica Moldova au fost percepute de majoritatea rusolingvă din Transnistria, dar şi de minorităţile din Basarabia, drept o greşeală istorică absurdă. Este semnificativ faptul că "RMN" şi-a declarat independenţa imediat după ce Chişinăul a adoptat declaraţia de independenţă a Moldovei. Sincronizarea în cauză demonstrează că ruşii îşi doreau mai mult menţinerea Basarabiei în orbita Moscovei, decît proclamarea unui oarecare "stat transnistrean". Minorităţile naţionale din ţară nu au considerat legitimă apariţia Republicii Moldova, după cum s-a întîmplat şi 80 ani în urmă, Transnistria dezvoltînd această logică mai departe cu ajutorul naţiunii titulare a statului de origine — Rusia. Lucrul menţionat mai sus reprezintă o problemă serioasă pentru tranziţia democratică şi insurmontabilă — pentru consolidarea democratică. Ruşii şi ucrainenii transnistreni au început să însuşească în ultimii ani o identitate suplimentară regional-teritorială, exacerbînd conflictul etnoteritorial şi consolidînd protostatalitatea moldovenească. În acest fel, cultura politică a ruşilor este influenţată de statutul istoric de colonizatori, net superior, în

termeni civilizatori, celui al indigenilor, *statul* cărora poate fi tolerat doar în măsura în care reconstituie o gubernie rusă.

Pe de altă parte, loialitatea românilor basarabeni faţă de Republica Moldova este de asemenea redusă, din cauza respingerii identităţii pe care o au şi evitării recunoaşterii acesteia drept component formativ al statului. Românii basarabeni, spre deosebire de ruşi, ar accepta suveranitatea statului dacă li s-ar respecta drepturile la identitate. Fiind băştinaşii acestor pământuri, ei ar fi de acord şi ar promova ideea de autoguvernare şi chiar de statalitate separată, dar cu anumite condiţii principiale: să fie acceptat caracterul românesc al statului şi integrarea euroatlantică.

Republica Moldova a sucombat intern prin cedările politice, economice şi militare din prostie şi/sau considerente de profit ale *independentiştilor* din nomenclatura (ex-)comunistă. Domeniul în care s-a constituit deja o tradiţie politică nocivă ideii de unitate panromânească (dar şi unei statalităţi autentice) ţine de "comercializarea" statalităţii Republicii Moldova de către clasa politică (neo)comunistă, în schimbul asigurării aflării la putere. Opera fundamentală a *independentiştilor* este crearea unei asemenea (pseudo)statalităţi care, prin formă şi conţinut, ar impune şi ar legifera caracterul etnofederativ al Moldovei. În asemenea condiţii, bineînţeles, Basarabia nu ar fi atît de atractivă pentru România. Evitarea Unirii, chiar cu preţul provincializării complete de Rusia, constituie obiectivul major al arhitecţilor *statalităţii* actuale a Republicii Moldova, şcoliţi la Moscova şi asistaţi de experţi ruşi. Practică vicioasă a aranjamentelor clientelare cu minoritarii a condus inclusiv la modificări formal-constituţionale prin crearea unităţii autonom-federale a găgăuzilor şi a unui judeţ etnic al bulgarilor, precum şi la semnarea unor documente inacceptabile în cadrul procesului de negocieri cu ruşii transnistreni/moscoviţi — astfel, fiind comercializată statalitatea moldovenească, atît de elogiată de *independentişti*. PDAM, Snegur, Lucinschi, Sturza-Diacov şi Voronin au urmărit scopul consolidării puterilor politice proprii (în special, în ajunul alegerilor), din contul statalităţii moldoveneşti, încheind, în spirit clientelar, înţelegeri neformale şi netransparente cu liderii separatiştilor ruşi, găgăuzi şi bulgari.

Astfel, dacă nu ar fi existat problema Transnistriei, ea trebuia să fie inventată pentru a oferi un argument în plus *moldoveniştilor* de a pleda în favoarea independenţei faţă de România şi pentru aservirea faţă de Rusia. Problema fundamentală la moment este răspîndirea cancerului naţio-

nal-şovinist rus pe întregul teritoriu al Republicii Moldova. Etapa calitativ nouă, care a lansat procesul transnistrizării întregii Basarabii, a fost semnarea "Memorandumului cu privire la bazele normalizării relaţiilor dintre Republica Moldova şi Transnistria" de către ex-preşedintele Lucinschi, la 8 mai 1997, la Moscova. Acesta este un document ce a deschis calea spre (con)federalizarea Republicii Moldova, impusă de echipă KGB-istă a lui Evgheni Primakov, ministru rus de externe în perioada menţionată. După Convenţia Snegur-Elţin din 21 iulie 1992, Memorandumul a fost documentul cel mai periculos, deoarece a aşezat Republica Moldova pe calea provincializării sigure, operă desăvîrşită de comuniştii ruşi şi rusofili de la Chişinău prin intermediul Tratatului moldo-rus. Ratificarea acestuia la sfîrşitul anului 2001 de majoritatea comunistă, prin care Federaţia Rusă îşi asumă statutul de garant ai implementării înţelegerilor, cît şi a statutului de stat comun, a condus la îngrădirea drastică a suveranităţii de stat a Republicii Moldova (adiţional angajamentului de a consolida statutul limbii ruse în sistemul de învăţămînt — art. 20 şi a coopera strîns în cadrul organismelor internaţionale, ceea ce însemnă ralierea la poziţia Moscovei — art. 27). Kremlinul va avea întotdeauna dreptul să se amestece în afacerile interne ale Republicii Moldova, statutul de ţară-garant a *statalităţii* moldoveneşti plasînd ferm Basarabia sub tutela neoimperială a ruşilor. Proiectul Acordului între Republica Moldova şi Transnistria referitor la federalizarea ţării, fiind elaborat de guvernul comunist, cu asistenţa experţilor ruşi şi dezinteresul explicabil al Occidentului, a reprezentat pasul logic în lanţul cedărilor operate de elita neocomunistă a Moldovei postsovietice. Implementarea acestui Acord va finaliza procesul de provincializare a Republicii Moldova de către Federaţia Rusă.

În ce priveşte opţiunile integraţioniste, acestea au fost marcate, într-un stil moldovenesc inconfundabil, de incertitudini şi, pînă la urmă, de alegerea opţiunii celei mai proaste. Deşi Moldova pendulează, nehotărîtă, între CSI şi Europa Occidentală, totuşi, din punct de vedere politic şi economic, a rămas în Est. Pendularea se realizează mai degrabă în lumea imaginarului politic, ceea ce denotă, în comparaţie cu realităţile înconjurătoare, o tulburătoare confirmare a *intractibilităţii* moldovenilor pe parcursul ultimelor două secole.

Dacă am exclude imixtiunea Rusiei şi Ucrainei, am putea examina posibilitatea oferită de federalism drept o variantă convenabilă de divizare a puterii în conformitate cu aranjamente clare, ce ar menţine şi ar

consolida integritatea ţării. Însă, în circumstanţele create, federalismul este o cale greşită, deoarece nu soluţionează problemele de convieţuire etnică pe termen lung. În momentul de faţă (con)federalismul reprezintă instrumentul de reprovincializare a Basarabiei şi, evident, nu se va bucura de susţinerea românilor basarabeni. Toate cedările efectuate pînă în prezent în domeniul respectiv nu au fost consensuale şi sînt ilegitime (cum ar fi Memorandumul, Tratatul bilateral moldo-rus sau Acordul moldo-transnistrean cu privire la federalizarea ţării etc.), iar sistemul politic a însuşit elemente care programează conlficte ulterioare, deoarece impunerea aranjamentelor constituţional-teritoriale, gestionate de clienţii (neo)comunişti ai Kremlinului, nu va aduce stabilitate şi legitimitate pe termen lung Republicii Moldova.

Pe de altă parte, condiţia obligatorie pentru tranziţia şi consolidarea democratică este existenţa statului unitar şi suveran. Atîta timp cît acesta va continua să fie sfidat de minorităţi, cu asistenţa directă a patriilor lor istorice, soluţia federală ar însemna legitimizarea dezintegrării impuse din afară. În plus, soluţia federală (în cazul găgăuz) şi, cu atît mai mult, confederală, care este la moment impusă de Kremlin şi Tiraspol (în cazul transnistrean), nu este binevenită inclusiv din cauza absenţei unei segregări clare a comunităţilor etnice. Adiţional intervenţiei militar-politice ruse care realizează *edificarea provinciei* — fapt inacceptabil *per se*, etnofederalismul creşte şansa violenţei etnice şi a conflictelor etnoconstituţionale.

La sfîrşitul anilor ’80 — începutul anilor ’90 ai secolului XX puterea trebuia să fie împărţită în bază neteritorială, implicînd politici consensuale. Însă retorica primitiv-naţionalistă a elitei postcomuniste din Moldova şi cedarea tot atît de bruscă şi enormă în faţa Moscovei s-au datorat lipsei de profesionalism şi de viziune pe care ruşii au ştiut s-o folosească pentru a lansa procesul de reprovincializare a Basarabiei, utilizînd separatismul şi ideile de (con)federaţie pentru a formaliza din punct de vedere constituţ ional-juridic *vechea-noua* achiziţie.

3. Etnonaționalismul agrar și mizeria protonațiunii

În 1812 ţarismul nu a urmărit scopul deznaţionalizării populaţiei băştinaşe, după cum s-a susţinut mai tîrziu în retorica naţionalistă românească, Imperiul, pur şi simplu, considerînd teritoriul anexat un gen

de "pămînt al nimănui" (*"no man's land"* — engl.), cîştigat de la turci în urma campaniilor armate. Acest pămînt era, accidental, populat de nişte ţărani obedienţi şi lipsiţi de naţionalitate (cu un sentiment vag de etnie), dar unde densitatea populaţiei nu era suficient de mare pentru a consolida din punct de vedere uman achiziţia respectivă.

Atîta timp cît a existat o posibilitate reală de a încorpora cel puţin Principatul Moldovei, autorităţile de la Petersburg şi-au concentrat atenţia nu asupra consolidării etnopolitice a achiziţiei făcute în 1812, ci asupra unui proces de gestionare politico-militară a Principatelor. Aceasta a determinat păstrarea pentru o perioadă îndelungată a unui asemenea statut al Basarabiei care permitea circulaţia nestingherită a ideilor, indivizilor, mărfurilor etc., faptul în cauză contribuind la perpetuarea spaţiului etnolingvistic panromânesc. Rezultatul neintenţionat al politicii externe ţariste a fost, în acest fel, menţinerea continuităţii legăturilor etnice între Basarabia şi România prin crearea unui hotar "penetrabil". Paradoxal, dar anume aceste elemente au contribuit la crearea unui *statu-quo*, cînd basarabenii moldoveni nu au fost în stare să-şi dezvolte "propriul" naţionalism moldovenesc, nici să-l absoarbă independent şi integral pe cel românesc, dilema în cauză reapărînd, ca o fantomă, în istoria ulterioară a Basarabiei.

Logica "descoperirii" treptate a naţionalismului, afirmarea continuă a absolutismului rus, politica de omogenizare culturală forţată a periferiilor naţionale şi primele divergenţe internaţionale între Rusia şi România au condus la înăsprirea regimului de frontieră. Deci, cu timpul, elementul etnic a început să capete nişte conotaţii naţionale/naţionaliste mai pronunţate şi o pondere politică pe potrivă în proiectele de consolidare a statalităţii româneşti, naţionalismul fiind antrenat în calitate de vehicul ideologic, similar evoluţiilor statelor occidentale. Este foarte probabil faptul că, în urma circulaţiei ideilor şi a unui efect de "contaminare", aspiraţiile naţionale panromâneşti în contextul eforturilor de modernizare şi liberalizare a politicii interne au găsit consumatori entuziasmaţi şi în rîndul boierilor basarabeni.

Pînă la Războiul Ruso-Turc din 1806-1812 statutul Principatului Moldovei era de o autonomie relativă, boierii fiind nestingheriţi de nimeni în ce priveşte activităţile lor social-economice. În acest sens, nemulţumirea, care a reprezentat un prim element major al (proto)naţionalismului moldovenesc/românesc, a fost legată de abolirea treptată a statutului iniţial, privilegiat în raport cu alte teritorii ale Imperiului Rus, de care se bucurau boierii

şi ţărănimea provinciei anexate în 1812. Tentativele de a reduce statutul provinciei la gubernie rusească şi, în mod special, de a-i priva pe marii boieri de drepturi economice (legate de proprietatea funciară) a provocat reacţia protonaţionalistă în premieră. Astfel, acţiunea colectivă etnică sau protonaţionalistă a fost în mare parte produsul acţiunilor administraţiei ruse în Basarabia. Antrenarea etnicului atît de funcţionarii ruşi, trimişi să guverneze provincia, cît şi de boierii moldoveni a contribuit la realizarea faptului (în primul rînd, de moldoveni) că aparţin unor grupuri naţionale iremediabil distincte, primul contact direct între ruşi şi moldoveni creînd *două recipiente separate*. Contradicţiile iniţiale între aceştia şi autorităţile ţariste s-au datorat procesului de centralizare a administraţiei, inevitabil în cazul oricărui stat (cu atît mai mult, în cazul celor extinse din punct de vedere geografic), dar şi excesului de zel al funcţionarilor — "misionari" ruşi, generînd, spre sfîrşitul secolului XIX, un sens naţional/naţionalist tot mai pronunţat. Competiţia identităţilor a început atunci, deoarece ceilalţi moldoveni au rămas în Principat, iar contactul boierilor moldoveni transpruteni cu structuri puternice de stat ale Imperiului Rus i-a făcut să realizeze şi să-şi asume distinctivitatea naţională proprie în cadrul acestuia şi o identitate regională în raport cu România.

Relaţia inegală între etnii şi naţionalitatea dominantă rusă a consolidat sentimentul opresiunii etnice şi aspiraţia spre afirmarea etnonaţională — în special după 1881, cînd ruşii au început să abordeze tot mai des problemele sociale în termeni etnici. Iar discriminarea popoarelor întregi a erodat în mare parte distincţiile sociale interne de clasă şi a oferit un mediu propice pentru activitatea naţionaliştilor.

Izolarea tradiţională a satului şi a ţinutului se diminua în permanenţă graţie noilor reţele de comunicare cum ar fi, de exemplu, telegraful şi căile ferate, fapt care a început să faciliteze comerţul, mişcarea nestingherită a oamenilor şi mărfurilor anihilînd treptat distincţiile mai vechi dintre neam şi străini. Trăsăturile inerente ale imperialismului şi industrialismului sînt nivelarea şi uniformizarea, astfel începînd a fi "descoperite" localităţile cele mai îndepărtate ale Basarabiei. Această nouă geografie economică şi politico-socială a influenţat într-o măsură semnificativă fizionomia naţ ionalismului şi a clasei. De menţionat însă că, datorită statutului social, ruşii erau mai mobili decît moldovenii, descoperind mai devreme, din punct de vedere ideologic, "noua patrie" în Basarabia şi "însuşind-o" în imaginaţia naţional-culturală. Această descoperire nu s-a realizat în cazul

moldovenilor, deoarece progresul s-a oprit la oraşe, unde populaţia era de origine străină. Modernizarea, atîta cît a fost, nu a penetrat lumea rurală. *Industrialismul* (care i-a consolidat pe ruşi, evrei, armeni etc.), promovat de stat la sfîrşitul secolului XIX, a contribuit la formarea unei coeziuni sociale orizontale atît între muncitori, cît şi între industriaşii de diferite naţionalităţi. Procesele de emancipare însă au consolidat în unele cazuri legăturile etnice verticale, în altele — relaţiile sociale orizontale. Experienţ a popoarelor care aveau reprezentare urbană modestă (lituanienii, ucrainenii, bielaruşii şi moldovenii) era diferită de cea a georgienilor, letonilor, estonienilor şi evreilor, care au format o clasă muncitoare proprie şi au luat contact direct cu intelectualitatea radicală. Dezvoltarea economică la sfîrşitul secolului XIX — începutul secolului XX a modelat fizionomiile naţionalismelor în Basarabia în direcţia consolidării celui rus, deoarece afacerile se derulau într-un spaţiu economic definit de Imperiu şi aceasta, la rîndul său, modela imaginaţia economică a întreprinzătorilor moldoveni în sensul unei orientări spre piaţa rusă, nu doar în sens strict comercial, ci şi de mentalitate şi instituţii. În acelaşi timp, interesele comerciale puteau modifica loialitatea etnoculturală sau etnopolitică doar a negustorilor sau întreprinzătorilor moldoveni, ţăranii fiind în afara contextului respectiv, deoarece activitatea lor economică se limita la sat, comună şi doar uneori, la primul centru urban.

De ce ideea de modernitate nu a fost îmbrăţişată de ţăranii basarabeni şi de ce nu a fost posibilă, în această parte a lumii, o revoluţie industrială de felul celor occidentale? Ar fi, probabil, imposibil să dăm un răspuns exhaustiv, care ar explica subdezvoltarea românilor, dar şi a altor popoare ortodoxe din estul continentului. Ceea ce însă pare a fi adevărat este că, o dată ce ţăranii moldoveni au început să comercializeze mai des produsele agricole şi să vină în contact cu oraşul, descoperirea a fost că acesta era străin — acolo ruşii şi evreii deţineau pîrghiile administrativ-economice. Contactul în cauză a avut drept efect, în mare parte, conservarea statutului social al ţăranului moldovean, frustrarea iniţială consolidînd inhibiţia de lungă durată. În loc să înveţe, ţăranii s-au adaptat, începînd să trateze urbanitatea, industrializarea şi modernitatea drept nişte vicii imuabile şi străine. Pe de altă parte, în urma contactului respectiv, care a sfidat viaţa rurală, din masa de ţărani începuseră să se desprindă elementele cele mai active şi capabile să facă faţă confruntării ideologice cu naţiunea dominantă rusă. Însă numărul acestora a fost insignifiant pentru a consolida

clasa autohtonă a mic-burghezilor, intelectualilor şi funcţionarilor. Agitatorii naţionalişti au fost nevoiţi să întoarcă privirea spre ţărani, faptul în cauză fortificînd etnonaţionalismul agrar (mulţi intelectuali de seamă ca Nichifor Crainic, Lucian Blaga ş.a. elogiau lumea rurală drept fundament al spiritualităţii româneşti).

Există o legătură directă între nivelul urbanismului şi gradul sau puterea naţionalismului, fiind semnificativă, în acest context, structura etnică a oraşelor basarabene, care demonstrează prezenţa urbană modestă a moldovenilor. Iar puţinii funcţionari şi muncitori de origine moldovenească, luînd contact cu o clasă muncitoare şi una birocratică rusă, mai puternică şi mai numeroasă, se lăsau supuşi unor procese de asimilare cultural-socială şi etnică. Astfel, dacă soarta Basarabiei s-ar fi decis independent de circumstanţele internaţionale, atunci aceasta s-ar fi întîmplat la oraşe, însă acolo populaţia era, în mare majoritate, de origine rusă şi evreiască, ostilă oricărui grad, cît de neînsemnat, al naţionalismului moldovenesc/românesc.

Formele de organizare internă a vieţii, o legătură socială orizontală, poate nu atît de trainică în sens ideologic, dar suficient de constantă, a permis conservarea unui *statu-quo* care, pe parcurs, a fost "umplut" cu un etnonaţionalism spontan, dar non-violent şi cu ocazii rare. Numărul ruşilor, ucrainenilor şi evreilor în oraşe era mai ridicat decît cota lor generală în structura populaţiei RSSM, moldovenii, dimpotrivă, predominînd în localităţile rurale. Tendinţa spre urbanizare a ruşilor confirmă unele aspecte ale relaţiilor interetnice: perpetuarea etnoculturală a *statutului colonizator* în raport cu moldovenii băştinaşi — *cultivatori ai pămîntului*. Faptul în cauză arată că etniile din RSSM păstrau trăsăturile tradiţionale ale modului de viaţă cu diferit grad de intensitate şi perseverenţă. Conservatismul moldovenilor se datora, în acest fel, structurii sociale, adică faptului că erau ţărani, legaţi de proprietatea rudimentar-rurală, modul de producţie şi de exercitare tradiţională a loialităţii. Conservatismul respectiv, chiar dacă se exprima în limba română, avea foarte puţin în comun cu naţionalismul. Aceeaşi *intractibilitate socială* din secolele XIX-XX a fost valabilă pe tot parcursul perioadei sovietice, însă redusă într-o oarecare măsură în urma terorii, colectivizării, rusificării şi implicării în proiectele de modernizare sovietică.

Moldovenii basarabeni au reprezentat o naţiune politică "adormită", cu un grad sporit de "impenetrabilitate" în faţa ideologiilor naţionaliste

sau socialiste — trăsătură care s-a perpetuat într-o tradiţie politico-socială, ce a determinat protonaţionalitatea şi protostatalitatea menţionate pe parcursul cărţii. Chiar în anii şaizeci ai secolului XX puteau fi întîlniţi la Chişinău ţărani moldoveni care vorbeau foarte prost limba rusă (sau nu o cunoşteau deloc) — aceasta nu dintr-un motiv naţionalist, ci din cauza unei *intractibilităţi* social-politice şi culturale. Sensul unei existenţe perpetue, cum ar fi statul moldovenesc medieval, legile "pămîntului" etc., a fost fundamental în cauzl intelectualilor basarabeni pentru formularea concepţiilor despre propria structură etnică. O lume rurală, suficientă sieşi, scoasă din istorie şi supărată pe "modernitatea vicioasă", a constituit atît subiectul, cît şi cadrul preocupărilor agitatorilor naţionalişti români. Predominarea ţărănimii în relaţiile economice a determinat o asemenea cale de dezvoltare care întîrzia revoluţia industrială şi codifica subdezvoltarea într-o formulă agrară particulară.

Atîta timp cît Imperiul era puternic, nemulţumirile nobililor sau puţinilor mic-burghezi erau colorate "etnic", fără a trascende protonaţionalismul local. În contrast cu boierii, ţăranii nu aveau opţiuni la îndemînă, deoarece loialitatea lor era asumată de autorităţi drept firească în sensul social al obedienţei inferiorilor, acelaşi lucru simţindu-l şi protagoniştii în cauză care, pe parcursul istoriei, au manifestat ostilitate distructivă în cazuri excepţionale, răscoalele ţărăneşti în Basarabia fiind o *rara avis*.

Din cauza unei *intractibilităţi sociale*, determinate de modul de viaţă, ţăranii basarabeni şi-au păstrat identitatea (proto)naţională, sau mai degrabă una etnorurală, aparţinînd comunei, oamenilor din partea locului. Identitatea ţăranilor basarabeni a fost, deci, determinată mai mult de modul izolat de viaţă cotidiană, decît de grupul lingvistic specific, mai degrabă de relaţiile de rubedenie, familie şi neam, decît de ideile abstracte despre naţiune. Bineînţeles, în descrierile primilor agitatori naţionalişti, ţărănimea a fost caracterizată în termenii unei clase conştiente din punct de vedere naţional şi chiar coerente din punct de vedere politic ("*viteazul nostru istoric — ţăranul*"). În eforturile de a legitimiza "naşterea" naţionalismului politic în această parte a Europei, unde evoluţiile politice erau, de fapt, determinate de un număr restrîns al elitei, primii agitatori naţionalişti au încercat să formeze retrospectiv din ţărănime o bază socială a ideilor pe care au început să le propage tot mai insistent în primele două decenii ale secolului XX. Pentru legitimizarea discursului naţionalist (ca a oricărui alt discurs ideologic) era necesar apelul la mase şi cine altcineva dacă nu

ţăranii trebuiau să devină peste noapte (şi puţin probabil în cunoştinţă de cauză) — "istorici viteji" ai neamului! Forţarea notei s-a datorat necesităţii de legitimizare a activităţii primilor agitatori naţionalişti care proiectau, într-un fel, asupra ţăranilor somnolenţi şi agramaţi, viziunea lor proprie. Proiectarea în cauză, eventual, a *suflat puţină viaţă* în indivizi, contribuind la consolidarea parţială a statutului de naţiune română în perioada interbelică.

Deci, identificarea de bază a majorităţii ţăranilor moldoveni se realiza mai puţin în raport cu naţionalitatea şi mai mult în raport cu oamenii satului, comunei şi comunităţii religioase. Slăbiciunea relativă a naţionalismului se explică prin faptul că identităţile local-sociale în 1917-1918 erau destul de importante, existînd distanţă mare (fizică şi conceptuală/ideologică) între sat şi oraş, ţărani şi intelectuali. Ţăranii, astfel, erau refractari în raport cu programul naţionaliştilor care trascendea, bineînţeles, localismul. Aceasta se datora structurii sociale specifice a ţărănimii, dificil de mobilizat. Pe ţărani nu-i "mişca" în egală măsură nici naţionalismul, dar nici marxismul. Situaţia în cauză se datora inclusiv viziunilor limitate ale naţionaliştilor, care aveau tendinţa să accentueze unitatea "naţiunii" şi să neglijeze conflictele şi contradicţiile sociale. La rîndul lor, socialiştii erau ignoranţi sau chiar ostili solidarităţii etnice, promovînd cu insistenţă ideea divizării de clasă.

În acelaşi timp, naţionalismul (dar şi socialismul) reprezintă o ideologie coerentă şi implică ideea mobilizării instantanee, în acest context fiind necesară o anumită abilitate intelectuală. Însă moldovenii basarabeni niciodată nu s-au remarcat printr-un grad înalt de alfabetizare: astfel, în 1897 doar 10% bărbaţi şi 1,7% femei ştiau carte, depăşindu-i la acest capitol doar pe ţigani. Evident, activitatea oricărui agitator naţionalist sau socialist ar fi fost subminată de analfabetismul moldovenilor.

Totodată, în absenţa altor opţiuni, speranţele intelectualilor radicali au fost legate de ţărănime. Prin intermediul culturalizării, socializării, marilor cataclisme legate de Primul Război Mondial şi răsturnarea bolşevică, le-a fost oferită strălucita oportunitate de a sfida *intractibilitatea* moldovenilor. Legitimizarea discursului naţionalist putea avea loc doar în contextul unei implicări autentice şi plenare a ţăranilor în procesul de emancipare socială şi/sau naţională. De aici au şi apărut unele excese, explicabile de altfel, ale discursului naţionalist, referitor la "viteazul nostru istoric — ţăranul", deoarece agitatorii naţionalişti voiau să structureze un pre-

zent şi să proiecteze un viitor corespunzător unui mit social elaborat în conformitate cu principiile lor. Naţionalismul moldovenesc, atîta cît a fost să fie, era, în calitate de forţă politică, mişcarea unui grup de intelectuali radicali, fii de ţărani şi ei, ce pretindeau că reprezintă o clasă esenţialmente nereprezentabilă — ţărănimea moldovenească din Basarabia în perioada 1917-1918.

Chiar dacă au existat suficient de mulţi membri ai Sfatului Ţării din grupul moldovenilor naţionalişti care au ezitat o perioadă îndelungată asupra oportunităţii solicitării ajutorului militar român, presiunea armată a ruşilor bolşevizaţi şi pretenţiile anexioniste ale ucrainenilor au modificat mediul politic în care operau deputaţii, simplificînd opţiunile: simţindu-se ameninţaţi, inclusiv fizic, conceptul unei independenţe viabile a Basarabiei s-a deplasat din imaginarul naţionaliştilor basarabeni în favoarea unirii cu România. Consolidarea opţiunii pro-independenţă şi, ulterior, pro-unionistă în imaginaţia politică a moldovenilor basarabeni s-a datorat, în mare parte, unui sentiment de angoasă social-politică, decît unui ideal naţionalist. Aceasta, însă, nu s-a întîmplat peste noapte, ci a durat o perioadă mai îndelungată. Deşi influenţaţi de propaganda şi prezenţa trupelor române regulate, majoritatea moldovenilor basarabeni în 1918 nu ştiau ce naţionalitate au. Ei de abia *trebuiau să înveţe să fie* români.

Este indiscutabil că modernizarea, deşi firească, într-un fel, în această perioadă în toată Europa, avea imagine românească în Basarabia, deoarece provincia pentru prima dată a traversat experienţa unei modernizări accelerate anume după Unire, în componenţa României. Într-un sens, administraţia statului român interbelic a fost autorul *plămădirii* românilor din ţăranii disponibili din Basarabia. Aceasta demarase proiectul edificării naţionale româneşti, avîndu-i drept obiectiv şi pe moldovenii basarabeni. Proiectul în cauză a fost facilitat de faptul că *materialul de construcţie* vorbea, conştient de faptul în cauză sau nu, o limbă *asemănătoare* cu limba română. Totodată, viaţa rurală era caracterizată de insularitate, structuri rigide şi un egalitarism negativ care căuta sa-i niveleze pe toţi laolaltă. Agricultura era înapoiată şi neproductivă, la nivelul subexistenţei, aproape peste tot, ţăranii proprietari dovedindu-se a fi mai proşti agricultori decît fuseseră marii proprietari. Ţărănimea rămînea suspicioasă în raport cu statul, care era considerat drept un manipulator al pieţei sau ca un agent al oraşului străin şi parazit, care seca provincia de resursele sale.

Caracterul esenţialmente agrar al societăţii basarabene însemna accen-

tuarea localismului care se opunea, la rîndul său, dezvoltării sentimentului de coeziune de grup. Fără această coeziune, care transcende izolarea rurală, este imposibilă formarea conştiinţei naţionale. Ţăranii, datorită conservatismului lor "natural", au fost în stare să păstreze limba şi tradiţiile în ciuda faptului că aveau o conducere străină, dar nu erau în stare să perceapă conceptele abstracte despre naţiune, stat, emancipare socială şi naţională etc. Aceasta ţine de imaturitatea politică a ţărănimii în general şi a celei moldoveneşti din Basarabia în mod particular, imaturitate care s-a perpetuat sub diferite forme pînă în zilele noastre.

Din cauza *intractibilităţii* ţăranilor moldoveni, aceştia erau nereceptivi în egală măsură atît unui *blitz-krieg* de românizare, cît şi de bolşevizare. Am putea evidenţia, parafrazîndu-l pe Eugen Weber, două proiecte separate vizîndu-i pe ţăranii moldoveni din Basarabia şi Transnistria: transformarea acestora în români şi transfomarea acestora în sovietici. În acelaşi timp, implementarea proiectelor etnopolitice respective nu a reuşit completamente nici în primul caz, şi nici în al doilea. Etnonaţionalismul agrar rudimentar se pare că este inatacabil şi rezistent la presiunile modernizatoare. *Intractibilitatea socială* a ţăranilor moldoveni, determinată de conservatismul acestora, religiozitatea rudimentară, suspiciunile adînc înrădăcinate faţă de diferiţi agitatori cu programe politice care penetrau microuniversul rural au condus la eşecul campaniei de *moldovenizare* în modul în care ea a fost iniţial preconizată în cadrul politicii sovietice de *indigenizare*.

Bolşevicii legau persistenţa şi/sau evoluţia naţionalismului cu ţărănimea, fără a fi în stare să înţeleagă că *intractibilitatea* etnică, rurală şi religioasă este dificil de subminat nu din cauza naţionalismului, ci pe motiv că structurile inerente societăţilor agrare generează un conservatism rudimentar, însă suficient de rezistent la presiuni. Ulterior, însă, prin intermediul programelor de modernizare şi industrializare sovietică, autorităţile statului-partid de la Moscova au creat proletariatul necesar prin intermediul *indigenizării* şi al *migraţiilor ruşilor* (şi *slavilor rusificaţi*). De asemenea, bolşevicii au permis naţionalizarea comunismului, deşi niciodată nu au fost satisfăcuţi de faptul că circumstanţele de ordin intern şi extern le-au impus aceasta.

Adiţional "repatrierii" basarabenilor din România în URSS, executarea şi deportarea acestora în zonele îndepărtate ale Imperiului Sovietic, foametea organizată, deportările culacilor şi campania de colectivizare au

exterminat un număr impunător de români basarabeni. Faptele în cauză au avut un impact formativ asupra conştiinţei lor, pregătind terenul pentru perceperea "corectă" a ideologiei comuniste şi a procesului de sovietizare/rusificare.

Deşi avem anumite rezerve în ce priveşte temeinicia discursului şi practicii modernizării sovietice, deoarece proiectul în cauză, evident, nu a reuşit completamente, este certă vigurozitatea cu care acestea au atacat *intractibilitatea* socială a moldovenilor. Anume în urma acestui impact apare "proto-", adică faza embrionară a naţionalităţii şi statalităţii moldoveneşti, datorită terorii, culturii şi ideologiei sovietice. Subminarea *intractibilităţii* sociale nu a produs automat un *homo soveticus* rusofil, deoarece modernizarea sovietică (industrializarea, urbanizarea şi culturalizarea) a politizat etnia într-un mod rudimentar, dar suficient de consistent pentru a crea unele mecanisme interne de rezistenţă la o rusificare completă şi irevocabilă. Comunismele naţionale, într-un fel, au beneficiat de modernizarea sovietică, consolidînd etnicul într-o formă ce s-a dovedit a fi rezistentă la presiunea ideologică şi culturală uniformizatoare de a crea un singur popor sovietic.

Deşi intensitatea consumului de cultură creştea, între oraşul rusofon şi satul moldovenesc se menţineau diferenţe sociale substanţiale ale procesului de culturalizare — moldovenii citeau mai puţină literatură artistică, mult mai rar frecventau teatrele, filarmonica şi muzeele. Acest conservatism etnoagrar în ce priveşte tradiţiile şi gusturile naţionale ale moldovenilor (limitate la muzică populară şi mămăligă) nu a contribuit la generarea unui sentiment naţionalist şi la formularea teoretică a acestuia. Renunţarea la o asemenea *intractibilitate* se făcea nu în favoarea unui naţionalism modernizat, fără căciuli ţuguiate, ci mai degrabă în favoarea aderării la comunitatea etnoculturală filorusă a cetăţenilor sovietici. Protonaţionalismul agrar şi o predispunere spre asimilarea identităţii etnoculturale filoruse şi sovietice au fost reflectate de faptul că RSSM ocupa unul din primele locuri în URSS în ce priveşte procentul familiilor mixte. Dacă poporul sovietic ar fi fost creat vreodată, atunci moldovenii ar fi fost, cu certitudine, printre pietrele de temelie ale acestuia.

Regimul, în pofida susţinerii ideii de internaţionalism, a oferit societăţii alte forme de autoritate şi legitimitate. Astfel, între liderii comunişti republicani şi intelectualii naţionali s-a realizat un pact de exersare a unui "naţionalism oficial", cînd era posibilă serbarea unor tradiţii sancţionate,

comemorarea unor scriitori sau "eroi naţionali" dintr-un trecut mai îndepărtat, dar şi cu opera triată şi trunchiată. Liderii republicani îşi stabileau relaţiile proprii cu populaţiile respective, manipulînd simbolurile etnice, deşi în măsură diferită şi într-un mod limitat — în RSSM fiind preferaţi în mod special eroii populari medievali.

Sistemele de "mafii naţionale" — în special, în Caucaz şi în Asia Mijlocie — s-au întărit şi mai mult, iar longevitatea liderilor comunişti naţionali reprezenta asigurarea cea mai bună a stabilităţii regimului respectiv. În Moldova, pe timpul lui Bodiu, s-a consolidat elita comunistă republicană, mai mulţi moldoveni începînd să se lanseze în organele de partid şi de stat, compoziţia naţională a Partidului Comunist al RSSM demonstrînd creşterea procentului de moldoveni-membri ai PCUS. Aceasta crea un sistem neformal de relaţii, care cuprindea factorii de decizie din republică, din centrele raionale, iar la un nivel inferior — inclusiv pe preşedinţii de colhozuri.

În RSSM, ca şi în alte republici neruse, identitatea naţională a fost transformată şi consolidată într-o formă nouă, care pe parcursul anilor şi-a elaborat *sistemele proprii de autoreproducere*. Modernizarea a fost promovată şi deseori percepută de recipienţi drept o operă exclusivă a statului sovietic, educarea indivizilor producîndu-se în lipsa unor politici de opoziţie sistemului totalitar care să fi formulat alternative naţionale/naţionaliste viabile. O dată fiind emancipaţi în stilul sovietic, indivizii au reprodus mesajul ideologic, asigurînd o continuitate a sistemului, pe de o parte, iar pe de alta, i-au conferit un mod de reproducere aproape ritualic — aceasta pentru că incomprehensibilitatea ideologiei comuniste, în particular în mediul rural, cuplată cu frica palpabilă, reală de a fi pedepsiţi prin exterminare, deportare sau marginalizare socială, a condus la perpetuarea acestui mod de percepere a realităţii chiar după dispariţia URSS.

Pentru perceperea corectă a fenomenului "încălecării valului naţionalist" de către elitele comuniste republicane sînt elemente cum ar fi *alegerea raţională, mobilizarea resurselor* şi *neoinstituţionalismul*. Faptul că elitele etnice comuniste din republici deţineau controlul asupra organizaţiilor cultural-naţionale, a universităţilor şi cadrelor a oferit accesul direct la resursele care puteau fi mobilizate într-un moment oportun. Din perspectiva neoinstituţionalistă este evident faptul că instituţiile oferă şi limitează, în acelaşi timp, alegerile aflate la dispoziţia factorilor de decizie politică. Structura stimulentelor de carieră pentru elitele politice republicane era

următoarea: în schimbul privilegiilor oferite de centru, elitele politice etnice anihilau posibilele contraelite atîta timp cît centrul era capabil să utilizeze potenţialul său economic şi coercitiv. Cînd însă statul-partid centralizat nu a mai putut să garanteze avansarea carierei, atunci elitele republicane au devenit disponibile să folosească naţionalismul pentru a continua, sub o altă formă, să exercite puterea politică.

Sub presiunea evenimentelor desfăşurate în cadrul procesului de liberalizare gorbaciovistă, se selectau "natural" comuniştii cu un grad înalt de adaptabilitate socială, mai flexibili din punct de vedere ideologic şi care, teoretic, ar fi putut să gestioneze schimbările democratice, consolidînd partidul. În cazul Basarabiei însă, spre deosebire de elita comunistă a Europei de Est, comuniştii moldoveni nu au fost în stare să însuşească noul, ci doar să se adapteze, această adaptare incluzînd utilizarea prosoapelor naţionale pentru *naţionalizarea* discursului. Faptul că elitele comuniste din RSSM nu au fost capabile să înveţe a însemnat degradarea naţionalismului *per se*, care a fost folosit doar ca paravan în vogă la acel moment.

În cazul basarabenilor nu s-a consolidat nici românismul — care ar fi constituit (şi continuă să fie în momentul de faţă) evoluţia etnopolitică cea mai firească, dacă am putea utiliza această expresie, dar nici *moldovenismul*, pentru care nu a existat suficientă legitimitate istorică decît foarte puţină — cea sovietică (şi medievală, speculată tot de ruşi şi moldovenii rusofili), subminată de dezintegrarea URSS. În acest mod, în cazul moldovenilor, s-a dezvoltat sentimentul colectiv de protonaţiune şi protostat, sentiment pe care aceştia nu-l vor depăşi într-un viitor apropiat, decît poate în urma activităţii unor agitatori naţionalişti liberali din generaţia tînără sau/şi o dată cu preluarea şi asimilarea identităţii paneuropene.

4. Domeniul democrației: tradiții, instituții și valori

Evaluarea succintă a moştenirii în domeniului liberalismului, societăţii civile şi al constituţionalismului în general relevă o experienţă extrem de modestă. Puţinele manifestări ale acestora au fost legate de organele elective cu care a operat Imperiul Rus, cum ar fi, de exemplu, cel stabilit de Regulamentul Organic "*Aşezămîntul obrazovaniei oblastiei Basarabiei*" — primul document protoconstituţional liberal, elaborat în 1818 şi abrogat peste 10 ani. Doar în a doua jumătate a secolului XIX autorităţile

ţariste au desfăşurat reforma administrativă în sensul opririi tendinţei de centralizare excesivă, introducînd instituţia "zemstvelor" care era, ca şi ucazul de împroprietărire a clăcaşilor, o concesie pe care absolutismul o făcu curentului pentru constituţionalitate şi autonomie. Însă modestele reforme administrativ-constituţionale au fost deraiate de autocraţia rusă, care a alunecat spre un extremism de stat tot mai pronunţat. Faptul în cauză, evident, a anihilat tendinţele de autonomizare naţională a periferiilor Imperiului Rus.

În 1905, sub presiunea circumstanţelor şi a grupurilor importante ale societăţii, autorităţile ţariste au întreprins o tentativă de liberalizare şi modernizare a Imperiului, promulgînd o constituţie şi anunţînd primele alegeri în Dumă. Aceasta i-a determinat pe tinerii basarabeni — studenţi la diferite instituţii — să revină în Basarabia pentru a participa la viaţa politică, testîndu-şi, astfel, forţele. Însă prima experienţă de liberalizare a luat sfîrşit foarte repede, Duma fiind dizolvată în acelaşi an, iar în 1907 a fost suspendată editarea publicaţiilor naţionale, mulţi dintre tinerii naţional-democraţi plecînd înapoi în centrele ruseşti, iar unii în România. Oricît de scurtă a fost această deschidere spre liberalizarea sistemului politic al Imperiului, ea a fost importantă pentru evoluţia convingerilor, deprinderea unor abilităţi politice şi organizatorice care au contribuit mai tîrziu, în 1917-1918, la formularea mai clară a obiectivelor de emancipare naţională şi socială.

Democratizarea în perioada 1917-1918 poartă amprenta timpului, adică a fost limitată în sensul întreprinderii şi viziunii, precum şi utilizată în context etnic exclusivist. De exemplu, agitatorii naţional-şovini, dar şi bolşevici ruşi au încercat să folosească prezenţa trupelor ruse în provincie în eventualitatea alegerii, în baza votului direct şi "democratic", a organelor reprezentative pentru a menţine Basarabia în spaţiul geopolitic rus. În acelaşi timp, chiar dacă structura Sfatului Ţării "a reflectat compoziţia naţională, precum şi toată gama de curente politice, profesiuni şi instituţii existente în acest teritoriu", nu putem califica acest organ drept democratic în sensul modern al cuvîntului. Sfatul Ţării, de fapt, nici nu are nevoie de o *modernizare* a imaginii sale în sens democratic, de un gen de standardizare adusă la zi, în conformitate cu rigorile democraţiei occidentale contemporane. Ceea ce contează este faptul că în acea perioadă, în acel mediu şi în acele circumstanţe, Sfatul Ţării a reprezentat organul *cel mai democratic posibil* din Basarabia, cu puternice tendinţe spre liberali-

zare şi democratizare a vieţii politice din provincie.

Lucrurile au evoluat în direcţia confruntării a două discursuri: cel al *naţionalizării* şi cel al *bolşevizării*, reproducînd tentativa de simplificare a relaţiei dintre naţiune şi clasă. În acest context, masele au început să capete o importanţă deosebită, deoarece, pentru prima dată în istoria Rusiei, cu excepţia pasageră a alegerilor în Duma rusă din 1905, a fost insistent solicitată mobilizarea ideologică a acestora în scopul obţinerii puterii politice. Pentru ţărani atractivitatea bolşevismului consta în faptul că acesta promitea pămînt, pledînd în favoarea redistribuirii proprietăţii funciare. Însă această atractivitate dispărea o dată ce mai mulţi soldaţi ruşi bolşevizaţi/anarhizaţi treceau prin satele basarabene, retrăgîndu-se de pe Frontul de Vest, şi îi terorizau pe ţăranii ce visau să se îmbogăţească din contul marilor proprietari. Avalanşa evenimentelor a descoperit în Basarabia agitatori populişti ce promovau agende contradictorii şi mase inerte de ţărani, marcate de angoasă şi dorinţa de a profita în urma redistribuirii proprietăţii funciare. Solicitarea instantanee în societăţile agrare nu poate să genereze decît tulburări sociale, nu şi un proces de modernizare. Intrarea maselor agrare în scena politică a semnificat apariţia unui electorat ce putea să modifice viitorul provinciei, însă care a fost incapabil să judece raţional, lăsîndu-se condus de politici populiste şi radical-anarhiste.

În cadrul României Mari Basarabia a fost afectată de aceleaşi deficienţe ca şi întreaga ţară. Cronicizarea neînţelegerilor din rîndul elitei politice româneşti (mai puţin, doleanţele minorităţilor sau activităţile subversive ale vecinilor iredentişti) au destabilizat ţara într-un mod ireversibil. Contextele constituţionale în Europa de Est (inclusiv în România interbelică) au condus la un multipartidism extrem. Problema este că aceste sisteme politice moderne noi în mare parte nu aveau nici un fundament în domeniile autonome şi centrele de putere. După cum am menţionat pe parcursul cărţii, edificatorii naţiunii au fost nevoiţi fatalmente să se întoarcă spre stat şi, paradoxal, statul în acest fel a ajuns să îndeplinească rolul societăţii civile sau să organizeze multe din funcţiile acesteia. Tentativele de a crea o societate civilă de sus nu au fost totalmente nereuşite, însă au rezultat într-un grad înalt al controlului de stat asupra interacţiunii sociale şi politice. Procesul mobilizării sociale impuse a format baza statismului, deseori menţionat drept caracteristica principală a Europei Centrale şi de Est interbelice.

Pare a fi paradoxal că în timp ce radicalismul populist — fie de stînga,

de dreapta, agrarian sau monarhist — a reprezentat o rebeliune împotriva legăturilor clientelare vechi, nu a oferit alternative acestora. De aceea, o dată ce statele noi ale Europei Centrale şi de Est au început să se mişte de la epoca unui idealism democratic spre o perioadă în care au fost reduse treptat la nivelul de state-tampoane prinse între mişcările de masă noi ale comunismului şi fascismului, majoritatea din ele nu au reuşit să elaboreze sisteme participative care să fi condus la consolidare democratică. În loc de aceasta, ele s-au deplasat spre o nouă formă a *clientelismului*, cînd partidele se asociau puternic cu aparatul de stat, consolidînd statismul menţionat mai sus.

În URSS, bineînţeles, regimul totalitar în perioada lui Stalin nu a lăsat spaţiu pentru dezvoltarea autonomă a societăţii. Mai mult decît atît, teroarea, ideologia şi cultura sovietică au avut un impact formativ asupra indivizilor. Mai tîrziu, decadenţa totalitarismului sovietic, pe de o parte, a lansat procesul de transformare a sistemului (evoluat în dezintegrare) prin instituirea opoziţiei autorizate în sens etnic, iar pe de altă parte — a oferit spaţiu pentru afirmarea grupurilor de disidenţi (nu însă şi în RSSM).

După cum am menţionat în Capitolul 5, în epoca lui Brejnev detotalitarizarea s-a manifestat prin *decădere*, nu prin *alegere*, care a survenit mai tîrziu, sub bagheta tot mai nesigură a lui Gorbaciov. În acelaşi timp, asemenea elemente ca "osificarea" aparatului, conducerea gerontocratică, limbajul de lemn al ideologiei, pierderea capacităţii de mobilizare şi pasivitatea populaţiei au făcut din URSS un caz de *posttotalitarism* prin decădere. Statul-partid, spre sfîrşitul epocii lui Brejnev, nu mai avea resursele necesare pentru a menţine "contractul social" cu cetăţenii sovietici. În martie 1985, cînd Gorbaciov a venit la putere, factorul etnic devenise deja modul dominant de mobilizare, republicile fiind protostate. Uniunea Sovietică era într-o situaţie dificilă, care reflecta nu doar stagnarea economică, ci şi izolarea internaţională. Dificultăţile Moscovei au fost exploatate de grupările de clan din aparatul statului-partid pentru consolidarea puterii în republicile naţionale. Ar fi necesar de subliniat faptul că lansarea liberalizării, evoluată ulterior în democratizare, a fost o alegere independentă de a transforma sistemul sovietic şi, de aceea, URSS se află în categoria *alegere iniţiată de regim, dar şi gestionată, în mare parte, de acesta*. Dezasamblarea statului-partid la sfîrşitul deceniului opt, după 70 de ani de comunism, nu a avut ca efect apariţia imediată a societăţii civile, pentru că se formase între timp o protomentalitate distinctă de tip sovietic, care descuraja aso-

cierea liberă a cetăţenilor în opoziţie autorităţilor. Însă, o dată ce Gorbi a pus în acţiune politici ce subminau ideologia şi structura statului-partid centralizat, elitele republicane au început să caute noi surse de putere, de legitimitate ideologică şi noi identităţi. În acest fel, etnofederalismul URSS a devenit foarte util. A fost lansat apelul la o formă specifică de naţionalism — cel al "naţiunii titulare" — simultan împotriva statului sovietic şi a minorităţilor naţionale din teritoriul respectiv, faptul în cauză accentuînd lipsa liberalismului în efortul naţionalizării.

Problema constă în faptul că *decăderea* şi *alegerea* în ce priveşte detotalizarea au fost gestionate de statul-partid şi grupările etnocomuniste din republici. Cucerirea societală a reprezentat o parte nesemnificativă în acest melanj al tentativelor de a transforma URSS-ul. Deci, în cazul de faţă nu a existat un posttotalitarism de durată, ci a fost mai degrabă un totalitarism în degradare şi dezintegrarea rapidă a statului-partid a relevat absenţa indivizilor care să fi putut gestiona, în numele opoziţiei democratice, tranziţia la regimul posttotalitar. Atitudinea tolerantă a *elitei politice liberalizante şi/sau naţionalizante* de la Chişinău faţă de comunişti (anularea prevederilor constituţionale privind rolul conducător al Partidului Comunist a fost făcută doar după ce Moscova a întreprins pasul respectiv) a indicat imaturitatea politică a liderilor mişcărilor social-politice. Absenţa spiritelor anticomuniste, lipsa de viziune şi de fermitate au calificat comportamentul elitelor moldoveneşti drept un caz de coabitare comunist-*naţionalizantă*, ce avea idei foarte aproximative despre liberalizare, democratizare sau naţionalism liberal.

După cum am menţionat în Capitolul 5, tranziţiile deseori sînt considerate a fi procese ce implică pacte între elita moderată a regimului şi cea moderată a opoziţiei, ambele elite fiind în stare să reducă la tăcere aripile radicale din lagărele proprii (proces cvadripartit). În RSSM nu s-a desfăşurat un proces clasic cvadripartit al tranziţiei democratice, ca în Europa de Sud sau Centrală şi de Est, unde *mesele rotunde* între regim şi opoziţie au fost transparente şi mediatizate, soldîndu-se cu rezultate concrete şi practic imediate pentru calea, viteza şi obiectivele tranziţiei spre democraţie.

Tradiţia etnoculturală şi etnopolitică a clientelismului balcanic, precum şi a impactului formativ exercitat de teroarea şi ideologia sovietică a privat societatea de orice "cultură paralelă" sau organizare politică prealabilă. Pactul limitat moldovenesc a mai fost evidenţiat şi de calitatea persoane-

lor implicate într-acesta, atît din partea puterii, cît şi din partea opoziţiei. Înţelegerea între moderaţii regimului şi moderaţii opoziţiei s-a realizat cel mai plenar anume în domeniul distribuirii funcţiilor de conducere — proces de cele mai multe ori lipsit de transparenţă şi bazat mai mult pe afiliere personală, decît pe profesionalism.

Elitele comuniste moderate şi-au continuat nestingherit cariera în calitate de funcţionari de stat, deoarece avansarea liderilor mişcării de "eliberare naţională" nu a fost nici oprită sau blocată, ci într-un fel "digerată" de birocraţia comunistă. Moderaţii regimului în acest "pact" moldovenesc al tranziţiei au fost mai abili şi au reuşit să gestioneze tranziţia cu pierderi minime pentru cercul lor de foşti tovarăşi de partid, preluînd şi utilizînd cu o încredere crescîndă vocabularul *naţionalizant-eliberativ* al elitei Mişcării social-politice frontiste. Atît pentru Snegur, cît şi pentru Lucinschi a contat sfera politică de autorealizare, care la sfîrşitul anilor optzeci ai secolului XX se extindea, din contul partidului, spre domeniul naţionalismului, al suveranităţii şi independenţei. Pentru realizarea scopurilor de menţinere la putere "prosoapele naţionalismului" au fost tot atît de utile ca şi volumele lui Lenin, autorusificarea şi utilizarea vocabularului ideologic al Partidului Comunist. Criza de statalitate a permis elitelor nedemocratice din Moldova să deplaseze accentul de pe discursul statului-partid asupra statului etnic, fără tolerarea pluralismului, inclusiv etnic, şi fără angajarea plenară în ce priveşte edificarea societăţii democratice. Astfel, discursul "eliberării naţionale" a fost privilegiat în raport cu democratizarea. Această "eliberare naţională", însă, a fost structurată după calapodul comunismelor autohtone, subminînd ideea de naţionalism liberal şi promovînd un naţionalism al nomenclaturii comuniste, de tip ceauşist. Viteza şi modul de dezintegrare a URSS a conferit căii de tranziţie calitatea "eliberării naţionale" plebiscitare, suveranitatea şi independenţa ulterioară fiind considerate de elitele republicane drept garanţia cea mai bună a poziţiilor lor.

În context geocultural este relevantă suprapunerea tradiţiei politice a comunismului slav şi a regimului sultanistic de origine balcanică — melanj cultural-ideologic ce are o capacitate deloc neglijabilă de a submina curentul liberal şi democratizarea în general. Regimul sultanistic, pe lîngă consemnarea simplă a faptului că s-a perpetuat o perioadă îndelungată în România perioadei lui Ceauşescu, poartă semnificaţii pentru întreaga regiune, inclusiv pentru RSSM/Republica Moldova. Ele se referă la

moştenirea *personalistă* şi arbitrară, fără a avea constrîngeri raţional-juridice, ce îşi derivă potenţialul din domniile autoritare exercitate de greco-fanarioţi şi din tradiţia politică panbalcanică. În ce priveşte ideologia, se înregistrează o glorificare extremă a conducătorului şi o manipulare arbitrară a simbolurilor. De asemenea, nu există o autonomie în cariera de stat, iar înalţii funcţionari, în special din apropierea nemijlocită a sultanului, fac parte din familie, cercul prietenilor intimi sau al camarazilor devotaţi personal.

Republica Moldova nu a înregistrat succese în cele trei dimensiuni: *behavioralã* (separatismul rus şi, parţial, găgăuz încearcă să-şi realizeze obiectivele prin crearea unui regim nedemocratic şi să folosească violenţ a/intervenţia străină pentru a secesiona de stat); *atitudinală* (electoratul comuniştilor, încă destul de numeros, dar şi majoritatea constitutivă a opiniei publice nu manifestă încredere în faptul că instituţiile şi procedurile democratice reprezintă modalitatea cea mai corectă de guvernare a vieţii colective în societate*); *constituţională* (atît forţele guvernamentale, cît şi cele neguvernamentale nu au devenit, deocamdată, în mod tradiţional, subiecte ale reglementării conflictelor prin intermediul legilor specifice, procedurilor şi instituţiilor stabilite de către noul proces democratic; aplicarea preferenţială a unor abordări majoritare, şi nu a celor consensuale). Nereuşitele în dimensiunile respective au fost reflectate de reculul democratic, înregistrat dupa victoria parlamentară a comuniştilor în februarie 2001.

După cum am menţionat pe parcursul cărţii, este necesar de subliniat că socialismul real/realist şi-a dezvoltat propriile mecanisme de echilibrare, dinamica proprie şi capacitatea de a-şi reproduce trăsăturile constitutive — ceea ce poartă semnificaţii deosebite pentru tranziţie, în pofida faptului că acest lucru este subestimat de politologi, în special, de cei din spaţiul ex-sovietic. Moştenirea totalitară a URSS a fost deosebită: versiunea leninistă a comunismului a fost o invenţie internă, şi nu importată din afară, fapt care ar fi permis, ca în cazul Poloniei, de exemplu, distanţarea socială

*Sînt simptomatice în acest sens rezultatele sondajului IMAS realizat la comanda Institutului de Politici Publice (martie-aprilie 2002, Chişinău). 57% susţin reîntoarcerea la raioanele sovietice, în timp ce doar 24% susţin judeţele, p. 14; Vladimir Voronin este personalitatea politică în care indivizii au cea mai mare încredere (45%) în comparaţie cu primul "concurent" — Dumitru Braghiş (3%), p. 41; 54% din respondenţi sînt siguri de necesitatea existenţei unui singur partid, în comparaţie cu 10% care pledează pentru pluripartidism, p. 44; 73% ar vota cu PCM în eventualele alegeri parlamentare, p. 47.

şi, ulterior, politică, de importatorii ruşi ai comunismului.

Europa de Est a ieşit din socialism cu "societăţi nivelate". Drept rezultat al politicilor regimurilor comuniste de nivelare şi modernizare ele au fost mai puţin structurate din punct de vedere social-politic decît democraţiile occidentale sau societăţile precomuniste. Nivelul scăzut al diferenţierii socioeconomice a avut drept consecinţă faptul că preferinţele partinice ale cetăţenilor după 1989 au fost determinate în mare măsură de "politici culturale", decît de interese legate de poziţiile individuale în structura socială. Partidele care au funcţionat imediat după tranziţia politică au articulat interese teoretice ale grupurilor sociale care nu au existat la acel moment. Multe democraţii noi, în special din Europa de Est, trec prin transformări majore ale relaţiilor de proprietate. Cînd relaţiile de proprietate sînt neclare, indivizii nu cunosc foarte bine unde, în ce context ar putea să-şi definească interesele, iar identităţile sînt în mare parte confuze. În toate societăţile est-europene fundamentul pentru căile de socializare, tipice pentru societatea civilă, se poate constitui doar după dispariţia proprietăţii de stat.

După o contribuţie semnificativă în perioada de emancipare naţională şi socială, societatea civilă (grupurile, mişcările şi persoanele organizate, relativ autonome în raport cu statul) nu mai încearcă cu aceeaşi vigurozitate socială să formuleze valori, să creeze asociaţii şi să-şi promoveze interesele. Astfel, subdezvoltarea societăţii civile în unele ţări est-europene la moment poate fi explicată de două elemente interconectate: realităţile cotidiene dure ale societăţilor tranziţionale şi efectele persistente ale specializării profesionale, care erau intenţionate iniţial să corespundă solicitărilor/condiţiilor sistemului comunist. Avînd o influenţă incontestabilă la sfîrşitul anilor '80 — începutul anilor '90 prin mobilizarea opoziţiei împotriva conservatorilor regimului, societatea civilă, drept aspiraţie normativă şi stil de organizare, actualmente nu mai este în stare să creeze o autonomie semnificativă în raport cu statul. Explicaţia ar fi că societatea civilă incipientă a fost asistată în aspiraţiile sale de către reformatorii comunişti din cadrul regimului — faptul în cauză a limitat efortul opoziţionar după ce statul-partid a fost dezasamblat, instalîndu-se statul elitelor neocomuniste. Adiţional, cetăţenii simpli, din cauza declinului economic, parcurg în momentul de faţă o criză socială, inclusiv sub aspect intelectual (diminuarea calităţii studiilor, şcolarizare descrescîndă etc.), fapt care reduce capacitatea de organizare şi de monitorizare ulterioară

a regimului. Instituţiile democratice şi societatea civilă descoperă că securitatea materială şi educaţia, precum şi accesul la informaţie, necesare pentru exercitarea cetăţeniei, nu sînt garantate fiecăruia de însuşi faptul existenţei instituţiilor democratice, aceasta conducînd la apariţia unui monstru nou: democraţii fără cetăţenie efectivă pentru segmente importante ale comunităţii politice.

Erodarea politicului reprezintă una din trăsăturile fundamentale ale societăţii postsovietice moldoveneşti. Aceasta se manifestă prin cronicizarea ineficienţei unui sistem politic incapabil să producă partide decente, politicieni profesionişti şi politici publice care să reuşească implementarea reformei instituţional-economice. Erodarea politicului se desfăşoară şi prin însuşirea abuzivă a ideilor şi maniera exclusivistă de abordare a politicilor. Există un asemenea comportament politic în Republica Moldova care instituie tradiţia "războiului" chiar între partidele de aceeaşi orientare. Viziunea generală în multe din noile democraţii, inclusiv în Republica Moldova, este că politica devine dominată de oligarhiile şi birocraţia de partid, care stabilesc liste închise şi se ocupă mai mult de gestionarea afacerilor proprii, decît de interesele electoratului pe care pretind, o dată la patru ani, că îl reprezintă. Republica parlamentară nu a schimbat prea multe în acest sens, deoarece listele de partid oricum se întocmesc de liderii autoritari ai partidelor moldoveneşti, democraţia internă de partid lipsind cu desăvîrşire.

În multe democraţii noi structurarea intereselor este practic inexistentă, alte organizaţii reprezentative sînt slabe şi în acelaşi timp nu există un parlament funcţional sau instituţii juridice independente. Executivul (inclusiv preşedinţia) devine nu reprezentativ, ci "delegat", suspendat asupra societăţii şi nemonitorizat de alte instituţii. Asemenea democraţii "delegative" nu se dezintegrează neapărat şi ar putea fi durabile în măsura în care au loc alegeri regulate. Totodată, conducerea prin decrete, pe care de obicei le utilizează democraţiile în cauză, devine ineficientă din punct de vedere economic, deoarece este un semn al slăbiciunii instituţiilor de stat vizavi de societatea civilă.

Interesul pentru ideologie în Republica Moldova este practic cvasiinexistent, din aceste considerente şi diferenţele între partide sînt minime. La capitolul doctrine, politicienii nu perorează prea mult, după cum obişnuiesc s-o facă despre "binele poporului". Politicile acestora practic nu se deosebesc, nici stilul partidelor nu este original, politicienii trecînd

dintr-un partid în altul fără probleme pentru propria conştiinţă politică sau cariera ulterioară. Partidele şi membrii acestora se află în continuă mişcare, dezertînd la orice moment cînd circumstanţele politice nu favorizează interesele personale. Coaliţiile de conjunctură cu comuniştii au ţinut de lipsa de igienă politică a partidelor din ADR, aceasta subliniind mizeria lor conceptuală şi ideologică. În acelaşi context al inconsecvenţei, oportunismului şi lipsei de scrupule în relaţiile interpartinice se înscrie comportamentul partidelor de dreapta. Lipsa de viziune a PPCD a contribuit la revenirea comuniştilor nereformaţi care, spre deosebire de elita ex-comunistă postsovietică, inclusiv din ADR, nu lasă nici un spaţiu pentru dialog şi progres, fapt exemplificat prin acţiunile comuniştilor, întreprinse în ultimii doi ani, îndreptate spre torpilarea reformelor şi subminarea democraţiei. Reculul acesteia şi consolidarea comuniştilor rusofili în urma alegerilor parlamentare din 25 februarie 2001 nu au reprezentat o surpriză prea mare, dacă luăm în consideraţie prestaţia elitei politice (ex-)comuniste în Moldova postsovietică. De fapt, în comparaţie cu aşteptările populaţiei, democraţia s-a aflat în regres continuu după proclamarea independenţei, alegerile din 25 februarie deconspirînd faptul în cauză. Din aceste considerente, nu putem afirma că s-a produs o schimbare autentică, puterea neocomunistă reprezentată de Snegur, Sangheli, Lucinschi, PDAM, PD, PRCM fiind înlocuită de puterea comunistă reprezentătă de PCM-ul lui Voronin.

Schimbarea de patru ori a formei de guvernare în 10 ani reprezintă o performanţă remarcabilă prin frecvenţă, dar şi prin oportunismul politic. Aceasta deconspiră *privatizarea* procesului constituţional în scopul consolidării puterii unor politicieni şi partide concrete. Schimbările în cauză au fost efectuate cu puţin respect, sau chiar în absenţa deplină a acestuia, faţă de dreptul constituţional şi ştiinţele politice, izvoarele cărora nu au fost consultate de experţii lui Snegur, Lucinschi sau, mai tîrziu — ai partidelor care s-au aliat pentru moment, votînd republica parlamentară la 5 iulie 2000. Dezbaterile, atîtea cîte au fost, au deraiat ireversibil spre o confruntare de interese politice de grup şi/sau personale, iar opinia academică şi cea publică nu a reuşit să formuleze teze şi poziţii de principiu în disputa constituţională, lăsîndu-le pe seama politicienilor şi guvernanţilor care au căutat, în mare parte, să-şi maximalizeze puterea şi influenţa politico-financiară.

Contribuţia instituţiilor politice la procesul de tranziţie şi consolida-

re democratică este importantă, alegerea făcută de statele Europei de Sud a cadrelor constituţionale parlamentare sau semiprezidenţiale (ce deveneau tot mai parlamentare) le-a oferit un grad mai mare de libertate, decît dacă ar fi ales prezidenţialismul de tip american. Sistemul politic parlamentar oferă mai multe avantaje pentru consolidarea democratică: eficacitate, capacitatea de a edifica majorităţi şi abilitatea de a înceta o criză de guvern fără ca aceasta să devină o criză a regimului. Parlamentarismul, avînd stimulente puternice pentru întărirea disciplinei de partid şi edificarea coaliţiei, ar încuraja societatea politică să *agrege* interesele.

Nu este de mirare faptul că democraţia subdezvoltată în Republica Moldova este reflectată de politica în domeniul economiei, prin care au fost ignorate economia mixtă şi statul social, fapt care reprezintă singurul cadru dezirabil al reformei economice. Calitatea proastă a guvernării în Republica Moldova în perioada postcomunistă s-a datorat, adiţional lipsei de profesionalism politic, administrativ şi economic al elitei moldoveneşti, de asemenea, corupţiei şi proliferării cartelurilor financiar-economice şi politice. Aceasta se exprimă inclusiv prin selecţia pe principii dubioase a funcţionarilor publici, fapt care nu face decît să confirme interesele oculte ale puterii postcomuniste. ADR a reprezentat singura şansă mai bună pentru democratizare în perioada postsovietică. Deşi substanţa protagoniştilor Alianţei avea acelaşi "cod genetic", moştenit de la foştii tovarăşi seniori ai Partidului Comunist, elementul pozitiv era tentativa de finalizare a distribuirii patrimoniului public şi de încheiere a unui pact ce ar fi legitimizat însuşirea bunurilor, fapt care, eventual, ar fi condus la sistarea conflictelor între carteluri şi la demararea reformei economice autentice.

Cartelizarea economiei şi a politicii s-a produs vertiginos o dată ce politicienii ex-comunişti au început să realizeze, în timpul restructurării lui Gorbaciov, că politica poate reprezenta o sursă excelentă de îmbogăţire. S-a produs, în acest fel, o asemenea convergenţă între politic şi economic cînd, în tradiţiile clientelismului, sînt distribuite resursele financiare ale statului prin intermediul creditelor preferenţiale şi/sau nerambursabile, fiind o practică obişnuită implicarea în afaceri a rudelor apropiate ale înalţilor funcţionari de stat. Doar după ce a însuşit patrimoniul de stat şi a distrus ce nu a putut să sustragă, dar şi sub presiunea organismelor internaţionale, elita politică neocomunistă a demarat liberalizarea economică, în mare parte, pentru a legaliza propriile afaceri dubioase. Clasei

de mijloc, inexistentă, i s-a luat speranţa înainte de a se naşte. Fără acest sprijin al proprietarilor, elita politică ex-comunistă a pregătit terenul pentru reinstalarea comunismului nereformat, în urma alegerilor parlamentare din 25 februarie 2001.

5. Asumarea istoriei: subminarea intractibilităţii, gestionarea clivajelor etnice şi naţionalismul liberal

Există un deficit inexplicabil de autenticitate în această parte a lumii, unde înapoierea societăţii agrare nu a putut fi subminată de acţiuni şi politici originale orientate spre modernizare. După cum menţionează Haas: "Progresul este asociat cu *modernizarea*. Modernizarea este abilitatea de a aplica cunoaşterea testată pentru soluţionarea problemelor în toate ramurile producerii; de aceea, include educaţia, precum şi producerea de bunuri, urbanizarea şi agricultura comercială (abolirea izolării locale şi agriculturii de subzistenţă). *Mobilizarea socială* are loc cînd indivizii care sînt modernizaţi devin disponibili pentru a juca noi roluri sociale: muncitori la fabrici, soldaţi, funcţionari publici, ingineri, reprezentanţi aleşi ai unor districte electorale. Oamenii care sînt mobilizaţi social pot alege asimilarea în cultura cosmopolită dominantă; ori se pot diferenţia deliberat de aceasta, formînd propria cultură care poate conţine sau nu elemente ale culturii tradiţionale din care au apărut recent".[1]

Asumarea istoriei presupune capacitatea de modernizare continuă, fapt care implică, la rîndul său, o revoluţie permanentă (formalizată sau chiar constituţionalizată) în domeniul valorilor. Bineînţeles, sfera în cauză nu poate, prin definiţie, să fie exhaustivă, însă am putea propune cîteva puncte de reper care sînt, în viziunea autorului, fundamentale pentru înţelegerea problemei şi, eventual, pentru soluţionarea ulterioară.

După cum am remarcat pe parcursul cărţii, sfidarea fundamentală la adresa modernităţii în Basarabia este *intractibilitatea* socială şi etnoculturală a moldovenilor. Cu alte cuvinte, *intractibilitatea* este incapacitatea de a genera mobilizarea socială şi a asigura desfăşurarea cu succes a procesului în cauză pentru a atinge obiectivul modernizării. Structura *intractibilităţii* este reflectată de diagrama care urmează mai jos. Elementele constitutive ale acesteia au fost analizate comprehensiv, credem noi, în capitolele cores-

punzătoarea ale *Istoriei* noastre şi nu vom reveni la subiectul în cauză în mod detaliat. Scopul nostru mai degrabă este să schiţăm problema în ansamblu şi să încercăm elaborarea unor idei-cadru pentru demararea procesului de modernizare în Basarabia. Fiind conştienţi de aparenta ambiţie a efortului, nu ne rămîne nimic altceva decît să accentuăm limitele comprehensibilităţii umane, posibilitatea erorii şi dezintersul ideologic faţă de redempţiune — pînă la urmă, nu este absolut necesar ca lucrurile să evolueze în direcţia pe care o considerăm dezirabilă.

Intractibiltatea reprezintă, în linii mari, evadarea din istorie. Această performanţă tristă a fost determinată de un set de factori pe parcursul a

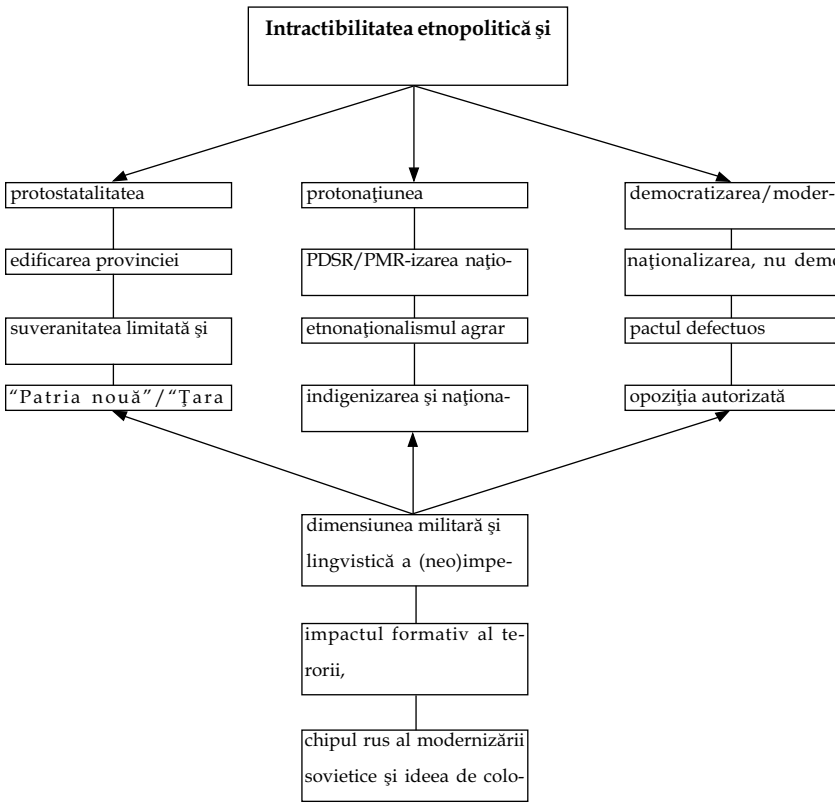

două secole, moştenirea acumulată influenţînd mentalitatea indivizilor, inclusiv în momentul de faţă. Problema majoră în ce priveşte descoperirea identităţii este subminarea *intractibilităţii social-naţionale* a moldovenilor basarabeni. Aceasta din urmă reprezintă un gen de percepere a realităţii care, în urma eşecurilor iniţiale de a raţionaliza* societatea, este consolidată într-o tradiţie de suspiciune a uncheşului de la ţară, neîncrezător în toate progresele care, de altfel, i-ar putea aduce beneficii substanţiale, dacă ar deveni loial proiectului de modernizare a naţiunii. Moldovenii, probabil, au obosit să fie supuşi solicitărilor, uneori agresive (în cazul URSS), să adere necondiţionat la proiectele de edificare a naţiunii sau clasei, aceasta conducînd la o *intractibilitate socială şi naţională* cronică — din aceştia a fost greu să faci români, a fost greu să faci sovietici, dar şi muncitori sau funcţionari, iar starea curentă de moldoveni nu cuprinde elementul etnic, ci mai degrabă o stare de incertitudine etnică — o încremenire în cadrul societăţii agrare de subzistenţă.

Cu toate absenţele din secolul XIX, identitatea românească era însuşită de cler şi elitele intelectuale pentru că hotarul între România şi Imperiul Ţarist era, de cele mai multe ori, penetrabil şi volatil; iar în secolul XX, în perioada postbelică, reducerea analfabetismului şi educarea *inteligheţiei* moldoveneşti a condus la românizarea etnoculturală latentă. Ţăranii însă erau anaţionali şi atemporali, pentru ei identificarea majoră era cea a comunei, satului sau pur şi simplu — "din părţile estea". Deşi vorbeau aceeaşi

*Definiţia weberiană a lui Haas este că raţionalizarea înseamnă integrarea diferitelor moduri de percepere într-o singură viziune socială şi asigurarea coerenţei acestei viziuni cu ajutorul unui set de instituţii. Edificarea naţiunii este o formă a raţionalizării intenţionate a societăţii în proces de modernizare. Unii indici ai raţionalizării şi deraţionalizării sînt, după cum urmează: într-un stat-naţiune reuşit taxele sînt acceptate drept legitime şi plătite, în statul-naţiune în dezintegrare taxele sînt evitate; în ce priveşte coerenţa administrativă, în primul caz există definiţii clare ale mandatelor, regulile şi normele serviciului public predomină, iar în cazul al doilea există redundanţă, lipseşte respectul pentru normele serviciului public şi înfloreşte corupţia; în ce priveşte relaţiile externe, în primul caz publicul acceptă definiţa guvernului privind rolul extern al ţării şi schimbările de rigoare, pe cînd în al doilea caz politica externă este extrem de controversată şi politicile sînt contestate de grupări politice importante; în ce priveşte legitimitatea, într-un stat-naţiune reuşit instituţiile reprezentînd publicul sînt acceptate drept adecvate şi corecte, pe cînd în statul-naţiune în dezintegrare acestea sînt sfidate; în ce priveşte funcţionarea limbii, în primul caz o singură sau mai multe limbi sînt acceptate, iar în al doilea, limba oficială sau limbile favorizate sînt sfidate (Ernst B. Haas, *Nationalism, Liberalism, and Progress*. *The Dismal Fate of New Nations*, Ithaca and London: Cornell University Press, 2000, pp. 4-6). Evident, deraţionalizarea se află într-un progres ascendent, începînd cu RSSM în anii 1987-1988 şi continuînd cu Republica Moldova din 1991.

limbă, schimbarea o priveau cu neîncredere, conservîndu-şi *intractibilitatea* naţională drept reacţie defensivă la invazii, distrugeri şi teroare. În faţa unor ţărani obedienţi, anaţionali şi atemporali, cuceritorii se retrăgeau, pentru că nu aveau pe cine cuceri. Preţul plătit pentru păstrarea vieţii a fost renunţarea la o identitate care aştepta să fie însuşită. Doar astfel se poate explica reticenţa moldovenilor de a deveni români sau chiar de a deveni *moldoveni* în sens etnic.

A fost uşor de dominat ţăranii moldoveni, dar a fost imposibilă transformarea lor irevocabilă în sovietici în pofida terorii, culturii şi ideologiei sovietice, care au avut o pondere remarcabilă în istoria URSS. Totuşi, acest proces a reuşit parţial, dislocînd ţărănimea nu atît în direcţia modernizării sovietice*, cît în sensul unei consolidări a *intractibilităţii* şi a neîncrederii faţă de progres. Eşecul transformării societăţii agrare, conservatoare *per se*, nu poate decît să întărească imunitatea atemporală, dificil de subminat de alţi agenţi sau *întreprinzători* culturali. Paradoxal, dar teroarea actuală — sărăcia — este generată chiar de limitarea intelectuală a ţăranilor. Ei se sinucid pentru că nu pot să renunţe la propriul statut — aceasta îi depăşeşte conceptual. Imaginea ţăranului care taie pădurea din deal pentru ca să se lamenteze mai tîrziu că Dumnezeu l-a pedepsit cu alunecări de teren este extrem de relevantă pentru înţelegerea "înţelepciunii" rurale a acestuia. S-ar părea că nu mai există teren pentru prostire — "lutul" se înmoaie, dacă nu sub influenţa agenţilor revoluţionari autohtoni, atunci în urma propriei mizerii. Problema este lipsa celor care ar trebui să-l "frămînte" şi să plămădească din ţărani cetăţeni şi o societate modernizată.

Alegerea intelectualilor determină dacă statul-naţiune îşi face apariţia. Aceştia, fiind mobilizaţi, deseori generează *sentimente naţionaliste* pentru a defini identitatea lor colectivă proprie în raport cu alt grup care le displace şi pe care vor să-l înlocuiască în cadrul procesului de modernizare. Cînd mobilizarea socială continuă, rezultă în crearea unei mase largi de oameni nesatisfăcuţi, de asemenea disociaţi de tradiţie, la care intelectualii apelează pentru crearea statului-naţiune care sfidează capacitatea conducătorilor tradiţionali să continue definirea comunităţii politice. Ei fac

*Deşi Haas afirmă ca URSS a obţinut un scor înalt de raţionalizare, nu cunoaşte care sînt cauzele acestui fapt: aderenţa autentică a cetăţenilor la proiectele de modernizare sau forţa coercitivă. Pe parcursul *Istoriei* noastre am subliniat rolul formativ al terorii, culturii, ideologiei şi industrializării sovietice, dar şi rolul naţionalizării comunismului, indigenizării şi politizării etniei — a fost, deci, un amalgam de coercitare şi aderenţă ulterioară.

aceasta formulînd *ideologii naţionaliste*, programe şi doctrine proclamînd caracterul statului-naţiune care urmează să fie creat. O ideologie naţionalistă care obţine o acceptare generală în cadrul populaţiei statului este numită *mit naţional*.[2]

Astfel, *intractibilitatea* ţine şi de incapacitatea formulării intereselor în sens politic. Chiar dacă valorile rurale sînt împărtăşite de ţărani, interesele acestora nu pot fi reprezentate *ab definitio*, pentru că este o clasă esenţialmente în afara politicii moderne, dacă nu în afara timpului. Intrarea în lumea politică şi modernizarea propriu-zisă ar conduce (şi va conduce, cu certitudine) la dispariţia grupului în cauză, reducerea numerică şi transformarea în fermieri, adică într-un grup social nou al capitaliştilor agricoli. Dincolo de lamentări sămănătoriste, clasa ţărănească trebuie să dispară, pentru că este anacronică, dovadă fiind întoarcerea satelor la supravieţuire şi la practica agriculturii de subzistenţă care se bazează pe economia naturală. În locul ţăranilor trebuie să apară fermierii în număr de 5-7% din populaţie, a căror muncă să fie profitabilă, care să fie eficienţi şi competitivi pe piaţa internaţională. Restul indivizilor ar trebui să fie angajaţi în servicii şi industrii. Rata înaltă a mobilizării sociale poate fi legată de emanciparea ţăranilor şi dispariţia lor ca clasă — proces care se află în plină desfăşurare în momentul de faţă, sărăcia dislocînd un număr impunător de indivizi nesatisfăcuţi şi neasimilaţi progresului. În această perioadă este extrem de importantă prestaţia agitatorilor naţionalişti-liberali care are putea îndrepta "valul" social în direcţia modernizării.

Intractibilitatea etnosocială şi etnopolitică a românilor de pe malul stîng al Prutului (dar şi de pe malul drept) nu doar a fost reflectată de caracterul particular al naţionalismului românesc, ci a fost, într-un fel, determinată de acesta. Cu alte cuvinte, se desfăşoară un proces de consolidare reciprocă între înapoierea societăţii agrare şi naţionalismul ulterior. Ideologia şi discursul agenţilor naţionalişti (sau a *întreprinzătorilor culturali*) sînt ancorate de cele mai multe ori în realităţile imediate şi este cu totul deosebit cînd aceştia decid să implementeze cu perseverenţă modele străine ale naţionalismului liberal occidental (cum a fost, de exemplu, Brătianu). Pe de altă parte, nu a fost deloc surprinzătoare popularitatea Partidului Naţionalist-Democrat, creat de A.C. Cuza şi N. Iorga în 1910, care a propus o ideologie profund nedemocratică, antisemită şi şovin xenofobă. Atmosfera sămănătorismului, cu ideologia sa apăsat naţionalistă şi antidemocratică referitoare la evoluţia ţării, a condus la formarea unei asemenea elite

politice care elogia, în programele sale, lumea rurală înapoiată.[3] Acest fel de naţionalism xenofob, bazat pe ortodoxism şi antioccidentalism, a educat, de la Nae Ionescu, drept mentor, la discipoli celebri ca Cioran sau Eliade şi o generaţie întreagă de tineri naţionalişti, mulţi dintre care au fost cooptaţi de Garda de Fier. În baza acestui naţionalism ortodox interbelic, comuniştii români au găsit uşor să domine societatea românească, iar coabitarea comunismului cu naţionalismul s-a dovedit a fi un proeict perfect realizabil (mulţi membri ai Gărzii de Fier au fost covertiţi la comunismul românesc autoritar), inclusiv în perioada actuală. În contextul acestei tradiţii nu este surprinzătoare relevanţa naţionalismului (post)comunist al lui Iliescu în raport cu Republica Moldova, care este de sorginte ceauşistă: ţipă tare, te vinde încetişor. Colaborarea deschisă şi deghizată a PDSR/PSD cu partidele de extremă dreaptă a relevat afinităţi ideologice remarcabile. Ortodoxismul, pînă la urmă, devine duşmanul de graţie al oricărei ideologii în formă "pură" şi groparul unei modernizări autentice. Cu alte cuvinte, un C.V. Tudor aduce mai multe prejudicii ideii de naţionalism românesc liberal decît separatiştii ruşi din Basarabia, prin dezvoltarea potenţialului autoritar şi de ură viscerală faţă de tot ce este străin. Un asemenea naţionalism rudimentar, indiferent de popularitatea de care s-ar bucura discursul lui la un moment sau altul, nu poate fi utilizat în eforturile de modernizare a Basarabiei sau României. Naţionalismul, *grosso modo*, este acelaşi produs politic pentru care agenţii politici concurează şi care este comercializat într-o formă sau alta. În absenţa discursului şi programului naţionalist-liberal al partidelor democrate, naţionalismul este monopolizat de PRM şi alte partide extremiste de dreapta şi de stînga. Aceasta vulgarizează şi mai mult ideologia în cauză (adiţional imaginii proaste create de intelectualitatea europeană de stînga) şi reduce posibilitatea utilizării naţionalismului liberal pentru generarea şi menţinerea suportului cetăţenesc în scopul realizării obiectivelor modernizării şi democratizării.

Implicarea basarabenilor în activitatea partidelor neocomuniste şi de extremă dreaptă din România descoperă o afinitate culturală între protagoniştii în cauză, care este determinată de educaţia şi percepţia *inteligheţiei* moldoveneşti. Aceasta are o structură spirituală modelată după arhetipul sămănătorismului românesc, cuplat cu autoritarismul de tip sovietic. Faptul în cauză explică în mare măsură predilecţia "înnăscută" a *inteligheţiei* moldoveneşti faţă de ideologiile neliberale.

Dacă ar fi existat intelectuali în Moldova, atunci aceştia ar fi putut fi admonestaţi pentru situaţia în care se află oamenii de rînd. Problema însă este că Basarabia/RSSM/ Republica Moldova niciodată nu a avut intelectuali în sens cetăţenesc, din care s-ar fi putut desprinde un grup social activ, capabil să lanseze modernizarea societăţii. Slavenka Drakulič menţiona despre România (observaţie perfect aplicabilă şi în cazul Basarabiei) că rămîne o ţară a ţăranilor, ca majoritatea ţărilor ex-comuniste... Valorile societăţii civile sînt create de cetăţeni, iar o generaţie sau două de ţărani, trăind la oraş sub regim totalitar, nu au avut nici o şansă să devină cetăţeni, politic sau cultural.[4] Fii şi fiice de ţărani, *inteligheţia* moldovenească nici nu putea deveni forţa mobilizatoare a maselor şi nici nu putea genera proiecte de modernizare socială şi culturală. Într-o generaţie-două, expresia lui Drakulič, ţăranii nu pot deveni cetăţeni. Faptul că s-au stabilit la oraş nu a însemnat modernizarea lor instantanee, păstrîndu-se o mentalitate rurală distinctă care, nici în momentele de anvergură, nu a depăşit starea de mahala. Aceasta explică în mare parte eşecul *naţionalizării* liberale a agendei politice de la sfîrşitul deceniului opt — începutul deceniului nouă al secolului XX. Absenţa intelectualilor liberali a condus la reinstalarea supremaţiei etnopolitice şi etnoculturale a ruşilor şi *namestnicilor* locali, începînd cu preşedinţi de colhozuri, PDAM şi terminînd cu Snegur, Lucinschi şi Voronin. În aceste circumstanţe, elita politică (neo)comunistă şi rusofilă a fost cea care a decis orientarea Basarabiei spre Kremlin, nu ţăranii analfabeţi politic şi fără interese economice majore sau *inteligheţia* formată în regimul sovietic. Indivizii din societăţile posttotalitare (şi fără opoziţie autentică în regimul anterior) de cele mai multe ori nu pot avea decît opţiuni prefabricate, pentru că nu au învăţat să fie liberi.

Există, deci, o legătură intimă între înapoierea moldovenilor şi poziţia minoritarilor, — fapt care reprezintă două tăişuri ale aceleiaşi săbii. Pe tot parcursul existenţei Basarabiei, adiţional unor avantaje de ordin economic şi social acordate etniilor imigrante, elementul care le cimenta pe cele menţionate anterior avea un substrat psihologic, care ridica statutul celor veniţi în raport cu băştinaşii — aceasta era ideea de colonizare, de "iluminare" şi "salvare de barbarie". Superioritatea civilizatoare (în sensul administraţiei, armatei, dar şi culturală), nu fără temei, a ruşilor a contribuit la controlarea eficientă a maselor de ţărani agramaţi din Basarabia. Provincia întotdeauna a fost mai analfabetă, atît în cadrul Imperiului Rus (partea europeană), cît şi în cadrul României şi al URSS, aceasta

menţinînd un grad sporit de *intractibilitate* socială, dificil de penetrat din punct de vedere al ideologiilor de mobilizare naţionalistă sau socialistă. Spre deosebire de ţăranii moldoveni, minorităţile etnice din Basarabia erau mai culte, mai avansate din punctul de vedere al educaţiei, bunăstării etc. Faptul în cauză îi făcea mai susceptibili propagandei naţionaliste sau/şi socialiste, deoarece gestionarea politicilor în domeniul ideologiilor etnopolitice şi etnoculturale presupune existenţa unui anumit nivel de abilitate intelectuală a potenţialilor consumatori. Pericolul subminării statutului social-economic şi cultural al minoritarilor, care colonizaseră provincia în urma campaniei naţionalist-şovine pe parcursul extinderii Imperiului Rus/Sovietic, a contribuit la o tradiţie a superiorităţii culturale. Aceasta a condus deseori la manifestarea agresivităţii în raport cu ţăranii moldoveni şi la marginalizarea socială a acestora pe parcursul secolelor XIX-XX, dar şi la începutul secolului XXI.

Românofobia minoritarilor a fost îndreptată nu doar împotriva României, ci şi împotriva românilor basarabeni, chiar dacă aceştia din urmă pretindeau insistent că se numesc moldoveni. Campaniile oficiale de românofobie ale PDAM-ului nu au soluţionat diferendul transnistrean, nu au retras armata rusă şi nu au reglementat problema găgăuză. La fel, guvernarea comunistă a lui Voronin, în pofida unui antiromânism cras, nu este în stare să soluţioneze problemele de statalitate cu care se confruntă Moldova. Aceasta pentru că naţional-şovinismul rus subminează tot ce este străin, iar moldovenii *independentişti* tot străini rămîn, cît de proruşi n-ar fi. Tăvălugul neoimperial s-ar putea opri doar cînd se va produce o absorbţie deplină a independenţei statelor postsovietice, după cum se întîmplă, de exemplu, cu Bielarus în momentul de faţă. Establishment-ul rus niciodată nu a acceptat independenţa Moldovei, chiar şi după destrămarea URSS, promovînd insistent o dependenţă de Rusia, deoarece aceasta asigură perpetuarea statutului de superioritate etnopolitică şi etnoculturală a ruşilor. Consolidarea şi menţinerea acestui statut este facilitată de perspectiva falsă a proiectării indicilor numerici ai ruşilor şi grupurilor etnice rusofile asupra politicii, aceasta oferindu-le ocazia să susţină deseori credibil că, deoarece sînt minoritari, drepturile le sînt violate şi să apeleze la patriile lor istorice (sau doar la Rusia) pentru asistenţă, inclusiv armată. Însă ruşii şi grupurile etnice rusole, în pofida faptului că sînt, într-adevăr, minoritari, continuă să conducă Republica Moldova, deoarece ea a fost reprovincializată de către Federaţia Rusă în urma

Războiului limitat Ruso-Moldovenesc din 1991. Aşa-numita emancipare naţională a moldovenilor a sucombat, chiar dacă însemnele suveranităţii formale sînt evidente. Deci, "conducerea majoritară" a moldovenilor este o ficţiune, pentru că ţara, pur şi simplu, continuă să fie condusă de o elită minoritară străină. Viitorii *întreprinzători* culturali ar trebui să persevereze în vederea obţinerii egalităţii cu minoritarii ruşi/rusofili. Căutarea egalităţii este trăsătura fundamentală şi omniprezentă a solidarităţii de grup. Această căutare devine trăsătură definitorie a identităţii politice cînd este consolidată de diferenţe culturale şi de discriminarea activă din partea elitei conducătoare.[5]

Naţional-şovinismul rus în Moldova este greu de prins de mînă, pentru că este de o ipocrizie extraordinară. În timpul suveranizării şi mişcării spre independenţă a Moldovei ruşii şi grupurile etnice rusofile se impacientau vizavi de soarta URSS-ului şi nu au susţinut independenţa ţării. Mai tîrziu, după destrămarea Uniunii Sovietice, ei au început să pretindă o Moldovă care le-ar conveni şi care nu le-ar periclita statutul social obţinut în urma îndelungatului proces de colonizare.

După dezintegrarea URSS rusofilii (ruşii şi alte grupuri etnice rusificate) din republicile postsovietice s-au confruntat cu o criză fundamentală a identităţii. Dacă în Statele Baltice această criză de durată a contribuit la asimilarea reluctantă a cetăţeniei şi limbii de către ruşi şi alţi minoritari, în Basarabia, în urma Războiului limitat Rus-Moldovenesc din 1991 şi a înfrîngerii suferite de Chişinău, criza de identitate s-a atenuat, ruşii şi alţi minoritari rusofili consolidîndu-şi statutul postcolonizator. "Naturalizarea" ruşilor şi grupurilor etnice rusificate nu a reprezentat un proiect credibil, deoarece moldovenii *independentişti* au eşuat chiar la etapa iniţială, oferind cetăţenia moldovenească în mod neselectiv, tuturor, inclusiv celor pentru care apariţia statului Republica Moldova a reprezentat o aberaţie. Astfel, a fost respinsă condiţionarea cetăţeniei care, o dată obţinută, ar fi reprezentat un punct de referinţă pentru minoritari. Aceste condiţionări, în mod normal, ar fi trebuit să includă atestarea lingvistică de diferite niveluri, în dependenţă de funcţiile aspirate, examinarea civilă şi excluderea indiscutabilă a colaboratorilor NKVD/ KGB din serviciul public şi din viaţa politică activă, precum şi limitarea drastică a drepturilor politice ale membrilor conducerii PC din RSSM, inlcusiv la nivel de raioane. Dacă o revoluţie politică înseamnă cel puţin schimbarea elitei conducătoare, atunci revoluţia anticomunistă, atît de mult declarată în URSS, de fapt,

niciodată nu a avut loc. Deoarece structurile totalitare nu au fost distruse, iar decomunizarea, după modelul denazificării, niciodată nu a fost efectuată, ţările postsovietice întîmpină dificultăţi adiţionale în perioada de tranziţie.[6] Întreaga procedură de acumulare a drepturilor ar fi trebuit să dureze cîţiva ani, astfel încît etapele depăşite de alogeni să reprezinte un progres de asimilare naţiunii majoritare.

Pentru a-i integra pe ruşi şi alte grupuri etnice rusificate este necesară existenţa unui naţionalism viabil, care nu poate fi altul decît cel românesc liberal (de orientare europeană şi euroatlantică). A spune că faptul în cauză îi sperie pe ruşi, că Basarabia trebuie să facă parte din CSI, Uniunea Rusia-Bielarus sau Comunitatea Economică Euroasiatică, să nu se integreze în structurile europene şi euroatlantice de dragul acestora este o enormitate, pentru că naţional-şovinismul rus care a creat Transnistria nici nu are nevoie de tentativele reale în acest sens, deoarece atunci cînd nici nu există eforturi autentice din partea Chişinăului, ele sînt inventate de mass-media ruse. Lupta şovinilor şi a naţionaliştilor pentru mintea şi sufletele "recipientelor" nu cunoaşte respect pentru adevăr şi realitate. Moldova este supusă unei agresiuni informaţional-ideologice continue din partea naţional-şovinismului rus, antrenat într-un proiect de anvergură al rescrierii istoriei în termeni convenabili, care ar consolida statutul de provincie al ţării. Este semnificativ faptul că publicaţiile de limbă rusă şi cele ale *independentiştilor* moldoveni nu se grăbesc să consemneze aniversările triste ale românilor basarabeni, cum ar fi deportările. Aici funcţionează mecanismul unei inhibiţii inconştiente, deoarece undeva în adîncul sufletului minoritarii ruşi, în pofida sentimentelor refulate, realizează cu anxietate că părinţii şi bunicii lor au comis acte de injustiţie pe acest teritoriu. A comemora cu românii basarabeni evenimentele în cauză ar însemna să fie recunoscută ocupaţia sovietică a provinciei, însă pentru aceasta este nevoie de curaj teutonic, nu ipocrizie slavo-asiatică. Dimpotrivă, minoritarii şi *independentiştii* moldoveni serbează cu pompă aniversări care sînt cel puţin discutabile sub aspectul moralităţii, dacă nu chiar ofensatoare la adresa victimelor comunismului rus.

Este evident faptul că dacă ruşii şi alţi minoritari rusofili ar avea o asemenea opţiune, atunci ar vota în favoarea unirii cu Rusia, ceea ce promovează în momentul de faţă PCM sub conducerea preşedintelui Voronin. Asemenea opţiune, în loc să i se diminueze cu desăvîrşire şansele şi să fie scoasă pe necarosabilul imaginarului şi instrumentarului politic, a căpătat

o consistenţă neaşteptată în urma victoriei comuniştilor rusofili. După plecarea acestora problema fundamentală va fi excluderea completă a opţiunii rusofile şi consolidarea alegerii între identităţile socioculturale suplimentare (cunoaşterea românei şi acceptarea integrării europene) şi întoarcerea în patria istorică. Bineînţeles, asimilarea identităţilor suplimentare nu poate fi un proces instantaneu, însă este important ca ruşii şi alte grupuri etnice rusofile din necesitate practică să înveţe româna, să contribuie la modernizarea ţării şi la integrarea civilizaţiei europene liberale. Ulterior, ceea ce o generaţie consideră drept pragmatism, următoarea consideră un fapt firesc. În special dacă practica lingvistică şi cetăţenia loială sînt conectate la ideea de civilizaţie, prosperitate şi integrare europeană.

După Laitin, identităţile sociale reprezintă apelative pe care indivizii şi le atribuie (ori alţii le conferă) cînd solicită calitatea de membru (sau li se oferă calitatea de membru) într-o categorie socială pe care ei (şi alţii) o văd drept legată în mod plauzibil de istorie şi de un set contemporan de comportamente. Identităţile sociale sînt diferite de cele personale şi sînt edificate folosindu-se categoriile disponibile care, în acelaşi timp, separă şi unesc indivizii în societate. Oamenii au identităţi naţionale, rasiale, religioase, urbane etc. Însă elementele identităţii sociale devin parte a discursului public doar cînd categoriile însele devin obscure. Atunci apar grănicerii autodesemnaţi ai hotarelor pentru a redefini aceste categorii, astfel încît regulile includerii şi excluderii, precum şi implicaţiile *behaviorale* de apartenenţă la o categorie sau alta, să fie clarificate.[7]

Este relevantă în acest context definiţia psihologului Erik Erikson: "Identitatea este o explorare atît personală cît şi socială, iar formarea identităţii — un proces prin care individul se apreciază în lumina a ceea ce el percepe că este modul în care alţii îl evaluează în comparaţie cu ei şi în comparaţie cu o tipologie semnificativă pentru ei; în acelaşi timp, individul evaluează modul altora de a-l evalua în lumina perceperii sale în raport cu ei şi în comparaţie cu tipajele care au devenit relevante pentru el".[8] Laitin dezvoltă această definiţie, vorbind despre "Janus-facedness of culture"* — o faţă relevă identitatea care este reală şi oferită, care poate fi căutată şi descoperită (teoriile culturii bazate pe *primordialism* văd doar această faţă a identităţii), iar altă faţă a culturii relevă identitatea fiind construită şi

*Ianus, zeu roman. Feţe opuse, una privind înainte, alta înapoi, ca simbol al veghei totale (Victor Kernbach, *Dicţionar de mitologie generală*, Bucureşti: Albatros, 1983, p. 288). În cazul de faţă este vorba de faţa dublă a culturii şi identităţii.

reconstruită o dată ce oportunităţile sociale se schimbă. Erikson a înţeles, în sens *primordialist*, că nu orice identitate va dura — oamenii sînt limitaţi în sensul eului propriu de către familiile, comunităţile lor, tipologiile prevalente din jur şi posibilitatea identităţii unei vîrste. În acest sens, menţ ionează Laitin, identitatea este oferită, însă indivizii caută să-şi ajusteze identitatea la evaluarea altor indivizi relevanţi şi tind să nu-şi asume o identitate pentru o mare parte din tinereţea lor.[9] Cu alte cuvinte, limitele impuse de seturile de categorii de identitate pot fi considerate *primordial* oferite, nu însă şi substanţa acestora, care este construită sau deconstruită de indivizi, cu atît mai mult cu cît forţele sociale contemporane, ca să spunem aşa, contribuie la explorarea identităţii.

Aici ajungem la problema practică a alterării (dislocării) identităţii existente sau atribuirii unei identităţi suplimentare. În acest context, Laitin foloseşte definiţia identităţii după Erikson şi microteoria schimbării acesteia, care se bazează pe modelul alunecării (*tipping* sau *cascade* — engl.) al lui Thomas Schelling.[10] După părerea lui, indivizii, trecînd prin perioada maturizării, sînt expuşi influenţei familiei, comunităţii şi istoriei naţionale; sînt crescuţi cu un repertoriu particular al limbilor; li se pot oferi *traininguri* în anumite ritualuri religioase. De obicei, identitatea oamenilor se schimbă o dată cu nivelul de *agregare*: în cadrul comunităţii ei se pot identifica în baza socioeconomică; în cadrul ţării se pot identifica cu un *brand* al politicii, în afara ţării — cu naţiunea. Toate societăţile au *întreprinzători* culturali (ceea ce noi am numit în cartea noastră *agitatori naţionalişti/naţionalizanţi* şi *liberali/liberalizanţi*), care oferă noi categorii de identitate (rasiale, sexuale, regionale), sperînd să găsească cumpărători. Dacă produsul se vinde, *întreprinzătorii* devin liderii noilor grupuri de identitate etnică, culturală, religioasă sau de altă formă. O dată ce numărul indivizilor creşte, *întreprinzătorii* simt presiunea de a organiza "proiecte de identitate", după cum menţionează Rom Harre, care poartă cu ele, fie în texte religioase sau practici sociale ale membrilor, seturi de credinţe, principii şi ataşamente.[11]

În ce priveşte alunecarea sau cascada, Laitin afirmă că aceasta se desfăşoară deoarece alegerile indivizilor cu privire la acţiunile lor sînt bazate pe ceea ce cred că alţii au de gînd să facă. *Identity shift* (alterarea/dislocarea identităţii), de asemenea, este o cascadă.[12] Nu vom prezenta aici teoria respectivă, însă vom menţiona un exemplu relevant pentru contextul nostru: dacă toţi ruşii percep că toţi ceilalţi din grup vor rămîne mono-

lingvi, nu vor simţi nici o presiune să înveţe româna, însă dacă au temeri că alţi ruşi deja se adaptează la noul regim lingvistic, atunci vor simţi presiunea să urmeze cascada. Problema constă în suscitarea modelului alunecării (cascadei), şi aici este necesar să recunoaştem că procesul în cauză a fost lansat, o dată cu adoptarea Legilor cu privire la funcţionarea limbilor, mulţi ruşi începînd să studieze româna. Aceasta s-a întîmplat în baza presupunerii că statul oricum va impune respectarea legislaţiei lingvistice şi este convenabilă obţinerea cunoştinţelor solicitate înaintea altora pentru a beneficia de statutul social, condiţionat de cetăţenie liberală şi cunoaşterea limbii române. Bineînţeles, *agitatorii naţionalizanţi*, sau *întreprinzătorii* culturali, expresia lui Laitin, ai minorităţii ruse în Basarabia, în calitate de gardă a hotarelor culturale, au încercat şi au reuşit, cu asistenţa armată a consîngenilor, să oprească procesul de integrare şi însuşire a elementului etnolingvistic şi cultural român. Însă tentativele de integrare culturală a minoritarilor, depuse de *agitatorii naţionalizanţi* mînofili, au fost subminate, în primul rînd, de *întreprinzătorii* culturali ai *moldovenismului*, în cooperare cu cei ai minoritarilor ruşi şi ai grupurilor etnice rusificate.

Sfidarea fundamentală pentru agitatorii naţionalişti sau *naţionalizanţi* liberali în Basarabia este îmbinarea a patru cascade complementare: a) "redescoperirea" românismului pentru majoritatea basarabenilor; b) descoperirea liberalismului, dar şi a identităţii europene, pentru toată populaţia Republicii Moldova; c) implantarea elementului cultural român în repertoriul social-cultural al ruşilor şi grupurilor etnice rusificate; d) gestionarea maselor de ţărani dezrădăcinaţi în sensul unei modernizări sociale prin intermediul creării serviciilor şi industriilor noi, evitîndu-se populismul sămănătorist de dreapta sau stînga antiliberal. Or, realizarea acestui obiectiv cvadruplu a fost şi continuă să fie dificilă, chiar dacă am presupune calitatea impecabilă a *întreprinzătorilor culturali* şi implementarea hotărîtă a strategiilor alese. Sfidările la adresa modernităţii în Moldova sînt atît de complexe, încît nu putem trata perspectivele reuşitei decît cu foarte multe rezerve. Adiţional complexităţii, efortul de modernizare este subminat de simultaneitatea sfidărilor cu care se confruntă noile democraţii.

După cum remarcă Haas, edificarea identităţii naţionale reprezintă activitatea fundamentală în procesul raţionalizării, deoarece permite conducătorilor să devină legitimi, să împartă puterea, să ridice standar-

dele vieţii şi să administreze întreaga ţara eficient, oferind oamenilor un set de simboluri care îi fac să-şi subordoneze identităţile lor parohiale şi parţiale unei superioare.[13] Mobilizarea, în cazul Republicii Moldova, va fi reflectată de inducerea cascadei cvadruple, revoluţia etnopolitică fiind inseparabilă de cea socială şi economică. Mitul social fundamental este liberalismul, tradus într-un set coerent de valori şi instituţii pentru masele mobilizate-neasimilate progresului, expresia lui Haas. Astfel va fi atacată *intractibilitatea* etnoculturală şi etnopolitică a moldovenilor, indicatorii mobilizării sociale arătînd declinul celor angajaţi în agricultură şi mărirea numărului populaţiei urbane. Alta e problema că dezrădăcinarea actuală a ţăranilor nu a suscitat deocamdată apariţia politicilor de gestionare a maselor nesatisfăcute-mobilizate, numărul scăzut şi tirajul insignifiant al publicaţiilor ştiinţifice, literare, sociale, politice (unul din indicii raţionalizării) demonstrînd faptul în cauză.

Emanciparea naţională este inseparabilă de naţionalismul liberal şi de modernizarea socială. Doar naţionalismul liberal, eventual, ar putea reinstala justiţia şi egalitatea, conducînd, în acelaşi timp, spre modernizare. Deşi românii basarabeni au fost supuşi măsurilor coercitive de către URSS, unde ruşii (şi slavii) au fost *designerii* principali ai campaniilor de teroare, libertatea şi bunăstarea lor este tot atît de importantă pentru destinul Moldovei ca şi libertatea/bunăstarea indigenilor. Este un truism, se pare, dar indiferent de actele de injustiţie din trecut, libertatea proprie nu poate fi cîştigată prin reprimarea oponenţilor, chiar şi a foştilor agresori. Singura afirmaţie în această carte într-un oarecare spirit al redempţiunii este aceea ca libertatea este cucerită de fiecare persoană prin ea însăşi (individual) şi prin respectarea libertăţii altei persoane (colectiv). Naţionalismul agrar sămănătorist sau etnocomunismul — ambele antiliberale prin excelenţă — nu pot decît să perpetueze subdezvoltarea moldovenilor. Chiar dacă minoritarii sînt neliberali în momentul de faţă, prin angajarea lor în dialog forţele politice ale naţionalismului liberal pot desprinde un grup capabil să negocieze atît termenii convieţuirii cu naţiunea majoritară, cît şi politicile îndreptate spre modernizarea Moldovei. În pofida moştenirii coloniale sau imperiale, nu există naţiuni iremediabil vicioase şi ruşii, precum şi alte grupuri etnice, pot îmbrăţişa liberalismul tot aşa de bine ca şi românii basarabeni. Nu avem nici un motiv deosebit pentru a-i suspecta de iraţionalitate pe minoritari. Pînă la urmă, argumentele *raţionalizării* sînt universale, iar maximalizarea bunăstării, asigurarea păcii şi libertăţii

reverberează în sufletele indivizilor indiferent de naţionalitate, rasă sau religie. Cooperarea ruşilor şi altor grupuri etnice este fundamentală în efortul de modernizare a Basarabiei. Fără antrenarea lor autentică românii basarabeni pot doar să edifice o etnocraţie, distrugînd, în ultimă instanţă, propria libertate şi chiar şansele progresului. Reformatorii liberali din interiorul grupului cultural trebuie să depună eforturi în promovarea principiilor liberale prin intermediul persuasiunii, iar liberalii din afara grupului trebuie să-şi ofere suportul pentru orice tentativă a reformatorilor orientată spre liberalizarea propriului grup.[14]

După cum remarcă Haas, aproape toate naţiunile occidentale, indiferent de aventurile ideologice pe care le-au experimentat în istoria lor, au ajuns să fie devotate naţionalismului liberal. Naţionalismul *liberal-ca-forţă-de-raţionalizare* (subl. autorului) este superior, deoarece liberalismul favorizează "împărtăşirea sensurilor" (*sharing of meanings* — engl.) între actori, fapt fără de care nu poate exista însuşirea. Minimal, liberalismul, întotdeauna şi peste tot, este o formă a guvernării ce foloseşte proceduri de luare a deciziilor care asigură reprezentarea tuturor forţelor majore sociale şi interesele economice, şi ideologiile, tolerînd discuţii aproape nerestrictive. El foloseşte proceduri de votare care împiedică tirania majorităţii sau a minorităţii. Instituţiile liberale favorizează cunoaşterea, deoarece ele admit modul raţional-analitic de acţiune mai mult decît oricare alte instituţii, favorizează raţiunea (*reason*) şi progresul.[15] Nu ştim dacă este posibilă îmbrăţişarea liberalismului sau inducerea cascadei cvadruple, dar nu putem afirma că modernizarea este staţia terminus a omenirii, ci mai degrabă calea pe care se merge continuu spre progres. Însă problema popoarelor şi statelor înapoiate este incapacitatea de a găsi această cale, orbecăiala istorică consolidînd impotenţa iniţială într-o *intractibilitate* tot mai dificil de subminat.

Susţinem afirmaţia lui Haas că există o afinitate specială între cunoaştere şi liberalism (deşi regimurile autoritare pot învăţa şi ele). Însă liberalismul facilitează folosirea cunoaşterii consensuale în procesul de elaborare a politicilor, deoarece este bazat pe o ontologie a scepticismului şi deschiderii, precum şi pe o epistemologie a experimentării sistematice.[16] În viziunea acestui autor, cunoaşterea (însuşirea) socială conduce la raţionalizarea progresivă a unităţilor politice, iar calitatea de a însuşi înseamnă evaluarea viziunii cauzalităţii, alterarea obiectivelor de bază în faţa eşecului de a realiza scopurile iniţiale. Actorii care de obicei îşi schimbă mijloacele pentru

a atinge obiectivele nealterate sînt implicaţi în adaptare, nu în însuşire.[17] Giddens a menţionat în acest context că reflexivitatea vieţii sociale moderne constă în faptul că practicile sociale sînt reexaminate constant şi reformate în lumina informaţiei în flux despre practicile în cauză, astfel alterînd caracterul lor constitutiv. În toate culturile practicile sociale sînt în permanenţă alterate în lumina descoperirilor care se desfăşoară şi care sînt implantate în aceste practici sociale. Însă doar în epoca modernităţii revizuirea convenţiei este radicalizată pentru a o aplica (în principiu) faţă de toate aspectele vieţii umane, inclusiv intervenţia tehnologică în lumea materială. Ceea ce este caracteristic modernităţii nu e acceptarea noului de dragul propriu, ci prezumţia reflexivităţii comprehensive — care, bineînţeles, include reflectarea asupra substanţei reflecţiei însăşi.[18] Din aceste considerente liberalismul are o predispunere "înnăscută" faţă de cunoaştere şi este singura cale, cel puţin cunoscută la moment, spre progres.

După Haas, succesul tranziţiei democratice ar consta în instituţionalizarea procesului constituţional paşnic şi supremaţia dreptului. Este dificil de imaginat succesul democraţiei instituţionale fără acceptarea prealabilă a *liberalismului-ca-proces*. Raţionalizarea democratică reuşită este legată strîns de miturile naţionaliste liberale.[19] Implantarea naţionalismului liberal în ţesutul social face posibilă integrarea minoritarilor, chiar dacă aceştia sînt neliberali în momentul de faţă. Prezenţa lor are un potenţial enorm pentru bogăţia spirituală a Basarabiei, în pofida percepţiilor naţionaliştilor sămănătorişti — "buni români". Adevărat, însă, că termenii convieţuirii etnopolitice şi etnoculturale trebuie să fie renegociaţi în spiritul justiţiei şi egalităţii, fapt fără de care nu va exista nici o stabilitate durabilă. Naţionalismul *liberal-ca-proces* ar putea instala irevocabil Basarabia pe calea modernizării. Altfel, doar modernizarea să dea peste noi, în spiritul cunoscut al subminării *intractibilităţii* autohtone de către forţele exterioare. Pînă la urmă, asumarea sau evadarea din istorie este irelevantă pentru cei care nu au învăţat să însuşească.

NOTE

[1] Haas Ernst B., Nationalism, Liberalism, and Progress. The Dismal Fate of New Nations (Ithaca and London: Cornell University Press, 2000), p. 2.
[2] Haas Ernst B., Nationalism, Liberalism, and Progress. The Dismal Fate of New Nations (Ithaca and London: Cornell University Press, 2000), p. 2.
[3] Ornea Zigu, "De la patriotism la naționalism antidemocratic", Dilema, 4-10 februarie, 2000, p. 10.
[4] Drakulič Slavenka, "Love Story: Romania's dirty little secret", The New Republic, 25.04.1994.
[5] Haas Ernst B., Nationalism, Liberalism, and Progress. The Dismal Fate of New Nations (Ithaca and London: Cornell University Press, 2000), p. 28.
[6] Khazanov Anatoly M., After the USSR. Ethnicity, Nationalism, and Politics in the Commonwealth of Independent States (Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1995), p. 75.
[7] Laitin David D., Identity in Formation. The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad (Cornell University Press: Itaca and London, 1998), p. 16.
[8] Erikson H. Erik, Identity: Youth and Crisis (New York: Norton, 1968), pp. 19-23.
[9] Laitin David D., Identity in Formation. The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad (Cornell University Press: Itaca and London, 1998), p. 20.
[10] Schelling Thomas, Micromotives and Macrobehavior (New York: Norton, 1978).
[11] Harre Rom, Personal Being: A Theory for Individual Psychology (Cambridge: Harvard University Press, 1984). După Greenwood John D., "A Sense of Identity: Prolegomena to a Social Theory of Personal Identity", Journal for the Theory of Social Behavior, 24, no. I (1994), p. 28.
[12] Laitin David D., Identity in Formation. The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad (Cornell University Press: Itaca and London, 1998), pp. 21-22.
[13] Haas Ernst B., Nationalism, Liberalism, and Progress. The Dismal Fate of New Nations (Ithaca and London: Cornell University Press, 2000), p. 8.
[14] Kymlicka Will, Multicultural Citizenship (Oxford: Oxford University Press, 1997), p. 168.
[15] Haas Ernst B., Nationalism, Liberalism, and Progress. The Dismal Fate of New Nations (Ithaca and London: Cornell University Press, 2000), pp. 26-27.
[16] Haas Ernst B., Nationalism, Liberalism, and Progress. The Dismal Fate of New

Nations (Ithaca and London: Cornell University Press, 2000), p. 410.

[17] Haas Ernst B., Nationalism, Liberalism, and Progress. The Dismal Fate of New Nations (Ithaca and London: Cornell University Press, 2000), p. 326.

[18] Giddens Anthonny, The Consequences of Modernity (Stanford: Stanford University Press, 1990), pp. 38-39.

[19] Haas Ernst B., Nationalism, Liberalism, and Progress. The Dismal Fate of New Nations (Ithaca and London: Cornell University Press, 2000), p. 31.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

În limba română:

Adevărul, ca aer al renaşterii, culegere de autori (Chişinău: Cartea Moldovenească, 1988).

Aspecte ale conflictului transnistrean, colectiv de autori, Institutul de Politici Publlice (Chişinău: Ştiinţa, 2001).

Albini Septimiu, *1848 în Principatele Române* (Bucureşti: Albatros, 1998).

Ancel Jean, *Transnistria*, 3 volume (Bucureşti: Atlas, 1998).

Argetoianu Constantin, *Pentru cei de mîine amintiri din vremea celor de ieri* vol. al V-lea, partea a V-a (1917-1918) (Bucureşti: Humanitas, 1993).

Barbu Daniel, coord., *Firea românilor* (Bucureşti: Nemira, 2000).

Basarab, *Scrisori din Basarabia*, vol. I, 1880-1883, ed. de Avramescu Tiberiu (Chişinău: Ştiinţa, 1996).

Bogos Dimitrie, *La răspîntie, Moldova de la Nistru, 1917-1918* (Chişinău: Ştiinţa, 1998).

Blanovschi A. (alcătuitor), *Diplomaţia cotropitorilor. Repercusiunile ei asupra Basarabiei şi Bucovinei de Nord. Culegere de documente* (Chişinău: Universitas, 1992).

Buzatu Gh., *Din istoria secretă a Celui de-al Doilea Război Mondial*, vol. II (Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1995).

Buzatu Gh., *România şi războiul mondial din 1939-1945* (Iaşi: Centrul de Istorie şi Civilizaţie Europeană, 1995).

Boia Lucian, *Mitologia ştiinţifică a comunismului* (Bucureşti: Humanitas, 1999)

Boia Lucian, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, ed. a 2-a (Bucureşti: Humanitas, 2000).

Cazacu Petre, *Moldova dintre Prut şi Nistru. 1812-1918* (Chişinău: Ştiinţa, 1992).

Cernovadeanu Paul, *Basarabia. Drama unei provincii istorice în context politic internaţional* (Bucureşti: Albatros, 1993).

Ciobanu Ştefan, *Basarabia* (Chişinău: Universitas, 1993).

Ciobanu Ştefan, *Unirea Basarabiei. Studii şi documente cu privire la mişcarea naţională din Basarabia în anii 1917-1918* (Chişinău: Universitas, 1993).

Clark Charles Upson, "Basarabia", *Basarabia română. Antologie* (Bucureşti: SEMNE, 1996).

Cojocaru Gheorghe E., *Sfatul Ţării, itinerar* (Chişinău: Civitas, 1998).

Chircă Sergiu Ion, *Basarabia. Lupta Continuă* (Chişinău: Arc, 2000).

Chifu Iulian, *Război diplomatic în Basarabia* (Bucureşti: Paideia, 1997).

Cojocea Petrache D., *Istoria unui Tratat controversat* (Zamolxe: Chişinău, 2000).

Conflictul din Transnistria: adevărul aşa cum a fost el, Materialele Conferinţei Ştiinţifico-Practice "Interesele de stat şi rolul organelor de interne în asigurarea ordinii constituţionale, drepturilor şi libertăţilor omului în raioanele de est ale Republicii Moldova", 12-13 ianuarie 1993 (Chişinău: Logos, 1996).

Creţu Vasile, coord., *Bazele Statului şi Dreptului în Republica Moldova* (Chişinău: Cartier, 1997).

Documente privind istoria României. Războiul pentru Independenţă, vol. IX, sub red. lui Roller M (Bucureşti: Editura Academiei, 1955).

Dobrinescu Valeriu Florin, *Bătălia pentru Basarabia. 1918-1940* (Iaşi: Junimea, 1991).

Dobrinescu Valeriu Florin şi Constantin Ion, *Basarabia în anii Celui de-al Doilea Război Mondial (1939-1947)* (Iaşi: 1995).

Duca I.G., *Memorii. Războiul*, vol. IV, partea a II-a (1917-1919) (Bucureşti: Machiavelli, 1994).

Enache Marian şi Cimpoeşu Dorin, *Misiune Diplomatică în Republica Moldova, 1993-1997* (Polirom: Bucureşti, 2000).

Gallagher Tom, *Democraţie şi Naţionalism în România, 1989-1998* (Bucureşti: All, 1999).

Georgescu Vlad, *Istoria Românilor, de la origini pînă la zilele noastre* (Bucureşti: Humanitas, 1995).

Gribincea Mihai, *Basarabia în primii ani de ocupaţie sovietică, 1944-1950* (Cluj: Dacia, 1995).

Gribincea Mihai, *Politica rusă a bazelor militare: Moldova şi Georgia*

(Chişinău: Civitas, 1999).

Halippa P., Moraru A., *Testament pentru urmaşi* (Chişinău: Hiperion, 1991).

Harea Vasile, *Basarabia pe drumul Unirii. Amintiri şi comentarii* (Bucureşti: Eminescu, 1995).

Hayek Friedrich, *Drumul către servitute* (Bucureşti: Humanitas, 1997).

Heitmann Klaus, *Limba şi politica în Republica Moldova* (Chişinău: Arc, 1998).

Hobsbawm Eric, *Naţiuni şi naţionalism din 1780 pînă în prezent: program, mit şi realitate* (Chişinău: Arc, 1997).

Ieremia I., redactor, *Moldova în contextul relaţiilor politice internaţionale 1387-1858, Tratate* (Chişinău: Universitas, 1992).

Ioanid Radu, *Evreii sub regimul Antonescu* (Bucureşti: Hasafer, 1998).

Meurs Wilhelmus Van, *Istoriografia comunistă despre problema basarabeană* (Chişinău: Arc, 1996).

Marghiloman Alexandru, *Note politice*, vol. III (Bucureşti: Machiavelli, 1995).

Moldovan Petru, *Moldovenii în istorie* (Chişinău: Poligraf-Service, 1994).

Moldova şi integrarea europeană, Institutul de Politici Publice (Chişinău: Prut Internaţional, 2001).

Moldova, România, Ucraina: integrarea europeană şi migraţiunea forţei de muncă (Chişinău: Captes, 2000).

Moldova, România, Ucraina: buna vecinătate şi colaborare (Chişinău: Perspectiva, 1999).

Neagoe Stelian, *Istoria Basarabiei* (Bucureşti: Humanitas, 1991).

Neagoe Stelian, *Istoria Unirii Românilor* (Bucureşti: Diogene, 1993).

Negru Gheorghe, *Ţarismul şi mişcarea naţională a românilor din Basarabia* (Chişinău: Prut Internaţional, 2000).

Negru Gheorghe, *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească* (Chişinău: Prut Internaţional, 2000).

Nistor Ion, *Istoria Basarabiei* (Bucureşti: Humanitas, 1991).

Petrencu Anatol, *România şi Basarabia în Cel de-al Doilea Război Mondial* (Chişinău: Epigraf, 1999).

Petrencu Anatol, *Basarabia în al Doilea Război Mondial. 1940-1944* (Chişinău: Lyceum, 1997).

Postică Elena, *Rezistenţa antisovietică în Basarabia, 1944-1950* (Chişinău:

Ştiinţa, 1997).

Poştarencu Dinu, *O istorie a Basarabiei în date şi documente 1812-1940* (Chişinău: Cartier, 1998).

Pluripartidismul în Moldova: esenţa şi specificul formării (Chişinău: USM şi ISPRI, 2000).

România în anii Celui de-al Doilea Război Mondial, vol. 3 (Bucureşti: Editura Militară, 1989).

Roşca Iurie, *Exerciţii de luciditate* (Chişinău: Civitas, 2000).

Roşca Iurie, *Ieşirea din întuneric* (Chişinău: Seria "Crez", 1995).

Scurtu Ioan şi alţii, *Istoria Basarabiei de la începuturi pînă în 1998*, ediţia a 2-a (Bucureşti: Semne, 1998).

Snegur Mircea, *Eu cred în viitorul Moldovei* (Chişinău: Colecţia "Luceafărul", 1996).

Spector Sherman David, *România la Conferinţa de Pace de la Paris. Diplomaţia lui I.C.Brătianu* (Iaşi: Institutul European, 1995).

Stere Constantin, *În preajma revoluţiei* (Bucureşti: Cartea românească, 1991).

Şişcanu Elena, *Regimul totalitar bolşevic în RSS Moldovenească (1940-1952)* (Chişinău: Civitas, 1997).

Şişcanu Ion, *Raptul Basarabiei, 1940* (Chişinău: Ago-Dacia, 1993).

Tudoran Dorin, *Kakistokraţia* (Chişinău: Arc, 1998).

Ţurcanu Ion, *Moldova antisovietică. Aspecte din lupta basarabenilor împotriva ocupaţiei sovietice. 1944-1953* (Chişinău: Prut Internaţional şi Ştiinţa, 2000).

Ţurcanu Ion, *Republica Moldova independentă, 1991-2001* (Chişinău: Ştiinţa, 2001).

Văratic Vitalie, coord., *Preliminarii ale raptului Basarabiei şi Nordului Bucovinei, 1938-1940* (Bucureşti: Libra, 2000).

În limba engleză:

Allworth Edward, ed., *Soviet Nationality Problems* (New York: Columbia University Press, 1971).

Anderson Benedict, *Imagined Communities* (London, New-York: Verso, 1995).

Berglund Sten, Hellen Tomas, Aarebrot Frank H., eds., *The Handbook of Political Change in Eastern Europe* (Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 1998).

Beschloss, M. and Talbott S., *At the Highest Levels* (Little, Brown: Boston, Mass., 1993).

Blejer Mario I. and Chu Ke-young, eds., *Fiscal Policy, Stabilization, and Growth in Developing Countries* (Washington D.C: IMF, 1989).

Bradshaw Michael J. ed., *Geography and Transition in the Post-Soviet Republics* (West Sussex: John Wiley & Sons, 1997).

Brown Archie, ed., *New Thinking in Soviet Politics* (London: Macmillan, 1992).

Bremmer Ian and Taras Ray, eds., *Nations and Politics in the Soviet Successor States* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

Chapman John W. and Shapiro Ian, eds., *Democratic Community* (New York: New York University Press, 1993).

Dahl Robert A., *Democracy, Liberty, and Equality* (Oslo: Norwegian University Press, 1986).

Dahl Robert A., *Democracy and Its Critics* (New Haven: Yale University Press, 1989).

Dahl Robert A., *Polyarchy* (Yale University Press: New Haven, Conn., 1971).

Dallin Alexander and Lapidus Gail W., eds., *The Soviet System: From Crisis to Collapse* (Boulder, Colo.: Westview Press: 1995).

Dalton R.J., Flanagan S.C. and Beck P.A., eds., *The Electoral Change in Advanced Industrial Democracies: Realignment or Dealignment ?* (Princeton: Princeton University Press, 1984).

Deutsch Karl W., *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality* (Cambridge, Mass: MIT Press, 1953).

Dunlop John B., *The Rise of Russia and the Fall of the Soviet Empire* (Princeton: Princeton University Press, 1993).

Eckstein Harry, *Division and Cohesion in Democracy* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1966).

Erikson H. Erik, *Identity: Youth and Crisis* (New York: Norton, 1968).

From ethno-political conflict to inter-ethnic acord in Moldova, Flensburg, ECMI papers, nr. 1, 1998.

Gellner Ernst, *Thought and Change* (Chicago: Univercity of Chicago Press, 1964).

Giddens Anthonny, *The Consequences of Modernity* (Stanford: Stanford University Press, 1990).

Gill Graeme, *The Collapse of a Single Party System: the Disintegration of*

the Communist Party of the Soviet Union (Cambridge: Cambridge University Press, 1994).

Haas Ernst B., *Nationalism, Liberalism, and Progress. The Dismal Fate of New Nations* (Ithaca and London: Cornell University Press, 2000).

Habermas Jurgen, *Legitimation Crisis* (Boston: Beacon, 1975).

Hitchins Keith, *Romania. 1866-1947* (Oxford: Clarendon Press, 1994).

Hroch Miroslav, *Social Preconditions of National Revival in Europe. A comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations* (New York: Columbia University Press, 2000).

Kaare Strom, *Minority Government and Majority Rule* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).

King Charles, *The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture* (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 2000).

Khazanov Anatoly M., *After the USSR, Ethnicity, Nationalism, and Politics in the Commonwealth of Independent States* (Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1995).

Krawchenko Bohdan, *Social Change and National Consciousness in Twentieth-Century Ukraine* (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1987).

Kymlicka Will, *Multicultural Citizenship* (Oxford: Oxford University Press, 1997).

Laitin David D., *Identity in Formation. The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad* (Cornell University Press: Itaca and London, 1998).

Lijphart Arendt, *Democracy in Plural Societies* (Yale University Press: New Haven, Conn., 1977).

Lijphart Arendt, *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-one Countries* (New Haven: Yale University Press, 1984).

Linz Juan J. and Stepan Alfred, *Problems of Democratic Transition and Consolidation* (Baltimore and London: the Johns Hopkins University Press, 1996).

Linz Juan and Stepan Alfred, eds., *The Breakdown of Democratic Regimes* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978).

Linz Juan and Valenzuela Arturo, eds., *The Failure of Presidential Democracy: Comparative Perspectives* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1994).

Lipset Seymour Martin, ed., *The Encyclopedia of Democracy* (Washington D.C: Congressional Quarterly Inc., 1995).

Lipset Seymur Martin and Rokkan Stei, eds., *Party Systems and Voter Alignments* (New York: Free Press, 1967).

Lipset Seymor M., *Political Man* (New York: Garden City, Doubleday, 1960).

Lukic Reneo and Lynch Allen, *Europe from the Balkans to the Urals. The Disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union* (Oxford: SIPRI, Oxford University Press, 1996).

Mill John Stuart, *Considerations on Representative Government* (Liberal Art Press: New York, 1958).

Motyl Alexander J., ed., *Thinking Theoretically about Soviet Nationalities: History and Comparison in the Study of the USSR* (New York: Columbia University Press, 1992).

Nelson Cary and Grossberg Lawrence, eds., *Marxism and the Interpretation of Culture* (Urbana: University of Illinois Press, 1988).

De Nevers Renee. *Russia's Strategic Renovation*, Adelphi Paper 289 (London: International Institute for Strategic Studies, 1994).

Odom William and Dujarric Robert, *Commonwealth or Empire ? Russia, Central Asia, and the Transcaucasus* (Indianapolis, Indiana: Hudson Institute, 1995).

O'Donnell Guillermo and Schmitter Philippe C., *Tentative Conclusions about Uncertain Democracies* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986).

O'Donnell Guillermo, Schmitter Philippe C., and Whitehead Lawrence, *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*, 4 (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986).

Palma Giuseppe Di, *To Craft Democracies: An Essay in Democratic Transitions* (Berkeley: University of California Press, 1990).

Parsons Talcott, ed., *The Theory of Social and Economic Organization* (New York: Free Press, 1964).

Pearson Raymond, *National Minorities in Eastern Europe, 1848-1945* (London: Macmillan, 1983).

Pereira Bresser, Maravall Jose Maria and Przeworski Adam, *Economic Reforms in New Democracies: A Social-Democratic Approach* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

Pipes Richard, *The Formation of the Soviet Union: Communism and Natio-*

nalism, 1917-1923 (Cambridge: Harvard University Press, 1964).

Poznanski Kazimierz Z., ed., *Constructing Capitalism: The Reemergence of Civil Society and Liberal Economy in the Post-Comunist World* (Boudler: Westview Press, 1992).

Przeworski Adam, ed., *Sustainable Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995).

Rae D.W., *The Political Consequences of Electoral Laws* (New Haven, Conn: Yale University Press, 1967).

Rothschild Joseph, *East-Central Europe Between the Two World Wars* (Washington: University of Washington Press, 1974).

Roth Guenther and Wittich Klaus, eds., *Economy and Society* (New York: Bedminster Press, 1968).

Schelling Thomas, *Micromotives and Macrobehavior* (New York: Norton, 1978).

Schopflin George, *Politics in Eastern Europe, 1945-1992* (Oxford: Blackwell, 1993).

Shugart Matthew Soberg and Carey John, *Presidents and Assmblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).

SIPRI Yearbook 2000, Armaments, Disarmament and International Security (Oxford: Oxford University Press, 2000).

Smith Antony D., *The Ethnic Origins of Nationalism* (Oxford: Basil Blackwell, 1986).

Smith Anthony D., *The Nation in History. Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism* (Hanover: University Press of New England, 2000).

Sorensen Georg, *Democracy and Democratization* (Boulder: Westview Press, 1998).

Stigler George, *The Citizen and the State: Essays on Regulation* (Chicago: University of Chicago Press, 1975).

Suny Ronald Grigor, *Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union* (Stanford, Calirfonia: Stanford University Press, 1993).

Tilly Charles, ed., *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton: Princeton University Press, 1975).

Thompson Edward, *The Making of the English Working Class* (London: Victor Golancz, 1963).

Waters T., *Instabilities in Post-Communist Europe. Moldova* (RMA Sand-

hurst: Conflict Studies Research Centre January, 1995).

În limba rusă:

Берг Л.С., Население Бессарабии: этнографический состав и численность (Петроград: Российская Академия Наук, 1923).

Берг Л.С., Бессарабия. Страна-Люди-Хазяйство (Кишинев, 1993).

Брескану Г., Лешкович Е., Молдова-фильм. Фильмография (Кишинев, 1975).

Восстанавливая правду истории (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1989).

Госкомстат СССР. Демографический ежегодник СССР, 1990 (Москва: Финансы и статистика, 1990).

Грекул А., Расцвет молдавской социалистической нации (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974).

Данелян Елена, "На западном фронте без перемен...", Panorama, SUA, 21.12.1993. Republicat de Дневной Експресс, 11.01.1994.

Зайончковский П.А., Российское самодержавие в конце XIX-го столетия (Москва: Мысль, 1970).

Зеленчук В., Население Молдавии (Кишинев: Штиинца, 1973).

История Молдавской ССР (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1968).

Итоги Всесоюзной переписи населения 1970.

"Интервенция (обобщённая справка Министерства Обороны Республики Молдова о поэтапном вмешательстве частей 14-ой армии Российской Федерации во внутренние дела левобережных районов Республики Молдова и передаче боевой техники, оружия и боеприпасов антиконституционным вооруженным формированиям", Независимая Молдова, 04.06.1992.

История Молдавской ССР, т. 2 (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1968).

Козлов В., Национальности СССР (Москва: Статистика, 1975).

Крушеван Павел, "Путевые заметки", Рождение нации, под ред. Курчики А.И., серия альманахов, Арабески Истории, выпуск 7 (Москва: ДИ-ДИК, 1996).

Ленин Владимир Ильич, Сочинения (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1952).

Маркс Карл, Енгельс Фридрих, Сочинения (Москва: Госполитиздат, 1955).

Михалева С., Конституционное право стран СНГ (Москва: Юридическая наука, 1996).

Народное хозяйство Молдавской ССР, 1924-1974 (Кишинев: Штиинца, 1975).

Народное хозяйство МССР. Статистический ежегодник (Кишинев: Штиинца, 1961).

Народное хозяйство СССР в 1970 (Моква: Статистика, 1971).

Народное хозяйство СССР в 1971 (Москва: Статистика, 1972).

Народное хозяйство СССР в 1975 (Москва: Статистика, 1976).

Народное хозяйство СССР в 1977 (Москва: Статистика, 1978).

Народное хозяйство МССР в 1978 (Кишинев: Штиинца, 1979).

Начало большого пути. Сборник документов и материалов к 40-летию образования МССР и создания Компартии Молдавии (Кишинев, Штиинца, 1964).

Народное хозяйство МССР в 1970 (Кишинев: Штиинца, 1971).

"О фактах участия 14-й армии в вооруженном конфликте в Приднестровье", Независимая Молдова, 04.06.1992.

Опыт этносоциологического исследования образа жизни (по материалам Молдавской ССР) (Москва: Наука, 1980).

Пасат Валерий (составитель), Трудные страницы истории Молдовы. 1940-1950 (Москва: Терра, 1994).

Постовой Е., Народное образование в Молдавской ССР на новом этапе (Кишинев: Лумина, 1971).

Репида А., Образование Молдавской АССР (Кишинев: Штиинца, 1974).

Социальное развитие села в период строительства коммунизма (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1976).

Становление социалистических общественных отношений и перерастание их в коммунистические (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1972).

INDEX

Aarebrot, F.H., 63, 169, 508, 509
Abraham, F., 506
Aksenov, V., 425, 426
Albini, S., 36, 63, 576
Aldea-Teodorovici, 297
Alecsandri, V., 36, 210
Alexandri, 95, 108
Alexandru I, ţarul Rusiei, 26, 42, 43, 46, 73
Alexandru II, ţarul Rusiei, 43, 49, 54, 68, 71, 73
Alexandru III, ţarul Rusiei, 31, 54
Alexei, N., 475
Alistar, E., 108, 109
Alksnis, 311
Allworth, 578
Almaş, D., 122
Ancel, J., 174, 575
Anderson, B., 14, 17, 422, 578
Andronic, N., 341, 342, 466, 469, 476, 498
Andronati, N., 498
Andros, T., 499
Angheli, 463
Antoci, C., 498
Antonescu, I., mareşal, 165, 166, 167
Arapu, A., 500
Arbore, 72, 74
Argetoianu, C., 108, 109, 110, 124, 575
Armstrong, H.F., 137, 170
Arseni, A., 424
Asachi, Gh., 34
Averescu, A., 102, 103
Avramescu, T., 62, 64, 65, 71, 121, 575

Babel, A., 169
Baburin, 311
Badeev, I.I., 145
Bahmetiev, general, 42
Bakunin, M., 72
Bantaş, A., 58
Barbălat, P., 424, 506
Barbăneagră, A., 499
Barbu, D., 136, 170, 575
Basarab, 62, 64, 65, 121, 575
Bates, R., 357
Batchinsky N., 169
Batiuşkov, P.N., 32, 62, 64
Bârsan, V., 411
Bădulescu, A., 149
Bănulescu-Bodoni, Gavriil, mitropolit, 43, 51
Bealy, F., 357, 359, 364
Beck, P.A., 579
Berg L.S., 147, 154, 171, 172, 582
Berglund, S., 63, 169, 508, 510, 511, 578
Bernştein, 223, 224
Beschloss, M., 424, 578
Bialer, S., 279
Bieşu, M., 439
Bildt, C., 392
Blaga, L., 128, 538
Blais, A., 509
Blanchard, O., 488, 512
Blanovschi, A., 173, 575
Blejer, M.I., 578
Bobuţac, V., 463, 499, 511
Bochacher, M.N., 171
Bodiu, F., 220
Bodiul, I., 186, 209, 210, 211, 212, 225, 226, 255, 280
Boga, L.T., 62
Bogaci, G., 223, 225
Bogatu, P., 424
Bogos, D., 64, 94, 95, 105, 123, 124, 125, 133, 169, 575
Boia, L., 62, 122, 125, 449, 508, 575
Boldur Al., 64, 121, 575
Bolşakov, 397
Borşci, 223

Borodin, 211
Botnari, T., 501
Bradshaw, M.J., 61, 579
Braghiş, D., 330, 332, 353, 469, 472, 474, 477, 496, 498
Brătianu, D., 37, 63, 525, 561
Brătianu, I.I., 129
Brătianu, V., 129
Brejnev, L., 209, 211, 238, 239, 549
Bremmer, 579
Brescanu, G., 229, 582
Broşteanu, general, 116
Brown, A., 579
Buciuşcanu, G., 149, 171
Bucov, Em., 223
Budagov, 224
Buharin, 142
Bukovski, 223
Bulgari, V., 498, 499
Bush, J., 391
Butnaru, V., 424
Buzatu, Gh., 173, 174, 575
Buzdugan, 108

Cabac, 106
Callimachi, Scarlat-Vodă, 26
Calmoi, V., 501
Can, A., 500
Cantemir, D., 210
Capcelea, A., 500
Carey, J., 455, 510, 582
Carlos, L., 512
Carol II, regele României, 129
Carty, R.K., 509
Casian, I., 499
Catan, V., 498
Catargiu, 67
Catelli, maior, 96
Cazacu P., 64, 121, 122, 125, 575
Călugaru, Gh., 500
Ceauşescu, N., 212, 237, 249, 415, 551
Ceban, I.D., 223
Cebotari, V., 498, 500
Cencheli, 81
Cernenko, C., 244
Cernomaz, N., 498, 500
Cernovadeanu, P., 122, 575
Certan, S., 499
Chapman, J.W., 512, 579
Chauvin, N., 29
Cheibaş, V., 499
Cheptine, A., 499
Chifu, I., 353, 408, 423, 426, 427, 576
Chior, P., 149, 151
Chioran, T., 149
Chircă, S.I., 349, 513, 576
Chiţan, V., 500
Churchill, W., 167, 174, 521, 584
Cibotaru, A., 439
Cibotaru, M.I., 439
Cibotaru, V., 351
Ciceagov, P.I., 26
Cijevschi, 108
Cimpoi, M., 20, 224, 425
Cimpoeşu, D., 427, 501, 576
Ciobanu, A, 348, 349, 355, 425
Ciobanu, Gh., 500
Ciobanu, I.C., 439
Ciobanu, M.C., 500
Ciobanu, Şt., 64, 96, 122, 124, 125, 576
Ciobanu, Vitalie, 347
Ciocanu, A., 439
Ciocanu, I., 425
Cioran, Em., 562
Ciubotaru, M.G., 229
Ciubuc, I., 496, 498
Ciugureanu, D., 96, 99, 100, 102, 103, 108
Ciurca, I., 124, 125
Cîmpineanu, I., 39
Clark, Ch.U., 122, 170, 576
Cojocaru, Gh.E., 122, 123, 124, 125, 576
Cojocaru, P., 513
Cojocea, P.D., 280, 576
Comarniţchi, V., 223
Constantin, I., 174, 228
Constantinescu, Em., 417
Coroban, V., 223
Cosior, A., 152
Costaş, I., 498, 499
Coşcodan, M., 498
Coşeriu, E., 224, 233
Cotorobai, M., 424
Cotovschi, Gr., 106
Cotruţă, 67
Coval, N., 211
Crainic, N., 128, 538
Creangă, I., 210
Creangă, I., 424
Creangă, P., 437, 438, 499
Cretzianu, A., 63, 174
Creţu, V., 506, 576
Crihan, A., 90, 91, 108, 122, 123
Cristi, 114
Crouter, W., 210

Cucu, A., 498, 499
Cucu, Gh., 500
Cunev, V., 498
Cuptor, A., 499
Cuza, A.C., 130, 561
Czartoryski, A., 39
Czernin, 101

Dahl R.A., 14, 356, 370, 372, 422, 423, 478, 480, 482, 483, 484, 485, 486, 512, 579
Dallin, A., 579
Dalton, R.J., 511, 579
Danelian, E., 352, 508, 583
Darmancev, K., 341
De Nevers, Renee, 349, 350, 581
Deach, M., 349
Deletant, D., 228
Denikin, A.I., 159
Deutsch, K.W., 17, 41, 61, 579
Di Palma, G., 425, 581
Diacov, D., 296, 327, 331, 353, 360, 441, 442, 443, 464, 466, 468, 469, 472, 476, 477, 505, 533
Dic, I., 149
Dicescu, P.V., 78
Dobrinescu, V.Fl., 122, 174, 228, 576
Doga, E., 439
Doncev, I., 53, 154
Draci, I., 221
Drakulič, S., 563, 573
Drăgănel, V., 498
Druţă, I., 20, 74, 221, 222, 224, 225, 226, 287, 295, 377, 439, 506
Druc, M., 250, 252, 269, 411, 427, 436, 498, 499
Duca I.G., 124, 129, 576
Duca, Gh., 500
Dudău, N., 498
Dudkevich, 117
Dujarric, R., 349, 581
Dumeniuc, I., 297, 501
Dunlop, J.B., 579
Duverger, 447

Ecaterina II, înpărăteasa Rusiei, 21, 22, 73
Eckstein, H., 357, 427, 579
Eisenstadt, S.N., 500
Elazar, D.J., 367
Eliade, M., 34, 562
Elţin, B.N., 268, 269, 270, 271, 274, 275, 277, 304, 324, 325, 327, 380, 383, 521, 530, 534
Eminescu, M., 210
Enache, M., 427, 576
Engels, F., 141, 230, 583
Eremei, G., 211
Erhan, P., 83, 98, 107, 108, 115, 118, 122
Erikson, H.E., 567, 568, 573, 579
Esinencu, N., 439
Eţcu, I., 424

Feodorov, 43, 53
Fedotov, N., 513
Ferdinand I, regele României, 110, 129, 130
Filat, V., 501
Filip, Ludovic, 36
Flanagan, S.C., 579

Gaiciuc, V., 499
Gaindric, Gh., 501
Gajos, V., 229
Gallagher, T., 63, 169, 426, 427, 576
Gamsahurdia, Z., 221
Gamurari, B., 499
Garştea, M., 500
Gaspurov, M., 209
Gaugaş, P., 499
Gavriil, episcop, 103
Gavriliţă, N., 78
Gellner, E., 14, 41, 579
Geoff, 14
Georgescu, V., 39, 40, 62, 63, 129, 130, 134, 166, 169, 170, 174, 516, 576
Gheorghiţă, M., 352
Gheorghiu-Dej, Gh., 212
Gherman, A., 500
Ghica, A., 36
Ghimpu, 252
Giddens, A., 572, 574, 579
Ghidirim, Gh., 500
Gladki, D., 211
Gladun, E., 500
Golan, C., 351
Golea, 415
Golubovici, 100
Goma, P., 20, 223, 295, 380
Gorbaciov, M.S., 27, 216, 218, 219, 221, 226, 234, 238, 239, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 251, 255, 256, 260, 263, 268, 269, 270, 271, 274, 275, 277, 278, 286, 289, 294, 297, 301, 371, 380, 392, 401, 408, 435, 491, 528, 549, 556
Gore, P., 95
Gorgan, Al., 352
Gorincioi, V., 499
Govan, G., 394

Gourevitch, P., 389, 422
Graciov, P., 304, 317
Graeme, G., 579
Greceanîi, Z., 500
Grecul, A., 125, 169, 171, 172, 173, 228, 229, 232, 583
Gribincea, M., 228, 347, 351, 576
Grigurcu, Gh., 414, 427
Gripkiavicius, P., 209
Groşu, A., 122
Grossberg, L., 121
Grossu, S., 210, 211, 239, 250, 255, 257, 279
Groza, 167
Gruşevski, 99, 146
Guboglo, M., 230
Guceac, I., 351
Gudîm, A., 513
Gurin, C., 424
Guriţenco, V., 501
Gusac, Gh., 501
Gusleakov, V., 291, 347
Guţu, I., 499
Guţu, L., 498

Haas, E.B., 557, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 579
Habermas, J., 451, 509, 579
Hadîrcă, I., 250, 252, 439
Halippa, P., 79, 95, 97, 102, 103, 108, 112, 121, 576
Harea, V., 109, 124, 125, 577
Harre, R., 568, 573
Hartingh, I., 45, 46, 47
Hasdeu, B.P., 34
Haşdeu, A., 32
Hayes, C.J.H., 17
Hayek, 577
Heitmann, K., 233, 506, 577
Hellen, T., 63, 169, 508, 510, 511
Hioară, Gh., 501
Hitchins, K., 125, 580
Hitler, A., 165, 166, 299
Hobsbawm, E., 14, 19, 41, 61, 577
Hodorogea, 112
Horton, M., 511, 512
Hrîstiuk, P., 146
Hroch, 14, 18, 19, 61, 72, 91, 132, 580
Hruşciov, N., 209, 217, 240, 259
Hvîlev, 146

Ianaev, 413
Iacobici, 166
Iakovlev, V., 271, 301, 316, 349
Iaţenco, I., 172, 229
Iconnicov, V., 501
Ieremia, I., 63, 577
Ilaşcu, I., 352
Iliescu, I., 390, 392, 408, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 418, 421
Ilves, T., 394
Inculeţ, 86, 98, 102, 103, 107, 108, 110, 115, 118
Inglehart, R., 511
Ioanid, R., 174, 577
Ionescu, D., 424
Ionescu, N., 562
Ioniţă, Gh.I., 122
Iorga, N., 62, 561
Iovv, V., 500
Ivanov, I.S., 350, 384

Jackman, R.W., 509
Jirinovski, V.V., 293, 311
Josanu, Iu., 510
Jukov, Gh.K., 162

Kaare, S., 580
Kaledin, 82
Kalin, I., 250
Kasianov, M., 332
Katznelson, 14
Kautski, 82
Kebin, I., 209
Kendighelean, M., 337, 354, 360, 422
Kent, W.R., 455, 509
Kerenski, 81, 84, 99, 103
Khazanov, A.M., 231, 280, 281, 347, 423, 573, 580
King, Ch., 148, 149, 150, 151, 169, 170, 171, 172, 194, 207, 210, 211, 212, 213, 228, 230, 231, 232, 348, 349, 352, 353, 424, 580
King, G., 509, 510
Knutsen, O., 510, 511
Kohn, H., 17
Kolbin, Gh., 242
Kondratiev, V., 230
Kotzebue, P., 32
Koval, N., 176
Kozîrev, 303
Kozlov, V., 230, 583
Kravciuk, 277, 380, 530
Krîlov, V., 432, 500

Krawchenko, B., 214, 232, 580
Kruşevan, P., 62, 67, 79, 121, 583
Krupenski, 79
Kucima, L., 395
Kuhlman, 101
Kunaev, D., 209
Kutuzov, M.I., feldmareşal, 25, 26
Kymlicka, 573, 580

Laitin, D.D., 567, 568, 569, 573, 580
Landsbergis, 270
Lane, F., 451, 509
Lapidus, G.W., 279, 579
Lari, L., 221, 414
Lazo, S., 210
Leancă, T., 499
Lebed, A., 303, 317, 327
Lebedev, P., arhiepiscop, 52, 53, 54
Lenin, V.I., 10, 81, 82, 92, 93, 122, 123, 141, 142, 143, 144, 159, 177, 213, 243, 251, 256, 257, 260, 479, 551, 583
Leonard, P., 67, 68
Leoşkovici, E., 229
Leşcanu, I., 500
Leşcenco, D., 499
Levenzon, 106
Leviţchi, L., 58
Levinţa, C., 352
Lijphart, A., 14, 117, 359, 422, 454, 509, 580
Lipset, S.M., 358, 367, 460, 461, 509, 580
Linz, J.J., 14, 235, 248, 249, 260, 363, 366, 367, 390, 422, 423, 424, 446, 508, 580
Lovinescu, E., 21
Lucinschi, P., 211, 251, 255, 267, 287, 296, 330, 331, 332, 340, 360, 377, 379, 383, 385, 403, 405, 406, 415, 417, 426, 427, 429, 434, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 463, 464, 467, 468, 469, 470, 471, 473, 475, 477, 492, 493, 495, 497, 507, 508, 511, 522, 533, 534, 551, 555, 563
Lukaşenko, Al., 405
Lukianov, 408
Lukic, R., 279, 281, 349, 350, 352, 425, 580
Lungu, Gh., 499
Lupan, A., 223
Lupan, N., 20
Lupescu, E., 129
Lurie, S., 61
Lynch, A., 279, 281, 349, 350, 352, 425, 581

Madan, G., 78, 151
Madan, L., 149
MacFarlane, N., 349
Magdei, M., 500
Mainwaring, 455
Makaşov, 311
Malai, T., 149
Malarciuc, Gh., 221, 224
Maniu, 129, 130, 166
Mannerheim, general knlandez, 166
Manoli, M., 500
Mao Tzedun, 213
Maravall, J.M., 510, 511
Marghiloman, Al., 108, 118, 119, 124, 125, 577
Marin, C., 510
Marr, 223
Marx, K., 141, 197, 230, 583
Massell, G., 232
Maşerov, P., 209
Matcovschi, D., 221, 280, 297, 439
Matcovschi, Il., 425
Mateevici, A., 96
Matei, V., 476
Matveev-Goncearenko, 397
Mazilu, Gh., 439
Mătcaş, N., 499
Meleşcanu, T., 413
Melnic, C., 500
Melnic, V., 425
Metternich, 26
Meurs, W., 577
Migranian, A., 324, 352, 426
Mihai I, regele României, 166
Mihail, V., 280
Mihalci, 223, 224
Mihaleva, S., 506, 583
Miliukov, 92
Mill, J.S., 355, 356, 581
Mina, părintele, 65
Mitterand, F., 430
Mînăscurtă, I., 439
Mîndîcanu, E., 425
Mîndîcanu, V., 233, 280
Mocanu, A., 435
Moldovan, P., 577
Moraru, A., 121, 172, 173, 352
Morei, I., 499
Moşanu, A., 252
Moşneaga, T., 500
Motyl, A., 581
Moţpan, D., 377, 403, 437, 522
Movileanu, N., 172
Muffe, C., 121

Mungiu-Pippidi, A., 511
Munteanu, C., 508
Murafa, S., 96, 112
Muravschi, A., 416, 498, 499
Muravschi, V., 496, 498, 499

Nacco, A., 64
Nahaylo, B., 353
Nairn, 232
Nantoi, O., 350, 387, 424, 425
Napoleon, 25, 26, 29
Năstase, A., 412, 413, 415
Neagoe, S., 121, 122, 577
Nedelciuc, V., 428
Nedelcu, D., 501
Negru, B., 424
Negru, Gh., 34, 63, 65, 85, 122, 153, 172, 233, 348, 577
Nelson, C., 121, 581
Netkaciov, 317
Neumann, V., 423
Nicolai I, ţarul Rusiei, 33
Nicolai II, ţarul Rusiei, 73
Nicolau, A., 149
Nistor, I., 25, 43, 62, 63, 64, 65, 117, 121, 122, 125, 138, 169, 170, 577
Novikov, 61

Oboroc, C., 498
Ocinschi, I., 152
Odagiu, Şt., 498, 499
Odom, W., 349, 581
O'Donnell, G., 14, 448, 424, 460, 508, 510, 581
Okhotnikov, J., 169
Olcott, M.B., 228
Oleinic, N., 498
Olteanu, C., 233
Ornea, Z., 61, 573
Ozge, O., 338, 354

Papuc, Gh., 498
Parasca, V., 500
Pareto, 484, 485
Parsons, T., 581
Pasat, V., 173, 228, 499, 501, 584
Pastuhov, 309
Pavel, arhiepiscop, 52
Pavelescu, I., 122
Păcuraru, I., 500
Păduraru, I., 501
Păscăluţă, 109
Păunescu, A., 414
Pearson, R., 124, 581
Pelivan, I., 108, 114, 169
Penescu N., 174
Pereira, B., 487, 512, 581
Perper, 106
Petliura, 146
Petrencu, A., 173, 174, 577
Petru cel Mare, ţarul Rusiei, 21, 28, 44, 516
Piatniţki, Ia., 52
Piotrovski, R., 299, 348
Pipes, R., 148, 170, 581
Plămădeală, M., 444, 498
Plugaru, A., 501
Polanyi, K., 481, 482
Popa, N., 439
Popov, M., 498
Popov, N., 349
Popovschi, V., 88, 122
Portnikov V., 349
Postică, E., 232, 577
Postovoi, E., 229, 584
Poştarencu, D., 62, 63, 64, 65, 121, 577
Powel, G.B., 454, 509, 510
Poznanski, K.Z., 510, 581
Preda, C., 511
Prihodiko, N., 424
Primakov, E., 309, 332, 383, 384, 385, 387, 388, 420, 534
Prohanov, 311
Prohniţchi, V., 426
Przeworski, A., 356, 358, 359, 361, 362, 363, 422, 434, 448, 450, 451, 453, 455, 456, 457, 458, 487, 488, 489, 506, 508, 509, 510, 512, 581
Pşenicinikov, 250
Puşcaş, V., 501
Puşkin, A.S., 300
Putin, V.V., 293, 298, 303, 310, 311, 477, 474

Radu, 36
Rae, D.W., 455, 509, 581
Raeff, M., 62
Rakovski, Kr., 100
Rakovsky, C.G., 171
Rager, T., 61
Rasulov, J., 209
Raşidov, Ş., 209
Remmer, K.L., 512
Repida, A., 169, 584
Revenco, V., 501

Rhodes, A., 442
Rockman, B.A., 455, 509
Roeder, Ph., 423
Rogozin, 309
Rokkan, 358, 461, 462
Roller, M., 62
Roman, P., 413
Roncea, V., 427
Roşca, Iu., 65, 252, 353, 422, 426, 464, 468, 469, 510, 511, 578
Roth, G., 582
Rothschild, J., 169, 582
Rupnik, J., 280, 425
Russo, J.-J., 430

Saint Aulaire, 101
Salagor, N., 211
Sandulache, P., 500
Sangheli, A., 250, 403, 437, 467, 471, 492, 496, 498, 499, 522, 555
Scarbrough, E., 510
Schelling, T., 568, 573, 582
Schmitter, Ph.C., 14, 457
Schopğin, G., 170, 582
Scobioală, A., 501
Scott, J.W., 10, 18, 61
Scripnik, 146
Scurtu, I., 122, 228, 578
Semigradov, 68
Semiriaga, M.I., 173, 584
Senic, V., 432
Seraķm, arhiepiscop, 52
Serdiuk, Z., 211
Serebrennikov, 223
Serebrian, O., 280, 427
Serghievski, 224
Severin, A., 412, 413, 426, 427
Severovan, M., 500
Sewell, 14
Shapiro, I., 512, 579
Shaw, D.J.B., 62
Shugart, M.S., 455, 508, 582
Simes, D.K., 349, 425
Sîngereanu, 280
Skach, C., 446, 455, 508, 510
Slănină, T., 499
Smirnov, I., 250, 302, 312, 336, 384, 397, 495
Smith, A.D., 14, 19, 33, 61, 62, 73, 582
Smitter, Ph., 510
Smochin, A., 499
Snegur, M., 10, 250, 251, 252, 269, 287, 296, 307, 322, 324, 331, 345, 360, 366, 383, 403, 411, 428, 429, 434, 435, 436, 437, 438, 440, 466, 467, 468, 469, 471, 472, 475, 492, 493, 497, 506, 511, 522, 533, 534, 551, 555, 563, 578
Socor, V., 426
Soljeniţîn, Al., 380
Soltan, P., 280
Sorensen, G., 14, 582
Soros, G., 425
Sosnovin, V., 353
Spector, S.D., 117, 123, 125, 578
Spinei, A., 501
Stalin, I.V., 93, 142, 144, 157, 166, 171, 181, 209, 213, 217, 223, 243, 259, 584, 521, 549
Stan, C., 170
Staniszkis, J., 458, 510
Stankevici, S., 317
Starîi, G., 154
State, 74
Stati, 377
Stăvilă, V., 279
Stedman-Jones, 14
Stepan, A., 14, 235, 248, 249, 363, 366, 367, 390, 446, 455, 508, 510
Stepaniuc, V., 347
Stere, C., 67, 74, 87, 107, 108, 121, 131, 578
Stigler, G., 451, 509, 582
Stratulat, O., 498
Strom, K., 509
Sturdza, I., 36, 52
Sturdza, D.A. 63
Sturdza, S., 26
Sturza, I., 361, 417, 441, 443, 464, 466, 468, 469, 477, 496, 498, 499, 507, 533
Sturza, V., 499
Sulac, N., 439
Suny, R.G., 61, 63, 65, 74, 77, 92, 121, 123, 125, 143, 170, 208, 216, 228, 231, 232, 233, 243, 255, 256, 279, 280, 281, 582
Suruceanu, I., 34
Susarenco, Gh., 424

Şatalin, 263, 271
Şaumean, 92
Şcerbaciov, 115, 116
Şcerbinski, V., 209
Şemeakov, D., 229, 584
Şeşel, 146
Şevarnadze, E., 271
Şevţov-Antiufeev, V., 387, 397
Şişcanu, E., 228, 578

Şişcanu, I., 173
Şişmariov., 224
Şornikov P., 347
Şrag, 146
Ştefan cel Mare, 210, 374
Şterbeţ, V., 499
Şuşkevici, 277, 380, 530
Şumski, 146

Tadevosean, E., 170, 280, 584
Talbott, S., 391, 424
Tampiza, C., 499
Tanzi, V., 512
Tarlev, V., 498
Taylor, T., 350
Tăbăcaru, N., 441, 498
Tănase, C., 348, 423, 424, 426, 427
Tănase, I., 500
Teleucă, V., 439
Telpiz, 339
Teodorescu, R., 423
Ter-Petrosian, 221
Thompson, E., 14, 18, 61, 582
Tihonov, 311
Tilly, Ch., 364, 422, 582
Timciuc, Ia., 500
Triboi, G., 499, 500
Todoroglo, D., 498, 499
Trubnikov, 309
Tudor, C.V., 296, 414, 415, 421, 562
Tudoran, D., 222, 232, 578

Ţanţu, 108
Ţaranov, V., 229, 427, 584
Ţăran, A., 228, 584
Ţiganco, 107, 118
Ţîu, N., 498
Ţopa, V., 499
Ţurcan, V., 498
Ţurcanu, I., 122, 123, 124, 235, 377, 423, 578

Udovenko, Gh., 424
Ungureanu, I., 500
Usabaliev, T., 209
Ursu, I., 501

Vatamanu, I., 297
Văratic, V., 173, 578
Veahirev, R., 495
Veniamin, mitropolit, 26
Vieru, B., 423, 506
Vieru, Gr., 20, 221, 225, 297, 348, 414, 439
Vighel F.F., 44, 64
Vinicenko, 99
Vladimir, episcop, 52
Vodenski, P., 354
Volkov, G., 347
Volubev, 146
Voronţov, 43
Voronin, V., 291, 296, 332, 347, 360, 361, 377, 405, 416, 423, 424, 438, 446, 469, 472, 473, 474, 475, 496, 497, 506, 533, 555, 563, 564, 566
Voss, A., 209

Waters, T., 353, 583
Weaver, 455
Weber, E., 130
Weber, M., 364, 365, 422, 424, 492, 543
Wessels, B., 508
Whitehead, L., 390

Zadnipru, P., 232, 281
Zaioncikovski, P.A., 64, 583
Zamkrescu, D., 102
Zatulin, C., 426
Zelea Codreanu, C., 130
Zelenciuc, Ç., 230, 583
Ziuganov, Gh., 311
Zubatîi, F., 501